TAHÂVÎ

2

احكام القرآن الكريم

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

İMAM TAHÂVÎ

احكام القرآن الكريم

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

Kitabın Adı
Ahkâmu'l-Kur'ân

Editör
Dr. Faik AKCAOĞLU

Tercüme
Dr. Mustafa GENÇ

İç Tasarım
Harun HARRANİ

Kapak Tasarım
Ahmet MAYALI

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
stepajans@stepajans.com
Matbaa Sertifika No: 12266

EKİM - 2012
Yayıncılık Sertifika No: 16173

Çatalçeşme Sok. Üretmen Han No: 18 Cağaloğlu - İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
Web: www.bekakitap.com
E-posta: bekayay@hotmail.com

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ

Yazma Nüshasıyla Karşılaştırarak Açıklayıcı Notlarla Çeviren

DR. MUSTAFA GENÇ

İKİNCİ CİLT

İÇİNDEKİLER

ORUÇ VE İTİKÂF BÖLÜMÜ

İTİKÂF BÖLÜMÜ

MENÂSİK (HAC VE HAC FİİLLERİ) BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ... ﴾
"ZEKÂTLAR, ALLAH'TAN BİR FARZ OLARAK ANCAK YOKSULLARA, MİSKİNLERE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir"***[1] uyurmaktadır.

Buradaki "fakirlik" zenginliğin zıddıdır. Ancak bu ismin verildiği kimse, hiçbir şeyi olmayan kimse değil, sadece zengin sayılabilecek kadar malı mülkü olmayan kişidir. Ne var ki ilim adamları, kişinin, sahip olduğu zaman fakirlik hükmünden çıkıp zengin hükmünde sayılacağı ve zekât almasının haram olacağı miktar konusunda ihtilaf etmiş ve farklı görüşler öne sürmüşlerdir.

Her bir grup bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendi görüşüne uygun düşen hadisleri rivayet etmiştir. Mesela; bazıları şöyle demiştir: "Ailesinin yanında onları bir sabah ya da akşam öğünü[2] doyuracak kadar yiyeceği bulunan kimseye zekât haram olur ve bu kişi fakirlik kapsamından çıkmış sayılır. Ancak ailesinin yanında bu miktarda yiyeceği olmayan veya hiçbir şeyleri bulunmayan kimseler, zekât alması helal olan fakirlerden sayılırlar." Bu görüş sahipleri, görüşlerine delil olarak Sehl b.

---

1 Tevbe 9/60.

2 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada tercümesini verdiğimiz "akşam öğünü (yuaşşîhim)" ile ilgili kısım, "onları yedirme/doyurma" anlamı taşıyan "yuşbiuhum" şeklinde kaydedilmiştir. Bu hata, muhtemelen imla benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki ibarenin bağlamında yer alan ve kahvaltı ile öğle yemeği karışımı tek öğünlük bir yemek için kullanılan "yuğaddîhim" lafzının karşılığındaki en uygun ifade de "akşam öğünü/yemeği"dir. Nitekim Tahâvî'nin Şerhu meâni'l-âsâr'ında da (II, 20) geçen bu rivayet, belirttiğimiz şekilde kaydedilmiştir. (Çeviren)

el-Hanzaliyye'nin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği şu hadisi nakletmişlerdir:

٧٤٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْزُوقٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَبِيعَةُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي كَبْشَةَ السَّلُولِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ الْحَنْظَلِيَّةِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ سَأَلَ النَّاسَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى فَإِنَّمَا يَسْتَكْثِرُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا ظَهْرُ غِنًى؟ قَالَ: أَنْ يَعْلَمَ عِنْدَ أَهْلِهِ مَا يُغَدِّيهِمْ أَوْ مَا يُعَشِّيهِمْ.

743- Bize Abdülmelik b. Merzûk er-Rakkî'nin, Eyyûb b. Süveyd > Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir > Rabîa b. Yezîd yoluyla Ebû Kebşe es-Selûlî'den rivayet ettiğine göre, Sehl b. el-Hanzaliyye dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Zengin sayılmasına rağmen insanlardan dilenen kimse, ancak cehennem korlarını artırır."*** Bunun üzerine "Ey Allah'ın Rasûlü! Buradaki zenginliğin ölçüsü nedir?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: ***"Ailesinin yanında onları bir sabah veya akşam öğünü doyuracak kadar yiyeceği olduğunu bilmesidir."***[3]

٧٤٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ ابْنِ جَابِرٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

744- Yine bize er-Rabî' el-Murâdî, Bişr b. Bekir > İbn Câbir yoluyla aynı senedle bu hadisin aynısını rivayet etti.

***

(Bu hadisi delil alanlar) dediler ki:" Bu hadis, zekât almayı helal kılacak fakirliğin yanı sıra zekât almayı haram kılacak zenginliğin de ölçüsünü göstermektedir."

Bir grup ilim adamı da şöyle demiştir: "Bir ukiyyesi- ki o da kırk dirhem (gümüştür)- veya onun değerinde altını bulunan kimse zengin sayılır ve onun zekât alması haram olur. Buna karşılık hiçbir gümüş ukiyyesi olmadığı gibi onun kıymetinde altını da bulunmayan kimse fakir sayılır ve bu kimsenin zekât alması helaldir." Bu kanaat sahipleri de Esedoğulları'ndan bir kişinin

3 Ebû Dâvûd, Zekât 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 180-181.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği bir hadisi delil olarak almışlardır. Şöyle ki:

٧٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي أَسَدٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لِرَجُلٍ يَسْأَلُهُ: مَنْ سَأَلَ مِنْكُمْ وَعِنْدَهُ أُوقِيَّةٌ أَوْ عِدْلُهَا فَقَدْ سَأَلَ إِلْحَافًا.

745- … Zeyd b. Eslem'in Atâ b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Esedoğulları'ndan bir kişi dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldiğimde onun, kendisinden bir şeyler isteyen bir şahsa hitaben şöyle buyurduğunu işittim: ***"Sizden biriniz, bir ukiyye (gümüşü) ya da ona denk bir malı olduğu hâlde bir şeyler istemeye/dilenmeye kalkarsa, yüzsüzlük etmiş olur."***[4]

Bir ukiyye (gümüş) de o gün için kırk dirhemdi.

***

(Bu görüş sahipleri de) dediler ki: "Bu hadis, zekât alması helal olmayan 'zengin'e ve zekât alması helal sayılan 'fakir'e delalet etmektedir."

Diğer bir grup da şöyle demiştir: "Elinde elli dirhem (gümüş) veya onun ayarında altını olan kimse zengin sayılır ve bu kimsenin zekât alması haram olur. Bu miktarda malı olmayan kimse ise fakir sayılır ve bu kimsenin zekât alması helaldir." Bu görüş sahipleri de delil olarak gösterdikleri İbn Mes'ûd'un Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği şu hadisi rivayet etmişlerdir:

٧٤٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، وَحَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَسْأَلُ عَبْدٌ مَسْأَلَةً وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ إِلَّا جَاءَتْ مَسْأَلَتُهُ شَيْنًا أَوْ كُدُوحًا، أَوْ خُدُوشًا فِي وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا غِنَاهُ؟ قَالَ: خَمْسُونَ دِرْهَمًا أَوْ حِسَابُهَا مِنَ الذَّهَبِ.

4 Mâlik, Sadaka 11; Ebû Dâvûd, Zekât 24; Nesâî, Zekât 90.

746- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > Hüseyin b. Nasr > el-Firyâbî > es-Sevrî > Hakîm b. Cübeyr yoluyla Muhammed b. Abdurrahman b. Zeyd'in babasından rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Dilenmesini gerektirmeyecek ölçüde yeterli malı olduğu hâlde herhangi bir şey dilenen bir kulun dilendiği şey, kıyamet günü yüzünde bir leke ya da sıyrık yahut tırmalama izi olarak belirir."*** Bunun üzerine: "Ey Allah'ın Rasûlü! Kişinin zenginlik ölçüsü nedir?" diye soruldu. Cevaben şöyle buyurdu: ***"Elli dirhem (gümüş) veya onun değerinde altın."***[5]

٧٤٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: كُدُوحًا وَلَمْ يَشُكَّ، وَزَادَ: فَقِيلَ لِسُفْيَانَ: لَوْ كَانَ عَنْ غَيْرِ حَكِيمٍ، فَقَالَ: حَدَّثَنَاهُ زُبَيْدٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ.

747- Yine Ahmed b. Halid b. Yezîd el-Bağdâdî bize, Ebû Hişâm er-Rifâî > Yahya b. Âdem > Süfyân es-Sevrî kanalıyla aynı isnadla bu hadisi nakletti. Ancak rivayette herhangi bir şüpheye kapılmadan sadece "kedûh (sıyrık)" lafzını kullandı (diğer muhtemel lafızları zikretmedi).[6] Ayrıca söz konusu rivayette şöyle bir ek bilgi vardır: Süfyân'a "Keşke bu hadis, Hakîm dışında birinden nakledilmiş olsaydı!" denilince, o "Zübeyd de bize bunu, Muhammed b. Abdurrahman b. Yezîd'den rivayet etti" diye karşılık verdi.[7]

***

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 441.

6 İbn Mâce, Zekât 26. Bu kaynaktaki rivayet, el-Hasen b. Ali el-Hallâl > Yahya b. Âdem > Süfyân > Hakîm b. Cübeyr… senediyle gelmesine rağmen Tahâvî'nin sözünü ettiği sadece "kedûh" lafzı değil, diğer lafızlar da rivayette yer almaktadır. (Çeviren)

7 Tirmizî bu rivayeti Kuteybe > Ali > Şerîk > Hakîm b. Cübeyr … senediyle rivayet ettikten sonra aynı hadisin kendisine Mahmûd b. Gaylân > Yahya b. Âdem > Süfyân > Hakîm b. Cübeyr… isnadıyla da intikal ettiğini ifade etmektedir. Bk. Zekât 22. Tirmizî daha sonra burada Süfyân'ın yaşadığı hadiseyi şöyle anlatmaktadır: Şu'be'nin talebesi Abdullah b. Osman, Süfyân'a "Keşke Hakîm dışında biri bu hadisi rivayet etmiş olsaydı!" dedi. Süfyân da "Hakîm'in nesi varmış? Şu'be ondan hadis rivayet etmiyor mu yoksa?" diye sordu. Osman da "Evet, etmiyor" dedi. Bunun üzerine Süfyân "Zübeyd'in bu hadisi Muhammed b. Abdurrahman b. Yezîd'den rivayet ettiğini işittim" diye karşılık verdi. (Çeviren)

(Bu kanaat sahipleri de) dediler ki: "Bu hadis, zekât alması haram sayılan zengine ve zekât alması helal olan fakire delalet etmektedir." Bu görüş, es-Sevrî ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'den nakledilmiştir.

Başka bir grup da şunu söylemektedir: "Beş ukiyye -ki bu da 200 dirhem eder- yahut buna denk miktarda altını olan kimse zengin sayılır ve bu kimsenin zekât alması haramdır. Buna sahip olmayan kimse de fakir sayılır ve bu kimsenin de zekât alması helaldir." Bu görüştekiler, Müzeyneliler'den bir kişinin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği bir hadisi delil olarak almaktadırlar:

٧٤٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ رَجُلٍ مِنْ مُزَيْنَةَ، أَنَّهُ أَتَى أُمَّهُ، فَقَالَتْ: يَا بُنَيَّ، لَوْ ذَهَبْتَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْتَهُ؟، قَالَ: فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ يَخْطُبُ، وَهُوَ يَقُولُ: مَنِ اسْتَغْنَى أَغْنَاهُ اللهُ، وَمَنِ اسْتَعَفَّ أَعَفَّهُ اللهُ، وَمَنْ سَأَلَ النَّاسَ وَلَهُ عِدْلُ خَمْسِ أَوَاقٍ يَسْأَلُ إِلْحَافًا.

748- ... Abdülhamid b. Ca'fer dedi ki: Babamın bana anlattığına göre, Müzeyneliler'den bir kişi, annesinin yanına geldiğinde annesi ona "Evladım! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gidip de bir şeyler istesen" der. (Adam daha sonrasını) şöyle anlatır: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığımda, ayağa kalkmış, insanlara şöyle hitap ediyordu: ***"Kim kendini ele muhtaç görmezse Allah da onu zenginleştirir. Kim de başkasından bir şey istemeye çekinir, tenezzül etmezse, Allah da onu haysiyetli/kanaatkar biri kılar. Beş ukiyye değerinde malı olduğu hâlde insanlardan dilenen kimse, yüzsüzlük ederek dilenmiş olur."***[8]

***

(Bu görüştekiler) dediler ki: "Bu hadis, zekât alması haram olan zengine ve zekât alması helal olan fakire delalet etmektedir." Bu görüş Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den rivayet edilmiştir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf senediyle Ebû Hanîfe'nin bu kanaatini aktarmıştır. Muhammed (bu konuda) kendisi ile Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf arasındaki herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Ayrıca Süleyman bize, babası yoluyla Muhammed'den, o da Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet

8 Benzer bir rivayet için bk. Nesâî, Zekât 89; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 211.

etmiştir. Muhammed de *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

Âlimlerin bu konudaki ihtilafını incelediğimizde, zekât alması helal olan fakirin şu iki kategorinin dışında kalmadığını görmekteyiz:

1. Fakirin içinde bulunduğu hâl, ölü eti yemeye mecbur kalma anlamında bir zaruret olup bu eti yemeye mecbur olan kimsenin sadece kendini ölümden kurtaracak ölçüde yemesi helaldir.

2. Ya da fakir, elinde bir miktar malı olmayan kimsedir.

Şu da var ki âlimlerin tamamının şu konuda hiçbir ihtilafa düşmediğini görmekteyiz: Ailesini bir sabah veya akşam öğünü doyuracak kadar yiyeceği bulunmayan kimse, fakirlik kapsamından çıkmayacağı için fakirlere helal olan zekât kendisine haram sayılmaz.

Buradan hareketle şunu anlamaktayız: Zekâta muhtaç olan kimseye helal olan zekâtın miktarı, ölü etini yemek zorunda kalan kimsenin o etten yemesinin helal sayıldığı miktar gibi değildir. Burada fakirliğin ölçüsü, sadece belli miktarda bir malın bulunmaması olarak belirlenmiştir. Nitekim biz de bu konuyu incelediğimizde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta şöyle bir rivayetin nakledildiğini tespit ettik:

٧٤٩ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ اللَّيْثِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ، فَأَنَاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ، ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ: أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟، فَقُلْنَا: هَذَا الرَّجُلُ الْمُتَّكِئُ، فَقَالَ لَهُ: يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، آللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فُقَرَائِنَا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ نَعَمْ.

749- ... Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemir, Enes b. Mâlik'i şöyle derken işittiğini aktardı: Mescidde olduğumuz bir sırada, bir adam devesine binmiş bir vaziyette çıkageldi ve devesini mescidin önüne çökertip bağladıktan sonra "Muhammed *-sallallahu aleyhi ve sellem-* hanginiz?" diye sordu. Biz de "Şu dayanmış olan kişi" dedik. Bunun üzerine adam, Allah Rasûlü'ne "Ey Abdulmuttalib'in evladı! Şu zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize

paylaştırmanı gerçekten Allah -*azze ve celle*- mi sana emretti?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım, evet!"*** dedi.[9]

٧٥٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَيْفِي، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمُعَاذٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ: إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا أَهْلَ كِتَابٍ، فَإِذَا جِئْتَهُمْ فَادْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لا إِلَهَ إِلا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، فَإِنْ أَطَاعُوا لَكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ كُلَّ يَوْمٍ، فَإِنْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ، وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ حِجَابٌ.

750- … Yahya b. Abdullah b. Sayfî'nin Ebû Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Muâz'ı Yemen'e gönderirken ona şunları söyledi: ***"Sen Ehl-i Kitap bir topluluğa gidiyorsun. Oraya vardığında öncelikle onları Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmeye davet et. Eğer buna itaat ederlerse onlara, Allah azze ve celle'nin her gün kendilerine beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Şayet buna da boyun eğerlerse, Allah azze ve celle'nin onlara, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere bir zekâtı farz kıldığını haber ver. Eğer buna da itaat ederlerse, sakın mallarının en iyisini almaya kalkışma! Ayrıca mazlumun bedduasından da sakın. Zira onunla Allah azze ve celle arasında hiçbir perde yoktur."***[10]

٧٥١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ الْقُطْرُبُلِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنِ ابْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاعِيًا عَلَى الصَّدَقَةِ فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَيَقْسِمَهَا فِي فُقَرَائِنَا، وَكُنْتُ غُلامًا يَتِيمًا، فَأَعْطَانِي مِنْهَا قَلُوصًا.

9 Buhârî, İlm 6; Nesâî, Sıyâm 1.

10 Buhârî, Zekât 1, 42; Müslim, Îmân 29.

751- Yine Ebû Ümeyye'nin bize, Halid b. Ebî Yezîd el-Kutrubullî > İsmail b. Zekeriyya > el-A'meş isnadıyla İbn Ebî Cuhayfe'den rivayet ettiğine göre, babası (Ebû Cuhayfe) dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir zekât memuru yollayarak zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize paylaştırmasını emretmişti. Ben de o fakirler arasında yer alan (yetim) bir çocuktum ve bana genç bir dişi deve vermişti."[11]

***

Ebû Ümeyye bu hadisi bize böyle rivayet etti.

٧٥٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّا يَعْنِي: الْخُلْقَانِيَّ، عَنِ الأَشْعَثِ، عَنِ ابْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

752- Yine Muhammed b. Ali b. Dâvûd bize, Halid b. Ebî Yezîd > İsmail b. Zekeriyya el-Hulkânî > el-Eş'as > İbn Ebî Cuhayfe isnadıyla babasından rivayette bulunarak bu hadisin aynısını zikretti.[12]

***

Buradan da anlıyoruz ki zekât vermeyi gerektiren beş ukiyyesi olan kimse zengindir. Bu miktara sahip olmayan kişi ise zengin sayılmadığı gibi kendisinden zekât da alınmaz, aksine ona zekât verilir. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüştedirler.

Miskinin, kendisinden dolayı miskin sayıldığı meskenete gelince;

٧٥٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}، قَالَ: الْفَقِيرُ الْمُحْتَاجُ الَّذِي بِهِ زَمَانَةٌ، وَالْمِسْكِينُ الَّذِي لَيْسَتْ بِهِ زَمَانَةٌ وَهُوَ مُحْتَاجٌ.

753- … Ebû Avâne'nin rivayet ettiğine göre Katâde ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere…"*** âyeti hakkında şöyle demiştir: "Buradaki 'fakir,' başkasına muhtaç durumdaki kötürüm; 'miskin' ise, kötürüm olmayan ihtiyaç sahipleridir."[13]

---

11 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 7.

12 Tirmizî, Zekât 21; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 66.

13 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 9.

Bu hadiste fakir ve miskinin kimler olduğu açıklanmaktadır. Bazen de "meskenet" ifadesi, "kötürümler" ya da "insanlardan dilenmeyenler" veya "insanlardan dilenen ancak -zekât alma gereksinimleri birbirlerinden farklı oranlarda olmakla birlikte genel anlamda muhtaç sayılan- ihtiyaç sahipleri" olmak üzere değişik seviyedeki insanları kapsayan bir isim olarak kullanılmaktadır. Nitekim bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

٧٥٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي الأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ الْمِسْكِينُ بِالطَّوَّافِ الَّذِي تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ.

754- Bize Ali b. Şeybe'nin, Kabîsa b. Ukbe > Süfyân > İbrahim el-Hecerî > Ebu'l-Ahvas isnadıyla Abdullah (b. Mes'ûd)'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Miskin, kapı kapı dolaşarak bir-iki lokma ve bir-iki hurma ile geçinen dilenci değildir"*** buyurdu. Bunun üzerine "Öyleyse kimdir 'miskin' ey Allah'ın Rasûlü!" diye sordular. Şöyle cevap verdi: ***"İhtiyacını karşılayacak hiçbir şeyi olmadığı hâlde dilenmekten utanan ve durumu bilinmediği için kendisine bir şeyler verilmeyen kimsedir."***[14]

٧٥٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو الْحَوْضِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الْهَجَرِيِّ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

755- Bize İbn Ebî Dâvûd, Ebû Amr el-Havdî > Halid b. Abdullah > el-Hecerî yoluyla aynı senedle hadisin aynısını zikretti.[15]

٧٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

756- Bize Yunus, İbn Vehb > İbn Ebî Zi'b > Ebu'l-Velîd > Ebû Hureyre isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[16]

---

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 384; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1135.

15 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 27.

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 505-506.

٧٥٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

757- Yine bize Yunus, İbn Vehb > Mâlik > Ebu'z-Zinâd > el-A'rec > Ebû Hureyre *radıyallahu anh* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisin aynısını zikretti.[17]

٧٥٨ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ ثَوْبَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

758- Bize Ebû Ümeyye, Ali b. Ayyâş > İbn Sevbân > Abdullah b. el-Fadl > el-A'rec > Ebû Hureyre isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını zikretti.

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Miskin, kapı kapı dolaşan (dilenci) değildir"*** sözü, bu türden miskinlerin, "meskenet" kapsamından çıkarılarak zekât alması haram olanlardan sayılması ve sözünü ettiğimiz âyette yer alan miskinlerden hariç tutulması anlamına gelmemektedir. Allah Rasûlü sadece bu nitelikteki bir miskinin, bütün hâlleri itibariyle bu zekâtı haketmeyeceğini; dolayısıyla bulunduğu durumların tamamı açısından bu zekâtın kendisine helal olamayacağını kastetmektedir. Çünkü dilenen miskinlere zekât verilmesi konusunda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis de rivayet edilmektedir:

٧٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ، حَدَّثَهُ رَجُلَانِ، أَنَّهُمَا أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقْسِمُ الصَّدَقَةَ فَسَأَلَاهُ مِنْهَا، فَرَفَعَ الْبَصَرَ وَخَفَضَهُ، فَرَآهُمَا جَلْدَيْنِ قَوِيَّيْنِ، فَقَالَ: إِنْ شِئْتُمَا فَعَلْتُ، وَلَا حَقَّ فِيهَا لِغَنِيٍّ، وَلَا لِقَوِيٍّ مُكْتَسِبٍ.

759- Bize Yunus'un, Enes b. Iyâz > Hişâm b. Urve > babası (Urve) yoluyla Ubeydullah b. Adiy b. el-Hıyâr'dan rivayet ettiğine göre, iki adam kendisine (Ubeydullah) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât taksimatı

17 Mâlik, Sıfatu'n-Nebî 7; Buhârî, Zekât 53; Müslim, Zekât 101.

yaptığı bir esnada huzuruna gelip o zekâttan pay istediklerini anlatmış; Allah Rasûlü de gözlerini yukarı doğru kaldırıp sonra tekrar indirmiş ve onların güçlü kuvvetli adamlar olduklarını görünce şöyle buyurmuştur: ***"Dilerseniz size de vereyim. Fakat (bilin ki) ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır."***[18]

٧٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ الْعَمْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلَانِ مِنْ قَوْمِي، أَنَّهُمَا أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

760- Bize Ebû Ümeyye'nin, Ca'fer b. Avn el-Ömerî > Hişâm b. Urve yoluyla babasından (Urve) rivayet ettiğine göre, Ubeydullah b. Adiyy b. el-Hıyâr "Kabilemden iki adam bana, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gittiklerini haber verdiler" dedikten sonra hadisin aynısını zikretti.[19]

٧٦١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَاللَّيْثُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

761- Bize Yunus, İbn Vehb > Amr b. el-Hâris ve el-Leys kanalıyla Hişâm b. Urve'den naklederek aynı isnadla hadisi aynı şekilde zikretti.[20]

٧٦٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، وَهَمَّامٌ، عَنْ هِشَامٍ فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

762- Bize Ebû Bekre, el-Haccâc b. el-Minhâl > Hammâd ve Hemmâm yoluyla Hişâm'dan aktararak aynı isnadla hadisin aynısını zikretti.[21]

***

Esasen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, o ikisine ***"Dilerseniz size de vereyim"*** demekle, zekâtı onlara mübah kılmış olmakta ve güçlü kuvvetli adamlar olmalarına bakarak ne zekâtı onlardan men etmekte ne de o konuda kendisinden bir şeyler istemelerine karşı çıkmaktadır. Allah Rasûlü burada

---

18 Ebû Dâvûd, Zekât 24; Nesâî, Zekât 91.

19 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 15.

20 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 15.

21 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VI, 317.

sadece kendi hâllerini kendi vicdanlarına havale ederek ***"Dilerseniz size de vereyim"*** demiştir. Bu ise "siz, muhtaç olup olmadığınızı benden daha iyi bilirsiniz" anlamına gelir.

Daha sonra da Allah Rasûlü onlara zekât konusunda keskin ve sert bir uyarıda bulunarak şöyle buyurmaktadır: ***"Ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır."*** Hz. Peygamber burada, -mahiyet itibariyle birbirlerinden farklı olsalar da- "zengin" ile "kazanabilecek gücü olanları" aynı kategoride toplamıştır. Zira zenginin zekât alması asla helal değildir. Ancak kazanabilecek gücü olan kimsenin, fakir olması hâlinde zekât alması helal sayılabilir. Fakat bu helallik durumu da zekâta muhtaç olmamak için kazanmaya çalıştığı hâlde yine de yeterli olmayıp zekât almak durumunda kalan kötürüm fakirlere zekâtın helal olması durumuna benzemez.

Bazen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu hadiste olduğu gibi (mesajını) sert ve keskin ifadelerle vermektedir. Mesela; ***"Komşusu açken, geceyi tok geçiren kişi mü'min değildir"***[22] buyurur. Bu ise, kişinin böyle bir şeyden dolayı imandan çıkıp küfre girmesi manasında değildir. Yine Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Güvenilirliği olmayanın dini de yoktur"***[23] hadisi de kişinin böyle bir durumdan ötürü "dinsiz" hâle gelmesi anlamı taşımamaktadır.

Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Miskin, kapı kapı dolaşan (dilenci) değildir"*** sözü de onun, "meskenet" kapsamından çıkıp zekât alması haram olanlar sınıfına dâhil olması manasına gelmemektedir. Sadece bu nitelikteki bir miskinin "meskenet"teki hükmü, insanlardan herhangi bir şey dilenmeyen ve durumu bilinmediği için kendisine bir şeyler verilmeyen kimselerin hükmü gibi değildir.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Adiyy'in hadisinde geçen ***"Ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** sözü de "bunların zekâttaki hakkı, kazanmaya gücü yetmeyen kötürümün hakkı gibi değildir" anlamına gelmektedir. Nitekim, ilmi bütün boyutlarıyla şahsında toplamış biri için "falanca hakkıyla/gerçekten âlimdir" denilir. Fakat bu mertebede biri değilse, - fiilen "âlim" olmasına rağmen- "falanca hakkıyla/

22 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 27.

23 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 135. Ahmed b. Hanbel'deki rivayetin metni şöyledir: ***"Güvenilirliği olmayanın imanı yoktur; ahdi olmayanın da (Allah'a veya kullara verdiği sözü tutmayanın) dini yoktur."*** (Çeviren)

gerçekten âlimdir" denilmez. Dolayısıyla bu sözle, ilim mertebelerinin zirvesinde bir seviyeye ulaşmış olması kastedildiği için aynı şey, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** beyanı için de geçerlidir. Yani onların burada, bunu hak edenlerin mertebeleri arasında yer almalarını gerektirecek bir hakları yoktur. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu sözü, kazanmaya gücü yeten iki güçlü, yiğit adama hitaben, bahsi geçen zekâtı ***"Dilerseniz size de vereyim"*** beyanıyla onlara mübah kıldıktan sonra söylemiştir. Bu itibarla yine onlara söylediği ***"Ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** sözündeki yasağın, kazanabilen fakat yine de fakir durumdaki kimselere yönelik değil, onların dışındakileri kapsadığını anlamaktayız.

Öte yandan ilim ehli, buna benzer bir konuda -mesela; bir adamın "Malımın üçte biri fakirlere, miskinlere ve falancayadır" şeklindeki vasiyetinde de- ihtilaf etmişlerdir. Nitekim Ebû Hanîfe bu hususta şöyle diyordu: "O üçte birlik vasiyet üç paya ayrılır. Bir payı o 'falanca' dediği kişiye, diğer iki pay da fakirlere bir pay, miskinlere de bir pay olmak üzere taksim edilir." Bize bu görüşü Süleyman, babasından, o da Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.

(Süleyman'ın babası) dedi ki: Ebû Yusuf da şöyle demiştir: "Fakirlere ve miskinlere bir pay verilir, o vasiyette bulunan falanca kişiye de bir pay ayrılır. Bu durumda üçte birlik vasiyet iki eşit paya bölünmüş olur."

Ancak bu görüş, Ebû Yusuf'tan aktarılan meşhur kanaat olmadığı gibi özellikle bu rivayetin dışında ondan böyle bir görüşün nakledildiğini bilmiyoruz.

Öte yandan Muhammed b. el-Abbâs'ın, Ali'den, onun da Ebû Yusuf yoluyla, bir adamın, üç evladının annelerine, fakirlere ve miskinlere verilmek üzere malının üçte birinin verilmesini vasiyet etmesi meselesiyle ilgili olarak Ebû Hanîfe'den naklettiği ve herhangi bir ihtilaftan da söz etmediği görüş ise şöyledir: "Üçte birlik vasiyet, aralarında beş paya ayrılır. Üç payı adamın çocuklarının annelerine, bir payı miskinlere, bir payı da fakirlere verilir."

Buna göre, arzettiğimiz meselelerde eğer miskinlere bir pay ve fakirlere de bir pay ayrılması gerekiyorsa, miskinlerin fakirlerden farklı bir sınıf olması ve fakirlerin de miskinler kategorisinde yer almaması gerekecektir. Eğer "meskenet" kavramının farklı düzeydeki miskinleri ortak bir zeminde buluşturduğu gibi -zekât ihtiyaçları birbirlerinden farklı olmakla birlikte-

sırf "ihtiyaç" ortak paydasında buluştukları için fakirlerin miskin, miskinlerin de fakir sayılması gerekseydi, sözünü ettiğimiz vasiyet meselesinde Ebû Yusuf'tan da rivayet ettiğimiz gibi fakirlere ve miskinlere sadece bir payın verilmesi gerekirdi.

٧٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادِ بْنِ أَنْعُمٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ نُعَيْمٍ، أَنَّهُ سَمِعَ زِيَادَ بْنَ الْحَارِثِ الصُّدَائِيَّ، يَقُولُ: أَمَّرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَوْمِي، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَعْطِنِي مِنْ صَدَقَاتِهِمْ، فَفَعَلَ وَكَتَبَ لِي بِذَلِكَ كِتَابًا، فَأَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَعْطِنِي مِنَ الصَّدَقَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَرْضَ بِحُكْمِ نَبِيٍّ وَلَا غَيْرِهِ فِي الصَّدَقَاتِ حَتَّى حَكَمَ هُوَ فِيهَا مِنَ السَّمَاءِ فَجَزَّأَهَا ثَمَانِيَةَ أَجْزَاءٍ، فَإِنْ كُنْتَ مِنْ تِلْكَ الْأَجْزَاءِ أَعْطَيْتُكَ مِنْهَا.

763- ... Ziyad b. Nuaym'ın, Ziyad b. el-Hâris es-Sudâî'yi şöyle derken işittiği nakledilmektedir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* beni, kavmime emir olarak atadı. Ben de "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana onların zekâtlarından bir miktar ver" dedim. O da dediğimi yaptı ve benim için bu konuda bir talimat da yazdı. Daha sonra bir adam gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana zekâttan bir miktar ver" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kuşkusuz Allah azze ve celle, zekâtlar(ın sarfedileceği yerler) konusunda ne Peygamber'in ne de bir başkasının vereceği hükme razı olmuş; o konuda bizzat kendisi gökten hükmünü indirerek sekiz kısma ayırmıştır. Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, ondan sana vereyim."***[24]

***

İşte bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zekâtlar(ın sarfedileceği yerler) konusunu, Allah *azze ve celle*'nin ayırmış olduğu kısımlara bağlamış; es-Sudâî'yi de kendi kavmine emir tayin ettikten sonra, ona zekâtlardan bir pay ayırmıştır. Allah Rasûlü'nün onu, kötürüm biri olmasına rağmen emir tayin etmesi ise imkânsızdır.

"Ve'l-'âmilîne aleyhâ (zekât memurları)" ise, zekâtları toplamakla görevli olan ve bu görevlerinden dolayı zekâtlardan pay alan kimselerdir.

24 Ebû Dâvûd, Zekât 24; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1100-1101.

Onların buradan aldıkları payın artıp eksilmeyen sabit bir oranı yoktur. Görev esnasında hem kendilerine hem de onların bu vazifedeki yardımcılarına yetecek ölçüde bir zekât payı verilir. Nitekim bize Muhammed, Ali'den, o da Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan nakille Ebû Hanîfe'nin *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* böyle söylediğini aktarmış ve bu konuda herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Ebû Hanîfe *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* "Eğer bu memurun 'belirli bir ücret (semen) alma hakkı vardır' denilirse, bu söze itibar edilmez ve gerek ona gerekse yardımcılarına yetecek kadar bir zekât payı verilir" demiştir.

"Ve'l-müellefeti kulûbuhum (gönülleri ısındırılacak olanlara)" gelince; bunlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, İslâm'a ısındırmaya/kazandırmaya çalıştığı kimselerdi. Çünkü (o gün için) İslâm toplumunun buna ihtiyacı vardı. Ancak Allah *azze ve celle,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hayatının belirli bir evresinde ve onun vefatından sonraki dönemde Müslümanları böyle bir ihtiyaçtan kurtarmıştır.

"Ve fi'r-rikâb (kölelere)" gelince; ilim adamları- *Allah hepsine rahmet etsin-* bundan neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bunlar mükâteb köle olup kendilerine kölelikten azad olmalarını ve mükâteplik kapsamından çıkmalarını sağlayacak ölçüde zekâttan pay verilir" demiştir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Köleleri özgürlüğüne kavuşturmak için zekâttan harcamada bulunan görevliler vardır. Bu sayede azad olan kölelerin velayeti, özellikle onları azad edenlere değil, Müslümanlara ait olur." Bu görüş, Mâlik'ten ve Medine ehlinin çoğunluğundan nakledilmektedir. Ayrıca bu konuda ilk dönem ulemasından (mütekaddimîn) nakledilen birtakım rivayetler de şöyledir:

٧٦٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَعْتِقْ مِنْ زَكَاةِ مَالِكَ.

764- ... el-A'meş'in İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: İbn Abbâs şöyle dedi: "Malının zekâtıyla (köle) azad et."[25]

٧٦٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ الْأَحْمَرُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: لَا تُعْتِقْ مِنَ الزَّكَاةِ رَقَبَةً مَخَافَةَ أَنْ يَجُرَّ الْوَلَاءَ.

765- ... Atâ b. es-Sâib'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: ***"Velayet hakkı doğuracağından dolayı zekâttan (köle) azad etme!"***[26]

***

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ***"Velayet ancak azad edene aittir"***[27] hadisiyle de bu meselenin delili sabit olduğuna göre, bir adam tarafından azad edilen kölenin velayetinin başkasına ait olamayacağını kavramaktayız. Dolayısıyla bir kısım Müslümanın azad ettiği kölelerin velayetinin bütün Müslümanlara ait olması imkânsızdır. Bu itibarla arzettiğimiz bu görüş geçersiz olduğuna göre, birinci görüş kesinlik kazanmakta; (âyette geçen) "köleler"den maksadın "mükâtebler" olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu konuda teşvikte bulunmuştur:

٧٦٦ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ أَعَانَ مُكَاتَبًا فِي رَقَبَتِهِ، أَوْ غَارِمًا فِي عُسْرَتِهِ، أَوْ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ أَظَلَّهُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ.

766- Bize Ebû Ümeyye, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Amr b. Sâbit > Abdullah b. Muhammed b. Akîl isnadıyla aktardığına göre Abdurrahman b. Sehl b. Huneyf ona, babasının kendisine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu haber verdiğini bildirdi: ***"Kim bir mükâteb köleye köleliği***

---

25 İbn Zencûye, *Emvâl*, 1176.

26 Azad edilen kölenin velayet hakkı azad edene aittir. Buna göre, miras bırakabilecek durumdaki bir kölenin ölmesi durumunda mirası velisine geçer. Böylece onu zekât malıyla azad etmiş olan velisi, bir nevi kendine bir fayda sağlamış olacaktır. Oysa zekât, ödenmesi gereken bir hak olup kişinin bundan kendi çıkarına bir şey elde etmemesi gerekir. (Çeviren) Rivayetin kaynağı için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 291.

27 Buhârî, Mükâteb 4; Müslim, Itk 5.

esnasında veya bir borçluya darlık anında ya da bir mücahide Allah azze ve celle'nin yolundayken yardım ederse, Allah da onu, kendisine ait gölgeden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde kendisine mahsus gölgesinde gölgelendirir."[28]

٧٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنِ ابْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

767- Yine bize Fehd, Ali b. Ma'bed > Ubeydullah b. Ömer > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > İbn Sehl b. Huneyf > babası isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[29]

***

Bu hadisten hareketle zekâtın, kölelikten azad olmaları maksadıyla mükâteblere yardım olarak verilebileceğini anlamaktayız. Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir başka hadis de şöyledir:

٧٦٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنِي طَلْحَةُ بْنُ الْأَمَامِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْسَجَةَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: عَلِّمْنِي عَمَلاً يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ، فَقَالَ: وَإِنْ كُنْتَ أَقْصَرْتَ الْخُطْبَةَ لَقَدْ أَعْرَضْتَ الْمَسْأَلَةَ، أَعْتِقِ النَّسَمَةَ، وَفُكَّ الرَّقَبَةَ، قَالَ: أَوَلَيْسَ وَاحِدًا؟، قَالَ: لَا، عِتْقُ النَّسَمَةِ أَنْ تَفَرَّدَ بِعِتْقِهَا، وَفَكُّ الرَّقَبَةِ أَنْ تُعِينَ فِي ثَمَنِهَا، وَالْمِنْحَةُ الْوَكُوفُ وَالْفَيْءُ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الظَّالِمِ، فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَأَطْعِمِ الْجَائِعَ، وَاسْقِ الظَّمْآنَ، وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ، وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَكُفَّ لِسَانَكَ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ.

768- ... Abdurrahman b. Avsece'nin rivayet ettiğine göre, el-Berâ b. Âzib dedi ki: Bir bedevi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Cennete girmemi sağlayacak bir ameli bana öğret!" dedi. Allah Rasûlü şöyle buyurdu:

---

28 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 487.

29 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 320.

"Kısa konuşmana rağmen meramını ifade ettin. Köleyi azad et ve bir boynu (kölelik zincirinden) kurtar." Bunun üzerine bedevi "İkisi aynı şey değil mi ki?" diye sordu. Hz. Peygamber ***"Hayır, değil"*** dedi. (Sonra da şöyle buyurdu:) ***"Köle azad etmek (ıtku'n-neseme) bizatihi kendin azad etmen, bir boynu kurtarmak (fekku'r-rakabe) ise kölelikten kurtulması için ödenmesi gereken ücretine yardımcı olmandır. Ayrıca (seninle akrabalık bağını koparan) zalim akrabana ilgi ve iyiliğini kesmeden sütü ve yünü bol hayvanı, faydalanması için bağışla. Eğer buna gücün yetmezse açları doyur ve susuz kalmışlara su ver; iyiliği emret ve kötülükten sakındır. Şayet bunu da yapamazsan, hayır (sözleri) haricinde dilini tut."***[30]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, "köle azadını" "bir boynun kurtarılması"ndan farklı değerlendirmiş; kölenin özgürlüğüne kavuşturulmasını da onun "azadı (ıtak)" saymıştır. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında zıhar, hata yoluyla öldürme ve yeminlerle alakalı koyduğu keffaretlerde ve Ramazan ayında (bilerek) oruç bozmanın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle teşri kılınan keffaretinde bu (köle azadı) hükmü yer almaktadır.

Allah Rasûlü, "bir boynu kurtarmayı (fikâku'r-rakabe)" kendisiyle azad olacağı ücrete yardımcı olmak şeklinde değerlendirmiştir. Tıpkı borçlar karşılığında rehin verilmiş bir malın kurtarılması gibi.

Buradan da anlıyoruz ki Allah *azze ve celle*'nin ***"Fakat o, sarp yokuşu aşmaya girişmedi. O sarp yokuş nedir bilir misin? Bir boynu (kölelik zincirinden) kurtarmak"***[31] şeklindeki beyanının te'vili, bir kölenin satın alınıp azad edilmesi değil, dediğimiz anlamda (yardımcı olunarak) kölelik zincirinin çözülmesidir. Yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ayrıca rivayet ettiğimiz bu hadisteki "yardım" ve "kölenin ücreti"nden kastedilen şey de -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir ya- kendisiyle kölenin satın alınacağı ücret (semen) değildir. Çünkü eğer öyle olsa, bu gerçek anlamda köleye değil, onu satın alacak olan kişiye yardım sayılır. Kaldı ki söz konusu alıcı da zekât alması helal sayılan biri olabileceği gibi olmayabilir de. Ayrıca satın alan kimse, bu köleyi satın aldıktan sonra azad edebilir veya

30 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 299.

31 Beled 90/11-13.

azad etmeden önce ölürse, o köle onun mirası olarak geridekilere kalabilir. Yahut satın alan kişi, hayatı boyunca onun azad etmek istemeyebilir, bu sebeple azad etmesi için mecbur edilemez ve adamın aleyhinde kölenin azad olduğuna dair bir hüküm verilemez. Veya henüz azad gerçekleşmeden, satın alanın aklını yitirmesi gibi azad etme ehliyetini engelleyecek birtakım hadiseler yaşanabilir. Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç şudur: Kölelik zincirinin çözülmesi/kurtarılması, ancak o kölenin kendi mülkiyeti olup o sayede kendini kurtarma yetkisine sahip olmasıyla gerçekleşir. Bu ise ancak daha önce de geçtiği gibi kölelerin, kölelik zincirinden kurtulmalarını sağlayacak şekilde ellerindeki mala tam anlamıyla sahip olmalarıyla mümkündür. Bu da kitabetten[32] başkası değildir.

Aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin, sözünü ettiğimiz âyetinde geçen "köleler" de bu türden olup "kölelerin sahip olduğu şeyler" anlamındadır. Zira köleler, kendi kendilerini azad edebilmek için yapacakları ödemelere ancak daha önce yaptıkları mükâtebe akdiyle sahip olabilmektedirler.

Nitekim Allah *azze ve celle,* ilgili âyette ***"Zekâtlar, fakirlere ve miskinleredir..."*** buyururken, bununla o fakir ve miskinlerin o zekâta "sahip olup onu bizzat elde etmeleri" kastedilmektedir. Bu itibarla "köleler" konusunda da en doğru yaklaşım, orada bizzat onların "sahip oldukları şeyler"in kastedilmiş olmasıdır. Bu ise ancak daha önce yapılmış olan "mükâtebe akidleri"yle mümkündür. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin ***"ve kölelere..."*** âyetiyle ilgili en doğru te'vil, "mükâteb köleler" hakkında indiğini savunanların görüşüdür.

"Ve'l-gârimîn" ise borçlulardır. Bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu hususta herhangi bir ihtilaf yoktur.

"Ve fî sebîlillah (Allah yolunda)" ifadesi de Allah yolunda olanlara yardımdır. Bu da O'na (Allah'a) itaat demektir. Bunlardan biri de mücahidlerdir. Cihadlarına destek sağlayabilecek şekilde onlara zekâttan bir pay ödenir. Bu ödenen pay da onların mülkü sayılır ve eğer bir mücahid, bu payı henüz cihadı için gerekli olan ihtiyaçlarına harcayamadan vefat edecek olursa, söz konusu pay, terikesinden[33] sayılarak terikesiyle ilgili geçerli olan diğer işlemlerin hepsi buna da uygulanır.

---

32 Kitabet: Efendi ile kölesi arasında bir bedel karşılığında özgürlük elde etme üzerine kurulu olan bir akit. Buna "mükâtebe" de denilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 249. (Çeviren)

33 Terike: Bir ölünün kendisine ait olmak üzere terk etmiş olduğu mal ve bazı haklar. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 456. (Çeviren)

Eğer biri "Kendisine bu payın verildiği kimse nasıl bu payın mâliki sayılabilir ki? Zira bu pay ona, Allah *azze ve celle*'nin yolunda olduğundan dolayı verilmiştir!" derse, ona şöyle cevap verilir:

Bu pay ona, onun mâliki olmasın diye verilmez. Aksine onun mülkiyetini elde etsin diye ona verilmiştir. O da daha sonra onu Allah *azze ve celle*'nin yolunda harcar.

Dikkat edersen eğer o kişi zengin ise bu zekâttan hiçbir pay alamaz. Çünkü zekât ona haramdır. Sadece fakir olması hâlinde ve zikrettiklerimiz içerisinde, o payı alacak kimsenin kendini gizleyip belli etmediği için fakir veya zengin olduğunun anlaşılamaması durumunda ona bu pay verilebilir. Ancak her hâlükârda kendisine verilen payın mâliki sayılır.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, Allah *azze ve celle* yolunda olduğu için kendisine pay verilen kimsenin, verilen payın mâliki sayıldığını gösteren bir hadis rivayet edilmektedir:

٧٦٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَنَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُحَدِّثُ، أَنَّ عُمَرَ تَصَدَّقَ بِفَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ، فَوَجَدَهُ يُبَاعُ بَعْدَ ذَلِكَ، فَأَرَادَ أَنْ يَشْتَرِيَهُ، فَأَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَأْمَرَهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ.

769- … Sâlim b. Abdullah'ın Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer, bir atı Allah yolunda tasadduk etmiş, daha sonra onun satılığa çıkarıldığını görünce satın almak istemişti. Bu hususla ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip görüşünü sormuş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona şöyle buyurmuştur: ***"Sadakana artık bir daha dönme."***[34]

٧٧٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: حَمَلْتُ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَضَاعَهُ الَّذِي كَانَ عِنْدَهُ، فَظَنَنْتُ أَنَّهُ بَائِعُهُ بِرُخْصٍ، فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَا تَبْتَعْهُ وَإِنْ أَعْطَاكَهُ بِدِرْهَمٍ وَاحِدٍ، وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ، فَإِنَّ الْعَائِدَ فِي صَدَقَتِهِ كَالْكَلْبِ يَعُودُ فِي قَيْئِهِ.

34 Buhârî, Zekât 59; Nesâî, Zekât 100.

770- … Zeyd b. Eslem'in rivayet ettiğine göre, babası (Eslem) dedi ki: Ömer *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işittim: Allah *azze ve celle* yolunda (kullanılmak üzere birine) bir at bağışlamıştım. Ancak o kişi ata iyi bakamadığı için (cılız bırakarak) hayvanın değerini düşürdü. Onu ucuz bir fiyata (bana) satabileceğini düşündüm. Meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzettiğimde bana şöyle dedi: ***"Onu sana bir dirhem karşılığında satacak olsa bile sakın satın alıp da sadakana geri dönme! Çünkü verdiği sadakasına geri dönen kimse, kusmuğunu tekrar yemeye kalkışan köpeğe benzer."***[35]

٧٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَفُ بْنُ هِشَامٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: حَمَلْتُ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَكُنَّا إِذَا حَمَلْنَا فِي سَبِيلِ اللهِ أَتَيْنَا بِهِ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَفَعْنَاهُ إِلَيْهِ فَيَضَعُهُ حَيْثُ أَرَاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَجِئْتُ بِفَرَسٍ فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهِ، فَحَمَلَ عَلَيْهَا رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِهِ، فَوَافَقْتُهُ يَبِيعُهَا فِي السُّوقِ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَشْتَرِيَهَا مِنْهُ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: لَا تَشْتَرِهَا، وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ.

771- … Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, (Ömer *radıyallahu anh*)[36] dedi ki: Allah yolunda (kullanılmak üzere birine) bir at bağışlamıştım. Biz Allah yolunda bir şeyleri bağışlamak istediğimiz zaman onu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e getirip teslim ederdik. O da onu Allah *azze ve celle*'nin kendisine gösterdiği uygun yerlere verirdi. (Bir gün yine böyle) bir atı getirip ona teslim ettim, o da onu ashâbından birine bağışladı. Sonra tevafuken o adamın atı, pazarda satmaya çalıştığını görünce atı ondan satın almak istedim. Bunun için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldim ve meseleyi ona arzettim. Bana şöyle buyurdu: ***"O atı satın alma ve sadakana da bir daha dönme."***[37]

٧٧٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ، أَنَّهُ حَمَلَ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَرَأَى فَرَسًا أَوْ مُهْرًا فَأَرَادَ شِرَائَهَا فَنُهِيَ عَنْهَا.

---

35 Mâlik, Zekât 49; Buhârî, Zekât 59; Müslim, Hibât 1.

36 Seneddeki Hz. Ömer kaydı, eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamakla birlikte biz bunu Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ından (XIII, 19) tespit edip buraya aldık. Diğer rivayetlerle benzerlik arzettiği için doğru olan da budur. (Çeviren)

37 Buhârî, Vasâyâ 31; Müslim, Hibât 3.

772- ... Ebû Osman en-Nehdî'nin Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Allah *azze ve celle* yolunda (kullanılmak üzere) bir atı bağışlamıştı. Daha sonra (bu atın soyundan gelen) bir at veya tayın satıldığını görünce onu satın almak istemiş fakat bunu yapması yasaklanmıştı.[38]

٧٧٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَرَّازِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ، أَنَّهُ حَمَلَ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَرَادَ أَنْ يَشْتَرِيَ فَلُوَّهَا فَنَهَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

773- Muhammed b. Ali'nin bize, el-Leys b. Dâvûd > Şu'be > el-Hakem b. Uyeyne > Yahya b. el-Harrâz > Abdullah b. Ma'kıl yoluyla rivayet ettiğine göre, Üsâme b. Zeyd b. Hârise, Allah *azze ve celle* yolunda bir atı bağışlamış, daha sonra da o atın tayını satın almak isteyince Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* onu nehyetmişti.[39]

٧٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، حَمَلَ عَلَى فَرَسٍ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ يَحْيَى بْنَ الْحَرَّازِ.

774- Bize İbrahim b. Merzûk, Vehb b. Cerîr > Şu'be > el-Hakem kanalıyla Abdullah b. Üsâme veya Zeyd'in bir at bağışladığını rivayet ettikten sonra hadisin aynısını zikretti. Fakat (senedde) Yahya b. el-Harraz'a yer vermedi.

***

Dikkat edersen, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine at bağışlanmış olan kimsenin, atın mülkiyetini ele geçirdikten sonra onu kendisine bağışlayan kişiden başkasına satmasına engel olmamıştır. O sadece o atı kendisine bağışlayana tekrar satmasını yasaklamıştır. Zira bu durumda o kimsenin, kendi mülkünden Allah *azze ve celle*'nin yoluna bağışlamış olduğu bir şeyi tekrar kendi mülküne katması tehlikesi bulunmaktadır.

(Âyetteki ***"fî sebîlillah: Allah yolunda olanlar"***) sınıfına girenlerden biri de yolda kalmış olan hacılardır. Bunlara, hac farizalarında faydalanabilecekleri

38 İbn Mâce, Sadakât 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 164; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIII, 24.

39 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 306.

miktarda zekât payı verilir. Ayrıca bunlara ödenen pay da tıpkı Allah yolundaki mücahidlere ödenenlerle ilgili olarak söylediğimiz gibi bizatihi bunların mülkü sayılır. Nitekim bu manada İbn Ömer *radıyallahu anhumâ*'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٧٧٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: أَوْصَى إِلَيَّ رَجُلٌ بِمَالِهِ وَقَالَ: اجْعَلْهُ فِي سَبِيلِ اللهِ، فَسَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنَّ الْحَجَّ مِنْ سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَاجْعَلْهُ مِنْهُ.

775- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: Bir adam bana malını vasiyet ederek "Onu Allah yolunda kullan" dedi. Ben de bu meseleyi İbn Ömer'e sordum. Bana şu cevabı verdi: "Hac da Allah *azze ve celle*'nin yolundan sayılır. O malı oraya kullan."[40]

٧٧٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نُعَيْمٍ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ ابْنِ عُمَرَ، إِذْ أَتَتْهُ امْرَأَةٌ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِنَّ زَوْجِي مَاتَ وَأَوْصَى بِمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ: أَنْفِقِيهِ عَلَى حُجَّاجِ بَيْتِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ الْعَتِيقِ.

776- … Muhammed b. Abdullah b. Ebî Ya'kûb'un aktardığına göre, İbn Ebî Nuaym dedi ki: İbn Ömer'in yanında oturduğum bir sırada bir kadın gelip "Ey Ebû Abdurrahman! Eşim vefat etti ve malını Allah *azze ve celle*'nin yolunda kullanılmak üzere vasiyet etmişti" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer "O hâlde onu, Allah *azze ve celle*'nin Beyt-i Atîk'ini (Kâbe) ziyarete gelen hacılara infak et" dedi.[41]

Görüldüğü gibi İbn Ömer, haccı "Allah yolu"ndan saymaktadır. Öte yandan Muhammed b. el-Hasen de *es-Siyeru'l-kebîr* adlı eserinde, malının üçte birini Allah yolunda kullanılmak üzere vasiyet eden bir adamla ilgili olarak, bu vasiyet gereği söz konusu malın yolda kalmış hacılara verilmesi yönünde

---

40 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 275.

41 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 422.

görüş belirtmiştir. Üstelik bu hususta onunla talebesi arasında herhangi bir ihtilaftan da söz edilmemiştir.

Ancak Ebû Yusuf'tan bunun aksi bir görüş nakledilmektedir. Şöyle ki: Süleyman'ın bize babası yoluyla naklettiğine göre, Ebû Yusuf, bu konuda kendisine sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: "Allah *azze ve celle*'nin yolunda olanlar, savaşçılardır."

Biz de bu hususta Ebû Yusuf'un görüşünden daha çok Muhammed'in görüşünü tercih ediyoruz. Zira Muhammed'in kanaati, hem İbn Ömer'in görüşüne hem de bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislere uygun düşmektedir. Şöyle ki:

٧٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: أَرْسَلَ مَرْوَانُ إِلَى أُمِّ مَعْقِلٍ الأَشْجَعِيَّةِ، فَسَأَلَهَا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ، فَحَدَّثَتْهُ أَنَّ زَوْجَهَا جَعَلَ نَاضِحَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَأَرَادَتِ الْعُمْرَةَ، فَسَأَلَتْ زَوْجَهَا النَّاضِحَ، فَأَبَى، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُعْطِيَهَا، وَقَالَ: إِنَّ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مِنْ سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

777- ... Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm dedi ki: "Mervân, Ümmü Ma'kıl el-Eşcaiyye'ye haber gönderip söz konusu hadisi sordu. O da ona, eşinin, su taşımada kullanılan bir deveyi Allah yolunda kullanılmak üzere bağışladığını ve kendisinin de (Ümmü Ma'kıl) umreye niyetlenip eşinden o deveyi (umrede kullanmak üzere) istediğini ancak kocasının buna yanaşmadığını; bu sebeple durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzettiğini ve Allah Rasûlü'nün de ***'Hac ve umre Yüce Allah'ın yolundan sayılır'*** buyurarak kocasına, o deveyi kendisine vermesini emrettiğini anlattı."[42]

٧٧٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ مَعْقِلٍ، عَنْ جَدَّتِهِ أُمِّ مَعْقِلٍ، قَالَتْ: قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ فَوُضِعَ فِينَا الْجُدَرِيُّ، فَهَلَكَ أَبُو مَعْقِلٍ وَتَرَكَ بَعِيرًا، فَجَعَلَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ

42 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 405.

وَجَلَّ، فَسَأَلَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: ارْكَبِي بَعِيرَكِ فَإِنَّ الْحَجَّ مِنْ سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

778- … Yine İsa b. Ma'kıl'ın rivayet ettiğine göre, nenesi Ümmü Ma'kıl şunu anlattı: Medine'ye geldiğimizde çiçek hastalığına yakalandık. Bu yüzden Ebû Ma'kıl vefat etti ve geriye Allah *azze ve celle*'nin yolunda kullanılmak üzere bir deve bıraktı. Ben de bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğumda şöyle buyurdu: ***"Devene bin. Çünkü hac da 'Allah azze ve celle'nin yolu'ndan sayılır."***[43]

٧٧٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُخْتَارُ بْنُ فُلْفُلٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي طَلْقُ بْنُ حَبِيبٍ الْبَصْرِيُّ، أَنَّ أَبَا طَلِيقٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ امْرَأَتَهُ أُمَّ طَلِيقٍ ابْنِهِ، فَقَالَتْ لَهُ: قَدْ حَضَرَ الْحَجُّ يَا أَبَا طَلِيقٍ، وَكَانَ لَهُ جَمَلٌ وَنَاقَةٌ، يَحُجُّ عَلَى النَّاقَةِ وَيَغْزُو عَلَى الْجَمَلِ، فَسَأَلَتْهُ أَنْ يُعْطِيَهَا الْجَمَلَ فَتَحُجَّ عَلَيْهِ، فَقَالَ: أَلَمْ تَعْلَمِي أَنِّي حَبَسْتُهُ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَتْ: إِنَّ الْحَجَّ مِنْ سَبِيلِ اللهِ، أَعْطِنِيهِ يَرْحَمْكَ اللهُ، فَقَالَ: مَا أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَكِ، قَالَتْ: فَأَعْطِنِي نَاقَتَكَ وَحُجَّ أَنْتَ عَلَى الْجَمَلِ، فَقَالَ: لَا أُوثِرُكِ بِهَا عَلَى نَفْسِي، فَقَالَتْ: فَأَعْطِنِي نَفَقَتَكَ، قَالَ: مَا عِنْدِي فَضْلٌ عَنِّي وَعَنْ عِيَالِي، مَا أَخْرُجُ بِهِ وَمَا أَتْرُكُ لَكُمْ، قَالَتْ: لَوْ أَعْطَيْتَنِي مِنْهُ أَخْلَفَهُ اللهُ، قَالَ: فَلَمَّا أَتَيْتُ عَلَيْهَا، قَالَتْ: فَإِذَا أَتَيْتَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَقْرِأْهُ مِنِّي السَّلَامَ وَأَخْبِرْهُ بِالَّذِي قُلْتُ لَكَ، قَالَ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَقْرَأْتُهُ مِنْهَا السَّلَامَ، وَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي قَالَتْ أُمُّ طَلِيقٍ، فَقَالَ: لَوْ أَعْطَيْتَهَا الْجَمَلَ كَانَ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَلَوْ أَعْطَيْتَهَا نَاقَتَكَ كَانَتْ، وَكُنْتَ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَلَوْ أَعْطَيْتَهَا مِنْ نَفَقَتِكَ أَخْلَفَهَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: وَإِنَّهَا تَسْأَلُكَ يَا رَسُولَ اللهِ مَا يَعْدِلُ الْحَجَّ؟، قَالَ: عُمْرَةٌ فِي رَمَضَانَ.

779- … Ebû Talîk'in rivayet ettiğine göre, hanımı Ümmü Talîk kendisine "Ebû Talîk! Hac mevsimi geldi çattı" dedi. Çünkü Ebû Talîk'in bir erkek, bir de dişi devesi vardı. Dişi deveyi hac için kullanıyor, erkek deveyle de savaşa çıkıyordu. Ümmü Talîk de haccını ifa etmek üzere erkek deveyi kendisine

43 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 72-73.

vermesini istedi. Bunun üzerine Ebû Talîk "Benim o deveyi Allah *azze ve celle* yolunda kullanılmak üzere tahsis ettiğimi bilmiyor musun?" dedi. Ümmü Talîk de cevaben "Hac da Allah *azze ve celle* yolundan sayılır. Ne olur onu bana ver, Allah seni bağışlasın!" dedi. Ancak Ebû Talîk "Onu sana vermek istemiyorum" diye karşılık verdi. Bunun üzerine kadın "Peki bana dişi deveni ver, sen de erkek deveyle haccet" dedi. Bu defa da Ebû Talîk "O konuda da seni kendime tercih etmem" dedi. Bu sefer Ümmü Talîk "Öyleyse bana bir nafaka ver" dedi. O da "Elimde, kendime ve çoluk-çocuğuma ayırdıklarımın dışında size bırakabileceğim fazladan bir nafakam yok" karşılığını verdi. Ümmü Talîk ise "Eğer bana o nafakadan verirsen, Allah da sana aynısını bağışlar" dedi.

Ebû Talîk devamla (olayı) şöyle anlattı: Sonra ben Ümmü Talîk'le başbaşa kaldığımda bana "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığında ona benim selamımı arzedip sana söylediklerimi ona anlatıver" dedi.

Ebû Talîk dedi ki: Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığımda ona Ümmü Talîk'in selamını ilettim ve söylediklerini aktardım. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Eğer o erkek deveyi ona verirsen, yine Allah yolunda sayılır. Şayet dişi deveyi verirsen, o da sen de Allah yolunda sayılırsınız. Eğer nafakandan bir şeyleri ona verirsen, Allah azze ve celle onun aynısını sana bağışlar."***

Daha sonra Ebû Talîk "Ey Allah'ın Rasûlü! Ümmü Talîk sana hangi amelin hac (sevabına) denk olduğunu da soruyor?" dedi. Hz. Peygamber de şöyle karşılık verdi: ***"Ramazan'da umre yapmaktır."***[44]

***

Burada da görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccı da "Allah yolu"ndan saymakta ve Allah *azze ve celle*'nin kendi yolu için tahsis ettiği şeyi oraya harcamaya cevaz vermektedir. Böylece bizim söylediğimiz de kesinlik kazanmış olmaktadır.

"Ve'bni's-sebîl (Yolda kalmışlar)" ise, mallarından çok uzakta oldukları için onlara ulaşamayan ve bu yüzden zekâta ihtiyaç duyan kimselerdir. Böyle bir durumda zekât onlara mübahtır. Ayrıca mallarına ulaşıncaya dek, daha önce sözünü ettiğimiz hiçbir malı mülkü olmayan fakirlerin hükmündedirler.

---

44 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 79.

Bildiğimiz kadarıyla da bu konuda ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.

Ancak ilim adamları, zekâtların, zekât memurları ve müellefe-i kulûb dışındaki sınıflardan birine tahsisi ile ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf ve Muhammed gibi âlimler bunun caiz olduğunu belirtmektedirler. Nitekim bize Muhammed'in Ali'den, onun da Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Muhammed şöyle demiştir: Ya'kûb'un bize aktardığına göre, Ebû Hanîfe dedi ki: Zekâtı sadece bir sınıf insana versen de bu senin için caiz ve yeterlidir." Bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz edilmemiştir.

Yine bize Yunus'un İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik ona şu bilgiyi vermiştir: "İlim adamlarının ve (ilmine) güvendiğim kimselerin şu konuda ihtilaf etmediklerine şahit oldum: Zekâtların paylaşımı konusundaki karar, valinin içtihadına bağlıdır. (Zekâtın dağıtılacağı yılda) hangi sınıfın ihtiyaç ve sayısı daha fazla ise imkânlar ölçüsünde dağıtımda o sınıf tercih edilir. Ancak bir veya birkaç yıl sonra bu ihtiyaç başka bir sınıf insanda görülebilir, dolayısıyla aynı şey onlar için de yapılır ve zekât oralara aktarılır. Diğer bir ifadeyle, gerektiğinde ihtiyaç sahibi ve sayıca daha fazla bir başka sınıf tercih edilebilir."[45]

Nitekim İbn Abbâs ve Huzeyfe'den de bu manada görüşler rivayet edilmiştir:

٧٨٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}، قَالَ: فِي أَيِّهَا وَضَعْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

780- … Atâ b. es-Sâib'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere…"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu sınıflardan hangisine verirsen ver, caizdir."[46]

٧٨١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ الْخَيَّاطُ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ

---

45 Mâlik, Zekât 29.

46 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 8.

فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}، قَالَ: إِنَّمَا ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الصَّدَقَاتِ لِتُعْرَفَ، وَأَيَّ صِنْفٍ أَعْطَيْتَ مِنْهَا أَجْزَأَكَ.

781- … Zirr b. Hubeyş'in rivayet ettiğine göre, Huzeyfe, ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere…"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir: "Allah *azze ve celle,* bu sınıfları tanıyasın diye zikretmiştir. Dolayısıyla hangisine verirsen ver, caizdir."[47]

***

Ayrıca bu görüş sahipleri, söz konusu ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere…"*** âyetinin iniş sebebi sayılan rivayeti de delil olarak öne sürmektedirler. Şöyle ki:

٧٨٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ وَهُوَ يَقْسِمُ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ وَجَعَلَ يَقْسِمُ، فَقَالَ: أَتُعْطِي رِعَاءَ الشَّاءِ؟ وَاللهِ مَا عَدَلْتَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ؟ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}.

782- … Kays b. er-Rabî'in el-A'meş'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Süfyân dedi ki: Bir bedevi, bir mal paylaşımı esnasında Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek ondan bir şeyler istedi. Ancak Allah Rasûlü onunla ilgilenmedi ve taksimatta bulunmaya devam etti. Bedevi "Sen koyun çobanlarına mı veriyorsun yoksa? Allah'a yemin olsun ki adaletli davranmadın!" dedi. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer ben adil davranmıyorsam kim adil davranır ki?"*** Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere…"*** âyetinin tamamını indirdi.

***

(Bu görüş sahibi) dedi ki: "Bu rivayet, ilgili ayetle, söz konusu sınıfların haricinde kalanların kapsam dışında bırakıldığını göstermektedir."

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Aksine, malların zekâtı ve fıtır sadakası gibi bütün tasadduk çeşitlerinin yeri, Allah *azze ve celle*'nin, okumuş

47 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 254; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1175.

olduğumuz bu âyette açıkladığı sınıflardır. Ancak bu sınıflardan birinin -mesela; müellefe-i kulûbun- fiilî bir gerçekliği kalmamışsa, o zaman tasadduk türlerinin tamamı geri kalan Müslüman sınıflara harcanır." Bu görüşü savunanlardan biri de Şâfiî'dir.

Âlimler bu hususta ihtilaf ettikleri ve söz konusu âyet de (teorik olarak) her bir grubun te'viline elverişli olduğu için, bu noktada bize düşen en doğru yaklaşım, ilgili âyeti, bu konuda İbn Abbâs ve Huzeyfe'den nakledilen rivayet doğrultusunda te'vil etmektir. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde bu görüşe karşı çıkan kimse de yoktur. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu kanaatimizi destekleyecek nitelikte bir rivayet de nakledilmektedir. Şöyle ki:

٧٨٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ صَخْرٍ، قَالَ: كُنْتُ امْرَءًا قَدْ أُوتِيتُ مِنْ جِمَاعِ النِّسَاءِ مَا لَمْ يُؤْتَ أَحَدٌ غَيْرِي، فَلَمَّا دَخَلَ رَمَضَانُ تَظَهَّرْتُ مِنَ امْرَأَتِي مَخَافَةَ أَنْ أُصِيبَ مِنْهَا شَيْئًا، فَأَتَتَابَعَ فِي ذَلِكَ فَلا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَنْزِعَ حَتَّى يُدْرِكَنِي الصُّبْحُ، فَبَيْنَا هِيَ ذَاتَ لَيْلَةٍ تَخْدُمُنِي إِذْ كُشِفَ لِي مِنْهَا شَيْءٌ فَوَثَبْتُ عَلَيْهَا، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ غَدَوْتُ إِلَى قَوْمِي فَأَخْبَرْتُهُمْ خَبَرِي وَقُلْتُ: انْطَلِقُوا مَعِي إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: لا، وَاللهِ لا نَنْطَلِقُ مَعَكَ، نَخَافُ أَنْ يَنْزِلَ فِيكَ قُرْآنٌ، أَوْ يَقُولَ فِينَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَالَةً يَبْقَى عَلَيْنَا عَارُهَا، وَلَكِنِ اذْهَبْ أَنْتَ، فَاصْنَعْ مَا بَدَا لَكَ، قَالَ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرْتُهُ خَبَرِي، قَالَ: أَنْتَ بِذَاكَ؟، قُلْتُ: أَنَا بِذَاكَ قَالَ: أَنْتَ بِذَاكَ؟ قُلْتُ: أَنَا بِذَاكَ، قَالَ: أَنْتَ بِذَاكَ، قُلْتُ: أَنَا بِذَاكَ، وَهَا أَنَا ذَا، فَاصْنَعْ مَا بَدَا لَكَ، فَإِنِّي صَابِرٌ عَلَيْكَ، قَالَ: فَأَعْتِقْ رَقَبَةً، قَالَ: فَضَرَبْتُ صَفْحَةَ عُنُقِي وَقُلْتُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَصْبَحْتُ أَمْلِكُ غَيْرَهَا، قَالَ: فَصُمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَهَلْ أَصَابَنِي مَا أَصَابَنِي إِلا فِي الصِّيَامِ، قَالَ: فَأَطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَقَدْ بِتْنَا هَذِهِ اللَّيْلَةَ وَحْشَاءَ، مَا لَنَا طَعَامٌ، قَالَ: انْطَلِقْ إِلَى صَاحِبِ صَدَقَةِ بَنِي زُرَيْقٍ، فَمُرْهُ يَدْفَعْ إِلَيْكَ صَدَقَاتِهِمْ، فَأَطْعِمْ وَسْقًا بَيْنَ سِتِّينَ مِسْكِينًا، وَاسْتَعِنْ بِسَائِرِهِ عَلَيْكَ وَعَلَى عِيَالِكَ، قَالَ:

فَأَتَيْتُ قَوْمِي، فَقُلْتُ: وَجَدْتُ عِنْدَكُمُ الضِّيقَ وَسُوءَ الرَّأْيِ، وَوَجَدْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّعَةَ وَالْبَرَكَةَ، قَدْ أَمَرَكُمْ أَنْ تَدْفَعُوا إِلَيَّ صَدَقَةَ أَمْوَالِكُمْ، فَدَفَعُوهَا لِي، فَأَطْعَمْتُ وَسْقًا سِتِّينَ مِسْكِينًا، وَأَكَلْتُ سَائِرَهُ أَنَا وَأَهْلِي.

783- ... Süleyman b. Yesâr'ın naklettiğine göre, Seleme b. Sahr dedi ki: Kadınlarla cinsel ilişki konusunda kimseye verilmeyen bir güç bana verilmişti. Ramazan ayı girince eşime yaklaşıp sabah oluncaya kadar bu işi devam ettiririm endişesiyle "Sen bana anam gibisin" diyerek ona zıhar yaptım. Fakat bir gece bana hizmet ederken bir tarafı açılıverdi ve ben de (dayanamayıp) hemen onun üzerine atıldım. Sabah olunca erkenden kendi kavmime gidip durumu anlattım ve "Benimle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kadar gelin de ona meseleyi arzedeyim" dedim. Bana "Hayır, vallahi biz seninle gelmeyiz. Çünkü hakkımızda Kur'ân inmesinden veya Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizi utandıracak bir söz söylemesinden korkuyoruz. Sen kendin git ve dilediğini yap" dediler. Bunun üzerine ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu anlattım. ***"Bunu yapan sen misin?"*** dedi. "Evet, bunu ben yaptım" dedim. Yine ***"Bunu sen yaptın, öyle mi?"*** dedi. Ben de "Evet, bunu ben yaptım" dedim. Tekrar ***"Bunu yapan sensin, öyle mi?"*** dedi. Bunun üzerine "O işi yapan benim. İşte huzurundayım, hakkımda dilediğini yap, cezama razıyım, sabredeceğim" dedim.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir boynu (köleyi) esaretten kurtar"*** buyurdu. Bunun üzerine kendi boynuma vurarak "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için şu boyundan başkasına sahip değilim" dedim. ***"O hâlde iki ay oruç tut"*** buyurdu. Ben de ***"Ey Allah'ın Rasûlü! Bu başıma gelenler zaten oruçluyken gelmedi mi?"*** dedim. O da ***"O zaman altmış fakiri doyur"*** buyurdu. Ben de "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, biz zaten bu gece aç yattık, hiçbir yemeğimiz yoktu" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Öyleyse Züreykoğulları'nın zekât memuruna git ve ona, onlardan tahsil ettiği zekâtları sana vermesini söyle. Bu zekâttan kendi adına (keffaret olmak üzere) altmış fakiri birer ölçek hurma vererek doyur, gerisini de çoluk çocuğunu yedirirsin."***

Bunun üzerine kavmime döndüm ve onlara "Sizlerde sığlık ve olumsuz kanaat, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında ise genişlik ve bereket buldum. O, zekâtınızı bana vermenizi emretti" dedim. Onlar zekâtlarını

bana verdiler, ben de altmış fakiri birer ölçek hurma ile doyurdum, gerisini de ben ve ailem yedik.[48]

***

Görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Seleme b. Sahr'ın kavmine, zekâtlarını Seleme b. Sahr'a vermelerini emretmektedir. Hâlbuki Seleme, okuduğumuz ayette geçen sınıfların tamamına değil, bunların sadece birine dâhildir. Bu söylediklerimiz de daha önce naklettiğimiz İbn Abbâs ve Huzeyfe'nin te'villerinin doğruluğunu göstermektedir.

Nitekim daha önce de bu kitabımızda aktardığımız ve Ubeydullah b. Adiy b. el-Hıyâr'dan[49] gelen rivayete göre, Ubeydullah'ın kavminden iki adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât taksimatı yaptığı bir esnada huzuruna gelip o zekâttan kendilerine de vermesini istemiş; Allah Rasûlü de gözlerini yukarı doğru kaldırıp sonra tekrar indirmiş, onların güçlü kuvvetli adamlar olduklarını görünce ***"Dilerseniz size de vereyim. Fakat (bilin ki) ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** buyurmuş ve onlara zekât ehlinden bahseden söz konusu ayetteki sınıflardan hangisine dahil olduklarını sormamıştır. Hâlbuki onlara vereceği zekâtın, o sınıftakilere verilmiş zekât payından sayılabilmesi için, onların, ilgili sınıflardan birine dâhil edilmesi gerekiyordu.

Yine daha önce bu kitabımızda rivayet ettiğimize göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Muâz'ı zekât toplamak üzere Yemen'e gönderirken ona, "zekâtı zenginlerden alıp fakirlere vermeyi" emretmiştir.[50] Bu da gösteriyor ki zekât ehli olanlar, "fakirler"dir. Bu ismin kapsamına giren herkes de zekât almaya hak kazanmış demektir.

Eğer biri "Sizin daha önce bu kitapta rivayet ettiğiniz es-Sudâî hadisine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ona hitaben[51] şöyle buyurmuştu: ***'Kuşkusuz Allah azze ve celle, zekâtlar(ın sarfedileceği yerler) konusunda***

48 Tirmizî, Tefsîr 59; Ebû Dâvûd, Talâk 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 37.

49 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki isim yanlışlıkla Abdullah b. el-Hıyâr olarak geçmektedir. Doğrusu, 759 no'lu hadiste de geçtiği üzere Ubeydullah b. Adiy b. el-Hıyâr olmalıdır. (Çeviren)

50 Bk. 750 no'lu hadis.

51 Aslında 763 no'lu hadiste geçtiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu sözünü doğrudan es-Sudâî'ye değil, o esnada gelen bir başkasına hitaben söylemektedir. Bu husus ya müellifin ya da müstensihin dikkatinden kaçmış olmalıdır. (Çeviren)

ne Peygamber'in ne de bir başkasının vereceği hükme razı olmuş; o konuda bizzat kendisi gökten hükmünü indirerek sekiz kısma ayırmıştır. Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, ondan sana vereyim.' Buna göre zekâtlar, sözünü ettiğimiz ayette geçtiği şekliyle sekiz kısma paylaştırılmıştır" derse, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadiste bizim söylediklerimize delil olabilecek bir husus vardır. O da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu beyanıdır: ***"Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, ondan sana vereyim."*** Dikkat edersen, Allah Rasûlü şöyle dememiştir: "Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, o zekâttan ilgili kısma düşen payı sana vereyim."

Ayrıca bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, es-Sudâî'ye kendi kavminin zekâtlarından bir kısmının verilmesine dair bir talimat yazarken, ona, Allah *azze ve celle*'nin ilgili âyette zikretmiş olduğu borçlu veya diğer zekât ehli sınıflardan biri olup olmadığını da sormamıştır. Zira eğer böyle bir şey olsaydı, oraya gönderdiği zekât memuruna, es-Sudâî'ye verdiği payın, o sınıftaki zekât ehline verilen paydan mahsup edilmesine dair talimat verirdi. Bu da gösteriyor ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in es-Sudâî'ye hitaben söylediği[52] ***"Şüphesiz Allah azze ve celle zekâtları sekiz kısma ayırmıştır"*** sözünden maksadı, zekâtların adı geçen kısımlardan her birine verilmesinin cevazıdır.

Öte yandan imam (İslâm devlet başkanı), elinde toplanan zekâtları, vermesi gereken yerlere kullanmak durumundaysa ve eğer toplanan zekâtlar arasında, -mesela; sâime hayvanların zekâtı olarak verilmesi gereken iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu veya üç yaşına basmış dişi deve yahut dört yaşına basmış dişi deve ya da beş yaşına basmış dişi deve veya altı yaşına basmış dişi deve yahut da bunlara denk- aynî mallar varsa, bunları, olduğu hâliyle verilmesi gereken yerlere vermekle yükümlüdür. Yoksa Allah *azze ve celle*'nin zikrettiği sınıfların tamamına paylaştırılabilecek biçimde bu malların dirhem veya dinar olarak bedellerini tahsil ettikten sonra vermekle mükellef değildir. Çünkü imamın, eline geçen aynî malları, sadece verilmesi gereken yerlere olduğu hâliyle vermek gibi bir sorumluluğu vardır; o malları söz konusu sınıflardan istisnasız her birine dağıtmakla yükümlü değildir. Bu da âyetteki maksadın, İbn Abbâs ve Huzeyfe'nin daha önce aktardığımız te'villeri doğrultusundaki kanaat olduğunu göstermektedir.

---

52 Bir önceki dipnota bk.

Yine bu konuyla ilgili olarak rivayet ettiğimiz Seleme b. Sahr'ın hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ona, "kendi kavmine gidip onların zekâtlarından almasını emrettiğinden" bahsetmiştik. Bu da gösteriyor ki, miskinlere ayrılan payın, onlardan herhangi birine verilmesi caizdir. Nitekim Ebû Yusuf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* sayılamayacak ölçüde kalabalık olan filancaoğullarına verilmek üzere malının üçte birini vasiyet etmiş bir adamın bu vasiyetiyle ilgili olarak, vasinin (vasiyeti yerine getirmekle görevli kişinin) bu malı o kabileden bir fakire vermesinin caiz olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Bu görüşü bize Muhammed, Ali'den, o da Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan rivayet etmiştir. Ancak Muhammed b. el-Hasen bu konuda ona muhalefet ederek şöyle diyordu: "Söz konusu vasiyet malının, kendilerine vasiyette bulunulan filancaoğullarının fakirlerinden en az ikisine olmak üzere daha fazla kişiye verilmesi caizdir." Bu görüşü bize Muhammed, Ali[53] yoluyla Muhammed'den nakletmiştir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Seleme b. Sahr'a, kendi kavmine ait olan ve fakirlere verilmesi gereken zekâtları almasını emretmesi, fakir ve miskinlere verilmesi kararlaştırılmış olan bir şeyin gerçekte Allah *azze ve celle*'ye ait olduğunu göstermektedir.

Dikkat edersen fakir ve miskinlere, -sayılamayacak kadar çok da olsalar- bu şekilde vasiyette bulunmak caizdir. Ancak bu durum, sayılamayacak kadar çok sayıdaki filancaoğullarına yapılan mal vasiyetine benzemez; zira bu tarzda bir vasiyette bulunmak geçersizdir. Ne var ki filancaoğullarının fakirlerine bir şeyin verilmesini vasiyet etmek böyle değildir. Çünkü bu, -nihayetinde- Allah *azze ve celle*'ye aittir. Allah *azze ve celle*'ye ait olan bir şeyin de tek bir miskin ya da fakire verilmesi caizdir.

Öte yandan -dikkatini çektiyse- Muhammed de malının üçte birini falanca kişiye ve filancaoğullarının fakirlerine verilmek üzere vasiyette bulunan bir adam hakkında şöyle demiştir: "Söz konusu üçte birlik mal, o falanca kişiyle filancaoğullarının fakirleri arasında ikiye bölünür; yarısı falancaya, diğer yarısı da filancaoğullarının fakirlerine ait olur. Eğer o falanca kişiyle filancaoğullarının

53 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ve bundan önceki isim, "Ali'nin oğlu Muhammed" manasına gelen Muhammed bin Ali şeklinde kaydedilmiştir. Oysa "Muhammed'in Ali'den rivayeti" anlamında Muhammed an Ali olması gerekmektedir. Zira Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşlerini Ali vasıtasıyla rivayet eden Muhammed, Muhammed b. el-Abbâs b. er-Rabî' el-Lü'lüî (ö. ?), Ali de Ali b. Ma'bed b. Şeddâd el-Abdî er-Rakkî (ö. 228) olup aralarında baba oğul ilişkisi yoktur. (Çeviren)

fakirlerinden sadece ikisine vasiyette bulunmuş olsaydı, o zaman üçte birin o iki fakir ile sözü geçen kişi arasında üç paya bölünmesi gerekirdi."

Fakirlere vasiyetin hükmü Allah *azze ve celle*'ye ait kılındığından dolayı, bu görevi üstlenenlerin, ilgili vasiyeti/malı uygun gördükleri ihtiyaç noktalarında kullanmaları mübahtır. İhtiyaç sahibi bir kişi de olsa böyle yapabilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Seleme b. Sahr'ı diğer fakirlere tercih etmiştir.

Öte yandan ilim adamları, Hâşimoğulları'nın fakirlerinin de bu âyette sözü edilen fakirler sınıfına mı, miskinler sınıfına mı veya diğer gruplara mı dâhil oldukları konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir kısmı, onları diğer Müslüman fakirler gibi kabul ederek "(fakirler sınıfına) girerler" demiştir. Bu görüş Ebû Hanîfe'den rivayet edilmekle birlikte onun bilinen, yaygın kanaati bu değildir.

Diğer bir kısmı da "Hâşimoğulları fakir de olsalar, buraya girmezler" demiştir. Bu görüşü ise Ebû Yusuf ve Muhammed dile getirmişlerdir.

Nitekim Süleyman'ın bize babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf ve Muhammed; yine Süleyman'ın, babası yoluyla Muhammed'den aktardığına göre Ebû Hanîfe, bahsi geçen görüşlerini ifade etmişlerdir.

Hâşimoğulları'na zekât[54] vermenin mübah olduğunu söyleyenlerin ve onları, diğer (fakir vb.) insanlar gibi ilgili âyetin kapsamına dâhil edenlerin delillerinden biri de şudur:

٧٨٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدِمَتْ عِيرُ الْمَدِينَةِ، فَاشْتَرَى مِنْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَتَاعًا فَبَاعَهُ بِرِبْحِ أَوَاقٍ فِضَّةٍ، فَتَصَدَّقَ بِهَا عَلَى أَرَامِلِ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، ثُمَّ قَالَ: لَا أَعُودُ أَنْ أَشْتَرِيَ بَعْدَهَا شَيْئًا وَلَيْسَ ثَمَنُهُ عِنْدِي.

54 Burada "zekât" kelimesi Arapça metinde "sadaka" olarak geçmektedir. Sadaka, farz ve nafile olan bütün zekât ve sadaka çeşitlerini içine alan bir kelimedir. Ayrıca Hâşimoğulları'nın alması yasaklanan sadakanın hangisi olduğu meselesi alimler arasında tartışmalı bir konu olmasına rağmen (bk. Yusuf el-Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, II, 728-739, Beyrut 1998) biz kelimenin Türkçe'deki daralmış anlamıyla sadece "nafile sadaka" olarak anlaşılmaması için çoğu yerde "zekât" olarak çevirmeyi, "nafile sadaka" anlamının muhtemel olduğu yerlerde de "sadaka" olarak bırakmayı tercih ettik. (Çeviren)

784- ... Simâk'ın İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Medine kervanı gelince Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* oradan (veresiye) bir eşya satın aldı. Daha sonra belli miktarda bir gümüş karşılığında satıp kâr etti ve bu kârı da Abdülmuttaliboğulları'nın ihtiyaç sahibi kadınlarına sadaka olarak bağışladı. Sonra da şöyle buyurdu: ***"Bundan sonra yanımda parası olmadan hiçbir şeyi satın almayacağım."***[55]

***

Diğerlerinin bunlar aleyhinde öne sürdükleri delil ise şudur: Bu hadis, İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Ancak bu konuda İbn Abbâs'tan nakledilen meşhur kanaat, Hâşimoğulları'na zekât verilmesinin haram olduğu yönündedir. Şöyle ki:

٧٨٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، وَسَعِيدٌ ابْنَا زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جَهْضَمٍ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَا خَصَّنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَيْءٍ دُونَ النَّاسِ إِلا بِثَلاثَةٍ: إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ، وَأَنْ لا نَأْكُلَ الصَّدَقَةَ، وَأَنْ لا نُنْزِيَ الْحُمُرَ عَلَى الْخَيْلِ.

785- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Esed > Zeyd'in oğulları Hammâd ve Saîd > Ebû Cehdam Musa b. Seleme isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ubeydullah b. Abdullah b. Abbâs dedi ki: "İbn Abbâs'ın yanına girdik. Bize şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize sadece şu üç konuda diğer insanlardan farklı bir muamelede bulunmuştur: Bunlar da abdest azalarını güzelce yıkamak, zekât malı yemememiz ve eşekleri atlarla çiftleştirmemememizdir."[56]

٧٨٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جَهْضَمٍ.

786- Yine bize Ahmed b. Dâvûd, Süleyman > Hammâd b. Zeyd yoluyla Ebû Cehdam'dan, onun isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onlara, zekât malı yememe konusunda farklı muamelede bulunduğunu ve bu hususta onları diğer insanlardan ayrı tuttuğunu haber vermektedir. Bu

---

55 Ebû Dâvûd, Büyû 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 235.

56 Ebû Dâvûd, Salât 127; Tirmizî, Cihâd 23; Nesâî, Tahâret 106.

hadis, yine bu konuyla ilgili olarak İkrime yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğimiz hadisten daha tercihe layıktır. Çünkü İbn Abbâs burada, (Hâşimoğulları olarak) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra geçerli olan hükümlerini bildirmektedir. Şu da var ki, daha önceleri zekât almaları mübah iken daha sonra Allah *azze ve celle* tarafından bu konuda bir yasak ve engelin konulmuş ve bu yasakla onları yüce mertebeye çıkarmış olması da[57] ihtimal dahilindedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir kısım ashâbı yoluyla bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, İbn Abbâs'a ait sözünü ettiğimiz bu rivayeti destekleyen ve İkrime'nin de ondan naklettiği diğer rivayete aykırı düşen birtakım rivayetler de nakledilmiştir. Bunların birkaçı şöyledir:

٧٨٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ السَّعْدِيِّ، قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ: مَا تَحْفَظُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟، قَالَ: أَذْكُرُ أَنِّي أَخَذْتُ تَمْرَةً مِنْ تَمْرِ الصَّدَقَةِ فَجَعَلْتُهَا فِي فِيَّ، فَأَخْرَجَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلُعَابِهَا، فَأَلْقَاهَا فِي التَّمْرِ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا كَانَ عَلَيْكَ فِي هَذِهِ التَّمْرَةِ لِهَذَا الصَّبِيِّ، فَقَالَ: إِنَّا آلَ مُحَمَّدٍ لا تَحِلُّ لَنَا الصَّدَقَةُ.

787- Bize İbrahim b. Merzûk'un, Vehb b. Cerîr > Şu'be > Yezîd b. Ebî Meryem isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Cevzâ es-Sa'dî dedi ki: el-Hasan b. Ali'ye "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hatırında kalan neler var?" diye sordum. Şöyle konuştu: "(Bir gün) zekât hurmalarından bir tanesini alıp ağzıma götürdüğümü ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in derhal onu tükrüklere bulaşmış bir vaziyette ağzımdan çıkarıp diğer hurmaların arasına bıraktığını hatırlıyorum. Hatta bir adam 'Ey Allah'ın Rasûlü! Şu yavrunun bir tek hurmayı yemesinin sana ne zararı vardı ki?' deyince ona ***'Biz Muhammed ailesine zekât helal değildir'*** cevabını vermişti."[58]

57 Kanaatimizce buradaki yüce mertebeden kasıt, insanların zekât/sadakalarıyla geçinmemek ve "alan el" olmamak olsa gerektir. (Çeviren)

58 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 200.

٧٨٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالا: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ شَيْبَانَ وَهُوَ أَبُو الْجَوْزَاءِ، قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، إِلا أَنَّهُ قَالَ: إِنَّهَا لا تَحِلُّ لِمُحَمَّدٍ وَلا لأَحَدٍ مِنْ أَهْلِهِ.

788- Yine bize Ebû Bekre ve İbrahim b. Merzûk'un, Ebû Âsım > Sâbit b. Umâra yoluyla rivayet ettiklerine göre, Rabîa b. Şeybân -ki o da Ebu'l-Cevzâ'dır,- "el-Hasan b. Ali'ye dedim ki" ifadesinden sonra hadisin aynısını zikretti. Sadece hadisin sonunda ***"Bu (zekât), ne Muhammed'e ne de ailesinden herhangi birine helaldir"*** dedi.[59]

٧٨٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ نَوْفَلِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، حَدَّثَهُ أَنَّ عَبْدَ الْمُطَّلِبِ بْنَ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ، حَدَّثَهُ، قَالَ: اجْتَمَعَ رَبِيعَةُ بْنُ الْحَارِثِ، وَالْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالُوا: بَعَثْنَا هَذَيْنِ الْغُلامَيْنِ لِي وَلِلْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَأَدَّيَا مَا يُؤَدِّي النَّاسُ، وَأَصَابَا مَا يُصِيبُ النَّاسُ، قَالَ: فَبَيْنَمَا هُمَا فِي ذَلِكَ جَاءَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَوَقَفَ عَلَيْهِمَا، فَذَكَرَا لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ عَلِيٌّ: لا تَفْعَلا، فَوَاللهِ مَا هُوَ بِفَاعِلٍ، فَقَالَ رَبِيعَةُ: مَا مَنَعَكَ هَذَا إِلا نَفَاسَةً عَلَيْنَا، فَوَاللهِ لَقَدْ نِلْتَ صِهْرَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا نَفِسْنَاهُ عَلَيْكَ، قَالَ عَلِيٌّ: أَنَا أَبُو حُسَيْنٍ أَرْسِلاهُمَا، فَانْطَلَقَا، وَاضْطَجَعَ، فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ سَبَقْنَاهُ إِلَى الْحُجَرِ، فَقُمْنَا عِنْدَهَا حَتَّى جَاءَ فَأَخَذَ بِآذَانِنَا، فَقَالَ: أَخْرِجَا مَا تُصَرِّرَانِ، ثُمَّ دَخَلَ وَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، فَتَوَاكَلْنَا الْكَلامَ، ثُمَّ تَكَلَّمَ أَحَدُنَا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنْتَ أَبَرُّ النَّاسِ وَأَوْصَلُ النَّاسِ، وَقَدْ بَلَغْنَا النِّكَاحَ، وَقَدْ جِئْنَاكَ لِتُؤَمِّرَنَا عَلَى بَعْضِ الصَّدَقَاتِ، فَنُؤَدِّيَ كَمَا يُؤَدُّونَ، وَنُصِيبَ كَمَا يُصِيبُونَ، فَسَكَتَ حَتَّى أَرَدْنَا أَنْ نُكَلِّمَهُ، وَجَعَلَتْ زَيْنَبُ تُلْمِعُ إِلَيْنَا مِنْ وَرَاءِ الْحِجَابِ أَنْ لا تُكَلِّمَاهُ، فَقَالَ: إِنَّ الصَّدَقَةَ لا تَنْبَغِي لآلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنَّمَا هِيَ أَوْسَاخُ النَّاسِ، ادْعُ لِي مَحْمِيَةَ، وَكَانَ عَلَى الْخُمُسِ، وَنَوْفَلَ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ،

---

59 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 60.

فَجَاءَاهُ، فَقَالَ لِمَحْمِيَةَ: أَنْكِحْ هَذَا الْغُلَامَ مِنَ ابْنَتِكَ لِلْفَضْلِ بْنِ الْعَبَّاسِ، وقَالَ لِنَوْفَلٍ: أَنْكِحْ هَذَا الْغُلَامَ، فَأَنْكَحَنِي. وقال: أَصْدِقْ عَنْهُمَا مِنَ الْخُمُسِ كَذَا وكَذَا.

789- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Abdullah b. Muhammed b. Esmâ > Cüveyriye b. Esmâ > Mâlik b. Enes > ez-Zührî > Abdullah b. Abdullah b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdülmuttalib yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdülmuttalib b. Rabîa b. el-Hâris ona şunu anlattı: Rabîa b. el-Hâris ve el-Abbâs b. Abdülmuttalib bir araya gelip beni ve el-Fadl b. Abbâs'ı kastederek "Biz bu iki delikanlıyı (Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e) göndersek de[60] o da onları zekât memuru olarak tayin etse ve onlar da diğer memurlar gibi görevlerini yapıp onlar gibi maaşlarını alsalar (ne iyi olur)" dediler. Onlar bu meseleyi konuşurken Ali b. Ebî Tâlib çıkageldi ve yanlarında durdu. Konuyu ona da açtılar. Ancak Ali "Yapmayın! Allah'a yemin olsun ki o da (Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*) bunu yapacak değildir" dedi. Bunu duyan Rabîa şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki sen bizi kıskandığın için bize böyle davranıyorsun! Hâlbuki sen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in damadı olma şerefine erdiğinde biz seni kıskanmadık!" Bunun üzerine Ali "(Pekâlâ) işte ben de Ebû Hüseyin'im (Hüseyin'in babasıyım)![61] Gönderin bakalım onları!" dedi. Gençler gittiler, Ali de uzanıp yattı.

(Bundan sonrasını anlatan Abdülmuttalib b. Rabîa ve el-Fadl b. Abbâs) şöyle dediler: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* öğleyi kıl(dır)ınca ondan önce davranıp odaların önüne geldik ve beklemeye başladık. Nihayetinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* geldi ve kulaklarımızı tutarak ***"Gönlünüzden geçenleri söyleyin bakalım"*** dedi. Sonra içeri girdi, biz de huzuruna girdik. O gün kendisi Zeyneb bint Cahş'ın yanında bulunuyordu. Önce birbirimize söz hakkı verdik, daha sonra da birimiz şöyle konuştu:

"Ey Allah'ın Rasûlü! Sen insanların en iyisi ve en yardım severisin. Biz artık evlilik çağına girmiş bulunuyoruz. Şu zekât işlerinin bir kısmına bizi memur tayin etmen için sana geldik. (Eğer tayin edersen) biz de

---

60 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, gençleri Allah Rasûlü'ne gönderme temennisini ifade eden "lev" edatı bulunmamaktadır. Oysa bu rivayetin geçtiği, Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* (II, 7) ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* (III, 129) adlı eserlerini ve diğer kaynakları dikkate aldığımızda, mananın doğru anlaşılabilmesi için bu edatın tercümeye yansıtılması zorunludur. (Çeviren)

61 Tahâvî'nin diğer eserleri *Şerhu meâni'l-âsâr* (II, 7) ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* (XII, 197)'da ve daha başka kaynaklarda (Müslim, Zekât 168; Ebû Dâvûd, Harâc 20) buradaki künye hep "Ebû Hasan" (Hasan'ın babası) olarak geçmektedir. (Çeviren)

diğer memurlar gibi görevimizi yerine getiririz ve onlar gibi maaş alırız." Bunun üzerine Rasûlüllah *sallallahu aleyhi ve sellem* uzun bir süre sustu hatta biz onunla konuşmaya yeltendiğimizde Zeyneb bize perdenin arkasından "Onunla (şimdilik) konuşmayın!" diye işaret etmeye başladı. Sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şüphesiz ki zekât Muhammed ailesine yakışmaz. Zira o, insanların kirleridir. Siz, bana Mahmiye ile Nevfel b. Haris b. Abdilmuttalib'i çağırın!"*** buyurdu.

Mahmiye ganimetlerin beşte birinden sorumlu bir memurdu. Bunlar (çağrılıp) geldiler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mahmiye'ye ***"Bu gence kızını ver!"*** diyerek Fadl b. Abbâs'ı gösterdi. Mahmiye de kızını ona nikâhladı. Nevfel b. Hâris'e de ***"Sen de şu gence kızını ver"*** buyurarak bana işaret etti; o da kızını bana nikahladı. Mahmiye'ye ***"Her iki kıza ganimetlerin beşte birinden şu kadar ve şu kadar mehir ver"*** buyurdu.[62]

٧٩٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ أَبِي زُبَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ رَبِيعَةَ حَدَّثَهُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ ابْنِ أَبِي دَاوُدَ سَوَاءً.

790- Yine bize Muhammed b. Ali b. Dâvûd'un, Saîd b. Dâvûd b. Ebî Zübeyr > Mâlik > İbn Şihâb[63] isnadıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Rabîa ona bu hadisi rivayet etmiş ve İbn Ebî Dâvûd'un hadisinin tamamen aynısını zikretmiştir.

٧٩١ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: أَخَذَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ تَمْرَةً مِنْ تَمْرِ الصَّدَقَةِ فَأَدْخَلَهَا فِي فِيهِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كِخْ كِخْ، أَلْقِهَا أَلْقِهَا، أَمَا عَلِمْتَ أَنَّا لاَ نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ.

791- ... Şu'be'nin Muhammed b. Ziyad'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: el-Hasan b. Ali, zekât hurmalarından birini

62 Müslim, Zekât 167.

63 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim sadece "Şihâb" olarak kaydedilmekle birlikte, bir önceki rivayetten bunun İbn Şihâb ez-Zührî olduğu anlaşılmaktadır. (Çeviren)

alıp ağzına koyduğunda Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona hemen şöyle seslendi: ***"Kaka, kaka, at onu, at! Sen bizim zekât malından yemediğimizi bilmez misin?"***[64]

٧٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ بَكْرٍ السَّهْمِيُّ، عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ فِي الإِبِلِ السَّائِمَةِ: فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ ابْنَةُ لَبُونٍ، مَنْ أَعْطَاهَا مُؤْتَجِرًا فَلَهُ أَجْرُهَا، وَمَنْ مَنَعَهَا فَإِنَّا آخِذُوهَا مِنْهُ، وَشَطْرَ إِبِلِهِ عَزْمَةً مِنْ عَزَمَاتِ رَبِّنَا، لا يَحِلُّ لأَحَدٍ مِنَّا مِنْهَا شَيْءٌ.

792- … Behz b. Hakîm'in, babası kanalıyla naklettiğine göre, dedesi dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sâime develer hakkında şöyle buyurduğunu işittim: ***"Her kırk (devede) üç yaşına basmış bir dişi deve vardır. Kim onun sevabını umarak verirse, ecrine nail olur. Kim de onu vermekten kaçınırsa, mutlaka biz Rabbimizin emrettiği farzlardan bir farz ve hak olarak onu, develerinin yarısıyla birlikte ondan alırız. Bize de ondan hiçbir şey helal değildir."***[65]

٧٩٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْحَكِيمِ الأَزْدِيُّ، وَحَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْتَ الصَّدَقَةِ، فَتَنَاوَلَ الْحَسَنُ تَمْرَةً، فَأَخْرَجَهَا مِنْ فِيهِ، فَقَالَ: إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لا تَحِلُّ لَنَا الصَّدَقَةُ، وَلا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ.

793- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre'nin bize, Ali b. Abdülhakîm el-Ezdî > Fehd > Muhammed b. Saîd > Şerîk > Abdullah b. İsa isnadıyla naklettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, babasının (Ebû Leylâ) şöyle dediğini rivayet etti: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'le zekât mallarının tutulduğu bir depoya girdik. O sırada (torunu) Hasan bir hurmayı ağzına götürdü. Allah Rasûlü, hemen onu ağzından çıkartıp ***'Biz Ehl-i Beyt'e zekât helal değildir"*** ve ***"Biz sadaka malı yemeyiz'*** buyurdu."[66]

---

64 Buhârî, Zekât 60; Müslim, Zekât 161.

65 Ebû Dâvûd, Zekât 5; Nesâî, Zekât 4, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 2, 4.

66 Dârimî, Zekât 16; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 349. Ancak bu kaynaklardaki rivayetin

Ali b. Abdurrahman rivayetinin lafzı böyledir. Ancak Fehd'in rivayetindeki lafız, hiçbir tereddütlü ifadeye yer vermeksizin aynen şöyle geçmektedir: ***"Biz Ehl-i Beyt'e zekât helal değildir."***[67]

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ve zekâtın kendilerine haram kılındığını ifade eden rivayetler mütevatir olarak nakledilmiştir. Bunun yanı sıra diğer bir kısım rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Biz Muhammed ailesi olarak zekât malı yemeyiz"*** şeklindeki sözlü beyanları da nakledilmektedir.

Biz burada birilerinin, Ehl-i Beyt'in zekât malı yememesinin tahrimen değil tenzihen olduğu yönünde bir te'vile yönelmesine fırsat vermemek için ilk rivayetlerle yetindik. Bu rivayetler, bu bölümün başında İbn Abbâs'tan naklettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Abdülmuttaliboğulları'nın ihtiyaç sahibi kadınlarına tasaddukta bulunduğunu ifade eden hadisten daha tercihe layıktır. Şu da var ki bu hadiste Abdülmuttaliboğulları'nın ihtiyaç sahibi kadınları (erâmil) diye söz edilen kadınların da diğer Arap eşleri ve ümmühâtü'l-evlad[68] gibi nesep olarak Abdülmuttalib soyundan gelmemiş olmaları ihtimalleri de söz konusudur.

İlim adamları Hâşimoğulları'nın mevâlisine (azadlılarına) zekât verilip verilemeyeceği ve onların bu bölümün başında zikretmiş olduğumuz zekâtla ilgili âyetin kapsamına dâhil olup olmadıkları konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Bazıları şöyle demiştir: "Sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na verilecek zekât (...?) ve Hâşimoğulları nesline zekât vermenin haram olduğunu savunan bazıları (...?)" [69]

---

senedinde Abdullah b. İsa'nın, babası İsa yoluyla Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivayette bulunduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

67 Fehd rivayeti Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (III, 298), Fehd b. Süleyman > Muhammed b. Saîd el-Isbahânî > Şerîk isnadıyla aynı hadis olarak nakledilmektedir. (Çeviren)

68 Efendisinin yatağında, onun ikrarı ile birlikte çocuk doğurmuş olan ve efendisi ölünce hür sayılan cariye. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 470. (Çeviren)

69 Parantez içinde gösterdiğimiz kısımlardaki bazı kelime veya kelimelerin düşmüş olmasından dolayı bu cümleden ne kastedildiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak yine Tahâvî'ye ait olup Ebû Bekir Cessâs (ö. 370) tarafından ihtisar edilen İhtilâfu'l-Ulemâ (I, 477, thk. A. Nezir Ahmed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995) adlı eserde bu konuya dair şöyle denilmektedir: "Bizim mezhep mensupları (Hanefîler), zekât/sadaka alması haram olanların Abbâs, Ali, Ca'fer ve Akîl aileleri ile el-Hâris b. Abdülmuttaliboğulları ve Abdülmuttaliboğulları'ndan oluşan Hâşimoğulları'nın hepsi ve azadlı köleleri olduğunu

Kimi de "Zekât onlar için haramdır. Zekâtın onlara haram oluşu meselesinde tıpkı Hâşimoğulları'ndan efendilerine benzerler" demiştir. Bağdat'ta imla ettirdiği görüşler arasında bu görüşü savunanlardan biri de Ebû Yusuf'tur. Üstelik bu hususta kendisiyle ne Ebû Hanîfe ne de (Ebû Hanîfe'nin) diğer talebesi arasında herhangi bir görüş ayrılığından söz etmektedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşünün doğruluğunu gösteren birtakım rivayetler de nakledilmektedir:

٧٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: اسْتُعْمِلَ أَرْقَمُ بْنُ أَبِي أَرْقَمَ الزُّهْرِيُّ عَلَى الصَّدَقَاتِ، فَاسْتَتْبَعَ أَبَا رَافِعٍ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: يَا أَبَا رَافِعٍ، إِنَّ الصَّدَقَةَ حَرَامٌ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، وَإِنَّ مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ.

794- … el-Hakem'in, Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Erkam b. Ebî Erkam ez-Zührî zekât toplamakla görevlendirildi. Erkam, (Hz. Peygamber'in azadlı kölesi) Ebû Râfi'in de kendisiyle beraber gelmesini istedi. Ebû Râfi' gelip Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorunca, Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Ebû Râfi'! Şüphesiz zekât, Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine haramdır. Ayrıca bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır."***[70]

---

belirtmişlerdir. Ancak burada farz olan zekâtı almalarının haram olduğu, diğer nafile sadakayı almalarının ise sakıncası bulunmadığı da ifade edilmektedir. Mâlik ise şöyle demiştir: "Muhammed ailesine zekât vermek helal değildir. Fakat azadlı kölelere vermekte sakınca yoktur. Muhammed ailesine haram olan şey, nafile sadaka değil, zekâttır." Sevrî ise "Hâşimoğulları'mn azadlı köleleri zekât/sadaka alamaz" demiş ve farz olan zekât ile nafile olan sadaka arasında herhangi bir ayrım gözetmemiştir. Şâfiî de "Fıtır sadakası Hâşim ve Muttaliboğulları'na haramdır. Nafile sadaka ise Allah Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem haricinde herkes için caizdir" demiştir. Buradan hareketle Tahâvî'nin söz konusu cümlesinde bahsedilen görüşün, ikinci sırada naklettiği Hanefîler'in dışındaki Mâlikî ve kısmen de Şâfiîlere ait olması muhtemeldir. Çünkü Mâlikîler'in, Hanefîler'in aksine Hâşimoğulları'nın azadlılarına zekât vermekte sakınca görmedikleri; Şâfiîlerin de bunlara nafile sadaka vermeyi caiz gördükleri anlaşılmaktadır. (Çeviren)

70 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1143; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 32.

٧٩٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي رَافِعٍ، مَوْلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ رَجُلًا مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَقَالَ لِأَبِي رَافِعٍ: اصْحَبْنِي كَيْمَا تُصِيبَ مِنْهَا قَالَ: حَتَّى آتِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسْأَلَهُ، فَأَتَاهُ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: إِنَّ آلَ مُحَمَّدٍ لَا تَحِلُّ لَهُمُ الصَّدَقَةُ، وَإِنَّ مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ.

795- … el-Hakem'in İbn Ebî Râfi yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in azadlı kölesi olan babasından (Ebû Râfi') rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mahzumoğulları'ndan bir adamı zekât toplamak üzere gönderdi. O da Ebû Râfi'e "Benimle birlikte gel de sen de ondan pay alırsın!" dedi. Ebû Râfi' ise "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gidip sormadıkça (olmaz)" dedi ve gidip ona sordu. Allah Rasûlü de ***"Muhammed ailesinin zekât alması helal değildir. Ayrıca bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır"*** buyurdu.[71]

٧٩٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ كُلْثُومٍ ابْنَةِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: إِنَّ مَوْلًى لَنَا يُقَالُ لَهُ هُرْمُزُ، أَوْ كَيْسَانُ أَخْبَرَنِي، أَنَّهُ مَرَّ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَعَانِي فَجِئْتُ، فَقَالَ: يَا أَبَا فُلَانٍ، إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لَا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ، وَإِنَّ مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ، فَلَا تَأْكُلِ الصَّدَقَةَ.

796- … Verkâ b. Ömer'in rivayet ettiğine göre, Atâ şöyle dedi: Ali *radıyallahu anh*'ın kızı Ümmü Külsûm'ün yanına vardım. O, şöyle dedi: Hürmüz veya Keysân adında azadlı bir kölemizin bana haber verdiğine göre, kendisi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanından geçerken Allah Rasûlü onu çağırmış ve şöyle buyurmuştur: ***"Ey falancanın babası! Biz Ehl-i Beyt olarak zekât yemeyiz. Bir kavmin azadlı kölesi de onlardan olduğuna göre, sen de zekât malı yeme!"***[72]

71 Ebû Dâvûd, Zekât 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 10.

72 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 9.

٧٩٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أُمِّ كُلْثُومٍ، عَنْ مَوْلًى لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَالُ لَهُ: مَيْمُونٌ، أَوْ مِهْرَانُ، أَنَّهُ قَالَ: يَا مَيْمُونُ، أَوْ يَا مِهْرَانُ، إِنَّا أَهْلَ بَيْتٍ نُهِينَا عَنِ الصَّدَقَةِ، إِنَّ مَوَالِيَنَا مِنْ أَنْفُسِنَا فَلَا تَأْكُلِ الصَّدَقَةَ.

797- … Süfyân'ın, Atâ b. es-Sâib yoluyla Ümmü Külsûm'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Meymûn ya da Mihrân denilen azadlı bir kölesine şöyle buyurdu: ***"Ey Meymûn (veya ey Mihrân)! Biz Ehl-i Beyt'e zekât malı yasaklandı. Azadlı kölelerimiz de bizdendir. Bu sebeple sen de zekât malı yeme!"***[73]

***

Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den geldiği sabit olan rivayetlerdir. Bu sebeple hiç kimsenin bunlara aykırı davranma hakkı olmadığı gibi bunların dışındaki bir görüşü savunması da söz konusu olamaz. Şu kadar var ki Ebû Hanîfe'nin talebesi dışında Hâşimoğulları'na zekât verilmesini haram sayan bazı kimseler, onların azadlı kölelerine bunu mübah görmüşlerdir. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta naklettiğimiz rivayetlere göre bu zekâtın onlara da haram kılınması daha uygundur.

İlim adamları, Muttaliboğulları'nın hükmü konusunda da ihtilaf etmiş ve Hâşimoğulları'na olduğu gibi onlara da zekâtın haram olup olmadığını tartışmışlardır. Ebû Yusuf ve Muhammed, Muttaliboğulları'na zekâtın haramlığı hükmüne dahil olmadıkları ve Kureyş'in Hâşimoğulları dışındaki diğer kolları gibi zekâtın onlara da helal olduğu kanaatindeydiler.

Öte yandan Şâfiî, onlara zekât vermenin haram olduğu görüşündeydi ve onları bu hususta Hâşimoğulları gibi sayıyordu. Bu hususta kullandığı delillerden biri de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in akraba paylarını paylaştırdığı bir sırada Muttaliboğulları'nı Hâşimoğulları'yla birlikte taksimata dahil etmesi, onları diğerleri gibi sayması ve onların haricinde Kureyş'in geri kalan kollarından hiçbirini onlardan saymamasıydı. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerden biri de şöyledir:

73 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 51; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 348; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 448.

٧٩٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَحْرِ بْنِ مَطَرٍ الْبَغْدَادِيَّانِ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، قَالَ: لَمَّا قَسَمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَهْمَ ذَوِي الْقُرْبَى، أَعْطَى بَنِي هَاشِمٍ وَبَنِي الْمُطَّلِبِ، وَلَمْ يُعْطِ بَنِي أُمَيَّةَ، وَلَا بَنِي نَوْفَلٍ شَيْئًا، فَأَتَيْتُ أَنَا وَعُثْمَانُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، هَؤُلَاءِ بَنُو هَاشِمٍ فَضَّلَهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِكَ، فَمَا بَالُنَا وَبَنُو الْمُطَّلِبِ، وَإِنَّمَا نَحْنُ وَهُمْ فِي النَّسَبِ شَيْءٌ وَاحِدٌ؟ فَقَالَ: إِنَّ بَنِي الْمُطَّلِبِ لَمْ يُفَارِقُونِي فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلَا فِي إِسْلَامٍ.

798- … ez-Zührî'nin İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Cübeyr b. Mut'im dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, akraba (zevi'l-kurbâ) paylarını[74] dağıttığı bir esnada Hâşimoğulları'na ve Muttaliboğulları'na vermesine rağmen Ümeyyeoğulları'na ve Nevfeloğulları'na hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine ben ve Osman, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Şu Hâşimoğulları'nı Allah *azze ve celle* senin sayende üstün kıldı da bizim Muttaliboğulları'ndan farkımız ne? Zira biz ve onlar nesep itibariyle aynıyız!" dedik. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Muttaliboğulları cahiliyede de İslâm'da da beni asla yalnız bırakmadılar."***[75]

***

(Tahâvî) dedi ki: Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* akrabalara ayrılan pay konusunda Muttaliboğulları'nı, Kureyş'in diğer kolları gibi değil, Hâşimoğulları gibi saymıştır.

Diğerlerinin bu görüş sahipleri aleyhinde öne sürdükleri delillerden biri de şudur: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, akrabaya ayrılan paydan Muttaliboğulları'na vermesinin sebebi, onların da tıpkı Hâşimoğulları'nın yakınlığı derecesinde kendisine akraba olmalarından kaynaklanmamakta, tam aksine onlara vermesinin temelinde Osman b. Affân ve Cübeyr b. Mut'im'e karşı öne sürdüğü gerekçe yatmaktadır.

---

74 Burada sözü edilen akraba payı, ***"… Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir"*** (Enfâl 8/41) âyetinde geçen ganimet payıdır. (Çeviren)

75 Ebû Dâvûd, Harâc 20; Nesâî, Fey 1.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, o ikisinin (Hz. Osman ve Cübeyr) "Şu Hâşimoğulları'nı Allah *azze ve celle* senin sayende üstün kıldı da bizim Muttaliboğulları'ndan farkımız ne? Zira biz ve onlar nesep itibariyle aynıyız!" şeklindeki sözlerini tepkiyle karşılamaması, Muttaliboğulları'na, nesepleri açısından vermediğine delildir. Çünkü nesep itibariyle onlar gibi olanları mahrum bırakmıştır. Bu sebeple onlara vermiş olması başka bir gerekçeye dayanmaktadır.

Öte yandan Muttaliboğulları dışında, Hâşim'in evladı içerisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hem cahiliye hem de İslâm döneminde muhalefet etmiş olan Ebû Leheb gibiler ile Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında doğup Müslüman olanlar, zekâtın kendilerine haram olması hükmüne dahildirler. Zira bunlar Hâşimoğulları'ndandırlar ve hem cahiliye hem de İslâm döneminde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında yer almış değillerdir. Bu da göstermektedir ki, zekât haramlığının kapsamına, Hâşimoğulları haricinde cahiliye döneminde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında yer alanlar girmemektedir. Söz konusu haramlık hükmü, cahiliye döneminde onun yanında yer alsın veya almasın sadece Hâşimoğulları'na mahsustur. Bu durumda nasıl ki Ebû Leheb'in evladı, Hâşim'in soyundan gelmeleri itibariyle bu kapsamda yer alıyorsa, aynı şekilde Muttaliboğulları da Haşim'in nesebi dışında kalmalarından dolayı bu hükmün kapsamına girmemektedir.

Ayrıca ilim adamları -*Allah hepsine rahmet etsin*- Hâşim b. Abdimenâf soyundan geldikleri için zekât alması haram sayılan kişilerin, zekât toplama işinde görev alarak komisyonlarını/ücretlerini yine oradan almasının caiz olup olmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir kısmı "Böyle bir işte görev almasının dışında ücret olarak herhangi bir şey alması uygun değildir" demiştir. Bu görüşü benimseyenlerden biri olan Ebû Yusuf, bu hususta Ebû Hanîfe ile arasında herhangi bir görüş ayrılığından söz etmemiştir.

Diğer bir kısmı ise şöyle demiştir: "Yaptığı iş karşılığında o zekâttan ücretini almasında bir sakınca yoktur. Nitekim zekât alması helal olmayan zenginin de zekât toplama işinde çalışıp bunun karşılığında ücret almasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır."

Hâşim'in soyu içerisinde daha önce sözünü ettiğimiz konumda bulunan kimselerin, zekât toplama işinde çalışmalarının ve bunun karşılığında ücret

almalarının uygun olmadığı görüşünü savunanların öne sürdüğü delillerden biri şudur:

٧٩٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَزِينٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ لِلْعَبَّاسِ: سَلِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَسْتَعْمِلَكَ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: مَا كُنْتُ لأَسْتَعْمِلَكَ عَلَى غُسَالَةِ ذُنُوبِ النَّاسِ.

799- ... Abdullah b. Ebî Rezîn'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: (Amcam) Abbâs'a "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, seni zekâtları toplamakla görevlendirmesini talep et" dedim. O da talepte bulundu ancak Allah Rasûlü ***"İnsanların günahlarının yıkandığı kirli suya seni memur tayin etmem"*** buyurdu.[76]

***

Daha önce bu kitabımızda zikrettiğimiz Abdülmuttalib b. Rabîa'nın hadisinde de geçtiği üzere, Abdülmuttalib, el-Fadl b. el-Abbâs ile birlikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip ona, kendilerini zekât memuru olarak tayin etmesini ve diğer memurlar gibi görevlerini yapıp onlar gibi maaş alma taleplerini ilettiklerinde Allah Rasûlü onlara hitaben ***"O, insanların kirleridir"*** buyurmuş ve kendilerine bu görevi vermemişti.[77] Ayrıca Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât toplamakla görevlendirdiği Mahzumlu kişinin, zekât malından pay alabilmek için Ebû Râfi'e teklifte bulunduğundan söz edilen rivayette Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Râfi'e hitaben ***"Şüphesiz zekât, Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine de haramdır. Ayrıca bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır"*** buyurmuştu.[78] Biz biliyoruz ki Ebû Râfi'in o kişiyle birlikte yaptığı görevde alacağı ücret, ancak emeğinin karşılığı olacaktı. Ancak Allah Rasûlü buna rağmen onun, söz konusu emek karşılığında ücret alacağı o zekât toplama görevinde yer almasına engel olmuştur.

Öte yandan bunu mübah sayanların delillerinden biri de Ali b. Ebî Tâlib'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında Yemen'e zekât toplama göreviyle gönderildiğine dair rivayetlerdir. Bunlardan birkaçı şöyle:

---

76 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 79.

77 Bk. 789 no'lu hadis.

78 Bk. 795 no'lu hadis.

٨٠٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ فِي أُنَاسٍ مَعِي، قَالَ: قَدِمَ عَلِيٌّ مِنْ سِعَايَتِهِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِمَ أَهْلَلْتَ يَا عَلِيُّ؟ قَالَ: بِمَا أَهَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِ، قَالَ: فَأَهْدِ وَامْكُثْ حَرَامًا كَمَا أَنْتَ.

800- ... İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: Câbir b. Abdullah'ı, yanımdaki bir grupla birlikte şöyle derken işittim: Ali, zekât toplama görevini tamamlayarak Allah Rasûlü'nün yanına geldi. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona ***"Ali! Hangi niyetle ihrama girdin?"*** diye sordu. O da "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* neye niyetlendiyse ben de ona niyet ettim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ***"Öyleyse kurbanlık hediye et ve böylece ihramlı olarak kal"*** buyurdu.[79]

٨٠١ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: أَخْبَرَتْنِي زَيْنَبُ امْرَأَةُ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ أَخْبَرَهَا، أَنَّهُ كَانَ فِي الرَّهْطِ الَّذِينَ خَرَجُوا مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مُصَدِّقًا بِالْيَمَنِ، فَسِرْنَا مَعَهُ، فَأَطَلْنَا السَّيْرَ حَتَّى كَلَّ ظَهْرُنَا الَّذِي خَرَجْنَا عَلَيْهِ مِنَ الْمَدِينَةِ، وَرَقَّ، فَسَأَلْنَاهُ أَنْ نُجِمَّ أَبَاعِرَنَا، وَنَرْكَبَ فِي إِبِلِ الصَّدَقَةِ -حَتَّى تُجَمَّ أَبَاعِرُنَا، فَأَبَى ذَلِكَ عَلَيْنَا أَشَدَّ الْإِبَاءِ رَحِمَهُ اللهُ وَرَضِيَ عَنْهُ، وَقَالَ: إِنَّمَا لَكُمْ سَهْمٌ كَسِهَامِ الْمُسْلِمِينَ.

801- ... Hâtim b. İsmail'in rivayet ettiğine göre, Sa'd b. İshâk dedi ki: Ebû Saîd'in hanımı Zeyneb'in bana bildirdiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî ona, Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte Yemen'e zekât toplamak üzere giden ekibin içinde olduğunu haber vererek şunu anlatmış: "Ali ile birlikte yolculuk yaptık. Fakat yolculuğumuz o kadar uzun sürdü ki Medine'den çıkarken bindiğimiz bineklerimiz yorulmaya ve sırtları aşınıp incelmeye başladı. Bu yüzden biz de ondan develerimiz dinleninceye kadar zekât develerine binme izni istedik. Ancak o -*Allah ona rahmet etsin ve ondan razı olsun*- bize şiddetle karşı çıkarak 'Siz de diğer Müslümanların payları gibi bir paya sahipsiniz (başka bir hakkınız yok)!' dedi."

79 Buhârî, Hac 32; Müslim, Hac 141.

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: "Câbir ve Ebû Saîd'in hadislerinde Ali *radıyallahu anh*'ın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde Yemen'e zekât toplama göreviyle gönderildiği görülmektedir. Kuşkusuz Ali'nin yaptığı bu iş, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onu bu vazifeye getirmesi sebebiyle olmuştur." Söz konusu görüş sahipleri, daha önce bahsettiğimiz görüşlerine delil olarak bu rivayeti kullanmışlardır.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için, öne sürdükleri görüşler arasında tercihe şayan kanaatin hangisi olduğuna baktığımızda şunu gördük: Zekât toplama görevini mekruh sayanlar, bizzat görevin kendisinden dolayı bunu kerih görmüş değillerdir. Nasıl mekruh sayılsın ki? Zira Allah *azze ve celle*'nin bu konuda indirmiş olduğu ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır)..."***[80] âyetine göre bizatihi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu görevi üstlenmiş ve zekâtları ona getirdikleri zaman onlar için dua etmesi emredilmiştir. Nitekim İbn Ebî Evfâ da oğlunun zekâtını getirip Allah Rasûlü'ne verdiğinde o, ***"Allahım, Ebû Evfâ'nın ailesine salât eyle!"*** demiştir. Biz bu rivayeti bu kitabımızın Namaz Bölümü'nde isnadıyla zikretmiştik.[81] Bu durumda zekât işinde görev almanın mekruh oluşu, sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup olmakla ilgili değil, bu görevden dolayı ücret alma talebiyle alakalıdır.

Bu itibarla ücret alma niyet ve talebi bulunmayan zekât toplama görevi mekruh sayılmaz. Bu mesele bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* açısından böyle olduğuna göre, onun dışındaki halife ve valileri için de aynı şekilde geçerlidir. Dolayısıyla konuyla ilgili rivayetlerdeki problemleri bu yaklaşımla düzeltmek ve Ali *radıyallahu anh*'ın zekât toplama görevini yürütmesini, kendisinin ücret alma niyet ve talebinin olmadığı bir görev olarak yorumlamak gerekir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu görevi yürütmüş ve herhangi bir ücret almadan, zekât vermekle yükümlü olanlardan zekâtlarını alıp hak sahiplerine vermiştir. Böylece sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup birinin, herhangi bir ücret talep etmeksizin, zekât toplama görevinde bulunmasının mübah olduğu ve Hâşimoğulları'na mensubiyetten dolayı bu görevine karşılık ücret almasının haram olduğu hususu

80 Tevbe 9/103.

81 Bk. 313 no'lu hadis.

netlik kazanmakta, dolayısıyla bu konuda naklettiğimiz rivayetler de doğru anlaşılmış olmakta ve birbirleriyle çelişmemektedir.

Ancak zengin birinin zekât toplama göreviyle görevlendirilmesinin ve bu görevinden dolayı ücret almasının caiz olduğunu öne sürerek (Hâşimoğulları'nın da) bu ücreti alabileceklerini savunanların yaklaşımlarındaki benzeyen faktör ile kendisine benzetilen husus birbirinin aynı değildir. Çünkü sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup olmayan bir zenginin, fakirleşerek zekât almayı hak edecek bir duruma düşmesi mümkün olabildiği gibi zekât toplama görevinden dolayı ondan bir pay alması da caizdir. Oysa Hâşimoğulları'na mensup birinin fakir olsa bile bu fakirliğinden dolayı zekât alması caiz olmadığı gibi onu toplama görevinden dolayı zekât alması da caiz değildir.

Öte yandan Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Yemen'e, sadece zekât toplama görevi için değil, onun dışındaki yargı gibi görevler için de tayin edilmiştir. Şöyle ki:

٨٠٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سِنَانٌ النَّحْوِيُّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُبْشِيٍّ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّكَ بَعَثْتَنِي إِلَى قَوْمٍ شُيُوخٍ، ذَوِي سِنٍّ، وَإِنِّي أَخَافُ أَنْ لا أُصِيبَ، فَقَالَ: اللهُ عَزَّ وَجَلَّ يُثَبِّتُ لِسَانَكَ، وَيَهْدِي قَلْبَكَ.

802- ... Ebû İshâk'ın Amr b. Hubşî'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e gönderdiğinde ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Siz beni yaşı ilerlemiş, ihtiyarlardan oluşan bir topluluğa gönderiyorsunuz" dedim. O da bana ***"Allah azze ve celle senin dilini sabit kılacak ve yüreğini doğruya eriştirecektir"*** buyurdu.[82]

٨٠٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرِّبٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ، فَقُلْتُ: إِنَّكَ بَعَثْتَنِي إِلَى قَوْمٍ أَسَنَّ مِنِّي وَكَيْفَ أَقْضِي؟ فَقَالَ: اذْهَبْ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَهْدِي قَلْبَكَ، وَيُثَبِّتُ لِسَانَكَ.

82 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 83.

803- ... Yine Ebû İshâk'ın Hârise b. Mudarrib'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e gönderdiğinde ona "Siz beni, benden daha yaşlı bir topluluğa gönderiyorsunuz. Ben (onlar arasında) nasıl hüküm vereceğim?" dedim. Bana ***"Git! Şüphesiz Allah azze ve celle yüreğini doğruya eriştirecek ve dilini sabit kılacaktır"***[83] buyurdu.

٨٠٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، وَزَائِدَةُ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ مُعَاذٍ كُلُّهُمْ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ حَنَشٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا تَقَاضَى إِلَيْكَ الرَّجُلَانِ، فَلَا تَقْضِ لِلْأَوَّلِ حَتَّى تَسْمَعَ مَا يَقُولُ الْآخَرُ، فَإِنَّكَ إِذَا سَمِعْتَ ذَلِكَ عَرَفْتَ كَيْفَ تَقْضِي، قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: فَمَا زِلْتُ قَاضِيًا بَعْدُ. وَزَادَ سُلَيْمَانُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُثَبِّتُ لِسَانَكَ وَيَهْدِي قَلْبَكَ.

804- ... Şerik, Zâide ve Süleyman b. Muâz'ın Simâk b. Harb yoluyla Haneş (b. el-Mu'temir)'den rivayet ettiklerine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana şöyle buyurdu: ***"İki adam, aralarında karar vermen için sana müracaat etmişse sakın birinin söylediklerini dinlemeden ötekinin lehinde karar verme. Zira eğer ötekini de dinlersen nasıl hüküm vereceğini bilirsin."*** Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "O günden bu yana kadılık görevini sürdürürüm." (Hadisin ravisi) Süleyman şu ilavede bulundu: Bu hadise göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Ali *radıyallahu anh*'a şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle senin dilini sabit kılacak ve yüreğini doğruya eriştirecektir."***[84]

٨٠٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ حَنَشٍ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ، وَأَنَا حَدِيثُ السِّنِّ، فَقُلْتُ: بَعَثْتَنِي وَأَنَا حَدِيثُ السِّنِّ، وَلَا عِلْمَ لِي بِالْقَضَاءِ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ هَادٍ قَلْبَكَ وَلِسَانَكَ، فَإِذَا جَلَسَ إِلَيْكَ الْخَصْمَانِ فَلَا تَقْضِ لِلْأَوَّلِ حَتَّى تَسْمَعَ كَلَامَ الْآخَرِ، فَمَا شَكَكْتُ فِي قَضَاءٍ بَعْدُ.

83 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 88.

84 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 143.

805- ... Şerîk b. Abdullah'ın, Simâk yoluyla Haneş'ten rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: Yaşım küçük olduğu hâlde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e gönderdi. Ben de "Yaşım küçük olduğu hâlde beni gönderiyorsunuz ve benim kaza (yargı) görevinin nasıl yapılacağı hakkında hiçbir bilgim yok" dedim. Bunun üzerine ***"Allah azze ve celle senin yüreğini ve dilini doğruya iletecektir. Eğer iki davacı sana müracaat ederse, sakın diğerinin sözünü dinlemeden ötekinin lehine karar verme"*** buyurdu. (Ali dedi ki:) "Ondan sonra hiçbir davada tereddüde kapılmadım."[85]

***

(Yemen ile ilgili olarak Hz. Ali'ye verilen görevlerden) biri de madenlerin idaresidir. Şöyle ki:

٨٠٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَسْرُوقٍ أَبِي سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نُعْمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ عَلِيًّا إِلَى الْيَمَنِ، فَبَعَثَ إِلَيْهِ بِذَهَبٍ مِنْ تُرْبَتِهَا، فَقَسَمَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَرْبَعَةٍ، بَيْنَ الأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ، وَعُيَيْنَةَ بْنِ بَدْرٍ، وَزَيْدِ الْخَيْلِ الطَّائِيِّ، وَعَلْقَمَةَ بْنِ عُلاثَةَ الْعَامِرِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي كِلَابٍ، فَغَضِبَتْ قُرَيْشٌ، فَقَالَتْ: يُعْطِي صَنَادِيدَ أَهْلِ نَجْدٍ وَيَدَعُنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا أَعْطَيْتُهُمْ أَتَأَلَّفُهُمْ.

806- ... Abdurrahman b. Ebî Nu'm'un[86] Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ali'yi Yemen'e gönderdi. Ali de Allah Rasûlü'ne henüz toprağından ayıklanmamış bir altın parçası gönderdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* onu dört kişi arasında paylaştırdı: el-Akra' b. Hâbis, Uyeyne b. Bedr, Zeyd el-Hayl et-Tâî ve Kilâboğulları'ndan Alkame b. Ulâse el-Âmirî. Kureyşliler bu duruma öfkelendiler ve "Necid ahalisinin büyüklerine veriyor da bizleri bırakıyor" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ben onlara, gönüllerini kazanmak için veriyorum."***[87]

---

85 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 111.

86 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Abdurrahman b. Nuaym" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

87 Buhârî, Enbiya 9; Müslim, Zekât 143.

Yine (Hz. Ali'ye verilen görevlerden biri) o bölge ahalisinin kâfirlerine karşı yapılan savaşın sevk ve idaresiydi. Nitekim;

٨٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عِمْرَانَ الطَّبَرَانِيُّ، الْمَعْرُوفُ بِابْنِ خَلَفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُيَيْنَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ بُرَيْدَةَ، قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ عَلِيٍّ الْيَمَنَ، فَرَأَيْتُ مِنْهُ جَفْوَةً، فَقَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ عَلِيًّا فَتَنَقَّصْتُهُ، فَرَأَيْتُ وَجْهَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَغَيَّرُ، فَقَالَ: يَا بُرَيْدَةُ أَلَسْتُ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ؟، فَقُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ.

807- ... Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, İbn Büreyde şöyle demiştir: Ali ile birlikte Yemen'e karşı gazveye çıkmıştım. Ali'nin biraz sert davrandığına şahit oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gelince Ali'den bahsederek onu eleştirdim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüzünün değiştiğini gördüm. Sonra da bana ***"Ey Büreyde! Ben mü'minlerin nazarında, kendi canlarından daha öncelikli değil miyim?"***[88] diye sordu. Ben de "Tabii ki ey Allah'ın Rasûlü, öylesiniz" cevabını verdim. Bunun üzerine ***"Ben kimin velisi isem, Ali de onun velisidir"***[89] buyurdu.

Bütün bu zikrettiklerimiz Ali *radıyallahu anh*'ın, zekâtların toplanması görevi de dahil olmak üzere birçok vazifeyi yürütmek üzere Yemen'e gönderildiğini göstermektedir. Ali *radıyallahu* anh, bu görevleri yerine getirme konusunda tıpkı Hâşimoğulları'ndan bir halife gibi sayılır. Söz konusu halife, kendi sorumluluğundaki zekât toplama görevini ifa etmek üzere, kendi soyundan olmayan birini tayin ederek ona oradan pay ayırabilir. Ancak bizzat kendisi bu işi yürütmek istiyorsa hiçbir ücret ve karşılık beklemez ve bu vazifelerin dışında kalan görevlerden elde ettiği rızkın yanı sıra savaş yoluyla kazandığı ganimetteki payla ve akrabalık (zevi'l-kurba) payı ile yetinir.

Sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup birinin zekât toplama görevine karşılık ücret almasını caiz görenlerin lehine birileri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Berîre'ye sadaka olarak verilmiş olan hediyeden yemesi

---

88 Ahzab 33/6. âyetine telmihen. (Çeviren)

89 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 347.

hâdisesini ve bu mesele kendisine "Siz sadaka yemiyordunuz" sözüyle hatırlatılınca da ***"O, ona (Berire'ye) verilmiş bir sadakadır ancak bizim için bir hediyedir"*** şeklindeki cevabını delil olarak kullanmak suretiyle "Aynı şey Hâşimoğulları'na mensup zekât toplama görevini yürüten birinin, kendisinden zekât alınan kimseden ücret alması meselesi için de geçerlidir. O görevi yürüten için bu bir ücret sayılır" tarzında yorumlarsa, ona şöyle cevap verilir:

Bu mesele, senin benzettiğin duruma benzememektedir. Çünkü zekât memurluğu yapan kimsenin ücreti zekâttan verilir ve bu ücret, artık o zekâtı veren kimsenin mülkünden çıkarak başka hiçbir aracı unsur olmaksızın, doğrudan o memurun mülküne girmiş sayılır. Ancak zekâtın bizatihi kendisinin memura temlik suretiyle verilmesi haramdır. Zira o, memura temlikinin haram olması itibariyle "zekât" sayılmaktadır. Berîre'ye sadaka olarak verilenleri ise Berîre, bizzat kendisine sadaka olarak verilmiş olması dolayısıyla mülk edinmiştir. Bu itibarla ona o sadakayı verenin mülkünden çıkarak kendi mülkiyetine girmiş olmakta, daha sonra da Berîre'nin kendisi onu hediye etmek istediği kimseye hediye etmiş bulunmaktadır. Nihayetinde o hediyeyi alan kimse de o malı bir hediye olarak mülk edinmiş olmaktadır.

Bu noktada o sadakayı verenin mülkünden bu şekilde çıkışı ile Berîre'nin onu hediye olarak verdiği kimsenin mülkiyetine geçişi arasındaki süreçte söz konusu mülkiyet Berîre'nin elinde olmaktadır. Dolayısıyla sadaka olarak aldığı ve başkasına hediye ettiği malın, ilgili kimsenin mülkiyetine geçişi, daha önceden tahakkuk edip kesinleşmiş bir husustu. Ancak zekât memurunun bizzat o zekâttan alacağı ücrete mâlik olması, o zekâtın, zekâtı verenin mülkünden tamamen çıkıp ayrışmasından öncedir. Yani memurun o ücrete malik olmasından dolayı, söz konusu ücretin, hiçbir aracı unsur olmaksızın, doğrudan zekât verenin mülkünden çıkışı kesinleşmektedir.

Ayrıca ilim adamları, altın ve gümüşlerin zekâtlarıyla ilgili olarak, bizzat imamın (İslâm devlet reisinin) bu görevi üstlenerek Yüce Allah'ın verilmesini emrettiği sınıflara vermesi mi, yoksa bu işi sahiplerine bırakarak Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği yerlere vermelerine müsaade edilmesi mi gerektiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Çoğunluğun kanaatine göre imam, bizzat bu görevi üstlenerek Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği sınıflara verebilir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimsemektedirler.

Diğer bir kısmı ise "Aksine imam, altın ve gümüş sahiplerine, yükümlü oldukları zekâtları, Yüce Allah'ın verilmesini emrettiği yerlere vermelerine müsaade etmelidir" diyerek bu görüşlerini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şu hadislerle delillendirmişlerdir:

٨٠٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، وَالْحِمَّانِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ حَرْبِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ جَدِّهِ أَبِي أُمِّهِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ عُشُورٌ، إِنَّمَا الْعُشُورُ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ.

808- ... Harb b. Ubeydullah'ın,[90] anne tarafından dedesinden,[91] onun da babasından rivayet ettiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müslümanların üzerine öşür yoktur. Öşür sadece zimmet ehlinedir."***[92]

٨٠٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ: أَنَّ وَفْدَ ثَقِيفٍ قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُمْ: لَا تُحْشَرُوا وَلَا تُعْشَرُوا.

809- ... Hammâd b. Seleme'nin Humeyd kanalıyla el-Hasan'dan rivayet ettiğine göre, Osman b. Ebi'l-Âs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* huzuruna gelen Sakîfli heyete şöyle buyurdu: ***"(Belli bir süreye kadar) cihad seferberliğine çağrılmayacaksınız (lâ tuhşerû) ve sizden öşür (zekât) alınmayacak (lâ tu'şerû)."***[93]

90 Buradaki "Ubeydullah" ismi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

91 Eserin yazma nüshasında "an ceddihi an ebî ümmihi: dedesinden, o da annesinin babasından" şeklinde ikinci bir "an" kaydının eklenmesinden kaynaklanan bir yazım yanlışı vardır. Basılı nüshada ise "an ebî ümmihî" ibaresindeki hata, "an ebî emetin/ümmetin" tarzında daha da büyümüştür. Doğrusu çevirdiğimiz şekildedir. (Çeviren)

92 Ebû Dâvûd, İmâre 33; Tirmizî, Zekât 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 474, IV, 322. Tirmizî'nin açıklamasına göre buradaki "öşür"den maksat, Müslümanların onda bir veya yirmide bir oranında ödemek durumunda oldukları zekât türü değil, gayr-i müslimlerden alınan cizye, baş vergisidir. Çünkü bu vergi Müslümandan alınmaz. (Çeviren)

93 Ebû Dâvûd, İmâre 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 218.

İbn Seleme dedi ki: "Buradaki ***'lâ tuhşerû,'*** 'lâ tüclebû (cihada celbiniz yapılmayacak)' anlamındadır."

٨١٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ صَالِحٍ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ الْبَجَلِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ، احْمَدُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذْ رَوَّحَ عَنْكُمُ الْعُشُورَ.

810- ... İbrahim b. el-Muhâcir el-Becelî'nin Amr b. Hureys'den rivayet ettiğine göre, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ey Araplar! Üzerinizden öşrü kaldırdığı için Allah azze ve celle'ye hamd edin."***[94]

٨١١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ رَجُلٍ حَدَّثَهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

811- ... Yine İbrahim b. el-Muhâcir'in bir adam yoluyla Amr b. Hureys'ten rivayet ettiğine göre, Saîd b. Zeyd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyurken dinledim" deyip bu hadisin aynısını zikretti.[95]

***

(Birinci görüş sahipleri) dediler ki: "Bizim kanaatimize göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* imamların insanlardan alma görevini üstlendikleri öşürleri, Müslümanlardan kaldırmış değildir."

(Buna karşılık diğer görüş sahipleri) "Ancak bu hususta İbn Ömer'den gelen bir rivayet de bulunmaktadır" diyerek şunu nakletmişlerdir:

٨١٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: قُلْتُ لابْنِ عُمَرَ: أَكَانَ عُمَرُ يَعْشِرُ الْمُسْلِمِينَ؟ فَقَالَ: لا.

94 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 190.

95 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 190.

812- … Süfyân'ın Amr'dan rivayet ettiğine göre, Müslim b. Yesâr dedi ki: Ben İbn Ömer'e "Ömer Müslümanlardan öşür alır mıydı?" diye sordum. "Hayır" dedi.[96]

***

Birinci görüş sahiplerinin lehine ve diğerlerinin aleyhine olan delillerden biri de şudur: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müslümanlardan kaldırmış olduğu öşürler, cahiliye toplumunda yürülükte olan "meks" vergisidir.[97] Nitekim Ukbe b. Âmir'in hadisinde de bundan bahsedilmektedir:

٨١٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّازِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ شِمَاسَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ صَاحِبُ مَكْسٍ.

813- … Abdurrahman b. Şimâse'nin rivayet ettiğine göre, Ukbe b. Âmir dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Meks sahibi cennete giremez."***[98] Burada öşür vergisi toplayan görevli (âşir) kastedilmiştir.

***

İşte bu ümmetten kaldırılan öşür budur, başkası değil.

Nitekim Harb b. Ubeydullah'tan es-Sevrî ve Hammâd b. Seleme kanalıyla gelen hadiste de bu manaya gelen lafızlar rivayet edilmiştir:

٨١٤- حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ حَرْبِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ الثَّقَفِيِّ، عَنْ خَالٍ لَهُ مِنْ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلْتُهُ عَنِ الإِبِلِ وَالْغَنَمِ أَعْشِرُهَا؟ قَالَ: إِنَّمَا الْعُشُورُ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى، وَلَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ.

96 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 139.

97 Meks: Alınan haksız vergi. Sultanın avanelerinin alışveriş sırasında aldıkları haraç. Ticaret mallarından öşür ve bac namıyla alınan vergi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 285. (Çeviren)

98 Ebû Dâvûd, Harâc 7; Dârimî, Zekât 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 143.

814- ... ***Süfyân'ın Atâ b. es-Sâib kanalıyla Harb b. Ubeydullah es-Sekafî'den, onun da Bekir b. Vâil oğullarına mensup bir dayısından rivayet ettiğine göre, dayısı dedi ki: Nebî*** *sallallahu aleyhi ve sellem'****e geldim ve ona "deve ve davarlardan öşür alayım mı?" diye sordum. O da şöyle buyurdu: "Öşürler yalnızca Yahudi ve Hıristiyanlar için geçerlidir. Müslümanların öşür yükümlülüğü yoktur."***[99]

٨١٥- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ حَرْبِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَخْوَالِهِ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَهُ عَلَى الصَّدَقَةِ، وَعَلَّمَهُ الإِسْلامَ، وَأَخْبَرَهُ بِمَا يَأْخُذُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، كُلُّ الإِسْلامِ عَلِمْتُهُ إِلا الصَّدَقَةَ، فَأَعْشِرُ الْمُسْلِمِينَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا يَعْشُرُ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى.

٨١٥- ... ***Hammâd b. Seleme'nin Atâ b. es-Sâib yoluyla Harb b. Ubeydullah es-Sekafî'den, onun da dayılarının birinden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***onu (dayısını) zekât toplamak üzere görevlendirmiş ve ona İslâm'ı öğreterek, alacağı şeyleri bildirmişti. Bunun üzerine dayısı "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben zekât dışında İslâm'ın her şeyini öğrendim. Müslümanlardan öşür alayım mı?" diye sordu. Rasûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***de "Sadece Yahudi ve Hıristiyanlar öşür vergisine tabidirler" buyurdu.***[100]

***

Bu da gösteriyor ki ilk hadiste sözü edilen "öşür"den kasıt, zekât dışında bir şeydir. Nitekim Yahya b. Âdem, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Sadece Yahudi ve Hıristiyanlar öşür vergisine tabidirler"*** sözünü, "Yahudi ve Hıristiyanların ödemekle yükümlü oldukları ve karşılığında ecir alamayacakları cizye" olarak yorumlamaktadır. Müslümanlardan alınan zekât ise kendileri için bir arınma sebebi olup onun sayesinde ecir kazanırlar. Onun kanaatine göre, Müslümanlardan kaldırılan vergi, insanlardan alınan ve karşılığında ecir alamadıkları şeydir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

99 Ebû Dâvûd, Harâc 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 474, IV, 322; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 32.

100 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 32; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 335. Benzer bir sened ve metin için bk. Ebû Dâvûd, Harâc 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 474, IV, 322.

İbn Ömer'in sözü olarak aktardığımız "Hz. Ömer'in Müslümanlardan öşür almadığını" bildiren rivayetteki öşürden maksat ise, bu ümmetten kaldırılan ve yine bu bölümde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiğimiz hadise göre Yahudi ve Hıristiyanlara uygulanan "öşür" vergisidir, malların zekâtı değil. Bunun delili ise şöyledir:

٨١٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَنْبَرِيُّ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: أَرْسَلَ إِلَيَّ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، فَأَبْطَأْتُ عَنْهُ، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيَّ فَأَتَيْتُهُ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتُ لأَرَى أَنِّي لَوْ أَمَرْتُكَ أَنْ تَعَضَّ عَلَى حَجَرٍ كَذَا وَكَذَا ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي أَخْبَرْتُ لَكَ خَيْرَ عَمَلِي فَكَرِهْتَهُ، أَوْ أَكْتُبْ لَكَ سُنَّةَ عُمَرَ، قَالَ: قُلْتُ: اكْتُبْ لِي سُنَّةَ عُمَرَ، قَالَ: فَكَتَبَ، مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمًا، وَمِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ مِنْ عِشْرِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمًا، وَمِمَّنْ لا ذِمَّةَ لَهُ مِنْ كُلِّ عَشْرَةِ دَرَاهِمَ دِرْهَمًا، قَالَ: قُلْتُ: مَنْ لا ذِمَّةَ لَهُ؟ قَالَ: الرُّومُ كَانُوا يَقْدَمُونَ مِنَ الشَّامِ.

816- ... İbn Avn'ın rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: Enes b. Mâlik, yanına gitmem için bana haber yolladı. Ben biraz gecikince tekrar haber gönderdi. Yanına vardığımda şunları söyledi: "Ben senin, şöyle şöyle bir taşa dişlerinle sıkıca tutunmanı emretsem sırf benim hatırım için onu bile yapacağını düşünüyordum. Ne var ki senin için en hayırlı bir görevi tercih etmeme rağmen sen bunu kabul etmemişsin. Bu hususta Ömer'in sünnetini yazmamı ister misin?"

(Enes b. Sîrîn) dedi ki: "Evet bana Ömer'in sünnetini yazıver" dedim.

(Enes b. Sîrîn) dedi ki: O da bunun üzerine "Müslümanlardan, her kırk dirhemden bir dirhem al. Zimmet ehlinden de her yirmi dirhemden bir dirhem al. Zimmet ehlinden olmayanlardan ise on dirhemden bir dirhem al" diye yazdı.

(Enes b. Sîrîn) dedi ki: "Zimmet ehli olmayanlar kimlerdir?" diye sordum. "Şam'dan gelmekte olan Rumlardır" cevabını verdi.[101]

***

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh*'ın sünnetinden biri de Enes'in hadisinde de işaret edildiği üzere Müslümanların gümüşlerinden (dirhem) zekât almaktı. Bu da gösteriyor ki onun Abdullah b. Ömer'in hadisinde de almadığı

---

101 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 204; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IX, 210.

ifade edilen "öşür" vergisi, cahiliye döneminde olanıdır. Ancak İslâm geldikten sonra Müslümanlardan, kendileriyle arınıp temizlenecekleri zekâtları alınmıştır.

Ayrıca Enes b. Mâlik'in Ömer *radıyallahu anh* ile ilgili olarak aktarmış olduğu bu rivayetten de anlaşıldığı kadarıyla, Ömer *radıyallahu anh* bu uygulamayı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbının da bulunduğu bir ortamda yürürlüğe koymuş ve hiç kimse ona bu hususta itiraz etmemiş ve karşı çıkmamıştır. Bu durum, diğer ashâbın da bu konuda ona uyduklarını gösterir. Kaldı ki onun bu uygulamasını onaylayanlar arasında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Müslümanlara öşür yoktur"*** hadisini işitenler de vardı.

O hâlde nasıl olur da birileri "Ümmetin idarecisi, altın ve gümüşün zekâtlarım alma yetkisine sahip değildir" diyebilir ki? Çünkü Yüce Allah, Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin..."***[102] buyurmuştur. Allah Teâlâ, Rasûlü'ne Müslümanlardan bu zekâtları alma emrini vermesine rağmen ona, Müslümanlara bu zekâtları hak edenlere vermelerini emretmesi yönünde bir emirde bulunmamıştır.

Ayrıca Allah *azze ve celle* ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere, (zekât toplayan) memurlara..."*** buyurmaktadır. Burada zekât toplayanların görevi, zekâtları insanlardan alıp Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği sınıflara vermek üzere imamlara takdim etmektir.

Üstelik bu noktada birilerinin, hiçbir delile dayanmaksızın, hayvanların zekâtı ile zirâî mahsullerin zekâtı ve altın ve gümüşün zekâtları arasında ayrıma giderek, imamlara söz konusu hayvan ve ziraat ürünlerinin zekâtını alma selahiyetini tanırken, altın ve gümüşün zekâtını alma yetkisini tanımaması nasıl mümkün olabilir?

Muvaffakiyet Allah'tandır.

---

102 Tevbe 9/103.

İNSANLAR ÜZERİNDE HÂKİMİYET KURUP ONLARDAN MALLARININ ZEKÂTLARINI ALMAYA KALKIŞAN HÂRİCÎLER

Bir grup müteevvil[103] Hâricî, bir topluluk üzerinde hakimiyet kurarak onlardan mallarının zekâtlarını alacak olsalar, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hususta şöyle demişlerdir: Bu durumda zekâtı veren kişilerin zekâtı geçerlidir. Çünkü ehl-i adl'in[104] onları, Hâricîler'den koruması gerekirdi. Şu kadar var ki adı geçen âlimler, Hâricîler'e zekâtlarını veren söz konusu kişilerin, (ferdî planda) Rableri'ne karşı kulluk vazifelerinin ve samimiyetlerinin bir gereği olarak, -ehl-i adl'in imamına teslim edilmek veya Yüce Allah'ın verilmesini emrettiği sınıflara dağıtılmak üzere- zekâtlarını yeniden ödemelerini müstehap saymışlardır.

Ayrıca şunu da söylemektedirler: "Eğer Hâricîler, biraz önce ifade ettiğimiz şekliyle ehl-i adl üzerinde hakimiyet kurmadan onlardan zekâtlarını almaya kalkışsalar ve ehl-i adl de onların bu yaptıklarına boyun eğerek zekâtlarını onlara teslim etse, bu durumda verdikleri zekâtlar geçersiz sayılır. Bu sebeple zekâtı, Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği sınıflara yeniden vermeleri veya (meşru devletin) imamına teslim etmeleri gerekir."

Bu aktardıklarımızı bize Muhammed, Ali'den, o Muhammed'den, o da Ya'kûb (Ebû Yusuf) yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir. Ayrıca Muhammed bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir. Üstelik bu konuda İbn Ömer'in sözünden de daha önce bahsetmiştik. Şöyle ki:

٨١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ حِبَّانَ، أَوْ حَيَّانَ السُّلَمِيِّ، شَكَّ ابْنُ مَرْزُوقٍ، وَقَالَ: قُلْتُ لابْنِ

103 Müteevvil: Lafzı, zahir manasından alarak bir delile dayanmak suretiyle muhtemel olduğu başka bir manaya yoran kimse. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 351. (Çeviren)

104 Burada "ehl-i adl"den kasıt, salt "adil insanlar" değil, Hâricîler gibi meşru İslâm devletine isyan eden ehl-i bağy'in dışında kalan ve meşru İslâm idaresini temsil eden insanlardır. (Çeviren)

عُمَرَ: يَجِيئُنِي مُصَدِّقُ ابْنِ الزُّبَيْرِ، فَيَأْخُذُ صَدَقَةَ مَالِي، وَيَجِيئُنِي مُصَدِّقُ نَجْدَةَ فَيَأْخُذُ،
قَالَ: أَيَّهُمَا أَعْطَيْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

817- İbrahim b. Merzûk'un bize, Affân > Hammâd b. Seleme > Humeyd yoluyla rivayet ettiğine göre, Hibbân veya Hayyân es-Sülemî (İbn Merzûk bu isimde tereddüt etmiştir) dedi ki: İbn Ömer'e "Bir yandan İbnü'z-Zübeyr'in zekât toplayan memuru gelip malımın zekâtını alıyor, öbür yandan da Necde'nin[105] memuru gelip zekât alıyor, (hangisi geçerlidir?)" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Hangisine verirsen ver, geçerli sayılır."[106]

İbn Seleme dedi ki: "Buradaki ismin doğrusu 'Hayyân es-Sülemî' olup bu kişi tâbiînin seçkin şahsiyetlerinden biridir."

105 Necde el-Harûrî olarak da bilinen Hanîfeoğulları'ndan Necde b. Âmir el-Harûrî (ö. 69/688) Hâricîler'in bir kolu olan Harûrîye'nin "en-Necdiyye Fırkası"nın başını çekmiştir. Birtakım görüşleri sebebiyle Hâricîler'den ayrılmış olan Necde, Hicrî 66 senesinde Abdullah b. ez-Zübeyr'in halifeliğini ilan ettiği günlerde, kalabalık bir kitleyi de peşinden sürükleyerek Bahreyn taraflarına yerleşmiş ve kendine "Emirü'l-mü'minîn" sıfatını yakıştırmıştır. Valileri ile birlikte Bahreyn ve Yemâme civarında yaklaşık beş yıl boyunca hüküm sürdükten sonra Mus'ab b. ez-Zübeyr'in gönderdiği ordularla hezimete uğratılmıştır. Kaynaklar, İbn Ömer gibi sahâbîlerin Necde'nin arkasında namaz kıldıklarını belirtmektedir. Bilgi için bk. Zirikli, *el-A'lâm,* VIII, 10. (Çeviren)

106 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1215.

ZEKÂTLARI, ZEKÂTIN VERİLEBİLECEĞİ SINIFLARDAN BİRİNE VERMEK

Bu kitabımızda daha önce ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere..."*** âyetiyle ilgili olarak ilim adamlarının te'villerini zikretmiş olmamıza rağmen, burada biraz daha ayrıntıya girmek maksadıyla konuyu yeniden ele alma ihtiyacı hissetmekteyiz. Şöyle ki: Şâfiî *radıyallahu anh*, sekiz sınıf zekât ehline içinde bulundukları duruma uygun şekilde ödeme yapılması gerektiğini savunarak şöyle demektedir: "Fakirlere, miskinlere ve borçlulara fakirlik veya meskenet ve borçluluk durumları ölçüsünde zekât verilir; yolda kalmışlara (memleketlerine) ulaşabilecekleri kadar, zekât memuruna da -kendisinden zekât alınan ve kendisine zekât verilenin yararı dikkate alınarak- ona yetecek şekilde, mükâteb kölelere ise azad olabilecekleri miktarda verilir. Diğer bir ifadeyle hiçbir sınıfa, içinde bulunduğu durumdan kurtarıp başka bir statüye çıkaracak oranda bir pay verilemez. Dolayısıyla fakir ve miskine, onları fakirlik ve meskenetten kurtarıp zengin olmalarını sağlayacak miktarda bir pay verilemeyeceği gibi borçluya da onu borçlarından tamamen kurtararak elinde fazladan bir miktarın kalmasını temin edecek bir pay da verilemez. Keza yolda kalmışa da kendini ailesine, yuvasına kavuşturacak miktardan daha fazlası verilmemelidir."

Şâfiî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: "Bu sınıflardan herhangi birine verilmesinde sakınca yoktur" diyenler, aslında "Filanca, filanca ve falancaya vasiyette bulunan yahut filanca, filanca ve falancaya (malımın) üçte birini vasiyet ediyorum" diyen bir adamla ilgili kanaatlerinde de (farklı bir görüş belirtmeleri gerekirken) böyle davranmamışlardır. Zira bu tür bir vasiyette bulunan kişinin bıraktığı ve üçe bölünen malın tamamı nasıl ki içlerinden sadece birine bırakılamazsa, aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin âyette sözü edilen sınıflar için ayırdığı paylar da, bunlardan sadece bir sınıfa verilemez.

(Şâfiî devamla) dedi ki: "Kulların bağışladıkları şeylerde durum söylediğimiz gibi olduğuna göre, Allah *azze ve celle*'nin bağışladıklarında böyle olması daha uygun ve öncelikildir."

(Şâfiî'nin) görüşünün bizzat lafızları böyle olmasa da manası budur.

Ancak birinci görüş sahiplerinin lehine ve Şâfiî'nin aleyhine olmak üzere, onun kullandığı vasiyet deliline karşı şöyle bir delil öne sürülmüştür:

Filanca, filanca ve falancaya vasiyet edilen mal, aralarında hiçbir farklılık gözetilmeksizin eşit bir biçimde paylaştırılır. Oysa Allah *azze ve celle*'nin zekât âyetinde sözü edilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı zekâtlar böyle değildir. Çünkü o hususta birbirlerinden farklı seviyededirler. Şöyle ki: Allah Teâlâ'nın zikrettiği sınıfların her birine (Şâfiî'nin de belirttiği gibi) ilgili âyetteki konumları ölçüsünde verilir. Buna karşılık bahsi geçen vasiyet meselesinde, kendisine vasiyette bulunulan kişilerden (mûsâ leh) birisi, vasiyette bulunandan (mûsî) önce ölecek olsa, vasiyetten çıkmış olur ve hayatta kalması hâlinde hak ettiği pay diğerlerine verilmez. Hâlbuki zekât âyetinde geçen sekiz sınıftan biri, müellefe-i kulûbda olduğu gibi ortadan kalkacak olsa ve o sınıftan tek bir kişi bile kalmasa, -ortadan kalkmadan önceki- mevcut payları kaybolmaz ve bunlar, diğer zekât paylarının verildiği yerlere devredilir.

Bu da gösteriyor ki eğer Yüce Allah'ın, zekât âyetinde zikredilen sınıflara tahsis ettiği zekâtlar, bir mûsînin kendilerine vasiyette bulunduğu vasiyet meselesi gibi olsaydı, Allah Teâlâ'nın bahsi geçen sınıflardan birine tahsis etmiş olduğu zekât payının, diğerine devredilmemesi gerekirdi. Çünkü Yüce Allah, o payı o âyette belirttiği kimseye ayırmıştır. Ondan başkasına verilebilmesi de ancak Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'ndaki bir âyete veya Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle yapacağı bir beyana ya da bu manaya gelebilecek başka bir (açıklayıcı ve bağlayıcı) hükme bağlıdır. Bu noktada bizatihi Allah *azze ve celle*, bu sekiz sınıfa, ilgili âyetteki niteliklerine göre zekât verilmesini hükme bağlamışsa, üç kişiye paylaştırılması öngörülen vasiyetlerde de söz konusu kişilerin farklılık arzeden ihtiyaçlarının değil, onları eşit statüye getiren "birey (a'yân)" oluş gerekçelerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu durumun açıklaması şöyledir: Daha önce de zikrettiğimiz gibi eğer bir mûsî vasiyette bulunacak olsa ve kendilerine vasiyette bulunulanlardan biri o mûsîden önce ölse, daha sonra da -mesela- mûsî de vefat edecek olsa, bu durumda diğerlerine verilmesi öngörülen vasiyetler geçersiz hâle gelir. Çünkü o geri kalan iki kişiye vasiyetten ne düşeceği bilinemez. Zira kendilerine verilmesi kararlaştırılan paylar, mûsînin hayatta olduğu evre için söz konusu olup üçte bir oranında taksim edeceği payı, o iki kişinin ve kendisinin ihtiyaçlarını dikkate alarak belirleyecekti. Ancak kendisi vefat ettiğine göre henüz hayattayken malum olan ihtiyaçları, ölümüyle birlikte artık meçhul hâle gelmiş

olmaktadır. Durum böyle olunca da diğer iki kişiye vasiyetten ne kadarının düştüğü hususu bilinemeyeceği için öngörülen vasiyetler geçersiz sayılır. Hâlbuki Allah *azze ve celle*, zekât âyetinde bu manayı kastetmekten münezzeh ve yücedir. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin ilgili âyetteki maksadının bu olmadığı kesinleştiğine ve bu noktada âyetin te'viliyle alakalı olarak ilim ehlinin, geçersizliği anlaşılmış olan şu görüşü ile İbn Abbâs ve Huzeyfe'den rivayet edilen diğer görüş (780 ve 781 no'lu rivayetler) dışında başka bir kanaat de bulunmadığına göre, bu iki sahâbîden nakledilen görüş sabit olmaktadır. Ayrıca bu ikincisine karşı gelmek yerine uymak, daha çok benimsenmesi gereken bir yaklaşımdır. Zira bildiğimiz kadarıyla başka sahâbîlerin muhalif görüşlerinin de söz konusu olmadığı bir meselede Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından birine uyulmuş olmaktadır.

Öte yandan, diğer görüş sahiplerinin karşı geldiği, ancak bildiğimiz kadarıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiçbir muhalifin olmadığı bir meselede İbn Abbâs ve Huzeyfe'nin görüşlerini destekleyen bir diğer delil de, daha önce rivayet ettiğimiz Seleme b. Sahr'ın hadisinde geçtiği üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Seleme'ye, -ilgili zekât âyetinde sözü edilen diğer sınıflara verilme gerekçeleri dışında- sadece fakirliği sebebiyle kendi kavminin zekâtlarını alma iznini verdiğinden söz eden (783 no'lu) rivayettir. Buna göre nasıl olur da bu âyet, "Allah *azze ve celle*'nin, kullarını, ölüm sebebiyle kaybedilen ve artık ulaşılma imkânı kalmayan kimselere bile mallarının zekâtlarını vermekle mükellef tuttuğu" yönünde te'vil edilebilir ki? Nitekim müellefe-i kulûb da böyle ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde mükâteb kölelerin ve yolda kalmışların da artık bulunmaması mümkündür.

Bu te'vile göre Allah *azze ve celle*, kullarını, herhangi bir şekilde ulaşılamayacak olan kimselere zekâtlarını vermekle mükellef tutmaktadır. Hâlbuki Allah *azze ve celle*'nin farzlarının uygulandığı durumlar itibariyle kullarına farz kıldığı hükümlerin nitelikleri böyle değildir. Üstelik fakir ve miskinler de hiçbir zaman ortadan kalkmayacağına göre, âyette kastedilen sınıfların bunlar olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bunların yanı sıra zikredilen diğer gruplar ise, kendilerine zekât verilen fakir ve miskin kategorilerinden birine dâhildirler.

Şüphesiz doğruya muvaffak kılan Yüce Allah'tır.

ORUÇ VE İTİKÂF
BÖLÜMÜ

ALLAH *AZZE VE CELLE*'NİN

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ...﴾ إلى قوله ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

"EY İMAN EDENLER! ORUÇ SİZDEN ÖNCE GELİP GEÇMİŞ ÜMMETLERE FARZ KILINDIĞI GİBİ SİZE DE FARZ KILINDI..." ÂYETİNDEN "... DİĞER GÜNLERDEN SAYISINCA TUTAR" BEYANINA KADARKİ SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı)..."*** beyanında bulunduktan sonra ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"***[107] buyurmaktadır.

Yüce Allah buradaki (ilk) âyette, bizden öncekilere orucu farz kıldığı gibi bize de farz kıldığını haber vermekte, hemen peşinden de bu orucun sayılı birtakım günlerden ibaret olduğunu bildirmektedir. Ne var ki Allah *azze ve celle* bu sayılı günlerin hangi günler olduğunu bize beyan etmediği gibi kaç gün olduğunu da açıklamamıştır. Ancak daha sonra Allah *azze ve celle*, Kitab'ındaki bu âyetlerin haricinde, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunları bize izah etmiştir. Nitekim ileride kitabımızın ilgili bölümlerinde bu husustan bahsedilecektir.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar..."*** buyurmaktadır. Bu âyet ise müteşâbihlerden

---

107 Bakara 2/183-185.

sayılır ve âyette kastedilen mananın ne olduğu konusunda görüş ayrılıkları vardır.

Kimileri Ramazan ayına ailesinin yanında (yolcu değil mukim iken) giren kimsenin, "Ramazan ayını idrak edenlerden (şehide'ş-şehr)" sayılacağını; bu kişilerin oruç tutmakla mükellef olup oruç tutmama ruhsatlarının olmadığını; ancak yolculuğa çıkmış olduğu için Ramazan ayını o vaziyetteyken idrak etmiş ise o durumda oruç tutmama ruhsatı bulunduğunu savunmuşlardır. Ayrıca bu hususta Ali b. Ebî Tâlib'den de şöyle bir rivayet nakletmektedirler:

٨١٨ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: مَنْ أَدْرَكَهُ الصَّوْمُ وَهُوَ مُقِيمٌ، ثُمَّ سَافَرَ فَقَدْ لَزِمَهُ الصَّوْمُ أَلا تَرَى أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، يَقُولُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.

818- ... Muhammed b. Sîrîn'in Ubeyde'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Henüz mukim iken Ramazan ayını idrak eden sonra da yolculuğa çıkan kimsenin oruç tutması gerekir. Zira dikkat edersen Allah *azze ve celle* ***'Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar...'*** buyurmaktadır."[108]

***

Başkaları da âyette kastedilenin, bütün bir Ramazan ayını ailesinin yanında geçiren kimse olduğunu; ailesiyle birlikteyken Ramazan'ı idrak edip daha sonra yolculuğa çıkan kimsenin de ailesinin yanında bulunduğu süre içinde Ramazan'ı idrak etmiş kişi hükmünde olduğunu ve yolcu olarak kabul edildiği müddet zarfında da yolcu hükmünde sayılacağını savunmaktadırlar. Bu görüşlerine delil olarak da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ramazan ayındaki yolculuğu sırasında orucunu bozduğuna ilişkin rivayeti öne sürmektedirler. Bu görüşü benimseyenler arasında Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî vardır. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerden bir kaçı şöyledir:

٨١٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، وَمَالِكٌ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ ابْنَ

108 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 269.

عَبَّاسٍ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ، ثُمَّ أَفْطَرَ وَأَفْطَرَ النَّاسُ.

819- er-Rabî' b. Süleyman el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > Yunus, Mâlik, Leys > İbn Şihâb isnadıyla Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Ramazan ayında Mekke'ye doğru yola çıktı. el-Kedîd mevkiine[109] gelinceye kadar orucunu tuttu. Daha sonra kendisi orucunu bozdu, insanlar da oruçlarını bozdular."[110]

٨٢٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، وَزَادَ: وَكَانُوا يَأْخُذُونَ بِالأَحْدَثِ فَالأَحْدَثِ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

820- Yine Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > [İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes›ûd][111] > Abdullah b. Abbâs kanalıyla bu hadisin aynısını rivayet etti ve şöyle bir ilavede bulundu: "(Sahâbîler) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen en son hükme göre hareket ediyorlardı."[112]

٨٢١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: حَتَّى أَتَى عُسْفَانَ، وَلَمْ يَذْكُرْ قَوْلَهُ: وَكَانُوا يَأْخُذُونَ بِالأَحْدَثِ فَالأَحْدَثِ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

---

109 el-Kedîd: Mekke'ye 42 mil mesafede bir su havzasının adı. (Çeviren)

110 Buhârî, Savm 34; Müslim, Sıyâm 88.

111 Bu isimler, eserin yazma ve basılı nüshalarında geçmemektedir. Muhtemelen, eserin istinsahı sırasında müstensihin gözünden kaçmış olmalıdır. Muhakkik de hadisin tahricini yapmış olmasına rağmen bu noktaya dikkat etmemiştir. Hâlbuki bu raviler, Mâlik'in *Muvatta*'ında (Sıyâm 21) ve bizzat Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsar*'ındaki aynı rivayette (II, 64) zikredilmektedir. (Çeviren)

112 Mâlik, Sıyâm 21; Müslim, Sıyâm 88.

821- Keza Ali b. Şeybe bize, Ravh > Şu'be > Mansûr > Mücâhid > İbn Abbâs isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını zikrederken yalnızca "Usfân'a gelene kadar..." kaydını düştü ve "(Sahâbîler) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen en son hükme göre hareket ediyorlardı" ifadesinden bahsetmedi.[113]

٨٢٢ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ عَلِيِّ بْنِ شَيْبَةَ هَذَا.

822- Yine Bekkâr b. Kuteybe bizlere, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Şu'be yoluyla Ali b. Şeybe'nin bu hadisinin aynısını zikretti.[114]

٨٢٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْحَرْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللهِ بْنُ رَاشِدٍ الْحَجْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الأَسْوَدِ عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَامَ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ، فَبَلَغَهُ أَنَّ النَّاسَ شَقَّ عَلَيْهِمُ الصِّيَامُ، فَدَعَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَدَحٍ مِنْ لَبَنٍ فَأَمْسَكَهُ فِي يَدِهِ حَتَّى رَآهُ النَّاسُ وَهُوَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، ثُمَّ شَرِبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَفْطَرَ، فَنَاوَلَهُ رَجُلاً إِلَى جَانِبِهِ فَشَرِبَ، وَصَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَفْطَرَ.

823- ... Ebu'l-Esved'in, İbn Abbâs'ın azadlı kölesi İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Ramazan ayında Mekke'ye doğru yola çıktı. el-Kedîd mevkiine gelinceye kadar orucunu tuttu. Daha sonra bazı insanların oruç tutmakta zorlandıkları haberi kendisine ulaştı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir tas süt getirtip eline aldı ve bineğinin üzerinde herkesin görebileceği bir şekilde o sütü içerek orucunu bozdu. Ardından o tası yanındaki bir adama uzattı, o da içti. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (önce) orucunu tuttu ve (sonra da) bozdu."[115]

---

113 Buhârî, Savm 38; Müslim, Sıyâm 88.

114 Tayâlisî, *Müsned,* IV, 368, thk. Muhammed b. Abdülmuhsîn et-Türkî, Dâru Hecer, 1999.

115 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 261.

٨٢٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، وَعَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ حَدَّثَاهُ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صلّى الله عليه وسلم عَامَ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ وَصَامَ النَّاسُ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالْكَدِيدِ أَخْرَجَ قَدَحًا فِيهِ مَاءٌ، فَشَرِبَ وَالنَّاسُ يَنْظُرُونَ.

824- … Muhammed b. Amr b. Atâ ve Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayet ettiklerine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Ramazan ayında yola çıktı. el-Kedîd'e gelince su dolu bir tası çıkardı ve herkesin gözü önünde o suyu içti."

٨٢٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ، حَتَّى إِذَا بَلَغَ كُرَاعَ الْغَمِيمِ، وَصَامَ النَّاسُ وَهُمْ مُشَاةٌ وَرُكْبَانٌ، فَقِيلَ: إِنَّ النَّاسَ قَدْ شَقَّ عَلَيْهِمُ الصَّوْمُ، وَإِنَّمَا يَنْظُرُونَ إِلَى مَا فَعَلْتَ، فَدَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ فَرَفَعَهُ حَتَّى نَظَرَ النَّاسُ إِلَيْهِ، فَأَفْطَرَ بَعْضُ النَّاسِ، وَصَامَ بَعْضٌ، فَقِيلَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بَعْضَهُمْ صَامَ، فَقَالَ: أُولَئِكَ الْعُصَاةُ.

825- … Ca'fer b. Muhammed'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Mekke'ye doğru yola çıktı. Kürâa'l-Gamîm[116] denilen yere kadar geldi. İnsanların kimisi piyade, kimisi de süvari olarak oruç tuttular. (Allah Rasûlü'ne) 'İnsanlar oruç tutmakta zorlanıyorlar ve sadece senin ne yapacağını merak edip gözlüyorlar' denildi. Bunun üzerine Allah Rasûlü bir tas su getirtip herkesin görebileceği bir şekilde onu kaldırdı; bunu görenlerin bir kısmı orucunu bozarken, diğer bir kısmı tutmaya devam etti. Bazılarının oruç tutmaya devam ettiği bilgisi kendisine iletildiğinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Onlar asidirler!'*** buyurdu."[117]

٨٢٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَافَرَ فِي رَمَضَانَ، فَاشْتَدَّ الصَّوْمُ عَلَى

116 Mekke ile Medine arasında, Usfan'a sekiz mil mesafede bir vadidir. (Çeviren)

117 Müslim, Sıyâm 90; Nesâî, Sıyâm 49.

رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَجَعَلَتْ رَاحِلَتُهُ تَهِيمُ بِهِ تَحْتَ الشَّجَرِ، فَأُخْبِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَمْرِهِ، فَدَعَا بِإِنَاءٍ، فَلَمَّا رَآهُ النَّاسُ أَفْطَرُوا.

826- … Hammâd'ın Ebu'z-Zübeyr'den, onun da Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan ayında yolculuğa çıktı. Ashâbından bir adam oruç tutmakta zorlandı ve (dizginlerini tutamadığı) devesi de başıboş bir vaziyette onu ağaçların altına doğru sürüklemeye başladı. Durumu haber alan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir tas (süt veya su) getirtti. Bunu gören herkes de orucunu bozdu.[118]

٨٢٧ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ قَزَعَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ عَنْ صِيَامِ رَمَضَانَ فِي السَّفَرِ، فَقَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ عَامَ الْفَتْحِ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصُومُ وَنَصُومُ، حَتَّى بَلَغَ مَنْزِلا مِنَ الْمَنَازِلِ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ قَدْ دَنَوْتُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ، وَالْفِطْرُ أَقْوَى لَكُمْ. فَأَصْبَحْنَا مِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ، ثُمَّ سِرْنَا فَنَزَلْنَا مَنْزِلاً، فَقَالَ: إِنَّكُمْ تُصَبِّحُونَ عَدُوَّكُمْ، وَالْفِطْرُ أَقْوَى لَكُمْ فَأَفْطِرُوا، فَكَانَتْ عَزِيمَةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ لَقَدْ رَأَيْتُنِي أَصُومُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ ذَلِكَ وَبَعْدَ ذَلِكَ.

827- … Muâviye b. Salih'in, Rabîa b.Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Kazaa dedi ki: Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'a yolculuk esnasında oruç tutma meselesini sordum. Bana şöyle cevap verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Fetih senesi Ramazan ayında yola çıktık. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de oruç tutuyordu, bizler de oruç tutuyorduk. Konak yerlerinden birine geldiğimizde ***'Siz artık düşmanınıza yaklaşmış bulunuyorsunuz. Oruç bozmak size daha çok güç-kuvvet kazandıracaktır'*** buyurdu. Bunun üzerine kimimiz orucunu bozdu, kimimiz de orucuna devam etti. Daha sonra yeniden yola koyulduk ve yine bir konak yerine geldiğimizde şöyle buyurdu: ***'Siz yarın sabah düşmanınızla karşılaşacaksınız. Oruç tutmamak size daha çok kuvvet kazandıracağı için orucunuzu bozun!'*** Bu emir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in azimete dayalı bir hükmüydü.

118 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 65.

Ancak ben kendim, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hem bu emirden önce hem de sonra hep oruçlu kaldım."[119]

٨٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطِيَّةُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ قَزَعَةَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلَيْلَتَيْنِ مَضَتَا مِنْ رَمَضَانَ، فَخَرَجْنَا صُوَّامًا حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ، فَأَمَرَنَا بِالإِفْطَارِ، فَأَصْبَحْنَا وَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ فَلَمَّا بَلَغْنَا مَرَّ الظَّهْرَانِ أَعْلَمَنَا بِلِقَاءِ الْعَدُوِّ، وَأَمَرَنَا بِالإِفْطَارِ.

828- … Yine Atiyye b. Kays'ın, Kazaa b. Yahya'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Ramazan ayı girdikten iki gece sonra oruçlu bir vaziyette yola çıktık. el-Kedîd mevkiine gelince bize orucumuzu bozmamızı emretti. (Bu emir, ruhsat olarak algılandığı için) kimimiz orucunu bozdu, kimimiz de orucuna devam etti. Merruzzahrân mevkiine ulaştığımızda düşmanla karşı karşıya geleceğimizi hatırlatarak orucumuzu bozmamızı emretti."[120]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizzat kendisinin ve ashâbının, henüz ailelerinin yanında iken Ramazan ayına girdikten sonra yolculuğa çıktıklarını ve bu yolculukta hem kendisinin orucunu bozduğunu hem de başkalarına oruçlarını bozmalarını emrettiğini bildiren bu rivayetler, tevatür seviyesine ulaşmaktadır. Bu durum, söz konusu âyetin te'viliyle ilgili olarak aktardığımız iki görüşten ikincisinin, birinci görüşe göre benimsenmeye daha elverişli olduğunu göstermektedir. Buna göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar…"*** âyeti, Ramazan'da yolculuğa çıkan kimsenin, yolcu olduğu sürece Ramazan'ın geri kalan günlerinde oruç tutmamasına engel teşkil etmez.

Ayrıca kıyas da (genel kural) bunu gerektirir. Zira dikkat edersen, yolculuk hâlindeyken Ramazan'ı idrak eden bir kimse, (Ramazan içinde) ailesine dönmesi hâlinde orucunun hükmü itibariyle yolcunun değil, mukimin hükümlerine tabidir; başlangıçta mukim olduğu müddetçe oruç tutması farz olduğu gibi Ramazan ayının girmesinden itibaren mukim olan kimsenin de

119 Müslim, Sıyâm 102.

120 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 242.

oruç tutması farzdır. Buna kıyasen, Ramazan'a mukim olarak girip de sonradan yolculuğa çıkan kimsenin hükmünün de başlangıç itibariyle Ramazan boyunca yolcu olduğu sürece oruç tutma konusunda mukimin değil, yolcunun hükümlerine tabi olması gerekir. Dolayısıyla bu söylediklerimiz ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar..."*** âyetinin "mukim olduğu müddetçe onda oruç tutsun" anlamında olduğunu göstermektedir.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** buyurmaktadır. Kanaatimizce buradaki "hastalık"tan kasıt, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- oruçtan dolayı artacağından endişe edilen hastalıktır. Mesela; sıtmaya tutulmuş ya da göz ağrısı çeken veya bunların dışında oruç tutmaları hâlinde hastalıklarının artmasından endişe edilen hastalar oruç tutmayabilirler. Muhammed b. el-Abbâs'ın bize Ali'den, onun Muhammed'den, onun da Ya'kûb'dan (Ebû Yusuf) rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşü böyleydi ve ondan bu hususta farklı bir kanaat de nakledilmemiştir. Sadece Ebû Hanîfe'nin bu rivayetinde göz ağrısı ve sıtmadan başka bir hastalıktan bahsedilmemiştir. Kanaatimizce bunların dışındaki hastalıklar da kıyas itibariyle bunlar gibidir.

Öte yandan burada geçen "sefer (yolculuk)"tan ne kastedildiği meselesi de tartışmalıdır. Nitekim *Ahkâmu'l-Kur'ân* isimli bu eserimizdeki Namaz Bölümü'nün namazı kısaltma mesafesindeki yolculuk konusunda bu ihtilaflardan söz etmiştik. Bundan dolayı burada tekrar ele almaya ihtiyaç duymamaktayız. Ancak şu kadarını belirtmekte fayda görüyoruz: Bu ayette kastedilen "yolculuk" âlimlerin ittifakıyla özel bir yolculuk türü olup hakkında icma ettikleri bu türden yolculuklar içerisinde sadece Allah *azze ve celle*'nin kastettiğine icma edilen yolculuklar yer almaktadır. Bu noktada üç gün ve gece süren yolculukların da Allah Teâlâ'nın kastettiği yolculuklara dâhil olduğu konusunda icma etmişlerdir.

Ancak âlimler, bunun dışındaki yolculuklar konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeple kanaatimizce en doğru yaklaşım, ilgili âyetin kapsamına, âlimlerin söz konusu kapsama girdiği konusunda ittifak ettikleri yolculukların dışında kalanları dahil etmemektir. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de Ramazan ayında kişinin oruç tutmamasını mübah kılan yolculuklar hakkında bu görüşü benimsemişlerdir.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin..."*** buyurmaktadır. İlim adamları bununla ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup "Ramazan'da peş peşe oruç tutulduğu gibi başka bir zamanda da peş peşe oruç tutulmasıdır" demişlerdir. Mâlik, bu görüşü benimseyen âlimlerden biridir. Ancak Mâlik şunu da ekliyordu: "Kişi, peş peşe değil de farklı günlerde tutacak olsa bu da caizdir. Fakat peş peşe oruç tutması kanaatimce daha iyidir."

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Kişinin (Ramazan) dışındaki günlerde peş peşe veya ayrı ayrı tutmasıdır." Bu âlimlere göre, kişinin orucu peş peşe tutması ayrı ayrı günlerde tutmasından daha üstün ve faziletli değildir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî de bu kanaati benimsemişlerdir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından da bu hususta ihtilaflı görüşler rivayet edilmiştir. Mesela; Ali ve İbn Ömer'den Mâlik'in kanaatini destekleyecek rivayetler nakledilmiştir:

٨٢٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ مُتَتَابِعًا.

829- İbn Ebî Davûd'un bize, Ali b. el-Ca'd > Züheyr b. Muâviye > Ebû İshâk kanalıyla el-Haris'ten aktardığına göre, Ali, Ramazan orucunun kazasının peş peşe tutulması gerektiği görüşündedir.[121]

٨٣٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُبَارَةُ بْنُ الْمُغَلِّسِ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: اقْضِ رَمَضَانَ مُتَتَابِعًا، فَإِنْ فَرَّقْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

830- ... Kays b. er-Rabî'in Ebû İshâk yoluyla el-Hâris'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Ramazan orucunu peş peşe kaza et. Eğer ayrı ayrı tutarsan bu da caizdir."[122]

121 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 54.

122 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 242.

٨٣١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَنْظَلَةُ، أَنَّهُ سَمِعَ سَالِمًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ: لَا تُفَرِّقْهُ.

831- … Hanzala'nın Sâlim'den işittiğine göre, Sâlim, Ramazan orucunun kazasıyla ilgili olarak babasının (İbn Ömer) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Onu ayırma!"

٨٣٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِقَضَاءِ رَمَضَانَ مُتَتَابِعًا.

832- … Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Ramazan orucunun kazasının peş peşe tutulmasını emretmiştir.[123]

٨٣٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يُفَرَّقَ قَضَاءُ رَمَضَانَ، أَوْ يُقْطَعَ بَيْنَهُ.

833- … Yine Leys'in Nâfi'den bildirdiğine göre, İbn Ömer, Ramazan orucunun kazasının ayrı ayrı tutulmasını veya kesintiye uğramasını hoş karşılamamıştır.

***

Nâfi'in bu sözü de gösteriyor ki İbn Ömer'in kaza orucunun peş peşe tutulmasıyla ilgili görüşü, Ali *radıyallahu anh*'ın bu husustaki görüşü gibidir ve sözünü ettiğimiz Mâlik'in kanaatine paralel olarak kesin emir (îcâb) anlamında değil, istihsan (kolaylıklar getiren, iyi ve güzel görülmüş uygulama) manasındadır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in başka ashâbından da bu konuda, daha önce bahsettiğimiz Ebû Hanîfe ve onunla aynı kanaati paylaşanların görüşünü destekleyen rivayetler nakledilmiştir:

٨٣٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، وَحَدَّثَنَا فَهْدٌ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ ابْنِ وَهْبٍ

123 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 242; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 54.

وَمِنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَالِحٍ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَزْهَرَ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي عَامِرٍ الْهَوْزَنِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عُبَيْدَةَ، يَقُولُ إِذَا سُئِلَ عَنْ قَضَاءِ رَمَضَانَ أَنَّهُ لَمْ يُرَخِّصْ لَكُمْ فِي فِطْرِهِ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَشُقَّ عَلَيْكُمْ فِي قَضَائِهِ أَحْصِ الْعِدَّةَ وَاصْنَعْ كَيْفَ شِئْتَ.

834- … Muâviye b. Salih'in, Ezher b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, Ebû Âmir el-Hevzenî dedi ki: Ebû Ubeyde'nin, Ramazan orucunun kazasıyla ilgili bir soruya şöyle cevap verdiğini duydum: "(Allah Teâlâ, ilgili âyette) bir yandan size oruç tutmama ruhsatı tanırken, öte yandan kazasında zorluk çıkarmayı istemez. Sen tutamadığın günlerin sayısını hesapla ve dilediğin şekilde yap (orucunu tut)."[124]

٨٣٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَالِكِ بْنِ يَخَامِرَ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ: أَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاصْنَعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ فِي الْقَضَاءِ.

835- … Mâlik b. Yuhâmir (veya Yehâmir)'in rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel, Ramazan orucunun kazasıyla ilgili olarak şöyle dedi: "Tutamadığınız günlerin sayısını hesaplayın ve kaza konusunda dilediğinizi yapın."[125]

٨٣٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَا: لَا بَأْسَ بِقَضَائِهِ مُتَفَرِّقًا.

836- Fehd'in bize, Muhammed b. Saîd > Hafs > İbn Cüreyc kanalıyla Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ve Ebû Hureyre şöyle demişlerdir: "(Ramazan orucunun) ayrı ayrı günlerde kaza edilmesinde sakınca yoktur."[126]

٨٣٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، مِثْلَهُ.

124 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 53.

125 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 52.

126 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 51.

837- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Atâ yoluyla İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den bu rivayetin aynısını nakletmiştir.[127]

٨٣٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، حَدَّثَنَا حَيَّانُ بْنُ هِلالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ كَانَ لا يَرَى بَأْسًا بِقَضَاءِ رَمَضَانَ مُتَفَرِّقًا.

838- ... Bekir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Enes, Ramazan orucunun ayrı ayrı günlerde kaza edilmesinde sakınca görmemekteydi.[128]

٨٣٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ جَدَّتِهِ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَافِعَ بْنَ خَدِيجٍ، يَقُولُ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ: أَحْصِي الْعِدَّةَ وَصُومِي كَيْفَ شِئْتِ.

839- ... Şu'be'nin Abdülhamid'den rivayet ettiğine göre, Abdülhamid'in nenesi dedi ki: Râfi' b. Hadîc'in Ramazan orucunun kazası konusunda şöyle dediğini işittim: "Tutamadığın günlerin sayısını hesapla ve dilediğin şekilde orucunu tut."[129]

٨٤٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا تَمِيمٍ الْجَيْشَانِيَّ، يَقُولُ: غَزَوْنَا مَعَ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ غَزْوَةَ الطَّرَابُلُسِ، فَجَمَعَنَا الْمَجْلِسُ يَوْمًا، وَمَعَنَا هُبَيْبُ بْنُ مُغْفِلٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْنَا قَضَاءَ رَمَضَانَ، فَقَالَ هُبَيْبٌ: لا يُفَرَّقُ قَضَاءُ رَمَضَانَ، فَقَالَ عَمْرٌو: لا بَأْسَ أَنْ يُفَرَّقَ.

840- ... İbn Lehîa'nın rivayet ettiğine göre, el-Hâris b. Yezîd, Ebû Temîm el-Ceyşânî'nin[130] şöyle dediğini işitmiştir: "Amr b. el-Âs ile birlikte Trablus

127 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 51.

128 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 51.

129 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 52.

130 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu künye ve nisbe, "Ebû Yezîd el-Hassânî" şeklinde yazılmıştır. Ne var ki ravi biyografileriyle ilgili yaptığımız araştırmada bu isimde birine rastlayamadık. Rivayetin geçtiği Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde de (XXII, 206, thk. H. Abdülmecîd es-Selefî, Kahire tsz.) söz konusu künye ve nisbe, tercümeye aldığımız şekliyle kaydedilmiştir. Bu noktada el-Hassânî nisbesinin yazım benzerliğinden dolayı "el-Ceyşânî" nisbesinden bozulmuş olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak Ebû Temîm künyesinin

savaşına katılmıştık. Birgün oturmuş sohbet ediyorduk. Aramızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Hübeyb b. Muğfil[131] de vardı. Ramazan orucunun kazasından bahsettiğimiz bir sırada Hübeyb 'Ramazan orucu ayrı ayrı günlerde kaza edilemez' dedi. Amr da buna karşılık 'Ayrı ayrı günlerde kaza edilmesinde sakınca yoktur' dedi."[132]

***

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için görüş ayrılığına düştükleri bu meseleyi incelediğimizde gördük ki, bizim ilk dönem (mütekaddim) mezhep âlimlerimiz, kaza orucunun ayrı ayrı tutulmasının mübah olup peş peşe tutmanın, farklı günlerde tutmaktan daha üstün olmadığı konusundaki görüşlerine delil olarak şunu savunmaktadırlar:

Ramazan ayında sadece bir günün orucunu bozup diğer günlerin orucuna devam eden kimsenin, bozduğu bu güne karşılık bir günlük kaza orucu tutması gerekir. Ancak -bizzat Ramazan orucunu peş peşe tuttuğu gibi kaza orucunu da peş peşe tutmasını sağlamak amacıyla- kaza ettiği güne ek olarak Ramazan ayının geri kalan günlerini iade etmesi gerekmez.

(Tahâvî) dedi ki: Bu da, bir kişinin Ramazan orucunu peş peşe tutma zorunluluğunun, bizatihi o Ramazan ayında bulunmaktan kaynaklandığını; dolayısıyla Ramazan'ın geçmesi hâlinde "peş peşelik" hükmünün de zorunlu olmayacağını[133] ve sadece tutulamayan günler sayısınca kaza orucu tutmak gerektiğini göstermektedir.

(Bu sebeple sözü geçen âlimler) dediler ki: "Ramazan orucunun peş peşe kaza edilmesi zorunlu olsaydı, bir kişiyi hata sonucu öldürmekten ya da zıhardan veya Ramazan ayında kasıtlı olarak eşiyle cinsel ilişkide bulunarak orucu bozmaktan kaynaklanan keffaret oruçlarında da kişinin bir günlük orucunu bozması hâlinde, -tamamını peş peşe tutmuş sayılabilmesi için- o oruca yeniden başlaması gerekirdi."

Ebû Yezîd'e dönüşmüş olması, kanaatimizce müstensihten kaynaklanan bir tahriftir. (Çeviren)

131 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yazım benzerliği yüzünden yanlışlıkla "Ma'kıl" olarak kaydedilmiş olmalıdır. (Çeviren)

132 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 206.

133 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, "peş peşelik hükmünün zorunlu olacağı" anlamına gelecek tarzda kaydedilmiştir. Ancak bunun, konunun bağlamına uygun düşmediği ve "zorunlu olmayacağı" şeklinde düzeltilmesi gerektiği kanaatindeyiz. (Çeviren)

Kanaatimizce (mezhep âlimlerimizin) bu delili, bu hususta daha önce de sözünü ettiğimiz muhalif görüştekilerin hepsine karşı yeterli bir cevap sayılır. Zira bildiğimiz kadarıyla onların "Ramazan ayının kazasından bir günün orucunu bozan kimseye sadece o günün kazasının vacip olduğu ve o ayın diğer günlerinin kazasının gerekmediği" şeklindeki kanaatlerine muhalefet eden bir kimse yoktur. Yalnızca Saîd b. el-Müseyyeb'den bu konuda nakledilen bir rivayete değinmek gerekir. O da şöyledir:

٨٤١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي الَّذِي يُفْطِرُ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ مُتَعَمِّدًا: عَلَيْهِ صَوْمُ شَهْرٍ.

841- Yezîd b. Sinan'ın bize, Muâz b. Hişâm > babası (Hişâm) > Katâde yoluyla rivayet ettiğine göre, Saîd (b. el-Müseyyeb), Ramazan'da bir gün kasıtlı olarak orucunu bozan kimse hakkında "Bir ay oruç tutması gerekir" demiştir.[134]

***

Bize göre Saîd, bu sözüyle, kişinin peş peşe tutmadığı Ramazan orucunun yerine başka bir ayda oruç tutmasını kastetmiş olmalıdır. Böylece Ramazan orucu, o kişinin peş peşe tutacağı oruçla kaza edilmiş olacaktır. Yahut (Saîd'in), Ramazan'ın saygınlığının çiğnenmiş olmasının bir keffareti olarak bir ay boyunca oruç tutulmasını kastetmiş olması ihtimali de vardır. Zira bu konudaki incelememizde (yine Saîd b. el-Müseyyeb'e ait olup aynı senedle gelen) şöyle bir rivayet tespit ettik:

٨٤٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الَّذِي عَلَيْهِ قَضَاءُ شَهْرِ رَمَضَانَ: يَقْضِيهِ مُتَفَرِّقًا إِنْ شَاءَ.

842- … Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb, üzerinde Ramazan orucu kazası bulunan bir kimse hakkında "Eğer dilerse onu farklı farklı günlerde kaza edebilir" demiştir.[135]

***

134 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 197; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 169.

135 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 242-243.

Bu da gösteriyor ki, Saîd'in ilk hadiste nakletmiş olduğumuz sözüyle kastettiği şey, sadece (Ramazan'ın) saygınlığının çiğnenmiş olmasının bir keffaretidir, başkası değil.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ramazan ayında gün ortasında cinsel ilişkide bulunarak orucunu bozan kimseye yalnızca bir günün kazasını yapmasını emrettiği rivayet edilmiştir. Bu hususta Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetlerin bazıları şöyledir:

٨٤٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ عُمَرَ الأَيْلِيُّ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: هَلَكْتُ، قَالَ: وَمَا ذَاكَ؟، قَالَ: وَقَعْتُ عَلَى أَهْلِي فِي رَمَضَانَ، فَأَمَرَهُ بِكَفَّارَةِ الْجِمَاعِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَقَالَ لَهُ: اِقْضِ يَوْمًا مَكَانَهُ.

843- ... İbn Şihâb'ın Humeyd b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Mahvoldum!" dedi. Allah Rasûlü ***"Mesele nedir?"*** diye sordu. Adam "Ramazan'da (oruçluyken) eşimle cinsel ilişkide bulundum" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ona, Ramazan ayında (oruçluyken) cinsel ilişkide bulunmanın keffaretini ödemesini emrederek şöyle buyurdu: ***"O güne karşılık bir gün kaza orucu tut."***[136]

٨٤٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَعَطَاءٌ الْخُرَاسَانِيُّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

844- ... Yahya b. Saîd ve Atâ el-Horâsânî'nin, İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiklerine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını nakletmiştir.[137]

***

136 Ebû Dâvûd, Savm 38.

137 İbn Mâce, Sıyâm 14.

Bu noktada Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet etmiş olduğumuz bu hadis, daha önce onun "Ramazan ayında tuttuğu oruçlardan birini kasıtlı olarak bozan kimseye bir aylık kaza orucu emretmesi"[138] görüşüyle alakalı yaptığımız yorumu da pekiştirmektedir.

٨٤٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِهَذَا الْحَدِيثِ، وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهُ: صُمْ يَوْمًا مَكَانَهُ وَاسْتَغْفِرِ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ.

845- ... Yine ez-Zührî'nin Ebû Seleme'den bildirdiğine göre, Ebû Hureyre bu hadisi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o adama şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"O (güne) karşılık bir gün oruç tut ve Allah azze ve celle'den af dile."***[139]

٨٤٦ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الْعُثْمَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْنٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ، فَقَالَ: هَلَكْتُ، قَالَ: وَمَا ذَاكَ؟، قَالَ: وَقَعْتُ عَلَى أَهْلِي فِي رَمَضَانَ، فَأَمَرَهُ بِكَفَّارَةِ الْجِمَاعِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ.

846- ... İbrahim b. Sa'd'ın İbn Şihâb'dan, onun da Humeyd b. Abdurrahman b. Avn'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre, Humeyd'e şunu haber verdi: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Mahvoldum!" dedi. Allah Rasûlü ***"Mesele nedir?"*** diye sordu. Adam "Ramazan'da (oruçluyken) eşimle cinsel ilişkide bulundum" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ona, Ramazan ayında (oruçluyken) cinsel ilişkide bulunmanın keffaretini ödemesini emretti.[140]

٨٤٧ - حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ سَوَاءً وَقَالَ لَهُ: صُمْ يَوْمًا مَكَانَهُ.

---

138 Bk. 841 no'lu rivayet.

139 Ebû Dâvûd, Savm 38.

140 Buhârî, Nafakât 13.

847- ... Yine İbrahim, Leys kanalıyla İbn Şihâb'dan bu hadisin birebir aynısını rivayet etmiş ve (Allah Rasûlü o adama hitaben) şöyle buyurmuştur: ***"Ona karşılık bir gün oruç tut."***

***

Görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan ayından bir günün orucunu bozan kimseye, sadece bozduğu güne karşılık bir günlük oruç tutmasını emretmiş; bütün bir ayı kaza etmesini emretmemiştir. Nitekim Ümmü Hânî'in hadisinde de buna benzer bir hüküm Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmektedir.

٨٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، وَحَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ هَارُونَ بْنِ أُمِّ هَانِئٍ، أَوِ ابْنِ بِنْتِ أُمِّ هَانِئٍ، عَنْ أُمِّ هَانِئٍ، قَالَتْ: دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا صَائِمَةٌ، فَنَاوَلَنِي فَضْلَ شَرَابِهِ، فَشَرِبْتُ، ثُمَّ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي كُنْتُ صَائِمَةً، وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أَرُدَّ سُؤْرَكَ، فَقَالَ: إِنْ كَانَ مِنْ قَضَاءِ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَصُومِي يَوْمًا مَكَانَهُ، وَإِنْ كَانَ تَطَوُّعًا فَإِنْ شِئْتِ فَاقْضِيهِ، وَإِنْ شِئْتِ فَلَا تَقْضِيهِ.

848- ... Simâk b. Harb'in, Hârûn b. Ümmü Hânî ya da Ümmü Hânî'in kızının oğlundan (İbn bint Ümmü Hânî)[141] rivayet ettiğine göre, Ümmü Hânî dedi ki: Oruçlu olduğum bir gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna girdim. Bana içtiğinden arta kalanı (içmem için) uzattı. Ben de içtim ve "Ey Allah'ın Rasûlü! Aslında ben oruçluydum ancak senden arta kalanı da reddetmeyi istemedim" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Eğer tutmakta olduğun oruç Ramazan'dan kalan bir kaza orucu idiyse, onun yerine (sadece) bir gün oruç tut. Fakat nafile bir oruç ise, o zaman ister kaza et, istersen etme."***[142]

---

141 Eserin yazma ve basılı nüshalarında Ümmü Hânî'in kızından olma erkek torununu ifade etmesi gereken "İbn bint Ümmü Hânî" ibaresi yerine, "İbn ümmi bint Ümmü Hânî" (Ümmühâni'in kızının anasının oğlu!) şeklinde mantıkî açıdan tutarsız bir ifade yazılmıştır. Oysa aynı rivayet Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'mda (II, 107) tercümeye aldığımız şekliyle geçmektedir. (Çeviren)

142 Tayâlisî, *Müsned,* III, 188; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 278.

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ümmü Hânî'e, kendinden arta kalan bir şeyi içerek bozduğu orucunun Ramazan orucu kazası olması durumunda, kazasını yaptığı gün haricinde başka bir günün de kaza orucunu tutmasını emretmiş değildir. Ayrıca ona, Ramazan ayından kalan başka kaza orucu olup olmadığını da sormamıştır.

Bütün bu söylediklerimiz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ramazan orucunun kazasını ayrı ayrı günlerde tutmayı mübah kıldığını ve Ramazan'da bir gün orucunu bozan kimsenin, özellikle o günün kazasını yapmakla sorumlu olup başka bir yükümlülüğünün bulunmadığını göstermektedir.

Öte yandan ilim ehli, Ramazan ve Kurban bayramlarının, Allah *azze ve celle*'nin, Ramazan ayında oruç bozanların kaza oruçlarını tutabilecekleri günler olarak belirlediği günlerden sayılmadığı konusunda icma etmiştir. Yüce Allah, Kitab'ında bu meseleye açıklık getirmemiş fakat Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunu beyan etmiştir. Şöyle ki:

٨٤٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، وَحَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَجَاءَ فَصَلَّى، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَخَطَبَ النَّاسَ قَالَ: إِنَّ هَذَيْنِ يَوْمَانِ نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِهِمَا، يَوْمُ فِطْرِكُمْ مِنْ صِيَامِكُمْ، وَالْيَوْمُ الآخَرُ يَوْمٌ تَأْكُلُونَ فِيهِ مِنْ لَحْمِ نُسُكِكُمْ.

849- ... el-Ka'nebî'nin kıraat yöntemiyle Mâlik'ten, onun da İbn Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ezher'in azadlısı Ebû Ubeyd şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb ile birlikte bayramı idrak ettim. Gelip namaz kıl(dır)dı. Namazı bitirdikten sonra kalkıp insanlara şöyle hitap etti: "İşte şu iki günde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* oruç tutmayı yasaklamıştır: İlki oruçtan çıktığınız (Ramazan bayramı) gününüzde, diğeri de kurbanlarınızın etlerinden yediğiniz (Kurban bayramı) gününüzde."[143]

٨٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

143 Mâlik, Iydeyn 5; Buhârî, Savm 65; Müslim, Sıyâm 138. Burada söz konusu bayramların sadece birinci günleri kastedilmektedir. (Çeviren)

850- … İbn Vehb'in Mâlik kanalıyla İbn Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Ubeyd "Ömer b. el-Hattâb ile birlikte bayramı idrak ettim" diyerek ilgili hadisin aynısını aktardı.

٨٥١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُجَمِّعٍ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

851- … Yine İbrahim b. İsmail b. Mücemmi' ve Süfyân b. Uyeyne'nin[144] ez-Zührî'den rivayet ettiklerine göre, Abdurrahman b. Avf'ın azadlısı Ebû Ubeyd "Ömer b. el-Hattâb ile birlikte bayram namazını kıldım" dedikten sonra hadisin aynısını nakletti.[145]

٨٥٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عَلِيٍّ، وَعُثْمَانَ، فَكَانَا يُصَلِّيَانِ، ثُمَّ يَنْصَرِفَانِ يُذَكِّرَانِ النَّاسَ، فَسَمِعْتُهُمَا يَقُولَانِ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِ هَذَيْنِ الْيَوْمَيْنِ، يَوْمِ النَّحْرِ وَيَوْمِ الْفِطْرِ.

852- … İbn Ebî Zi'b'in Saîd b. Hâlid'den rivayet ettiğine göre, İbn[146] Ezher'in azadlısı Ebû Ubeyd şöyle dedi: Osman ve Ali ile birlikte bayramları idrak ettim. Namaz kıl(dır)dıktan sonra kalkıp insanlara öğütte bulunurlardı. Her ikisinin de şöyle dediklerini işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* şu iki günde oruç tutmayı nehyetmiştir: Kurban ve Ramazan (bayramı) günleri."

٨٥٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي كَثِيرٍ يَعْنِي إِسْمَاعِيلَ بْنَ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ نَهَى عَنْ صِيَامِ يَوْمَيْنِ، يَوْمِ الْفِطْرِ، وَيَوْمِ النَّحْرِ.

144 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Süfyân b. Abdullah" olarak geçmektedir. Hâlbuki Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsar*'ında da (II, 247) yer alan aynı rivayette, "Süfyân b. Uyeyne" şeklinde kaydedilmiştir. Kanaatimizce doğrusu da budur. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla İbrahim b. İsmail b. Mücemmi' ile aynı çağda yaşamış ve İbn Şihâb ez-Zührî'den rivayet almış olanlar arasında Süfyân b. Abdullah isminde bir şahıs bulunmamaktadır. Süyfân b. Uyeyne ise ez-Zührî'den hadis almıştır. (Çeviren)

145 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, II, 247.

146 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "İbn" kaydı düşmüş gözükmektedir. (Çeviren)

853- ... Amra'nın rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* iki günde oruç tutmayı yasaklamıştır: Ramazan ve Kurban (bayramı) günleri" demiştir.[147]

٨٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

854- ... Katâde, Ebû Nadra'dan, o da Ebû Saîd yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

٨٥٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

855- ... Yine el-A'rec, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisin aynısını rivayet etti.[148]

٨٥٦ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ الْمُنْذِرَ بْنَ عُبَيْدِ الْمَدَنِيَّ حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَا صَالِحٍ السَّمَّانَ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يُخْبِرُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

856- ... Ebû Salih es-Semmân'ın Ebû Hureyre'den işitiğine göre, Ebû Hureyre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den söz konusu hadisin aynısını haber verdi.

٨٥٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ قَزَعَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

857- ... Abdülmelik b. Umeyr, Kazaa'dan, o da Ebû Saîd kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[149]

147 Müslim, Sıyâm 143.

148 Mâlik, Sıyâm 36; Müslim, Sıyâm 22.

149 Müslim, Sıyâm 140; Dârimî, Savm 43.

٨٥٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ صَبِيحٍ، عَنْ يَزِيدَ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

858- ... Yine er-Rabî' b. Sabîh, Yezîd er-Rakâşî'den, o da Enes yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisin aynısını rivayet etti.

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığımız bu rivayetlere göre, Ramazan ve Kurban (bayramı) günlerinde, Ramazan orucunun kazasının tutulamayacağı kesin olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca bu iki gün, Allah *azze ve celle*'nin ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyetinin kapsamına da dâhil değildir. Ramazan'a ait kaza oruçları bu günlerde tutulamayınca, bunların dışındaki keffaret, nafile gibi oruçların yanı sıra hac mevsimine kadar umre yapmak isteyenlerin kesmesi gereken kurbanı kesemeyenlerin yükümlü oldukları oruçlar[150] da bahsi geçen günlerde tutulamaz.

Muhammed b. Ali'nin bize, Muhammed'den, onun da Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri de böyleydi. Ayrıca Züfer de bu hususta bu kanaati paylaşıyor hatta şunu söylüyordu:

"Söz konusu iki bayram gününde oruç tutulamayışının hükmü, içinde oruç olmayan gecenin hükmü gibidir." Züfer'in bu manaya gelen görüşünü bize Muhammed, Yahya'dan, o da el-Hasen yoluyla Züfer'den rivayet etmiştir. Ayrıca Şâfiî de bu görüşteydi.

Ancak âlimler teşrik günleri[151] hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bu günler, Allah *azze ve celle*'nin ***"... (Tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin"*** âyetiyle Ramazan ayında oruç tutamayanlara tanıdığı ruhsatta sözü edilen 'günler'e dahil değildir" diyerek bunları Ramazan ve Kurban (bayramı) günleri gibi saymışlardır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Ayrıca Mâlik'in kanaati de budur. Şöyle ki:

---

150 Konuyla ilgili âyet için bk. Bakara 2/196.

151 Teşrik günleri (eyyâmu't-teşrîk): Zilhiccenin 11, 12 ve 13. günleridir. Hacılar bu günleri Mina'da geçirirler. Onun için bu günlere Mina günleri de (eyyâmu Mina) denilmektedir. (Çeviren)

٨٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَهْلَ الْعِلْمِ يَقُولُونَ: لَا بَأْسَ بِصِيَامِ الدَّهْرِ إِذَا أَفْطَرَتِ الْأَيَّامَ الَّتِي نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِهَا، وَهِيَ يَوْمُ الْأَضْحَى، وَالْفِطْرِ، وَأَيَّامُ مِنًى، قَالَ مَالِكٌ: وَذَلِكَ أَحَبُّ مَا سَمِعْتُ إِلَيَّ.

859- Yunus'un bize rivayet ettiğine göre, İbn Vehb, kendisine Mâlik'in şunu haber verdiğini nakletmektedir: Mâlik, ilim ehlinin şöyle dediklerini işitmiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in oruçlu geçirilmesini yasakladığı Ramazan, Kurban ve Mina günlerinde oruç tutmadığın sürece, bütün bir seneyi kesintisiz oruçlu geçirmekte (sıyam-ı dehr) sakınca yoktur." Mâlik dedi ki: "Bu konuda duyduklarım arasında en çok beğendiğim hüküm budur."[152]

***

Bu görüş, el-Müzenî'nin söylediğine göre Şâfiî'nin de görüşüdür.

Öte yandan Muhammed bize, Ali'den, o da Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'nin daha önce bahsettiğimiz görüşünü rivayet etmiş ve hiçbir farklı kanaatten de söz etmemiştir. Ayrıca Muhammed bize, Yahya kanalıyla el-Hasan'dan, o da Züfer'den bu görüşü nakletmiştir.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: Bu günler, Allah *azze ve celle*'nin, Ramazan ayında oruçlarını bozanlara, oruçlarının bir kazası olarak tutmalarını mübah kıldığı günlerden sayılır. Her ne kadar Allah *azze ve celle* bunu bize Kitab'ında beyan etmemişse de Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize açıklamıştır. Şöyle ki:

٨٦٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِئُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ سُحَيْمٍ الْأَسْلَمِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: خَرَجَ مُنَادِي رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَنَادَى: إِنَّ هَذِهِ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

860- ... Nâfi' b. Cübeyr'in Bişr b. Sühaym el-Eslemî'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallalahu aleyhi*

---

152 Mâlik, Sıyâm 37.

ve sellem'in münâdisi (haberci/tellal) teşrik günlerinde çıkıp "Kuşkusuz bu günler yeme-içme günleridir" diye ilanda bulundu.[153]

٨٦١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، أَنَّ نَافِعَ بْنَ جُبَيْرٍ أَخْبَرَهُ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ عَمْرٌو: وَقَدْ سَمَّاهُ نَافِعٌ وَنَسِيتُهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ بَنِي غِفَارٍ يُقَالُ لَهُ: بِشْرُ بْنُ سُحَيْمٍ: قُمْ فَأَذِّنْ فِي النَّاسِ، إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ فِي أَيَّامِ مِنًى.

861- ... İbn Cüreyc dedi ki: Amr b. Dînâr'ın bana bildirdiğine göre, Nâfi' b. Cübeyr ona, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbmdan bir adamın -Amr dedi ki: Nâfi', o adamın ismini de söylemişti fakat ben unuttum- kendisine şunu naklettiğini haber verdi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Gıfâroğulları'ndan Bişr b. Sühaym adındaki bir adama Mina günlerinde ***"Kalk ve insanlara 'Şüphesiz ki bu günler, yeme-içme günleridir' diye ilan et"*** buyurdu.[154]

٨٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ سُحَيْمٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

862- ... Hammâd, Amr b. Dînâr'dan, o Nâfi'den, o da Bişr b. Sühaym kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[155]

٨٦٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ بِشْرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

863- ... Yine Şu'be, Habîb'den, o Nâfi'den, o da Bişr b. Sühaym yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[156]

---

153 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 243-244.

154 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 583-584; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 313.

155 Dârimî, Savm 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335.

156 İbn Mâce, Sıyâm 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335.

٨٦٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ الْمَدَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أُنَادِيَ فِي النَّاسِ أَيَّامَ مِنًى: إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ، فَلَا تَصُومُوا فِيهَا، يَعْنِي أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.

864- … İsmail b. Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, babası kanalıyla dedesinin şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana Mina günlerinde insanlara şunu ilan etmemi emretti: ***"Bu günler yeme-içme günleridir; onun için bu günlerde -yani teşrik günlerinde- oruç tutmayın!"***[157]

٨٦٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أُسَامَةَ بْنِ الْهَادِ، عَنْ أَبِي مُرَّةَ، مَوْلَى عَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّهُ دَخَلَ هُوَ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو عَلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، وَذَلِكَ الْغَدَ أَوْ بَعْدَ الْغَدِ مِنْ أَيَّامِ الْأَضْحَى، فَقَرَّبَ إِلَيْهِمْ عَمْرٌو طَعَامًا، فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَ لَهُ عَمْرٌو: أَفْطِرْ فَإِنَّ هَذِهِ الْأَيَّامَ الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا بِإِفْطَارِهَا، وَيَنْهَانَا عَنْ صِيَامِهَا، فَأَفْطَرَ عَبْدُ اللهِ وَأَكَلَ وَأَكَلْنَا

865- … Yezîd b. Abdullah b. Üsâme b. el-Hâd, Akîl b. Ebî Tâlib'in azadlısı Ebû Murra'dan şunu rivayet etti: Kendisi (Ebû Murra) ve Abdullah b. Amr, Amr b. el-Âs'ın yanına girdiler. Kurban bayramının ikinci ya da daha sonraki günlerinden biriydi. Amr onlara yemek ikram etti. Abdullah "Ben oruçluyum" dedi. Amr da ona "Orucunu boz! Zira bu günler, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tuttuğumuz orucu bozmamızı emrettiği ve oruçlu geçirmemizi yasakladığı günlerdir" dedi. Bunun üzerine Abdullah orucunu bozdu ve yemek yedi, bizler de yedik.[158]

٨٦٦ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَنَّ جَعْفَرَ بْنَ الْمُطَّلِبِ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو دَخَلَ عَلَى عَمْرٍو، فَدَعَاهُ إِلَى الْغَدَاءِ، فَقَالَ: إِنِّي صَائِمٌ، ثُمَّ الثَّانِيَةَ فَكَذَلِكَ، ثُمَّ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَكُونَ

157 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 244.

158 Ebû Dâvûd, Sıyâm 50; Dârimî, Savm 48.

...سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَإِنِّي قَدْ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْنِي النَّهْيَ عَنْ صِيَامِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

866- ... Ca'fer b. el-Muttalib'in bildirdiğine göre, Abdullah b. Amr,[159] Amr'ın yanına girdi. O da onu yemeğe davet etti. Abdullah "Ben oruçluyum" dedi. İkinci bir defa davet etti, yine aynı şekilde karşılık verdi. Üçüncü kere davet ettiğinde ise "Hayır fakat bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmişsen (durum değişir)" dedi. Amr da teşrik günlerinde oruç tutma yasağını kastederek "(Evet), ben bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işittim" dedi.[160]

٨٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ حُذَافَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يُنَادِيَ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ: إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

867- ... Süleyman b. Yesâr'ın Abdullah b. Huzâfe'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona (Abdullah'a) teşrik günlerinde ***"Bu günler, yeme-içme günleridir"*** diye ilan etmesini emretti.[161]

٨٦٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ أَبِي الأَخْضَرِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ عَبْدَ اللهِ بْنَ حُذَافَةَ أَنْ يَطُوفَ فِي أَيَّامِ مِنًى: أَلَا لَا تَصُومُوا هَذِهِ الأَيَّامَ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

868- ... İbn Şihâb'ın İbnü'l-Müseyyeb kanalıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Abdullah b. Huzâfe'ye, Mina günlerinde gezerek herkese şunu ilan etmesini emretti: ***"Dikkat edin!***

159 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Abdullah b. Ömer" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

160 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 197.

161 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 450-451.

Sakın bu günlerde oruç tutmayın! Zira bu günler, yeme-içme ve Allah azze ve celle'yi zikretme günleridir."[162]

٨٦٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

869- ... Amr b. Ebî Seleme'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Teşrik günleri, yeme-içme ve Allah azze ve celle'yi zikretme günleridir"*** buyurdu.[163]

٨٧٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ نُبَيْشَةَ الْهُذَلِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

870- ... Hâlid el-Hazzâ, Ebu'l-Melîh'den, o da Nübeyşe el-Hüzelî kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[164]

٨٧١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ صَبِيحٍ، وَمَرْزُوقٌ أَبُو عَبْدِ اللهِ الشَّامِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ الرَّقَاشِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَوْمِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ الثَّلَاثَةِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ.

871- Ali b. Şeybe bize, Ravh > er-Rabî' b. Sabîh ve Merzûk Ebû Abdillah eş-Şâmî > Yezîd er-Rakâşî kanalıyla Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kurban (bayramının ilk) gününden sonraki üç teşrik gününde oruç tutmayı yasakladı."[165]

٨٧٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ صَبِيحٍ، عَنْ يَزِيدَ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

162 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 513.

163 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 503.

164 Müslim, Sıyâm 144; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 75.

165 Ebû Ya'lâ, *Müsned,* VII, 144; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 245.

872- İbrahim b. Merzûk bize, Saîd b. el-Âmir[166] ed-Dubaî > er-Rabî‘ b. Sabîh > Yezîd er-Rakâşî > Enes b. Mâlik isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bahsi geçen hadisin aynısını rivayet etti.[167]

٨٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِئُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْعَدَوِيِّ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُؤَذِّنُ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ بِمِنًى: لَا يَصُومَنَّ أَحَدٌ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

873- … Yezîd b. Ebî Habîb'in, Abdurrahman b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, Ma‘mer b. Abdullah el-Adevî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Mina'da, teşrik günlerinde şu ilanda bulunmak için gönderdi: ***"(Bu günlerde) hiç kimse oruç tutmasın. Zira bu günler, yeme-içme günleridir."***[168]

٨٧٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَسْوَدِ، وَيَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ، وَقَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ يُحَدِّثَانِ، عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ امْرَأَةِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، قَالَتْ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى أَيَّامَ التَّشْرِيقِ، فَسَمِعْتُ مُنَادِيًا يَقُولُ: إِنَّ هَذِهِ الأَيَّامَ أَيَّامُ طُعْمٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ، قَالَتْ: فَأَرْسَلْتُ رَسُولاً مَنِ الرَّجُلُ وَمَنْ أَمَرَهُ، فَجَاءَنِي الرَّسُولُ، فَحَدَّثَنِي أَنَّهُ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ ابْنُ حُذَافَةَ، وَيَقُولُ: أَمَرَنِي بِهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

874- … el-Abbâs b. Abdülmuttalib'in hanımı Ümmü'l-Fadl dedi ki: Teşrik günlerinde, Mina'da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydik. Bir münâdînin şöyle seslendiğini duydum: ***"Şüphesiz bu günler, yeme-içme ve Allah'ı zikretme günleridir."*** (Ümmü'l-Fadl) dedi ki: "Ben de söz konusu münâdînin kim olduğunu ve bu emri ona kimin verdiğini öğrenmek

---

166 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Âmir" ismi, yanlışlıkla "Âlim" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

167 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245.

168 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245.

üzere bir haberci gönderdim. Haberci bana gelip onun, 'İbn Huzâfe' adında bir adam olduğunu ve 'Bunu ilan etmemi bana Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* emretti' dediğini bildirdi."[169]

٨٧٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُبَيْدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْمُنْذِرُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ خَلْدَةَ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أُمِّهِ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي أَوْسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ يُنَادِي فِي النَّاسِ: لَا تَصُومُوا فِي هَذِهِ الأَيَّامِ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَبِعَالٍ.

875- ... Musa b. Ubeyde'nin el-Münzir'den, onun da Ömer b. Halde ez-Zürâkî'den rivayet ettiğine göre, (Ömer'in) annesi[170] şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ı teşrik günlerinin ortasında insanlara şunu ilan etmek üzere gönderdi: ***"Bu günlerde oruç tutmayın! Çünkü bu günler, yeme-içme ve eşlerle beraber olma günleridir."***[171]

٨٧٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ الْحَكَمِ الزُّرَقِيِّ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي أُمِّي، قَالَتْ: لَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَلَى بَغْلَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْضَاءِ، حَتَّى قَامَ إِلَى شِعْبِ الأَنْصَارِ وَهُوَ يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ النَّاسِ، إِنَّهَا لَيْسَتْ بِأَيَّامِ صَوْمٍ، إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

876- ... Hakîm b. Hakîm'in, Mes'ûd b. el-Hakem ez-Zürakî'den rivayet ettiğine göre, annesi ona (Mes'ûd'a) şunu haber vermiştir: Şimdi âdeta Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in beyaz katırına binmiş bir vaziyette, Ensar'ın konakladığı yere gelerek şunu ilan ettiğini

169 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245.

170 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Amr" olarak kaydedilen ismin, tespit edebildiğimiz kadarıyla "Ömer" olması gerekir. Ayrıca yine yazma ve basılı nüshalarda Ömer b. Halde'nin bu rivayeti "babasından" aldığı ifade edilmektedir ki doğrusu "annesinden" olmalıdır. Rivayetin kaynağı ve bilgi için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 584; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, VI, 3538, Riyâd 1998. (Çeviren)

171 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245-246; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 584.

görür gibiyim: ***"Ey insanlar topluluğu! Bu günler, oruç günleri değildir. Bu günler sadece yeme-içme ve Allah azze ve celle'yi zikretme günleridir."***[172]

٨٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ، قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي مَخْرَمَةُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ يَزْعُمُ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ الْحَكَمِ الزُّرَقِيَّ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي أَبِي، أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى، فَسَمِعُوا رَاكِبًا وَهُوَ يَقُولُ: لَا يَصُومَنَّ أَحَدٌ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

877- Muhammed b. Amr b. Temmâm bize, Yahya [b. Abdullah b. Bükeyr'den, o da Meymûn b. Yahya'dan, o da Mahreme][173] b. Bükeyr yoluyla babasından (Bükeyr) aktararak dedi ki: Süleyman b. Yesâr'ın, İbnü'l-Hakem ez-Zürakî'yi şöyle derken işittiğini dinledim: Babam bana, Mina'da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteyken bir süvarinin şöyle seslendiğini duyduklarını anlatmıştı: ***"Hiç kimse oruç tutmasın. Çünkü bu günler, yeme-içme günleridir."***[174]

٨٧٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ مُضَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ مَسْعُودًا حَدَّثَهُ، عَنْ أُمِّهِ نَحْوَهُ.

878- ... Bekir b. Mudar'ın, Amr b. el-Hâris'ten, onun Bükeyr b. Abdullah'tan, onun da Süleyman b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Mes'ûd, annesinden nakille Süleyman'a bu hadisin bir benzerini aktardı.[175]

---

172 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 583.

173 Köşeli parantez içinde verdiğimiz bu kısım, aynı rivayetin, Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsar*'ında (II, 245) geçen senedidir: Muhammed b. Amr b. Temmâm > "Yahya" b. Abdullah b. "Bükeyr" > Meymûn b. "Yahya" > Mahreme b. "Bükeyr" > o da babasından... Dikkat edilirse bu senedde ikişer tane Yahya ve Bükeyr ismi yer almaktadır. Burada ikinci ravi Yahya'nın dedesi ile dördüncü ravinin babasının adlarının aynı olması, *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın müstensihini yanıltmış olmalıdır. Dolayısıyla aradaki ravileri atladığı için ortaya Yahya b. Bükeyr gibi yeni bir isim çıkmıştır. Bu itibarla *Şerhu meâni'l-âsar*'daki senedi esas almak daha doğru olacaktır. (Çeviren)

174 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246.

175 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246.

٨٧٩ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَهْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ يُوسُفَ بْنَ مَسْعُودٍ الزُّرَقِيَّ، يَقُولُ: حَدَّثَتْنِي جَدَّتِي، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَهُ.

879- ... Süleyman b. Bilâl'in rivayet ettiğine göre, Yahya b. Saîd, Yusuf b. Mes'ûd ez-Zürakî'nin "Bana ninem anlattı" diyerek ilgili hadisin benzerini aktardığını duymuştur.[176]

٨٨٠ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللهِ بْنَ حُذَافَةَ أَنْ يَرْكَبَ رَاحِلَتَهُ أَيَّامَ مِنًى، فَيَصِيحَ فِي النَّاسِ: أَلاَ لاَ يَصُومَنَّ أَحَدٌ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ، قَالَ: وَرَأَيْتُهُ عَلَى رَاحِلَتِهِ يُنَادِي بِذَلِكَ.

880- ... Ma'mer'in, ez-Zührî'den, onun da Mes'ûd b. el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir adam şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mina günlerinde, Abdullah b. Huzâfe'ye bineğine binerek insanlara şunu ilan etmesini emretti: ***"Dikkat edin! Sakın hiç kimse oruç tutmasın. Zira bu günler, yeme-içme günleridir."*** (Sahâbî ravi) dedi ki: "Ben onu bineğinin üzerinde bu ilanı yaparken bizzat gördüm."[177]

٨٨١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، أَنَّ ابْنَ وَهْبٍ حَدَّثَهُمْ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أُخْبِرْتُ أَنَّ مَسْعُودَ بْنَ الْحَكَمِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي بَعْضُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

881- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Bana bildirildiğine göre Mes'ûd b. el-Hakem "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından birinin bana verdiği habere göre" dedikten sonra söz konusu hadisi aynı şekilde nakletti.

---

176 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 298.

177 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246.

Böylece teşrik günlerinin, Allah *azze ve celle*'nin, Ramazan ayında oruç bozanların kaza oruçlarını tutabilecekleri günler olarak belirlediği günlere dâhil olmadığını kavramaktayız.

Ayrıca bu günlerde, tıpkı Ramazan ve Kurban (bayramlarının) ilk günlerinde olduğu üzere Ramazan'ın kaza oruçları tutulamayacağı gibi yemin, zıhar, birini hata sonucu öldürme ve Ramazan'da kasten oruç bozmanın keffaretleri ve bunun dışında nafile türünden tutulması gereken oruçların hiçbiri tutulamaz. Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin bu konudaki görüşleri böyledir. Sadece Mâlik hacc-ı temettü'[178] yapan kimse hakkında "Eğer bir hedy (kurban) bulamazsa ve Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde de (bu kurbanı bulamadığı için tutması gereken) oruçları tutmamışsa,[179] o zaman teşrik günlerinde oruç tutabilir" demiştir. Bu görüş, aynı zamanda Âişe *radıyallahu anhâ* ile İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir:

٨٨٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ الْفُضَيْلُ بْنُ الْحَسَنِ الْجَحْدَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عِيسَى، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، وَعَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالاَ: لَمْ يُرَخَّصْ فِي صَوْمِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ مِنَ الأَيَّامِ الَّتِي تُصَامُ عَمَّا سِوَى التَّمَتُّعِ، وَسِوَى الإِحْصَارِ فِي قَوْلِ مَنْ يُوجِبُ الصَّوْمَ فِي الإِحْصَارِ.

882- Yezîd b. Sinan bize, Ebû Kâmil el-Fudayl b. el-Hasen el-Cahderî > Ebû Avâne > Abdullah b. İsa yoluyla Zührî'den, onun da Urve kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan ve Sâlim kanalıyla da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Âişe ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ* şöyle dediler: "Temettü haccı ve -ihsar[180] hâlindeki birinin oruç tutması gerektiği görüşünde olanlara göre-

178 Hacc-ı temettü': Hac mevsiminde önce umre için ihrama girilip umre yapıldıktan sonra aynı mevsimde henüz yurda, aile ocağına dönülmeden tekrar ihrama girilerek usulü dairesinde yapılan hacdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 128. (Çeviren)

179 Konuyla ilgili âyet için bk. Bakara 2/196.

180 Sözlükte bir kimseyi arzusuna kavuşmaktan alıkoymak anlamına gelen ihsâr, fıkhî bir terim olarak "Hac için ihrama girmiş bir kişinin Arafat'ta vukuf ile tavaf-ı ziyaretten, umre için ihrama girmiş bir kişinin de tavaftan alıkonulmasıdır." Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 186. (Çeviren)

ihsar durumu haricinde, oruç tutulabilecek günler olarak teşrik günlerinde oruç tutmaya ruhsat verilmedi."[181]

***

Bu rivayette, bahsi geçen özel iki durum dışında o günlerde oruç tutma yasağı söz konusudur. Şu kadar var ki, bu hadisi ez-Zührî'den rivayet edenler arasında, Abdullah b. İsa haricinde, hadisi bu lafızla nakleden başka bir kimseyi görmemekteyiz. Nitekim Zührî'nin, Mâlik ve İbrahim b. Sa'd gibi diğer talebeleri, ilgili hadisi daha farklı bir lafızla rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

٨٨٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ: الصِّيَامُ لِمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ لِمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا مَا بَيْنَ أَنْ يُهِلَّ بِالْحَجِّ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَمَنْ لَمْ يَصُمْ صَامَ أَيَّامَ مِنًى.

883- Yunus'un bize İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik, İbn Vehb'e, İbn Şihâb kanalıyla Urve'den aktarmak suretiyle Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şöyle dediğini haber vermiştir: "Temettü haccına niyetlenip de hedy bulamayanlar, hac için ihrama girilen gün ile arefe günü arasında oruç tutarlar. Bu süre zarfında tutamayan, Mina günlerinde tutar."[182]

٨٨٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، بِمِثْلِ ذَلِكَ.

884- Yine Yunus'un bize İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik, İbn Vehb'e, İbn Şihâb'dan, o da Sâlim'den, o da babasından (İbn Ömer) bu hadisin benzerini nakletti.[183]

٨٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأُوَيْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، وَعَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُمَا كَانَا يُرَخِّصَانِ لِلْمُتَمَتِّعِ إِذَا لَمْ يَجِدْ هَدْيًا، وَلَمْ يَكُنْ صَامَ قَبْلَ عَرَفَةَ، أَنْ يَصُومَ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.

181 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Savm 67.

182 Mâlik, Hac 255.

183 Mâlik, Hac 255; Buhârî, Savm 67.

885- ... İbrahim b. Sa'd'ın, İbn Şihâb'dan, onun da Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan ve Sâlim kanalıyla da babasından rivayet ettiğine göre, her ikisi (Âişe ve İbn Ömer), temettü haccı yapan kimseye, hedy bulamamışsa ve (böyle bir durumda tutması gereken orucu da) arefe gününden önce tutamamışsa, o orucu teşrik günlerinde tutma ruhsatı tanıyorlardı.[184]

***

Bu hususta hadisin asıl lafzı, İbrahim b. İsa'nın Zührî'den naklettiği gibi değil, Mâlik ve İbrahim b. Sa'd'ın rivayet ettikleri gibidir. Çünkü Âişe *radıyallahu anhâ*, teşrik günlerinde nafile oruç tutuyordu. Ayrıca Urve de o günleri oruçlu geçiriyordu. Nitekim;

٨٨٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: كَانَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا تَصُومُ أَيَّامَ مِنًى، وَكَانَ أَبِي يَصُومُهَا.

886- ... Hişâm b. Urve dedi ki: Babam bana şunu haber verdi: "Âişe *radıyallahu anhâ,* Mina günlerinde oruç tutuyordu. Babam da aynı şekilde o günlerde oruç tutuyordu."[185]

***

Bu itibarla, bahsi geçen temettü ve ihsar haricinde teşrik günlerinde oruç tutma yasağını içeren ve Abdullah b. İsa'nın rivayet ettiği Ebû Avâne hadisi[186] Âişe'ye göre sabit olsaydı, onun teşrik günlerinde nafile oruç tutması imkânsız olurdu. Ayrıca Urve'nin de, Âişe'den böyle bir yasağı duymuş olması durumunda, teşrik günlerinde nafile oruç tutması mümkün olmazdı.

Öte yandan yukarıdaki Hişâm hadisine göre Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bu günleri nafile oruçla geçirmesi ise, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir-kanaatimizce Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o günlerde oruç tutma yasağının ona ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Temettü haccı ve ihsardan dolayı teşrik günlerinde oruç tutma meselesi ise geniş bir mevzu olup yeri burası değildir. Biz *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın Menâsik (Hac Fiilleri) Bölümü'ndeki ilgili yerlerde bu konuyu ele alacağız.

---

184 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 298.

185 Benzer bir lafızla bk. Buhârî, Savm 68.

186 Bk. 882 no'lu hadis.

Öte yandan âlimler, Ramazan'da birkaç gün oruç tutamadığı için kaza orucu tutması gereken fakat bir sonraki Ramazan gelip çatıncaya kadar söz konusu oruçları tutamayan, üstelik iki Ramazan arasında da ilkinde tutmadığı oruçlarını kaza etme imkânı bulunan kimse hakkında ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları şöyle diyordu: "İçinde bulunduğu ayın orucunu tutar; Ramazan bayramının (ilk) gününün çıkmasından sonra da diğer aydan kalan oruçların kazasını yapar ve bunun dışında bir şey yapması gerekmez." Süleyman'ın bize babasından, onun da Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf bu görüşü benimseyenlerdendir. Ayrıca Süleyman'ın yine babası kanalıyla rivayet ettiğine göre Muhammed de aynı kanaati ifade etmektedir.

Bazıları da şöyle diyordu: "İçinde bulunduğu ayın orucunu tutar; Ramazan bayramının (ilk) gününün çıkmasından sonra da diğer aydan kalan oruçların kazasını yapar ve kaza ettiği her gün için bir fakiri doyurur." Mâlik ve Şâfiî de bu görüşü savunanlardandır. Bu görüş ayrıca İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den de nakledilmiştir. Şöyle ki:

٨٨٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَرِضْتُ رَمَضَانَيْنِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: اسْتَمَرَّ مَرَضُكَ أَمْ صَحَحْتَ فِيمَا بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: بَلْ صَحَحْتُ فِيمَا بَيْنَهُمَا، قَالَ: أَكَانَ هَذَا؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَدَعْهُ حَتَّى يَكُونَ، فَقَامَ إِلَى أَصْحَابِهِ وَأَخْبَرَهُمْ، فَقَالُوا لَهُ: ارْجِعْ فَأَخْبِرْهُ أَنَّهُ قَدْ كَانَ، فَإِمَّا رَجَعَ هُوَ وَإِمَّا رَجَعَ غَيْرُهُ، فَقَالَ: إِنِّي مَرِضْتُ رَمَضَانَيْنِ لَمْ أَصُمْهُمَا، قَالَ: اسْتَمَرَّ بِكَ مَرَضُكَ أَمْ صَحَحْتَ فِيمَا بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: بَلْ صَحَحْتُ فِيمَا بَيْنَهُمَا، قَالَ: أَكَانَ هَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: صُمْ رَمَضَانَيْنِ وَأَطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا.

887- ... Yezîd b. Harun'un, Amr b. Meymûn'dan rivayet ettiğine göre (Amr'ın) babası dedi ki: Bir adam İbn Abbâs'a gelerek "İki Ramazan boyunca hasta idim" dedi. İbn Abbâs "Sürekli hasta mıydın, yoksa ikisi arasında iyileştiğin oldu mu?" diye sordu. Adam "Hayır, aralarında iyileştim" diye cevapladı. Bunun üzerine İbn Abbâs "Böyle bir olay gerçekten başından geçti mi?" diye sordu. Adam "Hayır" dedi. İbn Abbâs da "Öyleyse bırak da gerçekleşsin (o zaman cevabını veririz)" dedi.

Daha sonra adam, arkadaşlarının yanına gidip durumu anlatınca ona "Git ona bu olayın bizzat gerçekleştiğini söyle" dediler. Adamın kendisi

veya bir başkası gidip "İki Ramazan boyunca hasta idim, bu sebeple hiç oruç tutamadım" dedi. İbn Abbâs "Sürekli hasta mıydın, yoksa ikisi arasında iyileştiğin oldu mu?" diye sordu. Adam "Hayır, aralarında iyileştim" diye cevapladı. Bunun üzerine İbn Abbâs "Her iki Ramazan orucunu tut ve altmış fakiri doyur" dedi.[187]

٨٨٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي رَجُلٍ أَدْرَكَهُ رَمَضَانُ وَعَلَيْهِ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ هَذَا، وَيُطْعِمُ عَنْ ذَلِكَ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا وَيَقْضِيهِ.

888- … Şu'be'nin, el-Hakem'den, onun da Meymûn b. Mihrân'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, yeni bir Ramazan'a girmiş ve üzerinde başka bir Ramazan orucunun kaza yükümlülüğü bulunan kimseyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Öncelikle içinde bulunduğu Ramazan orucunu tutar. Daha sonra da diğerinin her bir günü için bir fakiri doyurur ve onu kaza eder."[188]

٨٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَلَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ أَنَّهُ قَالَ فِي رَجُلٍ مَرِضَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، ثُمَّ صَحَّ فَلَمْ يَقْضِهِ حَتَّى أَدْرَكَ شَهْرَ رَمَضَانٍ آخَرَ: لِيَصُمِ الَّذِي حَضَرَ، ثُمَّ لْيَقْضِ الأَوَّلَ وَيُطْعِمْ لِكُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

889- … İbn Cüreyc dedi ki: Atâ bana, Ebû Hureyre'den duymamış olmasına rağmen onun, Ramazan ayında hasta olup da daha sonra sağlığına kavuşan ve bu Ramazan orucunu henüz kaza edemeden bir sonraki Ramazan'a girmiş olan bir adam hakkında şöyle dediğini rivayet etti: "İçinde bulunduğu Ramazan orucunu tutsun sonra da geçmiş Ramazan orucunu kaza etsin ve her bir gün için bir fakiri doyursun."[189]

٨٩٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ رُقَيَّةَ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ فِي الَّذِي يَمْرَضُ فَلَا يَصُومُ رَمَضَانَ، ثُمَّ يَبْرَأُ

187 Benzer bir lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 236.

188 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

189 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 234.

فَلا يَصُومُ، حَتَّى يُدْرِكَهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ الَّذِي حَضَرَ، وَيَصُومُ الآخَرَ، وَيُطْعِمُ لِكُلِّ لَيْلَةٍ مِسْكِينًا.

890- ... Ebû Avâne'nin Rukayye'den rivayet ettiğine göre, Atâ, Ebû Hureyre'nin, hastalandığı için Ramazan orucunu tutamayan, daha sonra da iyileşmesine rağmen henüz o Ramazan'ı kaza etmeden bir sonraki Ramazan'a giren bir kimse hakkında şöyle dediğini işitmiştir: "(Öncelikle) içinde bulunduğu Ramazan orucunu tutsun, ardından diğerini tutsun sonra da her bir gece için bir fakiri doyursun."[190]

٨٩١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: يَصُومُ الآخَرَ، ثُمَّ يَصُومُ الأَوَّلَ وَيُطْعِمُ عَنْهُ لِكُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

891- ... Kays'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: "Önce ikinci Ramazan orucunu tutsun sonra da birincisini tutsun ve her bir gün için bir fakiri doyursun."[191]

٨٩٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مِثْلَهُ.

892- ... Katâde'nin Ebu'l-Halîl'den rivayet ettiğine göre, Tâvus, Ebû Hureyre'den bu hadisi aynı şekilde nakletmiştir.[192]

٨٩٣ - كَتَبَ إِلَيَّ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى يُحَدِّثُنِي، عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ بْنِ هَمَّامٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، فِي رَجُلٍ مَرِضَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَلَمْ يَقْضِهِ حَتَّى أَدْرَكَهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ الأَوَّلَ وَيُطْعِمُ مَعَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا مُدَّيْنِ.

893- ... Süfyân'ın Ebû İshâk yoluyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre, Ramazan ayında hastalanan ve bir sonraki Ramazan girinceye

---

190 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

191 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

192 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

kadar orucunu kaza edemeyen kimse hakkında şöyle demiştir: "(Öncelikle idrak ettiği Ramazan'ı tutar sonra da)[193] ilk Ramazan orucunu tutar ve her bir gün için bir fakire iki müd (yaklaşık 1374 gr.) miktarı yemek yedirir."[194]

***

Bu rivayet, her fakire verilecek yiyecek miktarı konusunda, Ebû Hureyre'den naklettiğimiz daha önceki rivayetlere ilave bir açıklama getirmektedir.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "İkinci Ramazan orucunu tutar, birincisi için de fakir doyurur fakat kaza etmez." Bu görüş de İbn Ömer'den rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

٨٩٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي رَجُلٍ فَرَّطَ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ حَتَّى أَدْرَكَهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ الَّذِي أَدْرَكَهُ، وَيُطْعِمُ عَنِ الأَوَّلِ كُلَّ يَوْمٍ مُدًّا مِنْ بُرٍّ، وَلا قَضَاءَ عَلَيْهِ.

894- Ebû Bekre'nin bize, Ravh > Abdullah b. Ömer yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, bir önceki Ramazan orucunun kazasını yapamadan daha sonraki Ramazan'a giren kimse hakkında şöyle dedi: "İdrak ettiği Ramazan'ın orucunu tutar ve bir öncekinin her bir günü için bir müd buğday verir; onu kaza etmesi de gerekmez."[195]

٨٩٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي الرَّجُلِ يَكُونُ عَلَيْهِ رَمَضَانٌ، ثُمَّ يُدْرِكُهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ هَذَا وَيُطْعِمُ عَنْ هَذَا كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

895- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yusuf b. Adiyy > Ubeyde b. Humeyd > Ubeydullah kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, üzerinde bir Ramazan orucunu kaza yükümlülüğü olduğu hâlde bir sonraki Ramazan'ı idrak eden kimse hakkında şöyle demiştir: "İdrak ettiğini tutar, diğerinin her bir günü için bir fakiri doyurur."

193 Bu ibare, eserin yazma nüshasında bulunmamaktadır. Rivayetin geçtiği diğer bir kaynak olan Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inden (IV, 234) tespit ederek tercümeye yansıttık. (Çeviren)

194 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 234.

195 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 235; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IV, 253.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "İkinci Ramazan'ın orucunu tutar, birincinin yerine de boynuna nişan takılı bir sığır/deve (bedene-i mukallede) vermesi gerekir." Bu görüş, senedinde kopukluk bulunan (munkatı) bir yolla İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٨٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، وَحُمَيْدٌ، عَنْ أَبِي يَزِيدَ الْمَدَنِيِّ، أَنَّ رَجُلا احْتُضِرَ، فَقَالَ لأَخِيهِ: إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيَّ دَيْنًا، وَلِلنَّاسِ عَلَيَّ دَيْنًا، فَأَبْدَأُ بِدَيْنِ اللهِ فَأَقْضِيهِ، ثُمَّ أَقْضِي دَيْنَ النَّاسِ، إِنَّ عَلَيَّ رَمَضَانَيْنِ لَمْ أَصُمْهُمَا، فَسَأَلَ ابْنَ عُمَرَ، فَقَالَ: بَدَنَتَانِ مُقَلَّدَتَانِ، ثُمَّ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَخْبَرَهُ بِقَوْلِ ابْنِ عُمَرَ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: يَرْحَمُ اللهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، مَا شَأْنُ الْبُدْنِ وَشَأْنُ الصَّوْمِ، أَطْعِمْ عَنْ أَخِيكَ سِتِّينَ مِسْكِينًا.

896- ... Eyyûb ve Humeyd'in Ebû Yezîd el-Medenî'den rivayet ettiklerine göre, bir adam ölüm döşeğindeyken kardeşine şunu vasiyet etti: "Hem Allah *azze ve celle*'ye hem de insanlara borcum var. Öncelikle Allah'a olan borcumu sonra da insanlara olan borcumu öde. Tutamadığım iki Ramazan orucunun yükümlülüğü var üzerimde." Adamın kardeşi İbn Ömer'e meseleyi arzetti, o da "(Kurbanlık oldukları belli olsun diye) boyunlarına nişan takılı iki sığır/deve vermelisin" dedi. Daha sonra adam, aynı soruyu İbn Abbâs'a da sordu ve İbn Ömer'in görüşünü ona söyledi. Bunun üzerine İbn Abbâs "Allah Ebû Abdurrahman'ı affetsin! Orucun, sığır/deve ile ne ilgisi var? Kardeşin için altmış fakiri doyur (yeterli)" dedi.

(Hadisin ravisi) Eyyûb dedi ki: "Âlimler, sözü geçen iki Ramazan arasında adamın sanki sağlığına kavuştuğunu düşünüyorlardı."

***

Bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik:

"Oruç tutmak yerine boynuna nişan takılı bir sığır/deve vermesi gerekir" diyenlerin bizce bu kanaatlerinin hiçbir anlamı olmadığı gibi bu görüşün ve İbn Ömer'den nakledilen kanaatin de ona aidiyeti kesin değildir. Çünkü Ebû Yezîd el-Medenî, bu rivayeti İbn Ömer'den duymamıştır. Üstelik İbn Ömer'den, bu kanaatinin aksini rivayet eden ve bu şahıstan daha sağlam ve güvenilir olan bir kimse var ki o da, bu bölümde (895 no'lu rivayet olarak)

naklettiğimiz, Ubeyde'nin Ubeydullah'tan, onun da Nâfi'den aktardığı hadisteki Nâfi'dir. Nitekim Eyyûb, bu hususta Nâfi'den şunu nakletmiştir:

٨٩٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ مَرِضَ فِي رَمَضَانَ فَلَمْ يَصِحَّ حَتَّى أَدْرَكَهُ رَمَضَانُ، فَصَامَ الآخَرَ وَأَطْعَمَ عَنِ الأَوَّلِ.

897- ... Hammâd'ın Eyyûb kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, bir Ramazan'da hastalandı ve bir sonraki Ramazan'a girene kadar iyileşemedi. Bunun üzerine sonrakini tuttu ve birincisi için fakir doyurdu.

***

Öte yandan Kur'ân da Ebû Yezîd'in İbn Ömer'den rivayet ettiği hadisteki kanaatin aksini göstermektedir. Çünkü Allah *azze ve celle,* Kitab'ında ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** buyururken, "başka günler" ifadesiyle hemen bir sonraki Ramazan'dan öncesini özellikle kastetmiş olmadığı için, bu günlerin, bahsi geçen Ramazan'dan sonraki günlerden farklı değerlendirilmesi mümkün müdür? Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünneti de bunun zıddına işaret etmektedir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu meselede kendisinden rivayet ettiğimiz hadislere göre, Ramazan'dan bir günün orucunu tutamayan kimseye, onun yerine bir günlük kaza orucu tutmasını emretmiş fakat bunun mutlaka bir sonraki Ramazan'da olması gerektiğini söylememiştir. Bu da göstermektedir ki Allah Rasûlü, oruç tutulmasını yasakladığı günler haricinde o kişiye, bütün bir yıl boyunca oruç tutabilme ruhsatı tanımıştır. Burada Allah Rasûlü, kaza orucunun hükmünü, geçmiş namazların kazasının hükmü gibi saymamaktadır. Çünkü bir namazı kaçıran kimsenin o namazı kılması gereken vakit, "hatırladığı an"dır; o namazı, o andan başka bir vakte erteleme hakkı yoktur. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kim bir namazı, uyuyakaldığı ya da unuttuğu için kılamazsa, onu hatırladığı anda kılsın"*** buyurmaktadır. Ancak Ramazan orucunu vaktinde tutamadığı için kaza orucu tutması gereken bir kimsenin, bu kazasını, daha sonra idrak edeceği herhangi bir Ramazan'ın öncesine kadar erteleme imkânı vardır.

Şu da var ki;

٨٩٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ عَائِشَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَقُولُ: إِنْ كَانَ لَيَكُونُ عَلَيَّ الصِّيَامُ مِنْ رَمَضَانَ، فَمَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَقْضِيَهُ حَتَّى يَدْخُلَ شَعْبَانُ.

898- ... Yahya b. Saîd'in rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'yı şöyle derken dinlemiştir: "Bazen Ramazan'dan kalan kaza oruçlarım olurdu da onları bir sonraki Şaban ayına kadar tutma imkânı bulamazdım."[196]

***

Bu hususta birileri şunu söylemiştir: (Hz. Âişe'nin) Ramazan'ın kazasını bir sonraki Şaban'a kadar geciktirmesi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Şaban'ı oruçlu geçirdiği için onunla yakın temasta bulunmamasından dolayı idi.[197] Zira Allah Rasûlü, Şaban ayının tamamında oruç tutuyordu. Nitekim;

٨٩٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَصُومُ مِنَ السَّنَةِ أَكْثَرَ مِنْ صِيَامِهِ فِي شَعْبَانَ، فَإِنَّهُ كَانَ يَصُومُهُ كُلَّهُ.

899- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Hişâm b. Ebî Abdillah > Yahya b. Kesîr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme dedi ki: "Âişe *radıyallahu anhâ* bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir yıl boyunca (nafile olarak) Şaban'da tuttuğu oruçtan daha fazla oruçlu geçirdiği bir ay olmadığını; çünkü Şaban'ın tamamını oruçlu geçirdiğini haber verdi."[198]

٩٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

196 Buhârî, Savm 40; Müslim, Sıyâm 151.

197 Buhârî, Savm 40. Buhârî, bu yorumun, hadisin ravilerinden Yahya b. Saîd'e ait olduğunu aktarmaktadır. (Çeviren)

198 Buhârî, Savm 52; Müslim, Sıyâm 177.

900- Yine Yunus'un bize, Bişr b. Bekir > el-Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme "Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bana bildirdiğine göre" diyerek aynı hadisi zikretti.

٩٠١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ إِلا شَعْبَانَ وَرَمَضَانَ.

901- ... Sâlim'in Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Şaban ve Ramazan haricinde iki ay üst üste oruç tuttuğunu görmedim."[199]

٩٠٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي فُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرِنُ شَعْبَانَ بِرَمَضَانَ.

902- ... Leys'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Şaban'ı Ramazan'la birleştiriyordu."[200]

***

(Tahâvî) dedi ki: (Hz. Âişe'nin) Ramazan'ın kazasını bir sonraki Şaban'a kadar geciktirmesinin sebebi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Şaban'ı oruçlu geçirmesinden dolayı onunla yakın temasta bulunmaması idi. Belki de Hz. Âişe, Ramazan'ın kazasının peş peşe olması konusunda daha önce rivayet ettiğimiz Ali ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ*'nın görüşlerini[201] paylaşmaktaydı.

(Sonuç olarak) kazaya kalmış namazların, kaza edilmeleri gereken vakitlerde kılınamadıkları için farziyetleri düşmediği gibi kaza oruçlarının da kaza edilmeleri gereken vaktin geçmesinden dolayı farziyeti düşmüş olmaz. Bu delil, ikinci sene Ramazan'ının girmesiyle birlikte bir önceki Ramazan ayından

199 Tirmizî, Savm 37; Nesâî, Sıyâm 70.

200 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 82.

201 Bk. 829 ile 833 numaralar arasındaki hadisler.

kaza orucu bulunan kimselerin üzerinden kaza yükümlülüğünün düşmediğini savunanların delilidir.

Kaza orucunun yanı sıra fakir doyurma yükümlülüğünü de getirenlere karşı öne sürülen delil ise şöyledir:

İhmal edilen namazların kazası yapılırken, kazanın yanı sıra bir şey yapılması gerekmediğine göre, aynı şey oruç için de geçerlidir; kazasıyla birlikte başka bir şey yapmak gerekmez. Çünkü namaz meselesi, oruç meselesinden daha kesin ve açıktır. Namazı kaza eden kimsenin bile, kaza ile birlikte başka şeyleri yapma yükümlülüğü yoksa, böyle bir yükümlülük, orucun kazasını yapan kimsenin üzerinden haydi haydi düşer.

Bu kanaati paylaşanlara göre söz konusu oruç, ikinci Ramazan'ın geçmesinden sonraki günlerin yerini tuttuğu için, bu günler, Allah *azze ve celle*'nin ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyetinde zikredilen ***"başka günler"***den sayılır. Üstelik Allah *azze ve celle,* bu kaza orucunun yanında fakir doyurmaktan da bahsetmemiştir.

İşte bu delil, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den aktarmış olduğumuz, "içinde bulunduğu ikinci Ramazan'dan önce[202] kaza orucu bulunan kimsenin -bu orucunu iki Ramazan arasında kaza etme imkânı olsa bile- üzerinden (fakir) doyurma yükümlülüğünün kalktığına" dair görüşlerini doğrulayan bir delildir.

Eğer biri "İlgili âyette geçen oruç, namaz gibi değildir.[203] Çünkü oruç, (fakir) doyurmakla telafi edilebilir ancak namaz başka bir şeyle telafi edilemez" derse, ona "Orucun, (fakir) doyurmak gibi başka şeylerle telafi edilebileceğine dair delilin nedir?" diye sorulur.

Eğer Ramazan ayında, gündüz vakti ve kasıtlı bir şekilde cinsel ilişkide bulunan kimselerin ödemesi gereken keffaretlerden söz ederse ona şöyle cevap verilir:

---

202 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "önce" anlamını verecek bir kelime bulunmamaktadır. Cümlenin manası açısından bunun zorunlu olduğunu düşündüğümüz için çeviriye yansıtma ihtiyacı hissettik. (Çeviren)

203 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "gibi değildir" anlamını verecek bir ifade yer almamaktadır. Bir sonraki cümlede belirtilen gerekçe bu anlamı zorunlu kıldığı için tercümeye yansıttık. (Çeviren)

Bu durum bizim konumuza benziyor mu? Zira altmış fakiri doyurmak şeklindeki keffaret, Ramazan ayında cinsel ilişkinin gerçekleştiği günde oruç tutmak yerine bozmaktan kaynaklanan bir yükümlülüktür. Oysa senin kanaatine göre Ramazan orucunun kazasını bir sonraki Ramazan'a girinceye kadar geciktiren kimsenin, her bir gün için sadece bir fakiri doyurması gerekir.

Bu durumda (muhalif) eğer Ramazan ayında oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlıların, tutamadıkları her gün için bir fakiri doyurmaları gerektiğinden söz ederse, ona şöyle denilir:

Evet, bu mesele dediğin gibidir. Fakat bu bahsettiğin "doyurma işlemi," orucun yerine geçmiş sayılır, onu telafi etmez. Zira üzerinde ittifak edilen meseleler içerisinde söylediğin şekilde orucu telafi edecek bir şey bulamadık ki bu ihtilaflı konu ona kıyaslanabilsin.

Şu da var ki İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den rivayet edilen ve "üzerinde Ramazan kazası yükümlülüğü bulunup da bu yükümlülüğü yerine getirme imkânı bulunmasına ve bir sonraki Ramazan'a girmiş olmasına rağmen henüz orucunu kaza etmemiş olan kimsenin (fakir) doyurması" gerektiğini ifade eden görüşlerine baktığımızda, böyle bir hükmün, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde açıkça belirtilmediğini ve kıyasla da ortaya konulmadığını görmekteyiz. Bu sebeple de İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'nin, bu görüşlerini rey ve istinbata dayanarak değil, bizzat şeriat tarafından nasıl olacağı belirlenmiş (tevkîfî) bir hüküm olarak söylediklerini anlamaktayız. Bizce de bu görüş uygun ve güzeldir. Üstelik bu iki sahâbî dışında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiç kimsenin böyle bir durumda fakir doyurma sorumluluğunu düşürdüğünü de tespit edemedik. Onun için biz de bu görüşü benimseyerek Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu tür hallerde fakir doyurma yükümlülüğünü reddettiklerine dair kanaatlerine muhalefet ettik.

Hakkında ihtilaflı görüşlerden söz ettiğimiz bu mesele, Ramazan'ın kazasını -tutma imkânı olduğu hâlde- terk edip bir sonraki Ramazan'a kadar erteleyen kimselerle ilgilidir. Ancak kaza orucunu terk etmeyi gerektirecek meşru bir mazereti olan kimseler için kazanın yanı sıra fakir doyurma yükümlülüğü yoktur. Bu kimseler, İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den nakletmiş olduğumuz kanaatlere göre, sadece kaza orucu tutmakla mükelleftirler.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ...﴾
"... ORUCA (GÜÇLÜKLE) DAYANANLARA DA BİR FAKİRİ DOYURACAK KADAR FİDYE GEREKİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"***[204] buyurmaktadır. Bu âyet, kendisinden ne kastedildiği, hükmünün geçerliliği ve mensuh olup olmadığı hususunda görüş ayrılıkları bulunan, müteşâbih âyetlerden biridir.

Bazı âlimler, "Bu âyet, ***'Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun...'***[205] âyetiyle neshedilmiştir" diyerek bu görüşü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Seleme[206] b. el-Ekva'dan rivayet etmişlerdir:

٩٠٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الأَشَجِّ، عَنْ يَزِيدَ، مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ، عَنْ سَلَمَةَ، أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِيَ فَعَلَ حَتَّى نَزَلَتِ الَّتِي بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا.

903- ... Bükeyr b. el-Eşecc'in Seleme b. el-Ekva'ın azadlısı Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Seleme dedi ki: ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir***

---

204 Bakara 2/184.

205 Bakara 2/185.

206 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isme, yanlışlıka "Ebû" ilavesi yapılmıştır. (Çeviren)

fakiri doyuracak kadar fidye gerekir" âyeti indiğinde, isteyen oruç tutmayıp fidye verebiliyordu. Nihayetinde bir sonraki âyet inince bu âyeti neshetti.[207]

***

Bu görüş aynı zamanda Âmir eş-Şa'bî'den de rivayet edilmiştir:

٩٠٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ شُبْرُمَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} فَكَانَ الأَغْنِيَاءُ يُفْطِرُونَ وَيَفْتَدُونَ وَلا يَصُومُونَ، وَصَارَ الصَّوْمُ عَلَى الْفُقَرَاءِ فَنَسَخَتْهَا هَذِهِ الآيَةُ {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}، فَوَجَبَ عَلَى الْفَقِيرِ وَالْغَنِيِّ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، فَنَسَخَتْ هَذِهِ تِلْكَ.

904- ... Ca'fer b. Süleyman'ın Abdullah b. Şübrüme'den rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"*** âyeti indiğinde, zenginler oruç bozuyor, fidye veriyor ve oruç tutmuyorlardı. Bu sebeple oruç, sadece fakirlerin vazifesi hâline geldi. Bunun üzerine ***"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun"*** âyeti, onu neshetti. Böylece oruç, zengin-fakir bütün insanlara farz oldu. Bundan dolayı bu âyet, diğerini neshetmiştir.

***

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bu âyette sadece oruç tutmaya güçleri yeten fakat yaşı oldukça ilerlemiş erkek ve kadınlar kastedilmiştir. Onlara kolaylık olsun diye oruç tutmama ruhsatı tanınmış; tutmadıkları orucun yerine yemek yedirmekle mükellef tutulmuşlar ve bu hususta diğer gençler ve sağlıklı insanlar gibi sayılmışlardır."

Bu kanaat sahipleri bu görüşü İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir:

٩٠٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ رُخِّصَ لِلشَّيْخِ

207 Buhârî, Tefsîr 26; Müslim, Sıyâm 149.

الْكَبِيرِ وَالْعَجُوزِ الْكَبِيرِ فِي ذَلِكَ وَهُمَا يُطِيقَانِ الصَّوْمَ، أَنْ يَفْطِرَا إِنْ شَاءَا، وَأَنْ يُطْعِمَا عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا وَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِمَا، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بِهَذِهِ الآيَةِ {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}، فَثَبَتَ لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ وَالْعَجُوزِ الْكَبِيرَةِ وَالْمُرْضِعِ إِذَا خَافَتَا أَفْطَرَتَا، وَأَطْعَمَتَا عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

905- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ravh > İbn Ebî Arûbe > Urve yoluyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Bu konuda -oruç tutmaya güçleri yettiği hâlde- yaşları ilerlemiş erkek ve kadınlara isterlerse oruç tutmaları, isterlerse de her gün için bir fakiri doyurmaları, ayrıca oruçlarını da kaza etmemeleri ruhsatı tanınmıştı. Ancak daha sonra bu hüküm, ***'Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar'*** âyetiyle neshedilmiştir. Buna göre çok yaşlı kadın ve erkeklerin ve emziren kadınların, sağlıklarının tehlikeye girmesinden endişe etmeleri hâlinde oruç tutmayıp her gün için bir fakiri doyurabilecekleri hükmü kesinleşmiş olmaktadır."[208]

٩٠٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ، وَزَادَ: وَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِمَا.

906- Ahmed b. el-Hasen bize, Abdülvehhâb b. Atâ > Saîd b. Ebî Arûbe > Urve > Saîd kanalıyla İbn Abbâs'dan aynı rivayeti nakletti ve şunu ekledi: "Kaza etmekle de mükellef değillerdir."[209]

***

Bazı âlimler bu âyeti ***"mükellef tutulup da (yutavvakûnehû) güç yetiremeyenler"*** anlamına gelen ***"ve alellezîne 'yutavvakûnehû' fidyetün taâmu miskîn"*** şeklinde okumuşlardır. Nitekim:

٩٠٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو، مَوْلَى عَائِشَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، كَانَتْ تَقْرَأُ: يُطَوَّقُونَهُ.

---

208 Taberî, *Tefsîr,* II, 135; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 230.

209 Taberî, *Tefsîr,* II, 135.

907- ... Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer'in, Âişe'nin azadlısı Ebû Amr'dan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ,* bu âyetteki ***"yutîkûnehû"*** kelimesini, ***"yutavvakûnehû"*** olarak okuyordu.[210]

٩٠٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ)، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ، هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْمَرْأَةُ الْكَبِيرَةُ لَا يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا، فَيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

908- ... Zekeriyya b. İshâk'ın Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Atâ, İbn Abbâs'ın, bu âyeti ***"Ve alellezîne yutavvakûnehû fidyetün taâmu miskîn"*** şeklinde okuduğunu duymuştur.

İbn Abbâs dedi ki: "Bu âyet mensuh değildir. Burada kastedilen, yaşları oldukça ilerlemiş erkek ve kadındır. Bunlar, oruç tutmaya güç yetiremedikleri için her günün yerine bir fakiri doyururlar."[211]

٩٠٩ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ)، قَالَ: هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ يُطْعِمُ عَنْهُ نِصْفَ صَاعٍ لِكُلِّ يَوْمٍ.

909- ... Yine Mansûr'un Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, bu âyeti ***"Ve alellezîne yutavvakûnehû..."*** tarzında okuyor ve şöyle diyordu: "Bundan maksat, yaşı hayli ilerlemiş, ihtiyar kişidir. Böyleleri adına her bir gün için yarım sa' yiyecek verilir."[212]

***

Dolayısıyla âyeti bu şekilde okuyanlara göre ***"yutavvakûne"*** kelimesi ***"mükellef tutulurlar"*** anlamına gelmektedir. Nitekim;

٩١٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ ؛ الَّذِينَ يُؤْخَذُونَ بِهِ، وَالَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ؛ يَصُومُونَهُ.

---

210 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 222; Taberî, *Tefsîr,* II, 138.

211 Buhârî, Tefsîru Sûreti'l-Bakara 25; Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 222.

212 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 221.

910- ... İmrân b. Hudeyr'in rivayet ettiğine göre, İkrime şöyle dedi: ***"Ellezîne yutavvakûnehû," "oruçla mükellef tutulanlar;" "Vellezîne yutîkûnehû," "oruç tutabilenler"*** anlamındadır.[213]

***

Bu kıraat şekli ve âyetten kastedilenin ne olduğu meselesi -daha önce de belirttiğimiz gibi- İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Ancak yine İbn Abbâs'tan bu kıraatin tam aksi de nakledilmiştir:

٩١١ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِحْوَلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ}، قَالَ: الَّذِينَ يَتَجَشَّمُونَهُ وَلا يُطِيقُونَهُ لِلْحُبْلَى وَالْمَرِيضِ وَالْكَبِيرِ وَصَاحِبِ الْعُطَاشِ.

911- ... Sâlim'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Oruca (güçlükle) dayananlar..."*** âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bunlar, büyük çaba harcadığı hâlde oruca dayanamayan hamile, hasta, ihtiyar ve suya doyamama (bir nevi şeker) hastalığına yakalanan kimselerdir."[214]

***

Bu durumda İbn Abbâs'a göre buradaki "takat (dayanma gücün)"tan kastedilen, içinde hiçbir zorluğun olmadığı bir "takat" değil, zahmet ve meşakkatin bulunduğu "takat"tir. Nitekim Azre'nin Saîd kanalıyla rivayet ettiği ve bizim de şimdi rivayet edeceğimiz hadis de bunu göstermektedir. Şöyle ki:

٩١٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، كَانَتْ لَهُ جَارِيَةٌ تُرْضِعُ فَجَهِدَتْ، فَقَالَ لَهَا: أَفْطِرِي، فَإِنَّكِ بِمَنْزِلَةِ {الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ}.

912- ... Katâde'nin, Azre'den, onun da Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs'ın bebek emziren bir cariyesi vardı. Cariye oruç da tuttuğu için zorluk çekti. Bunun üzerine İbn Abbâs ona "Orucunu boz! Çünkü sen 'oruca (güçlükle) dayananlar'dan[215] sayılırsın" dedi.

***

213 Taberî, *Tefsîr,* II, 138.

214 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 185. Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 138.

215 Bakara 2/184.

Bu hadis, (cariyenin) meşakkat ve zorlukla oruca dayanabildiğini göstermektedir. Nitekim İbn Abbâs'ın kıraati de "takat"in (dayanma) yokluğunu değil, varlığını işaret etmektedir. Ayrıca burada kastedilen "takat," zahmetsiz ve meşakkatsiz takatler değil, beraberinde meşakkat ve zorluk bulunan takattir.

Sözünü ettiğimiz bu te'viller ışığında şu husus kesinlik kazanmış olmaktadır:

Ramazan ayının orucu, oruca güç yetirebilen mükellef, ergenlik çağına girmiş ve mukim olanlara, bizzat o ayın içerisinde farzdır. Ayrıca bu kimselere, verecekleri bir fidye karşılığında Ramazan orucunu terk etme ruhsatı da yoktur. Çünkü bu bölümde Seleme b. el-Ekva'dan naklettiğimiz rivayette olduğu gibi ilgili âyetin mensuh olduğunu savunanlar, bütün insanların (önceleri) oruca karşılık fakir doyurma suretiyle fidye verebildikleri, nihayetinde Allah *azze ve celle*'nin bu uygulamayı neshedici hükmünün geldiği görüşündedirler. Nitekim biz, bu neshedici hükümden daha önce söz etmiştik.

Öte yandan âyetin mensuh olmadığını öne sürenler de âyeti "takat/yutîkûnehû (dayanma)" suretinde değil, "tatvîk/yutavvakûnehû (mükellefiyet)" şeklinde okumuş ve âyette geçen ***"(fakiri doyuracak kadar) yemek"*** görevini de oruca dayanabilenlere değil, mükelleflere vermişlerdir. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ*'dan gelen (907 no'lu rivayetteki) bu kıraat şekline paralel olarak İbn Abbâs'tan da rivayetler nakletmiş ve onun, bu konuya ilişkin te'vilini aktarmıştık. Zira yine İbn Abbâs'tan naklettiğimiz diğer rivayeti benimseyenler, ilgili âyeti, "takat" anlamında okumuş ve söz konusu "yemek" meselesini, sadece oruca zahmet ve meşakkatle dayanabilenlerin orucuna karşılık olarak algılamışlardır. Dolayısıyla da oruç tutarken hiçbir zahmet ve meşakkat çekmeyenleri de ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar..."*** âyeti kapsamında değerlendirmişlerdir. Buna göre Ramazan ayının orucu, bizatihi o ayda, zahmetsiz ve meşakkatsiz oruç tutmaya güç yetirebilen mukimlere farz kılınmış olmaktadır.

Üstelik âyetin bizzat kendi içinde, mensuh olmadığını gösteren bir işaret de vardır. O da Allah *azze ve celle*'nin ***"Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz"***[216] âyetidir. Burada Allah *azze ve celle,* bizden önce oruç tutmaya güçleri yettiği hâlde oruç tutmak yerine fakir doyurması emredilen kimselere orucun farz

---

216 Bakara 2/183.

kılındığı gibi bize de farz kılındığını haber vermektedir. Nitekim bu konuda şu rivayetler nakledilmiştir:

٩١٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبَانُ الْعَطَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ دَغْفَلِ بْنِ حَنْظَلَةَ، أَنَّ النَّصَارَى فُرِضَ عَلَيْهِمْ شَهْرُ رَمَضَانَ فِي الْإِنْجِيلِ، فَكَانُوا يَصُومُونَ شَهْرًا، ثُمَّ مَرِضَ مَلِكٌ مِنْ مُلُوكِهِمْ، فَجَعَلَ عَلَيْهِ، إِنْ هُوَ بَرَأَ، أَنْ يَزِيدَ فِيهِ عَشَرَةَ أَيَّامٍ، فَبَرَأَ، فَزَادَ عَشَرَةَ أَيَّامٍ، فَكَانُوا يَصُومُونَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فَهَلَكَ ذَلِكَ الْمَلِكُ وَجَاءَ مَلِكٌ آخَرُ، فَاشْتَكَى فَاهُ، فَجَعَلَ عَلَيْهِ، إِنْ هُوَ بَرَأَ أَنْ يَزِيدَ فِيهِ سَبْعَةَ أَيَّامٍ، فَبَرَأَ فَزَادَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ، ثُمَّ إِنَّ ذَلِكَ الْمَلِكَ هَلَكَ وَجَاءَ مَلِكٌ آخَرُ، فَقَالَ: مَا يُنَصِّفُونَ هَذِهِ الْأَيَّامَ، كَمِّلُوهَا خَمْسِينَ، وَاجْعَلُوهَا فِي حِينٍ لَا حَرٍّ وَلَا قَرٍّ.

913- … Katâde'nin el-Hasen'den, onun da Değfel b. Hanzala'dan rivayet ettiğine göre, Hıristiyanlara İncil'de Ramazan ayı (orucu) farz kılınmıştı. Bir ay boyunca oruç tutuyorlardı. Derken hükümdarlarından biri hastalandı ve iyileşmesi durumunda bu orucu on gün daha artıracağına dair söz verip yemin etti. İyileşti ve oruca on gün ekledi. Böylece kırk gün oruç tutmaya başladılar. Bir zaman sonra o hükümdar öldü ve yerine başka biri geldi, o da ağzından rahatsızlandı. O da iyileşmesi hâlinde o oruca yedi gün daha ekleyeceğine dair söz verip yemin etti. İyileşince de orucu yedi gün daha artırdı. Daha sonra bu hükümdar da öldü. Yerine bir başkası geldi ve şöyle dedi: "Bu (oruç) günlerini niçin böyle yarım bırakırlar ki? Bunu elliye tamamlayın ve sıcak ve soğuğun olmadığı zamanlarda (ilkbaharda) tutun."[217]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Dikkat ederseniz, onların, kendilerine farz kılınan oruca karşılık yemek vb. şeyleri verme hakları yoktu. Bu da gösteriyor ki, bize oruç konusunda farz kılınanlar, tıpkı onlara farz kılınanlar gibidir.

Eğer hamile ya da emzikli kadın, kendilerine ruhsat tanınan noktalarda oruçlarını bozarlarsa ve daha sonra oruç tutmaya güçleri yeterse, ilim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Âyette sözü edilen fakir doyurma emriyle mükelleftirler ve bozdukları oruçtan dolayı kaza tutmaları gerekmez" demiştir. Bu görüş İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Nitekim;

217 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 226.

٩١٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ لأُمِّ وَلَدٍ لَهُ حَامِلٍ أَوْ مُرْضِعٍ: أَنْتِ بِمَنْزِلَةِ الَّذِينَ لا يُطِيقُونَهُ، عَلَيْكِ أَنْ تُطْعِمِي مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا، وَلا قَضَاءَ عَلَيْكِ.

914- ... İbn Ebî Arûbe'nin Katâde'den, onun Azre'den, onun da Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, hamile ya da emzikli bir cariyesine şöyle dedi: "Sen 'oruca (güçlükle) dayananlar'dan[218] sayılırsın; bu sebeple her gün için bir fakiri doyur, kaza etmen de gerekmez."[219]

٩١٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ مِثْلَ قَوْلِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

915- ... İbn Ebî Arûbe, Ali b. Sâbit'ten, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, İbn Abbâs'ın bu görüşüne benzer bir görüşü rivayet etti.[220]

***

İşte İbn Ebî Arûbe yoluyla gelen iki hadis budur. Daha önce geçen Yezîd b. Sinan'ın Muâz b. Hişâm > babası (Hişâm) > Katâde > Azre > Saîd yoluyla rivayet ettiği hadiste[221] ise, âyetin "takat (dayanma)" anlamı esas alınmıştır. Yezîd b. Sinan'ın bu hadisine göre, İbn Abbâs'ın bebek emziren bir cariyesi vardı. Cariye oruç da tuttuğu için zorluk çekti. Bunun üzerine İbn Abbâs ona "Orucunu boz! Çünkü sen 'oruca (güçlükle) dayananlar'dan[222] sayılırsın" dedi.

Ancak bu rivayet, Saîd (b. İbn Arûbe')nin Katâde yoluyla Azre'den aktardığı diğer rivayete[223] aykırıdır. Çünkü Saîd'in rivayetinde "takat" yok sayılmış; Hişâm'ınkinde ise "takat"in varlığı kabul edilmiştir. Aslında her ikisi de mana açısından caizdir. Ancak Saîd'den geldiği şekliyle rivayette bulunanlar,

218 Bakara 2/184.

219 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 219; Taberî, *Tefsîr*, II, 136.

220 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 218; Taberî, *Tefsîr*, II, 77.

221 Bk. 912 no'lu rivayet.

222 Bakara 2/184.

223 Bk. 914 no'lu rivayet.

ilgili âyeti ***"Ve alellezîne yutavvakûnehû (oruçla yükümlü kılındıkları hâlde dayanamayanlar)"*** tarzında okuyanların kıraatini esas almışlardır.

Hişâm'dan geldiği gibi nakledenler ise âyetin ***"Ve alellezîne yutîkûnehû (zahmet ve meşakkatle dayanabilenler)"*** şeklindeki kıraatini esas almışlardır.

Saîd ve Hişâm'ın ihtilaflı oldukları bu hususta biz her iki kıraat şeklini de İbn Abbâs'tan rivayet ettik. -Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.- Fakat bu noktada İbn Abbâs'ın kanaatini en doğru yansıtan rivayet Saîd'in rivayetidir. Zira;

٩١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَطَاءٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} وَاحِدٍ، {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} فَزَادَ مِسْكِينًا آخَرَ {فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ}، لا يُرَخَّصُ إِلا لِلْكَبِيرِ الَّذِي لا يُطِيقُ الصَّوْمَ، أَوْ لِلْمَرِيضِ الَّذِي يُعْلَمُ أَنَّهُ لا يُشْفَى.

916- ... İbn Ebî Necîh'in Mücâhid ve Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Buradaki 'fakir' sadece bir kişidir. Fakat kişi, gönüllü olarak hayır işleyip başka bir fakire de verirse bu, onun için hayırlı olur. Ancak her şeye rağmen oruç tutmak sizin için daha hayırlıdır. Bu noktada sadece oruca dayanamayacak kadar yaşlı olan veya iyileşemeyeceği bilinen hastaya ruhsat tanınmıştır."[224]

***

Dikkat edersen İbn Abbâs bu hadiste, kendilerine orucu bırakıp fakir doyurma ruhsatı tanınan kimselerin, yeni baştan oruca dayanabileceği tahmin edilmeyen kişiler olduğunu haber vermektedir. Fakat ona göre, yeniden oruca dayanabileceği düşünülen kimseler aynı durumda değildir.

Hamile veya emzikli kadın ise, eğer orucunu bozarsa, başlangıçta kaza orucu tutmaya güç yetirebildiği pek görülmeyen, dolayısıyla orucun farziyeti üzerinden düşmedikçe orucun yerini tutabilecek fakir doyurma alternatifi ile emrolunmayan kimselerdendir.

Hişâm'ın muhalefet ettiği bu meselede Saîd (b. İbn Arûbe')den aktardığımız kanaatin doğruluğunu gösteren delillerden biri de şöyledir:

---

224 Taberî, *Tefsîr,* II, 138, 142.

٩١٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، وَسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}، قَالَ: هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ لا يَسْتَطِيعُ الصَّوْمَ، يَتَصَدَّقُ كُلَّ يَوْمٍ عَلَى مِسْكِينٍ.

917- ... Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ ve Saîd b. Cübeyr, Allah *azze ve celle*'nin ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dediler: "Bu, oruç tutmaya gücü yetmeyen çok yaşlı kimsedir; her gün için bir fakire sadaka verir."[225]

***

İşte Saîd b. Cübeyr, buradaki takati, beraberinde zahmet ve meşakkat bulunan takat olarak yorumlamıştır. Böyle bir durumda olanların oruç tutmaması gerekir. Çünkü bu kişi acizlik hükmündedir. Üstelik Saîd b. Cübeyr bunu yeni baştan oruca takat bulabileceği umulmayan çok yaşlı kimseler için söylemektedir. Bu durum, bu kanaati aynı şekilde İbn Abbâs'tan da rivayet ettiğini göstermektedir. Nitekim İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet edilen görüş, Saîd b. Ebî Arûbe'nin rivayetini desteklemektedir.

Öte yandan;

٩١٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِدْرِيسُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ بَكْرِ بْنِ رَمَضَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الأَشَجِّ، أَنَّ كُرَيْبًا حَدَّثَهُ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: يَفْتَدِي الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يَكُنْ يُطِيقُ الصِّيَامَ بِذَلِكَ.

918- ... Bükeyr b. el-Eşecc'in Küreyb'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Yaşlı kişi, oruca takati yoksa, onun yerine fidye verir."

***

Görüldüğü gibi oruca takati olmayan yaşlılar da İbn Abbâs'a göre, âyette sözü edilen fakir doyurmakla emredilenler sınıfına girmektedirler. Nitekim Katâde'den rivayette bulunan Saîd (b. Ebî Arûbe) ile Hişâm'ın ihtilafa düştükleri bu hususta İbn Abbâs'ın görüşüne uyanlar, Hişâm'm değil de Saîd'in ondan naklettiği rivayeti esas almaktadırlar. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki sahâbîsi Enes ve Kays b. es-Sâib'in de oruç tutmaya

225 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 223.

güçlerinin yetmemeye başladığı dönemde, onun yerine fakir doyurmakla fidye verdiklerine dair bir rivayet vardır. Şöyle ki:

٩١٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ ضَعُفَ عَنِ الصَّوْمِ سَنَةً قَبْلَ مَوْتِهِ فَأَفْطَرَ وَأَطْعَمَ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

919- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Enes, vefatından bir yıl önce oruç tutamaz hâle geldi. Bu sebeple oruç tutmadı ve onun yerine her gün için bir fakiri doyurdu.[226]

٩٢٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ السَّبِيعِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ أَنَّ أَنَسًا كَانَ يُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا حِينَ ضَعُفَ عَنِ الصَّوْمِ.

920- ... Yine Katâde'nin en-Nadr b. Enes'ten rivayet ettiğine göre, Enes, oruç tutamayacak duruma geldiğinde, her gün için bir fakiri doyurmaya başladı.

٩٢١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِي شَرِيكًا، فَخَيْرُ شَرِيكٍ لَا يُمَارِي، وَلَا يُدَارِي، وَكَانَ قَيْسٌ قَدْ كَبِرَ، فَكَانَ يُطْعِمُ عَنْ نَفْسِهِ لِكُلِّ إِنْسَانٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مُدَّيْنِ، فَأَطْعِمُوا عَنِّي صَاعًا.

921- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, Kays b. es-Sâib dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* benim (cahiliye döneminde) ortağım idi. O ne iyi ortaktı; benimle ne tartışır ne de kötü/kaba konuşurdu (lâ yumârî velâ yudârî)."

Kays ihtiyarladığında Ramazan ayında kendi adına her gün bir insana iki müd miktarında yemek yedirir ve "Benim adıma bir sa' yemek yedirin" (derdi).[227]

---

226 Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 271.

227 Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet, bu lafızla sadece Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında yer almaktadır. Bk. VI, 189. Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'indeki (XVIII, 363) Ramazan'la ilgili kısımda Kays'ın sözü olarak nakledilen cümle şöyledir: "Ramazan ayında insan, her gün için bir fakir doyurarak fidye verir. Benim adıma her gün için bir fakiri bir sa' ölçeğinde doyurun..." (Çeviren)

Ebû Ca'fer *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: Hadiste geçen "lâ yudârî" ifadesi, "kötü söz" anlamındadır. Mesela; "inderâ aleyye" cümlesi, "kötü ve ağır konuştu" manasında kullanılır.

Kays ise Mücâhid'in efendisidir.

Buraya kadar zikrettiklerimiz, ilgili âyette sözü edilen fakir doyurma hükmünün sabit olup mensuh sayılmadığını; burada kastedilenlerin de -daha önce de söylediğimiz gibi- yeniden oruca güç yetirebilmesi umulmayan, aciz kimseler olduğunu göstermektedir.

Eğer biri "Bu âyetin, sözünü ettiğiniz şekilde te'vil edilerek oruç farziyetinin, oruca takati olmayan kimseler için bile geçerli olduğu nasıl söylenebilir ki? Zira biz, namaz kılamayan ve ölünceye kadar da buna hiçbir şekilde gücü yetmeyen kimsenin üzerinden namaz farziyetinin kalktığına dair bir rivayet naklettik" derse, ona şöyle cevap verilir:

Böyle bir meselede namaz oruca benzemez. Çünkü namazın kendisinden başka karşılığı olabilecek bir şey yoktur ki, namazı kılamayan kişi onu yapabilsin. Orucun ise bir karşılığı vardır, o da fakir doyurmaktır. Dolayısıyla oruç tutamayan kimse, imkânı dahilinde ve onun yerini tutabilecek olan şeyi yani fakir doyurma emrini yerine getirir. İşte Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed *rahimehumullah* da oruç tutamayan ve yeni baştan buna güç yetirebileceği umulmayan çok yaşlı kimselerin "her bir gün için bir fakire, yarım sa' buğday yahut kavut veya un ya da bir sa' ölçeğinde hurma veya arpa vermesi gerektiğini" söylüyorlardı. Nitekim bu görüşü bize Süleyman, babası yoluyla Muhammed'den, o da Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan nakletmiş; yine babası yoluyla da Muhammed'in kendi kanaati olarak rivayet etmiştir.

Ancak bu hususta onlara muhalefet edenler de vardır. Mâlik *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bunlardan biridir. Nitekim;

٩٢٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ أَنَسًا كَبِرَ حَتَّى كَانَ لا يَقْدِرُ عَلَى الصِّيَامِ، وَكَانَ يَفْتَدِي. قَالَ مَالِكٌ: وَلا أَرَى ذَلِكَ وَاجِبًا عَلَى النَّاسِ، وَأَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يَفْعَلَهُ مَنْ قَوِيَ عَلَيْهِ، فَمَنِ افْتَدَى، فَإِنَّمَا يُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ مُدًّا بِمُدِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

922- Yunus'un bize, İbn Vehb kanalıyla rivayet ettiğine göre, Mâlik, Enes'in oruç tutamayacak kadar yaşlandığı dönemde fidye verdiğine dair bilginin kendisine ulaştığını İbn Vehb'e haber vermiştir.

Mâlik dedi ki: "Bunun insanlar için zorunlu olduğunu düşünmüyorum. Fakat fidye vermeye gücü yeten kimsenin bunu yapması bana göre daha iyidir. Fidye verecek kişi, müdd-i Nebî ölçeğiyle her gün için bir müd miktarında yiyecek vermelidir."[228]

***

es-Sevrî ve Şâfiî'nin bu konudaki görüşleri ise Ebû Hanîfe'ninki gibidir.

٩٢٣ - حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنِ الأَشْجَعِيِّ، قَالَ سُفْيَانُ: الشَّيْخُ الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يُطِقِ الصِّيَامَ أَطْعَمَ عَنْ نَفْسِهِ.

923- Ebû Gassân'ın bize, Ebu'n-Nadr yoluyla el-Eşcaî'den rivayet ettiğine göre, Süfyân dedi ki: "Çok yaşlı kimse, oruç tutmaya gücü yetmiyorsa, kendi adına fakir doyurur."

***

Şâfiî'nin görüşünü ise el-Müzenî, *Muhtasar*'ında şöyle aktarmaktadır: Oruç tutmaya gücü yetmeyen fakat keffaret ödeyebilecek durumda olan yaşlı kimse, her gün için bir müd ölçeğinde buğdayı sadaka olarak verir.

Bu görüş, Ebû Hanîfe ve es-Sevrî'nin ve onların yanı sıra isimlerinden söz ettiğimiz kimselerin görüşüdür. Bu meseleyle ilgili olarak bahsettiğimiz iki görüşten bizce tercihe layık olanı, hepsinin -vacip veya müstehap anlamında- fakir doyurma emrinde hemfikir olmasıdır. Ayrıca onlar orucu, kılınamayan namaz gibi saymamış ve namazın kendisinden başka yerine geçebilecek bir karşılığını ne vacip ne de müstehap olarak emretmişlerdir. Buraya kadar aktardıklarımızdan hareketle, güç yetirilemeyen orucun hükmü, başkası adına yapılan haccın hükmüne benzemektedir. Nitekim Has'am'lı bir kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Babam çok yaşlı fakat Allah *azze ve celle*'nin (emrettiği) hac farizasını da eda etmesi gerekiyor. Onun yerine haccetsem caiz olur mu?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Babanın yerine haccedebilirsin"*** buyurdu. İbnu'z-Zübeyr'in hadisinde böyle geçmektedir. Ali b. Ebî Tâlib'in hadisinde ise lafız şöyledir: Has'am'lı bir adam Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Babamın hac vazifesini ifa etmesi gerekiyor fakat binek sırtında duramayacak kadar yaşlı. Hac da ona farzdır. Onun

228 Mâlik, Savm 51.

yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. O da ***"Evet, onun yerine haccedebilirsin"*** diye cevapladı.

Biz bunları ve bu iki hadis dışındaki görüş ve rivayetleri senedleriyle birlikte inşallah *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın Hac Fiilleri (Menasik) Bölümü'nün ilgili yerlerinde zikredeceğiz.

Burada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* hacca gücü yetmeyen birine haccın farz olduğu hükmüne muhatap olmaktadır. Allah Rasûlü, kendisine bunu söyleyen kimsenin bu tutumunu yadırgamamıştır. Zira başkası adına (bedel) haccı yapmak Peygamber *salallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetindendir. Aynı şey oruç için de geçerlidir. Oruç tutamayanların fakir doyurması sünnet olduğuna göre, oruç tutamıyor ancak onun karşılığı olan fakir doyurmaya gücü yetiyorsa, oruç farziyeti onun üzerinden düşmüş sayılmaz.

Öte yandan yakalandığı hastalık sebebiyle oruç tutamayacak durumda olan hasta da ölünceye kadar bu hükme tabidir. Çünkü Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed şöyle diyorlardı: "Böyle biri öldüğünde üzerinde bu oruca dair bir farziyet kalmaz. Ölmeden önce (tutamadığı) oruçları için fakirlerin doyurulmasını vasiyet edecek olsa, henüz hayattayken bunu yapması vacip olmasına rağmen, (öldükten sonra) onun adına fakirleri doyurmak icap etmez. Çünkü artık ölmüştür ve artık oruç, ona farz değildir."

Ancak bu konuda onlara muhalefet edilmiş ve şöyle denilmiştir: "Oruç o kimseye farzdı ve o, orucu terk etme konusunda mazur sayılıyordu. Üstelik orucun bedeli olan fakir doyurma hükmü de onun yerine geçerliydi. Bu sebeple henüz hayattayken fakir doyurması vacip olduğu gibi ölümünden sonra da -eğer öldüğü gün oruç yerine fakirleri doyurma hükmüne tabi ve bu hükmün uygulanmasını vasiyet etmişse- terikesinden alınmak suretiyle fakire yedirmek vaciptir."

İlk dönem âlimleri de (mütekaddimîn) bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta onlardan şu rivayetler nakledilmiştir:

٩٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَعِكْرِمَةَ، أَنَّهُمَا سُئِلَا عَنْ رَجُلٍ مَرِضَ فِي رَمَضَانَ، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يَصِحَّ، قَالَا: مَاتَ فِي رُخْصَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.

924- ... Hammâd'ın, Hemmâm kanalıyla Katâde'den rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve İkrime, Ramazan'da hastalanıp iyileşemeden vefat eden bir

kimse hakkında sorulan soruya şu cevabı verdiler: "Allah *azze ve celle*'nin tanıdığı ruhsat içerisinde vefat etti. Ona hiçbir şey gerekmez."

٩٢٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، فِي رَجُلٍ مَرِضَ فِي رَمَضَانَ، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يَصِحَّ، قَالَ: يُطْعِمُ عَنْهُ لِكُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

925- ... Yine Hammâd'ın Katâde'den rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb, Ramazan'da hastalanıp iyileşemeden vefat eden bir kimseyle ilgili olarak şöyle dedi: "Onun adına her gün için bir fakir doyurulur."

٩٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: إِذَا صَحَّ، ثُمَّ مَاتَ يُطْعِمُ عَنْهُ بِقَدْرِ مَا صَحَّ.

926- ... Hammâd'ın el-Haccâc'dan rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Eğer sağlığına kavuştuktan sonra ölürse, sağlıklı olduğu süre kadar onun adına (fakir) doyurulur."[229]

٩٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَمُحَمَّدٍ، أَنَّهُمَا قَالَا: لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.

927- ... Hammâd'ın Hişâm'dan rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve Muhammed (böyle bir durumda) "Ona hiçbir şey gerekmez" dediler.[230]

٩٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ فِي رَجُلٍ مَرِضَ رَمَضَانَ حَتَّى مَاتَ وَلَمْ يَصِحَّ، قَالَ: لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.

928- ... Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, İbrahim, Ramazan'da hastalanıp iyileşemeden vefat eden kimseyle ilgili olarak şöyle dedi: "Ona hiçbir şey gerekmez."[231]

***

229 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 237.

230 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 237.

231 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 237.

Biz daha önce oruç tutmaya takati bulunmayan ve ölünceye kadar da buna güç yetirebileceği umudu kalmamış çok yaşlı kimselerin, henüz hayattayken kendi adlarına fakir doyurmalarının, vefat ettikten sonra da başkalarına bu hususta vasiyette bulunmalarının vacip veya müstehap gibi farklı hüküm değerlerine tabi olduklarından bahsetmiştik.

Burada da âlimler bu konuda ihtilaf ettiklerine göre, oruç tutamayan ve ölümlerine kadar bu durumun devam ettiği kimseler de aynı konumdadırlar.

Hamile ve emzikli kadınların ise, orucu yeni baştan tutmaya güç yetirebilme umutları bulunduğu müddetçe, kendileri için fakirleri doyurmalarının bir anlamı yoktur. Onlar, Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden her kim hasta ya da yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder"***[232] âyetinde zikrettiği kimseler gibidir.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de o ikisinden söz etmiş ve onları, Allah *azze ve celle*'nin yolcuya, yolculuğu sebebiyle oruç konusunda tanıdığı kolaylık açısından yolcu ile aynı kategoride zikretmiştir:

٩٢٩ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَيَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ رَجُلٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَاجَةٍ، فَإِذَا هُوَ يَتَغَدَّى، فَقَالَ: هَلُمَّ إِلَى الْغَدَاءِ، فَقُلْتُ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَ: هَلُمَّ أُخْبِرْكَ عَنِ الصَّوْمِ، إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ نِصْفَ الصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ، وَرَخَّصَ لِلْحُبْلَى وَالْمُرْضِعِ.

929- ... Hâlid el-Hazzâ'ın Ebû Kılâbe'den rivayet ettiğine göre, bir adam dedi ki: Bir ihtiyaç için Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldim. Yemek yiyordu. Bana ***"Yemeğe buyur"*** dedi. "Oruçluyum" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Gel de sana oruçtan bahsedeyim. Yüce Allah yolcunun üzerinden namazın yarısını ve orucu kaldırmış; hamile ve çocuk emziren kadınlara da ruhsat tanımıştır."***[233]

٩٣٠ - حَدَّثَنَا نَصْرٌ، وَيَحْيَى، قَالَا: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو قِلَابَةَ، عَنْ شَيْخٍ مِنْ بَنِي قُشَيْرٍ، عَنْ عَمِّهِ حَدِيثًا،

---

232 Bakara 2/184.

233 Nesâî, Sıyâm 51; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 29.

ثُمَّ لَقِينَاهُ يَوْمًا، فَقَالَ لَهُ أَبُو قِلَابَةَ: حَدِّثْهُ يَعْنِي: أَيُّوبَ، فَقَالَ الشَّيْخُ: حَدَّثَنِي عَمِّي، أَنَّهُ ذَهَبَ فِي إِبِلٍ لَهُ، فَانْتَهَى إِلَى نَبِيِّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَأْكُلُ، أَوْ يَطْعَمُ، فَقَالَ: ادْنُ فَكُلْ، أَوِ ادْنُ فَاطْعَمْ، قَالَ: إِنِّي صَائِمٌ، قَالَ: ادْنُ فَلَأُخْبِرْكَ أَوْ لَأُحَدِّثْكَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ شَطْرَ الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ، وَعَنِ الْحَامِلِ أَوِ الْمُرْضِعِ.

930- ... İbn Uyeyne'nin haber verdiğine göre, Eyyûb dedi ki: Ebû Kılâbe bana Kuşeyroğulları'ndan bir adamın, amcasından rivayet ettiği bir hadis nakletti. Daha sonra bir gün, (Ebû Kılâbe ile birlikte) o adamla karşılaştık ve Ebû Kılâbe ona hitaben beni kastederek "Buna o hadisi naklet" dedi. O adam da bunun üzerine şöyle dedi: Amcamın bana anlattığına göre, kendisi bir deve üzerinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığında Allah Rasûlü o esnada yemek yiyormuş. Ona ***"Yaklaş, sen de ye"*** buyurmuş. Fakat amcam "Ben oruçluyum" demiş. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurmuş: ***"Öyleyse yaklaş da sana oruçtan bahsedeyim. Kuşkusuz Allah azze ve celle, yolcunun üzerinden namazın yarısını ve orucu kaldırdığı gibi hamile veya çocuk emziren kadınlardan da (orucu) kaldırmıştır."***[234]

٩٣١ - حَدَّثَنَا نَصْرٌ، وَيَحْيَى، قَالَا: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، مِنْ بَنِي عَبْدِ اللهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: أَغَارَتْ عَلَيْنَا خَيْلُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَانْتَهَيْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَأْكُلُ فَقَالَ لِي: ادْنُ فَأَصِبْ مِنْ طَعَامِنَا، فَقُلْتُ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَ: بَلْ أُحَدِّثُكَ عَنِ الصَّلَاةِ، وَالصَّوْمِ، أَوِ وَالصِّيَامِ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ نِصْفَ الصَّلَاةِ أَوْ قَالَ: شَطْرَ الصَّلَاةِ، وَوَضَعَ الصَّوْمَ أَوِ الصِّيَامَ عَنِ الْمُسَافِرِ، وَعَنِ الْحُبْلَى، أَوِ الْمُرْضِعِ. وَاللهِ لَقَدْ قَالَهُمَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعًا، أَوْ أَحَدَهُمَا، فَيَا لَهْفَ نَفْسِي أَلَّا أَكُونَ طَعِمْتُ مِنْ طَعَامِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

931- ... Abdullah b. Sevâde'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ka'boğulları'ndan Enes b. Mâlik şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in süvarisi bize saldırdı. Ben de bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu*

234 Nesâî, Sıyâm 51; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 29.

aleyhi ve sellem'in huzuruna vardım (yemek yiyordu).[235] Bana ***"Yaklaş, şu yemeğimizden sen de ye!"*** buyurdu. Ben "Oruçluyum" dedim. ***"O hâlde sana namazdan ve oruçtan bahsedeyim. Şüphesiz Allah azze ve celle yolcudan namazın yarısını kaldırdı, orucu da yolcuyla birlikte hamile veya emzikliden de kaldırdı"*** buyurdu.

Allah'a yemin olsun ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o ikisini birden ('hamile ve emzikli' şeklinde) yahut sadece birini söyledi. (Enes sözüne şöyle devam etti:) O gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yemeğinden yemediğim için üzülüp hayıflanmışımdır.[236]

***

Dikkat edersen burada oruç, yolcudan kaldırıldığı gibi her ikisinden (hamile ve emzikliden) de kaldırılmıştır. Üstelik yolcunun bizzat Ramazan içindeki oruç yükümlülüğü, onun yerine başka bir ayda oruç tutmak kaydıyla kaldırılmış olmakta, -oruç tutmaya gücü yettiği sürece- oruç dışında onun yerine geçebilecek herhangi bir hükme ruhsat verilmemektedir. Aynı şey hadiste onunla birlikte zikredilen hamile ve emzikli kadınlar için de geçerlidir. Onların da bizzat Ramazan içindeki oruç mükellefiyetleri, oruç dışında bir şeye dönüştürülmek suretinde değil, onun yerine başka bir ayda kazasını yapma şartıyla kaldırılmıştır.

Kanaatimizce bu konudaki kıyasa uygun yaklaşım budur. Yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Öte yandan ilim ehli, oruç yükümlülüğüyle ölen bir kimseyle ilgili olarak, tıpkı hac mükellefiyetini yerine getiremeden vefat etmiş biri adına yapılan (bedel) haccında olduğu gibi onun yerine de oruç tutulup tutulamayacağı hususunda ihtilaf etmiştir.

Çoğunluğu "Böyle biri adına namaz kılınamadığı gibi oruç da tutulamaz" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî *rahmetullahi aleyhim* bu görüşü benimseyenlerdendir.

Bir kısmı ise şöyle demiştir: "Onun adına haccedilebildiği gibi oruç da tutulabilir." Bu konuda birçok rivayet nakledilmiştir. Bunların bir kaçı şöyledir:

---

235 Eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almayan bu ifadeyi, rivayetin geçtiği diğer kaynaklardan tespit ederek buraya aldık. (Çeviren)

236 Ebû Dâvûd, Sıyâm 43; Tirmizî, Savm 21.

٩٣٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ.

932- Fehd'in bize, Asbağ b. el-Ferac > İbn Vehb > Amr b. el-Hâris > Abdullah b. Ebî Ca'fer b. ez-Zübeyr > Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim üzerindeki oruç yükümlülüğüyle ölürse, velisi onun adına oruç tutabilir."***[237]

٩٣٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا ذَكَرْنَا.

933- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Esed > İbn Lehîa > Abdullah b. Ebî Ca'fer b. ez-Zübeyr > Urve isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den zikrettiğimiz hadisi aynı şekilde nakletti.[238]

***

Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bu konuda daha farklı fetvalar verdiği de rivayet edilmiştir:

٩٣٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ قَالَا: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ مَوْلَاةٍ لِبَنِي عُصَيْفِيرٍ قَالَتْ: سَأَلْتُ -تُرِيدُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا- عَنِ امْرَأَةٍ مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ شَهْرٍ، فَقَالَتْ: أَطْعِمُوا عَنْهَا.

934- Ebû Bekre'nin bize, Müemmel b. İsmail ve Ravh b. Ubâde > es-Sevrî > Seleme b. Küheyl > Umâra b. Umeyr yoluyla rivayet ettiğine göre,

237 Buhârî, Savm 41; Müslim, Sıyâm 153.

238 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 69.

Usayfîroğulları'na[239] ait bir azadlı cariye, -Âişe *radıyallahu anhâ*'yı kastederek- dedi ki: "Ona, üzerinde bir aylık oruç yükümlülüğü ile vefat eden bir kadının durumunu sordum. Bana 'Onun adına (fakirlere) yemek yedirin' cevabını verdi."[240]

Lafız Ravh'a aittir.

٩٣٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ، فَقُلْتُ لَهَا: إِنَّ أُمِّي تُوُفِّيَتْ وَعَلَيْهَا رَمَضَانُ، أَيَصْلُحُ أَنْ أَقْضِيَ عَنْهَا؟، فَقَالَتْ: لَا، وَلَكِنْ تَصَدَّقِي عَنْهَا مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا خَيْرٌ مِنْ صِيَامِكِ عَنْهَا.

935- … Ubeyde b. Humeyd'in Abdülaziz'den rivayet ettiğine göre, Amra bint Abdurrahman dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ*'ya "Annem, üzerinde bir Ramazan orucu borcuyla vefat etti. Onun adına kaza orucu tutabilir miyim?" diye sordum. Bana "Hayır fakat onun adına her gün için bir fakire tasaddukta bulunman, onun için oruç tutmandan daha hayırlıdır" cevabını verdi.[241]

***

İşte Âişe *radıyallahu anhâ,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra ölü adına oruç tutulmaması konusunda fetva vermiş ve bu hususta Urve b. ez-Zübeyr'in kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadise muhalefet etmiştir. Buradan onun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüyle sabit olan bir hükmü ancak yine ondan geldiğini bildiği neshedici başka bir sözden dolayı terk ettiğini anlamaktayız.

Nitekim bu hususta rivayet edilen hadislerden bazıları şöyledir:

٩٣٦ - حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى الطَّائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الرَّاسِبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي وَحْشِيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ

---

239 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu nisbe, yanlışlıkla (عصيفة: Asîfe veya Usayfa) olarak kaydedilmiştir. Ayrıca ilk ravi Ebû Bekir künyesiyle yazılmıştır. Doğrusu Ebû Bekre'dir. Zira bu künye, Bekkâr b. Kuteybe olarak (ö. 270) bilinen raviye aittir. (Çeviren)

240 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VI, 179.

241 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VI, 178.

عَبَّاسٍ، أَنَّ امْرَأَةً رَكِبَتِ الْبَحْرَ، فَنَذَرَتْ: إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ نَجَّاهَا مِنْهُ أَنْ تَصُومَ شَهْرًا فَمَاتَتْ قَبْلَ أَنْ تَصُومَ، فَسَأَلَتْ أُخْتُهَا أَوْ بَعْضُ أَقَارِبِهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ أَنْ يُصَامَ عَنْهَا.

936- … Ca'fer b. Ebî Vahşiyye'nin Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir kadın, deniz yolculuğu yaparken "Allah *azze ve celle*'nin kendisini bu yolculuktan (sağ-salim) kurtarması hâlinde bir ay oruç tutacağına" dair adakta bulundu. Fakat oruç tutamadan öldü. Bunun üzerine kızkardeşi veya bazı yakınları Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e meseleyi sordular, o da onun adına oruç tutulmasını emretti.[242]

٩٣٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أُرَاهُ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ الْبَطِينُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ امْرَأَةً رَكِبَتِ الْبَحْرَ، فَنَذَرَتْ أَنْ تَصُومَ شَهْرًا، فَمَاتَتْ قَبْلَ أَنْ تَصُومَ، فَأَتَتْ أُخْتُهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَصُومَ عَنْهَا.

937- … Müslim el-Batîn'in Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir kadın, deniz yolculuğu yaparken bir ay oruç tutmayı adadı. Fakat oruç tutamadan vefat etti. Kızkardeşi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi (ve meseleyi arzetti). Allah Rasûlü de ona, onun adına oruç tutmasını emretti.[243]

٩٣٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ خَلَفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى فُضَيْلٍ، عَنْ أَبِي حَرِيزٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ امْرَأَةً أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا، فَقَالَ: أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكِ دَيْنٌ كُنْتِ قَاضِيَتَهُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَقَالَ: اقْضُوهُ عَنْهَا أَوِ اقْضِي عَنْهَا.

938- … Yine Ebû Harîz'in İkrime yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir kadın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Annem, üzerinde on beş günlük bir oruç yükümlülüğüyle vefat etti" dedi. O da ***"Eğer annenin***

242 Ebû Dâvûd, Eymân 24.

243 Kısaltılmış ifadelerle bk. Buhârî, Savm 41.

bir borcu olsaydı onu öderdin, değil mi?" diye sordu. Kadın "Evet" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onun adına kaza edin veya kaza et."***[244]

***

Bu hadis, İbn Abbâs yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den zikrettiğimiz şekilde rivayet edilmiştir. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra bu konuya dair İbn Abbâs'tan rivayet edilen fetvalar, söz konusu hadise aykırıdır. Şöyle ki:

٩٣٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ الأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لا يُصَلِّي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلا يَصُومُ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلَكِنْ يُطْعَمُ عَنْهُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مُدٌّ مِنْ حِنْطَةٍ.

939- ... Eyyûb b. Musa'nın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Hiç kimse bir başkası adına namaz kılamaz ve hiç kimse bir başkası adına oruç tutamaz. Ancak onun adına her gün için bir müd ölçeğinde buğday verilebilir."[245]

٩٤٠ - كَتَبَ إِلَيَّ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ يُحَدِّثُنِي، عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ،عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ رَجُلٍ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامُ رَمَضَانَ، أَوْ نَذْرُ صِيَامٍ آخَرَ؟ قَالَ: يُطْعَمُ عَنْهُ سِتُّونَ مِسْكِينًا.

940- ... Ma'mer'in Yahya b. Ebî Kesîr'den rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân dedi ki: İbn Abbâs'a, bir Ramazan orucu veya başka bir adak orucu borcuyla vefat eden bir kimseyi sordular. Şöyle cevap verdi: "Onun adına altmış fakir doyurulur."[246]

***

244 Buhârî, Savm 41.

245 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VI, 176-177.

246 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 240.

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra ölü adına oruç tutulmaması yönünde fetva vererek daha önce zikrettiğimiz ve Saîd b. Cübeyr ve İkrime'nin kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettikleri hadislere muhalefet etmiştir. Buradan da onun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüyle sabit olan bir hükmü ancak yine ondan geldiğini bildiği neshedici bir başka sözden dolayı terk ettiğini anlamaktayız.

Öte yandan bu konuda İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den de farklı görüşler rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٩٤١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عُمَرَ، عَنْ رَجُلٍ مَاتَ وَعَلَيْهِ صَوْمٌ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: لَا تَصُومُوا عَنْ مَوْتَاكُمْ وَتَصَدَّقُوا عَنْهُمْ.

941- … Zekeriyya b. İshâk'ın rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr dedi ki: İbn Ömer'e, oruç borcuyla ölen bir adamın durumu soruldu. İbn Ömer şöyle cevap verdi: "Ölüleriniz adına oruç tutmayın, sadaka verin."

٩٤٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ الْمُقْرِئُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَزِّمِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ حَجٌّ أَوْ صَوْمٌ فَلْيَقْضِ عَنْهُ وَلِيُّهُ.

942- … Hammâd b. Seleme'nin Ebu'l-Mühezzim'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: "Kim hac veya oruç borcuyla vefat ederse, onun yerine velisi o borcu eda etsin."

***

Burada İbn Ömer kıyasa uygun şekilde görüş bildirmiştir. Ebû Hureyre ise, Âişe *radıyallahu anhâ* ve İbn Abbâs'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettikleri hadise göre kanaat belirtmiştir. Oysa biz bu hadisin neshedildiğini, bu sebeple de Âişe *radıyallahu anhâ* ve İbn Abbâs'ın bu görüşlerinden döndüklerini biliyoruz. Ancak Ebû Hureyre bunu bilmediği için ilk (mensuh) hükme göre hareket etmiştir.

Buraya kadar aktardıklarımız arasından oruç tutmaktan aciz olanlar adına oruç tutmanın değil de fakiri doyurmanın icap ettiği yönündeki te'viller

kesinlik kazandığına göre, oruç borcuyla ölen kimse adına da orucun kazası değil, fakire yemek yedirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Ancak oruç yerine yemek yedirme yükümlülüğü olduğu hâlde vefat eden, ölene kadar da bu konuda vasiyette bulunmamış fakat geriye bu borcuna yetecek miktarda mal bırakmış (terike) olan kimse hakkında ilim adamları ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup şöyle demiştir: "Onun terikesi artık varislerine miras kalmıştır. Bundan dolayı ondan herhangi bir şey yedirmekle sorumlu değillerdir. Eğer henüz hayattayken bununla ilgili vasiyette bulunmuşsa ve daha başka vasiyetleri de varsa, bu vasiyeti, herhangi bir öncelik hakkı olmaksızın terikesinin sadece üçte birlik oranından yerine getirilir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed *rahimehumullah* bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Bunu daha önce vasiyet etmemişse geçersiz sayılır ve vârisinin onun adına terikesinden bir şey çıkarması gerekmez. Ancak bunu vasiyet etmişse ve bunun dışında başka vasiyetleri de varsa, öncelikli olarak o vasiyet, terikesinin sadece üçte birlik kısmından verilir." Bu da Mâlik'in ve Medine ehlinden birçok âlimin görüşüdür.

Diğer bir grup da şöyle demiştir: "Bu, onun terikesindeki bir borç olup ölülerin zimmetinde bulunan diğer borçlar gibi ana sermayeden çıkarılır."

Bu konuda ilk dönem ulemasından (mütekaddimîn) ihtilaflı görüşler rivayet edilmiştir. Bu hususta gelen nakillerin bazıları şöyledir:

٩٤٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَنَسٍ قُرَيْشُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي الرَّجُلِ يُوصِي أَنَّ عَلَيْهِ حَجَّةَ الإِسْلامِ، أَوْ عَلَيْهِ زَكَاةٌ، قَالَ الْحَسَنُ: نَقُولُ: يُعْطَيَانِ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ، أَوْصَى بِذَلِكَ أَوْ لَمْ يُوصِ بِهِ إِذَا عُلِمَ أَنَّهُ عَلَيْهِ.

943- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Enes Kureyş b. Enes > Eş'as kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Hasen, üzerine İslâm'ın hac farizası veya zekât sorumluluğunu (beyan ederek bunların eda edilmesini) vasiyet eden bir adamla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu ikisiyle (hac ve zekât) ilgili vasiyet, kişinin böyle bir mükellefiyetinin var olduğunun bilinmesi durumunda, bizatihi vasiyet etmiş olsa da olmasa da bütün maldan verilir."[247]

247 Benzer lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 95.

٩٤٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ زِيَادٍ الأَعْلَمِ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَهُ.

944- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme > Ziyad el-A'lem yoluyla el-Hasen'in bu görüşünü aynı şekilde nakletti.

٩٤٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الأَعْلَمِ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: هُوَ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ يَعْنِي: الْحَجَّ، قَالَ: وَالزَّكَاةُ كَذَلِكَ.

945- Yine bize Ebû Bekre, Ebû Dâvûd > Hammâd > el-A'lem kanalıyla el-Hasen'in şöyle dediğini rivayet etti: -Haccı kastederek- "O, bütün bir maldan verilir." Daha sonra da "Zekât da öyledir" diye ekledi.[248]

٩٤٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ أَخْبَرَنِي قَيْسٌ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي رَجُلٍ أَوْصَى أَنْ يُحَجَّ عَنْهُ وَلَمْ يَكُنْ حَجَّ الْفَرِيضَةَ، قَالَ: يُحَجُّ عَنْهُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ، وَالزَّكَاةُ مِثْلُ ذَلِكَ.

946- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, el-Haccâc > Hammâd b. Seleme > Kays yoluyla rivayet ettiğine göre, Atâ, üzerinde farz olan hac borcu bulunmadığı hâlde kendisi adına haccedilmesini vasiyet eden bir adam hakkında şöyle dedi: "Onun adına bütün bir maldan haccedilir. Zekât da aynı şekildedir."[249]

٩٤٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ وَعَلَيْهِ الْحَجَّةُ، وَالنَّذْرُ، أَنَّهُ قَالَ: هُوَ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

947- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Hammâd > Kays isnadıyla rivayet ettiğine göre, Atâ, hac ve adak borcuyla ölen bir adamla ilgili olarak şunu söyledi: "O, bütün bir maldan verilir."

٩٤٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ وَالنَّذْرُ، قَالَ: لا يُقْضَى عَنْهُ إلا أَنْ يُوصِيَ بِهِ، فَإِنْ أَوْصَى بِهِ فَمِنَ الثُّلُثِ.

248 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 274.

249 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 274.

948- Yine Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Şu'be > Hammâd isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbrahim, hac ve adak borcuyla ölen bir adam hakkında şöyle dedi: "O, bunları vasiyet etmedikçe onun adına yerine getirilemez. Eğer vasiyet etmişse, (malın) üçte birinden verilir."

٩٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حَمَّادٍ، وَدَاوُدَ، وَاللَّيْثِيِّ، وَحُمَيْدٍ، أَنَّهُمْ قَالُوا: هُوَ مِنَ الثُّلُثِ.

949- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Hammâd (b. Seleme) kanalıyla rivayet ettiğine göre, Hammâd (b. Ebî Süleyman), Dâvûd (b. Ebî Hind), (Muhammed b. Amr) el-Leysî ve Humeyd (et-Tavîl) şöyle demişlerdir: "Bu, (malın) üçte birinden verilir."

***

Bu hususta ihtilaf ettikleri için ihtilafa düştükleri meseleyi inceledik. Bize göre, "Ölünün malında ancak kendisi vasiyette bulunursa bu tür bir işlem yapılması zorunludur ve bu, diğer vasiyetlerinden önce malının sadece üçte birlik kısmında geçerlidir" diyenlerin görüşlerinin bir manası yoktur. Zira (bu borcun) onun malından ödenmesi zorunlu ise, kişi onu vasiyet etse de etmese de her hâlükârda bunun ödenmesi gerekir. Ayrıca bu zorunluluk malın sadece üçte birlik kısmıyla alakalı değildir, diğer borçlarda olduğu gibi malın tamamını kaspar. Ancak kişinin vasiyette bulunana kadar malıyla alakalı böyle bir zorunluluk söz konusu değilse, o zaman diğer vasiyetlerinde olduğu gibi terikesinin üçte birlik kısmıyla ilgili bir mesele olur. Bu sebeple bu görüş geçersiz olmakta, iki görüşten diğeri kesinlik kazanmaktadır.

Söz konusu yükümlülüğün bütün bir malla alakalı olup diğer bütün borçlar gibi bunun da malın tamamından verilmesi gereken bir borç olduğunu savunanların delillerinden biri de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, babası adına haccedip edemeyeceğini soran bir adama ***"Babanın bir borcu olsa da sen onu ödeseydin, geçerli olmaz mıydı?"*** şeklinde verdiği cevaptır. Biz bu hadisi Allah Teâlâ'nın izniyle Hac Filleri (Menâsik) Bölümü'nün ilgili yerinde zikredeceğiz.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde, onun bu yükümlülüğü bir borca benzetmesinden daha fazla birbirine bu derece benzeyen başka bir şey yoktur. Dolayısıyla diğerlerinin bu görüş sahibi aleyhine öne sürebilecekleri delillerden biri de daha önce belirtildiği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, (o sorumluluğun) bir borç olduğunu söylememesi sadece onu borca benzetmesidir. Onu borca benzetmesi ise, onun bizatihi bir borç olmadığını

gösterir. Zira bir şey, bizzat kendisine değil, içindeki birtakım özelliklerden dolayı bir başka şeye benzetilebilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* "Ben bugün başımı büyük bir derde soktum; oruçluyken hanımımı öptüm" diyen Ömer *radıyallahu anh*'a ***"Oruçluyken ağzına bir su alıp çalkalamış olsan bunda bir sakınca var mı?"*** diye sormuş, o da "Hayır" cevabını verince ***"O hâlde neden kaygılanıyorsun ki?"*** demiştir.

Keza hanımının siyah tenli bir çocuk doğurduğunu görünce evladını reddetmeye kalkışan bedeviye de ***"Senin develerin var mı?"*** diye sormuş, bedevi "Evet" deyince ***"Renkleri nasıl?"*** diye sormuş, o da "Şöyle, şöyle" diye cevaplamıştır. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Peki içlerinde boz renkli olanı da var mı?"*** diye sormuş, o da "Tabii ki aralarında boz renkli olanı da var" demiş. Allah Rasûlü bu defa ***"Peki, bu boz renkli develerin nereden geldiğini düşünüyorsun?"*** diye sorunca adam "Soyunun bir damarına çekmiş olmalı" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Belki bu çocuk da soyunun bir damarına çekmiştir."***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünü ettiğimiz bu konudaki benzetme tarzı, birtakım şeyleri bizzat kendi nitelikleriyle birbirine benzetmenin ötesinde, bir şeyi kendisinden farklı bir şeye benzetmesi şeklindedir. Allah Rasûlü'nün burada haccı borca benzetmesi de haccın bizatihi bir borç olmadığını ancak bedenler için konulmuş, Yüce Allah'a ait bir farz olarak, mallar konusunda farz kılınan borçlar gibi olduğunu gösterir. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o kimseye, babasının bedeniyle alakalı olarak Allah *azze ve celle*'ye ait bir hakkın ödenmesinin, tıpkı malıyla ilgili bir hakkı ödemesi gibi olduğunu bildirmiştir.

(Mesela;) farklı kişilere borcu bulunan bir adam, bunları ödemekle yükümlüyse ve malının o borçlara harcanması gerekiyorsa; ayrıca alacaklılara ödenmesi gereken borçların fazlalığından dolayı henüz hac farizasını yerine getirmemiş biriyse, bu durumda malından hac farizasına (ayrılacak masraf) ile alacaklılara ödenecekleri birbirine karıştırmadan, sadece alacaklılara ödenecek olanlar birleştirilir. Bu da gösteriyor ki hac ibadeti, farz olduğu kimseye, insanlara ait borçlar gibi bir borç değildir. Bunun dışındaki Allah *azze ve celle*'ye ait haklar, yemin keffaretleri, oruçtan kaynaklanan yükümlülükler, ihramlıyken avlanmanın cezası ile temettü ve kıran haclarındaki (koyun ve keçi cinsinden olan ceza) kurbanları da böyledir.

Öte yandan ilim adamları, Ramazan ayında tutmaları gereken orucu tutamayıp ölünceye kadar da kazasını yapamayan ve hiçbir şekilde oruç tutabilme

umudu kalmamış biri olarak vefatından sonra da kendi adlarına o orucun kaza edilmesini vasiyet etmiş kimselerin oruçlarının yerine yedirilecek yemeğin miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Söz konusu yemeğin (fakire) verilmesi, daha önce de zikrettiğimiz gibi bazı âlimlere göre vacip, bazılarına göre de müstehap sayılıyordu. Bunları ve her bir âlimin bu husustaki görüşünü kitabımızın daha önceki bölümlerinde anlattığımız için burada yeniden tekrarlamaya ihtiyaç duymamaktayız. Fakat orada arzedilen görüşler içinde, oruç yerine verilecek yemeğin miktarı konusundaki tercihe şayan görüşten söz etmemiştik. İşte bu meseleyi burada zikretme gereği duyduk.

Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ının birçok yerinde "yemek yedirme/doyurma"dan bahsettiğini görmekteyiz. Mesela; yeminlerin keffaretleri konusunda şöyle buyurur: ***"Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalamasından on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir."***[250]

İlim ehli, burada geçen yedirmenin miktarı konusunda ihtilaf hâlindedir. Bir grup bunu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ait müd ölçüsüyle iki müd miktarında buğday olarak; hurma ve arpada ise bunun iki katı oranında yani dört müd şeklinde belirlemiştir.

Diğer grup ise, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ait müd ölçüsüyle iki müd oranında takdir etmiş ve bu görüşü Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'ten rivayet etmiştir. Ancak burada, bizim sözünü ettiğimiz oruç yerine geçebilecek yedirmenin miktarına dair bir delil bulunmamaktadır.

Öte yandan (Kur'ân'da zikredilen) yedirme çeşitlerinden biri de zıhar keffareti olarak bir köle bulamayan ve peş peşe iki ay oruç tutamayanların yükümlü olduğu "yedirme"dir. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"... Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur."***[251]

Ne var ki ilim adamları, yemin keffareti olarak verilecek yemeğin miktarında ihtilaf ettikleri gibi burada da verilecek miktar konusunda ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla burada da bahsettiğimiz orucun yerini tutabilecek yedirmenin miktarına ilişkin bir delil yoktur.

Bir diğer yedirme çeşidi de ihramlıyken avlanmanın cezasıyla alakalı olan "yedirme"dir. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurur: ***"İçinizden kim onu***

250 Mâide 5/89.

251 Mücâdele 58/4.

kasten öldürürse, öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder. Yahut (avlanmanın cezası), fakirlere yedirmekten ibaret bir keffarettir..."[252] Yine ilim ehli yemin ve zıhar keffaretlerinde her bir fakire ne kadar yedirileceği konusundaki ihtilafları gibi burada da her bir yoksula yedirilecek yemeğin miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla burada da zikrettiğimiz orucun yerine geçen yedirmenin miktarına dair bir delil bulunmamaktadır.

Başka bir yedirme çeşidi de ihramlıyken hastalık veya bir rahatsızlık sebebiyle saçın tıraş edilmesinden kaynaklanan "yedirme"dir. İlgili âyette Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Sizden her kim hasta olursa ya da başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir."***[253]

İlim adamları bu miktarın iki müd olduğu konusunda icma etmişlerdir. Nitekim Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, (ihramlıyken) başındaki bitlerden sıkıntı çeken Ka'b b. Ucre'ye bunu emretmişti. Allah *azze ve celle* de bu âyeti (bu olay üzerine) indirmiştir. Allah Rasûlü, ona başını tıraş edip bir koyun kesmesini veya üç gün oruç tutmasını ya da her birine iki müd olmak üzere altı fakire yemek yedirmesini emretmiştir.[254]

Küçük bir kayıt dışında bu miktardaki yiyecek üzerinde ittifak edilmiştir. O kayıt da şudur: Adı geçen Ka'b hadisinde, Abdullah b. Ma'kıl'ın Ka'b'tan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* **"buğdaydan iki müd"** buyurmuştur.[255]

Ancak Ebû Kılâbe, İbn Ebî Leyla'dan, onun da Ka'b yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayetinde **"hurmadan iki müd"** demektedir.[256] Yine Yezîd b. Zürey'in, Dâvûd b. Ebî Hind'den, onun eş-Şa'bî'den, onun da Ka'b yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayetinde **"hurmadan iki müd"** kaydı vardır. Fakat Hammâd b. Seleme bunu, Dâvûd'dan,

252 Mâide 5/95.

253 Bakara 2/196.

254 Buhârî, Muhsâr 6; Müslim, Hac 81-83.

255 Müslim, Hac 85; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 242; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 119-120.

256 Müslim, Hac 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 242.

o eş-Şa'bî'den, o Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan, o da Ka'b yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiştir.[257]

Bu durumda lafız ihtilafı Ka'b'dan kaynaklanmaktadır. Üstelik ihramlıyken bir hastalık veya rahatsızlıktan dolayı saçı tıraş etmenin bir keffareti olması haricinde başka hiçbir şey adına "hurmadan iki müd" miktarında bir yemek yedirmeden bahsedildiğini görmedik. Aksine yeminlerin keffaretleri ve diğer hususlarda bu miktarı "hurmadan bir müd" olarak tespit ettik.[258]

Durum böyle olunca, diğer maddeleri belirlerken iki müd miktarındaki hurmanın ölçü alınamayacağını ve iki müd buğday ölçüsünün daha benimsenmeye değer olduğunu görmekteyiz. Çünkü ihramlıyken bir hastalık ya da rahatsızlıktan dolayı başını tıraş ettirenlerin bir şekilde keffaret ödemekle yükümlü oldukları hususunda icma edilmiştir. Ancak her bir fakire iki müd miktarında hurma yedirmek, bazılarına göre geçerli olmakla birlikte bazılarına göre değildir. Bizce buradaki en doğru yaklaşım, bir insanın, yerine getirmekle mükellef olduğunu bildiğimiz bir keffaretinin -mükellefiyetin kalktığına dair bir bilgimiz olmadığı sürece- kaldırılmamasıdır.

İhramlıyken bir rahatsızlık veya hastalıktan dolayı başı tıraş etmedeki yedirmenin miktarı zikrettiğimiz tarzda olması gerektiğine göre, diğer keffaretlerde buğdaydan verilen yedirme miktarının da böyle olması gerekir. Bu mezhep sahiplerinden sabit olan görüşe göre, buğday dışındaki kuru üzümde ölçü, dört müddür. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de özellikle kuru üzüm haricinde bu meselede böyle düşünüyorlardı. Muhammed'in bize Ali, onun da Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, bu hususta kuru üzümü, buğday gibi kabul etmiş ve iki müd olarak belirlemiştir. el-Hasen b. Ziyâd ise Ebû Hanîfe'den buna aykırı bir görüş nakletmiş ve arpayı hurma gibi kabul ettiğini ve onu da diğer ikisi gibi (iki müd olarak) belirlediğini aktarmıştır. Ebû Yusuf ve Muhammed'in bizzat kendi görüşleri de böyledir. İki görüş arasında bizim de benimsediğimiz görüş budur.

Kavut ve una gelince; bizce bu ikisine ilişkin kıyasa uygun olan yaklaşım, bunların buğday gibi olmamaları yönündedir. Zira içerisine işçilik ve emek girebilmektedir. Ayrıca âlimler, bu maddelerin buğday karşılığında satımının caiz olmadığı konusunda icma etmişlerdir.

---

257 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 120.

258 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ifadeden sonra gelen cümlenin bazı kelimeleri düşmüş olduğu için, ne kastedildiği anlaşılamamaktadır. (Çeviren)

Buraya kadar Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının (fakire) yedirmenin ölçüsüyle ilgili görüşlerini zikretmiş olduk. Ayrıca Ka'b'ın söz konusu yedirme miktarına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmiş olduğu hadisten de bahsettik. Ancak biz bunları Allah Teâlâ'nın izniyle ileride işleyeceğimiz konulardaki gerekli yerlere bıraktığımız için bunların senedlerini zikretmedik.

İlim ehli ayrıca yolculukta Ramazan orucunu tutan kimse hakkında da ihtilaf etmiştir. Bazıları "Bu, onun için geçerli olmaz. (Yolculuk dışındaki) ikamet hâlinde onu kaza etmesi gerekir" demiş ve bu görüşü Ebû Hureyre'nin oğlu el-Muhriz'den rivayet etmişlerdir. el-Muhriz şöyle demiştir: "Yolculukta Ramazan orucunu tuttum. Yolculuktan döndüğümde babam bana bu orucu ikamet hâlindeyken yeniden tutmamı emretti."

Ayrıca (bu görüş sahipleri) Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"***[259] âyetini ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisini bu görüşlerinin delili olarak kullanmışlardır.

٩٥٠- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصَفَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ الأَبْرَشُ، قال: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ.

950- ... Muhammed b. Harb el-Ebraş'ın, Ubeydullah[260] b. Ömer kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir."***[261]

٩٥١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ

259 Bakara 2/183-185.

260 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Muhammed b. Harb" ismi, "Muhammed b. Hasen el-Ebraş;" "Ubeydullah" da "Abdullah" olarak geçmektedir. Hâlbuki bir sonraki dipnotta vereceğimiz kaynakların tamamında bu isimler tercümeye kaydettiğimiz şekilde yazılmıştır. Ayrıca biyografi eserlerinde, Muhammed b. Harb el-Ebraş'ın (ö. 192-194), kendilerinden hadis rivayetinde bulunduğu kimselerden bahsedilirken Ubeydullah b. Ömer'in ismi de zikredilmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 44-47. (Çeviren)

261 İbn Mâce, Sıyâm 11; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, II, 63; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 317; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 374.

حَسَنٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَرَأَى زِحَامًا وَرَجُلًا قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَسَأَلَ: مَا هَذَا؟، فَقَالُوا: صَائِمٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ.

951- … Muhammed b. Amr b. Hasen'in rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir yolculuk sırasında bir kalabalık ve üzerine gölge yapılmış bir adam gördü. ***"Nedir bu?"*** diye sordu. "O, oruçlu" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yolculukta oruç tutmanız iyiliklerden değildir."***[262]

٩٥٢ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَفْوَانَ، أَخْبَرَهُ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عَاصِمٍ الْأَشْعَرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ.

952- Ali'nin bize, Ravh > İbn Cüreyc > İbn Şihâb > Safvân b. Abdullah b. Safvân > Ümmü'd-Derdâ yoluyla Ka'b b. Âsım el-Eş'arî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Yolculukta oruç tutmanız iyiliklerden değildir."***[263]

٩٥٣ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عَاصِمٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ.

953- Yine Ali'nin bize, Ravh > Muhammed b. Ebî Hafsa > İbn Şihâb > Safvân kanalıyla Ümmü'd-Derdâ'dan rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Âsım dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir."***[264]

---

262 Buhârî, Savm 36; Müslim, Sıyâm 92.

263 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 63.

264 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 63.

٩٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ السَّقَطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي صَفْوَانُ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ كَعْبٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ. قَالَ سُفْيَانُ: وَذُكِرَ لِي أَنَّ الزُّهْرِيَّ كَانَ يَقُولُ -وَلَمْ أَسْمَعْهُ أَنَا مِنْه-: لَيْسَ مِنَ امْ بِرِّ امْ صِيَامُ فِي امْ سَفَرٍ.

954- Muhammed b. en-Nu‘mân es-Sakatî’nin bize, el-Humeydî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Süfyân dedi ki: ez-Zührî’nin şöyle dediğini işittim: Bize Safvân, Ümmü’d-Derdâ > Ka‘b yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[265]

Süfyân dedi ki: “Bizzat ben ondan işitmemekle birlikte bana, ez-Zührî’nin bu hadisi, “Leyse min *em*-birr *em*-sıyam fi *em*-sefer”[266] lafzıyla okuduğu söylendi.”

***

Bazıları da şöyle demiştir: “Yolculukta Ramazan orucunu tutan kimsenin bu orucu geçerli olup bu kimse, tıpkı ikamet hâlinde o orucu tutan gibidir.” Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leyla, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve -daha önce bahsettiğimiz farklı görüş sahiplerinin dışındaki- çoğu ilim ehlinin görüşü budur. Her ne kadar bu ikisinin, oruç tutmanın mı yoksa tutmamanın mı daha faziletli olduğu konusunda ihtilaf etseler de (bu konudaki kanaatleri böyledir).

Diğer yandan bunların lehine ve birinci görüş sahipleri aleyhine öne sürülebilecek delillerden biri de bizatihi birincilerin bunlara karşı delil olarak kullandığı Allah *azze ve celle*’nin ***“(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin”*** âyetidir. Aslında bu âyette, birincilerin daha önce zikrettiğimiz görüşlerini destekleyecek bir delil bulunmamaktadır. Zira Allah *azze ve celle*’nin ***“(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin”*** âyeti, ilgili kimselere, oruçlarını bizatihi o ay içerisinde terk etme ve daha sonra o ayın dışındaki bir zaman diliminde kaza etme ruhsatı tanımaktadır.

265 İbn Mâce, Sıyâm 11; Nesâî, Sıyâm 46.

266 ***“Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir”*** şeklinde çevirdiğimiz metin, Arapça’da ***“Leyse mine’l-birr es-sıyâm fi’s-sefer”*** tarzında yazılmaktadır. Ancak Yemenli bir kabilenin lehçesine göre, buradaki “birr (iyilik),” “sıyam (oruç)” ve “sefer (yolculuk)” kelimelerinin başında yer alan belirlilik takısının “lam” harfi “mim” olarak da okunmaktadır. Burada bu hususa değinilmektedir. (Çeviren)

Bu söylediklerimizin delili ise Allah *azze ve celle*'nin şu âyetidir: ***"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı)..."***[267] Bu konuda (Allah Teâlâ) yolcu veya mukim, hasta ya da sağlıklı ayrımı yapmaksızın bütün mü'minleri kapsayacak şekilde hitap etmiştir.

Ancak daha sonra ***"Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"***[268] buyurmaktadır. Allah Teâlâ'nın bu hitabı, bir önceki âyette orucu farz kıldığı kimselere yöneliktir. Dolayısıyla ***"Kim onda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** buyurması, yolcu ve hastalara bizzat o ayın içerisinde oruç tutmama ruhsatı tanınması anlamındadır; yoksa bu kimselerin oruç tutmaları hâlinde, bu oruçlarının geçerli olmayacağı manasına gelmez.

Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisinde de onların lehine bir delil bulunmamaktadır. Çünkü ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** ifadesini, "iyiliklerin en üstünü veya iyiliğin en üst mertebesinden değildir" şeklinde anlamak mümkündür. Aksi hâlde, ikamet hâllerinde mutlaka oruç tutmak gerektiği ve tutmamanın günah sayıldığı gibi yolculuk sırasında da kesinlikle oruç tutmak gerekir veya oruç tutmamak günah hâle gelirdi. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* daha önceki rivayetlerimizde de geçtiği gibi yolculuk esnasında oruç tutmuştur.

Bu durumda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iyilik sayılmayan bir oruç tutması caiz midir? Böyle bir şeyi düşünmekten Allah'a sığınırız. Bize göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisi, "Yolculukta oruç tutmak, en üstün iyiliklerden değildir" manasmdadır. Çünkü bazen düşmanla savaş ve benzeri durumlarda güçlü kalabilmek için yolculukta oruç tutmamak, oruç tutmaktan daha üstün hâle gelebilmektedir. Bize göre bu hadisteki yaklaşım, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu hadisi gibidir:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Miskin, kapı kapı dolaşıp bir-iki lokma veya bir-iki hurma ile geçinen dilenci değildir"*** buyurunca sahâbîler,

267 Bakara 2/183-184.

268 Bakara 2/184.

"Öyleyse kimdir 'miskin' ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. Şöyle cevap verdi: ***"İhtiyacını karşılayacak hiçbir şeyi olmadığı hâlde dilenmekten utanan ve durumu bilinmediği için kendisine bir şeyler verilmeyen kimsedir."***

٩٥٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا الْحَدِيثِ.

955- … Ebû Salih, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi rivayet etmiştir.[269]

٩٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

956- … Yine el-A'rec, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etmiştir.[270]

***

Biz kitabımızın geçen bölümlerinde bu konuyla ilgili diğer rivayetleri senedleriyle birlikte zikretmiştik. Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Miskin, kapı kapı dolaşan...değildir"*** hadisi, "meskenetin (yoksulluğun) en alt sınırındaki son derece miskin kişi, kapı kapı dolaşıp bir-iki lokmayla geçinen kimse değildir" anlamına gelmektedir.

Bu söylediklerimizin ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** sözüyle, "yolculuk" hâlini oruç mahalli olmaktan çıkarmayı kastetmediğinin delili ise şöyledir:

٩٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ فِي سَفَرِهِ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، يُرَشُّ عَلَيْهِ الْمَاءُ، فَقَالَ: مَا بَالُ هَذَا؟، قَالُوا: صَائِمٌ يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ، فَعَلَيْكُمْ بِرُخْصَةِ اللهِ الَّتِي رَخَّصَ لَكُمْ فَاقْبَلُوهَا.

269 Buhârî, Zekât 53.

270 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 64.

957- … Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân'ın rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir yolculuk sırasında bir ağacın gölgesinde üzerine su serpilen bir adamın yanından geçti. ***"Bunun durumu ne?"*** diye sorunca, "Oruçludur, ey Allah'ın Rasûlü!" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir. Siz Allah'ın size vermiş olduğu ruhsatı dikkate alın ve onu kabul edin"*** buyurdu.[271]

***

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** sözüyle, hadisi "yolculukta oruç tutana hiçbir ruhsatın tanınmadığı, en üstün iyiliklerden değildir" şeklinde te'vil edenlerin yaklaşımını kastettiğini göstermektedir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususu, Hamza b. Amr el-Eslemî'nin hadisinde açıklamaktadır. Şöyle ki:

٩٥٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الأَزْدِيُّ الْجِيرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللهِ بْنُ رَاشِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الأَسْوَدِ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي مُرَاوِحٍ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو الأَسْلَمِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي أَسْرُدُ الصِّيَامَ أَفَأَصُومُ فِي السَّفَرِ؟ قَالَ: إِنَّمَا هِيَ رُخْصَةٌ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ لِلْعِبَادِ، مَنْ قَبِلَهَا فَحَسَنٌ جَمِيلٌ، وَمَنْ تَرَكَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ.

958- … Ebû Murâvih'in rivayet ettiğine göre, Hamza b. Amr el- Eslemî *radıyallahu anh* "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben devamlı oruç tutan biriyim. Yolculuk hâlinde de tutabilir miyim?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Bu, Allah azze ve celle'nin kullarına tanıdığı bir ruhsattır. Kim onu kabul ederse iyi ve güzel olur. Kim de terk ederse hiçbir günahı yoktur"*** buyurdu.[272]

***

Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadiste, yolculuk sırasında oruç tutmamanın, orucun yolculukta yeri olmadığı anlamına gelmediğini, sadece Allah *azze ve celle*'nin kullarına tanıdığı bir ruhsat olduğunu haber vermektedir. Nitekim daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiğimiz hadislerde, Allah Rasûlü'nün

271 İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 258-259; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 62.

272 Müslim, Sıyâm 107.

Ramazan'da yolculuğa çıktığını, yolculuk esnasında oruç tutup daha sonra da bozduğunu ve oruç tutmak insanlara zor gelmeye başlayınca da onlara oruç bozmalarını emrettiğini rivayet etmiştik. Bu da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu uygulamasının, Allah *azze ve celle*'nin indirdiği ***"Kim onda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyetinden sonra olduğunu göstermektedir.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den yolculukta oruç tutmamaya ve Ramazan'da yapılan yolculuktaki oruçlara dair mütevatir derecesinde rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

٩٥٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَصُومُ فِي السَّفَرِ وَيُفْطِرُ.

959- ... İbrahim'in Alkame yoluyla İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yolculukta oruç tuttuğu gibi tutmadığı da oluyordu.[273]

٩٦٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ مُوَرِّقٍ الْعِجْلِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَنَزَلْنَا يَوْمًا شَدِيدَ الْحَرِّ، فَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ، وَأَكْثَرُنَا ظِلًّا صَاحِبُ الْكِسَاءِ، وَمِنَّا مَنْ يَسْتُرُ الشَّمْسَ بِيَدِهِ، فَسَقَطَ الصُّوَّامُ وَقَامَ الْمُفْطِرُونَ، فَضَرَبُوا الْأَبْنِيَةَ، وَسَقَوُا الرِّكَابَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالْأَجْرِ.

960- ... Asım'ın Muverrık el-Iclî'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: Bir yolculukta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydik. Çok sıcak bir günde bir yerde konakladık. Kimimiz oruç tutuyor, kimimiz de tutmuyordu. En fazla gölgelenebilenlerimiz elbiseleri olanlardı. Hatta bazılarımız eliyle güneşten korunmaya çalışıyordu. Bu durumda oruçlular bitkin düştüğü için oruç tutmayanlar kalkıp çadırları kurdular ve develeri suladılar. Bunun

273 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 402, 407.

üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bugün oruç tutmayanlar ecrin tamamını aldılar."***[274]

٩٦١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ قَالَ: سَافَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ، فَلَمْ يَعِبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ.

961- ... Humeyd et-Tavîl'in rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Ramazan'da bir yolculuğa çıkmıştık. Ne oruç tutanlar tutmayanları ne de tutmayanlar tutanları ayıpladı."[275]

٩٦٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، تِسْعَ عَشْرَةَ أَوْ لِتِسْعَ عَشْرَةَ مِنْ رَمَضَانَ، فَصَامَ صَائِمُونَ وَأَفْطَرَ مُفْطِرُونَ، فَلَمْ يَعِبْ هَؤُلَاءِ عَلَى هَؤُلَاءِ، وَلَا هَؤُلَاءِ عَلَى هَؤُلَاءِ.

962- Ali b. Şeybe'nin bize, Ravh > Şu'be > Katâde yoluyla Ebû Nadra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: "Ramazan'ın on dokuzunda veya on yedisinde, Mekke Fethi'nin gerçekleştiği günde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdik. Oruç tutanlar tuttu, tutmayanlar da tutmadı. Fakat ne bunlar onları ne de onlar bunları ayıpladı."[276]

٩٦٣ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: لِاثْنَتَيْ عَشْرَةَ.

963- Ali bize, Ravh > İbn Ebî Arûbe > Katâde isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti fakat "(Ramazan'ın) on ikisinde" dedi.[277]

٩٦٤ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُمَا، قَالَا: لِثَمَانِي عَشْرَةَ.

274 Müslim, Sıyâm 100.

275 Mâlik, Sıyâm 23; Buhârî, Savm 37; Müslim, Sıyâm 98.

276 Müslim, Sıyâm 93-94.

277 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 68.

964- Yine Ali bize, Ravh yoluyla; Ebû Bekre de Vehb kanalıyla (Ravh ve Vehb'in her ikisi) Hişâm'dan, o da Katâde'den rivayet ederek bu hadisi onun isnadıyla aynı şekilde zikretti, ancak "on sekizinde" dedi.[278]

٩٦٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ حَمْزَةَ بْنَ عَمْرٍو الأَسْلَمِيَّ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَصُومُ فِي السَّفَرِ؟ وَكَانَ كَثِيرَ الصَّوْمِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنْ شِئْتَ فَصُمْ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ.

965- ... Hişâm b. Urve'nin, babasından, onun da Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Hamza b. Amr el-Eslemî "Ey Allah'ın Rasûlü! Yolculukta oruç tutayım mı?" diye sordu. Zira Hamza, çok oruç tutan biriydi. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Dilersen tut, dilersen tutma!"***[279]

٩٦٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ أَبِي أَنَسٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ حَمْزَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

966- ... İmrân b. Ebî Enes, Süleyman'dan, o da Hamza kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[280]

٩٦٧ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، وَهِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ حَمْزَةَ بِذَلِكَ.

967- ... Yine Katâde, Süleyman'dan, o da Hamza'dan bu hadisi rivayet etti.[281]

٩٦٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ سُمَيٍّ، مَوْلَى أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ

278 Müslim, Sıyâm 94.

279 Buhârî, Savm 33; Müslim, Sıyâm 103-105.

280 Nesâî, Sıyâm 56.

281 Nesâî, Sıyâm 56.

اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَمَرَ النَّاسَ فِي سَفَرٍ عَامَ الْفَتْحِ بِالْفِطْرِ وَقَالَ: تَقَوَّوْا لِعَدُوِّكُمْ، وَصَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: قَالَ الَّذِي حَدَّثَنِي: لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعَرْجِ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ الْمَاءَ مِنَ الْعَطَشِ أَوْ مِنَ الْحَرِّ، ثُمَّ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ طَائِفَةً مِنَ النَّاسِ صَامُوا حِينَ صُمْتَ، فَلَمَّا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْكَدِيدِ دَعَا بِقَدَحٍ فَشَرِبَ، فَأَفْطَرَ النَّاسُ.

968- ... Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın azatlısı Sümey'den, onun (Ebû Bekir b. Abdurrahman'dan),[282] onun da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir sahâbîsinden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesindeki yolculukta insanlara oruçlarını bozmalarını emrederek ***"Düşmanlarınıza karşı güçlenin"*** buyurdu. Ancak kendisi orucuna devam etti.

Ebû Bekir dedi ki: Bunu bana nakleden kişi şöyle dedi: "(Medine yolu üzerinde) el-Arc denilen yerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in susuzluktan veya aşırı sıcaktan başına su döktüğünü gördüm. Daha sonra 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sen oruca devam ettiğin için bazıları da orucu bozmayıp devam ettiler' denildi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* el-Kedîd mevkiine[283] gelince bir tas (su veya süt) getirtip içti, insanlar da oruçlarını bozdular."[284]

***

Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ramazan'da yaptığı yolculuklarda oruç tuttuğunu gösteren mütevatir rivayetler olup Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisine ilişkin daha önce yapmış olduğumuz te'vili doğrulamaktadır.

Diğer taraftan bazıları "Yolculukta Ramazan orucunu tutanların, tutmayanlara üstünlüğü yoktur" demişlerdir.

Bir başka grup da şöyle demiştir: "Yolculukta Ramazan orucunu tutmak, tutmamaktan daha faziletlidir." Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimsemişlerdir. Nitekim Süleyman bize babasından, o

---

282 Eserin yazma ve basılı nüshalarından düşmüş olan bu isim, Mâlik, Savm 22'de mevcuttur. (Çeviren)

283 Mekke'ye 42 mil mesafede bir su havzasının adı. (Çeviren)

284 Mâlik, Sıyâm 22.

Muhammed'den, o da Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiştir. Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

٩٦٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: كُلُّ ذَلِكَ وَاسِعٌ لِلصِّيَامِ فِي السَّفَرِ لِمَنْ قَوِيَ عَلَيْهِ حَسَنٌ، وَهُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ لِمَنْ قَوِيَ عَلَيْهِ.

969- Yunus bize İbn Vehb'den Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etti: "Bütün bu görüşlerin yolculuktaki oruç meselesinde yeri vardır. Ancak gücü yetenlerin oruç tutması iyidir ve bu durumdaki kişiler için benim tercih edip beğendiğim kanaat de budur."[285]

***

Âlimler bu konuda da ihtilaf ettiklerine ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yolculukta Ramazan orucunu tutmamayı bir ruhsat olarak kabul ettiği sabit olduğuna göre, Ramazan'ın girmesiyle birlikte oruç tutmak ve farzı bir an önce eda etmek, -eğer o kişiye bir zorluğu söz konusu değilse- geciktirmekten daha faziletli bir tutum olacaktır. İbn Abbâs ve Enes de bu kanaati benimsemişlerdir. Şöyle ki:

٩٧٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِنَّمَا أَرَادَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِالْفِطْرِ فِي السَّفَرِ التَّيْسِيرَ عَلَيْكُمْ، فَمَنْ يُسِّرَ عَلَيْهِ الصِّيَامُ فَلْيَصُمْ، وَمَنْ يُسِّرَ عَلَيْهِ الْفِطْرُ فَلْيُفْطِرْ.

970- ... Abdülkerim b. Mâlik'in Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah *azze ve celle,* yolculukta oruç tutmama ruhsatını vermekle size kolaylık olmasını murad etmiştir. Bu itibarla oruç tutması kolayına gelenler tutsun; oruç tutmaması kolayına gelenler de tutmasın."[286]

٩٧١ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَاصِمًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: إِنْ شِئْتَ فَصُمْ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ، وَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.

285 Mâlik, *Müdevvene*, I, 201.

286 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

971- ... Şu'be dedi ki: Âsım'ı, Enes'in şu sözünü naklederken işittim: (Enes) dedi ki: "Dilersen oruç tut, dilersen tutma. Ancak oruç tutmak daha faziletlidir."[287]

٩٧٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: إِنْ أَفْطَرْتَ فَرُخْصَةٌ، وَإِنْ صُمْتَ فَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.

972- ... el-Hasen b. Salih'in, Âsım kanalıyla rivayet ettiğine göre, Enes şöyle demiştir: "Oruç tutmazsan bu bir ruhsattır. Fakat tutarsan, oruç tutmak daha faziletlidir."[288]

٩٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسًا عَنْ صَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ فِي السَّفَرِ، قَالَ: الصَّوْمُ أَفْضَلُ.

973- İbrahim b. Muhammed b. Yunus'un bize, Musa b. Mes'ûd kanalıyla Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: Enes'e yolculukta Ramazan orucunu tutma konusunu sordum. "Oruç tutmak daha faziletlidir" dedi.[289]

---

287 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

288 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

289 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيٓ اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ...﴾

"RAMAZAN AYI, İNSANLARA YOL GÖSTERİCİ, DOĞRUNUN VE DOĞRUYU EĞRİDEN AYIRMANIN AÇIK DELİLLERİ OLARAK KUR'ÂN'IN İNDİRİLDİĞİ AYDIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun..."***[290] buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın bize bahsetmiş olduğu Ramazan ayı, ***"Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir"***[291] âyetinde Allah Teâlâ'nın bize vakit ölçüleri (mevâkît) olarak belirlediği hilâllerle bilinen bir aydır. Bu âyette Allah Teâlâ bizlere, haccımız için ve bunun dışında vakitlerle belirlediğimiz oruç, iddetler[292] ve îlâ'[293] gibi dinî işlerin yanı sıra muamelat ve borçlarımızın ödenme zamanı gibi dünyevî konularda da hilâllerin vakit ölçüleri olduğunu bildirmektedir.

---

290 Bakara 2/185.

291 Bakara 2/189.

292 İddet: Bir erkeğin veya kadının evlilik sona erdikten sonra belli bir süre başkasıyla evlenmeyip beklemede bulunmalarıdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 179. (Çeviren)

293 Îlâ: Kocanın karısına yanaşmamak üzere yemin etmesidir. Üç kısma ayrılır: 1. Îlâ-yı muvakkat: Dört ay, sekiz ay gibi bir müddetle kayıtlı olan îlâdır. 2. Îlâ-yı müebbed: Ebediyyen yaklaşmamak üzere yapılan îlâdır. 3. Îlâ-yı mechul: Belirli bir müddetle ya da müebbed kaydıyla yapılmayan îlâdır. Îlâ müddetinde koca sebat eder ve karısına yanaşmazsa bir bâin talak meydana gelir. Rücû ederse keffaret gerekir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 192. (Çeviren)

Ancak Allah *azze ve celle* bizlere, hilâllerle bilinebilecek olan ayların sayısını bu âyette değil, Tevbe sûresindeki ***"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup bunların dördü haram aylarıdır"***[294] âyetinde beyan etmiştir. Buna göre Allah Teâlâ, vakit ölçüleri olarak tayin ettiği bu ayların sayısının on iki olduğunu haber vermektedir.

Aynı zamanda bunu bize Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle, onun Veda Haccı'ndaki hutbesinde insanlara yönelik şu sözüyle de açıklamıştır: ***"Şüphesiz zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki ilk hâline dönmüştür. Artık bir yıl on iki aydır. Bunların dördü haram aylardır."***[295] Biz Allah Teâlâ'nın izniyle bu hadisi, gerektiği yerde isnadıyla birlikte ele alacağız.

Buna göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bizlere, bu on iki ayın tamamlanmasıyla bir yılın oluştuğunu; ardından diğer bir yılın girdiğini ve böylece bütün zamanların devamlı yenilendiğini bildirmiş olmaktadır.

Öte yandan Allah *azze ve celle* bize, bu hilâllerden her ikisi arasındaki gün ve gecelerin miktarını da açıklamamamıştır. Bunu bize beyan eden de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Şöyle ki:

٩٧٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: إِنِّي لَأَعْجَبُ مِنَ الَّذِينَ يَصُومُونَ قَبْلَ رَمَضَانَ، إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا رَأَيْتُمُ الْهِلَالَ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَعُدُّوا ثَلَاثِينَ.

974- Ali b. Ma'bed'in bize, Ravh b. Ubâde > Zekeriyya b. İshâk > Amr b. Dînâr yoluyla rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Cübeyr,[296] İbn Abbâs'ı şöyle derken işittiğini haber vermiştir: Ramazan'dan önce oruç tutanlara hayret ediyorum. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"(Ramazan) hilâlini gördüğünüz zaman oruç tutun. (Şevval) hilâlini***

---

294 Tevbe 9/36.

295 Ebû Dâvûd, Hac 67.

296 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı eserinde (IX, 386) bu ismin Muhammed b. Huneyn olarak da okunduğunu, doğrusunun İbn Huneyn olduğunu belirtmektedir. (Çeviren)

gördüğünüzde de oruç açın (bayram yapın). Eğer hava kapalıysa (ve hilâli göremezseniz) otuza tamamlayın."[297]

٩٧٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ، مِثْلَهُ.

975- İbrahim b. Merzûk bize Ravh kanalıyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.[298]

٩٧٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَسَارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

976- Ebû Bekre'nin bize, İbrahim b. Yesâr > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Muhammed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Onu şöyle derken işittim" dedikten sonra hadisi aynı şekilde zikretti.[299]

٩٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَعُدُّوا ثَلَاثِينَ.

977- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Ali b. el-Ca'd > Şu'be kanalıyla rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Ziyâd dedi ki: Ebû Hureyre *radıyallahu ahn*'ın şöyle dediğini işittim: Ebu'l-Kâsım *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Onu (hilâli) görünce oruç tutmaya başlayın ve yine onu görünce bırakın. Eğer hava kapalıysa, otuza tamamlayın."***[300]

٩٧٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّوَّاسِيُّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَصُمْ ثَلَاثِينَ إِلَّا أَنْ تَرَى الْهِلَالَ قَبْلَ ذَلِكَ.

---

297 Nesâî, Sıyâm 12; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 436.

298 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 436.

299 Nesâî, Sıyâm 12; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 436.

300 Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 19.

978- ... Mücâhid'in, eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, Adiy b. Hâtim dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana şöyle buyurdu: ***"Ramazan geldiğinde, -daha önce hilâli görmediysen- otuz gün olarak oruç tut."***[301]

***

Sonuç olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiklerimizden, bir ayın otuz günü geçmediğini anlamaktayız.

٩٧٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ، وَلَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوُا الْهِلَالَ، وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ.

979- ... Abdullah b. Dînâr'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ay, yirmi dokuz gündür. Hilâli görmedikçe oruç tutmayın ve onu görmedikçe de orucunuzu bırakmayın. Eğer hava kapalı olursa, hilâli (otuz gün olarak) hesap edin."***[302]

***

Buradan da bir ayın yirmi dokuz günden daha az olamayacağını anlıyoruz. Bundan önceki rivayetlerimizden de otuz günden daha fazla olamayacağını anlamıştık. Sadece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir hadiste Ramazan ve Zilhicce aylarının diğer aylardan farkını ortaya koyan bir noktaya işaret edilmektedir. Şöyle ki:

٩٨٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَعَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ سَالِمٍ أَبِي عُبَيْدِ اللهِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: شَهْرَا عِيدٍ لَا يَنْقُصَانِ: رَمَضَانُ، وَذُو الْحِجَّةِ.

980- İbrahim b. Merzûk ve Ali b. Ma'bed'in bize, Ravh b. Ubâde > Hammâd > Sâlim b. Ubeydullah b. Sâlim > Abdurrahman b. Ebî Bekre isnadıyla babasından rivayet ettiklerine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İki bayram ayı vardır ki eksilmezler: Ramazan ve Zilhicce."***[303]

---

301 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 393; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVII, 78.

302 Mâlik, Sıyâm 2; Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 9.

303 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 47.

٩٨١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

981- İbrahim bize, Osman b. Ömer b. Fâris > Şu'be > Hâlid el-Hazzâ > Abdurrahman b. Ebî Bekre > babası isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[304]

***

Bir grup âlim, buradaki eksikliğin sayı bakımından olduğu ve hadisten açıkça anlaşılan ilk anlama göre Ramazan ve Zilhicce aylarının her birinin otuz günden az olmayacağı kanaatine varmıştır.

Diğer bir gruba göre ise ***"eksilmezler"*** ifadesinin anlamı şudur: Aynı yıl içerisinde biri diğerine göre eksilebilir, ancak her ikisi birden eksik olamaz.

Bir başka grup da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"eksilmezler"*** sözünü şöyle anlamaktadır: Her ikisi yirmi dokuz gün olsalar bile, otuzar gün oldukları hâllerde geçerli olan hükümlerinden farklı olarak bir eksilme/azalma söz konusu değildir. Zira her ikisinde de İslâm'ın emrettiği işler vardır. (Mesela;) oruç bu ikisinden birinde olup diğer hiçbir ayda yoktur. Yine hac da bu ikisinden birindedir ve diğer ayların hiçbirinde mevcut değildir. Dolayısıyla bu iki ay yirmi dokuz gün çekseler bile, birinde olup diğerinde olmayan hac ve oruç eksikliklerini ortadan kaldırmak maksadıyla özellikle bu iki aya vurgu yapılmıştır.

Bu te'vil, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** ve ***"(Ramazan) hilâlini gördüğünüz zaman oruç tutun. (Şevval) hilâlini gördüğünüzde de tutmayın (bayram yapın). Eğer hava kapalı olursa (ve hilâli göremezseniz) otuza tamamlayın"*** hadislerine delalet etmektedir.

Buradan Ramazan henüz otuz güne tamamlanmadan da Şevval hilâlini görebileceğimizi anlıyoruz.

Şu da var ki sözü geçen Ebû Bekre hadisi buradaki iki kanal dışında ve bunlara aykırı bir biçimde farklı bir yoldan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

304 Buhârî, Savm 12; Müslim, Sıyâm 31.

٩٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا فَرْوَةُ بْنُ أَبِي الْمِغْرَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ مَالِكٍ الْمُزَنِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ شَهْرٍ حَرَامٍ ثَلَاثُونَ يَوْمًا وَثَلَاثُونَ لَيْلَةً.

982- ... el-Kâsım b. Mâlik el-Müzenî'nin Abdurrahman b. İshâk'dan, onun da Abdurrahman b. Ebî Bekre'den rivayet ettiğine göre, babası (Ebû Bekre) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Her haram ay, otuz gün ve otuz gecedir."***[305]

***

Bize göre bu hadisin hiçbir değeri yoktur. Zira Abdurrahman b. İshâk, ne ezber gücü (zabt) ne de rivayetteki titizlik ve güvenilirliği (itkan) bakımından Halid el-Hazzâ'ın[306] dengidir. Ayrıca gözlemlenebilen fiilî durum, onların rivayetlerini reddeder. Çünkü haram ayların otuz günden daha az olabildiğini de görmekteyiz. Ancak âlimiyle cahiliyle hiç kimse, Halid'in daha önce rivayet ettiğimiz hadisinde bahsettiği Ramazan ayının, haram aylardan olmadığı için, İbn İshâk'ın bu hadisinden çıkarılmasını yadırgamamıştır. Nitekim biz daha önce bu konu içerisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ay, (eksiksiz) yirmi dokuz gündür"*** sözünü rivayet etmiştik. Bu hususta Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilip de burada tekrar etmeye ihtiyaç duyduğumuz ve bu konuda nakledilen daha başka rivayetler ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"İki bayram ayı vardır ki eksilmezler: Ramazan ve Zilhicce"*** hadisiyle kastedileni tespite yönelik delillerin çıkarılması içindir. Nitekim;

٩٨٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ الْعَبْدِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الشَّهْرُ هَكَذَا، وَهَكَذَا، وَهَكَذَا وَنَقَصَ فِي الثَّالِثَةِ أُصْبُعًا.

305 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, I, 439.

306 Bk. 981 no'lu rivayetin senedindeki ravi.

983- … İsmail b. Halid'in Muhammed b. Sa'd'dan rivayet ettiğine göre, babası (Sa'd b. Ebî Vakkâs) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (iki eliyle göstererek) ***"Bir ay, böyle, böyle ve böyledir"*** buyurdu ve üçüncüde bir parmak eksiltti.[307]

٩٨٤ - حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ إِدْرِيسَ بْنِ الْحَجَّاجِ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَبَلَةُ بْنُ سُحَيْمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الشَّهْرُ هَكَذَا، وَهَكَذَا، وَهَكَذَا، وَضَمَّ إِبْهَامَهُ فِي الثَّالِثَةِ.

984- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre Cebele b. Sühaym dedi ki: İbn Ömer'i şöyle derken işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir ay, böyle, böyle ve böyledir"*** buyurdu ve üçüncüde başparmağını büktü.[308]

٩٨٥ - حَدَّثَنَا بَكْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَسْوَدُ بْنُ قَيْسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ عَمْرٍو، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَذْكُرُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

985- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, el-Esved b. Kays dedi ki: Saîd b. Amr'ı şöyle derken işittim: "İbn Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını aktardığını duydum."[309]

٩٨٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ.

986- … Yahya b. Ebî Kesîr'in rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme, Abdullah b. Amr'ın şöyle dediğini işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle derken duydum: ***"Ay, yirmi dokuz gündür."***[310]

***

307 Müslim, Sıyâm 26; Nesâî, Sıyâm 16.

308 Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 13.

309 Müslim, Sıyâm 15; Nesâî, Sıyâm 17.

310 Nesâî, Sıyâm 17.

Kanaatimizce -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü, belirli bir ayın böyle olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Yoksa bütün ayların (istisnasız) yirmi dokuz çektiğini belirtmek maksadıyla söylenmemiştir.

Zira dikkat ettiysen Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Eğer hava kapalı olursa otuza tamamlayın"*** sözü de buna işaret etmektedir. Çünkü bir ay, en fazla o kadar gün çekebilir.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** sözüyle belirli bir ayı kastettiğinin delili de şudur:

٩٨٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ يُونُسَ الْيَمَامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ سِمَاكٍ أَبِي زُمَيْلٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَذَكَرَ إِيلَاءَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نِسَائِهِ، وَأَنَّهُ نَزَلَ لِتِسْعٍ وَعِشْرِينَ، فَقَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ قَدْ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ.

987- ... İbn Abbâs dedi ki: Ömer b. el-Hattâb bana Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hanımlarından uzaklaşması (îlâ) olayından bahsetti ve Allah Rasûlü'nün yirmi dokuzuncu günde (ayrı durduğu odadan) inerek şöyle dediğini aktardı: ***"Ay, yirmi dokuz gün çekebilir."***[311]

***

Bu hadisin lafzı böyledir. Fakat;

٩٨٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ صَيْفِيٍّ، أَنَّ عِكْرِمَةَ أَخْبَرَهُ، أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَفَ أَنْ لَا يَدْخُلَ عَلَى بَعْضِ أَهْلِهِ شَهْرًا، فَلَمَّا مَضَى تِسْعٌ وَعِشْرُونَ غَدَا عَلَيْهِمَا، أَوْ رَاحَ، فَقِيلَ لَهُ: حَلَفْتَ يَا نَبِيَّ اللهِ أَنْ لَا تَدْخُلَ عَلَيْهِنَّ شَهْرًا؟، فَقَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ يَوْمًا.

988- ... İkrime'nin Ümmü Seleme'den aldığı bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bazı hanımlarının yanına bir ay boyunca girmeyeceğine dair yemin etmişti. Yirmi dokuz gün geçtikten sonra sabah vakti veya

311 Müslim, Talâk 30; Nesâî, Sıyâm 14.

akşam üzeri onların yanına geldi. Bunun üzerine ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Onların yanına bir ay boyunca girmeyeceğine dair yemin etmiştin!" denildi. O da şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz (bu) ay, yirmi dokuz gündür."***[312]

٩٨٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ الْمَكِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: هَجَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِسَاءَهُ شَهْرًا وَكَانَ يَكُونُ فِي الْعُلْوِ، وَيَكُنَّ فِي السُّفْلِ، فَنَزَلَ إِلَيْهِنَّ فِي تِسْعٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّكَ مَكَثْتَ تِسْعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَقَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ هَكَذَا، وَهَكَذَا بِأَصَابِعِ يَدِهِ وَهَكَذَا وَقَبَضَ فِي الثَّالِثَةِ إِبْهَامَهُ.

989- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ravh > Zekeriyya b. İshâk el-Mekkî yoluyla rivayet ettiğine göre; Ebu'z-Zübeyr, Câbir'in şöyle dediğini işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımlarından bir ay süreyle ayrı durdu. Bu süre zarfında o, yüksekçe bir yerde, hanımları ise aşağıda kaldılar. Yirmi dokuzuncu gece yanlarına indiğinde bir adam "Sen orada yirmi dokuz gün kaldın" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü iki elinin parmaklarını kullanarak ***"Şüphesiz ay, böyle, böyle ve böyledir"*** dedi ve üçüncüde başparmağını büktü.[313]

٩٩٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

990- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ravh > İbn Cüreyc kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr, Câbir'i işittiğini söyleyerek aynı hadisi zikretti.[314]

٩٩١ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: آلَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نِسَائِهِ، فَأَقَامَ فِي مَشْرُبَةٍ تِسْعًا وَعِشْرِينَ، ثُمَّ نَزَلَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، آلَيْتَ شَهْرًا، فَقَالَ: الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ.

---

312 Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 25.

313 Müslim, Sıyâm 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 329.

314 Müslim, Sıyâm 24.

991- ... İsmail b. Ca'fer'in Humeyd'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımlarına yaklaşmayacağına dair îlâ yaptı (yemin etti). Yüksekçe bir odada yirmi dokuz gün kaldıktan sonra indi. "Ey Allah'ın Rasûlü! Bir ay boyunca (onlara) yaklaşmayacağına dair yemin etmiştin" dediler. Bunun üzerine ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** buyurdu.[315]

***

Buraya kadar zikrettiklerimiz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** şeklindeki ifadesinden veya buna yakın sözlerinden, hanımlarından uzaklaşmaya dair yemin ettiği (îlâ) ayı kastettiğini göstermektedir. Bizim görüşümüz böyledir fakat yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Çünkü Allah Rasûlü'nün yemini, ayın başına denk gelmişti.

Ancak Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** hadisini rivayet edenlere itiraz ettiği ve Allah Rasûlü'nün bu konudaki sözünün başka bir lafzı olduğunu haber verdiği nakledilmiştir. Şöyle ki:

٩٩٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: وَقَوْلُهُمْ إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ، وَلا وَاللهِ مَا كَذَلِكَ قَالَ، أَنَا وَاللهِ أَعْلَمُ بِمَا قَالَ فِي ذَلِكَ، إِنَّمَا قَالَ حِينَ هَجَرَنَا: لأَهْجُرُكُنَّ شَهْرًا، فَجَاءَ حِينَ ذَهَبَتْ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَيْلَةً، فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللهِ، إِنَّكَ أَقْسَمْتَ شَهْرًا، وَإِنَّمَا غِبْتَ عَنَّا تِسْعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً؟ فَقَالَ: إِنَّ شَهْرَنَا هَذَا كَانَ تِسْعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً.

992- ... Hişâm b. Urve'nin babasından rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Ay, yirmi dokuz gündür'*** buyurdu" diyorlar. Hayır, Allah'a yemin olsun ki o böyle söylemedi. Vallahi ben onun bu konuda ne söylediğini gayet iyi biliyorum. O sadece bizden uzaklaşırken ***"Sizden bir ay süreyle ayrı duracağım"*** demişti. Yirmi dokuz gecenin bitiminde gelince ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Sen bir ay süreyle (ayrı kalmak üzere) yemin etmiştin. Fakat bizden yirmi dokuz gece ayrı kaldın!" dedim. Şöyle cevap verdi: ***"Bizim içinde bulunduğumuz bu ay, yirmi dokuz gece idi."***[316]

---

315 Buhârî, Savm 11; Nesâî, Talâk 32.

316 Müslim, Sıyâm 22; Nesâî, Sıyâm 14.

Öte yandan Ebû Hureyre kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ayların sayısı konusunda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

٩٩٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْخَزَّازُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ، وَيَكُونُ ثَلَاثِينَ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَكَمِّلُوا الْعِدَّةَ.

993- ... İbn Ebî Kesîr'in, Ebû Seleme yoluyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz ay, yirmi dokuz çekebildiği gibi otuz da çekebilir. Onu (hilâli) gördüğünüzde oruç tutun. Yine onu gördüğünüzde orucunuzu bırakın. Eğer hava kapalı olursa sayıyı (otuza) tamamlayın."***[317]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü, bir ayın yirmi dokuz çekebildiği gibi otuz da çekebileceğini göstermektedir. Allah Rasûlü burada bütün aylar içerisinde özellikle belirli aylardan bahsetmiş değildir. Bu da gösteriyor ki her bir ayın yirmi dokuz çekme ihtimali olduğu kadar otuz çekme ihtimali de vardır. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"İki ay vardır ki eksilmezler: Ramazan ve Zilhicce"*** sözüyle, sayıca eksikliği değil, ahkâm eksikliğini kastettiği anlaşılmaktadır.

Yine Yüce Allah bize, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle oruç tutmak veya oruç açmak için hilâli dikkate aldığımız vakti açıklamadığı gibi bu hilâlin gündüz görünen hilâl mi yoksa gece görünen hilâl mi olduğunu da beyan etmemiştir.

Nitekim ilim adamları da gündüz görünen hilâlle ilgili olarak ihtilafa düşmüş, bazıları "Bu, gelecek geceye ait bir hilâldir" derken, bazıları da "Eğer zevalden (güneşin batıya doğru meyletmesinden) önce görülmüşse, geçen geceye; zevalden sonra görülmüşse gelecek bir sonraki geceye aittir" demişlerdir. Her iki görüş de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

---

317 Nesâî, Sıyâm 17.

٩٩٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: أَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ بِخَانِقِينَ: أَلا إِنَّ الأَهِلَّةَ بَعْضُهَا أَكْبَرُ مِنْ بَعْضٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْهِلالَ نَهَارًا فَلا تُفْطِرُوا حَتَّى يَشْهَدَ شَاهِدَانِ أَنَّهُمَا رَأَيَاهُ بِالأَمْسِ.

994- Abdülmelik b. Mervân'ın bize Ebû Muâviye > el-A'meş yoluyla rivayet ettiğine göre, Şakîk dedi ki: Biz Hânıkîn'deyken[318] Ömer'den bize ulaşan talimatta şunlar yazılıydı: "Dikkat edin! Hilâllerin (her evresi aynı değildir) bazı evreleri diğerlerinden daha büyüktür. Eğer hilâli gündüz görürseniz, iki şahit, onu dün gördüklerine dair şahitlik etmedikçe orucunuzu açmayın (bayram yapmayın)."[319]

٩٩٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، مِثْلَهُ.

995- İbrahim b. Merzûk bize, Ravh > Şu'be > Süleyman > Ebû Vâil isnadıyla bunun aynısını rivayet etti.[320]

***

Bu hadise göre, hilâl eğer gündüz görülürse gelecek bir sonraki geceye aittir ve ondan önceki gecede görülen hilâlin hükmünde değil, o gecede görülen hilâlin hükmündedir. Nitekim Ebû Hanîfe ve Muhammed de gündüz zevalden önce ya da sonra görülen hilâlin, gelecek bir sonraki geceye ait olduğunu söylüyorlardı. Bu, aynı zamanda Mâlik'in de görüşüdür. Süleyman'ın bize babasından, onun da Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf'un kanaati de bu yöndedir.

Ayrıca Yunus'un bize naklettiğine göre İbn Vehb dedi ki: Mâlik şöyle dedi: "Şevval hilâlini gündüz gören biri orucunu açmasın ve o günkü orucunu tamamlasın. Çünkü o, gelmekte olan gecenin hilâlidir."[321]

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Onun bu görüşüne kıyasen Ramazan hilâli de böyledir.

---

318 Hanıkîn: Bağdat yakınlarında bir belde. (Çeviren)

319 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 162; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 213.

320 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 213.

321 Mâlik, Sıyâm 4.

el-Müzenî'nin *Muhtasâr*'ında bize aktardığına göre Şâfiî de bu konuda böyle düşünüyordu.

Öte yandan Ömer *radıyallahu anh*'ın "İki şahit, onu dün gördüklerine dair şahitlik etmedikçe" diyerek "gündüzün başından da sonundan da" bahsetmemesi, gündüzün başında veya sonunda görülen hilâlin hükmünün aynı olup farklılık arzetmediğini gösterir.

Ancak Ubeyde b. Humeyd de Ömer'in bu hadisini el-A'meş kanalıyla rivayet etmektedir ve bu rivayette, hem Şu'be hem de Ebû Muâviye'den farklı olarak Ömer'in, bir önceki günün sonunda görülen hilâli kasdettiğini gösteren bir ifade yer almaktadır. Şöyle ki:

٩٩٦ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: كُنَّا بِخَانِقِينَ، فَرَأَيْنَا الْهِلالَ نَهَارًا، فَصَامَ بَعْضُنَا وَأَفْطَرَ بَعْضُنَا، فَلَمْ يَعِبْ مَنْ صَامَ عَلَى مَنْ أَفْطَرَ، وَلا مَنْ أَفْطَرَ عَلَى مَنْ صَامَ، فَجَاءَنَا كِتَابُ عُمَرَ: أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الأَهِلَّةَ بَعْضُهَا أَعْظَمُ مِنْ بَعْضٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا فَلا تُفْطِرُوا حَتَّى يَشْهَدَ شَاهِدَانِ أَنْ لا إِلَهَ إِلا اللهُ وَأَنَّهُمَا أَبْصَرَاهُ بِالأَمْسِ عَشِيَّةً.

996- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yusuf b. Adiyy > Ubeyde b. Humeyd > el-A'meş kanalıyla rivayet ettiğine göre, Şakîk dedi ki: Biz Hânıkîn'deyken hilâli gündüz vakti gördük, bazılarımız orucunu açarken, bazılarımız da oruca devam etti. Ancak ne oruca devam edenler açanları, ne de açanlar devam edenleri ayıpladı. Derken Ömer'in talimatı elimize ulaştı. (Şöyle diyordu): "Dikkat edin! Hilâllerin bazı evreleri diğerlerinden daha büyüktür. Eğer hilâli gündüz görürseniz Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik eden iki şahit, onu dün akşam üzeri gördüklerine dair şahitlik etmedikçe orucunuzu açmayın (bayram yapmayın)."[322]

***

(Tahâvî) dedi ki: Bu hadise göre, Ömer *radıyallahu anh,* hilâli, bir önceki günün başında değil, sonunda görmeyi kastetmektedir. Nitekim Süfyân da hilâl konusunda böyle söylüyordu: Eğer zeval vaktinden önce görülürse dünkü geceye aittir ve o gece görülen hilâlin hükmündedir. Şayet zevalden sonra görülürse gelecek geceye ait olup o gece görülecek hilâlin hükmündedir.

322 Benzer bir metin için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 212.

Süfyân'ın bu görüşünü bize Mâlik b. Yahya el-Hemdânî, Ebu'n-Nasr > el-Eşcaî yoluyla kendisinden rivayet etmiştir.

Ebû Yusuf da bu görüşteydi. Nitekim Ca'fer b. Ahmed bize, Bişr kanalıyla Ebû Yusuf'tan, onun bu görüşünü nakletmiştir.

Öte yandan Mansûr da Ömer *radıyallahu anh*'ın bahsettiğimiz bu hadisini Ebû Vâil'den, Şu'be ve Ebû Muâviye'nin el-A'meş yoluyla Ebû Vâil'den aktardıkları gibi değil, Ubeyde'nin el-A'meş kanalıyla Ebû Vâil'den naklettiği gibi rivayet etmiştir. Şöyle ki:

٩٩٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: أَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ وَنَحْنُ مَعَ عُتْبَةَ بْنِ فَرْقَدٍ: إِذَا أُرِيتُمُ الْهِلَالَ نَهَارًا فَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى يَشْهَدَ رَجُلَانِ مُسْلِمَانِ أَنَّهُمَا رَأَيَاهُ بِالْأَمْسِ عَشِيَّةً.

997- Bekkâr'ın bize, Ebû Âmir > Süfyân > Mansûr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Vâil dedi ki: Utbe[323] b. Ferkad ile birlikte olduğumuz bir sırada Ömer'in talimatı elimize ulaştı (şöyle yazıyordu): "Hilâli gündüz vakti gördüğünüzde, iki Müslüman erkek onu dün akşam üzeri gördüklerine dair şahitlik etmedikçe orucunuzu açmayın."[324]

***

Aynı şekilde İbrahim en-Nehaî de Ömer *radıyallahu anh*'ın bu sözünü mürsel bir rivayet olarak aktarmıştır.

٩٩٨ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ، عَنِ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُغِيرَةَ الضَّبِّيِّ، عَنْ شِبَاكٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: إِذَا رُئِيَ الْهِلَالُ نَهَارًا قَبْلَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَأَفْطِرُوا، وَإِذَا رُئِيَ بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تُمْسُوا.

998- Mâlik b. Yahya'nın bize, Ebu'n-Nasr > el-Eşcaî > Süfyân > Mugîre ed-Dabbî > Şibâk isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: Ömer, talimatında şunu yazdı: "Eğer hilâl, gündüz vakti güneşin zevalinden önce

323 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Urve" şeklinde kaydedilmiştir, doğrusu "Utbe"dir. (Çeviren)

324 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 107-108.

görülürse orucunuzu açın. Ancak zevalden sonra görülürse akşam oluncaya kadar açmayın."[325]

٩٩٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ بِذَلِكَ إِلَى عُتْبَةَ بْنِ فَرْقَدٍ.

999- Fehd'in bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr > Mugîre > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer bu talimatı Utbe b. Ferkad'a yazmıştı.[326]

***

Nitekim İbrahim de böyle söylüyordu:

١٠٠٠- حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: إِذَا رَأَيْتُمُ الْهِلالَ قَبْلَ انْتِصَافِ النَّهَارِ فَأَفْطِرُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ بَعْدَ انْتِصَافِ النَّهَارِ فَلا تُفْطِرُوا.

1000- … Mutarrif'in el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Eğer hilâli gün ortasından önce görürseniz orucunuzu açın. Şayet gün ortasından sonra görürseniz orucunuzu açmayın."

***

İbn Ömer'den ise bu konuda zevalden önce veya sonra görülmesi arasında herhangi bir ayrım yapmadığına ve o hilâlin, geçen geceye değil, gelecek geceye ait olduğuna dair bir rivayet nakledilmiştir.

١٠٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ أُنَاسًا رَأَوْا هِلالَ الْفِطْرِ نَهَارًا، فَأَتَمَّ عَبْدُ اللهِ صِيَامَهُ إِلَى اللَّيْلِ وَقَالَ: لا، حَتَّى يُرَى مِنْ حَيْثُ يُرَى بِاللَّيْلِ.

1001- … Yunus'un İbn Şihâb yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, bazı insanlar (Ramazan) bayram hilâlini gündüz vakti görmelerine rağmen Abdullah akşama kadar orucuna devam etti ve şöyle dedi: "Hilâlin gece görülebildiği yerden görülmesine kadar (oruç açmak) olmaz!"[327]

325 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 163.

326 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 107.

327 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 213.

١٠٠٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ، عَنِ الزُّبَيْدِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ هِلالَ الْفِطْرِ رُئِيَ نَهَارًا فَلَمْ يُفْطِرْ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ وَقَالَ: لا، حَتَّى نَرَى حَيْثُ يَطْلُعُ فِي اللَّيْلِ.

1002- ... ez-Zebîdî'nin ez-Zührî kanalıyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, bayram hilâli gündüz vakti görülmesine rağmen Abdullah b. Ömer orucunu bozmadı ve şöyle dedi: "Hilâli gece vakti çıktığı noktada görünceye dek (oruç açmak) olmaz![328]

١٠٠٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بِذَلِكَ.

1003- ... Yine Abdulazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme, İbn Şihâb'dan, o da Sâlim kanalıyla Abdullah'tan bunu rivayet etti.

١٠٠٤ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ بِهَذَا الْقَوْلِ.

1004- ... Süfyân, Ebû İshâk'tan, o da el-Hâris yoluyla Ali'den bu görüşü rivayet etti.[329]

١٠٠٥ - حَدَّثَنَا نَصْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ بِهَذَا الْقَوْلِ.

1005- ... el-Mes'ûdî de el-Kasım b. Abdurrahman kanalıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan bu kanaati rivayet etti.[330]

***

Bu konuda (âlimler) ihtilaf ettikleri için biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu ihtilafın çözümüne ilişkin bir rivayet bulabilir miyiz diye araştırdığımızda şunu tespit ettik:

---

328 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 106.

329 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 106.

330 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 106.

١٠٠٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنْ أَبِي عُمَيْرِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمُومَتِي مِنَ الأَنْصَارِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: أُغْمِيَ عَلَيْنَا هِلَالُ شَوَّالٍ، فَأَصْبَحْنَا صِيَامًا، فَجَاءَ رَكْبٌ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ، فَشَهِدُوا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُمْ رَأَوُا الْهِلَالَ بِالأَمْسِ، فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُفْطِرُوا مِنْ يَوْمِهِمْ، ثُمَّ يَخْرُجُوا لِعِيدِهِمْ مِنَ الْغَدِ.

1006- Salih b. Abdurrahman'ın bize, Saîd b. Mansûr > Hüşeym > Yunus kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Umeyr b. Enes dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından olan Ensarlı amcalarım bana şunu anlattılar: "Hava kapalı olduğu için Şevval hilâlini görememiştik. Bu sebeple de oruçlu olarak sabahladık. Günün sonunda bir grup gelip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda, bir önceki gün hilâli gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o gün (insanların) oruçlarını açmalarını ve ertesi gün bayram (namazın)a gelmelerini emretti."[331]

١٠٠٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1007- Süleyman da bize, Yahya b. Hassân > Hüşeym > Ebû Bişr isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[332]

***

Yine İbrahim'in bize;

١٠٠٨ - حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَأَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عُمَيْرِ بْنَ أَنَسٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: وَأَمَرَهُمْ إِذَا أَصْبَحُوا أَنْ يَخْرُجُوا إِلَى مُصَلَّاهُمْ.

---

331 Bu hadisi, bir sonraki rivayetin senediyle tespit edebildik. (Çeviren)

332 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 108-109; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 58; İbn Mâce, Sıyâm 6; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 316.

1008- Vehb b. Cerîr ve Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'nin Şu'be'den rivayet ettiklerine göre, Ebû Bişr "Ebû Umeyr b. Enes'i işittim" dedikten sonra aynı hadisi zikretti ancak farklı olarak şöyle bir ifade kullandı: "Sabahladıklarında (bayram namazı için) namazgaha çıkmalarını emretti."[333]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen bu hadiste, onun huzurunda hilâli gördüklerine şahitlik edenlerin, o hilâli, söz konusu günün hangi vaktinde, zevalden önce mi yoksa sonra mı görmüş olduklarına dair bir açıklama yaptıklarını görmüyoruz. Bu da gösteriyor ki hilâli zevalden önce görmeleriyle, zevalden sonra görmeleri arasında hüküm itibariyle bir şey değişmemektedir. Zira bir farklılık olsaydı, Allah Rasûlü mutlaka bu konuda onlardan bir açıklama isterdi. Böylece eğer hilâli, o gördükleri günün zevalinden önce görmüşlerse, bunu, bir önceki gecenin hilâli olarak kabul eder ve insanların bir günlük kaza orucu tutmalarını emrederdi. Çünkü bu durumda o (Ramazan) ayından sadece yirmi sekiz gün tutmuş olacaklardı. Yine eğer hilâli, o gördükleri günün zevalinden sonra görmüşlerse, bu takdirde onu, bir sonraki gecenin hilâli sayar ve insanların ertesi gün namazgaha çıkmalarını emrederdi. Bu durumda da yirmi dokuz gün oruç tutmuş olacaklardı. Bu da zaten o ayda tutmaları farz olan orucun tamamıdır.

Aslında rivayet ettiğimiz bu hadisle birlikte delil, bağlayıcı hâle gelmektedir. Ancak biz daha sonra yaptığımız tetkik neticesinde Hüşeym'in hadisinin Yahya b. Hassân ve Saîd b. Mansûr'un rivayetleri[334] dışında gelen bir rivayetinde, bu delilin geçerliliğini ortadan kaldıracak bir kaydın bulunduğunu tespit ettik. O da şöyledir:

١٠٠٩ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شَيْبَةَ الْجُدِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يُونُسَ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: هَكَذَا قَالَ يُوسُفُ، وَإِنَّمَا هُوَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ عُمُومَتِهِ مِنَ الأَنْصَارِ فَذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ عَلَى مِثْلِ مَا ذَكَرَهُ يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، وَسَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، إِلا أَنَّهُ قَالَ فِيهِ: فَشَهِدُوا أَنَّهُمْ رَأَوْهُ بِالْأَمْسِ عَشِيّاً.

1009- Yusuf b. Yezîd bize, Abdurrahman b. Şeybe el-Cüddî > Hüşeym > Yunus kanalıyla -Ebû Ca'fer dedi ki: Yusuf b. Yezîd "Yunus" demişti ama o gerçekte- Ebû Bişr yoluyla Ebû Umeyr'den, o da Ensarlı amcalarından diyerek

333 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 388; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 249.

334 Bk. 1006 ve 1007 no'lu hadisler.

bu hadisi, Yahya b. Hassân ve Saîd b. Mansûr'un zikrettiği şekliyle zikretti. Sadece şu farklı ifadeyi ekledi: "Onlar, hilâli bir önceki gün akşam üzeri gördüklerine dair şahitlik ettiler."

***

Bu meselede Ebû Umeyr'in bu hadisi dışında sözünü ettiğimiz ilk manaya gelen başka bir hadis de rivayet edilmiştir.

١٠١٠ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِلالُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَدِمَ أَعْرَابِيَّانِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَشَهِدَا أَنَّهُمَا أَهَلَا الْهِلالَ بِالأَمْسِ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ أَنْ يُفْطِرُوا، وَأَنْ يَغْدُوا إِلَى صَلاتِهِمْ.

1010- Bekkâr bize, Hilâl b. Yahya b. Müslim > Ebû Avâne > Mansûr > Rib'î b. Hırâş isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir adamın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde iki bedevi Ramazan'ın son gününde gelip onun huzurunda, hilâli bir önceki gün gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara oruçlarını açmalarını ve (bayram) namazına gelmelerini emretti."[335]

***

Aslında bu hadis, daha önce zikrettiğimiz hem Şu'be rivayetiyle hem de Yahya ve Saîd'in Hüşeym'den naklettikleri rivayetle gelen Ebû Umeyr hadisine[336] uygun düşmektedir. Ancak biz bu hadisi Ebû Avâne'den rivayet edenler arasında Hilâl b. Yahya b. Müslim'in haricinde, naklettiğimiz bu lafızla rivayet eden başka birini tespit edemedik. Hilâl b. Yahya dışında Ebû Avâne'den nakledenlerin rivayeti ise şöyledir:

١٠١١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رِبْعِيٍّ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَدِمَ أَعْرَابِيَّانِ عَلَى

335 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, Savm 14.

336 Bk. 1006, 1007 ve 1008 no'lu hadisler.

عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَشَهِدَا أَنَّهُمَا أَهَلاَّ الْهِلاَلَ بِالأَمْسِ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ أَنْ يُفْطِرُوا.

1011- er-Rabî' el-Murâdî bize Esed > Ebû Avâne > Mansûr > Rib'î kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir adamın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde iki bedevi Ramazan'ın son gününde gelip onun huzurunda, hilâli bir önceki gün gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara oruçlarını açmalarım emretti."

***

(Ravi) hadiste bunun dışında bir şey zikretmemiştir. Bu hadisi Esed dışında bir topluluk da Ebû Avâne'den rivayet etmiştir. Biz, daha sonra Nasr b. Merzûk ve Yahya b. Osman'ın bize;

١٠١٢ -حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ وَ يَحْيَى بْنِ عُثْمَانَ، قَالاَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رِبْعِيٍّ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ.

1012- ... Nuaym > İbnü'l-Mübarek > Süfyân > Mansûr > Rib'î > Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir sahâbîsi yoluyla er-Rabî'in hadisine benzer şekilde naklettikleri başka bir rivayet daha tespit ettik.

***

Buradan da anlıyoruz ki bu meselede hadisin aslı Mansûr'dan geldiği şekliyledir. Zira er-Rabî'in bize bunu Esed'den, onun da Ebû Avâne kanalıyla Mansûr'dan aktardığı gibi aynı şekilde Süfyân es-Sevrî de Mansûr'dan nakletmiştir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ...﴾

"FECR VAKTİ BEYAZ İPLİĞİ SİYAH İPLİKTEN SEÇEBİLDİĞİNİZ ZAMANA KADAR YİYİN, İÇİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."***[337] buyurmaktadır.

١٠١٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ النُّمَيْرِيُّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ}، جَعَلَ الرَّجُلُ يَأْخُذُ خَيْطًا أَبْيَضَ، وَخَيْطًا أَسْوَدَ فَيَضَعُهُمَا تَحْتَ وِسَادِهِ، يَنْتَظِرُ حَتَّى يَتَبَيَّنَهُمَا فَيَتْرُكُ الطَّعَامَ قَالَ: فَبَيَّنَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَلِكَ وَنَزَلَتْ: {مِنَ الْفَجْرِ}.

1013- ... Ebû Hazim'in rivayet ettiğine göre, Sehl b. Sa'd dedi ki: ***"Beyaz ipliği siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."*** âyeti indiğinde bazıları birer beyaz ve siyah iplik alarak yastıklarının altına koydu ve birbirinden ayırt edilebileceği vakte kadar bekleyip ondan sonra yemeği bıraktılar. (Sehl devamında) dedi ki: "Allah *azze ve celle* bunu daha sonra açıkladı ve âyetin ***'mine'l-fecr (fecr vakti)'*** kısmı indi."[338]

١٠١٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، وَمُجَالِدٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا

337 Bakara 2/187.

338 Buhârî, Savm 16; Müslim, Sıyâm 34.

عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} عَمَدْتُ إِلَى عِقَالَيْنِ أَحَدُهُمَا أَسْوَدُ وَالآخَرُ أَبْيَضُ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِمَا، فَلا يَتَبَيَّنُ لِيَ الأَبْيَضُ مِنَ الأَسْوَدِ، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ غَدَوْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي صَنَعْتُ، فَقَالَ: إِنَّ وِسَادَكَ لَعَرِيضٌ، إِنَّمَا ذَلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ.

1014- Ahmed b. Dâvûd b. Musa'nın bize, Hâşimoğulları'nın azadlısı İsmail b. Sâlim > Hüşeym > Husayn ve Mücâlid yoluyla rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: Adiyy b. Hâtim bize şunu haber verdi: ***"Fecr vakti beyaz ipliği siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."*** âyeti inince biri beyaz diğeri siyah iki ip aldım ve (yastığımın altına koyarak zaman zaman) onlara bakmaya başladım. Fakat beyazı siyahtan bir türlü seçemedim. Sabah olunca erkenden Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gittim. Yaptığımı ona haber verdiğimde bana şöyle dedi: ***"O hâlde yastığın çok geniş olmalı!***[339] ***Burada kastedilen, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır."***[340]

١٠١٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيٍّ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1015- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc b. Minhal > Hüşeym > Husayn > eş-Şa'bî > Adiy isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[341]

١٠١٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ حُصَيْنٍ بِإِسْنَادِهِ، مِثْلَهُ.

1016- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Yusuf b. Adiyy > Abdullah b. İdris > Husayn isnadıyla aynı hadisi rivayet etti.[342]

339 Bu ifade, "yastığın geceyi ve gündüzü bile altında saklayacak kadar genişmiş" anlamında yorumlandığı gibi, "gece boyu ipleri birbirinden ayırt edeceğim diye çok uyumuş olmalısın" şeklinde de yorumlanmıştır. (Çeviren)

340 Buhârî, Savm 16; Müslim, Sıyâm 33.

341 Buhârî, Savm 16.

342 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 53.

١٠١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ يَعْقُوبَ الطَّالْقَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ: صِرْمَةُ بْنُ مَالِكٍ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا جَاءَ إِلَى أَهْلِهِ عِشَاءً وَهُوَ صَائِمٌ، وَكَانَ إِذَا نَامَ أَحَدُهُمْ قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَ لَمْ يَأْكُلْ شَيْئًا إِلَى مِثْلِهَا، وَالْمَرْأَةُ إِذَا نَامَتْ لَمْ يَكُنْ زَوْجُهَا يَقْرَبُهَا حَتَّى مِثْلِهَا فَلَمَّا جَاءَ صِرْمَةُ إِلَى أَهْلِهِ، فَدَعَا بِعَشَائِهِ، فَقَالُوا: أَمْهِلْ حَتَّى نَتَّخِذَ لَكَ طَعَامًا سُخْنًا تُفْطِرُ عَلَيْهِ، فَوَضَعَ الشَّيْخُ رَأْسَهُ فَنَامَ، فَجَاءُوا بِطَعَامِهِ، فَقَالَ: قَدْ كُنْتُ نَائِمًا فَلَمْ يَطْعَمْهُ، فَبَاتَ لَيْلَتَهُ، فَلَصِقَ ظَهْرًا لِبَطْنٍ، فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}، فَرَخَّصَ لَهُمْ أَنْ يَأْكُلُوا مِنْ أَوَّلِ اللَّيْلِ إِلَى آخِرِهِ. وَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَأَتَى أَهْلَهُ، فَقَالُوا: إِنَّهَا كَانَتْ نَامَتْ، فَظَنَّ عُمَرُ أَنَّهَا اعْتَلَّتْ عَلَيْهِ فَوَاقَعَهَا، فَأَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا كَانَتْ نَامَتْ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَزَلَتْ فِيهِ {عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ} إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

1017- ... Hüşeym'in Husayn yoluyla Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivayet ettiğine göre, Ensar'dan Sırma b. Mâlik adındaki yaşlı bir kişi, oruçlu bir vaziyette yatsı vakti ailesinin yanına geldi. O dönemde bir kişi eğer iftarını henüz açmadan uyumuşsa ertesi günün iftar saatine kadar bir şey yiyemez; kadın da o vakitte uyumuşsa ertesi günün o vaktine kadar kocası ona yaklaşamazdı. Sırma ailesine gelip iftar yemeğini istedi. Ona "Biraz bekle de sana sıcak yemek getirsinler, onunla iftarını açarsın!" dediler. Yaşlı adam başını (yastığa) koyar koymaz uykuya daldı. Daha sonra yemeği getirilip de (uyanınca) "Uyuyakalmışım" diyerek o yemekten yemedi ve o geceyi öylece geçirdi. Bu sebeple karnı sırtına yapıştı. Sabah olunca gelip durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e haber verdi. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."*** Böylece onlara gecenin başından sonuna kadar yeme ruhsatı verildi.[343]

Yine Ömer b. el-Hattâb (bir Ramazan gecesi) gelip eşiyle birlikte olmak isteyince "O uyuyakalmış" dediler. Ömer *radıyallahu anh*, eşinin (yine) bahane uydurduğunu zannederek onunla cinsel ilişkide bulundu. Ancak eşi ona,

343 Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, Savm 15.

gerçekten uyuyakaldığını haber verdi. Ömer bu durumu daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlattı ve şu âyet indi: ***"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın..."***[344]

***

Buraya kadar zikrettiklerimiz, fecrin doğmasıyla oruca girildiğini; gecenin girmesiyle de oruçtan çıkıldığını göstermektedir. Ayrıca Yüce Allah, ***"geceye kadar (ile'l-leyl)"*** beyanıyla, orucun sınır noktasını ifade etmekte olup Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize açıkladığına göre bu sınırı oruca dahil etmemiştir. Nitekim;

١٠١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ، وَأَدْبَرَ النَّهَارُ، وَغَرَبَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.

1018- ... Hişâm b. Urve'nin, babası yoluyla Âsım b. Ömer'den[345] rivayet ettiğine göre, babası (Ömer *radıyallahu anh*) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Gece gelip gündüz gittiğinde ve güneş battığında oruçlu iftarını yapar."***[346]

***

Bu konuda Huzeyfe kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu rivayet nakledilmiştir:

١٠١٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ بَهْدَلَةَ، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، قَالَ: تَسَحَّرْتُ، ثُمَّ انْطَلَقْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَمَرَرْتُ بِمَنْزِلِ حُذَيْفَةَ، فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ فَأَمَرَ بِلَقْحَةٍ، فَحُلِبَتْ وَبِقِدْرٍ فَسُخِّنَتْ، فَقَالَ:

---

344 Taberî, *Tefsîr,* II, 165; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 419.

345 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Âsım b. Umeyr" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu kişi Hz. Ömer'in oğlu Âsım'dır. (Çeviren)

346 Buhârî, Savm 43; Müslim, Sıyâm 52.

كُلْ، فَقُلْتُ: إِنِّي أُرِيدُ الصَّوْمَ، فَقَالَ: وَأَنَا أُرِيدُ الصَّوْمَ، قَالَ: فَأَكَلْنَا، ثُمَّ شَرِبْنَا، ثُمَّ أَتَيْنَا الْمَسْجِدَ، فَأُقِيمَتِ الصَّلاةُ، قَالَ: هَكَذَا فَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ صَنَعْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ: بَعْدَ الصُّبْحِ؟ قَالَ: بَعْدَ الصُّبْحِ، غَيْرَ أَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَطْلُعْ.

1019- … Hammâd'ın Asım b. Behdele'den[347] rivayet ettiğine göre, Zirr[348] b. Hubeyş dedi ki: Sahurumu yaptıktan sonra mescide doğru yola çıktım ve yol üzerinde Huzeyfe'nin evine uğradım. (Huzeyfe) hemen sağmal bir devenin sütünün sağılarak bir çömlekte ısıtılmasını/kaynatılmasını emretti. Sonra bana "Ye" dedi. Ben "Oruç tutmaya niyetliyim" dedim, o da "Ben de oruç tutmaya niyetliyim" dedi.

(Zirr devamla) dedi ki: Yiyip içtikten sonra mescide geldik. Namaz için kamet getirildi. (Huzeyfe) şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle yapmıştı veya ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte böyle yapmıştım. Ona "Tanyeri ağardıktan sonra mıydı?" diye sordum. "(Evet), tanyeri ağardıktan sonraydı fakat henüz güneş doğmamıştı" diye cevap verdi.[349]

***

Bu hadise göre, orucun ilk vakti güneşin doğuşundan itibaren başlamaktadır. Güneşin doğuşundan önceki vakit gece hükmündedir. Bize göre -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- bu durumun, Allah *azze ve celle*'nin indirdiği ***"Beyaz ipliği siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için"*** âyetinden sonra fakat bu âyetteki ***"mine'l-fecr (fecr vakti)"*** kaydı inmeden önce geçerli olması ihtimali vardır. Nitekim bu hususta rivayet etmiş olduğumuz Sehl b. Sa'd hadisinde de[350] buna işaret edilmektedir.

Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin indirmiş olduğu ***"mine'l-fecr (fecr vakti)"*** kaydı Huzeyfe'nin dikkatinden kaçmış, başkaları ise bunu bilmişlerdir. Bu sebeple Huzeyfe, neshedici hükmü bilmediği için bildiği kadarıyla

347 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Behzele" şeklinde yazılmıştır. (Çeviren)

348 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Rezîn" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

349 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 52.

350 Bk. 1013 no'lu rivayet.

amel etmiş, ancak diğerleri bu neshedici hükmü bildikleri için onu benimsemiş ve ona göre davranmışlardır. Bu itibarla bu konuyla ilgili bir şeyler bilen kimsenin görüşü, onu bilmeyenden daha benimsenmeye değer olmaktadır.

Bütün ilim ehli, orucun fecrin doğmasıyla birlikte başlayıp güneşin batmasıyla da son bulduğu görüşünde hemfikirdir. Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bahsi geçen ilk rivayetlerle aynı paralelde hadisler nakledilmiştir:

١٠٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، وَالْخَضِرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ شُجَاعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُلَازِمُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ بَدْرٍ السُّحَيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ طَلْقٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، أَنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا يَهِيدَنَّكُمُ السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ، كُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَعْتَرِضَ لَكُمُ الْأَحْمَرُ، وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَأَعْرَضَهَا.

1020- ... Mülâzım b. Ömer'in Abdullah b. Bedr es-Sühaymî'den rivayet ettiğine göre, Kays b. Talk dedi ki: Babamın bana aktardığına göre, Allah'ın Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Siz yeme-içmeye devam edin; yukarıya doğru yükselen aydınlık (yalancı fecir) sizi engellemesin. Yatay şekilde görünen kırmızılığa kadar yemenize içmenize devam edin"*** buyurduktan sonra eliyle yatay işareti yaptı.[351]

***

Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler rivayet edilmiştir:

١٠٢١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بِلَالًا يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ.

1021- ... Mâlik'in, İbn Şihâb'dan, onun da Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle

351 Ebû Dâvûd, Savm 18; Tirmizî, Savm 15.

buyurdu: ***"Bilâl, ezanı gece okuyor. Bu sebeple siz İbn Ümmi Mektûm ezan okuyana kadar yiyip içebilirsiniz."***[352]

١٠٢٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1022- ... Yine Mâlik'in ez-Zührî'den rivayet ettiğine göre, Sâlim, İbn Ömer'i zikretmeksizin Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[353]

١٠٢٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1023- ... İbn Vehb'in, Yunus ve el-Leys'ten, onların da İbn Şihâb kanalıyla Sâlim'den rivayet ettiklerine göre, İbn Ömer "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini işittim" dedikten sonra aynı hadisi zikretti.[354]

١٠٢٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ

1024- ... Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme, ez-Zührî'den, o Sâlim'den, o da babası yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını zikretti.[355]

١٠٢٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ سَالِمٌ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

352 Mâlik, Salât 15; Buhârî, Ezân 11.

353 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 137.

354 Müslim, Savm 36-37; Nesâî, Ezân 368.

355 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 138.

1025- … Şuayb b. Ebî Hamza'nın rivayet ettiğine göre, ez-Zührî dedi ki: Sâlim "İbn Ömer'in Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şunu rivayet ettiğini işittim" dedikten sonra aynısını zikretti.[356]

١٠٢٦ - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَنْصُورِ الْبَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

1026- … el-Evzâî, ez-Zührî > Sâlim > İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[357]

١٠٢٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1027- … Şu'be de, Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aynı hadisi rivayet etti.[358]

***

İbn Ömer'in bu hadisine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ümmi Mektûm'un ezanıyla birlikte onları, oruç sebebiyle haram sayılan yeme-içmeden men etmiştir.

١٠٢٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسَرْهَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بِلَالًا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، قَالَتْ: وَلَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا إِلَّا مِقْدَارُ مَا يَصْعَدُ هَذَا وَيَنْزِلُ هَذَا.

1028- … Ubeydullah b. Ömer'in el-Kasım'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bilâl, ezanı gece okuyor. Bu sebeple siz İbn Ümmi Mektûm ezan okuyana kadar yiyip içebilirsiniz."***[359]

---

356 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 138.

357 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 17.

358 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 73, 79.

359 Buhârî, Ezân 13, Savm 17; Müslim, Sıyâm 38.

Âişe dedi ki: "Aralarında da sadece birinin inip diğerinin çıkacağı kadar bir zaman vardı."

***

Bu hadisten İbn Ümmi Mektum'un ezanının, Bilâl'in henüz gece vakti okuduğu ezana yakın olduğu anlaşılmaktadır.

١٠٢٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ زَاذَانَ، عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَمَّتِهِ أُنَيْسَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى تَسْمَعُوا نِدَاءَ بِلَالٍ.

1029- ... Mansûr b. Zâzân'ın, Hubeyb[360] b. Abdurrahman'dan, onun da halası Üneyse'den rivayet ettiğine göre, Üneyse şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İbn Ümmi Mektûm ezanı gece okuyor. Bu sebeple siz, Bilâl'in ezanını duyana kadar yiyip içebilirsiniz."***[361]

١٠٣٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ خُبَيْبَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ يُحَدِّثُ، عَنْ عَمَّتِهِ أُنَيْسَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ بِلَالًا أَوِ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ بِلَالٌ أَوِ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَكَانَ إِذَا نَزَلَ هَذَا وَأَرَادَ هَذَا أَنْ يَصْعَدَ تَعَلَّقُوا بِهِ وَقَالُوا: كَمَا أَنْتَ حَتَّى نَتَسَحَّرَ.

1030- ... Şu'be'nin Hubeyb b. Abdurrahman'dan, onun da halası Üneyse'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bilâl ya da İbn Ümmi Mektûm ezanı gece okuyor. Siz, Bilâl ya da İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içebilirsiniz."***

Biri inip diğeri çıkmak istediğinde çıkanı engelleyerek şöyle derlerdi: "Biz sahurumuzu yapana kadar olduğun yerde kal!"[362]

---

360 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Habîb" şeklinde kaydedilmiş olmakla birlikte doğrusu "Hubeyb"tir. (Çeviren)

361 Nesâî, Ezân 10.

362 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 433.

١٠٣١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ خُبَيْبٍ، عَنْ عَمَّتِهِ أُنَيْسَةَ، وَكَانَتْ قَدْ حَجَّتْ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، وَزَادَ: لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا إِلا أَنْ يَنْزِلَ هَذَا وَيَصْعَدَ هَذَا.

1031- İbrahim b. Merzûk'un bize, Vehb > Şu'be > Hubeyb yoluyla naklettiğine göre, Hubeyb, halası Üneyse'nin, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte haccettiğini söyledikten sonra bu hadisi aynı şekilde rivayet etti ve şunu ekledi: "Aralarında da birinin inip diğerinin çıkacağı kadar bir süre vardı."[363]

***

Bu da bundan önce rivayet ettiğimiz Âişe *radıyallahu anhâ*'nın hadisi gibidir. Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis de rivayet edilmiştir:

١٠٣٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، وَعَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لا يَمْنَعَنَّ أَحَدَكُمْ أَذَانُ بِلالٍ مِنْ سُحُورِهِ، فَإِنَّهُ يُنَادِي أَوْ يُؤَذِّنُ لِيَرْجِعَ قَائِمُكُمْ أَوْ لِيَنْتَبِهَ نَائِمُكُمْ، وَقَالَ: لَيْسَ الْفَجْرُ أَوِ الصُّبْحُ هَكَذَا وَهَكَذَا وَجَمَعَ أُصْبُعَيْهِ وَفَرَّقَهُمَا.

1032- ... Süleyman et-Teymî'nin Ebû Osman en-Nehdî yoluyla İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bilâl'in ezanı hiçbirinizi sahurundan alıkoymasın. Çünkü o, gece namazı kılanlarınıza (biraz dinlenmesi için veya fecr vaktinin yaklaştığına dair) hatırlatmada bulunmak maksadıyla***[364] ***yahut uyuyanlarınız uyansın diye ezan okur."*** Daha sonra Allah Rasûlü, ***"Fecr veya sabah şöyle ve şöyle olmaz"*** dedi ve iki parmağını birleştirip ayırdı.[365]

١٠٣٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

363 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 20.

364 Buradaki "gece namazına kalkan" anlamındaki "kâim" kelimesi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "gâib" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

365 Buhârî, Ezân 13; Müslim, Sıyâm 39.

1033- Muhammed b. Amr b. Yunus bize, Esbât b. Muhammed'den, o da Süleyman et-Teymî'den onun isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

١٠٣٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: وَلَيْسَ الْفَجْرُ أَوِ الصُّبْحُ هَكَذَا، وَرَفَعَ زُهَيْرٌ يَدَهُ حَتَّى يَقُولَ: هَكَذَا، وَمَدَّ زُهَيْرٌ يَدَهُ عَرْضًا.

1034- Fehd bize, Ebû Gassân > Züheyr b. Muâviye > Süleyman kanalıyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti. Sadece (Allah Rasûlü'nün) şu sözünü ekledi: ***"Fecr veya sabah böyle olmaz; ta ki şöyle oluncaya kadar."*** Züheyr ***"Fecr veya sabah böyle olmaz"*** sözünde elini yukarı kaldırdı; ***"Ta ki şöyle oluncaya kadar"*** ifadesinde ise ellerini yatay şekilde uzattı.[366]

١٠٣٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ سَمُرَةَ بْنَ جُنْدُبٍ، يَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا يَغُرَّنَّكُمْ نِدَاءُ بِلَالٍ، وَلَا هَذَا الْبَيَاضُ حَتَّى يَبْدُوَ الْفَجْرُ أَوْ يَنْفَجِرَ الْفَجْرُ.

1035- Ali b. Ma'bed'in bize, Ravh b. Ubâde yoluyla rivayet ettiğine göre, Şu'be dedi ki: Semure b. Cündüb'ün şöyle dediğini işittim: Şüphesiz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Fecr görününceye veya açılıncaya kadar Bilâl'in ezanı da şu beyazlık da sizi yanıltmasın."***

١٠٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَوَادَةَ، عَنْ سَمُرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1036- İbrahim b. Merzûk bize, Vehb > Şu'be > Sevâde > Semure isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[367]

***

Rivayet ettiğimiz bu hadislere göre, oruçta dikkate alınması gereken şey fecrin doğmasıdır. Bu vakitte artık oruçlunun yeme-içmesi haram olur. Bu da Allah *azze ve celle*'nin ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın…"*** âyetiyle uyum arzetmektedir.

---

366 Buhârî, Ezân 13.

367 Müslim, Sıyâm 44; Nesâî, Savm 30.

Sonuç olarak; bu âyet, muhkem bir âyettir ve hadisler de sahih hadislerdir. Dolayısıyla -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- bu konunun başında rivayet etmiş olduğumuz Huzeyfe hadisinin,[368] bu âyet ve hadislerden öncesine ait veya Oruç Bölümü içerisinde daha önce geçen konulara ilave şeklindeki değişik meseleler itibariyle söz konusu âyet ve hadislerin neshettiği bir rivayet olduğu kanaatindeyiz. Nitekim biz bu meselelerin hepsinin tek bir hadiste toplandığını da tespit ettik. Şöyle ki:

١٠٣٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: أُحِيلَتِ الصَّلاةُ ثَلاثَةَ أَحْوَالٍ، وَالصِّيَامُ ثَلاثَةَ أَحْوَالٍ، فَأَمَّا أَحْوَالُ الصِّيَامِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَصَامَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ، وَصَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، فَصَامَ هَكَذَا سِتَّةَ عَشَرَ يَوْمًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْزَلَ عَلَيْهِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِلَى قَوْلِهِ: فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَطْعَمَ مِسْكِينًا، وَأَجْزَأَ ذَلِكَ عَنْهُ حَتَّى أَنْزَلَ عَزَّ وَجَلَّ: {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ إِلَى قَوْلِهِ: فَلْيَصُمْهُ وَإِلَى قَوْلِهِ: وَلا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} فَفَرَضَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَأَثْبَتَ صِيَامَهُ عَلَى الصَّحِيحِ الْمُقِيمِ، وَرَخَّصَ فِيهِ لِلْمَرِيضِ وَلِلْمُسَافِرِ، وَثَبَتَ الطَّعَامُ لِلشَّيْخِ الَّذِي لا يَسْتَطِيعُ صِيَامَهُ، وَكَانُوا يَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَيَأْتُونَ النِّسَاءَ، فَإِذَا نَامُوا امْتَنَعُوا مِنْ ذَلِكَ، فَجَاءَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ صِرْمَةُ قَدْ ظَلَّ يَوْمَهُ يَعْمَلُ، فَجَاءَ صَلاةَ الْعِشَاءِ وَضَعَ رَأْسَهُ، فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَ، فَأَصْبَحَ صَائِمًا، فَرَآهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ وَقَدْ أُجْهِدَ، فَقَالَ: إِنِّي أَرَاكَ قَدْ أُجْهِدْتَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، ظَلِلْتُ يَوْمِي أَعْمَلُ، فَجِئْتُ صَلاةَ الْعِشَاءِ، فَنِمْتُ قَبْلَ أَنْ أَطْعَمَ وَجَاءَ عُمَرُ وَقَدْ أَصَابَ مِنَ النِّسَاءِ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}.

1037- Bekkâr'ın bize, Ebû Dâvûd > el-Mes'ûdî > Amr b. Murra > İbn Ebî Leyla isnadıyla rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel dedi ki: Namaz üç

368 Bk. 1019 no'lu hadis.

kere değişiklik geçirmiştir. Oruç da üç defa değişmiştir. Orucun değişikliğine gelince; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'ye geldiği (ilk dönemlerde) her ayın üç gününü ve Âşûrâ orucunu tutmuştur. On altı veya on yedi ay boyunca böyle oruç tuttu. Sonra Allah Teâlâ ona şu âyetleri indirdi: ***"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir..."***[369]

Buna göre dileyen oruç tuttu, dileyen de fakir doyurdu ve bu uygulama orucun yerine geçti, geçerli sayıldı. Nihayetinde Allah *azze ve celle*'nin ***"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez..."***[370] âyetiyle farz kıldığı Ramazan orucu, sağlıklı ve mukim olanlar için kesin bir hüküm hâline gelirken, hasta ve yolculara ruhsat tanındı ve (fakir) doyurma hükmü de oruç tutamayacak durumdaki yaşlılar için geçerli kabul edildi.

Öte yandan (insanlar iftar saatinden itibaren) yiyor, içiyor ve eşleriyle cinsel ilişkiye girebiliyorlardı. Fakat bu saatte uyuyakalırlarsa bunları yapamıyorlardı. (Mesela;) Sırma adında bir sahâbî, yatsı namazı vakti (evine) geldiğinde bütün gün çalışıp (yorgun düştüğü için) henüz yemek yemeden başını yastığa koyar koymaz uyumuş ve oruçlu olarak sabahlamıştı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onu, o günün sonunda son derece bitkin bir vaziyette görünce ***"Seni çok bitkin görüyorum"*** demiş, o da "Ey Allah'ın Rasûlü! (Dün) bütün gün çalıştım ve yatsı namazı vaktinde gelip yemek yemeden uyumuşum" diye cevap vermişti.

Yine Ömer *radıyallahu anh* da (Ramazan gecesinde) eşiyle cinsel ilişkiye girmişti. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: ***"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi***

---

369 Bakara 2/183-184.

370 Bakara 2/185.

kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın..."[371]

***

Bu hadiste, daha önce bu kitabımızda geçen açıklamalarımızla bağlantılı olarak fıkhî açıdan pek çok mesele bulunmaktadır. Biz konularına ayırarak her birini, bu kitabımızın ilgili yerine yerleştirmeyi hoş karşılamadığımız için bu hadisin tamamını burada verdik.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

Burası Oruç Bölümünün sonu, İtikâf Bölümünün de başıdır. Bir ve tek olan Allah'a hamdolsun.

371 Ebû Dâvûd, Salât 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 246.

İTİKÂF BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ ŞÖYLE BUYURMAKTADIR:

﴿...وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ...﴾

"... BUNUNLA BİRLİKTE SİZ, MESCİDLERDE İTİKÂF HALİNDE İKEN ONLARLA İLİŞKİDE BULUNMAYIN..."[372]

İlim adamları bu âyette kastedilen ve içinde itikâfın mübah kılındığı mescidler konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bunlar, sadece Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Beytü'l-Makdis Mescidi'dir" diyerek bu konuda şu rivayetleri nakletmişlerdir:

١٠٣٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ جَامِعِ بْنِ أَبِي رَاشِدٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: قَالَ حُذَيْفَةُ لِعَبْدِ اللهِ: عُكُوفٌ بَيْنَ دَارِكَ وَبَيْنَ دَارِ أَبِي مُوسَى، لَا تُغَيِّرُ؟ وَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا فِي الْمَسَاجِدِ الثَّلَاثَةِ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَسْجِدِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، قَالَ عَبْدُ اللهِ: لَعَلَّكَ نَسِيتَ وَحَفِظُوا، وَأَخْطَأْتَ وَأَصَابُوا.

1038- ... Süfyân b. Uyeyne'nin, Câmi' b. Ebî Râşid'den rivayet ettiğine göre, Ebû Vâil dedi ki: Huzeyfe, Abdullah (b. Mes'ûd)'a şöyle dedi: "Bazı insanlar (Kûfe'de) senin evin ile Ebû Musa'nın evi arasında itikâfa girmiş olmalarına rağmen sen nasıl oluyor da bu yanlışlığı düzeltmiyorsun? Hâlbuki sen de biliyorsun ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem **'Üç mescid dışında itikâfa girilmez: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Beytü'l-Makdis Mescidi'*** buyurmuştu." Abdullah dedi ki: "Belki sen unuttun da onlar iyi ezberlediler ve sen hatalısın da onlar doğru hareket ediyorlar."[373]

---

372 Bakara 2/187.

373 Benzer bir lafız için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 347-348; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 146-147.

١٠٣٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ حُذَيْفَةَ دَخَلَ عَلَى ابْنِ مَسْعُودٍ، فَقَالَ: إِنِّي مَرَرْتُ بِنَاسٍ بَيْنَ دَارِكَ وَدَارِ أَبِي مُوسَى قَدِ اعْتَكَفُوا، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: لَعَلَّكَ نَسِيتَ وَحَفِظُوا، وَأَخْطَأْتَ وَأَصَابُوا، وَعَلِمُوا وَجَهِلْتَ، قَالَ: فَقَالَ: أَمَا بَلَغَكَ أَنَّهُ لا اعْتِكَافَ إِلا فِي مَسْجِدِ نَبِيٍّ، أَوْ إِلا فِي ثَلاثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ، وَمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.

1039- ... el-Mugîre'nin İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Huzeyfe, İbn Mes'ûd'un yanına gelerek şöyle dedi: "Senin evinle Ebû Musa'nın evi arasında itikâfa girmiş bazı insanların yanından geçtim." İbn Mes'ûd dedi ki: "Belki sen unuttun da onlar iyi ezberlediler, sen hatalısın da onlar doğru hareket ediyorlar ve onlar biliyor da sen bilmiyorsun."

(Ravi) dedi ki: (Huzeyfe) ona şöyle dedi: "Peygamber mescidleri veya yalnızca üç mescid haricinde itikâfa girilemeyeceğini duymadın mı? Bunlar da Medine Mescidi, Mescid-i Harâm ve Beytü'l-Makdis Mescidi'dir."

***

Bir grup âlim de şöyle demiştir: "Bunlar, içinde ezan okunup kamet getirilen bütün mescidlerdir." Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimsemişlerdir. Nitekim Süleyman bize, babasından, o da Muhammed kanalıyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan bu kanaati rivayet etmiştir. Muhammed ise "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

١٠٤٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: لا أَرَى فِي الاعْتِكَافِ فِي كُلِّ مَسْجِدٍ أُقِيمَتْ فِيهِ الصَّلاةُ بَأْسًا قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} كُلِّهَا وَلَمْ يَخُصَّ شَيْئًا مِنْهَا هَكَذَا حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ وَأَمَّا يُونُسُ: فَحَدَّثَنَا، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: الأَمْرُ الَّذِي عِنْدَنَا لَا اخْتِلافَ فِيهِ، أَنَّهُ لَا يُكْرَهُ الاعْتِكَافُ فِي كُلِّ مَسْجِدٍ تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ قَالَ: وَلَا أُرَاهُ كُرِهَ الاعْتِكَافُ فِي الْمَسَاجِدِ الَّتِي لَا تُجَمَّعُ فِيهَا الْجُمُعَةُ إِلَّا كَرَاهِيَةَ أَنْ يَخْرُجَ الْمُعْتَكِفُ مِنْ مَسْجِدِهِ الَّذِي اعْتَكَفَ فِيهِ، إِلَى الْجُمُعَةِ أَو يَدَعَهَا قَالَ: مَالِكٌ: فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ مَسْجِدًا لا تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ، وَلَا يَجِبُ عَلَى صَاحِبِهِ إِتْيَانُ الْجُمُعَةِ فِي مَسْجِدٍ سِوَاهُ، فَإِنِّي لَا أَرَى بَأْسًا بِالاعْتِكَافِ فِيهِ لِأَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: {وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ}، فَعَمَّمَ عَزَّ وَجَلَّ

الْمَسَاجِدَ كُلِّهَا، وَلَمْ يُخَصِّصْ مِنْهَا شَيْئًا، قَالَ مَالِكٌ: فَمِنْ هُنَالِكَ جَازَ لَهُ أَنْ يَعْتَكِفَ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي لَا تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ، إِذَا كَانَ لَا يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَخْرُجَ مِنْهُ إِلَى الْمَسْجِدِ الَّذِي تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ.

1040- er-Rabî' el-Murâdî bize, İbn Vehb'in şöyle dediğini rivayet etti: Mâlik dedi ki: "İçinde namaz kılınan her mescidde itikâfa girilebilir, bunda bir sakınca görmüyorum. Zira Allah *azze ve celle* ***'Siz mescidlerde itikâf hâlindeyken'*** âyetinde herhangi bir ayrım gözetmeksizin bütün mescidleri kastetmiştir."

er-Rabî' bize İbn Vehb kanalıyla Mâlik'in böyle söylediğini rivayet etti. Yunus ise yine İbn Vehb'in şöyle dediğini nakletti: Mâlik dedi ki: "Bizim, hakkında ihtilaf olmayan kanaatimize göre, Cuma'nın kılındığı hiçbir mescidde itikâfa girmek mekruh değildir."

(Mâlik devamla) şöyle dedi: "Bana göre, Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girilmesinin mekruh görülmesi, bu tür mescidlerde itikâfa giren birinin Cuma namazını kılmak üzere bulunduğu mescidden çıkıp ayrılması hoş karşılanmadığı için olsa gerektir."

(İbn Vehb) dedi ki: Mâlik şunu da söyledi: "Eğer kişinin bulunduğu mescidde Cuma kılınmıyorsa ve Cuma için diğer bir mescide gitmesi de vacip değilse, o mescidde itikâfa girmesinde bir sakınca görmüyorum. Çünkü Allah *azze ve celle*'nin ***'Siz mescidlerde itikâf hâlindeyken'*** buyruğu hiçbirini ayırt etmeden bütün mescidleri kapsamaktadır. Buradan hareketle kişinin, eğer Cuma kılınan bir mescide gitmesi vacip değilse, içinde Cuma kılınmayan bir mescidde de itikâfa girmesi caiz demektir."[374]

***

Nitekim söz konusu üç mescid dışında kalan ve Huzeyfe'nin içlerinde itikâfa girmekten sakındırdığı mescidlerde de itikâfa girilebileceğine dair Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bir rivayet nakledilmiştir:

١٠٤١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الشَّافِعِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: جَاوَرَتْ عَائِشَةُ ثَبِيرَ مِمَّا

374 Mâlik, İ'tikâf 3.

يَلِي مِنًى فِي نَذْرٍ نَذَرَتْهُ، وَكَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَخُوهَا نَهَاهَا، قَالَ: وَلا أُرَاهُ نَهَاهَا إِلا خَشْيَةَ أَنْ تَتَّخَذَ سُنَّةً.

1041- ... Muhammed b. Amr eş-Şâfiî'nin İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Âişe *radıyallahu anhâ,* bir adağını yerine getirmek üzere Mina taraflarındaki Sebîr dağı civarında itikâfa girmişti. Kardeşi Abdurrahman bunu yapmasına engel oldu."

(Atâ) dedi ki: "(Abdurrahman'ın) bunun bir sünnet hâline gelmesinden endişe ettiği için onu engellediğini düşünüyorum."[375]

***

Ayrıca Ali *radıyallahu anh*'dan da (beş vakit ve Cuma'nın düzenli olarak kılındığı) cemaatleri bulunan bütün mescidlerde itikâfa girilebileceğine dair bir rivayet nakledilmektedir.

١٠٤٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لاَ اعْتِكَافَ إِلا فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ.

1042- ... Süfyân'ın Ebû İshâk kanalıyla el-Hâris'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Cemaati bulunan mescidler haricindeki (mescidlerde) itikâfa girilmez."[376]

١٠٤٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لا اعْتِكَافَ إِلا فِي مَسْجِدٍ يُجَمَّعُ فِيهِ.

1043- ... Amr b. Sâbit'in Ebû İshâk yoluyla el-Hâris'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "İçinde Cuma kılınan mescidler dışındaki (mescid)lerde itikâfa girilmez."

***

Âlimlerin ihtilaf ettikleri bu konuyla ilgili olarak Allah *azze ve celle*'nin ***"Siz mescidlerde itikâf hâlindeyken"*** âyetinde sadece belirli mescidlerden bahsetmediği görülmektedir. Ayrıca Huzeyfe *radıyallahu anh*'ın daha önce rivayet ettiğimiz hadisinde İbn Mes'ûd'a hitaben söylediği "Sen de biliyorsun

---

375 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 350.

376 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* IV, 147; Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 346.

ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Üç mescid dışında itikâfa girilmez'*** buyurdu" sözünü de şöyle anlıyoruz:

Demek ki Huzeyfe, Abdullah'ın bu hadisi bilmesine ve bu hadise vâkıf olmasına rağmen daha sonra onu terk etmiş olduğunu bildiği için ona bu sözü söylemiştir. Üstelik Abdullah, Huzeyfe'ye hitaben "Belki sen unuttun da onlar iyi ezberlediler ve sen hatalısın da onlar doğru hareket ediyorlar" demiştir.

Buradan da anlıyoruz ki İbn Mes'ûd, bu konudaki bilgisini, kendince tercih edilmeye değer bulduğu başka bir bilgiden ve kendisinin iyice kavrayıp Huzeyfe'nin unutmuş olduğu bir husustan dolayı terk etmiştir.

Ancak Abdullah b. Mes'ûd'un evi ile Ebû Musa'nın evinin arasındaki yer, eğer (düzenli) cemaati olmayan bir mescid ise, o zaman Ali *radıyallahu anh*, kendisinden rivayet etmiş olduğumuz "İçinde Cuma kılınan mescidler dışında itikâfa girilmez" sözüyle buna muhalefet etmiş demektir. Kaldı ki Ali *radıyallahu anh*'ın bu sözüyle şunu kastetmiş olması da mümkündür:

İçinde Cuma kılınan mesciddeki itikâf, tam ve eksiksiz olur. Zira orada itikâfa giren kimsenin, itikâf hâlindeyken başka mescide çıkmasına gerek yoktur. Fakat içinde Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girmişse oradan, (düzenli) cemaati bulunan Cuma mescidlerine çıkmak durumundadır. Bu sebeple Cuma kılınmayan mescidlerdeki itikâf, itikâfın eksiksizce tamamlanabildiği (düzenli) cemaate sahip Cuma mescidlerindeki itikâf gibi tam ve noksansız olmayacaktır. Her ne kadar bu durum, (düzenli) cemaati olmayan ve Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girmeye engel değilse de buralardaki itikâf, sözünü ettiğimiz Cuma mescidlerindeki itikâftan eksiktir, tam değildir.

Bu mesele, özellikle erkeklerin itikâfıyla ilgilidir. Kadınların itikâfına gelince; ilim adamları onların itikâfa girebilecekleri yerler konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup "Onlar da erkekler gibidir ve erkeklerin itikâfa girebildikleri mescidlerde onlar da itikâfa girebilirler" demiştir. Bu kanaati benimseyenlerden biri de Mâlik'tir.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Kendi evlerinde itikâfa girebilirler fakat mescidlerde itikâfa giremezler." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü savunanlardandır. Nitekim Süleyman bize, babasından, o da Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan bu görüşü rivayet etmiştir.

Muhammed ise "Bu, benim de görüşümdür" demiştir.

Âlimler bu hususta ihtilaf ettikleri ve Allah *azze ve celle* de Kitab'ında bize bu konuda herhangi bir beyanda bulunmadığı için, biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize bir açıklama yapılıp yapılmadığına baktık ve şunu tespit ettik:

١٠٤٤ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ صَلَّى الصُّبْحَ، ثُمَّ دَخَلَ الْمَكَانَ الَّذِي يُرِيدُ أَنْ يَعْتَكِفَ فِيهِ، فَأَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ، فَأَمَرَ فَضُرِبَ لَهُ خِبَاءٌ، وَأَمَرَتْ عَائِشَةُ فَضُرِبَ لَهَا خِبَاءٌ، وَأَمَرَتْ حَفْصَةُ فَضُرِبَ لَهَا خِبَاءٌ، فَلَمَّا رَأَتْ زَيْنَبُ خِبَائَيْهِمَا أَمَرَتْ بِخِبَاءٍ فَضُرِبَ لَهَا، فَلَمَّا رَاحَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: آلْبِرَّ تُرِدْنَ؟ وَلَمْ يَعْتَكِفْ فِي رَمَضَانَ، وَاعْتَكَفَ عَشْرًا مِنْ شَوَّالٍ.

1044- Ebû Ümeyye bize, Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî > Yahya b. Saîd kanalıyla Amra'dan Âişe *radıyallahu* anhâ'nın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, itikâfa girmek istediği zaman sabah namazını kılar sonra da itikâfa girmek istediği mekana geçerdi. (Bir defasında) Allah Rasûlü, Ramazan'ın son on gününde itikâfa girmek istedi. (Bu nedenle) çadırının kurulmasını emretti ve çadırı kuruldu. Daha sonra Âişe *radıyallahu anhâ* emretti, onun da çadırı kuruldu. Ardından Hafsa *radıyallahu anhâ* da emretti ve onun için de çadır kuruldu. Onların çadırlarını gören Zeyneb *radıyallahu anhâ* da emretti, onun için de bir çadır kuruldu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gelip bu durumu görünce ***'(Siz bunları) hayır niyetiyle yaptığınızı mı zannediyorsunuz?'*** dedi ve o Ramazan itikâfa girmedi. Şevval'in ilk on gününde itikâfa girdi."[377]

١٠٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ دَخَلَ فِي الْمَكَانِ الَّذِي أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فِيهِ فَرَأَى أَخْبِيَةً، خِبَاءَ عَائِشَةَ، وَخِبَاءَ حَفْصَةَ، وَخِبَاءَ زَيْنَبَ، فَلَمَّا رَآهُمْ سَأَلَ عَنْهُمْ، فَقِيلَ: لَهُ: هَذَا خِبَاءُ عَائِشَةَ، وَحَفْصَةَ، وَزَيْنَبَ، فَقَالَ: آلْبِرَّ تَقُولُونَ بِهِنَّ؟ ثُمَّ انْصَرَفَ حَتَّى اعْتَكَفَ عَشْرًا مِنْ شَوَّالٍ.

377 Müslim, İ'tikâf 6; Ebû Dâvûd, Savm 77; Nesâî, Mesâcid 18.

1045- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahya b. Saîd > Amra bint Abdurrahman isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâf yapmak istediği zaman itikâfa girmek istediği mekana geçerdi. (Bir gün mescidde) bazı çadırlar gördü. Bunlar Âişe, Hafsa ve Zeyneb'in çadırlarıydı. Bunların ne olduğunu sorunca, ona "Âişe, Hafsa ve Zeyneb'in çadırları" dediler. Bunun üzerine ***"(Siz bunları) hayır maksadıyla yaptığınızı mı zannediyorsunuz?"*** dedi ve itikâfa girmedi. Daha sonra Şevval'in ilk on gününde itikâfa girdi.[378]

١٠٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَالِكًا يُحَدِّثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1046- er-Rabî' bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahya b. Saîd > Amra isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

***

Burada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, onların itikâf yapmalarının caiz olmadığı bir yerde itikâfa girmek istemelerine karşı çıktığı için itikâfı terk etmiş olabileceği gibi bir başka sebeple de itikâfı terk etmiş olabilir. Nitekim;

١٠٤٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ عَمْرَةَ حَدَّثَتْهُ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَادَ الاعْتِكَافَ، فَاسْتَأْذَنَتْهُ عَائِشَةُ لِتَعْتَكِفَ مَعَهُ، فَأَذِنَ لَهَا، فَضَرَبَتْ خِبَاءَهَا، فَسَأَلَتْهَا حَفْصَةُ أَنْ تَسْتَأْذِنَهُ لَهَا لِتَعْتَكِفَ مَعَهُ، فَأَذِنَ لَهَا، فَضَرَبَتْ خِبَاءَهَا، فَلَمَّا رَأَتْهُ زَيْنَبُ ضَرَبَتْ مَعَهُنَّ، وَكَانَتِ امْرَأَةً غَيُورًا، فَرَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبِيَتَهُنَّ، فَقَالَ: مَا هَذَا؟، آلْبِرَّ يُرِدْنَ؟ فَتَرَكَ الاعْتِكَافَ حَتَّى أَفْطَرَ مِنْ رَمَضَانَ، ثُمَّ إِنَّهُ اعْتَكَفَ فِي عَشْرٍ مِنْ شَوَّالٍ.

1047- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > Amr b. el-Hâris > Yahya b. Saîd > Amra isnadıyla Âişe *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâfa girmeyi istedi. Âişe *radıyallahu anhâ* da onunla birlikte itikâfa girmek için izin istedi, o da izin verdi. Daha sonra Hafsa *radıyallahu anhâ* da Allah Rasûlü ile beraber itikâfa girmesine izin vermesini

378 Mâlik, İ'tikâf 7; Buhârî, İ'tikâf 7.

istemesi için Âişe'den ricada bulundu. Ona da izin verdi ve o da çadırını kurdu. Zeyneb de onları böyle görünce, o da onların yanına çadırını kurdu. Çünkü o, çok kıskanç bir kadındı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de hepsinin çadırlarını görünce ***"Bunlar da ne? (Siz bunları gerçekten) hayır maksadıyla mı yaptığınızı zannediyorsunuz?"*** buyurdu ve Ramazan bayramına kadar itikâfı terk etti. Daha sonra Şevval'in ilk on gününde itikâfa girdi.[379]

***

Bu hadisten, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, eşlerinin mescidlerde itikâfa girmesinin caiz olmaması sebebiyle değil, Zeyneb'in tutumundan dolayı itikâfı terk ettiğini öğrenmekteyiz. Bu noktada Allah Rasûlü'nün Âişe ve Hafsa'ya, kendisiyle birlikte olmaları sebebiyle, mutlak anlamda mescidlerde itikâfa girme iznini vermiş olması da mümkündür. Zira bir kadına, kocası yanında olmadığı için birtakım mekânlara gitmesine izin verilmezken, kocasıyla beraberken mutlak olarak izin verilir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınların, yanlarında kocaları veya mahrem akrabaları olmadan, (tek başlarına) yolculuk yapmaları yasaklanan bazı yerlere gitmelerini engellemiştir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Âişe ve Hafsa'ya mescidde kendisiyle birlikte itikâfa girmelerine izin vermesine dair rivayet ettiğimiz bu hadisi Âişe'den naklettik. Ancak biz aynı zamanda Âişe'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra kadınların mescidlerden men edilmesiyle ilgili olarak şöyle dediğini de tespit ettik:

١٠٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَوْ رَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ بَعْدَهُ لَمَنَعَهُنَّ الْمَسَاجِدَ كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ قُلْتُ: هَلْ مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ.

1048- Yunus'un bize, Süfyân b. Uyeyne > Yahya b. Saîd kanalıyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisinden sonra kadınların çıkardıkları bid'atleri görseydi, tıpkı İsrailoğulları'nın kadınlarının engellendiği gibi onları da mescidlerden men ederdi."

---

379 İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 345; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XII, 138-139.

(Yahya b. Saîd dedi ki:) "İsrailoğulları'nın kadınları engellendiler mi ki?" diye sordum. (Amra) "Evet" dedi.[380]

١٠٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَوْ رَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ بَعْدَهُ لَمَنَعَهُنَّ الْمَسَاجِدَ كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ.

1049- Ebû Ümeyye'nin bize, Kabîsa b. Ukbe > Süfyân > Yahya b. Saîd isnadıyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendisinden sonra kadınların çıkardıkları bid'atleri görseydi, tıpkı İsrailoğulları'nın kadınlarının engellendiği gibi onları mescidlerden men ederdi."

***

Burada Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kadınlarla ilgili tutumuna ilişkin yapmış olduğu bu genelleme, Allah Rasûlü'nün, kadınlara verdiği mescidlere girme iznini, kendisinden sonra bir değişim yaşamamaları öngörüsüyle verdiği bilgisine dayanmaktadır. Eğer Âişe zamanında bile kadınlar bu hâlde iseler, daha sonraki dönemlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında bulundukları hâlden çok daha uzaklaşmış olacaklardır. Üstelik namaz için bile mescidlerden men edilebiliyorlarsa, itikâf için oralardan fazlasıyla men edilirler.

Eğer biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* erkeklere, kadınları mescidlerden engellemelerini yasaklamıştır" diyerek bu hususta;

١٠٥٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي الْوَزِيرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا اسْتَأْذَنَتْ أَحَدَكُمُ امْرَأَتُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يَمْنَعْهَا.

1050- ... ez-Zührî'nin Sâlim yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Birinizden hanımı mescide gitmek için izin isterse, ona engel olmasın"***[381] hadisini öne sürerse, ona şöyle cevap verilir:

380 Buhârî, Ezân 163; Müslim, Salât 144.

381 Buhârî, Ezân 166; Müslim, Salât 134.

Bu hüküm, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde bulundukları hâl üzere devam etmeleri durumunda geçerliydi. Bu da (Allah Rasûlü'nden) sonra sergiledikleri değişik tutumlardan tamamen farklıdır. Bu sebeple Hz. Âişe bu konuda bunları söylemiştir.

Ayrıca bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o kadınlara, kocalarının izni olmaksızın mescidlere çıkma konusunda mutlak bir izin vermediğinin de delili vardır. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kadınlara verdiği bu izinle, bütün vakit namazlarını kastetmiş değildir. Aksine bununla, (herkes tarafından) göründükleri gündüz vakitleri dışında kalan, özellikle gizlenebildikleri gece vakitlerini kastetmiştir.

Diğer taraftan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onların namazlara çıkma meselesini kocalarının izin şartına bağladığı için, buradan anlıyoruz ki kadınların cemaat namazlarına katılmaları vacip değildir ve bu hususta erkeklerden farklıdırlar. Eğer cemaatlere katılmaları vacip olsaydı, tıpkı farz olan haccı eda etmeleri için kocalarından izin almalarına gerek olmadığı gibi bu konuda da kocalarından izin almaları gerekmezdi.

Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Birinizden hanımı mescide gitmek için izin isterse, ona engel olmasın"*** hadisinden maksadının gündüz değil de gece vakti olduğuna ilişkin rivayetler şöyledir:

١٠٥١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ائْذَنُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ، فَقَالَ: إِنَّ ابْنَ عُمَرَ لا يَأْذَنُ لَهُنَّ، يَتَّخِذْنَهُ دَغَلاً، قَالَ ابْنُ عُمَرَ: تَسْمَعُنِي أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ائْذَنُوا لَهُنَّ، وتقول: لاَ نَأْذَنُ لَهُنَّ.

1051- ... el-A'meş'in Mücâhid yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların gece vakti (namaz için mescide gitmelerine) izin verin."*** İbn Ömer'in bir oğlu "Biz onlara izin vermeyiz. Çünkü bu yolla fitne ve fesada sebep olurlar" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer dedi ki: "Benim, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Onlara izin verin'*** buyurdu dediğimi duyduğun hâlde, sen hala 'Onlara izin vermeyiz' diyorsun (öyle mi?)"[382]

---

382 Müslim, Salât 138-139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 43, 143.

١٠٥٢ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ائْذَنُوا لِلنِّسَاءِ فَلْيُصَلِّينَ فِي الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ.

1052- ... İbrahim b. el-Muhâcir'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınlara izin verin, gece vakti mescidlerde namaz kılsınlar."***[383]

١٠٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا اسْتَأْذَنَتْ أَحَدَكُمُ امْرَأَتُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلا يَمْنَعْهَا يَعْنِي: بِاللَّيْلِ.

1053- ... ez-Zührî'nin Sâlim'den, onun da babasından (İbn Ömer) rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Birinizden eşi mescide gitmek için izin istediğinde onu engellemesin."*** Bu sözle gece vakitlerini kastetmektedir.[384]

***

Hadiste böyle geçmektedir. Fakat;

١٠٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَنْظَلَةُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا اسْتَأْذَنَتْكُمْ نِسَاؤُكُمْ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ فَأْذَنُوا لَهُنَّ.

1054- ... Hanzala'nın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eşleriniz gece vakti mescide gitmek için sizden izin isterlerse, onlara izin verin."***[385]

***

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gece vaktini kastetmiş olması, kadınların gündüz vakti mescidlere çıkmaları hususundaki hükümlerinin ihtilaflı olduğuna delildir. Nitekim bununla ilgili olarak İbn Mes'ûd'un

383 Müslim, Salât 139.

384 Buhârî, Ezân 166; Müslim, Salât 134.

385 Buhârî, Ezân 163; Müslim, Salât 137.

eşi Zeyneb kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir hadis şöyledir:

١٠٥٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَجْلَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي بُكَيْرُ بْنُ الْأَشَجِّ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ زَيْنَبَ امْرَأَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا شَهِدَتْ إِحْدَاكُنَّ الْعِشَاءَ فَلَا تَمَسَّنَّ طِيبًا.

1055- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yahya b. Saîd el-Kattân > İbn Aclân > Bükeyr b. el-Eşecc > Büsr[386] b. Saîd > İbn Mes'ûd'un eşi Zeyneb isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* (Zeyneb'e hitaben) şöyle buyurmuştur: ***"Sizden birisi yatsıya geldiğinde, güzel koku sürünmesin."***[387]

١٠٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ زَيْنَبَ امْرَأَةَ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: إِذَا شَهِدَتْ إِحْدَاكُنَّ الْعِشَاءَ فَلَا تَمَسَّنَّ طِيبًا.

1056- Yunus'un bize, Süfyân > İbn Aclân > Ya'kûb b. Abdullah b. el-Eşecc isnadıyla Büsr b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, İbn Mes'ûd'un eşi Zeyneb'e şunu emretmiştir: ***"Sizden birisi yatsıya geldiğinde, güzel koku sürünmesin."***[388]

***

Süfyân ve Yahya, Bükeyr ve Ya'kûb konusunda ihtilaf hâlindedirler.

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yatsı namazını kastetmektedir. Buradan gündüz vakti kadınların güzel koku kullanmalarının yasaklanmasına daha fazla ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Allah Rasûlü'nün, onlara gündüz değil sadece gece vakti cemaatle namazlara katılmalarını mübah kıldığını gösterir. Zira gündüz gizleyemediklerini gece gizleyebilmektedirler.

Bu noktada biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, onları mescidlerden men etmeyi mutlak anlamda yasaklayan hadisler rivayet edilmiştir" diyerek buna delil olarak şu hadisi zikrederse;

---

386 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Bişr" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

387 Müslim, Salât 142.

388 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 363.

١٠٥٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللهِ مَسَاجِدَ اللهِ.

1057- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Müsedded > Yahya > Ubeydullah > Nâfi' isnadıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'ın kadın kullarını, Allah'ın mescidlerinden alıkoymayın."***[389]

١٠٥٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لاَ تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللهِ مَسَاجِدَ اللهِ، وَلْيَخْرُجْنَ إِذَا خَرَجْنَ تَفِلات.

1058- Yunus bize, Enes b. Iyâz > Muhammed b. Amr kanalıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'ın kadın kullarını Allah'ın mescidlerinden alıkoymayın. Onlar da çıktıkları zaman güzel koku sürünmeden çıksınlar."***[390]

١٠٥٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1059- Ebû Bekre bize, Saîd b. Âmir > Muhammed b. Amr isnadıyla bu hadisi aynı şekilde zikretti.[391]

***

Ona şöyle cevap verilir: Bu hadis bize göre, kadınların bu konudaki tasarruf yetkilerinin kocalarına verildiğini ve bu hususta kocalarının onlar üzerinde selahiyetli olduklarını ispatlamaktadır. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ve (yasakla ilgili olarak) özellikle gece vakti kaydının bulunduğu rivayetler, bu kaydın hazfedildiği rivayetlerden daha tercihe layıktır. Zira bir şeyi ezberlemiş olan kişi, onu unutandan daha üstündür.

---

389 Buhârî, Cum'a 13; Müslim, Salât 136.

390 Ebû Dâvûd, Salât 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 438.

391 Dârimî, Salât 57.

Eğer biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidlerdeki namazlardan (herkese) pay ayırdığı rivayet edilmiştir" diyerek bu konuda;

١٠٦٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، وَحَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَا: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ وَاقِدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَمْنَعُوا النِّسَاءَ حُظُوظَهُنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ.

1060- … Muhammed b. Ca'fer'in Abdullah b. Vâkıd b. Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların mescidlerdeki nasiplerine engel olmayın"***[392] hadisini zikrederse, ona şöyle denilir:

Kadınların mescidlerdeki nasipleri, diğer hadiste geçtiği gibi gece vakti ve güzel koku sürünmeden oraya gitmeleri anlamında olabilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, onların, erkeklerle karışık bir hâlde bulunmamaları şartıyla mescide gelmelerine izin verdiğine ilişkin bir başka delil de şöyledir:

١٠٦١ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي هِنْدُ ابْنَةُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ مِنْ صَلَاتِهِ قَامَ النِّسَاءُ حِينَ يَقْضِي تَسْلِيمَهُ، وَيَمْكُثُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَكَانِهِ يَسِيرًا.

1061- İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > İbrahim b. Sa'd > İbn Şihâb > Hint bint el-Hâris b. Abdullah b. Ebî Rabîa isnadıyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Ümmü Seleme dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazı bitirip selam verdiğinde kadınlar hemen kalkardı. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ise oturduğu yerde biraz beklerdi."

---

392 Müslim, Salât 140.

İbn Şihâb şöyle dedi: "Kanaatimizce Allah Rasûlü'nün bu bekleyişi, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- kadınların, (mescidden) çıkan erkeklerle karşılaşmadan önce orayı terk etmeleri içindi."[393]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bizce de bu mesele -doğrusunu yine en iyi Allah bilir- İbn Şihâb'm dediği gibidir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* namazlardan çıkarken erkeklerin arasına karışmamaları şartıyla kadınlara, cemaatle namaza katılma izni vermiştir. Namazdan çıkarken erkeklerin arasına karışmaları mekruh olduğuna göre, birbirlerine bakmalarına yol açacak biçimde erkeklerle bir arada bulunmaları da mekruhtur. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, söz konusu ruhsata rağmen kadınların evlerinde kıldıkları namazı mescidlerde kılınandan daha faziletli saymıştır. Bununla alakalı şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

١٠٦٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَهُودَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَمْنَعُوا النِّسَاءَ الْمَسَاجِدَ، وَبُيُوتُهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ.

1062- ... el-Avvâm b. Havşeb'in Habîb b. Ebî Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların mescidlere gitmelerine engel olmayın. Bununla birlikte evleri onlar için daha hayırlıdır."***[394]

١٠٦٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ رَجَاءٍ الْغُدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَأَنْ تُصَلِّيَ الْمَرْأَةُ فِي بَيْتِهَا أَعْظَمُ لِأَجْرِهَا مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ، خَيْرٌ لَهَا مِنْ أَنْ تَخْرُجَ إِلَى الصَّلَاةِ يَوْمَ الْعِيدِ.

1063- ... Cerîr'in Ebû Zür'a kanalıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bir kadının evinde namaz kılması, ona, cemaatle namaz kılınan bir mescidde kıldığı***

393 Buhârî, Ezân 152; Nesâî, Sehv 77.

394 Ebû Dâvûd, Salât 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 76, 77.

namazdan daha büyük sevap kazandırır ve bu, bayram günü namaza çıkmasından daha hayırlıdır."

***

Görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadının evinde kıldığı namazı mescidde kıldığı namazdan üstün saymıştır.

Eğer biri "Fakat Ümmü Atiyye yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den buna aykırı bir hadis rivayet edilmiştir" diyerek şu hadisi zikrederse:

١٠٦٤ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُخْرِجَهُنَّ يَوْمَ الْفِطْرِ وَيَوْمَ النَّحْرِ الْعَوَاتِقَ، وَذَوَاتِ الْخُدُورِ، وَالْحُيَّضَ، فَأَمَّا الْحُيَّضُ فَيَعْتَزِلْنَ الصَّلَاةَ، وَيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدُعَاءَ الْمُسْلِمِينَ، قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، أَرَأَيْتَ إِحْدَاهُنَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا جِلْبَابٌ؟ قَالَ: فَلْتُلْبِسْهَا أُخْتُهَا مِنْ جِلْبَابِهَا.

1064- ... Hişâm b. Hassân'ın Hafsa'dan rivayet ettiğine göre, Ümmü Atiyye dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize, Ramazan ve Kurban bayramlarında, genç kızları ve hayızlı kadınları da (namazgâha) çıkarmamızı emretti. Hayızlılar namazdan uzak durmakla birlikte oradaki hayırdan nasiplenir ve Müslümanların dualarına katılırlar.

Biz "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer birimizin örtüsü (cilbabı) yoksa ne yapmalı?" diye sorduk. Şöyle buyurdu: ***"Kardeşi ona kendi örtülerinden birini giydiriversin."***[395]

١٠٦٥ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَنْصُورُ بْنُ زَاذَانَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، وَعَنْ هِشَامٍ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخْرِجُ الْحُيَّضَ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ يَوْمَ الْعِيدِ، فَأَمَّا الْحُيَّضُ فَيَعْتَزِلْنَ الصَّلَاةَ وَيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُسْلِمِينَ، وَقَالَ هِشَامٌ فِي حَدِيثِهِ: فَقَالَتِ امْرَأَةٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِإِحْدَانَا جِلْبَابٌ؟ قَالَ: فَلْتُعِرْهَا أُخْتُهَا جِلْبَابَهَا.

---

395 Müslim, Salâtü'l-Iydeyn 12; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 165.

1065- Ayrıca Salih b. Abdurrahman bize, Saîd b. Mansûr yoluyla Hüşeym'in şöyle dediğini nakletti: Mansûr b. Zâzân'ın bize İbn Sîrîn kanalıyla, Hişâm'ın da Hafsa yoluyla rivayet ettiğine göre, Ümmü Atiyye dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hayızlı kadınları ve genç kızları bayram günlerinde (namazgâha) çıkarırdı. Hayızlılar namazlardan uzak durmakla birlikte oradaki hayırlardan nasiplenir ve Müslümanların dualarına katılırlardı."

Hişâm, kendi hadisinde dedi ki: Bir kadın "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer birimizin örtüsü yoksa ne yapmalı?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Kardeşi ona kendi örtülerinden birini ödünç versin"*** buyurdu.[396]

***

Ona (bu delili öne süren kimseye) şöyle denilir: Bizce bu durum, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- örtünme (hicâb) hükmüyle emrolunmamızdan öncesine aittir. O dönemde kadınların erkeklere bakmasından dolayı erkeklerin de kadınlara bakması mübahtı. Ancak daha sonra bu hüküm neshedildi ve onlara bakmaktan sakınılması hükmü getirilerek kadınlara evlerine kapanmaları emri verildi.

Kadınlar için evler, mescidlerden daha üstün kılındığından, evler onlar açısından daha faziletli demektir. Dolayısıyla evlerinden çıkıp mescidlere gitmeleri de en faziletliyi bırakıp ondan daha alt mertebedeki bir fazilete yönelmeleri anlamına gelmektedir. Bu bakımdan bu meselede erkeklerden tamamen farklı bir durumdadırlar. Çünkü erkeklerin namaz kılmak üzere mescidlere gitmeleri, oradan geri durmalarından daha faziletlidir.

Bu durumda erkeklerin itikâf yeri, farz namazları için en faziletli sayılan yerler olduğuna göre, kadınların itikâf yerleri de farz namazları için en faziletli sayılan mekânlar olacaktır. Orası da kendi evleridir. Bu, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür.

Öte yandan ilim ehli, itikâfın oruç tutmadan geçerli olup olmayacağı konusunda da ihtilaf etmiştir. Bir grup "İtikâf ancak farz ya da nafile cinsinden bir oruçla birlikte geçerli olabilir" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Muhammed b. Ali bize Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu görüşünü rivayet etmiştir. Ayrıca Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür"

396 Tirmizî, Cum'a 36; İbn Huzeyme, *Sahîh,* II, 361-362.

demiştir. Zira Süleyman bize, babası kanalıyla Muhammed'den bu görüşün aynısını rivayet etmiştir.

١٠٦٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ،قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَنَافِعًا مَوْلَى ابْنِ عُمَرَ قَالَا: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصِيَامٍ لِقَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ، وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِى الْمَسَاجِدِ، فَإِنَّمَا ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الصِّيَامَ مَعَ الْاِعْتِكَافِ.

1066- Yunus'un bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, el-Kasım b. Muhammed ve İbn Ömer'in azadlısı Nâfi' dediler ki: Oruç tutmadan itikâf olmaz. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Ayrıca siz mescidlerde itikâf hâlindeyken onlarla ilişkide bulunmayın"***[397] buyurmaktadır. Burada Yüce Allah, orucu itikâfla birlikte zikretmektedir.

***

Bir diğer grup ise şöyle demiştir: "Oruç tutmadan itikâf yapmakta bir sakınca yoktur."[398] Bu görüşü savunanlardan biri de Şâfiî'dir.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için ve bu ihtilafın çözümünü gösterecek muhkem bir âyet bulamadığımızdan, meselenin hükmünü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde aradık ve itikâfın oruçsuz da olabileceğini savunanların, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şu hadisi delil olarak kullandıklarını tespit ettik:

١٠٦٧ - حدثناه عبد الْملك بن أَبى الحوارى البغدادى، قَالَ حَدثنا عبد الله بن الزبير الحميدى، قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قال: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ عُمَرُ نَذَرَ اعْتِكَافَ لَيْلَةٍ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ،فَسَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ بِأَنْ يَعْتَكِفَ أَنْ يَفِيَ بِنَذْرِهِ.

397 Bakara 2/187.

398 Bu cümle, eserin yazma nüshasında "itikâfın oruçla birlikte yapılmasında sakınca yoktur" gibi bir anlama gelecek şekilde kaydedilmiştir. Oysa diğer görüş sahiplerinden farklı olabilmesi için yukarıdaki gibi tercüme edilmesi gerekmektedir. Nitekim bundan sonraki açıklamalar da bunu göstermektedir. (Çeviren)

1067- ... Süfyân'ın Eyyûb kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Ömer *radıyallahu anh,* cahiliye döneminde Mescid-i Harâm'da bir gecelik itikâfta bulunmayı adamıştı. Bu meseleyi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordu, o da ona itikâfa girmesini ve adağını yerine getirmesini emretti."[399]

***

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* oruç tutmadan yalnızca bir gece itikâfta bulunmayı mübah kılmıştır. Bu da oruç tutmadan da itikâfa girilebileceğini göstermektedir."

Buna karşılık diğerlerinin lehine ve bu görüş sahiplerinin aleyhine öne sürülebilecek delil ise şudur: Bu hadisi Süfyân dışında Eyyûb'dan rivayet edenler, burada Süfyân'ın Eyyûb'dan naklettiğinden farklı bir lafızla rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٠٦٨ - حَدثنَا يُونُس , قَالَ حَدثنَا ابْن وهب، أخبرنى جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ أَنَّ أَيُّوبَ حَدَّثَهُ، أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ حَدَّثَهُ، أَنَّ عُمَرَ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِالْجِعْرَانَةِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي نَذَرْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ أَعْتَكِفَ يَوْمًا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَكَيْفَ تَرَى؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اذْهَبْ فاعتكف فِيهِ يَوْمًا.

1068- ... Cerîr b. Hâzim'in Eyyûb'dan, onun Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh,* Ci'râne mevkiinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şunu sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü! Cahiliye döneminde Mescid-i Harâm'da bir günlük itikâf yapmak üzere adakta bulunmuştum, ne buyurursunuz?" Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"Git ve bir günlük itikâfını yap"*** cevabını verdi.[400]

***

Bu hadise göre Ömer *radıyallahu anh,* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir gecelik itikâfı değil, bir günlük itikâf adağını sormaktadır. Bu hadisi Ubeydullah da[401] Nâfi'den, Süfyân'ın Eyyûb'dan rivayeti gibi değil, bu şekilde rivayet etmiştir. Nitekim;

---

399 Buhârî, İ'tikâf 5; Nesâî, Eymân 36.

400 Müslim, Eymân 28; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 133.

401 Bu isim, eserin yazma ve basılı nüshalarında, bu satırda "Abdullah" şeklinde kaydedilmesine rağmen iki satır sonra, 1069 no'lu rivayetin senedinde "Ubeydullah" olarak geçmektedir.

١٠٦٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن علي البَغْدَادِي قَالَ حَدثَنَا خلف بن هِشَام الْبَزَّار قَالَ حَدثَنَا علي بن مسْهر عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِع عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ نَذَرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ يَعْتَكِفَ يَوْمًا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، فَلَمَّا أَسْلَمَ ذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَوْفِ بِنَذْرِكَ، فَفَعَلَ.

1069- ... Ubeydullah'ın Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh,* cahiliye döneminde Mescid-i Harâm'da bir günlük itikâfta bulunmayı adamıştı. Müslüman olunca bu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e açtı. O da ona ***"Adağını yerine getir"*** buyurdu. Ömer *radıyallahu anh* da bunu yaptı.

***

İşte hadisin aslı budur ve hadis, bir gecelik itikâf değil, bir günlük itikâf lafzıyla rivayet edilmiştir. Ayrıca bu iddiayı destekleyecek delillerden biri de şöyledir:

١٠٧٠ - حَدثَنَا قَالَ ابْنُ وهب. قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ جريج، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وابْنِ عُمَرَ قَالَا: لَا جِوَارَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

1070- ... İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ve İbn Ömer dediler ki: "Oruç tutmadan civar (itikâf) olmaz."[402]

١٠٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بن يُونُسَ، قَالَ: حَدثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ حَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةٍ عَنْ عَطَاءٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ وَابْنَ عَبَّاسٍ وَعَائِشَةَ قَالُوا: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

1071- ... Haccâc b. Ertâd'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, İbn Abbâs ve Âişe şöyle demişlerdir: "Oruç tutmadan itikâf olmaz."[403]

***

Buna göre Süfyân'ın Eyyûb yoluyla rivayet etmiş olduğu hadisin ancak iki açıklaması olabilir:

Ayrıca Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da da (X, 242 vd.) "Ubeydullah" olarak yazılmıştır. (Çeviren)

402 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 353.

403 Değişik isnadlarla benzer rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 353-354.

1. Hadisin aslı, şayet Cerîr'in Eyyûb kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiği gibiyse, bu durumda hiç kimse bu hadisi, oruç tutmadan da itikâf yapılabileceğinin delili olarak öne süremez.

2. Yok eğer Süfyân'ın Eyyûb yoluyla Nâfi'den rivayet ettiği gibiyse, bu durumda İbn Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra bu hadisi terk edip aksi yönde görüş belirtmesi,[404] söz konusu rivayetin mensuh olduğunu gösterir. Çünkü İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyduğu bir şeyi, ondan daha tercihe layık bir şey olmadıkça terk etmemiştir.

Bu durumda "Oruç tutmadan itikâf olmaz" diyenlerin görüşü kesinlik kazanmaktadır. Üstelik Nâfi'in bizzat kendisinin de "Oruç tutmadan itikâf olmaz" dediğini daha önce rivayet etmiştik. Bu da söylediklerimizi desteklemektedir.

Buna karşılık oruç tutmadan itikâfa girmenin mübah olduğunu savunanların delillerinden biri de şudur:

١٠٧٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَوَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، عَنِ الدَّرَاوَرْدِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَهْلِ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: اجْتَمَعْتُ أَنَا وَابْنُ شِهَابٍ عِنْدَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَكَانَ عَلَى امْرَأَتِي اعْتِكَافُ ثَلَاثٍ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَقَالَ: ابْنُ شِهَابٍ: لَا يَكُونُ اعْتِكَافٌ إِلَّا بِصِيَامٍ، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ: أَمِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَمِنْ أَبِي بَكْرٍ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَمِنْ عُمَرَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَمِنْ عُثْمَانَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ أَبُو سَهْلٍ: فَانْصَرَفْتُ، فَوَجَدْتُ طَاوُسًا وَعَطَاءً، فَسَأَلْتُهُمَا عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: طَاوُسٌ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا يَرَى عَلَى الْمُعْتَكِفِ صِيَامًا إِلَّا أَنْ يَجْعَلَهُ عَلَى نَفْسِهِ، قَالَ عَطَاءٌ: وَذَلِكَ رَأْيِي.

1072- ... ed-Derâverdî'nin rivayet ettiğine göre, Ebû Sehl b. Mâlik dedi ki: Ben ve İbn Şihâb, Ömer b. Abdülaziz'in yanında bir araya geldik. Eşimin, Mescid-i Harâm'da üç günlük itikâf (adağı) vardı. İbn Şihâb "Oruç tutmadan itikâf olmaz" dedi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz "Bu (görüş), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mi (geliyor)?" diye sordu. O "Hayır" dedi.

404 Tahâvî burada 1067 no'lu rivayette Hz. Ömer'in oruçsuz itikâfını nakleden ve böyle bir itikâfı benimseyen İbn Ömer'in 1070 ve 1071 no'lu rivayetlerde buna aykırı görüşte bulunmasına işaret etmektedir. (Çeviren)

"Peki Ebû Bekir'den mi?" diye sordu, yine "Hayır" dedi. "Ömer'den mi öyleyse?" diye sordu, İbn Şihâb yine "Hayır" dedi. "Peki Osman'dan mı?" dedi, o aynı şekilde "Hayır" diye cevap verdi.

Ebû Sehl dedi ki: Oradan ayrıldıktan sonra Tâvus ve Atâ'ya bu meseleyi sordum. Tâvus şöyle dedi: İbn Abbâs, itikâfa giren kişinin adakta bulunmadığı sürece oruç tutması gerektiğini düşünmüyordu. Bunun üzerine Atâ "Ben de böyle düşünüyorum"[405] dedi.

***

Bu görüştekilere karşı delilimiz şudur: Biz daha önce bu konuda İbn Abbâs'tan, Atâ'nın ondan rivayet ettiğinin tam tersini nakletmiştik.[406] Daha sonra Mücâhid'in de ondan şöyle bir rivayet naklettiğini tespit ettik:

١٠٧٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الاعْتِكَافُ لَا يَكُونُ إِلا بِصِيَامٍ.

1073- ... İbn Cüreyc'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İtikâf ancak oruçla olur."

***

Aynı şekilde Ca'de b. Hübeyra'nın azadlısı Ebû Fâhite Saîd b. Ilâka'nın da bu kanaati İbn Abbâs'tan rivayet ettiğini gördük:

١٠٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي فَاخِتَةَ مَوْلَى جَعْدَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: لَا اعْتِكَافَ إِلا بِصَوْمٍ.

1074- ... Şu'be'nin Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Ca'de'nin azadlısı Ebû Fâhite dedi ki: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim: "Oruç tutmadan itikâf olmaz."[407]

---

405 Bu cümle eserin yazma nüshasında, "bu, bir görüştür" gibi bir anlama gelecek şekilde kaydedilmiştir. Ancak Dârimî'nin *Sünen*'inde (Mukaddime 20) yukarıda tercüme ettiğimiz manada geçmektedir. (Çeviren)

406 1070 ve 1071 no'lu rivayetleri kastetmektedir. (Çeviren)

407 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 347-348.

١٠٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا فَاخِتَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: مَنِ اعْتَكَفَ فَعَلَيْهِ الصَّوْمُ.

1075- ... Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr dedi ki: Ebû Fâhite'yi şöyle derken işittim: İbn Abbâs'ı şöyle derken dinledim: "İtikâfa giren kimse, oruç tutmalıdır."[408]

١٠٧٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي فَاخِتَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْمُعْتَكِفُ عَلَيْهِ الصَّوْمُ.

1076- ... Hüşeym'in Amr b. Dînâr yoluyla Ebû Fâhite'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İtikâfa giren kimsenin oruç tutması gerekir."[409]

***

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: Bu hadisin aslı "İtikâfa giren kimse, zorunlu olduğu için değil, dilerse oruç tutar" şeklindedir. Nitekim es-Sevrî ve İbn Uyeyne böyle rivayet etmiş ve bu hususta şu rivayeti zikretmişlerdir:

١٠٧٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي فَاخِتَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْمُعْتَكِفُ الْمُجَاوِرُ يَصُومُ.

1077- ... Süfyân es-Sevrî'nin Amr b. Dînâr kanalıyla Ebû Fâhite'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "İtikâfa giren kimse (mücâvir) oruç tutar."[410]

١٠٧٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَوَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو فَاخِتَةَ سَعِيدُ بْنُ عِلَاقَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: يَصُومُ الْمُجَاوِرُ، وَالْمُجَاوِرُ: الْمُعْتَكِفُ.

408 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 348.

409 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 347.

410 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 353-354.

1078- ... Süfyân'ın rivayet ettiğine göre, Amr dedi ki: Ebû Fâhite Saîd b. Ilâka bana şunu haber verdi: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim: "Mücâvir oruç tutar." Mücâvir, itikâfa giren kişidir (mu'tekif).[411]

١٠٧٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، أَنَّ حَمَّادَ بْنَ زَيْدٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِعَمْرِو بْنِ دِينَارٍ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ، كَيْفَ قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ: عَلَى الْمُجَاوِرِ الصَّوْمُ؟، قَالَ: لَيْسَ كَذَلِكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، إِنَّمَا قَالَ: الْمُجَاوِرُ يَصُومُ.

1079- ... Hammâd b. Zeyd'in rivayet ettiğine göre, bir adam, Amr b. Dînâr'a "Ebû Muhammed! İbn Abbâs'ın "Mücâvirin oruç tutması gerekir" sözünü nasıl değerlendiriyorsun?" diye sordu. Amr şöyle cevap verdi: "İbn Abbâs öyle demedi, o sadece 'Mücavir, oruç tutar' dedi."[412]

***

(Bu görüş sahipleri) "İşte İbn Abbâs'ın bu sözü 'mücâvirin farz olarak değil, dilerse oruç tutabileceği' anlamına gelmektedir" dediler.

Ancak onlara şöyle denilir: Bu hadisi nasıl bu manada yorumlayabiliyor ve İbn Abbâs'ın "Mücâvir oruç tutar" sözünü, itikâfı içerisinde ona oruç tutma izni olarak algılıyorlar? Peki, daha önce o kişinin oruç tutması yasak mıydı ki (izin verilmiş olsun)? Veya böyle düşünen herhangi bir kimse var mıdır? Bize göre buradaki "Mücâvir oruç tutar" sözü, "Mescidde durmak suretiyle itikâfa girmiş biri sayılabilmesi için oruç tutar" anlamına gelmektedir. Böylece bu konuda es-Sevrî ve İbn Uyeyne'nin Amr'dan rivayet etmiş oldukları hadis, aynı konuda Şu'be, Hammâd b. Seleme ve Hüşeym'in Amr'dan rivayet ettikleri hadis ile aynı manaya gelmiş olmaktadır.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in İbn Abbâs ve İbn Ömer dışındaki birçok sahâbîsinden de itikâfta oruç tutmayı zorunlu saydıklarına ilişkin rivayetler nakledilmiştir:

١٠٨٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

411 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 349; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 353-354.

412 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 349; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 318.

1080- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasından rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Oruç tutmadan itikâf olmaz."[413]

١٠٨١ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ يَحْيَى الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَشْجَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مَنِ اعْتَكَفَ فَعَلَيْهِ الصَّوْمُ.

1081- ... Habîb b. Ebî Sâbit'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "İtikâfa giren kimse, oruç tutmakla yükümlüdür."[414]

١٠٨٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ اللُّؤْلُئِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ الْحَرَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مِنَ السُّنَّةِ لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

1082- ... Ebu'l-Esved'in Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Oruç tutmadan itikâf olmaz" (ilkesi) sünnettendir.[415]

***

İşte oruç tutmadan itikâf olamayacağına dair bu görüşü biz Ali, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Âişe'den rivayet ettik. Peki bunların görüşüne aykırı başka kimin görüşü var?

Eğer (muhatabımız) "Ya'la b. Ümeyye'nin görüşü var" diyerek bununla ilgili olarak şu rivayetleri zikrederse;

١٠٨٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، أَنَّهُ قَالَ لِصَاحِبٍ لَهُ: اجْلِسْ نَعْتَكِفْ سَاعَةً فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.

1083- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > İbn Cüreyc kanalıyla Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Ya'lâ b. Ümeyye bir arkadaşına "Otur, birlikte Mescid-i Harâm'da bir saat itikâfa girelim" dedi.[416]

413 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 139.

414 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 354.

415 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 315.

416 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 346.

١٠٨٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ يَعْلَى، مِثْلَهُ.

1084- Fehd bize, Muhammed b. Saîd > Hafs > İbn Cüreyc > Atâ isnadıyla Ya'la'dan bu rivayeti aynı şekilde nakletti.

***

Ardından da "İşte Ya'lâ da bir saatlik itikâfı mübah saymıştır" derse, ona şöyle denilir:

Peki, Ya'lâ ve arkadaşı o saatte oruç tutmuyorlar mıydı? Oruçlu olmadıklarını gösteren delilin nedir? Üstelik sen "Genel bir hükmü tahsis edici nitelikte olmadığı müddetçe munkatı (senedinde kesinti olan) bir hadisi kabul etmeyeceğini" söylemiştin. Burada da Atâ, Ya'lâ'dan bu rivayeti bizzat işitmemiş, aksine babası vasıtasıyla ondan almıştır. Dolayısıyla sen, bu munkatı hadisi esas alarak diğer muttasıl (senedi kesintisiz) hadisleri terk etmiş oluyorsun.

Ayrıca sözünü ettiğimiz "oruç tutmadan itikâfın olmayacağına" dair görüşü Saîd b. el-Müseyyeb ve Urve b. ez-Zübeyr de savunmaktadır. Şöyle ki:

١٠٨٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدًا، يَقُولُ: مَنِ اعْتَكَفَ فَعَلَيْهِ الصِّيَامُ، وَإِنْ لَمْ يُوجِبْ عَلَى نَفْسِهِ صِيَامًا.

1085- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre İbn Şihâb dedi ki: Saîd'i şöyle derken işittim: "İtikâfa giren kimse, kendine oruç tutmayı zorunlu kılmamış olsa bile, oruç tutmakla yükümlüdür."

١٠٨٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: الْمُعْتَكِفُ عَلَيْهِ الصَّوْمُ، وَلَا يَكُونُ إِلَّا بِصَوْمٍ

1086- ... Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: "İtikâfa giren kimsenin oruç tutması gerekir. İtikâf ancak oruçla olur."[417]

***

Görüldüğü gibi âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da itikâfın oruçsuz olabileceğine dair bir işaret yoktur. Hatta tam aksine oruçsuz itikâftan daha çok, itikâfta orucun vacip kılınması

417 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 140.

yönünde bir eğilim bulunduğunu görmekteyiz. O da Allah *azze ve celle*'nin şu sözüdür: ***"... Sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Ayrıca siz mescidlerde itikâf hâlindeyken onlarla ilişkide bulunmayın."***[418] Burada Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu itikâfla birlikte oruçtan da söz edilmiştir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde de oruç tutmadan itikâfa girilebileceğini gösteren bir delil bulamadık. Sadece yukarıda bahsettiğimiz kişilerin delil olarak kullandıkları ve İbn Uyeyne'nin Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer isnadıyla naklettiği Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ömer *radıyallahu anh*'a Mescid-i Harâm'da bir gecelik itikâf yapma izni verdiğine ilişkin bir hadis bulunmaktadır. Fakat bu konuda İbn Uyeyne'nin Eyyûb'tan nakline ve Eyyûb'un da Nâfi'den rivayetine muhalefet eden kimseleri de daha önce zikretmiştik. Bunların rivayet ettiklerine göre Ömer *radıyallahu anh*'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğu mesele, bir gecelik itikâf değil, bir günlük itikâf idi.

Ayrıca Rasûlullah *sallalahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının görüşleri içerisinde de oruç tutmadan itikâfa girme izni verildiğine dair bir görüş tespit edemedik. Yalnızca Ebû Sehl b. Mâlik > Tâvus isnadıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğimiz bir görüş, bunun haricindeymiş gibi gözükse de biz Atâ, Mücâhid ve Ebû Fâhite yoluyla İbn Abbâs'tan bunun tam zıddı bir kanaati de rivayet ettik. Bu durumda üç kişinin ezberleyerek muhafaza ettikleri şey, bir kişiden daha iyi ve sağlam olacaktır.

Öte yandan aklî açıdan da oruçsuz itikâfın mübah olduğunu gösterecek bir delil bulamadık. Sadece bazıları meseleyi bu açıdan ele alarak şu delili öne sürmüştür: "İtikâf, oruç tutulan gündüz vaktinde olabildiği gibi oruç tutulamayan gece vaktinde de devam etmektedir. Buna göre eğer oruçsuz itikâf söz konusu olmayacaksa, o zaman itikâfa giren kimsenin, oruçtan çıkmasıyla itikâftan da çıkması gerekirdi."

Bu hususta ona verilecek cevap şudur:

Biz erkeklerin sadece mescidlerde itikâfa girebileceklerini, bunun dışındaki yol ve evlerde ise giremeyeceklerini görmekteyiz. Aynı zamanda biz, itikâfa giren kimsenin, tuvalet ihtiyacını karşılamak üzere mescidden, itikâf mahalli sayılmayan yerlere çıkabileceğini ve bundan dolayı itikâftan çıkmış sayılmadığını da biliyoruz. Zira kişi, bu ihtiyaçlar için çıkarken itikâfta

418 Bakara 2/187.

olduğunun bilincindedir ve onu terk etmiş değildir. Buna göre, içinde oruç tutulmayan gece ile içinde itikâf yapılmayan tuvalet yerleri, itikâfa giren kimse için kaçınılmaz durumlardır. (Bu sebeple kişi bu durumlarda itikâftan çıkmış sayılmaz).

Ayrıca kıyas itibariyle de bunu gerektirecek bir yaklaşım tespit edemedik. Sadece bazılarının bu meselede kıyas iddiasında bulunarak şöyle dediğini görmekteyiz: "Arafat gibi hac mekanlarında, (hac farizası gereği) bir şeyin saygınlığı söz konusu olmadıkça oralarda durup kalmanın bir hükmü/değeri yoktur. Bu anlamda itikâfta da oruç dışında bir saygınlık görememekteyiz."

Ancak bu yaklaşıma karşı şu söylenebilir: Kişi (itikâfa girdiği mescidler açısından da) bir saygınlık hâlindedir. O da itikâftır. Bu da hac farizası gereği çiğnenme yasağı ve saygınlığı bulunan hac dönemi dışındaki[419] zamanlarda hac mekanlarında bekleyip kalmaya gerek olmamasına benzer.[420]

Daha sonra bu iki grubun birbirleri aleyhinde savundukları "itikâfın ancak oruçla birlikte mümkün olabileceği ya da oruç tutmadan da itikâfa girilebileceği"ne dair yaptığımız araştırmada, buna kıyas edebileceğimiz başka bir örneğe rastlayamadık.

Bütün bu anlattıklarımızdan, bu meselenin (aklî değil), bizzat şeriat tarafından belirlenmiş (tevkîfî) olduğu sonucunu çıkarmaktayız. Bu noktada Ali, İbn Ömer, Âişe ve üç kişi vasıtasıyla İbn Abbâs *radıyallahu anhum*'dan gelen "Oruç tutmadan itikâf olmaz" şeklindeki rivayetleri de bildiğimiz için itikâfta orucun gerekli olduğu ve hiç kimseye oruçsuz itikâf ruhsatı tanınmadığı kanaatine vardık.

Şayet biri "Peki, siz bir kişinin itikâf olmadan da oruç tutması farz kılınan Ramazan'da itikâfa girebileceğini nasıl söyleyebiliyorsunuz?" derse, ona şöyle denilir:

Biz, "Kişiye ancak orucun farz olmasından dolayı itikâf da farzdır" demedik. Bizim dediğimiz şey şudur: "Oruç tutmadan itikâf olmaz." Bu vaziyette

419 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "dışındaki/haricindeki" anlamını verecek bir ifade bulunmamaktadır. Ancak müellif kanaatimizce, hac mevsiminde Mina, Arafat ve Müzdelife gibi hac mekanlarında beklemenin bir ibadet olduğunu fakat hac mevsimi dışında buralarda durmaya ihtiyaç bulunmadığını ifade ederek, aynı şeyin mescidler için de geçerli olduğunu, oralarda da itikâf dönemi ve niyeti dışında bu şekilde bekleyip kalmaya gerek olmadığını kastetmektedir. Bu sebeple biz de bu anlamı çeviriye yansıtmayı uygun bulduk. (Çeviren)

420 Krş., Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 351 vd.

(oruçlu olarak) itikâfa giren kimse, (itikâfı geçerli bir) "mu'tekif" sayılır. Fakat oruç tutmadan itikâfa girerse mu'tekif sayılmaz. Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer ve Ebû Yusuf da bu konuda böyle düşünüyor hatta şunu söylüyorlardı: "Bir adam oruçlu olarak sabahlasa sonra da o gün itikâfa girmeyi adasa ve itikâf mahalline girip o şekilde güneş batıncaya kadar orada kalsa, (itikâfı geçerli bir) mu'tekif sayılır."

Yine âlimler, mu'tekifin itikâf mahallinde, itikâfın gereklerinden sayılmayan alışveriş ve içinde günah olmayan konuşmalar gibi şeylerle meşgul olup olamayacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları bunları yapabileceğini söylemişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman bize babasından, o da Muhammed'den, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu görüşünü rivayet etmiştir. Süleyman aynı zamanda yine babası yoluyla Muhammed'in bu görüşünü bize nakletmiştir.

Bazıları ise bunu hoş karşılamamış ve şöyle demişlerdir: "Mu'tekif, itikâfıyla ilgilenmeli ve bunun dışında onu meşgul edecek ticaret ve benzeri şeylere yönelmemelidir." Bu görüşü savunanlardan biri de Mâlik'tir. Nitekim Yunus bize, İbn Vehb yoluyla Mâlik'in bu görüşünü rivayet etmiştir.

Âlimler bu meselede arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri için, biz de bu hususta doğru olan yaklaşımı ortaya koyacak bir şeyler rivayet edilip edilmediğini inceledik (ve gördük ki):

Süleyman'ın bize, babasından, onun Muhammed'den, onun da Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe bu konuda, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in suskunluk (orucunu) yasaklamasını delil olarak kullanmıştır. Nitekim;

١٠٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِئُ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ نَهَى عَنِ الوِصَالِ، وَعَنْ صَوْمِ الصَّمْتِ.

1087- ... Ebu'ş-Şa'sâ'ın Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, iftarsız peş peşe oruç ile suskunluk orucunu yasakladı.[421]

421 Ebû Hânîfe, *Müsned*, s. 107, had. no: 216, thk. Safvet es-Sakâ, tsz.

Ayrıca daha sonra biz, bu manada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ve bu meseledeki doğru yaklaşımın ne olduğunu gösteren bir hadis daha tespit ettik. Şöyle ki:

١٠٨٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، أَنَّ صَفِيَّةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا جَاءَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزُورُهُ فِي اعْتِكَافِهِ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ، فَتَحَدَّثَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً، ثُمَّ قَامَتْ تَنْقَلِبُ، وَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهَا يَقْلِبُهَا، حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ بَابَ الْمَسْجِدِ الَّذِي عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِهِمَا رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ بَعُدَا، فَقَالَ لَهُمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّمَا هِيَ صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ، فَقَالَا: سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَبُرَ ذَلِكَ عَلَيْهِمَا، فَقَالَ: النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ، إِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا.

1088- ... Şuayb b. Ebî Hamza'nın, ez-Zührî'den, onun da Ali b. el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Safiyye ona, bir gün Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, Ramazan'ın son on günü mescidde itikâfta olduğu bir sırada ziyarete gittiğini, yanında bir müddet oturup konuştuktan sonra ayrılmak için kalktığını, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de onu kapıya kadar geçirmek için kendisiyle birlikte geldiğini anlattı. Tam mescidin kapısına geldikleri sırada -ki bu kapı Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer hanımı Ümmü Seleme'nin kapısının hemen yanındadır- oradan Ensarlı iki adam geçti. Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e selam vererek hızlıca uzaklaşmak üzereydiler ki Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara hitaben ***"Hele bir durun! (Sakın yanlış anlamayın.) Bu, Safiyye bint Huyey'dir"*** buyurdu. Adamlar "Sübhanallah ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Fakat bu durum onları rahatsız etti. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Şeytan insandaki kan gibi (bedeninin) her tarafını dolaşır. Sizin kalplerinize bir şeyler düşürmesinden endişe ettim."***[422]

---

422 Ebû Dâvûd, Savm 80.

١٠٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ حُيَيٍّ أَنَّهَا خَرَجَتْ تَزُورُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ، فَتَحَدَّثَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً مِنَ الْعِشَاءِ، ثُمَّ خَرَجَ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ أَوْ بَابِ عَائِشَةَ مَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّمَا هِيَ صَفِيَّةُ ابْنَةُ حُيَيٍّ فَسَبَّحَا وَأَعْظَمَا ذَلِكَ، فَقَالَ: رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا.

1089- ... ez-Zührî'nin Ali b. Hüseyn'den rivayet ettiğine göre, Safiyye bint Huyey ona, bir gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i mescidde itikâf hâlindeyken ziyaret ettiğini, yatsı vakti bir müddet onunla konuştuktan sonra (kendisini kapıya kadar geçirmek üzere) çıktığını ve Ümmü Seleme ya da Âişe'nin kapısına geldiğinde oradan Ensarlı iki adamın geçerken ona selam verdiklerini anlattı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o adamlara ***"Hele bir durun! Bu, Safiye bint Huyey'dir"*** diye açıklamada bulununca adamlar "Sübhanallah" diyerek bu durumdan rahatsız oldular. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Şeytan, insanoğlunun damarlarında kanın aktığı gibi akar. Ben de sizin kalplerinize bir şeyler düşürmesinden endişe ettim."***[423]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâf hâlindeyken, itikâftan sayılmayan "Safiyye ile konuşma ve onu mescidin kapısına kadar geçirmekle" meşgul olduğunu görmekteyiz.

Buradan da itikâfa giren kimsenin, itikâftayken, konuşmasında ve kendisine haram olmayan şeyleri yapmasında bir sakınca bulunmadığını anlamaktayız. Burada sözü edilen haramlar bizatihi haram sayılan şeyler olabildiği gibi itikâf gereği haram sayılanlar da olabilir.

Ayrıca itikâfa giren kimsenin, itikâfı sırasında, bedenine çeki düzen verip saçını başını düzeltebileceğini de tespit ettik. İtikâfın gereklerinden olmamasına rağmen bunların yapılması mekruh değildir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

423 Buhârî, İ'tikâf 8; Müslim, Selâm 24, 25.

١٠٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اعْتَكَفَ يُدْنِي إِلَيَّ رَأْسَهُ فَأُرَجِّلُهُ، وَكَانَ لا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلا لِحَاجَةِ الإِنْسَانِ.

1090- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > İbn Şihâb > Urve > Amra bint Abdurrahman isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâftayken başını (benim odama doğru) uzatır, ben de saçlarını tarardım. O, eve sadece beşerî ihtiyaçları için girerdi."[424]

١٠٩١ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ.

1091- el-Müzenî bize, Şâfiî > Mâlik > İbn Şihâb > Urve > Amra > Âişe isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi rivayet etti.

١٠٩٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ حَدَّثَهُ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: إِنْ كُنْتُ لأَدْخُلُ الْبَيْتَ لِلْحَاجَةِ وَالْمَرِيضُ فِيهِ، فَمَا أَسْأَلُ عَنْهُ إِلا وَأَنَا مَارَّةٌ، وَإِنْ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُدْخِلُ عَلَيَّ رَأْسَهُ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَأُرَجِّلُهُ، وَكَانَ لا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلا لِلْحَاجَةِ.

1092- Yine er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > Leys > İbn Şihâb > Urve isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Ben (itikâfta iken) bir ihtiyaç için eve girerdim. Evde hasta olduğu hâlde ben sadece ayaküstü hâl hatırını sorup geçerdim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescidde olduğu hâlde başını bana (odama) doğru uzatır, ben de saçını tarardım. O, eve ancak (zarurî) ihtiyaçları için girerdi."[425]

١٠٩٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنْتُ أُرَجِّلُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ، فَيُدْخِلُ رَأْسَهُ عَلَى عَتَبَةِ الْحُجْرَةِ فَأُرَجِّلُهُ.

424 Mâlik, İ'tikâf 1; Buhârî, İ'tikâf 3; Müslim, Hayz 6; Ebû Dâvûd, Savm 79.

425 Buhârî, İ'tikâf 3; Müslim, Hayz 7.

1093- er-Rabî'in bize, İbn Vehb > Yunus > İbn Şihâb > Urve isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescidde itikâf hâlindeyken onun saçlarını tarardım. Başını odanın penceresinden uzatır, ben de tarardım."

١٠٩٤ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَكِفًا فِي الْمَسْجِدِ وَأَخْرَجَ إِلَيَّ رَأْسَهُ، فَغَسَلْتُهُ وَأَنَا حَائِضٌ.

1094- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Süfyân > Hişâm > babası (Urve) isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescidde itikâf hâlindeyken başını bana doğru uzattı, ben de hayızlı olmama onu rağmen yıkadım."[426]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Saç tarama işi, itikâfın gereklerinden biri olmamasına rağmen, itikâfa giren kişiye mutlak anlamda mübah kılınmıştır. Bu iş, kişinin bedenine faydalı olduğuna göre mu'tekifin, -bizzat haram sayılan ya da itikâftan dolayı yasaklanmış bir şey olmadığı sürece- bunun dışında bedenine veya malına yararlı olabilecek şeyleri yapmasında sakınca yoktur.

Ayrıca bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bütün bir bedenini (itikâf mahalli dışına) çıkaramadığı hâlde saçını taraması için sadece başını Âişe'ye doğru uzatabilmesi söz konusudur. Bu da bir eve girmeyi kendine yasaklamış birinin, başını o eve sokmasıyla, oraya bizzat "girmiş" sayılmayacağını göstermektedir.

١٠٩٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَكْرَهُ لِلْمُعْتَكِفِ، وَلَا لِلْمُعْتَكِفَةِ يَنْكِحَانِ فِي اعْتِكَافِهِمَا مَا لَمْ يَكُنِ الْوِقَاعُ.

1095- Yunus'un bize, İbn Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik dedi ki: "İtikâfa girmiş bir erkek ve kadının, itikâfları sırasında, cinsel ilişki olmadığı sürece nikâhlanıp evlenmelerini mekruh sayan birini duymadım."[427]

***

426 Müslim, Hayz 9.

427 Mâlik, İ'tikâf 8.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bildiğimiz kadarıyla bu mesele hakkında hiçbir ihtilaf yoktur. Böyle bir şeyin mu'tekif için mutlak manada caiz görülmesi, daha önce sözünü ettiğimiz ve itikâfın gereklerinden sayılmayan şeylerin de aynı hükme tabi olduğunu gösterir.

١٠٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ إِذَا اعْتَكَفَتْ لَا تَسْأَلُ عَنِ الْمَرِيضِ إِلَّا وَهِيَ تَمْشِي لَا تَقِفُ.

1096- Yine Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > İbn Şihâb > Amra bint Abdurrahman isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe, itikâfa girdiği zaman, yürürken hastanın hâlini hatırını sorar geçerdi, durmazdı.[428]

***

Bu hadiste Âişe'nin itikâf hâlindeyken bir hastanın hâlini hatırını sormasından bahsedilmektedir.

Âlimler, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ayrıca siz mescidlerde itikâf hâlindeyken onlarla ilişkide bulunmayın"*** âyeti gereğince, itikâf esnasında cinsel ilişkinin haram olduğu konusunda ve mu'tekifin gündüz ya da gece, itikâfta bulunduğunu bilerek veya unutarak eşiyle cinsel ilişkide bulunması hâlinde itikâfından çıkmış sayılacağı hususunda icma etmişlerdir. Çünkü itikâftayken, itikâfın kendisine yasakladığı bir şeyi yapmıştır.

Öte yandan âlimler, mu'tekifin tuvalet ihtiyacı veya Cuma namazına gitme niyetinin dışında belirli bir süre itikâf mahallinden ayrılması konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe böyle bir durumda "O kişi itikâfını bozmuştur" demektedir. Nitekim bu görüşü bize Süleyman, babasından, o Muhammed'den, o da Ebû Yusuf kanalıya Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.

Mâlik'in görüşü de budur. Nitekim;

١٠٩٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: لَا يَكُونُ الْمُعْتَكِفُ مُعْتَكِفًا حَتَّى يَجْتَنِبَ مَا يَجْتَنِبُ الْمُعْتَكِفُ مِنْ عِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعِ الْجَنَازَةِ، وَالدُّخُولِ إِلَى الْبُيُوتِ إِلَّا لِحَاجَةِ الْإِنْسَانِ، وَأَشْبَاهِ ذَلِكَ.

428 Mâlik, İ'tikâf 2.

1097- Yunus'un bize İbn Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik dedi ki: "Kişi, mu'tekifin sakınması gereken hasta ziyareti, cenazeyi yolcu etme ve -beşerî ihtiyaçlar hariç- evlere girme gibi şeylerden uzaklaşmadıkça itikâfa girmiş sayılmaz."[429]

***

Süleyman'ın babasından, onun da Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf da şöyle diyordu: "Eğer yarım günden fazla bir süre dışarıda kalırsa itikâfı bozulur; yarım günden az kalırsa bozulmaz."

١٠٩٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَسَارٍ الْجُهَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَعْطَى عَلِيٌّ جَعْدَةَ ثَمَنَ خَادِمٍ، فَسَأَلَهُ هَلِ ابْتَعْتَ خَادِمًا بَعْدُ؟ قَالَ: إِنِّي مُعْتَكِفٌ، وَلَوْلَا ذَلِكَ لَابْتَعْتُ، قَالَ: وَمَا كَانَ عَلَيْكَ لَوْ خَرَجْتَ إِلَى السُّوقِ فَابْتَعْتَ، قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: وَالسُّوقُ بِبَابِ الْمَسْجِدِ.

1098- ... İbn Uyeyne'nin Ammâr[430] b. Abdullah b. Yesâr el-Cühenî'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Ali, Ca'de (b. Hübeyre)'ye bir köle satın alması için yardımda bulunmuştu. Sonra "Peki, bir köle satın alabildin mi?" diye sordu. O da "Şimdi itikâftayım, eğer öyle olmasaydı satın alacaktım" dedi. (Ali) "Çarşıya çıkıp satın almış olsaydın sakıncası olmazdı" dedi. İbn Uyeyne dedi ki: "Çarşı da hemen mescidin kapısındaydı."[431]

***

Bu rivayet, Ebû Yusuf'un yukarıda aktardığımız görüşünü benimseyenlerin öne sürdüğü delillerden biridir. Ayrıca Ali'nin, Ca'de'den, köle satın almak için itikâf mahallinden çıkarak mescidin kapısında durmasını istemiş olması da mümkündür. Bu durumda Ca'de, yola çıkmış sayılmaz. Bu da Ebû Hanîfe'nin mu'tekife yasaklamadığı şeylerdendir.

Sonuç olarak âlimler, mu'tekifin hasta ziyareti ve cenazelere katılma gibi şeyler için dışarı çıkmasının mübah olması ile yasaklanması arasında farklı

---

429 Mâlik, İ'tikâf 1.

430 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Umâra/Imâre" şeklinde kaydedilen bu ismin, rical eserlerinde "Ammar" olarak yazıldığını tespit ettik. (Çeviren)

431 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 362.

görüşler öne sürdüklerine göre ve itikâf, cenazelere katılma ve hastaları ziyaretin dışındaki zorunlu olmayan şeyler için mescidlerden çıkmaya engel sayıldığından, bu noktadaki en doğru tutum mu'tekifin bu tür şeylerden men edilmesidir.

١٠٩٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: أَيُّمَا رَجُلٍ اعْتَكَفَ فَلا يَرْفُثْ وَلا يُسَابَّ، وَيُوصِي أَهْلَهُ إِنْ كَانَ لَهُ إِلَيْهِمْ حَاجَةٌ وَهُوَ يَمْشِي أَوْ وَهُوَ قَائِمٌ، وَلْيَشْهَدِ الْجِنَازَةَ وَالْجُمُعَةَ، وَيَعُودُ الْمَرِيضَ.

1099- … Ebû İshâk'ın Âsım b. Damra'dan rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: "İtikâfa giren kimse, çirkin konuşmasın, hakaret edip sövmesin ve eğer zorunlu ise ailesine tavsiye edeceklerini yürürken veya ayaküstü söylesin. Cenazeye ve Cuma namazına katılabilir ve hasta ziyareti yapabilir."[432]

***

Görüldüğü gibi Ali *radıyallahu anh*, mu'tekife süresiz olarak cenazeye katılma ve hasta ziyareti izni vermekte, ayrıca onun, mutlak olarak Cuma namazına çıkabileceğini ifade etmektedir.

Ayrıca burada (Ali'nin) cemaatleri bulunan ve Cuma kılınan mescidlerin dışındaki mescidlerde itikâfa izin verdiğine dair bir delil de bulunmaktadır. Bu ise bu bölümde daha önce rivayet ettiğimiz el-Hâris'in hadisine[433] muhaliftir. Şu da var ki el-Hâris'in hadisinde Ali *radıyallahu anh*'ın, Cuma kılınan mescidlerdeki itikâfı diğer mescidlerdekinden daha sevimli bulduğunu kastetmiş olması mümkündür. Çünkü diğer mescidlerde itikâfa giren kişi, oradan Cuma kılınan mescidlere çıkma ihtiyacı hissedecektir. Bu sebeple Cuma kılınan mescidlerde itikâfa girmek diğer mescidlerde girmeye tercih edilip üstün kılınmıştır.

١١٠٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: الْمُعْتَكِفُ عَلَيْهِ الصَّوْمُ، وَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَعُودَ مَرِيضًا، وَلا يَتَّبِعَ جَنَازَةً.

---

432 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 356.

433 Bk. 1042 ve 1043 no'lu rivayetler.

1100- ... Yine İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle diyordu: "Mu'tekif, oruç tutmakla yükümlüdür; ne bir hasta ziyaret edebilir ne de bir cenazeye katılabilir."

***

Bize göre, Ali ve İbn Abbâs'ın ihtilaf ettikleri bu meselede iki görüşten en üstün olanı, daha önce bu hususta zikrettiğimiz delilden dolayı İbn Abbâs'ın görüşüdür.

Öte yandan biz, bu kitabımızda daha önce geçen Âişe hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, itikâfa girmek istediği zaman, itikâf mahalline sabah namazından sonra girdiğini rivayet etmiştik. Ayrıca Âişe'nin bu hadisinde, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ramazan ayının son on gününde itikâfa girdiği de ifade ediliyordu.[434]

Kanaatimizce bu delil, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- Allah Rasûlü'nün itikâfınm on günün tamamını kapsamadığını, sadece bir bölümünde gerçekleştiğini göstermektedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir çok sahâbîsinden, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâfıyla ilgili ve söz konusu vakitten önce de itikâf mahalline girdiğine dair rivayetler nakledilmiştir. Bunların bazıları şöyledir:

١١٠١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، أَنَّ نَافِعًا أَخْبَرَهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الأَوَاخِرَ مِنْ رَمَضَانَ.

قَالَ نَافِعٌ: وَقَدْ أَرَانِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ الْمَكَانَ الَّذِي كَانَ يَعْتَكِفُ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَسْجِدِ.

1101- ... Yunus b. Yezîd, Nâfi'in kendisine şunu haber verdiğini nakletti: "Abdullah b. Ömer'in bana verdiği bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan'ın son on gününde itikâf yapardı."

---

434 Bk. 1044 no'lu rivayet.

Nâfi' dedi ki: "Üstelik Abdullah b. Ömer bana Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidde itikâfa girdiği yeri de gösterdi."[435]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* on günün tamamını itikâfta geçiriyordu.

Bize göre bu durum -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâf mahalline Ramazan'ın yirminci gününün güneş batımından önce girip güneş batana kadar orada kalması anlamına gelmektedir. Çünkü bir ayın yirminci gününde güneş batımından sonrası, o ayın son on gününden sayılır, başka günlerden değil. Bir diğer rivayet de şöyledir:

١١٠٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ بِهِمْ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ فَسَافَرَ عَامًا، فَلَمَّا كَانَ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ اعْتَكَفَ عِشْرِينَ يَوْمًا.

1102- ... Sâbit'in Nâfi'den, onun da Übeyy b. Ka'b'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan'ın son on gününde onlarla birlikte itikâfa girerdi. Bir senesinde yolculuğa çıktığı için (o yılın itikâfını yapamadı) bir sonraki yılda yirmi gün itikâfta bulundu.[436]

***

(Tahâvî) dedi ki: Übeyy'in "Son on gününde itikâfa girerdi" sözü, Âişe'den aktardığımız hadisteki ifadeye benzemektedir.

"Bir sonraki yılda yirmi gün itikâfta bulundu" sözüne gelince; bu da o yılda yirmi günün tamamını itikâfla geçirdiği anlamına gelmektedir. Ayrıca o itikâfa, Ramazan ayının onuncu gününde güneş batımından önce girmiş olması da muhtemeldir. Nitekim biz bu konuda Âişe'den şu hadisi rivayet ettik:

١١٠٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدٍ، وَعُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

---

435 Müslim, İ'tikâf 2; Ebû Dâvûd, Savm 78.

436 Ebû Dâvûd, Savm 77; İbn Mâce, Sıyâm 58.

1103- ... ez-Zührî'nin Saîd ve Urve yoluyla Âişe'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ruhunu Allah *azze ve celle*'ye teslim edinceye kadar, Ramazan ayının son on gününde itikâfa girerdi.[437]

***

Bu hadiste de Allah Rasûlü'nün son on günün tamamını itikâfla geçirdiği ifade edilmektedir. Ancak bu hadis, daha önce Amra hadisinde yine Âişe'den[438] rivayet ettiğimiz bilgiye aykırı düşmektedir.[439]

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâfıyla ilgili olarak Ebû Saîd el-Hudrî'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١١٠٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْتَكِفُ فِي الْعَشْرِ الأَوْسَطِ مِنْ رَمَضَانَ، فَاعْتَكَفَ عَامًا حَتَّى إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ، وَهِيَ اللَّيْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْرُجُ فِيهَا مِنَ اعْتِكَافِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنِ اعْتَكَفَ فَلْيَعْتَكِفِ الْعَشْرَ الأَوَاخِرَ، وَقَدْ رَأَيْتُ هَذِهِ اللَّيْلَةَ ثُمَّ أُنْسِيتُهَا، وَقَدْ رَأَيْتُنِي أَسْجُدُ مِنْ صَبِيحَتِهَا فِي مَاءٍ وَطِينٍ، فَالْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ، وَالْتَمِسُوهَا فِي كُلِّ وِتْرٍ.

1104- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Yezîd b. Abdullah el-Hâd > Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî isnadıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan'ın ortasındaki on günde itikâfa girerdi. Bir senesinde Allah

437 Buhârî, İ'tikâf 1; Müslim, İ'tikâf 5.

438 Eserin yazma ve basılı nüshalarında Amra rivayetinin, "o ikisinden" anlamına gelen "anhumâ" lafzıyla o iki kişiden nakledildiği ifade edilmektedir. Ancak burada kastedilen iki kişinin Hz. Âişe'den rivayette bulunan Saîd ve Urve olduğunu farzedersek, 1044 no'lu Amra rivayetinde bu isimlerin yer almadığı görülecektir. Dolayısıyla bu ifadenin "anhumâ" değil de "ondan (Âişe'den)" manasındaki "anhâ" olması kuvvetle muhtemeldir. Biz de çeviriyi buna göre yaptık. (Çeviren)

439 Tahâvî, 1044 no'lu hadiste geçen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşlerinin itikâf için mescide çadır kurma girişimlerini hoş karşılamadığı için, o yıl Ramazan'ın son on gününde değil de Şevval'in ilk on gününde itikâfa girmesini, burada Allah Rasûlü'nün vefat edinceye kadar sürekli Ramazan'ın son on gününde itikâfa girdiğini ifade eden rivayete aykırı bulduğunu belirtmektedir. (Çeviren)

Rasûlü bu şekilde itikâfa girmiş ve itikâfından çıktığı yirmi birinci gece olunca da şöyle buyurmuştu: ***"Kim itikâfa girecekse son on günde girsin. Çünkü ben bu (Kadir) gecesini rüyamda gördüm fakat daha sonra bana (kaçıncı gece olduğu) unutturuldu. Ayrıca kendimi o günün sabahında su ve çamur içinde secde ederken gördüm. O nedenle siz onu, son on günde ve bütün tek sayılarda arayın."***[440]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in son on gün için itikâf mahalline girişi, son on günün ilk gününden önceki gecesine denk geliyor hatta yirminci günün güneşi battığında o itikâf mahallinde bulunuyordu.

Bu da gösteriyor ki Ramazan'ın ortasındaki on günde[441] itikâfa girmek isteyen kimse, bu itikâfı bütün gece ve gündüzleriyle birlikte yapmalıdır.

Şu da var ki Mâlik'ten aynı hadisi rivayet etmiş olan Şâfiî, bir yerde İbn Vehb'in rivayetinden farklı bir ifade kullanmaktadır. Şöyle ki:

١١٠٥ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الأَوْسَطَ مِنْ رَمَضَانَ، فَاعْتَكَفَ عَامًا حَتَّى إِذَا كَانَ لَيْلَةُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ، وَهِيَ اللَّيْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْرُجُ فِي صَبِيحَتِهَا مِنَ اعْتِكَافِهِ، ثُمَّ ذَكَرَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ.

1105- İsmail el-Müzenî'nin bize, Şâfii > Mâlik > Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd > Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî isnadıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan'ın ortasındaki on günde itikâfa girerdi. Bir senesinde yine böyle itikâfa girdi ve yirmi birinci gece olduğunda -ki Allah Rasûlü bu gecenin sabahında itikâfından çıkardı-" dedikten sonra hadisin geri kalanını zikretti.

***

440 Mâlik, İ'tikâf 9; Buhârî, İ'tikâf 1; Müslim Savm 216.

441 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ifade "Ramazan'ın ilk on gününde" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa buraya kadar Ramazan'la ilgili olarak ya ortasındaki ya da sonundaki on günden yani 20 ile 30'u arasındaki süreçten bahsedilmektedir. Dolayısıyla "ilk on gün" kaydının müstensih hatası olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

Buradaki “yirmi birinci gece olduğunda -ki Allah Rasûlü bu gecenin sabahında itikâfından çıkardı-” ifadesi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in yirmi bir gece geçmedikçe itikâfından çıkmadığı anlamına gelmektedir. Oysa bu gece Ramazan’ın ortasındaki on günden sayılmaz.

Görüldüğü gibi İbn Vehb’in, daha önce kendisi kanalıyla Mâlik’ten rivayet ettiğimiz hadisi, Şâfiî’nin rivayetinden farklıdır. Kanaatimizce hadis, İbn Vehb’in rivayet ettiği şekildedir. Çünkü el-Leys ve ed-Derâverdî’nin her ikisi, bu hadisi İbnu’l-Hâd yoluyla Şâfiî’nin Mâlik’ten rivayet ettiği gibi değil, İbn Vehb’in Mâlik’ten rivayet ettiği şekliyle nakletmiştir. Şöyle ki:

١١٠٦ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجَاوِرُ فِي رَمَضَانَ الْعَشْرَ الَّتِي فِي وَسَطِ الشَّهْرِ، فَإِذَا كَانَ حِينَ يُمْسِي مِنْ عِشْرِينَ لَيْلَةً يَمْضِي وَيَسْتَقْبِلُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ، رَجَعَ إِلَى مَسْكَنِهِ، وَيَرْجِعُ مَنْ جَاوَرَ مَعَهُ، ثُمَّ إِنَّهُ أَقَامَ فِي شَهْرٍ جَاوَرَ فِيهِ تِلْكَ اللَّيْلَةَ الَّتِي كَانَ يَرْجِعُ فِيهَا، فَخَطَبَ النَّاسَ، وَأَمَرَهُمْ بِمَا شَاءَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ قَالَ: إِنِّي كُنْتُ أُجَاوِرُ هَذَا الْعَشْرَ، ثُمَّ قَدْ بَدَا لِي أَنْ أُجَاوِرَ هَذِهِ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ، فَمَنْ كَانَ اعْتَكَفَ مَعِي فَلْيَمْكُثْ فِي مُعْتَكَفِهِ.

1106- Fehd b. Süleyman ve Muhammed b. Huzeyme’nin bize, Abdullah b. Salih > el-Leys > İbnu’l-Hâd > Muhammed b. İbrahim isnadıyla Ebû Seleme’den rivayet ettiklerine göre, Ebû Saîd dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan ayının ortasındaki on günde itikâfa girerdi. Yirminci gecenin akşamında yirmi birinci güne girerken evine dönerdi. Onunla birlikte itikâfa girenler de dönerlerdi. Yine böyle bir Ramazan’da, evine dönmesi beklenen o gecede (dönmeyip) itikâfına devam ederek insanlara bir konuşma yaptı ve onlara Allah *azze ve celle*’nin nasip ettiği ölçüde bazı emirleri anlattıktan sonra şöyle dedi: ***“Ben şu (ortadaki) on günde itikâfa giriyordum. Ancak daha sonra son on günde itikâf yapmanın uygun olacağını gördüm. Bundan dolayı benimle itikâfa girenler, itikâf mahallinden ayrılmasınlar.”***[442]

442 Müslim, Savm 213.

١١٠٧ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ سَوَاءً حَرْفًا حَرْفًا.

1107- Yine el-Müzenî bize, Şâfiî > Abdülaziz b. Muhammed yoluyla İbnü'l-Hâd'dan, onun isnadıyla bu hadisi harfi harfine aynı şekilde rivayet etti.

***

Dolayısıyla bu hadis, İbn Vehb'in Mâlik'ten rivayetine uygun düşerken, Şâfiî'nin Mâlik'ten rivayetine aykırıdır.

Ayrıca bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* son on günde itikâfa girmek istediği için yirmi birinci geceyi de itikâf mahallinde geçirmiştir.

Bu da gösteriyor ki birtakım günlerde itikâf yapmak isteyen kimselerle ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünneti, o günleri geceleriyle birlikte itikâfta geçirmektir. Ayrıca itikâftan bir gün önce, güneş batmadan evvel itikâf mahalline girerek başlamalı ve itikâf yapmayı adadığı günleri geceleriyle birlikte tamamlayana kadar orada kalmalıdır.

Bu noktada ilim ehli, "Allah *azze ve celle* adına on günlük itikâf yapmayı adadım" diyen bir kişi hakkında ihtilafa düşmüştür.

Bazıları "İtikâftan bir gün önce güneş batarken mescide girer ve o on gün bitene kadar orada mu'tekif olarak kalır. Böylece on gün ve on gece itikâf yapmış sayılır" demişlerdir. Muhammed'in bize, Ali[443] kanalıyla Muhammed (b. el-Hasen)'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un ve yine Ali vasıtasıyla rivayet ettiğine göre, Muhammed (b. el-Hasen)'in de görüşleri budur.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "O on günün ilk gününde fecrin doğmasıyla birlikte itikâf yapacağı mescide girer ve on gün sona erene kadar orada

---

443 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ve bundan önceki isim, yanlışlıkla "Ali'nin oğlu Muhammed" manasına gelen Muhammed bin Ali şeklinde kaydedilmiştir. Oysa "Muhammed'in Ali'den rivayeti" anlamında Muhammed an Ali olması gerekmektedir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşlerini Ali vasıtasıyla rivayet eden Muhammed, Muhammed b. el-Abbâs b. er-Rabî' el-Lü'lüî, Ali de Ali b. Ma'bed olup aralarında baba oğul ilişkisi yoktur. Zaten ibarenin devamında Muhammed b. el-Hasen'den rivayette bulunan kişinin Ali olduğu, an Ali (Ali'den) ifadesinden anlaşılmaktadır. (Çeviren)

kalır. Böylece on gün ve dokuz gece itikâf yapmış olur." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Muhammed'in bize Yahya'dan, onun da el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Züfer b. el-Hüzeyl'dir.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu konuda Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşünü daha çok benimsiyoruz. Çünkü bu görüş, bu konuyla ilgili olarak daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadislerle uyum arzetmektedir. Ayrıca Allah *azze ve celle*'nin Kitabı da bize Zekeriyya *aleyhisselâm*'ın kıssasını anlatırken bu konuda ışık tutmaktadır. Hz. Zekeriyya ***"Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alamet göster" dedi. Allah buyurdu ki: "Senin için alamet, insanlara üç gün işaretten başka söz söylememendir."***[444] Başka bir yerde de ***"Tam üç gece"***[445] buyurulmaktadır.

Buradan da anlıyoruz ki Zekeriyya *aleyhisselâm,* Rabbi'nden sadece bir âlamet istemekte, Allah da ona istediği gibi tek bir âlamet vermektedir. Yine (anladığımız kadarıyla) Allah Teâlâ, bu âlameti Kitab'ının bir yerinde "gün" başka bir yerinde "gece" olarak zikretmek suretiyle günlerin sayılarıyla gecelerin sayılarını eşitlemiş olmaktadır.

Dolayısıyla Zekeriyya *aleyhisselâm,* eğer günlerle sorumlu tutulmuşsa, geceler de oraya dâhildir, yok eğer gecelerle yükümlü kılınmışsa günler de oraya girmiş demektir.

Bu durumda günlerin ve gecelerin sayıları birbirine denk olduğuna göre, birkaç gün itikâfa girmeyi adayan kimsenin günlerin yanı sıra geceleri; aynı şekilde birkaç gece itikâfa girmeyi adayan kişinin de gecelerle beraber günleri itikâfta geçirmesi gerekir. Böylece Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in daha önce kendilerinden bu hususta aktarmış olduğumuz görüşleri kesinlik kazanmış olmaktadır.

Ahkâmu'l-Kur'ân adlı kitabın "Oruç ve İtikâf Bölümü" burada sona ermektedir. Hamd ve minnet Allah'a mahsustur. Allah, Efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashâbına salât ve selam eylesin.

Allah Teâlâ'nın rahmetine en muhtaç kullarından Muhammed b. Ahmed b. Safiyy el-Gazûlî -*Allah onu affeylesin*- bu eserin istinsahını hicrî 757 senesi Şaban ayının başlarında bitirmiştir.

---

444 Âl-i İmrân 3/41.

445 Meryem 19/10.

MENÂSİK
(HAC VE HAC FİİLLERİ)
BÖLÜMÜ

Bismillahirrahmanirrahim

Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah[446]

446 Bu kısım eserin yazma nüshasında olmasına rağmen basılı nüshasında bulunmamaktadır. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ...﴾ الآية
"ŞÜPHESİZ İNSANLAR İÇİN KURULAN İLK EV (BEYT), MEKKE'DEKİ ÇOK MÜBAREK VE BÜTÜN ÂLEMLERE HİDAYET KAYNAĞI OLAN EV (KÂBE)DİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ev (beyt), Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan evdir. Onda açık alametler ve İbrahim'in makâmı vardır. Oraya giren kimse güven içinde olur. Ona bir yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir (kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır)"***[447] buyurmaktadır.

Buna göre Allah *azze ve celle*, ona bir yol bulabilenlere, bu âyette sözü edilen Mekke'deki Beyt'i (Kâbe'yi) haccetmelerini farz kılmıştır. Bu âyet, Allah'ın içerisinde bizzat bir evi -ki o da âyette ismini verdiği evi (Kâbe'yi)- kastettiği[448] açıkça anlaşılan muhkem bir âyettir. Ne var ki Allah *azze ve celle*, bu âyette bizlere, kullarından oraya yol bulabilenlere farz kıldığı o haccın yapılacağı vakti açıklamamış, bunu bize ***"Hac, bilinen aylardadır"***[449] âyetinde beyan etmiştir. Şöyle ki:

---

447 Âl-i İmrân 3/96-97.

448 "Allah" lafzından buraya kadarki kısım, eserin basılı nüshasında düşmüştür. Biz bunu yazma nüshadan tespit ederek tercüme ettik. (Çeviren)

449 Bakara 2/197.

١١٠٨- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}، قَالَ: شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرٌ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ.

1108- … Süfyân es-Sevrî'nin Husayf yoluyla Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Hac, bilinen aylardadır"*** âyetiyle ilgili olarak "Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on günü" yorumunu yapmıştır.[450]

١١٠٩- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ.

1109- … Hammâd b. Seleme'nin Ubeydullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer de (Hac aylarıyla ilgili olarak) "Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce'dir" demiştir.[451]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu konuda İbn Abbâs ile İbn Ömer'in görüşleri aynı anlama gelmektedir. Zira İbn Ömer, "ve Zilhicce'dir" sözüyle "Zilhicce içerisinde haccın yapıldığı kısmı" kastetmiştir. Bu açıdan İbn Abbâs da aynı şeyi söylemektedir. Bütün ilim adamlarının görüşü de budur; bu hususta ihtilaf etmemişlerdir.

Âyette sözü edilen "yol'a (sebîl)" gelince; bunun anlamı, haccedilmesi farz kılınan eve (Kâbe'ye) ulaşmaktır. Bu konuda da ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Buradaki "sebîl" lafzı, Allah *azze ve celle*'nin, başkalarına ait konuşmaları aktardığı âyetlerde geçen "sebîl"le aynı anlamdadır. Nitekim ***"Geri dönmeye bir yol var mı?"***[452] ve ***"(Şu ateşten) çıkmaya bir yol var mı?"***[453] âyetleri, "geri dönüş veya çıkışa varmak, ulaşmak" anlamındadır.

Öte yandan Allah *azze ve celle,* bu âyette gücü yetebilen kullarına farz kılmış olduğu bu hacdan maksadının, sadece bir hac mı yoksa daha fazla mı

---

450 Taberî, *Tefsîr,* II, 257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 342.

451 Taberî, *Tefsîr,* II, 258; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 1.

452 Şûrâ 42/44.

453 Mü'min 40/11.

olduğunu bizzat açıklamamasına rağmen Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bizlere bunu beyan etmiştir. Şöyle ki:

١١١٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، وَأَبُو أُمَيَّةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ الْقَيْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ الْقُرَشِيُّ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّهُ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ، قَالَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْحَجُّ كُلَّ عَامٍ؟ قَالَ: بَلْ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ حَجَّ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ تَطَوُّعٌ، وَلَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ لَمْ تَسْمَعُوا، وَلَمْ تُطِيعُوا.

1110- … Muhammed b. Ebî Hafsa el-Kuraşî'nin,[454] İbn Şihâb'dan, onun da Ebû Sinan[455] yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Akra' b. Hâbis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Hac her sene mi?" diye sormuş, Allah Rasûlü de ***"Hayır, sadece bir hacdır. Bunun ötesinde haccedenler için nafile sayılır. Eğer ben 'Evet (her sene)' deseydim, o size farz olurdu. Farz olunca da siz dinlemez ve itaat etmezdiniz"*** cevabını vermiştir.[456]

١١١١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، فَقَامَ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ، فَقَالَ: أَفِي كُلِّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَقَالَ: لَوْ قُلْتُهَا لَوَجَبَتْ، ثُمَّ لَا تَسْتَطِيعُونَ أَنْ تَعْمَلُوا بِهَا، الْحَجُّ مَرَّةٌ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ زَادَ فَهُوَ تَطَوُّعٌ.

1111- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Süleyman b. Kesîr > ez-Zührî > Ebû Sinan yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey insanlar! Hac size farz kılındı"*** buyurunca el-Akra' b. Hâbis kalktı ve "Her sene mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Eğer 'Evet' deseydim farz olurdu ve siz de bununla***

---

454 Bu isim, rivayetin yer aldığı diğer kaynaklarda bu şekilde yer almasına rağmen eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Muhammed b. Hafsa" şeklinde yazılmıştır. (Çeviren)

455 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Ebû Şeybân" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu ravi, ilgili kaynaklarda da belirtildiği gibi Ebû Sinan Yezîd b. Ümeyye ed-Düelî el-Medenî (ö. 80-90 civarı) olup künyesiyle meşhurdur. Kaldı ki yazma ve basılı nüshalarda da daha sonraki rivayetlerde de bu isim "Ebû Sinan" olarak geçmektedir. (Çeviren)

456 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 370; Nesâî, Menâsik 1; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 178.

amel edemezdiniz. (Farz olan) hac, sadece bir defadır. Kim de daha fazlasını yaparsa, nafile sayılır." buyurdu.[457]

١١١٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1112- Yine Ali b. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Mugîre bize, Affan b. Müslim > Süleyman b. Kesîr yoluyla gelen senedle bu hadisin aynısını rivayet etti.[458]

١١١٣ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، الْحَجُّ فِي كُلِّ سَنَةٍ أَوْ مَرَّةً وَاحِدَةً؟ فَقَالَ: بَلْ مَرَّةً وَاحِدَةً، فَمَنْ زَادَ فَتَطَوُّعٌ.

1113- Yine Hüseyin b. Nasr'ın bize, Yezîd b. Hârûn'dan, onun Süfyân b. Hüseyin'den, onun ez-Zührî'den, onun da Ebû Sinan yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Akra' b. Hâbis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac her sene mi yoksa yalnızca bir defa mı?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Sadece bir defadır. Kim daha fazlasını yaparsa nafile sayılır"*** buyurdu.[459]

١١١٤ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَا قَوْمُ، كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، فَقَالَ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ: أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَصَمَتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ ذَلِكَ، ثُمَّ قَالَ: لَا، بَلْ هِيَ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ حَجَّ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ تَطَوُّعٌ، وَلَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ عَلَيْكُمْ، فَإِذًا لَا تَسْمَعُوا وَلَا تُطِيعُوا.

---

457 Ebû Dâvûd, Menâsik 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 255, 290; Dârimî, Menâsik 4.

458 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 326.

459 Ebû Dâvûd, Menâsik 1; İbn Mâce, Menâsik 2.

1114- … el-Leys b. Sa'd'ın, Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir > İbn Şihâb > Ebû Sinan ed-Düelî yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey cemaat! Hac size farz kılındı"*** buyurdu. Bunun üzerine el-Akra' b. Hâbis "Her yıl mı ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu soru karşısında bir süre sustu ve daha sonra şöyle cevap verdi: ***"Hayır, sadece bir hac! Kim bundan sonra da haccederse nafile sayılır. Eğer (bu soruya) 'Evet' deseydim, size farz olurdu. Öyle bir durumda da dinlemez ve itaat etmezdiniz."***[460]

١١١٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَدِّي سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي خَالِي مُوسَى بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَلِيلِ بْنِ حُمَيْدٍ الْيَحْصُبِيُّ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1115- … Abdülcelîl b. Humeyd el-Yahsubî, İbn Şihâb > Ebû Sinan ed-Düelî > İbn Abbâs yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etmiştir.[461]

١١١٦ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَتَى رَجُلٌ أَوْ سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَحَجُّ كُلَّ عَامٍ؟ فَقَالَ: لَا، بَلْ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، وَلَوْ قُلْتُ كُلَّ عَامٍ، كَانَ كُلَّ عَامٍ.

1116- … İsrâîl b. Yûnus'un, Simâk b. Harb yoluyla İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Bir adam geldi veya Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Her sene mi haccedeceğim?" diye sordu. O da ***"Hayır, her Müslümana sadece bir hac farzdır. Eğer her sene deseydim, her yıl haccetmek gerekirdi"*** buyurdu.[462]

---

460 Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I, 643, thk. M. Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1990.

461 Nesâî, Menâsik 1.

462 Dârimî, Menâsik 4.

١١١٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، الْحَجُّ فِي كُلِّ عَامٍ؟، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا، بَلْ حَجَّةٌ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَنْ يَتَطَوَّعَ فَلْيَتَطَوَّعْ بَعْدُ، وَلَوْ قُلْتُ: كُلَّ عَامٍ، كَانَ كُلَّ عَامٍ.

1117- ... Ebu'l-Ahvas'ın, Simâk kanalıyla İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac her yıl farz mı?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"Hayır, o sadece bir hacdır. Daha sonra kişi nafile hac yapmak isterse yapabilir. Eğer her yıl deseydim, her yıl haccetmek gerekirdi"*** buyurdu.[463]

١١١٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، الْحَجُّ فِي كُلِّ عَامٍ؟ قَالَ: لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ لَمْ تَقُومُوا بِهَا، وَلَوْ لَمْ تَقُومُوا بِهَا عُذِّبْتُمْ.

1118- İbn Ebî Davûd bize, Muhammed b. Abdullah b. Numeyr> Muhammed b. Ebî Ubeyde > el-A'meş > Ebû Süfyân yoluyla Enes'in şöyle dediğini rivayet etti: Bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac her sene midir?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Eğer 'Evet' deseydim, her sene farz olurdu. Farz olunca da onu yapamazdınız, yapamayınca da azap görürdünüz"*** buyurdu.[464]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Ben bu rivayeti sadece İbn Ebî Dâvûd'dan dinledim.

١١١٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ الْقَسْمَلِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ الْحَجِّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

463 Benzer lafızlarla bk. Tayâlisî, *Müsned,* IV, 393; Dârimî, Menâsik 4.

464 İbn Mâce, Menâsik 2.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، قَالُوا: كُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ مَا أَطَعْتُمُوهَا، وَلَوْ تَرَكْتُمُوهَا كَفَرْتُمْ.

1119- ... Abdülazîz b. Müslim el-Kasmelî'nin İbrahim el-Hecerî yoluyla Ebû Iyâd'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir: Hac âyeti indiğinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hac size farz kılındı"*** buyurdu. İnsanlar da "Her yıl mı ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. O da şöyle buyurdu: ***"Eğer 'Evet' deseydim, size farz olurdu. Farz olunca da ona boyun eğmezdiniz. Hâlbuki onu terk ederseniz küfre girersiniz."***[465]

***

Bu hadis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, okumuş olduğumuz (Âl-i İmrân 97.) âyetinin kendisine indirilmesinden sonra bu ilk hadislerde zikrettiğimiz tutumunu sergilediğini göstermektedir. Nitekim;

١١٢٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالا: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ النَّخَعِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ}، قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، كُلَّ عَامٍ؟ فَسَكَتَ، فَأَعَادَ الرَّجُلُ عَلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، كُلَّ ذَلِكَ يَسْكُتُ عَنْهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ قُلْتُ: كُلَّ عَامٍ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ تَرَكْتُمُوهَا لَكَفَرْتُمْ، ثُمَّ أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ}.

1120- ... Hafs b. Gıyâs en-Nehaî'nin İbrahim el-Hecerî kanalıyla Ebû Iyâd'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: ***"Ona bir yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"***[466] âyeti indiğinde bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Her sene mi?" diye sordu. Rasûl-i Ekrem sustu. Adam soruyu üç defa tekrar etmesine rağmen Allah Rasûlü her defasında sessiz kaldı, cevap vermedi. Nihayetinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Eğer 'Evet, her sene' deseydim, size gerçekten farz olurdu. Bu durumda onu terk ederseniz küfre düşersiniz"*** buyurdu. Daha sonra Allah *azze*

---

465 Taberî, *Tefsir,* VII, 82; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 110.

466 Âl-i İmrân 3/97.

ve celle ***"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın..."***[467] âyetini indirdi.[468]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bir önceki hadiste anlatılanlar bu hadiste de geçmektedir. Burada ayrıca -Yüce Allah'ın bir konudaki maksadını Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizzat kendisi açıklamadığı sürece- Allah Teâlâ'nın insanlara bu tür konularla ilgili soru sormayı yasakladığı anlaşılmaktadır. İnşaallah biz bu meseleyi, bu konuda nakledilen rivayetleri ve ilim adamlarının Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın..."***[469] âyeti hakkındaki te'villerini kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

١١٢١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الرَّبِيعُ بْنُ مُسْلِمٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ، فَقَالَ رَجُلٌ: أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟، فَقَالَ: لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَمَا اسْتَطَعْتُمْ، قَالَ: ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ، فَإِنَّمَا أُهْلِكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَانْتَهُوا عَنْهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ.

1121- ... er-Rabî' b. Müslim el-Kuraşî'nin Muhammed b. Ziyad'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir gün hutbe okurken ***"Allah azze ve celle sizlere haccı farz kılmıştır"*** buyurdu. Bunun üzerine bir adam "Her sene mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Eğer 'Evet' deseydim farz olurdu ve siz buna güç yetiremezdiniz"*** buyurduktan sonra şöyle devam etti: ***"Ben sizi hangi hâl üzere bırakmışsam, siz de beni o konuda rahat bırakın. Çünkü sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberleriyle ayrılığa düşmeleri sebebiyle mahvolmuşlardır. Bu itibarla size bir şeyi yasaklamışsam ondan sakının; bir şeyi emretmişsem de onu gücünüz yettiğince yerine getirin."***[470]

---

467 Mâide 5/101.

468 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 110.

469 Mâide 5/101.

470 Müslim, Hac 412; Nesâî, Menâsik 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 508.

١١٢٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدِ بْنُ أَبِي الْغَمْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُطِيعٍ مُعَاوِيَةُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أُمَامَةَ الْبَاهِلِيَّ، يَقُولُ: قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ، فَقَالَ: كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْأَعْرَابِ، فَقَالَ: أَفِي كُلِّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: فَسَكَتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتُغْضِبَ، فَمَكَثَ طَوِيلًا، ثُمَّ تَكَلَّمَ فَقَالَ: مَنْ هَذَا السَّائِلُ؟، فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ: أَنَا فَقَالَ: وَيْحَكَ، مَا يُؤَمِّنُكَ أَنْ أَقُولَ: نَعَمْ؟ وَاللهِ لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ لَكَفَرْتُمْ، أَلَا إِنَّهُ إِنَّمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِكُمْ أَئِمَّةُ الْحَرَجِ، وَاللهِ لَوْ أَنِّي أَحْلَلْتُ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ، وَحَرَّمْتُ عَلَيْكُمْ مِنْهَا مَوْضِعَ خُفِّ بَعِيرٍ لَوَقَعْتُمْ فِيهِ، قَالَ: فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَ ذَلِكَ: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ}.

1122- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Ebû Zeyd b. Ebi'l-Gamr[471] > Ebû Mutî' Muâviye b. Yahyâ kanalıyla Safvân b. Amr'dan rivayet ettiğine göre, Süleym[472] b. Âmir dedi ki: Ebû Ümâme el-Bâhilî'yi şöyle derken işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kalkıp insanlara ***"Hac sizlere farz kılındı"*** diye seslendi. Bedevilerden bir adam kalktı ve "Her sene mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sustu ve konuşmadı. Uzun bir süre öylece durdu ve ardından ***"Soruyu soran kim?"*** dedi. Bedevi "Ben" diye cevapladı. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Teessüf ederim! Benim 'Evet' demeyeceğimden nasıl emin olabiliyorsun? Vallahi eğer 'Evet' deseydim, farz olurdu. Farz olunca da siz (ona uymaz) ve inkâra kalkışırdınız. Dikkat edin! Sizden öncekileri, insanların başına büyük dertler açan öncüler (eimmetü'l-harec)[473] mahvetmiştir. Vallahi eğer size yeryüzündeki herşeyi helal ve sadece deve tabanı ölçeğindeki bir yeri haram kılsam, siz yine de gider o azıcık haramın içine***

471 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isimdeki "el-Gamr (الغمر)" kelimesinin noktalı ğayn harfi, yanlışlıkla noktasız olarak kaydedilmiştir. Zira Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı eserinde de (IV, 110) aynı senedle yer alan bu rivayetin ilgili ravisinin tam adı, "Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebi'l-Gamr" olarak yazılmıştır. (Çeviren)

472 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Müslim" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

473 Burada haram kılınmamış birtakım konularda gereksiz sorular sorma tutumunun başını çeken, dolayısıyla bu konuların insanlara haram kılınmasına sebep olan kimseler, insanların başına dert açan öncülere benzetilmektedir. (Çeviren)

düşüverirsiniz!" Bu olay üzerine Allah *azze ve celle* şu âyeti indirdi: ***"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın..."***[474]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu rivayet ettiğimiz hadislerden, Allah *azze ve celle*'nin, kullarından "yol"a gücü yeten herkese farz kıldığı haccın sadece bir tane olup daha fazla olmadığını anlamaktayız. Üstelik biz bu bölümün girişinde de Allah *azze ve celle*'nin, güç yetirebilenlere haccı farz kıldığı "yol'dan (es-sebîl)" kastının, "Kâbe'ye ulaşmak" olduğunu öğrenmiştik. Nitekim bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler rivayet edilmektedir:

١١٢٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، وَحُمَيْدٌ، عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا السَّبِيلُ إِلَيْهِ؟ قَالَ: الزَّادُ وَالرَّاحِلَةُ.

1123- ... Hammâd b. Seleme'nin, Katâde ve Humeyd yoluyla el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü! 'Oraya yol bulabilmek' ne demektir?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Azık ve binektir"*** buyurdu.[475]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in verdiği bu cevap, Kâbe'nin yakın çevresinde oturup da oraya azıksız ve bineksiz varabilenler hakkında değil, Kâbe'ye ancak azık ve binekle ulaşabilenler için geçerlidir.

Dikkat edersen Mekkeli olup da hac farizasını yapmak için zahmetsiz bir şekilde yürüyüp gelebilenler, -Kâbe'den uzak olanların ancak kendileriyle Kâbe'ye ulaşabildikleri azık ve bineğe sahip olmasalar da- hacca "yol" bulabilen ve Allah *azze ve celle*'nin haccetmelerini farz kıldığı kimselerden sayılırlar.

Buradan da anlıyoruz ki "yol (es-sebîl)," "ulaşmak (el-vusûl)" demektir. Kâbe'den uzak olanların da "yol"a güç yetirebilenlerden sayılmalarını sağlayan

---

474 Mâide 5/101. Rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* VII, 82-83; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 110-111; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* VIII, 159.

475 Taberî, *Tefsîr,* IV, 17.

azık ve bineklerin miktarları konusunda birbirlerinden farklılık arzetmeleri, dolayısıyla bunlara olan ihtiyaçları ve bulundukları yerlerin Kâbe'ye uzaklık ve yakınlıkları oranında farklı hükümlere tabi olmaları, "azık" ve "bineğin" Kâbe'ye "ulaşma"nın birer aracı olarak kabul edildiğini gösterir. Ayrıca bu durum, azık ve bineğin olmaması dışında Kâbe'ye ulaşmayı engelleyen düşman, yırtıcı hayvan ve sel gibi engellerin hükmünün de azık ve bineksizlik hükmü gibi olduğuna delildir. Aynı şekilde Kâbe'ye varmanın aracı sayılan bedenlerin güçsüz ve bitkin oluşu, bunun haricinde Kâbe'ye ancak kendisiyle varılabilen araçların yokluğuna benzemektedir. Nitekim yaşlılığı sebebiyle Kâbe'ye ulaşamayan ve oraya gitmek için bir bineğe binemeyen kimselerle ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerden bir kaçı şöyledir:

١١٢٤ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: اسْتَقْبَلَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَارِيَةٌ شَابَّةٌ مِنْ خَثْعَمَ، فَقَالَتْ: إِنَّ أَبِي شَيْخٌ كَبِيرٌ وَقَدْ أَدْرَكَتْهُ فَرِيضَةُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْحَجِّ، أَفَيُجْزِئُ أَنْ أَحُجَّ عَنْهُ؟ قَالَ: حُجِّي عَنْ أَبِيكِ، وَلَوَى عُنُقَ الْفَضْلِ، فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ: لَوَيْتَ عُنُقَ ابْنِ عَمِّكَ؟ فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُ شَابَّةً وَشَابًّا، فَلَمْ آمَنِ الشَّيْطَانَ عَلَيْهِمَا.

1124- ... Zeyd b. Ali'nin, babasından, onun da Ubeydullah b. Ebî Râfi'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib dedi ki: Has'am kabilesinden genç bir kız Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Babam çok yaşlı bir kimse olup kendisine hac farz olmuştur. Onun yerine haccetmem caiz midir?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Babanın yerine haccet"*** buyurdu. Bu esnada Allah Rasûlü, bineğinin arkasında bulunan el-Fadl b. Abbâs'ın boynunu başka tarafa çevirmişti. Bunu gören el-Abbâs "Amcaoğlunun boynunu niçin başka tarafa çevirdin?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurdu: ***"Gördüğüm şu ki ortada (fetva sormaya gelen) genç bir kız ve (el-Fadl gibi) genç bir erkek vardı ve ben bunlar hakkında şeytanın ayartmalarından emin olamadım."***[476]

---

476 Tirmizî, Hac 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 157.

١١٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ الْفَضْلُ بْنُ عباسٍ رَدِيفَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ تَسْتَفْتِيهِ، فَجَعَلَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْرِفُ وَجْهَ الْفَضْلِ إِلَى الشِّقِّ الْآخَرِ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ فَرِيضَةَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَثْبُتَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ.

1125- … Mâlik'in İbn Şihâb'dan, onun da Süleyman b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Abbâs şöyle dedi: el-Fadl b. Abbâs, (hac esnasında) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeyken, Has'amlı bir kadın fetva sormak üzere Allah Rasûlü'nün yanına geldi. el-Fadl, kadına bakmaya, kadın da ona bakmaya başladı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* el-Fadl'ın yüzünü başka tarafa çevirdi. Kadın "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'ın kullarına emrettiği hac, yaşı hayli ilerlemiş olan ihtiyar babama farz oldu. Ancak babam bineğinin üzerinde bile duramıyor. Ben onun yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Evet"*** diye cevap verdi. Bu olay, Veda haccında gerçekleşmiştir.[477]

١١٢٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ خَثْعَمَ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ أَبِي أَدْرَكَتْهُ فَرِيضَةُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْحَجِّ وَهُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى ظَهْرِ بَعِيرِهِ؟ قَالَ: حُجِّي عَنْهُ.

1126- … İbn Cüreyc'in İbn Şihâb'dan, onun Süleyman b. Yesâr'dan, onun da İbn Abbâs kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Fadl b. Abbâs dedi ki: Has'amlı bir kadın "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah *azze ve celle*'nin hac emri babama farz oldu. Ancak babam devesinin sırtında duramayacak kadar yaşlı biridir (ne yapayım? Onun yerine haccetsem olur mu?)" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Onun yerine haccedebilirsin"*** buyurdu.[478]

---

477 Mâlik, Hac 97; Buhârî, Hac 1; Müslim, Hac 407.

478 Buhârî, Hac 1; Müslim, Hac 408.

١١٢٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ النَّحْوِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ مِنْ خَثْعَمَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ أَبِي أَدْرَكَهُ الْإِسْلَامُ وَهُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ، لَا يَسْتَطِيعُ رُكُوبَ الرَّحْلِ، وَالْحَجُّ مَكْتُوبٌ عَلَيْهِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: وَأَنْتَ أَكْبَرُ وَلَدِهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيكَ دَيْنٌ فَقَضَيْتَهُ عَنْهُ، أَكَانَ ذَلِكَ يُجْزِئُ عَنْهُ؟، قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْجُجْ عَنْهُ.

1127- Ahmed b. el-Hasen el-Kûfî'nin bize, Ubeyde b. Humeyd en-Nahvî > Mansûr > Mücâhid yoluyla Yusuf b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr dedi ki: Has'amlı bir adam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Babamın İslâm'a girişi, ihtiyarlık dönemine rast geldi. Devesine binecek hâli bile yok. Hac farizasını da yerine getirmek zorunda. Bu durumda onun adına haccedebilir miyim?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Sen onun en büyük çocuğusun, öyle mi?"*** dedi. Adam "Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem ***"Babanın ödemesi gereken bir borcu olup da sen onun adına o borcu ödesen, geçerli olur muydu?"*** diye sordu. Adam da "Evet, olurdu" deyince, Allah Rasûlü ***"O hâlde onun adına haccedebilirsin"*** buyurdu.[479]

١١٢٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1128- Yine Fehd bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr b. Abdülhamîd > Mansûr > Mücâhid > Yusuf b. ez-Zübeyr > Abdullah b. ez-Zübeyr isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[480]

١١٢٩- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ جَنَّادٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ مَوْلًى لِابْنِ الزُّبَيْرِ يُقَالُ لَهُ: يُوسُفُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَوِ الزُّبَيْرُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ ابْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ سَوْدَةَ بِنْتِ زَمْعَةَ، قَالَتْ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ،

479 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 5; Dârimî, Hac 24; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 329.

480 Nesâî, Menâsik 11; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 329.

إِنَّ أَبِي شَيْخٌ كَبِيرٌ، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَحُجَّ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: أَرَأَيْت لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيك دَيْنٌ فَقَضَيْتَهُ، قُبِلَ مِنْك؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَاللهُ أَرْحَمُ، حُجَّ عَنْ أَبِيك.

1129- Keza Muhammed b. İbrahim b. Cennâd el-Bağdâdî'nin bize, Ebû Bekir b. Ebi'l-Esved > Abdülaziz b. Abdussamed > Mansûr > Mücâhid > İbnü'z-Zübeyr'in Yusuf b. ez-Zübeyr veya ez-Zübeyr b. Yusuf adındaki azadlı bir kölesi yoluyla İbnü'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Sevde bint Zem'a dedi ki: Bir adam Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Babam, haccedemeyecek kadar yaşlıdır. Onun adına haccedebilir miyim?" diye sordu. O da ***"Babanın ödemesi gereken bir borcu olsaydı da sen onun adına o borcu ödeseydin, senden kabul edilir miydi?"*** diye sordu. Adam "Elbette" diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Kuşkusuz Allah daha merhametlidir, baban adına haccedebilirsin"*** buyurdu.[481]

***

Görüldüğü gibi burada Allah Rasûlü, yaşlılığından dolayı hacca gidebilecek kadar eski güç ve sağlığına kavuşacağı ümidi bulunmayan ihtiyar biri hakkında kendisine soru soran kadın veya erkeğin sorularına, rivayet ettiğimiz bu hadislerde geçen cevapları vermektedir. Kanaatimizce bu durum - ki en doğrusunu Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, o ihtiyarın -kendisi adına haccı eda edebilecek birisini bulması hâlinde- Kâbe'ye ulaşmaktan aciz olan bedeninden dolayı hac farizasını onun üzerinden düşürmediğini göstermektedir. Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, sözünü ettimiz soruyu soran kimseye "Babanın, kendisi adına başkasının haccetmesine yetebilecek miktarda malı var mı, yok mu?" diye sormamasının sebebi, bizzat o soruyu soran kimsenin babası namına kendisinin haccetmeye hazır olduğunu görmüş olmasıdır. Zira o kişinin babası, böyle bir durumda kendi adına haccedecek birini bulan kimselerden sayılır. Bu sebeple de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu durumla yetinerek o kişinin diğer hallerini soruşturma ihtiyacı hissetmemiştir. Buradan da anlıyoruz ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac ibadetinin hükmünü, bedenle yapılan ve hiç kimsenin başkası adına kazasını yapamayacağı namaz gibi diğer ibadetlerin hükmünden ayırmış; bedeniyle hac yapamayacak durumdaki kimselere, başkasının kendileri adına haccedebilmesi iznini vermiştir. Çünkü Has'amlı adama veya kadına, babaları adına haccetmelerini emretmiştir. Üstelik Allah Rasûlü'nün,

481 Dârimî, Hac 24; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 329.

Ali *radıyallahu anh* ve el-Fadl'ın hadislerinde[482] Has'amlı kadına bile babası adına haccetme ruhsatını kayıtsız olarak tanımış olması, erkeğin haccının buna daha elverişli olduğunu gösterir. Şu da var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e söz konusu soruları soran kimsenin, Ali *radıyallahu anh* ve el-Fadl'ın hadislerinde geçtiği üzere bir "kadın" olduğu, İbnü'z-Zübeyr hadisinde bahsedilen bir "erkek" olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o soru soran kişiye (kadına) bakmakta olan el-Fadl'ın yüzünü çevirmiş hatta bu sebeple (babası) el-Abbâs "Amcaoğlunun yüzünü niçin başka tarafa çevirdin?" diye sormuş, Allah Rasûlü de ***"Gördüğüm şu ki ortada (fetva sormaya gelen) genç bir kız ve (el-Fadl gibi) genç erkek vardı ve ben bunlar hakkında şeytanın ayartmalarından emin olamadım"*** buyurmuştur.

Biz bu bölümde hacca giden "yol"un, oraya "varmak/ulaşmak" olduğuna dair delilleri arzettiğimize göre, hacca varamayan kimselere hac yapma yükümlülüğünü getiren de Kitap değil, sünnet olmaktadır. Bu durumda, başkasının kendisi adına yapmış olduğu haccın hükmü, -eğer kendisi güç yetirebilseydi- bizzat kendisinin yapmış olduğu haccın hükmü gibidir. Dolayısıyla oraya ulaşabilenlerin haccetme yükümlülüğü, Allah'ın Kitabı'yla; bizzat haccedemedikleri hâlde kendileri adına haccedebilecek birilerini bulanların hac farziyeti de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetiyle sabittir. Ancak bu mesele, mükelleflerden ergenlik çağına girmiş ve akıl sağlığı yerinde olan hür erkekler için geçerlidir.

Kadınlar ise ancak sözünü ettiğimiz şartın yanı sıra kendileriyle beraber yolculuğa çıkabilecekleri eşleri veya mahremlerinin varlığı sayesinde (Kâbe'ye giden) "yol"u bulmuş olmaktadırlar. Zira bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler rivayet edilmiştir:

١١٣٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، سَمِعَ أَبَا مَعْبَدٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ، فَقَالَ: لَا تُسَافِرُ امْرَأَةٌ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ، وَلَا يَدْخُلُ عَلَيْهَا رَجُلٌ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ، فَقَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي قَدِ اكْتُتِبْتُ فِي غَزْوَةِ كَذَا وَكَذَا، وَقَدْ أَرَدْتُ أَنْ أَحُجَّ امْرَأَتِي، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: احْجُجْ مَعَ امْرَأَتِكَ.

482 Bk. 1124, 1125 ve 1126 no'lu hadisler.

1130- Yunus'un bize, Süfyân yoluyla rivayet ettiğine göre, Amr (b. Dînâr), İbn Abbâs'ın azadlı kölesi Ebû Ma'bed'i şöyle derken işittiğini haber vermektedir: İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara seslenerek şöyle buyurdu: ***"Hiçbir kadın mahrem olmadan yolculuğa çıkmasın. Hiçbir erkek de yanında mahremi olmayan bir kadının bulunduğu yere girmesin."*** Bunun üzerine bir adam kalkıp "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben filanca gazveye katılmak üzere adımı yazdırmıştım. Ancak eşimi de hacca götürmeye niyetlendim (şimdi ne yapayım?)" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Eşinle beraber haccet"*** buyurdu.[483]

١١٣١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1131- Yine Yunus bize, İbn Vehb > İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr yoluyla; öte yandan Ebû Bekre de bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr > Ebû Ma'bed > İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[484]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu da gösteriyor ki kadının, kocası veya onun dışında, kocası gibi beraberce yolculuk yapabileceği mahrem akrabaları olmadan yolculuk yapması haramdır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de o adama, yapmaya niyetlendiği haccın farz mı yoksa nafile mi olduğunu sormadığına göre, bu durum kadının, farz veya nafile haccı eda etmek için yapacağı yolculukta yanında bir kocaya veya mahrem bir akrabaya ihtiyaç duyması konusundaki hükmünün Allah Rasûlü tarafından aynı şekilde değerlendirildiğini gösterir. Ayrıca bu rivayet, kadının, bu iki tür hacdan birine, ancak diğerine gidebileceği şartlar dâhilinde gitmesinin mümkün olduğunun; bu şartların yokluğu hâlinde de Kâbe'ye "yol" bulabilenlerden sayılmadığının delilidir. Ancak Allah Rasûlü bu hadiste, söz konusu yolculuğa ilişkin olarak bize belirli bir

---

483 Buhârî, Cihad 140; Müslim Hac 424; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 222.

484 Müslim Hac 424; İbn Mâce, Menâsik 7.

süreden bahsetmemekte; bu süreyi, bunun dışındaki hadislerde zikretmektedir. Nitekim biz de bu türden hadislere kitabımızın önceki bölümlerinde yer vermiştik. O da şudur: ***"Bir kadın, yanında kocası veya oğlu ya da erkek kardeşi yahut bir mahremi olmaksızın üç gün ve daha fazla süren bir mesafeye yolculuk etmesin."***[485]

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde, Allah Rasûlü'nün süt sebebiyle haramlığı (mahremliği), doğum/nesep sebebiyle haramlık gibi saydığına dair hadisler tespit ettik. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilenlerden bazıları şöyledir:

١١٣٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، وَبَحْرٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَمْرَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عِنْدَهَا، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ؟ فَقَالَ: أُرَاهُ فُلَانٌ؟، لِعَمِّ حَفْصَةَ مِنَ الرَّضَاعَةِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: يَا رَسُولَ اللهِ، لَوْ كَانَ فُلَانٌ، لِعَمِّهَا مِنَ الرَّضَاعَةِ حَيًّا، دَخَلَ عَلَيَّ؟ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَعَمْ، إِنَّ الرَّضَاعَةَ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ.

1132- ... Mâlik'in Abdullah b. Ebî Bekir yoluyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe, ona (Amra'ya), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kendisinin (Âişe'nin) yanında olduğu bir sırada, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer hanımı Hafsa'nın odasına girmek için izin isteyen bir adamın sesini duyduğunu ve Allah Rasûlü'ne şöyle dediğini haber verdi: "Dedim ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Şurada bir adam, senin (eşlerinden birinin) odasına girmek için izin istiyor!" Bunun üzerine Allah Rasûlü, Hafsa'nın bir süt amcasını kastederek ***"Filanca olmalı!"*** dedi. Âişe de kendisinin bir süt amcasını kastederek "Ey Allah'ın Rasûlü! O hayatta olsaydı, odama girebilir miydi?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Elbette; çünkü süt, doğumun/nesebin haram kıldığı herşeyi haram kılar"*** buyurdu.[486]

---

485 Müslim, Hac 423; İbn Mâce, Menâsik 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 54.

486 Mâlik, Radâ 1; Buhârî, Şehâdât 7; Müslim, Radâ 1.

١١٣٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّهَا قَالَتْ: جَاءَ عَمِّي مِنَ الرَّضَاعَةِ فَاسْتَأْذَنَ عَلَيَّ، فَأَبَيْتُ أَنْ آذَنَ لَهُ حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنَّهُ عَمُّكِ فَأْذَنِي لَهُ، قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّمَا أَرْضَعَتْنِي الْمَرْأَةُ، وَلَمْ يُرْضِعْنِي الرَّجُلُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ عَمُّكِ، فَلْيَلِجْ عَلَيْكِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: وَذَلِكَ بَعْدَمَا ضُرِبَ الْحِجَابُ، وَقَالَتْ عَائِشَةُ: يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا يَحْرُمُ مِنَ الْوِلَادَةِ.

1133- … Mâlik'in, Hişâm b. Urve'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, mü'minlerin annesi Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: Süt amcam gelip yanıma girmek için izin istemişti. Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sormadan ona izin vermek istemedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gelince meseleyi ona sordum. ***"O senin amcandır, izin ver girsin!"*** buyurdu. Ben de "Fakat Ey Allah'ın Rasûlü! Beni bir kadın emzirdi, adam değil ki!" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"O senin amcandır, yanına girsin"*** buyurdu. Âişe dedi ki: "Bu hâdise, Allah Rasûlü'nün eşleriyle perde (hicâb) ardından görüşmeye izin veren hüküm[487] indikten sonra yaşanmıştır." Âişe *radıyallahu anhâ* devamla şöyle demiştir: "Doğum/nesep yoluyla haram olan her şey, süt yoluyla da haramdır."[488]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu konuda daha pek çok hadis bulunmaktadır. Biz bunları Allah'ın izniyle bu kitabımızda ***"Size (şunlarla evlenmek) haram***

---

487 Hicap âyeti olarak da bilinen âyet şudur: ***"Ey inananlar! (Rastgele) Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak yemek için size izin verilir de girerseniz (erkenden gelip) yemeğin pişmesini beklemeyin. Çağrıldığınız zaman girin; yemeği yiyince dağılın, söze dalmayın. Çünkü bu (davranışınız) Peygamber'i incitiyor fakat o, (size bunu söylemekten) utanıyordu. Fakat Allah, gerçek(i söylemek)ten utanmaz. Onlardan (yani Peygamber'in hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalbleriniz hem de onların kalbleri için daha temizdir. Sizin, Allah'ın Elçisi'ni incitmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikâhlamanız asla olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük(bir günâh)tır."*** Ahzâb 33/53. (Çeviren)

488 Mâlik, Radâ 2; Buhârî, Nikâh 117; Müslim, Radâ 3.

kılındı: ... Sizi emziren analarınız, süt kızkardeşleriniz..."[489] âyetini te'vil ederken zikretmek üzere erteledik.

Âişe *radıyallahu anhâ*'nın sözünü ettiğimiz bu iki hadisi, süt sebebiyle haramlık açısından erkekle kadın arasında bir fark olmadığını; her birinin haramlığının nesep yoluyla gerçekleşen haramlık hükmünde olduğunu göstermektedir. Buradaki akrabalar ise evlenilmesi haram sayılanlardır (muharremât). Ayrıca süt kardeşi sayılan kimseler açısından bakıldığında, süt sebebiyle oluşan akrabalık bağının yerine, nesep yoluyla oluşan akrabalık bağı söz konusu olsaydı, bir kadının böyle biriyle yolculuğa çıkması helal olurdu. Buna göre, eğer aynı akrabalık bağı süt yoluyla da oluşabiliyorsa, böyle birinin, süt kardeşi olan kadınla, o kadının da onunla yolculuk yapması helal sayılır. Bizim görüşümüz budur. Ancak o kadın adına o adamdan endişe ediliyorsa, o zaman hem normal zamanlarda hem de yolculuk hallerinde o adamdan sakınmak gerekir. Süleyman b. Şuayb bize babası yoluyla Muhammed b. el-Hasen'den bu görüşü böyle rivayet etmiştir. Üstelik biz bu hususta Muhammed ile öğrencileri arasında herhangi bir ihtilaf bulunduğunu da tespit edemedik.

Biz, bu bölümün başında Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac, bilinen aylardadır"***[490] sözünü ve buradaki "aylardan" neyin kastedildiğine ilişkin rivayetleri zikretmiştik. Âyetteki bu ifadenin hemen peşinden Allah *azze ve celle*'nin şu sözü gelmektedir: ***"Kim o aylarda haccı gerekli kılarsa."*** Allah Teâlâ'nın bu sözü, "Kim haccı o aylar içerisinde kendine vacip (zorunlu) kılarsa" manasına gelir. Ancak âyetteki bu ifadenin, "Kim bu aylarda haccetmeyi kendine vacip kılarsa" anlamına gelmesi ihtimalinde, bu vacip kılma durumunun (îcâb) ya o ayların içinde veya onlardan önce olması gerekir. Çünkü kişinin kendine vacip kıldığı hac, sadece bu aylarda eda edilmektedir.

Ayrıca ***"Kim bu aylarda haccı kendine vacip kılarsa"*** sözüyle, o aylarda hem "vacip kılma" hem de "hac" eylemlerinin her ikisini kastetmiş olması ihtimali de vardır. Buna göre ***"o aylarda (fîhinne)"*** sözü, "o ayların bir kısmında" manasına gelir. Zira Allah *azze ve celle*'nin ***"o aylarda (fîhinne)"*** sözüyle kastettiği "vacip kılma" durumu, eğer hac için söz konusuysa, zaten hac o aylardan birinin bir kısmında gerçekleşmektedir. Yok eğer ihram içinse,

489 Nisâ 4/23.

490 Bakara 2/197.

onu da kişi yine o aylardan birinin belirli bir saatinde kendine vacip kılmakta ve kendisi açısından bağlayıcı hâle getirmektedir.

Bu noktada ilim adamlarından hiç kimsenin Allah *azze ve celle*'nin ***"O aylarda (fîhinne)"*** sözüyle "o ayların tamamını" kastettiğine dair bir görüşü savunduğunu tespit etmiş değilim. Ayrıca hacca niyetlenen herhangi bir kimseye, Şevval'in ilk gününden itibaren ihrama girip bütün hac ayları içerisinde hac için ihramlı bulunmasını vacip (zorunlu) kıldıklarını da görmedim.

Buna göre, eğer âyette kastedilen mana, mevcut iki te'vilden birincisi ise yani bir kimsenin bu aylarda haccetmeyi kendine vacip kılması durumu (îcâb) ya o ayların içinde veya onlardan önce olmasını gerektiriyorsa, bu takdirde bütün insanların hac için hac aylarında ve daha öncesinde ihrama girebilmeleri mümkün hâle gelir. Daha sonra da kendilerine vacip kıldıkları hac ibadeti de ancak hac ayları içerisinde haccın bizzat ifa edildiği o zaman diliminde gerçekleşir.

Öte yandan eğer ayette kastedilen anlam, sözünü ettiğimiz ikinci te'vil ise yani kişinin o aylarda hem haccı vacip kılması hem de hac farizasını ifa etmesi kastediliyorsa, bu aylardan önce ihrama girmeye engel bir durum söz konusu değildir. Çünkü biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hac maksadıyla ihrama girmek için özellikle zikredip adını verdiği, halkından bahsettiği ve halkından olmayıp oraya uğrayıp geçenlerden söz etmiş olduğu belirli birtakım mikatlar[491] tayin ettiğini görmekteyiz. Ondan bu konuda rivayet edilenlerden bazıları şöyledir:

١١٣٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، وَالرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، وَحَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، ثُمَّ قَالَ: هِيَ لَهُمْ وَلِكُلِّ آتٍ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ، فَمَنْ كَانَ أَهْلُهُ دُونَ الْمِيقَاتِ، فَمِنْ حَيْثُ يُنْشِئُ حَتَّى يَأْتِيَ ذَلِكَ عَلَى أَهْلِ مَكَّةَ.

491 Mikat: Hac maksadıyla Mekke haricinden gelenler için ihrama girmelerine mahsus olmak üzere belirlenmiş yerlerdir. (Çeviren)

1134- ... Abdullah b. Tâvus'un, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Necid ahalisi için Karn'ı, Yemenliler için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirlemiş sonra da şöyle buyurmuştur: ***"Bunlar, hem o bölgelerin halkları için hem de o bölgelerin halklarından olmadığı hâlde oralardan geçen herkes için geçerli mikatlardır. Bu mikatların berisinde yani Mekke ile mikatlar arasında olan bölgelerin (Hil bölgesinin)***[492] ***ahalisinin mikatı ise hac için Mekke'ye yola çıkmaya niyetlendiği yerden itibaren başlar. Bizzat Mekke halkı da bulundukları yerden mikata girerler."***[493]

١١٣٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ بُرْقَانَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَمْرَو بْنَ دِينَارٍ عَنِ امْرَأَةٍ حَاجَّةٍ مَرَّتْ بِالْمَدِينَةِ، فَأَتَتْ ذَا الْحُلَيْفَةِ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ لَهَا: يُجْزِئُهَا لَوْ تَقَدَّمَتْ إِلَى الْجُحْفَةِ فَأَحْرَمَتْ مِنْهَا. فَقَالَ عَمْرٌو: حَدَّثَنَا طَاوُسٌ، وَلَا يُحْسَبَنَّ فِينَا أَحَدٌ أَصْدَقُ مِنْ طَاوُسٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، غَيْرَ قَوْلِهِ: فَمَنْ كَانَ أَهْلُهُ، إِلَى آخِرِ الْحَدِيثِ، فَإِنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ ذَلِكَ.

1135- Ali b. Ma'bed'in bize, Kesîr b. Hişâm'dan rivayet ettiğine göre, Ca'fer b. Burkân dedi ki: Amr b. Dînâr'a, hac niyetiyle Medine'den geçip hayızlı bir şekilde Zülhuleyfe'ye gelen bir kadının durumunu sordum. Şöyle dedi: "O kadın, (Şamlıların mikat yeri olan) el-Cuhfe'ye kadar gelip oradan ihrama girse caiz olur."

Amr dedi ki: Bize Tâvus -ki aramızda Tâvus'tan daha doğru sözlü biri olduğu zannedilmesin- rivayet edip dedi ki: İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mikat yerlerini belirledi" dedikten sonra ilgili hadisin aynısını

492 Metinde yer almayan, ancak açıklayıcı olsun diye tarafımızdan tercümeye yansıtılan Hil bölgesi ifadesi, Harem bölgesi ile mikat yerleri arasındaki yerler için kullanılmaktadır. Bu bölgede ikamet edenlere Mîkâtî veya Hillî denilir. Bunlar gerek hac gerek umre için Harem bölgesine girmeden bulundukları Hil bölgesinde ihrama girerler. Bk. *İlmihal (İman ve İbadetler)*, İlmî Heyet, I, 520-521, TDV, Ankara 2004. (Çeviren)

493 Buhârî, Hac 7; Müslim, Hac 12; Ebû Dâvûd, Menâsik 8; Nesâî, Menâsik 20.

zikretti. Sadece rivayetin ***"Bu mikatların berisindeki bölgelerin ahalisi..."*** sözünden hadisin sonuna kadarki kısmı zikretmedi.[494]

١١٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ وَقَّتَ لأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، وَلأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ.

1136- ... Abdullah b. Dînâr'ın Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Necidliler için Karn'ı ve Yemen ahalisi için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirlemiştir.[495]

١١٣٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي إِسْنَادِهِ نَافِعًا.

1137- ... Süfyân'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Dînâr dedi ki: İbn Ömer'i şöyle derken işittim: (İbn Ömer) "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mikat yeri olarak belirledi" dedikten sonra hadisin aynısını aktarmasına rağmen isnadında Nâfi'i zikretmemiştir.[496]

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihrama giriş yeri olarak insanlara bu mikatları belirlemiş olması, insanların bu yerlerden önce ihrama girmelerine engel değildir. Çünkü âlimlerin ittifakına göre, hac ayları içerisinde bu mikat yerlerine girmeden önce veya girdikten sonra hac için ihrama giren kimsenin haccetmesi zorunlu hâle gelir. Bildiğimiz kadarıyla bu konuda âlimler arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

Eğer buradaki hac aylarının, ne öncesinde ne de sonrasında ihrama girilmeyip sadece bu zaman dilimlerinde ihrama girilmesi amacına yönelik olarak belirlendiği iddia edilirse, bu durumda (şöyle denilir): "İhram için belirlendiğinden

---

494 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 118.

495 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 46, 81, 107.

496 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 50, 135.

bahsettiğimiz mikat yerleri, -her ne kadar bu yerleri geçtikten sonra ihrama giren kimse hata etmiş sayılsa da- bu mekânlardan önce veya sonra hac için ihrama girmeye engel olmadığına göre, aynı şekilde ihram için belirlenen vakitler de daha öncesinde hac için ihrama girmeye engel oluşturmaz."

Bu noktada biri "Rivayet edildiğine göre Câbir, kendisine sorulan 'Kişi hac ayları dışında hac için ihrama girebilir mi?' sorusuna 'Hayır' cevabını vermiştir. Üstelik biz bu konuda sahâbeden hiç kimsenin ona aykırı bir görüşü bulunduğunu da tespit etmiş değiliz" derse, ona şöyle denilir:

Aksine biz Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın bu konuda Câbir'in dediğine muhalif bir görüşe sahip olduğunu tespit ettik. Şöyle ki:

١١٣٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَمَةَ الْمُرَادِيِّ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِعَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: قَوْلُهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}؟ قَالَ: تُحْرِمُ مِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِكَ.

1138- ... Şu'be'nin Amr b. Murra'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Seleme el-Murâdî dedi ki: Bir adam Ali *radıyallahu anh*'a Allah Teâlâ'nın ***"Haccı ve umreyi Allah için tam yapın"***[497] âyetindeki "tam yapma"nın nasıl olacağını sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Ailenin ikamet ettiği yerden itibaren ihrama girmekle."[498]

***

Görüldüğü gibi Ali *radıyallahu anh,* âyetin te'vilini soran kimseye böyle cevap vermekte ve âyette zikredilen hac ve umreyi "tam yapma" sürecinin, o hac ve umreye niyetlenen kimsenin yolculuğunun başlangıç noktasından itibaren geçerli olduğunu bildirmektedir. Ali *radıyallahu anh*'ın bu cevabı verdiği dönemde, bazı Müslümanların yaşadıkları şehirlerle Mekke arasında hac aylarından daha uzun süren mesafeler söz konusu idi. Dolayısıyla bu şehirlerden hac için ihrama girerek Mekke'ye o ihramıyla ulaşan bir kimsenin, hac aylarından uzun bir zaman önce ihrama girmiş olması gerekir. Ali *radıyallahu anh*'ın kendisinden aktardığımız bu cevap ise bütün insanlara yönelik olup bu noktada evi Mekke'ye uzak olanla yakın olan arasında herhangi bir ayrıma gitmemektedir. Bu da onun, insanlara, hac aylarından önce de hac için ihrama

497 Bakara 2/196.

498 Taberî, *Tefsîr,* II, 207; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 159.

girebileceklerine dair genel bir ruhsat tanıdığını göstermektedir. Bu görüş bize göre sözünü ettiğimiz Câbir'in kanaatinden daha tercihe elverişlidir. Çünkü Ali *radıyallahu anh*, buradaki kanaatinin Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'ndaki başka bir âyet[499] bağlamında yaptığı bir te'vil olduğunu bildirmektedir. Oysa ne Câbir'den ne de onun ve Ali *radıyallahu anh*'ın dışında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından söz konusu âyetin te'viline dair bir görüş nakledilmiştir. Bu hususta sadece Ali'den naklettiğimiz te'vil vardır. Ayrıca Câbir'den bu konuda rivayet edilen görüş, kendi re'yi olarak nakledilmiştir. Üstelik kıyas da (genel kural), mikat yerleri ile ilgili olarak bu bölümde bahsettiklerimizden dolayı, bu konuda Ali'nin görüşüyle paralellik arzetmekte ve onu daha fazla desteklemektedir. Hac aylarından önce hac için ihrama girilebileceğine dair Ali *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz bu görüş, aynı zamanda Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in de görüşüdür. Nitekim bu görüşleri bize Muhammed b. el-Abbâs, Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; Ali > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; Ali yoluyla da Muhammed'den rivayet etmiştir.

Öte yandan ilim adamlarından bir grup "Hac ayları dışında hac için ihrama girmek, o ihrama giren kişiye (muhrime) haccı değil, umreyi zorunlu kılar" diyordu. Oysa bu görüş bize göre ne te'vil ne rivayetler ne de kıyas açısından doğrudur. Çünkü hac ayları dışında hac için ihrama giren kimse, mutlaka iki durumdan biriyle karşı karşıyadır:

1. Ya ihrama girdiği niyet gereği haccetmesi gerekir.

2. Ya da kendisi için ihrama girdiği haccı ifa etmesi gerekmez. Böyle bir durumda hac ihramına hiç girmemiş kimse gibi olur. Dolayısıyla o ihramla hac yükümlülüğü altına girmediğine göre, başka bir yükümlülük altına da girmiş sayılmaz. Bu durum, zevalden önce öğle namazına başlayan bir adamın hâline benzer; böyle biri, ne o vaktin namazına ne de başka bir namaza başlamış sayılır.

Bu noktada bir kişi, "Ben burada hac aylarından önce hac için ihrama girmiş birinin ihramının umreye dönüştürülebileceğini ifade ettim. Çünkü hac farizasını kaçıran kimsenin, hac için girdiği ihramını umreye çevirdiğini gördüm" derse, ona şöyle denilir:

---

499 Konumuz olan âyet Bakara sûresinin 197. âyetidir. Hz. Ali'nin yorum getirdiği âyet ise aynı sûrenin 196. âyetidir.

Fakat burada sen, umreyle (fiilleriyle) ihramdan çıkmış oluyorsun[500] ve bir sonraki sene haccetmekle yükümlüsün. Dolayısıyla haccetme niyetiyle girilmiş ihramın hacdan umreye çevrilmesi, (sadece) hac farizasını kaçırmaktan kaynaklanmaktadır.

Buna karşılık o kişi "İşte ben de buna dayanarak hac ayları dışında hac için ihrama girmiş olan kimsenin haccını umreye dönüştürmek gerektiğini söylüyorum. Çünkü hac vaktinden önce ihrama girmişti" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Peki hac farizasını kaçıran bir kimsenin, kendisi için ihrama girdiği haccını umreye çevirebilmesi için ihramını yenilemesi gerektiğinden bahsettik mi? Biz bu durumdaki biri için, sadece umre yapan birinin yapması gereken, Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasındaki sa'yi eda etmesini emrediyoruz. Böylece hac sebebiyle içinde bulunduğu yasaklardan (ihramdan) çıkmış olur. İşte bunlar, girmiş bulunduğu haccın fiillerinden yapması mümkün olan şeylerdir; bunun dışında o haccın fiillerinden kaçırmış olduğu kısımlarla ilgili olarak bunları yapamaz. Üstelik bir kimse, yeniden bir telbiye getirip onunla umreye girmeden nasıl umre yapmış sayılır ki? Zira dikkat edersen, hac farizasını kaçırmış olan bir kimse, yapacak bir şeyi kalmasa ve sadece Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra tıraş olsa, ihramdan çıkmış ve -bunlara ilave olarak, bu durumdaki bir kimsenin kolayına gelen bir kurban göndermesi gerektiğini söyleyenler istisna edilirse- haccı kaçırmanın yüklemiş olduğu sorumluluğu yerine getirmiş sayılır. Biz bunu ve ilim adamlarının bu konudaki görüşlerini; birbirlerinin leh ve aleyhindeki delil ve mülahazaları, bu meselede sahih olan rivayet veya kıyas yaklaşımını, -Allah'ın izniyle- kitabımızın ilgili bölümlerinde zikredeceğiz.

Ayrıca ilgili iddiada bulunan kimseye "Umreyle ihramdan çıkıyorsun" denilmesi, -her ne kadar yaptığı şeyler, yeniden başladığı bir umreden dolayı değil de kaçırmış olduğu hac sebebiyle olsa da- "Umre yapan birinin ihramdan çıkabileceği şekilde ihramdan çıkıyorsun" anlamına gelmektedir. Çünkü dikkat edersen, umre için ihrama girmiş olan bir kimseye, o umre sebebiyle belirli bir vakte kadar telbiye getirmesi emredilir. İlim adamlarından bazıları bu telbiyenin Hacer-i Esved'in selamlanmasına (istilâm)[501] kadar, bazıları da

500 Burada Tahâvî, hac niyetiyle ihrama girilmesi durumunda, haccı kaçırmış olmaktan dolayı haccın fiilleriyle değil, umre fiilleriyle ihramdan çıkmanın mümkün olduğundan bahsetmektedir. (Çeviren)

501 İstilâm: Selamlama. Tavaf sırasında Hacer-i Esved önüne gelindiğinde ona dönülüp namaza

Mekke'nin evlerini görünceye kadar süreceğini belirtmişlerdir. Biz bu meseleyi, bu hususta rivayet edilenleri ve kıyasın gerektirdiği yaklaşım biçimini -inşallah- bu kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

Dolayısıyla hac farizasını kaçıran kimse;

1. Umre yapanlara Mekke'nin evlerini görene kadar telbiye getirmelerini zorunlu kılanların görüşüne göre, Mekke'ye girmeden önce başlayıp Mekke'nin evlerini görene kadar telbiye getirir.[502]

2. Umre yapanlara Hacer-i Esved'i selamlayana kadar telbiye getirmelerini zorunlu kılanların kanaatine göre ise, Mekke'ye girdikten sonra Hacer-i Esved'i selamlayıncaya kadar telbiye getirir.

Dikkat edersen, harem sınırları içinde olup da umre için ihrama girmek isteyen birine, öncelikle ihram yasaklarına tabi olmadığı Hil bölgesine çıkması ve oradan itibaren ihrama girmesi emredilir. Ardından da o umre ihramıyla hareme girer. Ancak haccı kaçıran kimse böyle değildir. Böyle birine, haccı kaçırdıktan sonra hareme varmış olsa, umre yapan birinin Hil bölgesinden başlayarak umresine telbiyede bulunduğu gibi telbiyeye başlaması için oraya çıkması emredilmez. Ona sadece Kâbe'yi tavaf etmesi, Safa ile Merve arasında sa'y etmesi ve tıraş olması emredilir. Böylece ihramdan çıkmış olur. Ayrıca bir grup âlimin görüşüne göre de bunlara ilave bir yükümlülük olarak kolayına gelen bir kurban kesmesi de emredilir.

Bütün bu söylediklerimiz, haccı kaçıran kimsenin, genel olarak Kâbe'yi tavaf, Safa ile Merve arasında sa'y, Mina, Arafat ve Müzdelife'de vakfe yapma gibi hac fiillerini kaçırmış sayıldığını göstermektedir. Ancak (gerçek anlamda) haccı kaçırma meselesi, kaçırılmaları hâlinde kaza edilemeyecek (Arafat ve Müzdelife vakfesi gibi) fiiller için geçerlidir. Çünkü bunlar belirli bir vakitle sınırlı fiillerdir ve o belirli vakitleri dışında insanlara bu fiilleri yapma serbestliği tanınmamıştır. Bunların haricinde hac esnasında belirli

---

durur gibi tekbir ve tehlil ile bu kutlu taşa el sürülüp mümkün ise öpülüp saygı gösterilmesi. Bunlar mümkün olmayınca istilâm, karşıdan el sallama işareti ile yapılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 211. (Çeviren)

502 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ifade "telbiye getirmez" anlamına gelecek şekilde olumsuzluk edatı kullanılarak yazılmıştır. Oysa burada haccı kaçıran kimsenin telbiyesi, umre yapanların telbiyesine göre değerlendirildiği için, bir önceki paragrafta da belirtildiği gibi anılan yerlere gelinceye kadar telbiyenin devam etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla telbiye "getirmez" değil, "getirir" olması lazımdır. Bk. Serahsî, *Mebsût*, IV, 175-176. (Çeviren)

vakitlerle kayıtlı olmayan, Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y gibi şeyler de vardır. Bu itibarla haccı kaçıran kimseye, belli bir vakti olmayan fiilleri yapması sonra da tıraş olup ihramdan çıkması emredilmiş; vakti geçmiş olan fiilleri yapması emredilmemiştir. Zira bu durumdaki birinin daha sonraki bir yılda,[503] yeniden hac için ihrama girerek, ilk haccında kaçırmış olduğu ve ancak ihramlıyken yapabileceği fiilleri yapması gerekmektedir. Bunun yanı sıra haccı da tam anlamıyla yerine getirmesi emredilmiştir. Çünkü hacca girmiş olan kimsenin oradan çıkabilmesi, ancak hacda yapılması ve eksik bırakılmaması emrolunan işlerden çıkmaya çalışan kimsenin çıkabileceği şeylerle mümkündür. Nitekim biz daha önce Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa"*** sözünün te'vilinden bahsetmiş ve buradaki "farz"ın, "hacca girmek suretiyle onu kendine vacip (zorunlu) kılma" anlamında olduğunu belirtmiştik. Ne var ki Allah *azze ve celle* bizlere bu hacca girmenin nasıl olacağını açıklamamıştır. Bunun te'viliyle ilgili olarak İbrahim ve Atâ'dan şu rivayetler nakledilmiştir:

١١٣٩ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ}، قَالَ: مَنْ أَحْرَمَ فِيهِنَّ.

1139- ... Süfyân'ın Mugîre'den rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa"*** âyetine dair "Kim o aylarda ihrama girerse" yorumunu yapmıştır.[504]

١١٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَطَاءٍ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ}، قَالَ: التَّلْبِيَةُ.

1140- ... Yine Süfyân'ın el-Alâ b. el-Müseyyib'den rivayet ettiğine göre, Atâ, bu âyetteki "gerekli (farz) kılma" eylemine ilişkin olarak "telbiye" demiştir.[505]

***

503 Eserin yazma nüshasında "âmilen kâbilen" şeklinde kaydedilen ifade, "daha sonraki bir yıl" anlamında "âmen kabilen"in bozulmuş hâlidir. Basılı nüshada ise bu ifade, -muhtemelen "kâbilen" kelimesinin "be" harfinin noktasız yazılmış olmasından dolayı- "âmilen kâilen" şeklinde tamamen anlamsız bir hâle dönüştürülmüştür. (Çeviren)

504 Taberî, *Tefsîr,* II, 262.

505 Taberî, *Tefsîr,* II, 261.

Bu noktada bütün ilim adamlarının da bu te'vil üzerinde icma ettikleri-ni, namaza girmek[506] isteyen birine, -namaza girmiş sayılabilmesi için- tekbir getirmesini emrettikleri gibi hacca girmek isteyen birine de -hacca girmiş olabilmesi için- telbiye getirmesini emrettiklerini görmekteyiz.

Böyle birine emrettikleri telbiye hakkında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bizlere aktarılan hadisler ise şunlardır:

١١٤١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كَانَتْ تَلْبِيَةُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَبَّيْكَ اللهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ.

1141- ... Ebû İshâk'ın Abdurrahman b. Yezîd'den[507] rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesi şöyleydi: ***"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete lek: Buyur Allahım, kulluğa geldim, emrine hazırım. Hazırım emrine buyur, senin ortağın yoktur, emrine âmâdeyim buyur. Kuşkusuz hamd ve nimet sana mahsustur."***[508]

١١٤٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: إِنِّي لَأَحْفَظُ كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي، فَذَكَرَتْ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1142- ... el-A'meş'in Umâra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Atiyye dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ* "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nasıl

506 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, burada "namaz için hacca girmek" gibi bir anlama gelen "ed-duhûl fi'l-hacci li salâtin" şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Ancak paragrafın tamamı göz önünde bulundurulduğunda bunun metnin akışına uygun olmadığı, dolayısıyla "fi'l-hacc" ifadesindeki "hac" kelimesinin kaldırılması gerektiği açıktır. Çünkü namaza tekbirle girme zorunluluğunun hac mevsimiyle ilgisi bulunmadığı gibi "namaz için hacca girmek" tarzındaki anlamsız bir ifadenin de burada yeri yoktur. Müstensihin yazım sırasındaki dalgınlığından kaynaklandığını düşündüğümüz bu hatayı "hac" kelimesini kaldırarak düzeltmeyi uygun bulduk. Yine de en doğrusunu Allah bilir. (Çeviren)

507 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, buradaki "Yezîd" ismi, yanlışlıkla "Zeyd" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

508 Nesâî, Menâsik 54.

telbiye getirdiğini çok iyi ezberlemiştim" dedikten sonra bir önceki telbiye lafzının tamamen aynısını zikretti.[509]

١١٤٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ النَّحْوِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: تَلَقَّيْتُ التَّلْبِيَةَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَبَّيْكَ اللهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ.

1143- ... Ubeydullah'ın Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den öğrenmiş olduğum telbiye şöyleydi: ***"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek: Buyur Allahım, kulluğa geldim, emrine hazırım. Hazırım emrine buyur, senin ortağın yoktur, emrine âmâdeyim buyur. Kuşkusuz hamd ve nimet ve dahi bütün mülkiyet sana mahsustur."***[510]

١١٤٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، وَعُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ كَذَلِكَ.

1144- ... Eyyûb ve Ubeydullah'ın Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesi böyle idi.[511]

١١٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ كَذَلِكَ.

1145- ... Mâlik'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesi bu şekildeydi.[512]

١١٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَدِينِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَّى فِي حَجِّهِ كَذَلِكَ.

---

509 Buhârî, Hac 26.

510 Müslim, Hac 19-20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 53.

511 Tirmizî, Hac 13.

512 Mâlik, Hac 28; Buhârî, Hac 26; Müslim, Hac 19; Nesâî, Menâsik 54.

1146- … Ca'fer b. Muhammed, babası kanalıyla Câbir b. Abdullah'tan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccında böyle telbiye getirdiğini rivayet etti.[513]

١١٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، بِذَلِكَ أَيْضًا.

1147- … Yine el-Leys, İbnü'l-Hâd'dan, o da Ca'fer b. Muhammed kanalıyla babasından, Câbir'in bu hadisi rivayet ettiğini nakletti.[514]

١١٤٨ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَلَمَةَ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1148- Yine Ebû Ümeyye bize, Mansûr b. Seleme el-Huzâî yoluyla el-Leys b. Sa'd'dan rivayette bulundu ve onun isnadıyla söz konusu hadisin aynısını zikretti.

١١٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ زِيَادٍ الْكُوفِيُّ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرْقِيُّ بْنُ قُطَامِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو طَلْقٍ الْعَائِذِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ شَرَاحِيلَ بْنَ الْقَعْقَاعِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مَعْدِي كَرِبَ، يَقُولُ: لَقَدْ رَأَيْتُنَا مُنْذُ قَرِيبٍ، وَنَحْنُ إِذَا حَجَجْنَا نَقُولُ: لَبَّيْكَ تَعْظِيمًا إِلَيْكَ عُذْرًا، هَذِهِ زُبَيْدُ قَدْ أَتَتْكَ قَسْرًا، تَغْدُو بِهَا مُضْمَرَاتٌ شَزْرًا، يَقْطَعْنَ خَبْتًا وَجِبَالًا وَعْرًا، قَدْ خَلَّفُوا الْأَنْدَادَ خَلْوًا صِفْرًا وَنَحْنُ الْيَوْمَ نَقُولُ كَمَا عَلَّمَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قُلْتُ: وَكَيْفَ عَلَّمَكُمْ؟ فَذَكَرَ التَّلْبِيَةَ عَلَى مَا فِي حَدِيثِ ابْنِ عُمَرَ وَجَابِرٍ سَوَاءً.

1149- … Ebû Talk el-Âizî dedi ki: Şerâhîl b. el-Ka'kâ'ı şöyle derken işittim: Amr b. Ma'dîkerib (ez-Zübeydî)'yi şöyle söylerken dinlemiştim: Daha yakın zamana kadar (cahiliye döneminde) haccederken şöyle dediğimizi hatırlıyorum:

"Emrine geldik (lebbeyk)

Saygıyla ve sana mazeret bildirerek/kusurlarımızın affını dileyerek,

513 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 45.

514 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 124.

İşte şu Zübeyd(liler), sana zorla geldiler.

Sabah erken vakitte baygın bakışlı, cılız binekler getiriyor onları,

Derin ve uzun vadileri, düzlükleri ve sarp dağları katederek geldiler

Ve arkalarındaki putları elleri boş, çaresiz bırakarak sana yöneldiler."

Bugün ise biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize öğrettiği gibi telbiyede bulunuyoruz. (Şerâhîl) dedi ki: "Size nasıl öğretmişti?" diye sordum, o da tıpkı İbn Ömer ve Câbir'in hadislerinde geçtiği şekliyle telbiyeyi zikretti.[515]

***

İbn Mes'ûd ve Hz. Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz bu telbiye, İbn Ömer, Câbir ve Amr b. Ma'dîkerib kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen telbiyeye dâhildir ve ilim adamlarının büyük çoğunluğunun benimsediği telbiye şekli de budur.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen telbiye şekillerinden biri de şöyledir:

١١٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ الْفَضْلِ، حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: كَانَ مِنْ تَلْبِيَةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَبَّيْكَ إِلَهَ الْحَقِّ لَبَّيْكَ.

1150- Yunus'un bize, İbn Vehb > Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme > Abdullah b. el-Fadl kanalıyla Abdurrahman el-A'rec'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle diyordu: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyelerinden biri de şöyleydi: ***"Lebbeyke ilâhe'l-Hakki lebbeyk: Buyur Hak ilahım, kulluğa geldim, emrine hazırım)."***[516]

١١٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

---

515 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 124.

516 Nesâî, Menâsik 54; İbn Mâce, Menâsik 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 341, 352.

1151- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âmir el-Akadî > Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme > Abdullah b. el-Fadl > Abdurrahman el-A'rec > Ebû Hureyre isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[517]

***

Bize göre bu hadis, hacının, ilk telbiye lafzıyla hacca girdikten sonra ikinci olarak bu telbiye lafzıyla veya ilkine benzeyen ve onunla aynı anlamdaki diğer telbiye lafızlarıyla telbiyede bulunmasında bir sakınca olmadığının delilidir. Nitekim İbn Ömer de bu bölümde kendisi yoluyla rivayet ettiğimiz hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiye şeklini bilmesine rağmen, azadlısı Nâfi'in yine kendisinden aktardığına göre söz konusu telbiye lafzına bazı eklemelerde bulunmuştur. Şöyle ki:

١١٥٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، وَعُبَيْدُ اللهِ وَفِيمَا قَدْ حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، قَالُوا جَمِيعًا عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ يَزِيدُ فِي التَّلْبِيَةِ: لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ، وَسَعْدَيْكَ، وَالْخَيْرُ بِيَدَيْكَ، لَبَّيْكَ وَالرَّغْبَاءُ إِلَيْكَ وَالْعَمَلُ.

1152- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd > Eyyûb ve Ubeydullah yoluyla; Yunus'un da İbn Vehb > Mâlik kanalıyla aktardıklarına göre, Nâfi' dedi ki: İbn Ömer, telbiyeye şu eklemeyi yapıyordu: "Lebbeyk, lebbeyk, lebbeyke ve sa'deyk, ve'l-hayru biyedeyk, lebbeyke ve'r-rağbâu ileyke ve'l-amel: Buyur, kulluğa geldim, emrine hazırım, buyur emrine hazırım, buyur. Kullukta yardımına muhtacım. Hayır senin elindedir; emrine âmâdeyim buyur, yakarışlarımız hep sanadır, amel de senin içindir."[518]

***

Eğer biri "Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın bu tarz bir ilaveyi hoş karşılamadığı nakledilmektedir" diyerek şu rivayeti aktaracak olursa;

١١٥٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا

517 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 124.

518 Mâlik, Hac 28; Müslim, Hac 19.

يُلَبِّي يَقُولُ: لَبَّيْكَ ذَا الْمَعَارِجِ لَبَّيْكَ، فَقَالَ سَعْدٌ: مَا هَكَذَا كُنَّا نُلَبِّي عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1153- … Abdullah b. Ebî Seleme'nin Âmir b. Sa'd kanalıyla rivayet ettiğine göre, babası (Sa'd), bir adamın "Lebbeyke ze'l-meârici lebbeyk: Buyur emrine hazırım, ey derece ve makâmların sahibi, buyur emrine âmâdeyim" şeklinde telbiyede bulunduğunu duyunca şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde biz böyle telbiye getirmiyorduk."[519]

***

Ona (iddia sahibine) şöyle denilir: Bize göre bu hadiste, Sa'd'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i bu şekilde telbiyede bulunurken duymadığı için söz konusu telbiye lafzını hoş karşılamaması ihtimali vardır. Zira onun, Allah Rasûlü'nü kendisiyle telbiye getirdiğini işittiği lafız, daha önce yine Rasûl-i Ekrem'den rivayet ettiğimiz (o meşhur) telbiye lafzıdır. İşte Sa'd da onunla yetinmek istemiş ve buna yapılan ilaveyi terk etmiştir. İbn Ömer ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesinin bazen kendisinin rivayet ettiği lafızla, bazen de Ebû Hureyre'nin Allah Rasûlü'nden naklettiği lafızla geldiğini tespit ettiği için, buradan hareketle, telbiye lafzına kendi cinsinden yapılacak bir ilavenin mübah olduğunu anlamıştır. Nitekim;

١١٥٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَبِيحَةَ عَرَفَةَ، فَمِنَّا الْمُهِلُّ، وَمِنَّا الْمُكَبِّرُ، فَأَمَّا نَحْنُ فَنُكَبِّرُ، قَالَ: قُلْتُ: الْعَجَبُ لَكُمْ كَيْفَ لَمْ تَسْأَلُوهُ مَا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ؟

1154- Ali b. Ma'bed'in bize, Yezîd b. Harun > Abdülazîz b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Seleme (el-Mâcişûn) > Ömer b. Hüseyin> Abdullah b. Ebî Seleme yoluyla Abdullah b. Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, (Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*)[520] şöyle dedi:

---

519 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 45.

520 Eserin yazma ve basılı nüshalarında Abdullah b. Ömer ismi geçmemektedir. Biz bunu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden (II, 30) ve Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'dan (II, 223) tespit ederek buraya koyduk. Zaten konunun akışı da bunu zorunlu kılmaktadır. (Çeviren)

"Arefe gününün sabahında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdik. Yüksek sesle kimimiz telbiye, kimimiz de tekbir getiriyordu. Biz tekbir getirenlerdendik." (Ravi Abdullah b. Ebî Seleme)[521] dedi ki: "Doğrusu hayret ediyorum size! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (orada) ne yaptığını[522] ona (İbn Ömer'e) nasıl sormazsınız?" dedim.[523]

***

Bu hadiste, bazılarının, telbiye getirmenin sakıncasının bulunmadığı yerlerde tekbir getirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü telbiye getirmenin sakıncasının bulunmadığı bir yer olmasaydı, orada telbiye getiren kimsenin bu tutumu hoş karşılanmaz (mekruh sayılır)[524] ve ona bu konuda yasak getirilirdi. Ancak bu hususta onlara herhangi bir kayıt ve sınırlama getirilmemiş olması, söz konusu yerin telbiye mahalli olduğuna delildir. Buna rağmen bazıları orada telbiye yerine tekbir getirmiş ve İbn Ömer de bu konuda onlara uymuştur. Bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*"in telbiye getirirken kullandığı lafızdan ve Müslümanların, hacca giriş sırasındaki teâmüllerinden sonra Allah *azze ve celle*'ye saygı ve O'nu yüceltme anlamı taşıyan tekbir ve diğer şeyleri kullanmalarında bir sakınca olmadığını göstermektedir.

Nitekim İbn Mes'ûd da bu bölümde daha önce kendisi yoluyla rivayet ettiğimiz[525] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiye şeklini bilmesine rağmen, telbiye konusunda kendisinden şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

---

521 Bu isim rivayetin metninde yer almamaktadır. Ancak bundan sonraki cümlenin söyleniş tarzından anlaşıldığı kadarıyla ilgili cümlenin, hadisi İbn Ömer'in oğlu Abdullah'tan rivayet eden Abdullah b. Ebî Seleme'ye ait olması gerekir. Zira olayın birinci derece tanığı olan İbn Ömer'e Allah Rasûlü'nün bu konuda nasıl hareket ettiği sorusunu sorabilecek tek kişi, oğlu Abdullah'tır. Ravi Abdullah b. Ebî Seleme de bunun ona sorulmamış olmasına şaşırmaktadır. (Çeviren)

522 Telbiye mi yoksa tekbir mi getirdiğini. (Çeviren)

523 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 30; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 223.

524 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "hoş karşılanmaz/mekruh sayılır" diye tercüme ettiğimiz "(yükrahu)" lafzı, yanlışlıkla olumsuz "(lâ)" edatıyla birlikte kullanılarak "hoş karşılanır/ mekruh sayılmaz" gibi bir anlama gelmiştir. Oysa cümle "telbiye getirmenin sakıncasının bulunmadığı bir yer *olmasaydı*" şeklinde olumsuz bir şartla başlamaktadır. Ayrıca cümlenin cevap kısmında, böyle bir yerde telbiye getirmenin engellenmesinden söz edilmektedir. Bu durumda "(yükrahu)" lafzının önünde olumsuz "(lâ)" edatının bulunmaması gerekir. (Çeviren)

525 Bk. 1141 no'lu rivayet.

١١٥٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ بِعَرَفَةَ، فَلَبَّى عَبْدُ اللهِ حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، فَقَالَ رَجُلٌ: مَنْ هَذَا الَّذِي يُلَبِّي فِي هَذَا الْمَوْضِعِ؟ وَقَالَ عَبْدُ اللهِ فِي تَلْبِيَتِهِ شَيْئًا مَا سَمِعْتُهُ مِنْ أَحَدٍ: لَبَّيْكَ عَدَدَ التُّرَابِ.

1155- ... Şu'be'nin Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Arafat'ta Abdullah b. Mes'ûd ile beraberdim. Akabe Cemresi'ni taşlama anına kadar telbiye getirdi. Bir adam "Bu mekanda telbiye getiren bu adam da kim?" diye sordu. Abdullah, telbiye getirirken daha önce hiç kimseden duymadığım bir şey söyledi: "Leybbeyke 'adede't-türâb: Toprak taneleri sayısınca sana kulluk etmeye, senin emrine geldim, buyur."[526]

***

Görüldüğü üzere, insanların kendisiyle ihrama girdikleri telbiyeyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduk. Burada aynı zamanda bu telbiyeye benzer nitelikte Allah *azze ve celle*'ye saygı ve onu yüceltme anlamı taşıyan ilaveleri de herhangi bir kayıt ve sınırlama getirilmeksizin mutlak anlamda yapabileceklerini gösteren rivayetleri naklettik. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu konuda böyle düşünüyor ve şunu söylüyorlardı: "Hacda telbiye, namazdaki tekbir gibidir. Namaza ancak tekbirle girilebildiği gibi hacca da sadece telbiye ile girilir." Onların bu görüşlerini bize Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; babası yoluyla da Muhammed'den rivayet etmiş ve bu hususta onlardan gelen herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

Öte yandan biz daha önce bu mesele içerisinde Medinelilerin, Yemenlilerin ve Necid halkının, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından belirlenen hac için (ihrama girecekleri) mikat yerlerini zikretmiş, ancak Iraklıların mikat bölgesinden söz etmemiştik. Şu da var ki İbn Abbâs'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmiş olduğu hadiste[527] ***"Bunlar, hem o bölgelerin halkları için hem de o bölgelerin halklarından olmadığı hâlde oralardan geçen herkes için geçerli mikatlardır"*** şeklinde bir cümle yer almaktadır. Dolayısıyla burada kastedilenler arasında Iraklıların olması ihtimali

526 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 551; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 227; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 121.

527 Bk. 1134 no'lu rivayet.

de vardır. Buna göre, hac için mikat bölgeleri de söz konusu mikatların hangisinden geçiyorlarsa orasıdır.

Nitekim İbn Ömer'den nakledilen bir rivayet, Iraklıların bu konudaki hükümlerinin ona bakış açısına göre de böyle olduğunu göstermektedir. Şöyle ki:

١١٥٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، وَلَمْ أَسْمَعْهُ مِنْهُ قِيلَ لَهُ: فَالْعِرَاقُ؟ قَالَ: لَمْ تَكُنْ يَوْمَئِذٍ عِرَاقٌ.

1156- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Huzeyfe > Süfyân kanalıyla Abdullah b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Necid ahalisi için Karn'ı ve -ben bizzat kendisinden işitmedim ama- Yemenliler için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirledi."[528] İbn Ömer'e "Peki Irak? (Allah Rasûlü orası için de bir mikat belirlemiş mi?)" diye soruldu. O da "O gün henüz Irak yoktu ki" diye cevap verdi.[529]

١١٥٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ صَدَقَةَ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1157- Fehd'in bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr b. Abdülhamîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Sadaka b. Yesâr "İbn Ömer'i şöyle derken işittim" diyerek bu hadisin aynısını rivayet etti.[530]

***

Burada Allah Rasûlü'nün, Iraklılar için, rivayetimizde sözü edilen mikat yerleri dışında, tıpkı diğer bölge halkları için belirlediği mikat bölgeleri gibi bir bölgeyi belirlemiş olmasına rağmen İbn Abbâs ve Abdullah b. Ömer'in bunu işitmemiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Nitekim biz bu konuyu inceleyip araştırdığımızda;

528 Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (II, 50) İbn Ömer, daha açık bir ifadeyle ilk üçünü bizzat Allah Rasûlü'nden duyup ezberlediğini, sonuncusunu (Yemenliler için Yelemlem kısmını) ise başkalarının kendisine bildirdiğini belirtmektedir. (Çeviren)

529 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 50; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 117.

530 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 140-141; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 117.

١١٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ الْقُطْرُبُلِّيُّ، وَهِشَامُ بْنُ بَهْرَامٍ الْمَدَائِنِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْمُعَافَى بْنُ عِمْرَانَ، عَنْ أَفْلَحَ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ وَمِصْرَ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ الْعِرَاقِ ذَاتَ عِرْقٍ، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ.

1158- Muhammed b. Ali b. Dâvûd el-Bağdâdî'nin bize, Hâlid b. Ebî Yezîd el-Kutrubullî ve Hişâm b. Behrâm el-Medâinî'nin her ikisinden, onların da el-Muâfâ b. Imrân > Eflah b. Humeyd > el-Kâsım yoluyla Âişe'den rivayet ettiklerine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam ve Mısır halkları için el-Cuhfe'yi, Iraklılar için Zât-ı Irk'ı ve Yemenliler için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirlemiştir.[531]

***

Buna göre Âişe *radıyallahu anhâ,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Medine, Şam ve Yemen halkları için belirlemiş olduğu mikat bölgelerini İbn Ömer ve İbn Abbâs'ın hadislerinde geçtiği şekliyle rivayet etmiştir. Ancak İbn Ömer'in hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Yemenliler için mikat yeri olarak belirlediği Yelemlem bölgesi, bizzat Allah Rasûlü'nden işitilmiş değildir. Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ,* onların (İbn Ömer ve İbn Abbâs) hadislerine, Allah Rasûlü'nün, diğer bölge halkları için belirlediği mikat yerleri gibi, Iraklılar için Zât-ı Irk'ı ve Şam halkının yanı sıra Mısır ahalisi için de el-Cuhfe'yi mikat yeri olarak belirlediği ilavesini yapmıştır.

١١٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ الْجَهْمُ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يُسْأَلُ عَنِ الْمُهَلِّ، فَقَالَ: سَمِعْتُ، ثُمَّ انْتَهَى. أُرَاهُ يُرِيدُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَالطَّرِيقُ الْآخَرُ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَمُهَلُّ أَهْلِ الْعِرَاقِ مِنْ ذَاتِ عِرْقٍ، وَمُهَلُّ أَهْلِ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ.

1159- Muhammed b. Huzeyme bize, Osman b. el-Heysem el-Cehm el-Abdî el-Müezzin'den rivayet edip dedi ki: İbn Cüreyc bize haber verdi ve dedi ki: Ebu'z-Zübeyr'in bana bildirdiğine göre, kendisi, Câbir'e ihram

531 Ebû Dâvûd, Menâsik 8; Nesâî, Menâsik 22; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 118.

yerleri hakkında soru sorulurken Câbir'i dinlemiş; Câbir "İşittim" dedikten sonra susmuş ve daha sonra da -Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i kastederek- "Zannediyorum şöyle buyurmuştu" (demiş): ***"Medine halkı Zülhuleyfe'den ihrama girerler. (Zülhuleyfe'den geçmeyen, zıt yöndeki) öteki yolun (ihram yeri) el-Cuhfe'dir. Iraklıların ihram yeri Zât-ı Irk, Necid ahalisinin ihram yeri ise Karn'dır. Yemenliler ise Yelemlem'den ihrama girerler."***[532]

١١٦٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، وَلِأَهْلِ الْعِرَاقِ ذَاتَ عِرْقٍ.

1160- ... el-Haccâc b. Ertât'ın, Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medineliler için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Yemen ahalisi için Yelemlem'i ve Iraklılar için de Zât-ı Irk'ı mikat yeri olarak belirledi."[533]

***

(Bu durumda) Câbir de hacda Iraklılar için belirlenen mikat yerine ilişkin (haberi) tıpkı Âişe'nin işitip ezberlediği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyup ezberlemiş olmaktadır.

Öte yandan;

١١٦١- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ الْكُوفِيُّ، وَيَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ السَّهْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سُوَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي هِلَالُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ الْبَصْرَةِ ذَاتَ عِرْقٍ، وَلِأَهْلِ الْمَدَائِنِ الْعَقِيقَ.

1161- ... İbrahim b. Süveyd'in Hilâl b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, Medineliler için

532 Müslim, Hac 16, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 333; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 118.
533 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 181; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 119; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 28.

Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Basralılar için Zât-ı Irk'ı ve Medâin halkı için de el-Akîk'i mikat yeri olarak belirlerken işitmiştir.[534]

•••

Buna göre Enes b. Mâlik de Irak'ın bir parçası sayılan Basralıların hac için mikat yerlerine dair (haberi) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitip ezberlemiştir. Ayrıca Enes, Âişe ve Câbir'e (yani hadislerine) ilavede bulunarak, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, yine Irak sınırları dahilindeki Medâin ahalisinin haccı için mikat yeri olarak el-Akîk'i belirlediğini rivayet etmektedir.

Bu noktada biri "Allah Rasûlü'nün, o dönemde henüz Irak ortada yokken Iraklılar için bu bölgeyi mikat yeri olarak belirlemesi nasıl mümkün olabiliyor?" diye soracak olursa, ona şöyle denilir: "O devirde henüz Şam ortada yokken Şam halkı için de mikat yeri tayin etmesi nasıl mümkün oluyorsa öyle!"

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Irak'ın ileride var olacağını ve Kisrâ'nın hazinelerinin kendisinden sonra Müslümanlar tarafından fethedileceğini biliyordu. Hatta Allah Rasûlü, Iraklıların, topraklarının haracı olarak vermeleri gereken kafîz[535] ve dirhemlerini; Mısır halkının da arazilerinin haracı olarak vermeleri gereken irdeb[536] ve dinarlarını vermeyeceklerini de sahâbîlerine haber vermiştir. Bu konuda Allah Rasûlü'nden nakledilen rivayetlerin biri de şöyledir:

١١٦٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ الْوُحَاظِيُّ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ النَّهْدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنَعَتِ الْعِرَاقُ قَفِيزَهَا وَدِرْهَمَهَا، وَمَنَعَتِ الشَّامُ مُدْيَهَا وَدِينَارَهَا، وَمَنَعَتْ مِصْرُ إِرْدَبَّهَا وَدِينَارَهَا، وَعُدْتُمْ كَمَا بَدَأْتُمْ، وَعُدْتُمْ كَمَا بَدَأْتُمْ، وَعُدْتُمْ كَمَا بَدَأْتُمْ، شَهِدَ عَلَى ذَلِكَ لَحْمُ أَبِي هُرَيْرَةَ وَدَمُهُ.

---

534 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 119; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* I, 250.

535 33 litrelik bir hacim ölçüsüdür. (Çeviren)

536 66 litrelik bir hacim ölçüsüdür. (Çeviren)

1162- ... Züheyr b. Muâviye'nin Süheyl b. Ebî Salih kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Irak, kafîzini ve dirhemini; Şam, müddünü ve dinarını; Mısır da irdebini ve dinarını men edecektir. Başladığınız yere döneceksiniz, başladığınız yere döneceksiniz, başladığınız yere döneceksiniz."*** (Ebû Hureyre dedi ki:) "Ebû Hureyre'nin eti de kanı da buna şahittir."[537]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu hadisi Züheyr'den başkası rivayet etmemiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o gün Irak henüz ortada olmamasına rağmen, Iraklıların haracı men etmelerinden söz etmiştir. Çünkü ileride Irak'ın var olacağını biliyordu. Aynı şekilde, o dönemde henüz Şam olmadığı hâlde, Şam ahalisinin ne yapacaklarından bahsetmiştir. Zira ileride Şam'ın var olacağını bilmekteydi.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e göre bu iki şehir, ileride mutlaka var olacağı için -bunların dışında daha önce var olan diğer memleketlerin halklarına mikat yerlerini belirlediği gibi- buraların ahalisine de hacları için mikat yerleri belirlemiştir. Çünkü onlar açısından bu kaçınılmaz bir durumdu. Mikat yerleri konusunda bahsettiğimiz bu yaklaşım, Süleyman'ın, babası yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür. Sadece Enes'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği ve Medâinliler için el-Akîk'in mikat yeri olarak belirlediğine ilişkin aktardığımız hadis bu görüşün dışındadır. Zira onlar (adı geçen âlimler) bunu benimsememiş ve Medâin'i, Irak'ın diğer şehirleri gibi sayarak, diğer Iraklıların mikat yerini buranın halkının da mikat yeri olarak görmüşlerdir.

Biz bu kitabımızda daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen hac için telbiye getirmenin gerekliliğine dair rivayetlerden söz etmiş ve Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa"*** sözünün te'vilinin "telbiye" olduğundan bahsetmiştik. Ancak bu telbiye ile hacca girebilmiş olmak için telbiyenin nereden itibaren başlayacağı hususu ele alınmamıştı. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den birbirinden farklı birtakım hadisler rivayet edilmiştir. Bunlardan biri şöyledir:

---

537 Müslim, Fiten 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 262.

١١٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَسَّانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِذِي الْحُلَيْفَةِ، ثُمَّ أُتِيَ بِرَاحِلَتِهِ فَرَكِبَهَا، فَلَمَّا اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ أَهَلَّ.

1163- … Katâde’nin Ebû Hassân kanalıyla İbn Abbâs‘tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Zülhuleyfe’de namaz kıldı, ardından devesi getirildi ve ona bindi. Deve, kendisini el-Beydâ denilen tümseğe çıkarınca da telbiye getirdi.[538]

***

Bir diğer hadis ise şöyledir:

١١٦٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، رَكِبَ نَاقَتَهُ الْقَصْوَاءَ، فَلَمَّا اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ أَهَلَّ.

1164- … Cafer b. Muhammed’in, babası yoluyla Câbir b. Abdullah’tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda Haccı’nda devesi el-Kasvâ’ya bindi. Deve onu el-Beyda denilen tümseğe çıkarınca da telbiye getirdi.[539]

***

Bu iki hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’ın el-Beydâ tümseğinden itibaren telbiye getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bize göre bu durum, Allah Rasûlü’nün hac için buradan daha önce telbiye getirmiş olmasına engel değildir.

Nitekim bu konudaki başka bir hadis de şöyledir:

١١٦٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: بَيْدَاؤُكُمْ هَذِهِ الَّتِي تَكْذِبُونَ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا، مَا أَهَلَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا مِنْ عِنْدِ الْمَسْجِدِ، يَعْنِي مَسْجِدَ ذِي الْحُلَيْفَةِ.

538 Müslim, Hac 205; Nesâî, Menâsik 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 254.

539 Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr,* II, 120. Uzun bir metnin parçası olarak bk. Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 84.

1165- Yezîd b. Sinan bize rivayet edip dedi ki: el-Ka'nebî bana haber verip dedi ki: Kıraat yöntemiyle Mâlik'ten aldığım ve kendisinin Musa b. Ukbe yoluyla Sâlim'den aktardığı bir rivayete göre, (Sâlim'in) babası dedi ki: "Şu Beydâ tümseğiyle ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iftira atıyorsunuz. Oysa Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sadece mescidin -Zülhuleyfe mescidini kastediyor- yanından itibaren telbiye getirmiştir."[540]

١١٦٦ - حدثنا يونس، قَال: حدثنا ابن وهب، أنْ مالكا، أخبره، عن موسى بن عقبة، فذكر بإسناده مثله.

1166- Yunus bize, "İbn Vehb'in bize bildirdiğine göre, Mâlik, kendisine Musa b. Ukbe yoluyla (şunu) haber vermiş" diyerek aynı isnadla, ilgili hadisi aynı şekilde zikretti.[541]

١١٦٧ - حدثنا نصر بن مرزوق، قَال: حدثنا الخصيب بن ناصح الحارثي. قال: حدثنا وهيب بن خالد، عن موسى بن عقبة، فذكرَ بإسناده مثله.

1167- Yine Nasr b. Merzûk da bize, "el-Hasîb b. Nâsıh el-Hârisî bize rivayet edip dedi ki: Vüheyb b. Halid'in Musa b. Ukbe'den rivayet ettiğine göre..." diyerek aynı isnadla söz konusu hadisin aynısını zikretti.[542]

***

Bu hadise göre de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, mescidden, yani Zülhuleyfe mescidinden itibaren telbiye getirmiştir. Bu ise Allah Rasûlü'nün devesinin onu el-Beydâ tümseğine çıkarmasından öncedir. Dolayısıyla bu hadis, ilk iki hadise, hac için ihrama daha önce de girilebileceği ilavesini getirmiştir. Şu da var ki bu hadis de Allah Rasûlü'nün hac için (burada belirtilen Zülhuleyfe'den) daha önce telbiye getirmiş olmasına engel değildir.

Zira bu konudaki bir diğer rivayet de şöyle:

١١٦٨ - حدثنا إسماعيل بن إسحاق بن سهل الكوفي، إملاء، قال: حدثنا أبو نعيم، قَال: حدثنا عبد السلام بن حرب، عن خصيف، عن سعيد بن جبير، قَال لي:

540 Mâlik, Hac 30; Nesâî, Menâsik 56.

541 Buhârî, Hac 20; Müslim, Hac 23.

542 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 122.

قِيلَ لِابْنِ عبَّاسٍ: كيف اختلف النَّاسُ فِي إهلالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ، فقالت طائفةٌ: أهلَّ في مُصلَّاه، وقالت طائفةٌ: حين استوت به راحلته، وقالت طائفة: حين علا على البيداء؟ فقال: سأخبركم عن ذلك: إنَّ رسول الله صلَّى الله عليه وسلَّم أهلَّ في مُصلَّاه، فشهده قوم فأخبروا بذلك فلمَّا استوت به راحلته أهلَّ، فشهده قوم لم يشهدوه في المرَّة الأولى، فقالوا: أهلَّ رسول الله صلَّى الله عليه وسلَّم السَّاعة، فأخبروا بذلك فلمَّا علا البيداء أهلَّ، فشهده قوم لم يشهدوه في المرَّتين الأوليين، فقالوا: أهلَّ رسول الله صلَّى الله عليه وسلَّم السَّاعة، فأخبروا بذلك، وإنَّما كان إهلال النَّبيِّ صلَّى الله عليه وسلَّم في مُصلَّاه.

1168- … Abdüsselâm b. Harb'in Husayf'tan rivayet ettiğine göre, Husayf dedi ki: Saîd b. Cübeyr'in bana söylediğine göre, İbn Abbâs'a şöyle bir soru soruldu: "İnsanlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyeye başladığı yer konusunda nasıl ihtilafa düştüler? Bir grup 'Henüz (ihram için kıldığı namazdan sonra) namazgâhındayken telbiye getirdi' derken; diğer bir grup da 'Devesinin sırtına yerleşip yola çıkmaya hazır hâle gelince' diyor; bir başka grup ise 'el-Beydâ denilen tümseğe çıkınca' iddiasında bulunuyor."

***

İbn Abbâs "Size bu meseleyi açıklayacağım" dedi ve konuşmasına şöyle devam etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in henüz namazgâhındayken telbiye getirdiğine tanık olanlar, gördüklerini haber vermişlerdir. Allah Rasûlü, devesinin sırtına yerleşip yola çıkmaya hazır hâldeyken telbiye getirince de onun daha önce telbiye getirdiğine şahit olmayanlar, 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* tam o esnada telbiye getirdi' diyerek o durumu bildirmişlerdir. Daha sonra Allah Rasûlü, el-Beydâ tümseğine çıkıp telbiye getirdiğinde, ilk iki yerdeki telbiyesine tanık olmayanlar (doğal olarak) 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o vakitte telbiyeye başladı' diyerek gördüklerini haber vermişlerdir. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazgâhındayken telbiye getirmeye başlamıştı."[543]

***

543 Ebû Dâvûd, Menâsik 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 260; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 123.

Bu hadis bizlere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hac için hangi noktadan itibaren telbiye getirmeye başladığına ilişkin ihtilafın kaynağı olan yerleri ve kendisiyle hacca girmiş sayıldığı telbiyesinin, ihram için kıldığı namazın bitiminde başladığını haber vermektedir. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün bunun dışında hac için getirmiş olduğu telbiyeler, daha önce söz konusu namazın peşinden hacca girmek için getirdiği telbiyeden sonradır. Biz bu hadisle yetinerek, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen, "devesinin sırtına yerleşip yolculuğa hazır bir hâle gelince hac için telbiye getirdiği" tarzındaki veya "devesinin harekete geçtiği andan itibaren hac için telbiye getirmeye başladığı" şeklindeki rivayetleri zikretme ihtiyacı hissetmedik.

İşte buradan hareketle Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de hac için telbiye getirecek kimsenin, ihram için namaz kıldığı namazgâhından itibaren telbiyeye başlamasını müstehap görmüşlerdir. (İmamların) bu görüşlerini bize Süleyman b. Şuayb, babası kanalıyla Muhammed'den aktarmış ve bu konuda Muhammed ile herhangi bir öğrencisi arasında bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

Abdullah b. Abbâs da başkalarının Allah Rasûlü'nün ihrama girdiğini bildikleri zamanda ihrama girmediğini bilmiş olduğu için, (doğal olarak bu kanaatine göre hareket etmesi) daha uygun düşmekteydi. Çünkü bir şeyi bilen kimse, onu bilmeyene göre, o bilgisi doğrultusunda hareket etmeye daha ehil ve layıktır.

ALLAH *AZZE VE CELLE*'NİN

﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ...﴾

"ARTIK HAC SIRASINDA NE KADINA YAKLAŞMA NE GÜNAH İŞLEME NE DE KAVGA VARDIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa; artık hac sırasında ne kadına yaklaşma ne günah işleme ne de kavga vardır"***[544] buyurmaktadır. Kitabımızın geçen bölümlerinde buradaki "farz"dan kastedilen anlam zikredilmişti.

Allah Teâlâ'nın ***"Felâ rafese (kadına yaklaşma yok)"*** sözünden maksat cinsel ilişkidir. Nitekim diğer bir âyette de bu anlamda kullanılmıştır: ***"Oruç günlerinin gecesi kadınlarınızla ilişkide bulunmanız (er-rafes) size helal kılındı."***[545]

Allah *azze ve celle*'nin ***"Velâ füsûka (günah işleme yok)"*** sözüyle kastedilen ise Cenab-ı Hakk'a ibadet niteliğindeki amelleri bırakıp günah ve isyan sayılan fiilleri işlemektir. Hakaret/sövme gibi, işleyeni açısından ihrama girmeden önce de -gerekçesi akılla kavranamayacak (taabbüdî) hükümler gereğince- haram kılınmış olan şeylerin yanı sıra, ihramdan önce helal olmasına rağmen ihramla birlikte haram sayılan av hayvanını öldürmek, koku sürünmek ve (dikişli) elbise giymek gibi davranışlar da bu kategoriye girmektedir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Velâ cidâle fi'l-hacc (hacda kavga da yoktur)"*** beyanına gelince; burada kastedilenin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bunun "Hac hakkında artık şüpheye düşmek ve düşürmek yoktur" manasında olduğunu söyleyenler vardır. Ayrıca "Arkadaşınla, onu öfkelendirecek kadar tartışma/münakaşa yoktur" anlamına geldiği de belirtilmektedir. Nitekim

---

544 Bakara 2/197.

545 Bakara 2/187.

sözünü ettiğimiz bu te'viller hakkında Abdullah b. Abbâs'tan şu rivayetler nakledilmiştir:

١١٦٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الرَّفَثُ الْجِمَاعُ، وَالْفُسُوقُ السِّبَابُ، وَالْجِدَالُ أَنْ تُمَارِيَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.

1169- ... Husayf'ın Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"er-Rafes,"*** cinsel ilişki; ***"el-füsûk,"*** hakaret/sövme; ***"el-cidâl"*** ise, arkadaşınla onu öfkelendirecek ölçüde tartışmandır.[546]

١١٧٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ}، قَالَ: الرَّفَثُ الْجِمَاعُ.

1170- ... el-Hasen b. Ubeydullah'ın Ebu'd-Duhâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"felâ rafese"*** ifadesiyle ilgili olarak "er-rafes, cinsel ilişkidir" açıklamasını yapmıştır.[547]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Buna göre, okumuş olduğumuz âyetteki "er-rafes"ten kastedilen anlama ilişkin İbn Abbâs'tan aktardığımız rivayet, ilk te'vilde sözünü ettiğimiz ve Allah *azze ve celle*'nin ***"Oruç günlerinin gecesi kadınlarınızla ilişkide bulunmanız (er-rafes) size helal kılındı"*** âyetiyle de delillendirdiğimiz yaklaşımla örtüşmektedir.

Ancak "er-rafes" kelimesiyle alakalı olarak İbn Abbâs ve İbnü'z-Zübeyr'den daha başka bir görüş de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١١٧١ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ}، قَالَ: الرَّفَثُ الَّذِي ذُكِرَ هَاهُنَا لَيْسَ بِالرَّفَثِ الَّذِي ذُكِرَ فِي الْمَكَانِ الْآخَرِ، وَلَكِنْ تَعْرِيضٌ بِذِكْرِ الْجِمَاعِ.

546 Taberî, *Tefsîr,* II, 265, 270, 272; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 67.

547 Taberî, *Tefsîr,* II, 265.

1171- … İbn Tâvus'un Tâvus yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin "***Felâ rafese ve lâ füsûka***" sözüyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Burada sözü edilen ***'er-rafes,'*** diğer yerde (Bakara 187) zikredilen 'er-rafes' ile aynı anlamda değildir. Buradaki üstü kapalı bir dille cinsel ilişkiden bahsetmek ve onu ima etmek manasındadır."[548]

١١٧٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: إِيَّاكُمْ وَالنِّسَاءَ، فَإِنَّ الْإِعْرَابَ مِنَ الرَّفَثِ وَالْإِعْرَابُ: أَنْ تُعَرِّضَ لَهَا بِقَوْلٍ: لَوْ كُنَّا حَلَالَيْنِ اغْتَسَلْنَا وَفَعَلْنَا، قَالَ: فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ. فَقَالَ: صَدَقَ ابْنُ الزُّبَيْرِ.

1172- … Hammâd'ın Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Tâvus dedi ki: İbnü'z-Zübeyr'in şöyle dediğini işittim: "Kadınlardan uzak durun! Çünkü cinsel ilişkiyi ima etmek bile (el-i'râb) er-rafes'ten sayılır. Buradaki el-i'râb, kadına imalı bir şekilde 'Şimdi ihramdan çıkmış olsaydık, beraberce yıkanır ve işimizi hâllederdik' türünden bir söz söylemendir." (Tâvus) dedi ki: "Ben bunu İbn Abbâs'a ilettiğimde, 'İbnü'z-Zübeyr doğru söylemiş' dedi."[549]

***

Kanaatimizce bu görüş, ilk görüşe aykırı değildir. Çünkü "er-rafes," cinsel ilişki demektir. Cinsel ilişki dışında olup da ona götüren yollardan sayılan şeyler ise, İbn Abbâs ve İbnü'z-Zübeyr'in yaklaşımlarına göre, hacdaki cinsel ilişkinin haramlığını pekiştirmektedir. Ayrıca bu türden şeylere -sözlük anlamı itibariyle- bizzat o ilişkinin adını vermek de mümkündür. Zira bunlar, hac yasakları açısından cinsel ilişkiye götüren yollardan sayılır.

Öte yandan "el-füsûk" ile kastedilenin "hakaret/sövme" olduğuna dair yaklaşım da ilk kısımda sözünü ettiğimiz te'vile aykırı değildir. Çünkü hakaret/sövme, ibadet ve itaatten çıkıp (hurûc) günaha girmektir. Bu da "füsûk"tur. Zira Arabın dilinde "fe-se-ka" kelimesinin asıl anlamı, "ha-ra-ce (çıktı)" demektir. Nitekim bu anlamda kullanıldığı yerlerden biri de Allah *azze ve celle*'nin şu âyetidir: ***"...İblis dışında hepsi hemen secde ettiler. Ancak İblis cinlerdendi ve Rabbinin emri dışına çıktı (fe feseka an emri Rabbih)."***[550]

---

548 Taberî, *Tefsîr,* II, 264.

549 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 445. Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 264.

550 Kehf 18/50.

Ayrıca Araplar, bir hâlden çıkıp başka bir hâle dönüşen (kabuk atan) taze hurma için "fesekati'r-ratbe" derler. Öte yandan (Mekke) Harem'inde ve ihramlıyken bile öldürülmeleri mübah sayılan fare ve benzeri hayvanlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle "fevâsık"[551] diye isimlendirilmiştir. Nitekim;

١١٧٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَمْسٌ فَوَاسِقُ يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ وَالْإِحْرَامِ: الْكَلْبُ الْعَقُورُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْحُدَيَّا، وَالْعَقْرَبُ، وَالْغُرَابُ.

1173- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd > Hişâm b. Urve > babası (Urve) kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Fevâsık sayılan beş şey vardır ki bunlar hem Harem'de hem de ihramlıyken öldürülebilir: Saldırgan ve yırtıcı köpek/hayvan,[552] fare, çaylak, akrep ve karga."***[553]

***

Saldırgan ve yırtıcı köpek/hayvan, aslında saldırmayan ve yırtıcı olmayan diğer köpek/hayvanlar gibi görülürken, o durumdan çıkıp saldırgan ve

551 Fevâsık, fâsıka kelimesinin çoğuludur. (Çeviren)

552 Hadiste geçen "el-Kelbu'l-akûr" tabirinin anlamı âlimler arasında ihtilaflıdır. Kimisi bunun herkesçe bilinen "köpek" anlamına geldiğini, kimisi de sadece "kurt köpeği" manasında kullanıldığını savunurken, kimisi de aslan, kaplan, kurt gibi yırtıcı ve saldırgan olan her hayvan için "kelb" kelimesinin kullanılabileceğini öne sürmüştür. Bilgi için bk. Nevevî, *Şerhu Müslim,* VIII, 114-115. Bu sebeple biz de her iki anlamı dikkate alarak çeviri yapmanın uygun olacağını düşündük. (Çeviren)

553 Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarımızda Hammâd (b. Zeyd) > Hişâm > Urve > Âişe isnadıyla gelen bu rivayetin metninde sadece "Harem'de öldürülebilirler" kaydı geçmekte (bk. Müslim, Hac 68; Nesâî, Menâsik 119; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 261); "(kişi) ihramlıyken öldürülebilirler" ifadesi yer almamaktadır. Hatta Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (II, 166) aynı senedle gelen rivayette bile "Hem mikat yerleri dışında hem de Harem'de öldürülebilirler" ifadesi yer almaktadır. "Hem Harem'de hem de ihramlıyken öldürülebilirler" lafzının yer aldığı rivayet ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Süfyân b. Uyeyne > ez-Zührî > Sâlim > babası İbn Ömer senediyle gelmektedir (bk. Müslim, Hac 72; Nesâî, Menâsik 88). Bu noktada rivayetteki söz konusu ibarenin *Ahkâmu'l-Kur'an*'daki bu lafzıyla ilgili olarak, Tahâvî'nin ya kendisinden ya da müstensihten kaynaklanan bir hata olduğu söylenebilir. Yine de en doğrusunu Allah bilir. (Çeviren)

yırtıcı olabilmektedir. Aynı şekilde çaylak ve karga da aslında diğer kuşlar gibi kabul edilirken, bu hâllerinden çıkıp insanoğlunun beden ve mallarına zarar vermek gibi diğer kuşların yapmadığı şeyleri yapabilmektedir. Yine fare de normal görünen hâlinden çıkarak evleri yakacak duruma gelebilmektedir. Hatta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fareyi bu manada "fâsıka" diye adlandırdığına dair bir hadis de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١١٧٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ هِشَامٍ الرُّعَيْنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ الْحَيَّةَ، وَالْعَقْرَبَ، وَالْفَأْرَةَ الْفُوَيْسِقَةَ قَالَ يَزِيدُ: وَعَدَّ غَيْرَ هَذَا فَلَمْ أَحْفَظْهُ. قُلْتُ: وَلِمَ سُمِّيَتِ الْفَأْرَةُ الْفُوَيْسِقَةَ؟ قَالَ: اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ وَقَدْ أَخَذَتْ فَأْرَةٌ فَتِيلَةً لِتُحْرِقَ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، فَقَامَ إِلَيْهَا فَقَتَلَهَا، وَأَحَلَّ قَتْلَهَا لِكُلِّ مُحْرِمٍ أَوْ حَلَالٍ.

1174- ... İbn Ebî Nu'm'un[554] Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"İhramlı kişi, yılan, akrep ve füveysika olan fareyi öldürebilir."***

Yezîd dedi ki: "(İbn Ebî Nu'm) bunların haricinde başka hayvanları da saydı fakat ben ezberleyemedim."

554 Bu isim, eserin yazma nüshasında "Yezîd b. Ebî Nuaym," basılı nüshasında ise "Yezîd Ebî Nuaym" şeklinde kaydedilmiştir. Her ikisi de yanlıştır. Zira Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i (III, 79) ve Beyhakî'nin, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserlerinde de açıkça belirtildiği gibi (VII, 477) bu rivayette Ebû Saîd el-Hudrî'den nakilde bulunan kişi, Ebu'l-Hakem Abdurrahman b. Ebî Nu'm el-Becelî el-Kûfî'dir (ö. hicrî 100'den sonra). Ayrıca gerek Tahâvî'nin, *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 166) aynı sened ve metinle yer verdiği rivayette, gerekse İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'indeki (V, 340) rivayette ilgili isim, "İbn Ebî Nu'm" olarak geçmektedir. Sadece İbn Mâce'nin *Sunen*'indeki versiyonda (Menâsik 91), aradaki "Ebî" kelimesi düşürülerek yanlışlıkla İbn Nu'm şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Buna göre söz konusu ismin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın yazma nüshasında "İbn Ebî Nuaym" şeklinde yazılmasını küçük bir yazım yanlışı olarak doğal karşılamak mümkündür. "Yezîd" isminin buraya nasıl geldiği konusunda söylenebilecek tek makul ihtimal, bir önceki ravinin isminin "Yezîd b. Ebî Ziyâd" olması sebebiyle müstensihin dalgınlıkla aynı ismi bir daha yazmış olmasıdır. (Çeviren)

(İbn Ebî Nu'm şöyle devam etti) Dedim ki: "Fare niçin 'füveysika' diye isimlendirildi?" (Ebû Saîd el-Hudrî) şöyle cevap verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir gece tam uyandığı sırada, (yanan lambanın) fitilini alıp sürüklemekte olan bir fare (az kalsın), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'ın evini yakacaktı. Bunun üzerine Allah Rasûlü hemen kalktı ve fareyi öldürdü. Ondan sonra da ihramlı olsun olmasın herkese fareleri öldürmeyi helal kıldı."[555]

***

Dikkat edersen Ebû Saîd bu hadiste, farenin (yuvasından) çıkıp söz konusu işe kalkışmış olmasından dolayı "füveysika" olarak isimlendirildiğini haber vermektedir.

Öte yandan âyette geçen "cidâl"den maksadın, "kişinin arkadaşıyla, onu öfkelendirecek derecede tartışması" olduğu belirtilmişti. Bu görüş, tâbiîn nesli içerisinde birkaç âlimden de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١١٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّه قَالَ: الرَّفَثُ الْجِمَاعُ، وَالْفُسُوقُ الْمَعَاصِي، وَالْجِدَالُ أَنْ يُمَارِيَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا حَتَّى يُغْضِبَهُ.

1175- … Hammâd'ın el-Haccâc'dan rivayet ettiğine göre, Atâ b. Ebî Rabâh dedi ki: "***er-Rafes,***" cinsel ilişki; ***"el-füsûk,"*** günahlar; ***"el-cidâl"*** ise insanların birbirleriyle, öfkelendirecek kadar tartışmaları ve münakaşa etmeleridir.[556]

١١٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ جَبْرِ بْنِ حَبِيبٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: الْجِدَالُ فِي الْحَجِّ أَنْ يَقُولَ بَعْضُهُمْ: الْحَجُّ الْيَوْمَ، وَيَقُولَ بَعْضُهُمْ: الْحَجُّ غَدًا.

1176- … Hammâd'ın Cebr b. Habîb'den rivayet ettiğine göre, el-Kâsım b. Muhammed şöyle dedi: "Hac'da cidâl, bazılarının 'Hac bugündür,' bazılarının da 'Yok, hac yarındır' deyip (tartışmalarıdır)."[557]

---

555 Hadisin kaynağı için bir önceki dipnotta geçen eserlere bakılabilir.

556 Taberî, *Tefsîr,* II, 266, 269, 272.

557 Taberî, *Tefsîr,* II, 274.

١١٧٧ - حدّثنا محمّد بن زكريّاء، قال: حدّثنا الفرْيابيّ، قال: حدّثنا إسْرائيل، قال: حدّثنا أبو يحْيى، عنْ مُجاهد، في قوْله: {وَلا جدال في الْحجّ}. قال: الجدال أنْ تُماري صاحبك حتّى يُغضب أوْ تغضب.

1177- ... İsrail'in Ebû Yahya'dan rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Hac'da cidâl de yoktur"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Cidâl, arkadaşınla, -o veya sen öfkeleninceye kadar- tartışmandır."[558]

***

Ancak Mücâhid'den bunun tam aksi yönde bir görüş de rivayet edilmiştir:

Şöyle ki:

١١٧٨ - حدّثنا محمّد بن زكريّاء، قال: حدّثنا الفرْيابيّ، قال: حدّثنا ورْقاء، عن ابْن أبي نجيح، عنْ مُجاهد، في قوْله عزّ وجلّ: {وَلا جدال في الْحجّ}، قال: لا شكّ في الْحجّ.

1178- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Hac'da cidâl de yoktur"*** âyetini "Hac hakkında artık şüpheye düşmek ve düşürmek yoktur" anlamında açıklamıştır.[559]

***

Mücâhid'den, onunla aynı kanaati paylaşan tâbiîn âlimlerinden ve onlardan da önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet ettiğimiz ilk görüş, âyetin te'viliyle ilgili olarak yine Mücâhid'den aktardığımız ikinci görüşe göre benimsenmeye daha elverişlidir. Çünkü Arap dil ve kullanımında "cidâl"den anlaşılan şey, insanlar arası sözlü münakaşa ve karşılıklı mukabelede bulunmadır. Nitekim Allah *azze ve celle* de ***"Kocası hakkında seninle tartışan (tücâdilüke) ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir"***[560] ve ***"Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışırlar (yücâdilûne)"***[561] buyurmaktadır. Bütün bunlar, (ilgili kelimenin) "şüphe (şekk)"anlamında değil, sözlü ifade ve insanlar arası çekişmeler manasında

558 Taberî, *Tefsîr,* II, 272.

559 Taberî, *Tefsîr,* II, 275.

560 Mücâdele 58/1.

561 Mü'min 40/35.

kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla okuduğumuz âyetin te'vili bu manaya daha elverişlidir. Zira "cidâl," "şüphe" anlamına gelseydi, bu şüphe hacca girmeyi engellerdi. Çünkü hacca ancak o konuda hiçbir tereddüt ve şüpheye kapılmayan mü'minler girebilir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى﴾

"NE HAYIR İŞLERSENİZ ALLAH ONU BİLİR. (EY MÜMİNLER!) AZIK EDİNİN. BİLİN Kİ AZIĞIN EN HAYIRLISI TAKVÂDIR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey mü'minler!) Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"***[562] buyurarak mü'minlere azık edinmelerini mübah kılmıştır. Çünkü azık, haclarına ulaşabilmeleri için insanların bedenlerini dinç kılan ve onları ayakta tutan şeydir. Nitekim bu konuda Mücâhid'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١١٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}، قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْآفَاقِ يَخْرُجُونَ إِلَى الْحَجِّ يَتَوَصَّلُونَ النَّاسَ بِغَيْرِ زَادٍ، فَأُمِرُوا أَنْ يَتَزَوَّدُوا.

1179- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Uzaktakiler (ehlü'l-âfâk)[563] azıksız bir biçimde, insanların sırtından geçinerek hacca çıkıyorlardı. Bu sebeple azık edinmeleri emredildi."[564]

***

562 Bakara 2/197.

563 Ehlü'l-âfâk: Hil bölgesi dışından doğrudan Mekke'ye veya Harem bölgesine gelenlerin ihramsız geçmemeleri gereken "mîkât" noktalarının sınırladığı yerlere Âfâk, bu yerlerde yaşayan insanlara da "uzaklardan gelen" anlamında Âfâkî denilir. Bk. *İlmihal-1, İman ve İbadetler,* I, 521, TDV Yayınları, Ankara 2004. (Çeviren)

564 Taberî, *Tefsîr,* II, 280.

Buna göre ilgili âyette zikredilen iyilikten (hayır) kastedilen şeye dair hadiste geçen husus, hac için "azık edinmek"tir. Ancak insanların daha önce azık edinmeleri yasaklanmışken, daha sonra hac için azık edinmeleri bu âyet ile serbest bırakılıp mübah kılınmış da olabilir. Azığı terk etmek, yasaklanmış olan insanlara el-avuç açmayı gerektirdiği için, bunun aksi olan el-avuç açmanın terki de hacı açısından daha iyi ve uygun bir davranış olur. İnsanlara el-avuç açmak ise hacdan önce zenginlere haram olduğu için, hacda da daha kesin bir surette haramdır. Nitekim bu konuda Saîd b. Cübeyr'den nakledilen bir rivayet de şöyledir:

١١٨٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}، قَالَ: الْكَعْكُ، وَالسَّوِيقُ، وَالدَّقِيقُ.

1180- … Süfyân'ın Muhammed b. Sûka'dan rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, ***"Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"*** âyetindeki (azığa) dair "Gevrek, simit gibi hamur işi yiyecekler, sevîk[565] ve un" açıklamasını yapmıştır.[566]

***

Bize göre Saîd b. Cübeyr, hacda sadece bu azık çeşitlerinin mübah kılındığını kasdetmiş değildir. O, buradaki (muhtemel) bir soruya cevap olmak üzere, âyetteki azıktan maksadın, (soyut) amellerle "azık hazırlamak" değil, insanların bedenlerini dinç ve ayakta tutabilmeleri için azıklanmaları gereken (somut) bir azık olduğunu anlatmak istemiştir. Nitekim Allah *azze ve celle* bu ifadenin peşinden ***"Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"*** buyurmuştur. Bu da bizim kanaatimize göre, -yine de en doğrusunu Allah bilir- nefislere yönelik olup o nefislerin, sahiplerini hiçbir şekilde, kendilerine haram kılınmış olan el-avuç açma durumuna getirmemesi anlamını taşır.

---

565 Sevîk: Buğday ya da arpa, hurma ve şekerle yapılan bir çeşit püre, bulamaç. (Çeviren)

566 Taberî, *Tefsîr,* II, 280.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾
"(HAC MEVSİMİNDE TİCARET YAPARAK) RABBİNİZDEN GELECEK BİR LÜTFU (KAZANCI) ARAMANIZDA SİZE HERHANGİ BİR GÜNAH YOKTUR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"***[567] buyurarak, insanlara hac sırasında ticaret yapmayı, orada O'nun lütfunu isteyip rızkını aramayı mübah kılmıştır. Her ne kadar söz konusu ticaret ve rızık talebi hacdan sayılmasa da içinde bulundukları hac yasağının gerekleri, onların bu işlerini kesintiye uğratmadığı gibi bu hususta onlara bir engel de oluşturmamaktadır. Bu durum, tıpkı itikâfa girdiği için hakkında itikâf yasakları geçerli olan birinin, itikâf mekanında ticaret yapmasında bir sakınca olmaması ve bu itikâfın, onun bu işini kesintiye uğratmaması gibi hacının da hac bölgesinde ticaret yapmasında bir sakınca olmadığını ve hac yasaklarının buna engel teşkil etmeyeceğini göstermektedir. Nitekim bu konuda rivayet edilen hadislerin birkaçı şöyledir:

١١٨١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانُوا يَكْرَهُونَ الشِّرَاءَ وَالْبَيْعَ أَيَّامَ الْمَوْسِمِ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾.

1181- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "(Araplar) hac mevsiminde alışveriş yapmayı hoş karşılamazlardı. Bunun üzerine ***'(Hac***

567 Bakara 2/198.

mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur' âyeti indi."[568]

***

Burada İbn Abbâs, ilgili âyetin, (Arapların) hacda alım-satım yapmama ve haccı diğer ticarî işlerine karıştırmama tarzındaki teâmüllerini neshettiğini haber vermektedir. Bu âyetin te'viline ilişkin Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilen rivayetler ise bu manada daha açıktır. Söz konusu rivayetlerden biri şöyledir:

١١٨٢ - إبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانُوا يَخْرُجُونَ حُجَّاجًا، لَا يَرْكَبُونَ، وَلَا يَتَّجِرُونَ، وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، وَ {يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ}، {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.

1182- … Ömer b. Zerr'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "İnsanlar hacı olarak çıkıyor ve ne binek kullanıyor ne ticaret yapıyor ne de azık ediniyorlardı. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* şu âyetleri indirdi: ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur.'***[569] ***'İnsanlar içinde haccı ilân et; yaya olarak veya uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.'***[570] ***'(Ey mü'minler!) Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır.'*** Böylece onlara binek kullanma, ticaret yapma ruhsatı tanınmış ve azık edinmeleri emredilmiştir."[571]

***

Yine ilgili rivayetlerden biri de şöyledir:

١١٨٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ:

---

568 Taberî, *Tefsîr*, II, 284.

569 Bakara 2/198.

570 Hac 22/27.

571 Taberî, *Tefsîr*, II, 284.

{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي أَهْلِ مِنًى، أَمْسَكُوا عَنِ الشِّرَاءِ وَالْبَيْعِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمْ هَذِهِ الْآيَةَ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.

1183- ... el-Hasen'in Müslim'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu âyet, Mina ahalisi hakkında inmiştir. (Hac mevsiminde) alışverişi bıraktıkları için Allah *azze ve celle* onlar hakkında ilgili âyeti indirmiştir."

***

Bir diğer rivayet de şu şekildedir:

١١٨٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، قَالَ: التِّجَارَةُ فِي الْمَوْسِمِ أُحِلَّتْ لَهُمْ، كَانُوا لَا يَتَبَايَعُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ بِعَرَفَةَ، وَلَا بِمِنًى.

1184- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"*** âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hac mevsiminde ticaret yapmak onlara helal kılınmıştır. Çünkü cahiliye döneminde, ne Arafat'ta ne de Mina'da alışveriş yapıyorlardı."[572]

***

Bir rivayet de şöyledir:

١١٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: كَانَ التُّجَّارُ يُسَمَّوْنَ الدَّاجَّ، وَكَانُوا يَنْزِلُونَ عَنْ يَسَارِ مَسْجِدِ مِنًى، وَكَانَ الْحُجَّاجُ يَنْزِلُونَ عَنْ يَمِينِ مَسْجِدِ الْخَيْفِ، وَكَانُوا لَا يَحُجُّونَ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، فَحَجُّوا.

1185- ... Süfyân'ın Muhammed b. Sûka'dan rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Tacirlere 'ed-Dâcc'[573] adı veriliyordu. Onlar, Mina

572 Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 283.
573 ed-Dâcc: Haccetme niyetinde olmadıkları hâlde hacı adaylarıyla birlikte yola çıkan tüccar,

Mescidi'nin sol tarafına konaklıyorlardı. Hacılar ise Hayf Mescidi'nin sağ tarafına yerleşiyorlardı. Bu tacirler hac yapmıyorlardı. Nihayetinde ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"*** âyeti inince haccetmeye başladılar."[574]

***

Allah *azze ve celle* Kitabı'nda, bu bölümünde ve bundan daha önceki bölümde zikrettiğimiz şeyleri, ihramlıyken yapma izni vermiş ve bunların ihram hâlindeki hükmünü, ihramdan önceki hükmü gibi sayarak, ***"İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı"***[575] âyetiyle koyduğu av yasağı gibi bunları da ihramlılara o ihram hâlindeyken yasak kılmamıştır. Biz, Allah izin verirse bu meseleyi, bunun te'vili hakkında söylenenleri, bu konuda rivayet edilenleri ve diğer ayrıntıları bu kitabımızın ileriki bölümlerinde ele alacağız. Ayrıca Allah Teâlâ bu sayılanları, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle ihramlıyken (normal) elbise giyme yasağını koyduğu gibi yasaklamış da değildir. (Nitekim söz konusu elbise yasağıyla ilgili rivayetlerin birkaçı da şöyledir):

١١٨٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا نَلْبَسُ مِنَ الثِّيَابِ إِذَا أَحْرَمْنَا؟ فَقَالَ: لَا تَلْبَسُوا السَّرَاوِيلَاتِ، وَلَا الْعَمَائِمَ، وَلَا الْبَرَانِسَ، وَلَا الْخِفَافَ إِلَّا أَنْ يَكُونَ أَحَدٌ لَيْسَتْ لَهُ نَعْلَانِ، فَيَلْبَسُ مِنْ خُفَّيْنِ أَسْفَلَ الْكَعْبَيْنِ.

1186- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yezîd b. Harun > Yahya b. Saîd > Ömer b. Nâfi' yoluyla babasından (Nâfi') rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "İhrama girdiğimizde hangi tür elbiseleri giyebiliriz?" diye sordu. O da şöyle buyurdu: ***"Sirval (tarzı iç don, kısa ve uzun pantolon gibi) giysileri, sarıkları (külah ve takke türü başlıkları), bornozları ve mestleri giymeyin. Ancak birinizin bir çift pabucu/***

hizmetkar ve deve tımarcısı gibi meslek erbabının geneline verilen isimdir. Kelimenin kök fiili olan "decce"nin anlamı ise, "hareket etti, koşturdu, hızlandı" demektir. (Çeviren)

574 Taberî, *Tefsîr,* II, 284.

575 Mâide 5/96.

terliği bile yoksa, mestlerin topuklardan aşağısına kadarki kısmını (kese-rek) giysin."[576]

١١٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1187- Yine Muhammed b. Amr b. Yunus bize, Esbât b. Muhammed el-Kuraşî > Saîd b. Ebî Arûbe > Eyyûb > Nâfi‘ > İbn Ömer kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

١١٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1188- Keza Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme > Eyyûb yoluyla gelen isnadı zikrederek hadisin aynısını nakletti.

١١٨٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1189- Yine Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Nâfi‘ > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ilgili hadisi aynı şekilde rivayet etti.[577]

١١٩٠ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

---

576 Bu hadis, aynı metinle Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 134) geçmektedir. Ancak Nesâî, Menâsik 34'te Muhammed b. İsmail b. İbrahim ve Amr b. Ali > Yezîd b. Sinan > Yezîd b. Harun > Yahya b. Saîd > Ömer b. Nâfi‘ > babası (Nâfi‘) > İbn Ömer isnadıyla; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 77 ve Dârimî, Menâsik 9'da da Yezîd b. Harun > Yahya b. Saîd > Ömer b. Nâfi‘ > babası (Nâfi‘) > İbn Ömer senediyle ***"gömlekleri giymeyin"*** ibaresiyle başlamakta ve ***"ne alaçehre ne de za'ferân (safran boyası) sürünmüş herhangi bir elbiseyi giyin"*** cümlesiyle son bulmaktadır. (Çeviren)

577 Mâlik, Hac 8; Buhârî, Hac 21; Müslim, Hac 1.

1190- İsâ b. Yunus el-Gâfikî de bize, Süfyân b. Uyeyne > ez-Zührî > Sâlim > babası yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi nakletti.[578]

***

Buna göre, sirval türü iç don gibi kıyafetler, külah ve takke türü başlıklar ve mestler, ihramlıya yasaklanmıştır. Ancak bunlardan mübah kılınanlar da vardır. Eğer kişi bir çift pabuç/terlik bulamıyorsa, bu durumda mestleri, topuklardan aşağı olmak kaydıyla giyebilir. Böylece mestler, normal şekilde giyilen mestlerin hükmünden çıkıp topukları kapatmayan pabuç/terlik türü eşyaların hükmüne girer. Buradan da anlıyoruz ki ihramlıların, ayakların topuklardan aşağıki kısımlarını örtmeleri mübahtır. Nitekim Süleyman'ın bize babası yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve bizzat Muhammed'in de bu konudaki görüşleri böyleydi. Aynı şekilde Mâlik de bu kanaatteydi.

Öte yandan bir grup ilim adamı ise, bir ihramlının pabuç/terlik bulamaması hâlinde mestleri ve izar[579] bulamaması durumunda da sirval türü giysileri giymesinde bir sakınca olmadığını savunarak bu konuda şu hadisleri delil göstermiştir:

١١٩١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاشِحِيُّ، وَأَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِعَرَفَةَ، يَقُولُ: مَنْ لَمْ يَجِدْ إِزَارًا لَبِسَ سَرَاوِيلَ، وَمَنْ لَمْ يَجِدْ نَعْلَيْنِ لَبِسَ خُفَّيْنِ.

1191- İbrahim b. Merzûk'un bize, Süleyman b. Harb el-Vâşıhî[580] ve Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî > Şu'be[581] kanalıyla rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr

578 Müslim, Hac 2; Nesâî, Menâsik 28.

579 Belden aşağıyı örten elbise. (Çeviren)

580 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu nisbe, "sîn" ve noktalı "ha" harfiyle yazılan "el-Vâsihî" olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki bu kişi, Yemenli Ezd kabilesinin kollarından biri sayılan ve "şın" ve noktasız "ha" harfi ile yazılan "Vâşıh"a mensubiyetinden dolayı "el-Vâşıhî" olarak bilinmektedir. (Çeviren)

581 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Şuayb" olarak kaydedilmiştir. Oysa gerek Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (II, 133), gerekse de diğer kaynaklarda (bk. Ebû Davûd et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 403, thk. M. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire 1999, Daru

dedi ki: Câbir b. Zeyd'in şöyle dediğini işittim: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini duydum: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, Arafat'ta şöyle buyururken işitmiştim: ***"İzar bulamayan kimse sirval türü elbiseler giysin. Pabuç/terlik bulamayan da mest giysin."***[582]

١١٩٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ. قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ عَرَفَةَ.

1192- Ali b. Şeybe bize, Ebû Nuaym > Süfyân > Amr b. Dînâr > Câbir b. Zeyd > İbn Abbâs yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi rivayet etmiş, ancak Arafat'tan söz etmemiştir.[583]

١١٩٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ. فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ سُفْيَانَ هَذَا.

1193- Keza İbn Ebî Dâvûd bize, Saîd b. Mansûr > Hüşeym > Amr b. Dînâr yoluyla Süfyân'ın bu hadisinin aynısını rivayet etmiştir.[584]

١١٩٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْطُبُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1194- Yine İbn Ebî Dâvûd'un bize, Saîd > Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne > Amr > Câbir b. Zeyd kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i hutbe verirken dinledim" dedikten sonra ilgili hadisin aynısını zikretti.[585]

Hecer; Müslim, Hac 4'ün devamında; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 285; Nesâî, Zinet 100) "Şu'be" olarak geçmektedir. (Çeviren)

582 Hadisin kaynağı için bir önceki dipnotta zikredilen eserlere bakılabilir.

583 Buhârî, Libâs 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 221;Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 133.

584 Müslim, Hac 4'ün devamında; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 664-665.

585 Müslim, Hac 4; Ebû Dâvûd, Menâsik 31; Tirmizî, Hac 19; Nesâî, Hac 32.

١١٩٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ، سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ قُلْتُ: وَلَمْ يَقُلْ: يَقْطَعُهُمَا؟ قَالَ: لَا.

1195- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr > Ebu'ş-Şa'sâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i işittiğini haber vererek bu hadisin benzerini zikretti. (Ebu'ş-Şa'sâ dedi ki: İbn Abbâs'a) "(Allah Rasûlü daha sonra) ***'Mestleri arka kısımlarından kessin'*** demedi, öyle mi?' diye sordum. O da 'Hayır, demedi' diye cevap verdi.[586]

***

Bu konuda bunların aleyhine olmak üzere diğerlerinin lehine öne sürülebilecek delillerden biri de şudur:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu hadiste ihramlıya mest giymeyi mübah kılmış, ancak bunların hangi tür mestlerden olduğunu açıklamamıştır. Bu açıklamayı İbn Ömer, bu bölümde kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığımız hadisinde yapmış ve bunların, topukların aşağısında kalan mestler olduğunu belirtmiştir.[587] Dolayısıyla bu hadis, İbn Abbâs'ın hadisinde geçenlere ilave bir hüküm getirmekte ve orada hangi tür mestlerin kastedildiğine ilişkin açıklayıcı bir bilgi vermektedir.

Sözünü ettiğimiz İbn Abbâs hadisinde geçen "izar bulamayan kimsenin sirval türü elbiseler giyebileceği" meselesine gelince; burada Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kişinin, sirval türü elbiseleri, normal giyim tarzından farklı bir biçimde, içine girmeksizin, izar gibi (beline) dolamak suretiyle giymesini kastetmiş olabilir. Bu durum kişinin, Allah Rasûlü'nün ihramlıyken giyilmesini yasakladığı (normal) mestleri değil de topuklara varmayan mestleri giymesine benzer.

Burada biri "Fakat sirval türü elbise, (bele dolamak maksadıyla) sökülüp tek parça hâline getirilecek olursa, 'sirval' olmaktan çıkar" derse, ona şöyle denilir:

Aynı şey mestler için de geçerlidir. Onlar da topuklardan aşağıki kısmı kesilirse mest olmaktan çıkar. Eğer ilave hüküm bildiren hadiste kastedilen mestlerin

586 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 228, 336; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 133.

587 Bk. 1186 no'lu hadis.

giyilmesine ilişkin Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tanıdığı ruhsat, o mestlerin ihramda giyilmesi yasak olan mestlerin hükmü dışına çıkmasından sonra söz konusu ise, bu durum, sirval türü elbiselere dair Allah Rasûlü'nün verdiği iznin de o elbiselerin ihramda giyilmesi yasaklanan sirvallerin hükmü dışına çıkmasından sonra geçerli olduğunu gösterir. Tabii ki burada, kanaatimizce -yine de en doğrusunu Allah bilir- (o elbisenin) öncelikle avret yerini kusursuzca örtmüş olması şartı vardır.

Nitekim kıyas da (genel kural) bu görüş sahiplerinin kanaatlerini desteklemektedir. Şöyle ki:

İhramın, zaruret hâli dışında mest ve sirval türü elbiseler giymeyi ihramlıya yasakladığını, daha sonra da zaruret hallerinde bunları giymeyi ona mübah kılındığını görmekteyiz. Aynı şekilde saçını tıraş etme gibi şeylerin ihramlıya yasaklandığına; ancak bir hastalık ya da zaruretten dolayı saçını tıraş etmek durumunda kalan birine de bu tıraşı yapma ruhsatı tanındığına ve ilgili şahsın, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda zikrettiği keffareti yerine getirmesi gerektiğine tanık olmaktayız. İlgili âyet şöyledir: ***"Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa ya da başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir."***[588]

Allah Teâlâ, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle de bu kefaretten söz etmiştir. Nitekim Allah Rasûlü, Ka'b b. Ucre'ye, gördüğü lüzum ve zaruret sebebiyle saçını tıraş etmesinin kefareti olarak böyle bir emir vermiştir. Allah izin verirse biz bu meseleyi kitabımızın ileriki bölümlerinde ele alacağız.

Burada saçı tıraş etmek, -zaruret sebebiyle tanınmış bir ruhsat olsa bile- zaruret hâlinden önce tıraş etmesi durumundan farksız şekilde, ilgili şahsın keffaret yükümlülüğünü ortadan kaldırmamıştır. Buradan da anlıyoruz ki ihramdaki zaruretler, -daha öncesinde yasaklanmış (mahzur) olan bir şeyi mübah hâle getirse bile,- ilgili kişilerin bu zaruretlerden önce kendilerine haram olan şeyleri ortadan kaldırmamakta, sadece o mübahları kullanması gereken kimselerin üzerinden günahları düşürmektedir. Aynı şey, zaruret hallerinden önce ihramlılara yasaklanmış olan sirval türü elbiselerin ve topukları kapatan mestlerin giyilmesinde de söz konusudur. Zaruret halleri, bunları giymek zorunda kalan ihramlıların üzerinden haramlığı (hurmet) kaldırmamıştır; dolayısıyla bu giysileri kullanmaları, bu giysilerin haramlığının düşmesinden değil, sadece zaruretlerden kaynaklanmaktadır. Burada şu husus da kesinlik kazanmaktadır: Kişi, zaruret hâlinden önce olduğu

588 Bakara 2/196.

gibi zaruret hâllerinde de haram sayılan söz konusu giysilerden birini kullanacak olursa, zaruret hallerinden önce kullanması hâlinde ödemesi gereken keffareti ödemekle mükellef olur.

Ancak İbn Abbâs yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz hadiste keffâretsiz bir ruhsattan söz edildiği için buradan hareketle şunu kavramış olmaktayız: Bu bölümde rivayet ettiğimiz İbn Abbâs hadisinin manasını, yine bu bölümde aktardığımız İbn Ömer hadisinin manasına göre yorumlayanlar açısından bakıldığında, ilgili hadisle mübah kılınan şey, zaruretten önce de giyilmesi haram sayılmayan mestler; sirval türü elbiselerden mübah kılınan şey de zaruret öncesinde de haram sayılmayan giysilerdir.

Öte yandan ihramda giyilmesi yasaklanan sirval ve sarık türü kıyafetler, özellikle ihram hâlindeki erkekler için geçerlidir.

Kadınlara gelince; onların bu konudaki hükümleri farklıdır. Onlar, yüzlerini hiçbir şekilde kapatmamak kaydıyla, ihramlıyken bu sirval ve sarık türünden giysileri giyebilirler. Bu konuda ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.

Ancak kadınların ihramlıyken mest giymeleri konusunda ilim adamlarının bir ihtilafı söz konusudur. Büyük çoğunluk "İhramlıyken sirval ve sarık türü giysileri giymelerinde herhangi bir sakınca olmadığı gibi bu mestleri giymelerinde de bir sakınca yoktur" demiştir. Nitekim Süleyman'ın bize, babası yoluyla Muhammed'den, onun da Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimsemiş ve Muhammed "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir. Bu hususta "İhramlıyken kadınların sirval türü elbise giymeleri mübah olduğuna göre, aynı şekilde mest giymeleri de mübahtır" yaklaşımını savunmuşlardır. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, kadınlara, ihramlıyken mest giymeyi mübah kıldığını ifade eden hadisler de rivayet edilmiştir. Abdullah b. Ömer'in bunu hoş karşılamaması ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda (kadınlara) tanıdığı genel iznin kendisine ulaşmasından öncesine ait bir yaklaşımdır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kadınlara tanımış olduğu genel iznin kendisine ulaşmasından sonra ilgili yaklaşımını terk ederek söz konusu izni benimsediğini gösteren rivayetlerden biri de şöyledir:

١١٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ الْخَيَّاطُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ،

عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: رَخَّصَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْخُفَّيْنِ لِلنِّسَاءِ عِنْدَ الْإِحْرَامِ، قَالَ سَالِمٌ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَكْرَهُ الْخُفَّيْنِ لِلْمَرْأَةِ عِنْدَ الْإِحْرَامِ حَتَّى أَخْبَرَتْهُ صَفِيَّةُ بِهَذَا الْحَدِيثِ عَنْ عَائِشَةَ.

1196- … ez-Zührî'nin Sâlim > İbn Ömer kanalıyla Safiyye bint Ebî Ubeyd'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınlara ihramdayken mest giyme ruhsatı tanıdı." Sâlim dedi ki: "İbn Ömer, -Safiyye'nin, Âişe'den naklen bu hadisi kendisine haber vermesine kadar,- kadının ihramlıyken mest giymesini hoş karşılamıyordu."[589]

***

İbn Ömer kanaatimizce burada kadının ihramlıyken avret mahalli sayılan yerlerini mutlak anlamda örtmesi görüşünü savunuyor, ancak insanların, avret mahalli sayılmayan ayaklara mest giymemeleri gibi avret haricinde kalan yerlerde, kadınların durumunu ihram hâlindeki erkeklerin durumu gibi değerlendirmeyi tercih ediyordu. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendisine ulaşan ilgili habere kadar bu görüşünü savunmuş, o haberden sonra da önceki görüşünü terk etmiştir.

Biz ayrıca kadının (göreceli olarak) avret sayılmayan birtakım yerlerinin, normalde ne ile örtünüyorsa ihramda da onunla örtünmesine izin verildiğini görmekteyiz. Bunlardan biri de başıdır. İhramlıyken, normalde örtündüğü şeyle başının örtülmesine ruhsat tanınmıştır. Hâlbuki bu, (bilinen anlamda) avret yerlerinden biri değildir. Çünkü kadın, başını, babasının ve diğer mahrem akrabalarının yanında açabilmektedir. Kadına sadece diğer yabancıların yanında başını örtmesi emredilir.[590] Dolayısıyla mahrem akrabalarının yanında (başını) normalde ne ile örtüyorsa ihramda da onunla örtmesine mutlak izin verilmiştir. Öte yandan (kadının) ayak ve bacakları da babası ve mahrem

---

589 Benzer bir metin için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 201.

590 Tahâvî burada, kadının başının avret olmaması konusunu, göreceli olarak kadının babası ve diğer mahrem akrabasına göre değerlendirmekte; yoksa yabancıların önünde de açabileceği gibi bir yaklaşım sergilememektedir. Zaten son cümle de bunu göstermektedir. Nitekim diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da kadının avret yerlerinden bahsederken, yabancı erkeklerin kadının yüzüne ve ellerine bakabileceğini, ancak bunların üst kısmında kalan başına ve alt kısımdaki karnına, sırtına, uyluklarına ve bacaklarına bakamayacağını; mahrem akrabaların ise kadının göğsüne, saçına, yüzüne, başına ve bacağına bakmasında bir sakınca olmadığını fakat bunlar arasında kalan bölgelere bakamayacağını belirtmektedir. Bk. I, 475. (Çeviren)

akrabaları yanında açmasına izin verilen organlardandır. Bu durumda ayaklar ve bacaklar, tıpkı kadının başı gibi, babası ve mahrem akrabalarının yanında açmasına ruhsat tanınan organlardan olduğuna göre, ayak ve bacakların hükmü ile başın hükmünün birbirinin aynı olduğu sabit olmaktadır. Hükümler aynı olunca kadına, başını normalde örttüğü şeyle ihramda örtünebildiği gibi ayaklarına ve bacaklarına da normal zamanda ne giyiyorsa ihramda da onları giymesi mübah kılınmıştır. Böylece bu bölümde kıyasla sabit olan yaklaşım, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, "kadının ihramlıyken mestleri kullanabileceğine" dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadisle uyum arzetmektedir.

Öte yandan (âlimler) erkeklerin ihramlıyken yüzlerini kapatmaları konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları buna izin vermiş ve bu görüşlerine delil olarak şu rivayetleri öne sürmüşlerdir:

١١٩٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، وَعِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ عُثْمَانَ بِالْعَرْجِ مُخَمِّرًا وَجْهَهُ بِقَطِيفَةِ أُرْجُوَانٍ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

1197- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Abdullah b. Ebî Bekir'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Âmir b. Rabîa dedi ki: "Osman'ı ihramlı olduğu bir sırada el-Arc mevkiinde[591] erguvanî bir kadife kumaşıyla yüzünü kapatmış vaziyette gördüm."[592]

١١٩٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْفُرَافِصَةُ بْنُ عُمَيْرٍ الْحَنَفِيُّ، أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ بِالْعَرْجِ مُغَطِّيًا وَجْهَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

1198- ... Mâlik'in Yahya b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, el-Kâsım b. Muhammed dedi ki: "el-Furâfisa b. Umeyr el-Hanefî, Osman b. Affân'ı, el-Arc denilen yerde ihramlı olduğu bir sırada yüzünü örtmüş bir vaziyette gördüğünü söyledi."[593]

591 Mekke ile Medine arasında bir köy. (Çeviren)

592 Mâlik, Hac 84; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 409.

593 Mâlik, Hac 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 410.

١١٩٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ عَمْرٍو الضَّبِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ، وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، وَابْنُ الزُّبَيْرِ يُخَمِّرُونَ وُجُوهَهُمْ -وَهُمْ مُحْرِمُونَ- عِنْدَ النَّوْمِ مِنَ الْجَبِينِ.

1199- … Muhammed b. Müslim et-Tâifî'nin, Abdurrahman b. el-Kâsım'dan rivayet ettiğine göre, babası (el-Kâsım) dedi ki: "Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân ve İbnü'z-Zübeyr, ihramlı vaziyette uyurken alınlarından[594] itibaren yüzlerini örtüyorlardı."[595]

١٢٠٠ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى الْبَزَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَنْبَسَةُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، أَنَّ عُثْمَانَ، وَزَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، وَابْنَ الزُّبَيْرِ كَانُوا يُخَمِّرُونَ وُجُوهَهُمْ إِذَا رَقَدَ أَحَدُهُمْ وَهُوَ مُحْرِمٌ إِلَى الْجَبْهَةِ.

1200- … Yine Yunus b. Yezîd'in, İbn Şihâb yoluyla el-Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân, Zeyd b. Sâbit ve İbnü'z-Zübeyr'den biri ihramlıyken uyumak istediği zaman alnına kadar yüzünü örterdi.

١٢٠١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

---

594 Burada, eserin yazma nüshasında bazı harfleri noktasız yazılmış olduğu için "el-hanîn" veya "el-cebîn" şeklinde okunması mümkün olan bir kelime yer almaktadır. Muhakkık tarafından basılı nüshaya, "özlem duymak ve arzulamak" anlamına gelen "el-hanîn" olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki rivayet dikkatle incelendiğinde, bu kelimenin buraya uygun düşmediği açıktır. Bu sebeple biz de bunun, "alın ve ön cephe" manasına gelen "el-cebîn" tarzında okunmasının daha uygun olacağını düşünerek çeviriyi buna göre yaptık. Nitekim bir sonraki 1200 no'lu rivayette de aynı anlama gelen "el-cebhe" kelimesinin geçmesi, ayrıca 1202 ve 1205 no'lu rivayetlerde yüzün tamamının örtülüp örtülmeyeceğine dair birbirine zıt görüşlerin bulunması, ortada, yüzün örtülecek kısmıyla ilgili bir ihtilaf bulunduğunu, dolayısıyla ilgili kelimenin "alın" bölgesini ifade edecek bir kelime olması gerektiğini göstermektedir. (Çeviren)

595 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 54.

1201- Osman b. Yahya da bize, Nuaym > İbnü'l-Mübârek > Yunus yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti.

١٢٠٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاشِجِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرًا: يُغَطِّي الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، وَغَطَّى جَابِرٌ وَجْهَهُ أَجْمَعَ.

1202- ... Hammâd b. Seleme'nin rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr dedi ki: Câbir'e "İhramlı yüzünü örtebilir mi?" diye sordum. Câbir, "Evet" dedikten sonra yüzünün tamamını örttü.[596]

١٢٠٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ شَبِيبٍ، أَنَّ عَائِشَةَ سُئِلَتْ عَنِ الْمُحْرِمِ، يُغَطِّي وَجْهَهُ؟ فَغَطَّتْ وَجْهَهَا.

1203- Ali b. Şeybe'nin bize, Yezîd b. Harun > Hammâd b. Seleme kanalıyla Ümmü Şebîb'den rivayet ettiğine göre, Âişe'ye, ihramlının yüzünü örtüp örtemeyeceği soruldu. O da yüzünü örttü.[597]

١٢٠٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، مِثْلَهُ.

1204- Yine Ali b. Şeybe bize, Yezîd b. Harun > Hammâd > Ebu'z-Zübeyr yoluyla Câbir'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[598]

***

Ancak başkaları bu konuda onlara muhalefet ederek şöyle demişlerdir: "İhramlı sadece zorunlu hallerde yüzünü örtebilir. Örttüğünde de fidye vermesi gerekir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir. Bu kanaat ayrıca İbn Ömer'den de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

---

596 Benzer bir rivayette İbn Ebî Şeybe, Ali b. Müshir > İbn Cüreyc > Ebu'z-Zübeyr isnadıyla Câbir'in "(İhramlı) başının saç bitimine kadar yüzünü örter" dediğini nakletmektedir. Rivayette ayrıca Ebu'z-Zübeyr'in bunu göstermek için elbisesini başına kadar örttüğünden söz edilmektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 402.

597 Bu rivayeti buradaki metniyle tespit edemedik. Ancak İbn Ebî Şeybe'nin, yine Yezîd b. Harûn > Hammâd b. Seleme > Ümmü Şebîb yoluyla naklettiği metne göre, Hz. Âişe, ihramlının soğuktan üşümesi halinde ne yapacağı şeklindeki bir soruya, elbisesini tutup başının üstüne kaldırabileceği cevabını vermektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 405-406.

598 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 406.

١٢٠٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: مَا فَوْقَ الذَّقَنِ مِنَ الرَّأْسِ، فَلَا يُغَطِّيهِ الْمُحْرِمُ.

1205- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Çeneden yukarısı başın bir kısmı sayılır; onun için ihramlı o bölgeyi örtmesin."[599]

١٢٠٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

1206- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âsım > Mâlik > Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den bunun aynısını rivayet etti.

***

(İlim adamları) bu konuda ihtilaf ettiklerine ve yüzün örtülebileceği konusunda Osman, Abdurrahman b. Avf, Zeyd ve İbnü'z-Zübeyr *radıyallahu anhum*'dan nakledilen rivayet, onların sözlerine değil de fiillerine dayandığına göre, bu durumda, böyle yapmalarını gerektiren birtakım zaruretlerle karşı karşıya kaldıkları ve bu zaruretler sebebiyle fidye verdikleri ihtimalinden söz etmek mümkündür. Nitekim İbn Abbâs'tan da bu yönde bir rivayet nakledilmiştir:

١٢٠٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، أَنَّهُ صَحِبَ ابْنَ عَبَّاسٍ، فَاشْتَدَّ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ الْبَرْدُ، فَدَعَا بِسَاجٍ، فَرَدَّهُ عَلَيْهِ، قَالَ: قُلْتُ: إِنَّكَ مُحْرِمٌ؟ قَالَ: أُكَفِّرُ.

1207- ... Yezîd'in, Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Ebû Ma'bed, İbn Abbâs'ın (bir hac mevsiminde) yanında bulunduğu bir sırada İbn Abbâs, soğuktan ciddi şekilde etkilenince şalını istemiş ve üzerine atmış; (Ebû Ma'bed) de "Ama sen ihramlısın!" diyerek onun bu tutumunu yadırgayınca, o da "Keffaretini ödeyeceğim" şeklinde karşılık vermiştir.

١٢٠٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ

599 Mâlik, Hac 13; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 403.

لَه: يَا أَبَا مَعْبَد، رُدَّ عَلَيَّ طَيْلَسَانِي، وَهُوَ مُحْرِمٌ قَال: كُنْتَ تَنْهِي عَنْ هَذَا؟ قَالَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَفْتَدِيَ.

1208- ... Yine Yahya b. Saîd'in Ebu'z-Zübeyr yoluyla İbn Abbâs'ın azadlı kölesi Ebû Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ihramlıyken ona "Ebû Ma'bed! Şu şalımı üzerime atıver" diye seslendi. (Ebû Ma'bed de) "Ama sen bunu yasaklıyordun" deyince, İbn Abbâs "(Bunun için) fidye vermeye niyetliyim" diye cevap verdi.[600]

***

İşte İbn Abbâs, ihramlı olmasına rağmen üzerine bir şal almış; onu bu hâlde görenler görmüş ve bu tutumunu başkalarına aktarma hakkını elde etmişlerdir. Azadlı kölesi Ebû Ma'bed ona bu konuyu sorunca da "Ben fidye vereceğim" cevabını vermiştir.

Bu noktada Osman, Abdurrahman, Zeyd ve İbnü'z-Zübeyr *radıyallahu anhum* da eğer kendilerine niçin böyle yaptıkları sorulmuş olsaydı, muhtemelen bunun birtakım zaruretlerden kaynaklandığını ve fidyesini vereceklerini belirtirlerdi. Dolayısıyla bu konu, İbn Ömer, Âişe ve Câbir *radıyallahu anhum*'dan aktararak sözünü ettiğimiz ihtilafa dayanmaktadır. Bize göre bu husustaki kıyas, İbn Ömer'in ilgili görüşüyle uyum arzetmektedir. Zira giyim kuşam konusunda ihramlı kadınların, ihramlı erkeklere göre daha serbest ve rahat bir durumda olduklarına tanığız. Çünkü ihramlı kadınların gömlek ve sirval türü elbiseler giydiklerini, başlarını kapattıklarını ve yüzlerini örtmediklerini görmekteyiz. Buna göre başları örtme ve bedenlere gömlek giyme meselesi, erkeklere yasaklanırken kadınlara mübah kılınmış; ancak kadınlara da yüzlerini örtme yasağı konulmuş olduğu için, kadınlara örtmeleri izni verilen şeyleri örtme konusunda kendilerine yasak konulan erkekler, (doğal olarak) daha açık ve kesin bir yasakla ve (serbestlik açısından da) daha dar kapsamlı bir durumla karşı karşıya kalmışlardır.

Eğer birileri "Kadının, ihramlıyken yüzünü örtmesinin mübah olduğuna ilişkin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bir rivayet nakledilmiştir" diyerek bununla ilgili olarak;

600 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 410-411.

١٢٠٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أُمِّ شَبِيبٍ الْعَبْدِيَّةِ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: الْمُحْرِمَةُ تُغَطِّي وَجْهَهَا إِنْ شَاءَتْ.

1209- … Hammâd'ın Ümmü Şebîb el-Abdiyye'den rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "İhramlı kadın, eğer isterse yüzünü örtebilir" hadisini zikredecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bize göre bu örtünme, örtüyü yüzün önüne sarkıtmak şeklinde olup diğer örtünme tarzlarında değildir. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edilen başka bir hadiste bu örtünme biçiminden söz edilmektedir. Şöyle ki:

١٢١٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ مُحْرِمُونَ، إِذَا مَرَّ بِنَا رَكْبٌ سَدَلْنَا الثَّوْبَ عَلَى وُجُوهِنَا سَدْلًا، فَإِذَا جَاوَزَ رَفَعْنَاهُ.

1210- … Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "İhramlı bir vaziyette, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydik. Binekli yolcular tam önümüzden geçerken elbiseyi/örtüyü yüzümüzün önüne sarkıtır, uzaklaştıklarında da kaldırırdık."[601]

***

Bu zikrettiğimiz yaklaşımı destekleyen bir delil de Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, ihramlı kadının peçe kullanmasını hoş karşılamaması ve bunu yasaklamasıydı. Bu görüşü de adı geçen Ümmü Şebîb ondan rivayet etmiştir:

١٢١١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أُمِّ شَبِيبٍ الْعَبْدِيَّةِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتْهَا، مَا تَلْبَسُ الْمُحْرِمَةُ؟ فَقَالَتْ: الْخُفَّيْنِ، وَالْقُفَّازَيْنِ، وَالسَّرَاوِيلَ، وَنَهَتْ عَنِ الْكُحْلِ وَالنِّقَابِ.

1211- … Hammâd'ın Ümmü Şebîb el-Abdiyye'den rivayet ettiğine göre, bir kadın Âişe'ye ihramlı kadının neler giyebileceğini sordu. O da "Mest, eldiven ve sirval türü elbiseler" şeklinde cevap verdi. Sürme ve peçeyi ise yasakladı.

---

601 Benzer bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 33; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 48.

Öte yandan Atâ b. Ebî Rabâh da aynı görüşü Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٢١٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَبِيبٌ الْمُعَلِّمُ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ تَكْرَهُ لِلْمُحْرِمَةِ أَنْ تَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَهِيَ مُتَنَقِّبَةٌ.

1212- … Hammâd'ın Habîb el-Muallim yoluyla Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Âişe, ihramlı kadının, peçeli bir vaziyette Kâbe'yi tavaf etmesini hoş karşılamıyordu.

***

Bu zikrettiklerimiz, Âişe'nin, ihramlı kadının, (ihramlı olmayan) diğer kadınlar gibi yüzünü peçeyle örtmesini hoş karşılamadığını göstermektedir. Yüzü örtme ruhsatı tanıdığı rivayet ise Mücâhid'in kendisinden aktardığı rivayettir. O da şöyledir: "Âişe *radıyallahu anhâ*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte, binekli yolcuların önlerinden geçtikleri sırada elbiseyi yüzünün önüne doğru sarkıtıyordu." Bu konuda İbn Ömer'den de şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٢١٣ - حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ. قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ الْمَاجِشُونُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، قَالَ: رَأَى ابْنُ عُمَرَ امْرَأَةً قَدْ سَدَلَتْ ثَوْبَهَا عَلَى وَجْهِهَا وَهِيَ مُحْرِمَةٌ، فَقَالَ لَهَا: اكْشِفِي وَجْهَكِ، فَإِنَّمَا حُرْمَةُ الْمَرْأَةِ فِي وَجْهِهَا.

1213- Haccâc'ın bize, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâceşûn'dan rivayet ettiğine göre, Muhammed b. el-Münkedir dedi ki: İbn Ömer, bir kadının ihramlıyken elbisesini yüzünün önüne sarkıttığını görünce ona şöyle dedi: "Yüzünü aç! Çünkü kadının ihramına, yüzü(nün açık olması) dâhildir."[602]

***

İşte İbn Ömer de kadının, elbiseyi yüzünün önüne sarkıtmasını hoş karşılamıyordu. Bu durum, daha önce zikrettiğimiz gibi yüzünü örtmesini de mekruh saydığını göstermektedir. Bu noktada kadının, ihramlıyken yüzünün önüne örtü sarkıtmasının mübah olduğuna ilişkin Mücâhid'in Âişe *radıyallahu*

---

602 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 47.

anhâ'dan aktarmış olduğu rivayet, tercihe daha elverişlidir. Zira Hz. Âişe *radıyallahu anhâ* bunu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteyken yapmıştır. Ayrıca kıyas da mutlak anlamda bunu desteklemektedir. Şöyle ki: İhramlı bir adama, rüzgardan ve güneşten korunmak maksadıyla elbisesini, başının üstüne koymaksızın -ki ihram hâli, zaten onu böyle bir şey yapmaktan alıkoyar- yüzünden uzaklaştırarak tutmasına izin verildiğini görmekteyiz. Kadının ise ihramlıyken yüzünü örtmesi mübah kılınmıştır. Bu sebeple kadının, örtüyü başına koyması ve başından aşağı yüzüne doğru sarkıtması izni verilmiş olmaktadır. Zira kadın, örtüyü, koyması mübah kılınan bir yerden itibaren sarkıtmaktadır. Bu meselede kadın, yüzünü kapatma ruhsatı tanınan yerlerde kapatan erkekle aynı konumdadır.

Süleyman'ın bize babasından, onun da Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri böyleydi. Muhammed "Bu, bizim de kanaatimizdir" demiştir.

Öte yandan ilim adamları, ihramlı erkeklerin, binekleri üzerinde gölgelenmeleri konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunu mübah kılmışlardır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bunu mübah gören âlimlerden olup bu hususu, ihramın ihramlı erkeklere getirdiği yasaklardan biri olarak kabul etmemişlerdir.

Bazı âlimler de bunu yasaklamışlardır. Mâlik ve Medine ehlinin pek çoğu yasak görüşünü benimseyenlerdendir. Onlara göre bu durum, ihramın ihramlı erkeklere koyduğu yasaklardan biridir.

Ancak gölgelenmenin, ihramlı kadınlara mübah olduğu konusunda âlimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ayrıca yanında ihramlı bir kadın bulunan ihramlı erkeğin gölgelenmesinin mübahlığına dair bir rivayet de Mâlik'ten nakledilmiştir. Nitekim Abdülazîz b. Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî bize, Harun b. Musa el-Fervî > el-Mugîre b. Abdurrahman yoluyla Mâlik'in sözünü ettiğimiz bu görüşünü rivayet etmiştir.

Âlimler, genel olarak ihramlının örtünmesi konusunda ihtilaf ettikleri gibi bu hususta da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Biz de ihramın, ihramlıya evlere girme ve içinde oturma yasağı koymadığı gibi çadırlara girip oturma yasağı getirmediğini de görmekteyiz. Buna kıyasen ihramın, bineğinin üzerindeyken ihramlının gölgelenmesine yasak koymaması gerekir. Üstelik bineklerin sırtlarında yapılmasına imkân tanınan kolaylıkların, başka yerlerde

tanınmadığına da tanık olmaktayız. Mesela; bir adama, yüzü ne tarafa dönük olursa olsun, bineğinin üzerinde nafile namaz kılma ruhsatı tanınmış; yerin üzerinde ise ona böyle bir kolaylık gösterilmemiştir. Bu durumda bineklerin sırtlarında, sözünü ettiğimiz şekilde, diğer yerlerde tanınmayan kolaylıklar tanınmış olduğuna ve ihramlının (binek dışında ev ve çadır gibi) diğer yerlerdeki gölgeliklerde bulunması mübah kılındığına göre, bizzat ihramlı için yapılan gölgelikler öncelikli olarak mübah sayılır. Böylece ihramlının, binek üzerinde gölgelik edinmesi mübah olup bunun, ihramın koyduğu yasaklardan biri olmadığı kesinlik kazanmaktadır.

Bu noktada biri "İhramlının gölgelenmeyi bırakıp güneşin altında kalmasının faziletine dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir hadis rivayet edilmiştir" diyerek şu rivayeti zikredecek olursa;

١٢١٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُطَرِّفٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ الْعُمَرِيِّ عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا مِنْ مُحْرِمٍ ضَحِيَ لِلشَّمْسِ حَتَّى تَغْرُبَ إِلَّا غَرَبَتْ بِذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.

1214- er-Rabî' b. Süleyman el-Cîzî'nin bize, Mutarrif b. Abdullah b. Ömer el-Ömerî > Âsım b. Ömer > Âsım b. Ubeydullah yoluyla Abdullah b. Âmir b. Rabîa'dan rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Batıncaya kadarki süre zarfında (belirli bir müddet) güneş altında kalmış olan her ihramlının günahları, mutlaka anasından doğduğu gün gibi güneşle birlikte batıp gider."***[603]

***

İlk görüş sahiplerinin, kendilerine karşı bu hadisi delil gösterenler aleyhinde öne sürebilecekleri delillerden biri de şudur:

Bu hadis, delil olarak kullanılmaya elverişli değildir. Çünkü isnadlar konusunda otorite olan ilim adamları, rivayetin Mutarrif ile Abdullah b. Âmir arasındaki kısmında yer alan ravilerle ilgili olarak olumsuz görüş belirtmişlerdir. Üstelik hadis sabit olsa bile onların söylediklerine delil sayılmaz. Zira Rasûlullah

---

603 Benzer bir metin için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 373; İbn Mâce, Menâsik 17. Mutarrif'ten itibaren aynı senedle gelen rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 70; Ebu'l-Kasım Temmâm b. Muhammed, *el-Fevâid,* thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefî, Riyad 1412, II, 276.

sallallahu aleyhi ve sellem bu hadiste bizlere: ***"Batıncaya kadar güneşin altında kalarak (ibadetini sürdüren) her ihramlı..."***[604] dememiştir. Dolayısıyla binek dışında güneş altında kalmak, binek üzerinde (bilinçli bir şekilde) kendini güneşe maruz bırakmayı gerektirmediğine göre, bu durum, binek benzeri şeyler üzerinde gölgelenmek için kullanılabilecek bir şeyi, binek üzerinde gölgelenmek amacıyla kullanmaktan vazgeçmek anlamına gelmemektedir.

Öte yandan Allah *azze ve celle,* ihramda alaçehre çiçeği (vers)[605] ve safran (za'ferân) ile boyanmış elbise giymeyi yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem'*in diliyle yasaklamıştır. Şöyle ki:

١٢١٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، وَأَبُو صَالِحٍ، كَاتِبُ اللَّيْثِ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَلْبَسُوا ثَوْبًا مَسَّهُ وَرْسٌ أَوْ زَعْفَرَانٌ.

1215- ... İbrahim b. Sa'd'ın ez-Zührî yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ihram hâlini kastederek şöyle buyurdu: ***"Alaçehre veya safran ile boyanmış elbiseyi giymeyin."***[606]

---

604 Kanaatimizce Tahâvî burada, "güneş altında kalmak, gölgelenmemek" anlamına gelen "dahan/dahven" masdarının mazi (geçmiş zaman) ve muzari (şimdiki/geniş zaman) kalıpları arasındaki farka işaret etmek istemektedir. Bu masdar, iddia sahibinin naklettiği hadiste geçtiği lafzıyla "dahiye" tarzındaki mazi sigasıyla söylendiği zaman, "batıncaya kadarki süre zarfında, belli bir müddet güneş altında kalmış olmayı" ifade edebilmektedir. Çünkü geçmiş bir zamanı, olup bitmiş bir durumu anlatmaktadır. Ancak Tahâvî'nin işaret ettiği ve Hz. Peygamber'in söylemediğini belirttiği lafızda ise, aynı kelimenin muzari kalıbı olan "yedhâ" kelimesi geçmektedir ki bu da söz konusu işin güneş batıncaya dek devamlılığı anlamına gelir. Zira muzari fiili süreklilik bildirir. Tahâvî'nin bu yaklaşımına göre hadis, "ihramlının gün boyunca değil, sadece belli bir süre güneş altında kalmasının" bir fazilet olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Tahâvî'nin buradaki rivayetinin sened ve metninin tamamen aynısını kaynaklarımızda tespit edememiş olmamıza rağmen, benzer lafızlarla yer aldığı kaynakların bir kısmında bu fiil, muzari kalıbıyla da geçmektedir. bk. İbn Mâce, Menâsik 17. Hatta -bazı lafızları farklı olsa da- Tahâvî'nin senedindeki gibi Mutarrif'ten itibaren aynı senedle gelen rivayetlerde de "yedhâ" fiiliyle kaydedilmiştir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 70; Ebu'l-Kasım Temmâm, *el-Fevâid,* II, 276. (Çeviren)

605 Vers: Kırmızı ile sarı arası bir rengi olan, hoş kokulu bir bitki olup kumaş boyamada kullanılır. (Çeviren)

606 Müslim, Hac 2; Ebû Dâvûd, Menâsik 33; Nesâî, Menâsik 28.

١٢١٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1216- … Mâlik, Nâfi'den, o da İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[607]

١٢١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1217- … Yine Hammâd b. Seleme, Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını aktardı.[608]

١٢١٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1218- … Süfyân da Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını nakletti.[609]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* burada rivayet ettiğimiz şekliyle, alaçehre çiçeği veya safran ile boyanmış elbiseyi -sırf boyanmış olduğu alaçehre ya da safrandan dolayı- giymeyi yasakladığına göre, alaçehre veya safrandan elde edilen kokuyu sürünmek daha öncelikli olarak yasaklanmayı gerektirir. İlim adamları da bu konuda böyle düşünmüş ve ihtilaf etmemişlerdir. Ancak onlardan bir grup, alaçehre ya da safran ile boyanmış bir elbiseyle ilgili olarak, "İhramlının, yıkanmış bile olsa böyle bir elbiseyi giymesi mekruhtur" demişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu ise onlara bu hususta muhalefet ederek şöyle demektedirler: "Eğer bir elbisedeki alaçehre veya safran, (defalarca) yıkansa ve artık boyasının daha fazla azalamayacağı bir seviyeye inmiş olsa, o elbise, söz konusu bitkiyle boyanmadan önceki hükmüne döner." Bu konuda öne sürdükleri deliller ise şöyledir:

---

607 Mâlik, Hac 8; Buhârî, Hac 21; Müslim, Hac 1.

608 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 49.

609 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 53.

١٢١٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَ الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ الَّذِي ذَكَرْنَا فِي أَوَّلِ هَذَا الْفَصْلِ وَزَادَ: لَا أَنْ يَكُونَ غَسِيلًا.

1219- Fehd'in bize, Yahya b. Abdülhamid el-Hımmânî > Ebû Muâviye > Ubeydullah b. Ömer > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, bu meselenin başında zikrettiğimiz ilk hadisin[610] aynısını rivayet etmiş ve şu eklemeyi yapmıştır: ***"Yıkanmış olması müstesna."***[611]

١٢٢٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ صَالِحٍ الْأَزْدِيُّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1220- İbn Ebî İmrân bize, Abdurrahman b. Sâlih el-Ezdî el-Kûfî > Ebû Muâviye isnadıyla ilgili hadisin aynısını zikretti.[612]

***

İbn Ebî İmrân bize dedi ki: Yahya b. Maîn'in, el-Hımmânî'nin bu hadisi diğer ravilerden farklı şekilde söz konusu istisnayı ekleyerek rivayet etmesine hayret ettiğini gördüm. Abdurrahman b. Salih de ona (Yahya b. Maîn'e) "Benim Ebû Muâviye yoluyla aktardığım bu rivayet, tıpkı el-Hımmânî'nin Ebû Muâviye'den aktardığı gibidir" dedikten sonra hemen seğirtti ve kendi aslî nüshasını alıp geldi. O nüshadan bize Ebû Muâviye > Ubeydullah > Nâfi' > İbn Ömer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığı rivayeti, el-Hımmânî'nin Ebû Muâviye'den naklettiği şekliyle aktardı. Yahya b. Maîn de bunu ondan alıp kaydetti.

Bu hadiste ilgili istisna bulunduğuna göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihramlıya, alaçehre ve safran ile boyanmış elbise giymeyi yasaklama gerekçesinin, bizatihi elbisenin kendisi değil, üzerindeki alaçehre veya safran olduğu kesinlik kazanmaktadır. Eğer (bu boya) elbiseden silinip temizlenir de artık elbisede ondan bir iz kalmazsa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bununla ilgili daha önceki yasağı da ortadan kalkar ve eski mübahlığına geri döner. Bu konuda Süleyman'ın bize babasından, onun da

---

610 Bk. 1215 no'lu hadis.

611 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 41; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 137.

612 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 137.

Muhammed yoluyla Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de böyle söylüyorlardı. Bu görüş aynı zamanda Saîd b. el-Müseyyeb, Tâvus ve İbrahim'den de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٢٢١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُحْرِمَ، وَلَيْسَ لِي إِلَّا هَذَا الثَّوْبُ، ثَوْبٌ مَصْبُوغٌ بِزَعْفَرَانٍ قَالَ: آللهُ مَا تَجِدُ غَيْرَهُ؟ فَحَلَفَ، قَالَ: اغْسِلْهُ وَأَحْرِمْ فِيهِ.

1221- ... Şu'be'nin Ebû Bişr yoluyla Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, bir adam ona (Saîd b. el-Müseyyeb'e) gelerek "Ben ihrama girmek istiyorum. Ancak şu safranla boyanmış elbiseden başka elbisem de yok" dedi. Saîd de "Allah aşkına, gerçekten başka hiçbir elbisen yok mu?" diye sordu. Adam olmadığına dair yemin edince de şöyle dedi: "Onu yıka ve onunla ihrama gir."[613]

١٢٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: إِذَا كَانَ فِي الثَّوْبِ زَعْفَرَانٌ أَوْ وَرْسٌ فَغُسِلَ، فَلَا بَأْسَ أَنْ يُحْرِمَ فِيهِ.

1222- ... Süfyân'ın Leys'ten rivayet ettiğine göre, Tâvus dedi ki: "Eğer bir elbisede safran veya alaçehre çiçeğinin boyası varsa ve yıkanmışsa, onunla ihrama girmekte bir sakınca yoktur."[614]

١٢٢٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

1223- ... Yine Süfyân, el-Muğire yoluyla İbrahim'den bu görüşün aynısını nakletmiştir.[615]

***

613 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 137.

614 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 137.

615 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 137.

Öte yandan Mâlik'ten de bu konuda benzer bir görüş rivayet edilmektedir:

١٢٢٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سُئِلَ مَالِكٌ عَنْ ثَوْبٍ مَسَّهُ طِيبٌ، ثُمَّ ذَهَبَ رِيحُ الطِّيبِ مِنْهُ، هَلْ يُحْرِمُ فِيهِ؟ قَالَ "نَعَمْ، لَا بَأْسَ بِذَلِكَ مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ صِبَاغٌ وَرْسٍ أَوْ زَعْفَرَانَ.

1224- Yunus'un bize aktardığına göre, İbn Vehb dedi ki: Mâlik'e, "Koku sürülmüş, ancak daha sonra kokusu kalmamış bir elbiseyle ihrama girilir mi?" diye soruldu. O da "Evet, üzerinde alaçehre veya safran boyası olmadığı sürece sakıncası yoktur" cevabını verdi.[616]

***

Erkeklerin ihramlıyken koku sürünmeleri ve ihramlının kullanması yasaklanan kokuların sürülmüş olduğu elbiseleri giymeleriyle ilgili hüküm böyledir.

Kadınların ihramlıyken koku sürünmeleri ve ihramlılara mekruh sayılan kokuların sürüldüğü ve yıkanmamış olan elbiseleri giymeleriyle alakalı hükümlere gelince; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hususta şöyle diyorlardı: "Kadınlar da bu konuda tamamen erkekler gibidir." Nitekim buna dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bazı sahâbîlerinden birtakım rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٢٢٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: الْمُهِلَّةُ لَا تَلْبَسُ ثِيَابَ الطِّيبِ، وَتَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمُعَصْفَرَةَ مِنْ غَيْرِ طِيبٍ.

1225- ... İbn Cüreyc dedi ki: Ebu'z-Zübeyr bana, Câbir'i şöyle derken işittiğini haber verdi: "İhramlı kadın, koku sürülmüş elbise giyemez. Aspurla (yalancı safranla) boyanmış, ancak kokusu olmayan elbiseyi ise giyebilir."[617]

***

616 Mâlik, Hac 11.

617 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 59.

Diğer bir rivayet ise şöyledir:

١٢٢٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهَا كَانَتْ تَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمُعَصْفَرَاتِ، وَهِيَ مُحْرِمَةٌ، لَيْسَ فِيهَا زَعْفَرَانٌ.

1226- … Hişâm b. Urve'nin, babası (Urve) yoluyla Esmâ bint Ebî Bekir'den rivayet ettiğine göre, Esmâ, ihramlıyken içinde hakikî safran olmayan, aspurla boyanmış elbiseleri giyiyordu.[618]

***

İşte Câbir ve Esmâ bint Ebî Bekr, aspurla boyanmış elbiseleri safranla boyanmış elbiselerin hükmünden farklı tutmuş ve ihramlı kadının aspurla boyanmış elbise giymesini mübah kılarken, safranla boyanmış olanına ruhsat tanımamışlardır. Bize göre bu sahâbîler, aspurun bir çeşit koku olmadığı kanaatindeydiler. Ayrıca onların görüşüne göre bu bitki, ihramın ne ihramlı erkeklere ne de kadınlara getirdiği yasaklardan biriydi. Bir grup ilim adamı da bu görüşü benimsemiştir. Ancak Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed, aspurun koku hükmünde olduğu kanaatini taşıyor ve ihramlı erkek ve kadınlara diğer kokuları mekruh saydıkları gibi bu kokuyu da mekruh görüyorlardı. Nitekim onların bu kanaatini bize Süleyman b. Şuayb, babasından, o da Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan; ayrıca yine babası kanalıyla Muhammed'den rivayet etmiştir.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettileri noktayı incelediğimizde şunu gördük: (Hakiki) safran, hem ihramlıyken hem ihram dışı hâllerin hepsinde erkeklere mekruhtur. Bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadisler ise şöyledir:

١٢٢٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَنْ يَزْعَفِرَ الرَّجُلُ.

618 Mâlik, Hac 11.

1227- ... Abdülvâris b. Saîd'in Abdülaziz b. Suheyb'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, erkeğin safran sürünmesini yasakladı."[619]

١٢٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1228- ... Yine Hammâd b. Zeyd, Abdülaziz b. Suheyb > Enes yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[620]

***

Oysa aspur (yalancı safran) böyle değildir. Çünkü o, erkeklere ihram öncesi mübahtır ve hükmü de hakikî safranın hükmünden farklıdır. Buna kıyasen, (aspurun) ihram hâlinde de aynı şekilde olması ve oradaki hükmünün de safranın hükmünden farklı olması gerekir. Dolayısıyla ihramlı kadın ve erkeklere, ihramdan önce mübah olduğu gibi ihram hâllerinde de mübah olması lazımdır. Şu da var ki biz, görüş ve davranışları örnek edinilen bir şahsın, insanların kendisini (rahatlıkla) görebileceği ihramlı bir durumda (aspur sürülmüş) böyle bir elbiseyi giymesini de hoş karşılamamaktayız. Zira bu yolla insanların, hakikî safran ve alaçehreyle boyanmış elbiseleri giyme yasağını çiğneyerek "Biz filancayı, ihramlı olduğu hâlde boyalı elbise giyerken gördüğümüz için böyle yaptık" demeleri endişesi vardır. Kanaatimizce bu durum, Ömer *radıyallahu anh*'ın, üzerinde kırmızı çamurla (meder) boyanmış bir elbise gördüğü Talha b. Ubeydullah *radıyallahu anh*'a hitaben söylediği şu söze benzemektedir:

١٢٢٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَسْلَمَ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، يُحَدِّثُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ رَأَى عَلَى طَلْحَةَ ثَوْبًا مَصْبُوغًا، وَهُوَ مُحْرِمٌ، فَقَالَ عُمَرُ: مَا هَذَا الثَّوْبُ الْمَصْبُوغُ يَا طَلْحَةُ؟، قَالَ طَلْحَةُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّمَا هُوَ مَدَرٌ، فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّكُمْ أَيُّهَا الرَّهْطُ أَئِمَّةٌ يَقْتَدِي بِكُمُ النَّاسُ، فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا جَاهِلًا رَأَى هَذَا الثَّوْبَ لَقَالَ: إِنَّ طَلْحَةَ قَدْ كَانَ يَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمُصَبَّغَةَ فِي الْإِحْرَامِ، فَلَا تَلْبَسُوا أَيُّهَا الرَّهْطُ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الثِّيَابِ الْمُصَبَّغَةِ.

---

619 Buhârî, Libâs 32; Müslim, Libas 77; Nesâî, Zinet 74.

620 Tirmizî, Edeb 51.

1229- ... Nâfi'in, Ömer b. el-Hattâb'ın azadlı kölesi Eslem'den işitmek suretiyle Abdullah b. Ömer'den aldığı rivayete göre, Ömer, Talha'nın, ihramlı olduğu bir sırada üzerinde boyalı bir elbise görünce "Talha! Bu boyalı elbise de ne?" diye sordu. Talha da "Ey Mü'minlerin emiri! Bu sadece kırmızı çamur (boyası)" diye cevapladı. Bunun üzerine Ömer şunları söyledi: "Kuşkusuz özellikle sizler, insanların örnek edindiği önderlersiniz. Cahil bir adam şu elbiseyi bir görse, 'Talha, ihramlıyken boyalı elbiseler giyiyordu!' diyecektir. Onun için özellikle siz, bu türden boyalı kıyafetleri giymeyin."[621]

***

Görüldüğü gibi davranışları örnek edinilen her erkeğin, Ömer *radıyallahu anh*'ın endişesi gibi bir endişeyle hareket etmesi ve ihramlıyken giyim-kuşamına dikkat etmesi gerekmektedir. Aynı şey örnek gösterilen kadınlar için de geçerlidir. Onlar da ihramlıyken bu tür elbiseleri giymemelidirler.

Bu noktada birileri şunu sorabilir: "Eğer alaçehre ve safran, erkeğin ihram öncesinde bile kullanması yasaklanan şeylerdense, ihram hâllerinde ayrıca yasaklanmasının ne anlamı var? Zira ihramlı insanlara, sadece daha önce mübah kılınan şeyler yasaklanır. Mesela; koku sürünme, gömlek giyme ve benzeri durumlar, ihramlıya, ihram öncesi mübah olduğu hâlde yalnızca ihrama girmesi durumunda getirilen yasaklardandır."

Bu konuda ona vereceğimiz cevap şudur: Yasak bazen, senin de belirttiğin üzere, henüz bir engel konulmadan önce mübah sayılan şeylerde olabileceği gibi bazen de mekruh sayılan şeylerde olabilir. Böylece (mübah olan konuda) yasak ve engel getirilmiş, (mekruh olanda ise) hüküm pekiştirilmiş olur. Ayrıca (daha önce de) mekruh sayılanları, engel konulduktan sonraki hâllerde çiğneyen bir kimse, engel konulmadan önce mübah iken daha sonra yasaklanan şeyleri çiğneyen kimsenin (ceza olarak) üzerine düşen yükümlülüğün aynısını yerine getirmekle mükellef olur. Bu konudaki örneklerden biri şöyledir: Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den (bugüne kadar) süregelen geçerli sünnetin, erkeklere ipek giymeyi haram kıldığını ve ihramlılara da gömlek giyme yasağı getirdiğini görmekteyiz. Bu durumda (ihram yasakları) kapsamına, ihram öncesi giyilmesi yasaklanmış olan ipek girdiği gibi ipek dışında ihram öncesi giyilmesi mübah sayılan şeyler de girmektedir. Zira dikkat edersen, bir kişi, ihramlıyken ipek gömlek giyecek olursa, gömleğin ipek olmaması hâlinde ödemesi gereken fidyenin aynısını öder. Buna göre ipek gömlekler, sırf ihramdan önce de giyilmesi haram

621 Mâlik, Hac 10.

olduğu için ihramda giyilmesi yasaklanmış (ipek olmayan) gömleklerden ayrı değerlendirilmemiştir. Eğer durum böyle olsaydı ve (ihram) yasağının kapsamına (sadece ipek) dışındaki gömlekler girseydi, o zaman ihramlıyken ipek giyen birinin, (ihramdan önce de ipek kullanımı için konulmuş) ilk yasağın geçerliliğinden dolayı herhangi bir şekilde sorumlu tutulmaması gerekirdi. Kaldı ki ilk yasağı çiğneyenin ödemesi gereken bir fidye de yoktur. Çünkü fidyeyi gerektiren husus, ihram hâlinde giyilmesi yasaklanan o kıyafettir. Aynı şey ihram dışında da yasaklanmış olan alaçehre ve safran için geçerlidir. İhram hâllerinde bunlara getirilen yasak, haklarında geçerli olan daha önceki yasağa rağmen, sadece ihrama girmiş olmaktan kaynaklanmaktadır.

Öte yandan dikkat edersen Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanı öldürmeyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse yaptığı işin vebalini tatması için öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder. Yahut (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nisbette fakirleri doyurmak, ya da onun dengi oruç tutmaktır..."***[622] buyurarak ihram hâllerinde av hayvanı öldürmeyi yasaklamaktadır. Ayrıca bize, ihramdan önce başkasının mülkünde bulunan av hayvanını öldürme yasağı da konulmuştur. Eğer bir ihramlı, ihrama girmemiş bir adamın sahibi olduğu bir avı öldürecek olursa, bu durumda o avın değerini, sahibine tazmin etmeli ve kendisiyle Rabbi arasındaki bir hakkı çiğnemiş olmanın ve (vicdanî) bir sorumluluğun gereği olarak (âyette sözü edilen) "cezasını" ödemelidir. Eğer (âyette) kastedilen, ihramdan önce kendisine mübah sayılan av hayvanı olsaydı, başkasının mülkündeki avı öldüren kimsenin herhangi bir "ceza" ödemesi gerekmezdi. Zira bu kişi, avı öldürme yasağı getiren ve içerisinde avı öldürenin yükümlü tutulduğu söz konusu cezanın bulunduğu âyetin kapsamı dışında kalmaktadır.

Eğer yukarıdaki soruyu soran kişi çıkıp da "İhramdan önce safranın hükmüyle aspurun hükümlerinin birbirlerinden farklılığını, ihramlıların aspurla boyanmış elbiseleri giymesinin mübah olmasının delili saydın. Oysa biz misk ve anberin de ihramdan önce mübah olduklarını; ancak ihram söz konusu olduğunda, safran ve alaçehre çiçeği gibi bunların da yasak kapsamına girdiğini görmekteyiz. Buna göre ihramdan önceki hükümlerinin farklılığı, ihram sonrası aynı hükme tabi olmalarına engel değildir. O hâlde aspurun da böyle olmasını niçin yadırgıyorsun ki?" diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir: Misk

622 Mâide 5/95.

ve anber, her ne kadar senin dediğin gibi de olsa, ihramın onlara getirdiği yasağın sebebi, "güzel koku" olmalarıdır. Güzel kokunun ilgili şahsa helal sayıldığı ihram öncesi dönemde bu kokular mübah iken, koku sürünmenin haram sayıldığı hâllerde ise haram olmuşlardır. Aspurun ise bir "koku" cinsi olduğunu tespit edebilmiş değiliz. Zira insanların bunu güzel koku olarak kullandıklarını görmediğimiz gibi bizden önce hiç kimseden böyle bir bilgi ve teâmül de bize ulaşmamıştır. Dolayısıyla sözünü ettiğin misk ve anberin yasaklanmasını gerektiren illet, bu ikisine benzeterek bize karşı öne sürdüğün aspurda bulunmamaktadır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا...﴾

"...KARA AVI İSE, İHRAMLI BULUNDUĞUNUZ SÜRECE SİZE HARAM KILINDI..."[623] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Deniz avı ve onu yemek, size ve yolculukta olanlarınıza yiyecek olmak üzere helal kılındı. Kara avı ise, ihramlı bulunduğunuz sürece size haram kılındı..."***[624] İlim adamları bu âyette ihramlıya haram kılınan "av"dan neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Onlardan bir grup "Allah *azze ve celle*'nin, birtakım hadislerde Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle mübah kıldığını belirttiği hususlar dışında kalan bütün av hayvanlarıdır" diyerek buna dair şu hadisleri rivayet etmişlerdir:

١٢٣٠ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَتْ حَفْصَةُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ يَقْتُلُهُنَّ الْمُحْرِمُ: الْغُرَابُ، وَالْحِدَأُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْعَقْرَبُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

1230- İsa b. İbrahim el-Gâfıkî'nin bize, Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb > Abdullah b. Vehb > Yunus > İbn Şihâb yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) dedi ki: Hafsa şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İhramlının öldürebileceği beş hayvan şunlardır: Karga, çaylak, fare, akrep ve yırtıcı köpek/hayvan."***[625]

---

623 Mâide 5/96.

624 Mâide 5/96.

625 Buhârî, Cezâu's-Sayd 7; Müslim, Hac 73.

١٢٣١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1231- Yine bize er-Rabî' el-Cîzî, Ebû Zür'a > Yunus yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti.

١٢٣٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ؟ فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1232- ... Yine Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ihramlının neler öldürebileceği soruldu" diyerek ilgili hadisi aynı şekilde zikretti.[626]

١٢٣٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1233- ... Hammâd b. Seleme de Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını rivayet etti.[627]

١٢٣٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1234- Yunus bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'ten, o da Nâfi' ve Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde nakletti.[628]

١٢٣٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

---

626 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 3.

627 Müslim, Hac 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 48, 65; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 209.

628 Mâlik, Hac 88, 89; Buhârî, Cezâu's-Sayd 7; Müslim, Hac 76, 79.

1235- Yezid b. Sinan da bize el-Ka'nebî > Mâlik > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[629]

***

(İlgili görüş sahipleri) dediler ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hadiste (öldürülmesini) mübah kıldığı beş hayvanın dışında kalanlar ise, ihramlıya, ihramlı olduğu hâllerde haramdır. Ayrıca bunlar, daha önce okuduğumuz ve yenilmesi helal olan ve olmayan avlardan bahseden âyetin kapsamına da girmektedir." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

Diğer bir grup âlim ise şöyle demiştir: "Bu âyetin kapsamına giren av türleri, sadece ihramdan önce öldürülmesi helal olan av hayvanlarıdır. Bunların haricindeki azı dişli yırtıcılar ve pençeli kuşlar ise bu âyetin kapsamına girmemektedir. Zira bunların haram oluşu, ihramdan da öncedir. Ayrıca ihram öncesinde bunlara şer'î ölçülere göre uygulanan boğazlama işlemi de bunları helal kılmamaktadır." Şâfiî de bu görüşü savunanlardandır.

Bu meselede ilk görüş sahiplerinin onun (Şâfiî) aleyhine öne sürdükleri delillerden biri şudur: Biz bir adamın, ihramdan önce, şer'î ölçülere uygun şekilde boğazlanabilen ve yiyebileceği hayvanları avlamasının caiz olduğunu görmekteyiz. Ayrıca yiyemeyeceği ve şer'î ölçülere uygun tarzda boğazlanamayan hayvanları da avlanmada kullandığı köpeklerine, doğan ve şahinlerine yedirmek üzere avlaması da caizdir. Bunlar o kişi için mübah ve helaldir. Her iki türe de "av" denilmektedir. Bu durumda eğer her ikisine de "av" ismi verilebiliyorsa ve ihramdan önce, sözünü ettiğimiz şekilde bizzat yemek ya da ondan yararlanmak maksadıyla bunları avlamak mübah ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in istisna ettikleri dışında hiçbir şey okuduğumuz âyetin kapsamı dışına çıkmamaktadır. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ihram hâllerinde belirli sayıdaki birtakım hayvanların öldürülmesini mübah kılarken, sadece bu sınırlı sayıya dâhil olan av hayvanlarını, (âyetteki avlanma yasağı) kapsamının dışına çıkarmıştır. Aksi hâlde belirli bir sayıdan söz etmesinin hiçbir anlamı olmazdı. Bu söylediklerimizden hareketle şu husus kesinlik kazanmaktadır: Allah *azze ve celle*'nin, rivayet etmiş olduğumuz ilgili hadiste Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle mübah kılmış olduğu

629 Mâlik, Hac 89; Buhârî, Cezâu's-Sayd 7; Müslim, Hac 76.

av hayvanları dışında bir ihramlıya, ihramlı olduğu sırada hiçbir av hayvanı helal değildir.

Şu kadar var ki âlimler, ilgili hadiste öldürülebileceğinden söz edilen saldırgan ve yırtıcı köpek/hayvanın (el-kelbu'l-akûr) ne olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir grup "O, aslandır" diyerek bu görüşü Ebû Hureyre'ye dayandırmıştır. Şöyle ki:

١٢٣٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: الْكَلْبُ الْعَقُورُ الأَسَدُ.

1236- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd > Züheyr b. Muhammed > Zeyd b. Eslem yoluyla Ebû Sâlih'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: "el-Kelbu'l-akûr, aslandır."[630]

١٢٣٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنِ ابْنِ سِيلَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، مِثْلَهُ.

1237- Yine İbn Ebî Dâvûd bize, Saîd b. Mansûr > Hafs b. Meysere > Zeyd b. Eslem > İbn Sîlân[631] kanalıyla Ebû Hureyre'den bu görüşün aynısını rivayet etti.[632]

***

Bu görüş sahipleri "Aynı şekilde saldırgan ve yaralayıcı nitelikteki yırtıcılar da kelb-i akûr sayılır" demişlerdir.

Diğer bir grup ise "el-Kelbu'l-akûr, herkesin bildiği sıradan köpektir" demiştir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu kanaati paylaşan âlimlerdendir. Bunlar (görüşlerinin gerekçesini) şöyle açıklamışlardır: Rasûlullah

630 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 164.

631 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim "İbn Şeybân" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu isim, yine Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde (II, 164) ve daha önce Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde (IV, 443) Abdullah b. Sîlân olarak geçmektedir. Bu şahsın isminin Câbir b. Sîlân veya İsa b. Sîlân ya da Abdürabbih b. Sîlân olduğu da söylenmektedir. Bu konuda İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzîb* ve *Takrîbu't-Tehzîb*'inde ilgili isimlerin geçtiği maddelere bakılabilir. (Çeviren)

632 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 443; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 164.

sallallahu aleyhi ve sellem öldürülmesine izin verdiği av hayvanlarını belirli bir sayıyla sınırlı tuttuğuna göre, eğer biz o hadiste kastettiği "el-kelb"i, saldırgan ve yaralayıcı nitelikte olan yırtıcı ve diğer hayvanlar şeklinde anlayacak olursak, bu durumda ilgili hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in adını verdiği ve beş sayısıyla sınırlı tuttuğu, öldürülmesi mübah olan hayvanlardan daha fazlası o sayıya dahil olmaktadır. Oysa biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bir ihramlının, bu beş hayvan dışındaki saldırgan ve yaralayıcı nitelikte olan bir hayvanı öldürmesi hâlinde ona "ceza" yükümlülüğü getirdiğini görmekteyiz. Mesela; bunlardan biri, sırtlan hakkında Allah Rasûlü'nden rivayet edilen bir hadistir:

١٢٣٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَحَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، وَشَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخٍ، وَهُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، ثُمَّ اجْتَمَعُوا جَمِيعًا، فَقَالُوا قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ مِنَ الصَّيْدِ وَجَعَلَ فِيهَا إِذَا أَصَابَهَا الْمُحْرِمُ كَبْشًا.

1238- ... Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'in İbn Ebî Ammâr yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, sırtlan hakkında sorulan bir soruya ***"O da, av hayvanlarındandır"*** cevabını verdikten sonra ihramlının bu hayvanı avlaması hâlinde (ceza olarak) bir koç vermesi gerektiğine hükmetmiştir.[633]

١٢٣٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ زَاذَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قُضِيَ فِي الضَّبُعِ إِذَا قَتَلَهُ الْمُحْرِمُ بِكَبْشٍ.

1239- ... Mansûr b. Zâzân'ın, Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Sırtlan hakkında, bir ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde (ceza olarak) bir koç verilmesine hükmedilmiştir."[634]

---

633 Ebû Dâvûd, Et'ıme 31; İbn Mâce, Menâsik 90; Dârimî, Menâsik 90.

634 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 182-183; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 165; Beyhakî, *es-Sünenü'l-*

(İlgili görüş sahipleri sözlerine devam ederek) şöyle dediler: Buradan da anlıyoruz ki, "el-kelbu'l-akûr" tabiriyle, saldırgan ve yaralayıcı nitelikteki köpekler ve diğer hayvanlar değil, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu sözünde geçen ve herkesçe bilinen "köpek" kastedilmiştir: ***"Av veya sürü köpeği (kelb) dışında kim yanında bir köpek bulundurursa, her gün sevabından bir kırat eksilir."***[635]

Aynı şekilde ***"Bir köpek birinizin kap-kacağını yalayacak olursa, o kabı yedi kere yıkayın"***[636] hadisinde kastedilen de bu köpektir.

Üstelik sırtlan, daha fazla saldırgan ve yaralayıcı nitelikte ve sıradan bir köpeğe göre insanları öldürmeye, etlerini yemeye ve kanlarını içmeye daha yatkın olmasına rağmen Allah Rasûlü'nün köpekleri öldürmeyi emrettiği hadiste[637] de kastedilen bu (herkesin bildiği köpektir).

Yine söz konusu görüş sahipleri şöyle demektedirler: "Eğer el-kelbu'l-'akûr'dan kasıt, Ebû Hureyre'nin hadisinde belirtildiği üzere 'aslan' olsaydı, hareketleriyle insanoğluna büyük zararlar verebilen bir köpeğin bu hadisin kapsamı dışında kalması gerekirdi. Çünkü hadiste, insanoğluna en büyük zararı veren bir hayvandan (aslan) bahsedilmiş olması, ondan daha az zararlı olanını (doğal olarak) bu çerçevenin dışında bırakmaktadır."

Biz bu yaklaşımın doğru olduğunu düşünüyoruz.

Bu durumda biri çıkar da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sırtlan hakkında bir ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde bir ceza ödenmesini hükme bağlamıştır. Zira sırtlan, yenilmesi mübah kılınan hayvanlardandır. Dolayısıyla sırtlan, ihramdan önce yenilebilir bir av olmasına rağmen, ihramdan dolayı haram kılınmış bir hayvan olmaktadır" diyerek şu rivayeti de zikredecek olursa;

---

kübrâ, V, 183.

635 Buhârî, Bed'u'l-Halk 17; Müslim, Müsâkât 50-57. Kırat: Altın ve mücevher gibi kıymetli madenleri tartmaya mahsus olarak kuyumcuların kullandıkları tartı birimi olup Osmanlılarda dirhemin on altıda biri ağırlığında (0,20004687 gr.) bir ağırlık ölçüsüdür. Örfî ve şer'î olmak üzere ikiye ayrılır Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 244. (Çeviren)

636 Müslim, Tahâret 89; Ebû Dâvûd, Tahâret 37; Tirmizî, Tahâret 68.

637 Buhârî, Bed'u'l-Halk 17; Müslim, Müsâkât 43-49.

١٢٤٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ الْبُرْسَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَمَّارٍ، أَخْبَرَهُ، قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ عَنِ الضَّبُعِ، فَقُلْتُ: آكُلُهَا؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: أَصَيْدٌ هِيَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: أَسَمِعْتَ ذَلِكَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ.

1240- ... İbn Cüreyc'in Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den aktardığına göre, Abdurrahman b. Ebî Âmmâr[638] kendisine (Abdullah'a) şu bilgiyi vermiştir: Câbir b. Abdullah'a sırtlanla ilgili olarak "Onu yiyebilir miyim?" diye sordum. Bana "Evet, (yiyebilirsin)" cevabını verdi. "Peki, o bir av hayvanı mıdır?" dedim. "Evet" dedi. "Sen bunu (bizzat) Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duydun mu peki?" diye sordum. "Evet" diye karşılık verdi.[639]

***

İddia sahibi (buradan hareketle) "İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadiste sırtlanın yenilmesini mübah kılmıştır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hayvanın yenilmesini mübah kıldığını gösterecek bir açıklama bulunmamaktadır. Zira İbn Ebî Ammâr Câbir'e sadece "Onu yiyebilir miyim?" diye sormuş, Câbir de onun sorusuna cevap olarak "Evet" demiştir. Daha sonra İbn Ebî Ammâr, ona "O bir av hayvanı mıdır?" diyerek başka bir soru daha sorunca, Câbir ona da "Evet" cevabını vermiştir. Bunun üzerine (adı geçen kişi) "Sen bunu (bizzat) Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duydun mu peki?" diye sorunca, o da aynı şekilde "Evet" demiştir.

Burada Câbir'in hadisinden açıkça anlaşılan husus, İbn Ebî Ammâr'ın ona bizzat Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyup duymadığını sorduğu şey, o hayvanın bir av hayvanı olup olmadığı meselesidir. Zira Abdullah b. Ubeydullah b. Umeyr > Abdurrahman b. Ebî Ammâr[640] yoluyla Câbir'den rivayette bulunduklarından bahsettiğimiz İbn Cüreyc hadisi ile Cerîr b. Hâzim

---

638 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Abdurrahman b. Ebî Âmir" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu "Abdurrahman b. Ebî Ammâr" şeklindedir. Bununla ilgili olarak rivayetin, bir sonraki dipnotta yer alan kaynaklarına bakılabilir. (Çeviren)

639 Tirmizî, Hac 28; Nesâî, Hac 89; İbn Mâce, Sayd 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 322; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 164.

640 Daha önce de belirttiğimiz gibi eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Abdurrahman b. Ebî Âmir" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

hadisi[641] arasında şimdiye kadar (hadisin metnine ilişkin) bir farklılık söz konusu olmamıştır.

Eğer biri "Bu hadisin Atâ b. Ebî Rabâh yoluyla Câbir'den rivayet edilen versiyonuna göre ihramlının bu hayvanı yemesi mübah sayılmaktadır" diyerek buna dair;

١٢٤١ - حَدَّثَنَاهُ يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكَرْمَانِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الصَّائِغِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ صَيْدٌ، وَفِيهَا جَزَاءٌ كَبْشٌ مُسِنٌّ، وَتُؤْكَلُ.

1241- ... İbrahim es-Sâiğ'in Atâ yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sırtlan hakkında soru sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: ***"O bir av hayvanıdır. Onda (ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde) ceza olarak yaşını doldurmuş bir koç vardır. Ayrıca (bu av hayvanı) yenilebilir"***[642] rivayetini zikrederse, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadis de bir önceki hadisin taşıdığı anlamla paralellik arzetmektedir. Bu sebeple hadiste yer alan ***"Ayrıca (bu av hayvanı) yenilebilir"*** ifadesinin Câbir'e ait olma ihtimali vardır.

Üstelik bu meseleye ilişkin olarak daha önce naklettiğimiz ve Mansûr b. Zâzân'ın, Atâ yoluyla Câbir'den rivayet ettiği hadis de[643] bu ihtimali destekleyecek mahiyettedir. Zira Câbir o hadiste, sırtlan hakkındaki hükmü başkalarından aktarırken "Sırtlan hakkında, bir ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde, (ceza olarak) bir koç verilmesine hükmedilmiştir" demesine rağmen, o hayvana ilişkin bu hükmü verenlerin, yenilmesine de ruhsat tanıdıklarına dair herhangi bir görüşlerinden söz etmemiştir.

Ancak Süleyman'ın, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed şöyle diyorlardı: "Kurt köpeği, 'el-kelbu'l-akûr konumundadır. İhramlı, ihramlı olduğu esnada; ihramlı olmayan da harem sınırları dâhilinde, 'el-kelbu'l-akûr'u öldürdüğü gibi onu öldürebilir."

---

641 Bk. 1238 no'lu rivayet.

642 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 183; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 183.

643 Bk. 1239 no'lu rivayet.

Hâlbuki bu âlimlerin, sıradan köpeklerin saldırgan ve yaralayıcılığına benzer nitelikte veya ondan daha fazla saldırgan ve yaralayıcı olan diğer yırtıcı hayvanları, harem dâhilinde ve ihramlıyken öldürme bakımından normal köpeklerin hükmünde saymamış olmalarından dolayı, kurt köpeğini de bu hükme dahil etmemeleri gerekirdi. Ayrıca harem sınırları içinde ve ihramlıyken öldürülmelerine izin verilen "el-kelbu'l-akûr"un, özellikle, herkesçe bilinen sıradan "köpek" olarak anlaşılması ve davranışları bakımından ona benzeyen başka hayvanlar şeklinde yorumlanmaması lazım gelirdi. Zira dikkat edersen bu meseleye dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz ve harem dahilinde ve ihramlıyken öldürülebilecek hayvanların sayısından bahseden hadiste, karga ve çaylağın öldürülebileceği de ifade edilmiş olmasına rağmen, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed, ne akbabayı ne de diğer pençeli yırtıcı kuşları, karga ve çaylak gibi saymışlardır.

Şu da var ki (kurt köpeğinin de öldürülebileceği konusunda) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen ve -eğer sahihse- bu âlimlerden aktardığımız görüşü destekleyecek nitelikte bir hadis de tespit etmiş bulunmaktayız. Şöyle ki:

١٢٤٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَجْلَانِ، عَنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَ حَدِيثِ مَالِكٍ وَاللَّيْثِ، يَعْنِي أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ: الْعَقْرَبُ، وَالْحِدَيَا، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ فِي حَدِيثِهِ: الْحَيَّةُ، وَالذِّئْبُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

1242- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre bize, Saîd b. Ebî Meryem > Yahya b. Eyyûb > Muhammed b. el-Aclân > el-Ka'kâ b. Hakîm > Ebû Salih > Ebû Hureyre yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, Mâlik ve Leys'in hadisinin[644] benzerini yani Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Harem***

644 Tahâvî'nin burada Mâlik hadisinden 1234 ve 1235 no'lu rivayetleri kastettiği açık olmakla birlikte Leys hadisi diye bahsettiği rivayet, tespit edebildiğimiz kadarıyla *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da değil, *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (bk. II, 166) geçmektedir. Dolayısıyla müellif bu rivayeti bu esere de almış olduğunu zannetmiş olabildiği gibi müstensihten kaynaklanan bir hata sonucu kitaptan düşmüş de olabilir. Kanaatimizce ikinci ihtimal daha yüksektir. (Çeviren)

dahilinde öldürülebilecek beş hayvan şunlardır: Akrep, çaylak, fare, saldırgan ve yaralayıcı köpek/hayvan" buyurduğunu rivayet etmiş, ancak (Ebû Hureyre'nin) hadisinde "Yılan, kurt köpeği ve yaralayıcı köpek/hayvan" ilavesini yapmıştır.[645]

***

Bu hadisi Ali bize, Saîd'den bu lafızla rivayet etmiştir. Ayrıca rivayette, hadisin başında bahsedilen "beş" sayısı da aşılmıştır. Buna göre şöyle bir ihtimal söz konusudur: Bu konuyla alakalı olarak daha önce aktardığımız ve başkalarının harem sınırları dahilinde beş hayvanın öldürülebileceğine dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmiş oldukları hadisi, Ebû Hureyre de aynı şekilde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den dinlemiş olabilir. Daha sonra Ebû Hureyre'nin, Allah Rasûlü'nün harem dâhilinde yılan ve kurt köpeğini öldürme izni verdiğini de duymuş ve bunları diğer beşe dahil etmiş olması da mümkündür. Eğer durum, gerçekten böyleyse, kurt köpeği hakkındaki kanaat, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in o konudaki görüşleri gibi olacak demektir. Dolayısıyla gerek harem sınırları içinde, gerekse de ihramlıyken bu hayvanın öldürülmesinde bir sakınca olmayacaktır. Ancak biz bu hadisin, burada rivayet ettiğimiz tarzdaki lafzını sadece Yahya b. Eyyûb'un rivayetinde görmekteyiz.

Öte yandan biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gerek harem sınırları dâhilinde, gerekse de ihramlıyken karganın öldürülmesini mübah kıldığını aktarmış olmamıza rağmen, bu konuda rivayet ettiğimiz söz konusu hadislerde bunun hangi tür karga olduğu belirtilmemişti. Bu noktada biz, Saîd b. el-Müseyyeb'in Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği bir hadiste, Allah Rasûlü'nün bununla alaca kargayı (el-gurâbü'l-ebka)[646] kasdettiğini tespit ettik. Şöyle ki:

١٢٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ يَقْتُلُهُنَّ الْمُحْرِمُ: الْغُرَابُ الْأَبْقَعُ، وَالْحِدَأُ، وَالْفَارَةُ، وَالْعَقْرَبُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

---

645 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 190; Ebû Dâvûd, Menâsik 39.

646 el-Gurabü'l-ebka: Sırtında ve karnında beyaz benekleri bulunan bir karga türüdür. (Çeviren)

1243- ... Şu'be'nin, Katâde > İbnü'l-Müseyyeb > Âişe kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"İhramlının öldürebileceği beş hayvan şunlardır: Alaca karga, çaylak, fare, akrep ve saldırgan ve yaralayıcı köpek/hayvan."***[647]

***

Bu hadis, bu konuyla alakalı olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz diğer hadislere ilave bir bilgi içermekte ve Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer karga türlerini değil, özellikle alaca kargaları kasdettiğini haber vermektedir. Çünkü kargaların alaca olanları, çaylağın yaptığı gibi insanların yiyeceklerine ve daha başka ihtiyaçlarına zarar vermekte; alaca kargaların dışındakiler ise -ki bunların tekiline "ez-zâğ"[648] denilmektedir- bunların hiçbirini yapmamaktadır.

Aynı şekilde Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu hadiste öldürülmesi mübah sayılan kargaların, özellikle alaca karga olup diğerleri olmadığı görüşündedirler.

Diğer yandan ihramlıyken yırtıcı hayvanların öldürülmesinin haram olduğu görüşünü savunan ilim adamları, (kışkırtıcı herhangi bir müdahale olmamasına rağmen) yırtıcı hayvanın kendiliğinden başlattığı saldırı sebebiyle onu öldüren ihramlı hakkında da ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs'ın bize Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed "İhramlının böyle bir hayvanı öldürmesinden dolayı herhangi bir yükümlülüğü yoktur" diyorlardı. Ancak şunu da belirtiyorlardı: "Eğer (hayvanın herhangi bir saldırısı olmamasına rağmen) ihramlı kendiliğinden müdahaleyi başlatıp hayvanı öldürmüşse, o zaman (ceza olarak) kıymetini ödemekle mükelleftir. Ödenecek kıymet de bir 'dem'i[649] geçmemelidir."

---

647 Müslim, Hac 67; Nesâî, Hac 83; İbn Mâce, Menâsik 91; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 97, 203.

648 ez-Zâğ (ç. ez-Zîğân): Beyazımtrak, güvercin büyüklüğünde, leş yemeyip ekin ve zeytin yediği için "ekin veya zeytin kargası" olarak da bilinen, anavatanı Doğu Avrupa, Türkistan ve İran olan bir karga türüdür. Bk. *el-Mu'cemu'l-vasît*, z-v-ğ maddesi. (Çeviren)

649 Dem: Koyun ve keçi cinsinden olan ceza kurbanı. (Çeviren)

Ayrıca Muhammed b. el-Abbâs bize, Yahya b. Süleyman > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Züfer'in de şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Her iki durumda da[650] ihramlı, ceza ödemekle yükümlüdür."

Âlimler bu hususta ihtilaf ettileri için, biz de ihtilaf ettikleri noktaları inceledik ve "İhramlıların birtakım zaruretlerden dolayı av hayvanlarını öldürmelerinin doğurduğu keffaretler, -Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in dediği gibi- düşer mi, düşmez mi?" sorusunu sorduğumuzda şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle*, öncelikle ihramlının saçını tıraş etmesini haram kılmış, daha sonra da zaruret sebebiyle bunu mübah saymıştır. Ancak tanımış olduğu bu ruhsata rağmen ***"... Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başında bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç, sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye gerekir"***[651] ayeti gereğince o kişiyi keffaretle de yükümlü tutmuştur. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Ka'b b. Ucre el-Ensârî'ye bunu emretmiş ve onu, âyette sözü edilen keffaret çeşitlerinden birini tercih etmekte serbest bırakmıştır. Allah izin verirse biz bu meseleyi kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

Dolayısıyla ihramlıya daha önce haram olduğu hâlde zaruret sebebiyle mübah kılınan saçım tıraş etme meselesinde, zaruretten dolayı sadece günahın düşmesi söz konusudur, keffaretin değil. Bu meseleye kıyasen, ihramlıya, ihramlı olduğu sırada haram kılınan ve daha sonra ortaya çıkan bir zaruretten dolayı mübah hâle gelen diğer hususların da böyle olması; ihramlının üzerinden günahı düşürmesine rağmen, keffaret sorumluluğunu düşürmemesi gerekir. Buna göre Züfer'in görüşü sabit olmakta; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleri ise geçersiz hâle gelmektedir.

Ayrıca Züfer'in bu konudaki kanaatini benimsemeyi zorunlu kılan diğer bir delil de şudur: Biz (adı geçen) bu âlimlerin, uyku esnasında (farkında olmadan) bir av hayvanının üzerine yatıp ölümüne sebep olan bir ihramlının, uyku hâlinde işlediği suçlardan doğan günahlarının düştüğü, ancak ceza ödemesi gerektiği konusunda ihtilaf etmediklerini biliyoruz. Böyle birinin üzerinden kalem (uhrevî sorumluluk) kaldırılmış olmasına rağmen, ödemesi gereken ceza kaldırılmamış, aksine uyku sırasında işledikleri, uyanıkken yaptıklarının hükmüyle aynı kabul edilmiştir. Buna kıyasen ihramlıyken ya da harem sınırları dâhilinde zaruretten dolayı bir yasağı çiğneyen kimse, keffaretin gerekliliği ve zaruretlerin günahları düşürmesine rağmen keffaret yükümlülüğünü düşürmemesi açısından bakıldığında, zaruret hâli dışında o yasağı çiğnemiş olmasıyla aynı hükme tabidir.

---

650 Yani saldırıyı ister yırtıcı hayvan, isterse ihramlı başlatmış olsun, farketmez. (Çeviren)

651 Bakara 2/196.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾

"... VE O ESKİ EV'İ (KÂBE'Yİ) TAVAF ETSİNLER..."[652] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"İnsanlar içinde haccı ilan et; yaya olarak veya uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Ki kendileri için birtakım faydalara tanık olsunlar ve (Allah'ın) kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Onlardan yiyin, sıkıntı içinde bulunan fakire de yedirin. Sonra (bıyıklarını, tırnaklarını kesmek, sair temizlik gereklerini yapmak suretiyle) kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler"***[653] buyurmaktadır.

Bu âyette zikredilen tavafla ilgili ağırlıklı görüş, bayramın birinci günü (yevm-i nahr)[654] tavafı olmasıdır. Çünkü Allah *azze ve celle* burada öncelikle ***"Sonra (bıyıklarını, tırnaklarını kesmek, sair temizlik gereklerini yapmak suretiyle) kirlerini gidersinler"*** buyurmuş -ki bu da bayramın birinci gününden önce olamaz- ardından da ***"Adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler"*** emrini vermiştir.

Ancak Yüce Allah'ın, ***"ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler"*** buyruğunda, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözleri ve davranışlarıyla bizlere açıklamış olduğu "tavafı" kasdetmiş olması da mümkündür. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac niyetiyle ihrama girmiş bir vaziyette Mekke'ye geldiği esnada, Kâbe'yi tavaf etmiştir. Bu konuda ondan rivayet edilen bir hadis şöyledir:

---

652 Hac 22/29.

653 Hac 22/27-29.

654 Yevmü'n-nahr: Kurbanların kesildiği Zilhicce'nin onuncu günüdür. (Çeviren)

١٢٤٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَدَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى جَابِرٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَثَ تِسْعَ سِنِينَ لَمْ يَحُجَّ، ثُمَّ أُذِّنَ فِي النَّاسِ بِالْعَاشِرَةِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاجٌّ، فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ بَشَرٌ كَثِيرٌ يَلْتَمِسُونَ أَنْ يَأْتَمُّوا بِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَخَرَجْنَا حَتَّى أَتَيْنَا ذَا الْحُلَيْفَةِ، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ، ثُمَّ رَكِبَ الْقَصْوَاءَ حَتَّى إِذَا اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ، وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا، عَلَيْهِ يَنْزِلُ الْقُرْآنُ، وَهُوَ يَعْرِفُ تَأْوِيلَهُ، مَا عَمِلَ مِنْ شَيْءٍ عَمِلْنَا بِهِ، فَأَهَلَّ بِالتَّوْحِيدِ، وَأَهَلَّ النَّاسُ بِهَذَا الَّذِي يُهِلُّونَ بِهِ، وَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا، وَلَزِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَلْبِيَتَهُ، قَالَ جَابِرٌ: لَسْنَا نَنْوِي إِلَّا الْحَجَّ، لَسْنَا نَعْرِفُ الْعُمْرَةَ -حَتَّى إِذَا كُنَّا عَلَى آخِرِ طَوَافٍ عَلَى الْمَرْوَةِ، قَالَ: إِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا سُقْتُ الْهَدْيَ، وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، فَمَنْ كَانَ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ، وَلْيَجْعَلْهَا عُمْرَةً، فَحَلَّ النَّاسُ وَقَصَّرُوا إِلَّا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ.

1244- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Esed > Hâtim b. İsmail el-Medenî yoluyla Ca'fer b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, babası (Muhammed b. Ali b. Hüseyin) dedi ki: Câbir'in yanına girdik ve ona Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccını sordum. Şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccetmeksizin dokuz yıl boyunca durdu, onuncu yıl olunca da Allah Rasûlü'nün haccedeceği insanlara ilan edildi. Bunun üzerine Medine'ye birçok insan geldi. Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e uyma ve onun gibi davranma çabası içerisindeydiler. Derken yola çıktık ve Zülhuleyfe'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (oradaki) mescidde namaz kıldı. Ardından (devesi) Kasvâ'ya bindi ve devesi onu el-Beydâ tümseğine kadar çıkardı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aramızda bulunuyordu; Kur'ân ona iniyor ve o, onun te'vilini biliyordu. (Bu sebeple) o ne yaparsa, biz de onu yapıyorduk. Derken Allah Rasûlü,

tevhid ifadeleriyle sesini yükseltmeye, telbiye getirmeye başladı.[655] İnsanlar ise, hâlen getirmekte oldukları o telbiyeyi getirdiler.[656] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu konuda onlara karşı çıkmadı ve (alışageldikleri telbiye tarzına) herhangi bir şey eklemedi;[657] kendi telbiyesine devam etti."

Câbir dedi ki: "Biz sadece hacca niyetlenmiştik; umrenin ne olduğunu bilmiyorduk. Nihayet Merve üzerinde son tavafımızı yaparken (Allah Rasûlü) şöyle buyurdu: ***'Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim. Şimdi yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac niyetlerini umreye çevirsinler!'*** Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve yanında hedy kurbanı getirmiş olanlar haricindeki herkes ihramdan çıkıp saçlarını kısalttılar."[658]

١٢٤٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، وَفَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

655 Müslim'in (Hac, 147) rivayetinin bu kısmında "*Lebbeyk Allahümme lebbeyk; lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve mülk. Lâ şerîke lek*" ilavesi bulunmaktadır. (Çeviren)

656 Farklı lafızlara sahip bu telbiyeler için daha önce geçen 1152, 1153, 1154 ve 1155 no'lu rivayetlere bakılabilir. (Çeviren)

657 Eserin yazma ve matbu nüshalarında bu cümle, "Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* herhangi bir şey eklemedi" manasına gelen "lem yezid Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şey'en" şeklinde bir cümle olarak yer almaktadır. Bu rivayet, Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'ın basılı nüshalarında aynı senedle iki yerde geçmektedir. İlkinde (II, 140) "lem yezid Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ale'n-nâsi şey'en" olarak; ikinci yerde ise (II, 190) "Allah Rasûlü, halkın alışageldiği telbiye tarzının hiçbir şeyine karşı çıkmadı" anlamındaki "lem yerudde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aleyhim şey'en" lafzıyla geçmektedir. Ehlince malum olduğu üzere Arapça'da "lem yezid "ile "lem yerudde' lafızlarının yazılışları arasında nokta ve hareke dışında hiçbir fark yoktur. Dolayısıyla her iki şekilde de okunması mümkündür. Ancak aynı rivayetin Müslim'deki versiyonunda geçen (Hac, 147) "lem yerudde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aleyhim şey'en minhu" cümlesini dikkate alacak olursak, buradaki "lem yerudde"yi "lem yezid" olarak okumamız mümkün olmayacaktır. Zira cümlenin sonundaki harf-i cerli zamir (minhu), buna engeldir. Buna göre anlam, "Allah Rasûlü, ondan (halkın alışageldiği telbiye tarzından) hiçbir şeye karşı gelmedi, onun hiçbir şeyini reddetmedi" şeklinde olmaktadır. Fakat bu rivayetteki "minhu" lafzının da bizzat sahâbî raviye mi yoksa o seneddeki diğer ravilere mi ait olduğu sorusu önemlidir. O sebeple biz cümleyi, her iki anlamı da dikkate alarak tercüme etmeyi uygun gördük. (Çeviren)

658 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; Nesâî, Hac 51; İbn Mâce, Menâsik 84.

1245- Yine Muhammed b. Huzeyme ve Fehd b. Süleyman bize, Abdullah b. Salih > el-Leys b. Sa'd > İbnu'l-Hâd yoluyla Ca'fer b. Muhammed'den, onun isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet ettiler.[659]

١٢٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا، وَلَا نَرَى إِلَّا أَنَّهُ الْحَجُّ، فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ طَافَ وَلَمْ يَحِلَّ، وَكَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، فَطَافَ مَنْ مَعَهُ مِنْ نِسَائِهِ وَأَصْحَابِهِ، وَحَلَّ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ الْهَدْيُ.

1246- ... İbrahim'in, el-Esved kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "(Medine'den) yola çıktık. Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'ye vardığında tavaf etti, ancak ihramdan çıkmadı. Yanında da hedy kurbanı vardı. Eşleri ve ashâbı da onunla birlikte tavaf ettiler. Yanlarında hedy kurbanı getirmeyenler ise ihramdan çıktılar."[660]

١٢٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ نَصْرُخُ بِالْحَجِّ صُرَاخًا، فَلَمَّا قَدِمْنَا - يَعْنِي مَكَّةَ - طُفْنَا، وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا عُمْرَةً إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، فَلَمَّا كَانَ عَشِيَّةُ عَرَفَةَ أَهْلَلْنَا بِالْحَجِّ.

1247- ... Dâvûd'un, Ebû Nadra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd dedi ki: "Hac için avazımızın çıktığı kadar yüksek sesle telbiye getirerek Medine'den çıktık. Mekke'ye vardığımızda da tavaf ettik. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Yanında hedy kurbanı bulunanlar hariç, diğerleri bu hac niyetlerini umreye çevirsinler'*** buyurdu. Arafat'tan bir gün öncesinde de[661] hac için (ihrama girip) telbiye getirdik."[662]

659 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 190.

660 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 128, 129; Nesâî, Hac 48.

661 Bugüne "Terviye günü" denilmektedir. Terviye sözlük anlamı itibariyle "suya kandırma" demektir. Hacıların Arafat'a çıkmak üzere develerini sulayıp azıklarını tedarik etmeleri sebebiyle Zilhicce'nin sekizinci gününe "Terviye günü" denilmiştir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 457. (Çeviren)

662 Müslim, Hac 211, 212; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 71, 75.

Ebû Ca'fer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbından gelen bu rivayetlere göre, Allah Rasûlü ve sahâbîler, Mekke'ye girdikten sonra ve Arafat vakfesinden önce hac niyetiyle tavaf etmişlerdir. Bir grup âlimin dışında bütün ilim adamları bu görüşü benimsemektedirler. Söz konusu grup ise, hac için ihrama giren kimsenin, hac niyetiyle Kâbe'yi tavaf etmesinin, ancak Arafat vakfesini yaptıktan sonra gerekli olduğu kanaatini savunarak şöyle demektedir: "Eğer Arafat vakfesini yapmadan Kâbe'yi tavaf edecek olursa, bu fiilinden dolayı haccından ve ihramdan çıkmış sayılır. Nitekim bu konuda rivayet etmiş olduğumuz hadislerde de zikrettiğimiz üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı da Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emriyle Arafat'ta vakfe yapmadan önce hac niyetiyle Kâbe'yi tavaf ettikleri için ihramdan çıkmışlardı."

Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'yi tavafına dair pek çok rivayet bulunmasına rağmen biz bunlardan, daha önce de bahsettiğimiz hadisleri seçip diğerlerini bıraktık. Zira diğerlerinde bizim aradığımız şeye ilişkin hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Ayrıca almadığımız rivayetler arasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'yi yedi şavt tavaf ettiği ve bunların ilk üçünde Hacer-i Esved'den başlayıp tekrar aynı noktaya gelene kadar remel yaptığı[663] belirtilmekte; ancak Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunu Arafat vakfesinden önce mi yoksa sonra mı yaptığına dair bir açıklama bulunmamaktadır.

Yine ilgili rivayetlerin bir kısmında, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, söz konusu tavafı, Mekke'ye vardığı anda (tavaf-ı kudûm) yaptığı belirtilmekte fakat orada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu ihramının hac niyetiyle mi yoksa umre niyetiyle mi olduğuna ilişkin bir izah yapılmamaktadır. Şu da var ki hac niyetiyle yapılacak tavafın, Arafat vakfesinden sonraya ertelenmesi gerektiği görüşünü benimseyenler, "Eğer kişi, Arafat vakfesi yapmadan hac niyetiyle Kâbe'yi tavaf edecek olursa, hacdan çıkıp umreye girenlerin hükmünde olur" diyerek bu konuda İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayeti delil göstermektedirler:

١٢٤٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ بْنِ الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: وَأَخْبَرَنَا عَطَاءٌ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، كَانَ يَقُولُ: لَا يَطُوفُ أَحَدٌ بِالْبَيْتِ حَاجٌّ وَلَا غَيْرُهُ إِلَّا حَلَّ، قُلْتُ لَهُ: مِنْ أَيْنَ كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَأْخُذُ ذَلِكَ؟ قَالَ: مِنْ

663 Remel: Erkeklerin tavafta kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalımlı ve çabuk yürümeleridir. (Çeviren)

قبل قول الله عزّ وجلّ: {ثمّ محلّها إلى البيت العتيق}. قلت: فإنّما ذلك بعد المعرّف قال: كان ابن عبّاس يراه قبل المعرّف وبعده، وكان ابن عبّاس يأخذها من أمر النبيّ صلّى الله عليه وسلّم أصحابه أن يجعلوها في حجّة الوداع، قالها لي غير مرّة.

1248- ... İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Hacı olsun veya olmasın Kâbe'yi tavaf eden herkes, mutlaka ihramdan çıkar" derdi. Atâ'ya "Acaba İbn Abbâs bunu neye dayanarak söylüyor?" diye sordum. "Allah *azze ve celle*'nin ***'Sonra bunların son bulacağı yer (hill yeri) Eski Ev (Kâbe')dir'***[664] beyanına dayanarak" diye cevapladı. "Fakat bu, Arafat vakfesinden sonra olacaktır" dedim. Atâ dedi ki: "İbn Abbâs, bunun, Arafat vakfesinden hem önce hem de sonra olacağı görüşündeydi. İbn Abbâs bunu, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Veda Haccı'nda ashâbına verdiği ihramdan çıkma emrinden alıyordu. Bunu bana birçok defa söylemişti."[665]

١٢٤٩ - حدّثنا سليمان بن شعيب الكيسانيّ، قال: حدّثنا عبد الرّحمن بن زياد، قال: حدّثنا شعبة، قال: أخبرني قتادة، قال: سمعت أبا حسّان الرّقاشيّ، أنّ رجلًا قال لابن عبّاس: يا أبا عبّاس ما هذه الفتيا الّتي قد تشغّبت، أنّ من طاف بالبيت فقد حلّ؟ قال: سنّة نبيّكم صلّى الله عليه وسلّم وإن رغمتم.

1249- ... Katâde'nin Ebû Hassân[666] er-Rakâşî'den işittiğine göre, bir adam, İbn Abbâs'a hitaben "İbn Abbâs! Şu insanların diline pelesenk olan (veya insanları birbirine düşüren)[667] 'Kâbe'yi tavaf eden ihramdan çıkmıştır!'

---

664 Hac 22/33.

665 Benzer ifadelerle bk. Buhârî, Megâzî 77. Son cümle eksiğiyle bk. Müslim, Hac 208.

666 Eserin basılı nüshasında bu künye, "Ebû Hayyân" olarak kaydedilmiştir. Yazma nüshada genellikle "sîn" harfini dişli; "yâ" harfini de noktalı yazan müstensih, buradaki harfin yazımında ne diş ne de nokta kullanmış; sadece fetha ve şedde yazmıştır. Bu sebeple muhakkık da "yâ"nın noktalarının düştüğünü zannetmiş olacak ki, Hayyân olarak kaydetmeyi tercih etmiştir. Oysa bu şahıs Ebû Hassân Müslim b. Abdullah el-A'rec (ö. 130/748) olarak bilinen ravidir. Nitekim Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 189), Müslim'in *Sahîh*'inde (Hac, 206, 207) ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (I, 278, 280, 342) "Ebû Hassân" şeklinde geçmektedir. (Çeviren)

667 Bu ilave Müslim'in rivayetinde geçmektedir. (Çeviren)

fetvası da neyin nesi?" diye sordu. İbn Abbâs da "Siz beğenmeseniz de bu Nebiniz *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetidir" dedi.[668]

١٢٥٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ عُرْوَةَ، قَالَ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَضْلَلْتَ النَّاسَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: وَمَا ذَلِكَ يَا عُرْوَةُ؟، قَالَ: تُفْتِي النَّاسَ أَنَّهُمْ إِذَا طَافُوا بِالْبَيْتِ فَقَدْ حَلُّوا، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا يَجِيئَانِ مُلَبِّيَيْنِ بِالْحَجِّ، فَلَا يَزَالَانِ مُحْرِمَيْنِ إِلَى يَوْمِ النَّحْرِ؟، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: بِهَذَا ضَلَلْتُمْ، أُحَدِّثُكُمْ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتُحَدِّثُونِي عَنْ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ؟، فَقَالَ عُرْوَةُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ، كَانَا أَعْلَمَ بِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْكَ.

1250- … Eyyûb'un İbn Ebî Müleyke'den rivayet ettiğine göre, Urve, İbn Abbâs'a "İnsanları yoldan çıkardın İbn Abbâs!" diye çıkıştı. O da "Nedenmiş o Urve?" diye sorunca Urve "İnsanlara, 'Kâbe'yi tavaf ettikleri zaman ihramdan çıkmış olacakları' fetvasını veriyorsun! Hâlbuki Ebû Bekir ve Ömer *radıyallahu anhumâ,* hac niyetiyle telbiye ederek geliyor ve bayramın birinci gününe kadar (yevm-i nahr) ihramlı duruyorlardı" diye cevap verdi. İbn Abbâs da dedi ki: "Asıl siz böyle yaparak yoldan çıkmış oluyorsunuz. Ben size Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (uygulamasından) bahsediyorum, siz ise çıkmış bana Ebû Bekir ve Ömer'in (uygulamalarını) anlatıyorsunuz." Bunun üzerine Urve "Ebû Bekir ve Ömer, kuşkusuz senden daha fazla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i tanıyor ve biliyorlardı!" dedi.[669]

***

Bu sebeple ilim adamları, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mekke'ye geldiği sırada, ashâbıyla birlikte girmiş bulunduğu ihram hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbâs, Câbir ve Ebû Saîd, kendilerinden aktardığımız rivayetler doğrultusunda "Bu ihram sadece hac içindi" demişlerdir.

Âişe *radıyallahu anhâ* da el-Esved'in kendisinden rivayet ettiği ve bizim de daha önce bu mesele içerisinde sözünü ettiğimiz hadisinde[670] "(Medine'den)

668 Müslim, Hac 206, 207; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 278, 280, 342.

669 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 252; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 189.

670 Bk. 1246 no'lu rivayet.

yola çıktık. Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" demişti. (Ancak bu ifadesine bakılınca) sanki Âişe *radıyallahu anhâ*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hangi maksatla ihrama girdiğini tam olarak tespit edememiş gibidir. Şu da var ki, bu konuda el-Esved dışında ondan rivayet nakleden bir ravi daha bulunmaktadır. Biz bunu Allah'ın izniyle konumuzun ileriki kısımlarında zikredeceğiz.

Öte yandan Nebî *sallallahu aleyhi ve* sellem'in Mekke'ye geldiği sırada girmiş olduğu ihrama ilişkin olarak, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Abdullah b. Abbâs, Câbir ve Ebû Saîd'in dışında birtakım sahâbîlerden de ihtilaflı görüşler nakledilmiştir. Allah'ın izniyle biz şimdi bu ihtilaftan bahsedeceğiz.

Mesela; söz konusu sahâbîlerden biri de Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dır. Bu konuyla ilgili olarak ondan nakledilen rivayet şöyledir:

١٢٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: اجْتَمَعَ عَلِيٌّ، وَعُثْمَانُ بِعُسْفَانَ، وَعُثْمَانُ يَنْهَى عَنِ الْمُتْعَةِ، فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: مَا تُرِيدُ إِلَى أَمْرٍ قَدْ فَعَلَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَنْهَى عَنْهُ؟ فَقَالَ: دَعْنَا مِنْكَ. قَالَ: إِنِّي لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَدَعَكَ، ثُمَّ أَهَلَّ عَلِيٌّ بِهِمَا جَمِيعًا.

1251- ... Şu'be'nin Amr b. Murra'dan rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb dedi ki: Ali ve Osman, Usfân denilen yerde bir araya geldiler. Osman, hac mevsiminde umre ile haccı birleştirmeyi (hacc-ı temettü') yasaklıyordu. Bu sebeple Ali ona "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmış olduğu bir işe hangi gerekçeyle karşı çıkıyor ve onu yasaklıyorsun ki?" diye sordu. O da "Bu konuda (ısrar etme) bizi kendi hâlimize bırak!" deyince Ali "Hayır seni kendi hâline bırakamam!" diye karşılık verdi. Daha sonra Ali, umre ve haccın her ikisine birden niyetlenerek telbiye getirdi.[671]

١٢٥٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَسَدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: حَجَّ عُثْمَانُ، فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: أَلَمْ تَسْمَعْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَمَتَّعَ؟ قَالَ: بَلَى.

671 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 159.

1252- ... Abdurrahman b. Harmele'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb dedi ki: Osman haccetti. Ali ona "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in umre ile haccı birleştirdiğini duymadın mı?" diye sordu. O da "Elbette (duydum)" diye cevap verdi.[672]

***

Bu durumda bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o vakit Mekke'ye girerken, umre niyetiyle ihrama girmiş ve (Kâbe'yi) tavaf etmiş olması, bunun peşinden de hac yapmış olması ihtimali vardır. Böylece hacca kadar umreden faydalanmış (sevap kazanmış) olmaktadır.[673] Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün Arafat öncesi yapmış olduğu tavaf, hac için değil, umre için yapılmış bir tavaf sayılmaktadır. O sebeple bu tavaf, hac için yapılacak tavafın Arafat vakfesinden önce mi yoksa vakfeden sonra mı olacağına dair daha önce de bahsettiğimiz ihtilaflı bir meseleye delil sayılamaz.

Ancak Allah Rasûlü'nün ilk ihramının hac için olması; dolayısıyla Mekke'ye geldiğinde Kâbe'yi hac niyetiyle tavaf etmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Buna göre Arafat'tan önce haccı için tavaf etmiş olmaktadır. Bu da Arafat öncesinde hac niyetiyle tavaf yapılabileceği görüşünü savunanların lehine bir delil sayılır. Daha sonra da Allah Rasûlü, insanlara haccın umreye çevrilmesini emrettiği için hem kendisinin hem de diğer insanların ihram niyetleri umreye dönüşmüş olmaktadır. Rasûl-i Ekrem bütün bunlardan sonra yeni (bir niyetle) haccetmeye başlamış, böylece umre ile haccı birleştirmiş olur. Fakat bu konuyla ilgili olarak Ali *radıyallahu anh* kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadiste, hakkında ihtilaf edilen bu noktanın aydınlatılmasına ilişkin bir açıklama yer almamaktadır.

Sözü geçen sahâbîlerden biri de Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır. Ondan da bu konuda şöyle bir rivayet gelmiştir:

١٢٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، وَالضَّحَّاكَ بْنَ قَيْسٍ عَامَ حَجَّ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، وَهُمَا يَذْكُرَانِ

672 Nesâî, Menâsik 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 57.

673 Tahâvî burada Bakara sûresinin 196. âyetine telmihte bulunmaktadır. (Çeviren)

التَّمَتُّعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ. فَقَالَ الضَّحَّاكُ: لَا يَصْنَعُ ذَلِكَ إِلَّا مَنْ جَهِلَ أَمْرَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَقَالَ سَعْدٌ: بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا ابْنَ أَخِي!، فَقَالَ الضَّحَّاكُ: فَإِنَّ عُمَرَ قَدْ نَهَى عَنْ ذَلِكَ قَالَ سَعْدٌ: قَدْ صَنَعَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَنَعْنَاهَا مَعَهُ.

1253- ... İbn Şihâb'ın rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel b. Abdülmuttalib, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın haccettiği yıl, Sa'd b. Ebî Vakkâs ile ed-Dahhâk b. Kays'ın, hac mevsimine kadar umreden faydalanma meselesini konuştuklarını işitmişti. Bu hususta ed-Dahhâk "Bunu ancak Allah *azze ve celle*'nin emrini bilmeyenler yapar" demiş, Sa'd da "Ne kötü konuştun öyle, yeğenim!" diye karşılık vermişti. Bunun üzerine ed-Dahhâk "Fakat Ömer, bunu yasaklıyordu" diye gerekçe gösterince de Sa'd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yaptı, biz de onunla birlikte yapmıştık" dedi.[674]

١٢٥٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1254- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî > Mâlik isnadıyla bu rivayetin aynısını zikretti.[675]

***

Bu rivayetle ilgili söylenebilecek şeyler, Ali'nin hadisiyle ilgili söylenenlerin aynısıdır.

Yine o sahâbîlerden biri de İbn Ömer'dir. Bu konuda ondan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٢٥٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابَهُ قَدِمُوا مَكَّةَ مُلَبِّينَ بِالْحَجِّ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَاءَ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ.

---

674 Mâlik, Hac 60; Nesâî, Menâsik 50.

675 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 141.

1255- … Bekr b. Abdullah'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı, hac niyetiyle telbiye ederek Mekke'ye vardılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yanında hedy kurbanı bulunanlar dışında dileyen bunu (hac niyetini) umreye çevirsin."***[676]

١٢٥٦ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَبَّى بِعُمْرَةٍ وَحَجٍّ، فَذَكَرَ بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْمُزَنِيُّ لِابْنِ عُمَرَ قَوْلَ أَنَسٍ، فَقَالَ: وَهِلَ أَنَسٌ، إِنَّمَا أَهَلَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ وَأَهْلَلْنَا بِهِ مَعَهُ، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ، قَالَ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ، قَالَ بَكْرٌ: فَرَجَعْتُ إِلَى أَنَسٍ، فَأَخْبَرْتُهُ بِقَوْلِ ابْنِ عُمَرَ، فَلَمْ يَزَلْ يَذْكُرُ ذَلِكَ حَتَّى مَاتَ.

1256- … Humeyd'in Enes'ten rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* umre ve hac niyetiyle telbiye getirdi. Bekr b. Abdullah el-Müzenî, Enes'in bu görüşünü İbn Ömer'e aktarınca İbn Ömer şöyle dedi: "Enes yanılıyor! Zira Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac niyetiyle telbiye getirip ihrama girmiş, biz de onunla beraber o niyetle telbiye getirip ihrama girmiştik. Mekke'ye ulaştığımızda ise ***'Yanında hedy kurbanı bulunmayanlar ihramdan çıksınlar'*** buyurdu."

Bekr dedi ki: "Bunun üzerine ben de tekrar Enes'e gittim ve bu defa İbn Ömer'in görüşünü ona naklettim. Fakat Enes, vefat edene kadar aynı şeyi söylemeye devam etti."[677]

١٢٥٧ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، قَالَ: وَحَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَنَسٍ، مِثْلَهُ قَالَ بَكْرٌ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِابْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: وَهِلَ أَنَسٌ، إِنَّمَا أَهَلَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ وَأَهْلَلْنَا مَعَهُ.

1257- … Züheyr b. Muâviye'nin rivayet ettiğine göre, Humeyd "Bekr b. Abdullah bana, Enes'ten bunun aynısını rivayet etti" dedi. Bekr dedi ki: Ben

---

676 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 28; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 193. Farklı lafızlarla bk. Müslim, Hac 185, 186.

677 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 152.

de bunu İbn Ömer'e anlattım. Şöyle dedi: "Enes yanılıyor. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hac niyetiyle telbiye getirerek ihrama girmiş, biz de onunla birlikte telbiye getirip ihrama girmiştik."[678]

١٢٥٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، وَزَادَ: فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ، وَكَانَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدْيٌ فَلَمْ يَحِلَّ.

1258- Yine Hüseyin bize, Yezîd b. Harun > Humeyd isnadıyla bu rivayetin aynısını zikretti ve şunu ekledi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Mekke'ye) geldiğinde ***"Yanında hedy kurbanı bulunmayanlar ihramdan çıksınlar"*** buyurdu. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanında hedy kurbanı olduğu için ihramdan çıkmadı.[679]

***

Görüldüğü gibi İbn Ömer, bu hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve ashâbının, hac niyetiyle ihrama girerek Mekke'ye geldiklerini haber vermesine rağmen, Arafat'tan önce yaptıkları tavafın, haccı feshetmelerinden önce mi yoksa haccı feshedip de umreye çevirmelerinden sonra mı olduğundan bahsetmemektedir.

Bu durumda biri "İbn Ömer'in bu görüşünü nasıl kabul edebiliyorlar? Hâlbuki Sâlim'in ondan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hacca kadar umreden faydalanmıştır" diyerek;

١٢٥٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، جَمِيعًا، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: تَمَتَّعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ وَأَهْدَى، فَسَاقَ مَعَهُ الْهَدْيَ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَبَدَأَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِالْعُمْرَةِ، ثُمَّ أَهَلَّ بِالْحَجِّ، وَتَمَتَّعَ النَّاسُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ.

---

678 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 152.

679 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 152.

1259- … el-Leys'in Ukayl'den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Sâlim b. Abdullah'ın bana bildirdiğine göre, Abdullah b. Ömer şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda haccında, hac zamanına kadar umreden faydalandı (temettü yaptı) ve bir hedy kurbanını (Kâbe'ye) hediye etti. Kurbanını da Zülhuleyfe'den beraberinde götürdü. Ardından Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, önce umre için daha sonra da hac niyetiyle telbiye getirdi. İnsanlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hacca kadar umreden yararlandılar (temettü yaptılar)"[680] rivayetini zikredecek olursa, ona şöyle denilir:

Bize göre bu hadis, Bekr b. Abdullah'ın İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadise[681] aykırı düşmemektedir. Çünkü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in -Bekr'in rivayetinde geçtiği üzere- öncelikle hac için ihrama girip o işe yönelmiş olması mümkündür. Daha sonra Allah Rasûlü, Zülhuleyfe'ye geldiğinde hedy kurbanını beraberinde götürmüş; Mekke'ye vardığında ise haccını feshedip umre niyetiyle telbiye getirmiş olabilir. Buna göre Allah Rasûlü'nün ilk ihramı umreye çevrilmiş olmakta, ardından hac niyetiyle telbiye getirdiği için (hacc-ı) "temettü" yapmış sayılmaktadır. Bu durumda Bekr'in, İbn Ömer'den naklen verdiği bilgi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihramdaki başlangıç aşamasını ifade ederken; Sâlim'in aktardığı bilgi ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihramdaki son durumunu açıklamaktadır.

Yine birileri "Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Abdullah b. Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccını umre ile birleştirdiğini (hacc-ı kıran[682]) biliyordu" diyerek buna dair;

١٢٦٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عُمَرَ: كَمِ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟

680 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu son cümle, yanlışlıkla "umreye kadar hacdan yararlandılar" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa ilgili kaynaklarda bunun tam tersi söylenmektedir. Zaten mantıklı olanı da budur. (Çeviren) Hadisin geçtiği yerler için bk. Buhârî, Hac 105; Müslim, Hac 174; Ebû Dâvûd, Hac 24.

681 Bk. 1255 no'lu vd. hadisler.

682 Hacc-ı kıran: Hac aylarından evvel veya hac ayları içinde ve mikattan önce ya da mikatta umre ile arası bir ihram ile, bir niyet ile cemedilip umre yapıldıktan sonra usûlü dairesinde ifa edilen hacdır. Bunu yapan kişiye de "kârin" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 127. (Çeviren)

قال: مرتين فقالت عائشة: قد علم ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم اعتمر ثلاثا سوى عمرته التي قرنها بحجته.

1260- ... Züheyr b. Muâviye'nin Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: İbn Ömer'e, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kaç defa umre yaptı?" diye soruldu. O da "İki defa" diye cevapladı. Bunun üzerine Âişe de şunu söyledi: "İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccıyla birleştirdiği umresi dışında üç umre daha yaptığını biliyordu"[683] rivayetinden bahsedecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Kanaatimizce bu hadis de bu meselede İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz Sâlim ve Bekr'in hadislerine aykırı düşmemektedir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, hac niyeti umreye dönüşünce umreden çıkmış olmadı. Zira daha önce hedy kurbanını umre için göndermişti. Daha sonra umreye haccını da katınca, "kârin" sayılmıştır. Çünkü umre niyetiyle girdiği ihramını, hac niyetiyle girdiği ihramıyla birleştirmiş olmaktadır. Dolayısıyla daha önce zikrettiğimiz ilk yaklaşıma göre "mütemetti (hacc-ı temettu yapan kişi)" olarak kabul edilirken, burada sözünü ettiğimiz yaklaşıma göre de hac niyetiyle ihrama girmesi sebebiyle "müfrid (hacc-ı ifrâd[684] yapan kişi)" sayılmaktadır.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı sıradaki ihramına ilişkin haberine yer verilen) sahâbîlerden biri de Esmâ bint Ebî Bekir'dir. Ondan bu hususta nakledilen bir rivayet şöyledir:

١٢٦١ - حدثنا نصر بن مرزوق، قال: حدثنا الخصيب بن ناصح الحارثي، قال: حدثنا وهيب بن خالد، عن منصور بن عبد الرحمن، عن أمه، عن أسماء ابنة أبي بكر، قالت: قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه مهلين بالحج، وكان مع الزبير الهدي، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأصحابه: من لم يكن معه الهدي فليحلل، قالت: فلم يكن معي يومئذ هدي، فأحللت.

683 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 70; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 150.

684 Hacc-ı ifrâd: Umresiz yalnız başına yapılan hacdır ki, ihrama girerken yalnız hacca niyet edilmiş olur. Bunu yapana "müfrid" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 127. (Çeviren)

1261- ... Mansûr b. Abdurrahman'ın, annesi (Safiyye) yoluyla rivayet ettiğine göre, Esmâ bint Ebî Bekir şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı, hac niyetiyle ihrama girmiş olarak (Mekke'ye) geldiler. ez-Zübeyr'in[685] yanında hedy kurbanı vardı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ashâbına hitaben ***'Yanında hedy kurbanı bulunmayanlar ihramdan çıksınlar'*** buyurdu."

Esmâ dedi ki: "Ben de o gün hedy kurbanım olmadığı için ihramdan çıktım."[686]

***

Görüldüğü gibi Esmâ bu hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının Mekke'ye umre ihramıyla değil, hac ihramıyla geldiklerini haber vermektedir. Ancak bu hadisinde onların tavaf zamanıyla ilgili olarak, bunun hac sırasında mı yoksa haccı feshettikten sonra mı olduğuna dair bir bilgi vermemektedir.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı sıradaki ihramına dair bilgisinden söz edilen) bir diğer sahâbî ise, İmrân b. Husayn'dır. Bu konuda ondan şöyle bir rivayet aktarılmaktadır:

١٢٦٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: تَمَتَّعْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَزَلَ فِيهَا الْقُرْآنُ، وَلَمْ يَنْهَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ، ثُمَّ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ.

1262- ... Katâde'nin Mutarrif b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn dedi ki: "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık. Üstelik bunun caizliğine dair Kur'ân (âyeti) indi. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bunu bize yasaklamadığı gibi, hiçbir (yeni hüküm de) onu neshetmedi. Daha sonra bir adam çıkıp kendi kanaatine göre dilediğini söyledi."[687]

685 ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Esmâ bint Ebî Bekir'in kocasıdır. Esmâ, özellikle onun hedy kurbanından bahsetmiştir. (Çeviren)

686 Müslim, Hac 191; Nesâî, Menâsik 186; İbn Mâce, Menâsik 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 350, 351.

687 Buhârî, Hac 36; Müslim, Hac 169; Nesâî, Menâsik 50. Burada İmran b. Husayn'ın, kendi kanaatine göre dilediğini söyleyen adamdan kastettiği kişi, Hz. Ömer'dir. (Çeviren)

١٢٦٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: تَمَتَّعْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتْعَةَ الْحَجِّ، فَلَمْ يَنْهَنَا عَنْهَا، وَلَمْ يُنْزِلِ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا نَهْيًا.

1263- … Humeyd'in el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde temettü haccı yaptık. Allah Rasûlü onu bize yasaklamadığı gibi Allah *azze ve celle* de o hususta bize herhangi bir yasak indirmedi."[688]

***

Bize göre bu hadis, daha önce bu konuda rivayet etmiş olduğumuz hadislere aykırı düşmektedir. Çünkü Mutarrif'in İmrân'dan aktardığı hadisteki "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık (umreyi hac ile birleştirdik). Üstelik bunun caizliğine dair Kur'ân (âyeti) indi" cümlesinde geçen "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık (umreyi hac ile birleştirdik)" ibaresiyle, Rasûl-i Ekrem'in bizzat onlarla beraber olması ya da onların yaptığı temettü gibi temettü yapmış olması değil, "Allah Rasûlü henüz hayattayken, onunla birlikte olduğumuz bir dönemde temettü yaptık" anlamının kastedilmiş olması mümkündür. Dolayısıyla bu hadis, daha önce bu mesele içinde zikretmiş olduğumuz Ali ve Sa'd'ın hadisleri gibidir. Üstelik el-Hasen'in İmrân'dan nakletmiş olduğu rivayette geçen "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde temettü haccı yaptık" cümlesi de bu yorumumuzun doğruluğunu göstermektedir. Ancak bu rivayet, söz konusu temettü haccının Veda Haccı'nda mı yoksa ondan önce mi gerçekleştiği meselesine bir açıklık getirmemektedir.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı esnadaki ihramına dair haberine yer verilen) bir başka sahâbî de Enes b. Mâlik'tir. Ondan bu konuya ilişkin şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٢٦٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الظُّهْرَ بِالْمَدِينَةِ أَرْبَعًا، وَصَلَّى الْعَصْرَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكْعَتَيْنِ، وَبَاتَ بِهَا حَتَّى أَصْبَحَ، فَلَمَّا صَلَّى الصُّبْحَ رَكِبَ رَاحِلَتَهُ، فَلَمَّا انْبَعَثَتْ بِهِ سَبَّحَ وَكَبَّرَ حَتَّى إِذَا اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ جَمَعَ

688 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 438, 439; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II,144.

بَيْنَهُمَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ أَمَرَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَحِلُّوا، فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ أَهَلُّوا بِالْحَجِّ.

1264- ... Eyyûb'un Ebû Kılâbe yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, öğleyi Medine'de dört rekat, ikindiyi ise Zülhuleyfe'de iki rekat olarak kıldı. Geceyi de Zülhuleyfe'de geçirip orada sabahladı. Sabah namazını kıldıktan sonra da bineğine bindi. Bineği harekete geçince tesbih ve tekbir getirmeye başladı. Nihayetinde bineği onu el-Beydâ tümseğine çıkarınca da (haccın yanı sıra umreye de niyet edip) onları birleştirdi. Mekke'ye vardığımızda ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ashâbına ihramdan çıkmalarını emretti. Terviye günü (yani Arafat'tan bir önceki gün) gelince de (tekrar) hac niyetiyle ihrama girip telbiye getirdiler.[689]

***

Enes de bu hadisinde, sahâbîlerin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Mekke'ye umre ihramıyla değil, hac ihramıyla girdikleri bilgisini vermesine rağmen, onların Arafat'tan önce hac ihramıyla mı yoksa umre ihramıyla mı tavaf ettiklerine ilişkin herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı esnadaki ihramına dair rivayeti bulunan) sahâbîlerden biri de Ma'kıl b. Yesâr'dır. Bu konuyla alakalı olarak ondan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

١٢٦٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: حَجَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَوَجَدْنَا عَائِشَةَ تَنْزِعُ ثِيَابَهَا، فَقَالَ لَهَا: مَا لَكِ؟، قَالَتْ: أُنْبِئْتُ أَنَّكَ قَدْ أَحْلَلْتَ وَأَحْلَلْتَ أَهْلَكَ فَقَالَ: أَجَلْ، مَنْ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ، فَأَمَّا نَحْنُ فَلَمْ نَحْلِلْ لِأَنَّ مَعَنَا الْهَدْيَ حَتَّى نَبْلُغَ عَرَفَاتٍ.

1265- ... Ubeydullah[690] b. Ebî Humeyd'in Ebu'l-Melîh'ten[691] rivayet ettiğine göre, Ma'kıl b. Yesâr dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile

689 Buhârî, Hac 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 268.

690 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. Oysa rivayetin geçtiği diğer kaynaklarda "Ubeydullah" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu da budur. (Çeviren)

691 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu künye, "Melîh" isminin harf-i tarifsiz yazılışıyla "Ebû Melîh" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu Ebu'l-Melîh'tir. Zira kaynaklarda bu kişi, Ebu'l-Melîh

birlikte hacca niyetlendik. Âişe (ihram) giysilerini çıkarmaya koyuldu ki Allah Rasûlü ona ***"Ne yapıyorsun öyle?"*** diye sordu. Âişe de "Senin ihramdan çıktığını ve aileni de ihramdan çıkardığını söylediler bana" dedi. Allah Rasûlü ***"Evet ama bu hedy kurbanı olmayanlar için geçerlidir. Bizim ise yanımızda kurbanımız olduğu için, Arafat'a ulaşıncaya kadar ihramdan çıkmıyoruz"*** buyurdu.[692]

***

İşte Ma'kıl da bu hadisinde kendilerinin (o gün) hacı olduklarını belirtmesine rağmen, hiçbir şekilde tavaftan söz etmemektedir.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı esnadaki ihramına ilişkin rivayeti bulunan) bir diğer sahâbî ise Câbir b. Abdullah'tır. Bu hususta onun kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve* sellem'den, daha önce bu mesele içerisinde bahsettiğimiz Muhammed b. Ali b. Hüseyin hadisi[693] rivayet edilmiştir. Ayrıca şöyle bir rivayet de vardır:

١٢٦٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: تَمَتَّعْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ خَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ: إِنَّ الْقُرْآنَ هُوَ الْقُرْآنُ، وَإِنَّ الرَّسُولَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الرَّسُولُ، وَإِنَّهُمَا كَانَتَا مُتْعَتَيْنِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مُتْعَةُ الْحَجِّ، فَافْصِلُوا بَيْنَ حَجِّكُمْ وَعُمْرَتِكُمْ، فَإِنَّهُ أَتَمُّ لِحَجِّكُمْ وَأَتَمُّ لِعُمْرَتِكُمْ وَالْأُخْرَى مُتْعَةُ النِّسَاءِ، فَأَنْهَى عَنْهَا، وَأُعَاقِبُ عَلَيْهَا.

1266- ... Katâde'nin Ebû Nadra yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yapmıştık. Ancak Ömer hilafete geçince insanlara hitaben şöyle bir konuşma yaptı: "Kuşkusuz Kur'ân, aynı Kur'ân'dır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de aynı Rasûl'dür. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde iki çeşit mut'a[694]

---

b. Üsâme b. Umeyr el-Hüzelî (ö. 112) olarak bilinmektedir. (Çeviren)

692 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 193; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XX, 226.

693 Bk. 1244 ve 1245 no'lu rivayetler.

694 Burada sözlük anlamı itibariyle "yararlanma, zevk alma" anlamına gelen "mut'a" kelimesi, hem "hacca kadar umreden yararlanmayı" ifade eden "mut'atu'l-hac (hacc-ı temettu)" hem de "bir kadını belli bir mehir karşılığı, geçici bir süre için nikahlayarak yararlanma" manasını taşıyan "mut'atu'n-nisâ" terkipleri içerisinde kullanılmıştır. Hz. Ömer burada her iki meseleyi

(temettü) söz konusuydu. Bunların ilki, hacc-ı temettü'dür (mut'atu'l-hac'dır). Siz, haccınızı umrenizden ayrı tutun. Bu tutum, haccınızı daha kusursuz yapar, umrenizi de daha mükemmel hâle getirir. Diğeri ise mut'atu'n-nisâ'dır ki, işte ben onu yasaklıyorum ve yapanları da cezalandırıyorum."[695]

***

Câbir de bu rivayette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in temettü yaptığı bilgisini vermektedir. Bize göre bu hadis de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yalnızca hac için ihrama girdiğine dair Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in rivayet ettiği hadise aykırı düşmemektedir. Zira Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in hadisinde geçtiği şekliyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yalnızca hac niyetiyle ihrama girmesi, daha sonra Mekke'ye geldiğinde bu niyetini feshedip umreye çevirmesi sonra da Mekke'de iken yeniden hacca niyetlenmiş olması mümkündür. Böylece Muhammed b. Ali'nin rivayet ettiğine göre, Allah Rasûlü, ihramının başlangıç aşaması itibariyle sadece hac niyetiyle ihrama girmiş olmakta; buradaki Ebû Nadra hadisine göre de ihramının sonu açısından hac zamanına kadar umreden yararlanmaya (hacc-ı temettü'ye) niyetlenmiş sayılmaktadır.

(Rasûl-i Ekrem'in Mekke'ye vardığı sıradaki ihramına ilişkin rivayeti bulunanlardan) biri de Âişe *radıyallahu anhâ*'dır. Bu konuyla ilgili olarak el-Esved b. Yezîd kanalıyla gelen hadiste kendisinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "(Medine'den) yola çıktık. Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'ye vardığında tavaf etti, ancak ihramdan çıkmadı. Yanında da hedy kurbanı vardı. Eşleri ve ashâbı da onunla birlikte tavaf ettiler. Yanlarında hedy kurbanı getirmeyenler ise ihramdan çıktılar.[696]

Bu hadiste sahâbîlerin, hac yapacakları niyetiyle ihrama girmiş bir vaziyette Mekke'ye gelmelerine rağmen bundan tam olarak emin olmadıkları ifade edilmektedir. Ancak el-Kâsım b. Muhammed'in, yine bu konuda Âişe'den aktardığı bir rivayete göre, akıllarında sadece hac olduğu, onun dışında bir şeyden bahsetmedikleri anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

---

de "mut'a" kelimesiyle ifade etmektedir. (Çeviren)

695 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 144; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 206. Ayrıca benzer bir metin için bk. Müslim, Hac 145; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 52.

696 Bk. 1246 no'lu rivayet.

١٢٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَذْكُرُ إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا جِئْنَا بِسَرِفَ طَمِثْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكِ؟ فَقُلْتُ: لَوَدِدْتُ أَنِّي لَمْ أَحُجَّ الْعَامَ أَوْ لَمْ أَخْرُجِ الْعَامَ قَالَ: لَعَلَّكِ نَفِسْتِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، افْعَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ، قَالَتْ: فَلَمَّا جِئْنَا مَكَّةَ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِهِ: اجْعَلُوهَا عُمْرَةً، فَحَلَّ النَّاسُ إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، وَكَانَ الْهَدْيُ مَعَهُ وَمَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَذِي الْيَسَارَةِ، ثُمَّ أَهَلُّوا بِالْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ طَهُرْتُ، فَأَرْسَلَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَفَضْتُ، فَأُتِيَ بِلَحْمِ بَقَرٍ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ فَقَالُوا: أَهْدَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ الْبَقَرَ، حَتَّى إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيَرْجِعُ الرَّاجِعُ مِنْ حَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ وَأَرْجِعُ بِعُمْرَةٍ؟ فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ فَأَرْدَفَنِي خَلْفَهُ، فَإِنِّي لَأَذْكُرُ أَنِّي كُنْتُ أَنْعَسُ، فَيَضْرِبُ وَجْهِي مُؤْخِرَةَ الرَّحْلِ حَتَّى جِئْنَا التَّنْعِيمَ، فَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ جَزَاءَ عُمْرَةِ النَّاسِ الَّتِي اعْتَمَرُوا.

1267- Fehd'in bize, Ebû Nu'aym > Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme yoluyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yola çıktık, aklımızda hacdan başka bir şey yoktu. (Mekke'ye yaklaşık 10 mil uzaklıktaki) Serif denilen yere gelince ben hayız oldum. Derken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma girdi. Ben ağlıyordum. ***"Niye ağlıyorsun?"*** diye sordu. Ben "Bu sene haccetmemiş ya da yola çıkmamış olmayı isterdim!" dedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hayız mı oldun yoksa?"*** dedi. Ben "Evet!" dedim. ***"Bu, Allah'ın Âdem kızlarına takdir ettiği bir şeydir. Sen, hacıların yaptığını yap; sadece temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf etme!"*** buyurdu. Mekke'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ashâbına ***"Bu haccınızı umreye çevirin!"*** buyurdu. Bunun üzerine insanlar ihramdan çıktılar. Yalnız beraberinde hedy kurbanı olanlar çıkmadılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile Ebû Bekir, Ömer ve

zenginlerin yanında hedy kurbanı vardı. (İhramdan çıkanlar) daha sonra hacca niyet ettiler.

Bayramın birinci günü ben de temizlenmiş oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* izin verdi, ben de tavâf-ı ifâda'yı[697] yaptım. Daha sonra bize sığır eti getirdiler. "Bu nedir?" diye sordum. "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, hanımları adına sığır kurban etti" dediler. Hasbe gecesi[698] olunca da "Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar hac ve umreyle dönerken, ben ise yalnız bir hacla dönüyorum" dedim. Bunun üzerine (kardeşim) Abdurrahmân b. Ebî Bekir'e emretti, o da beni devesinin arkasına aldı. Uyukladığım için yüzümün, semerin arka kısmına çarptığını çok iyi hatırlıyorum. Nihayet Ten'im'e[699] vardığımızda orada insanların yaptığı umreye karşılık ben de umreye niyetlendim.[700]

١٢٦٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَبَّيْنَا بِالْحَجِّ حَتَّى إِذَا كُنْتُ بِسَرِفَ حِضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكِ يَا عَائِشَةُ؟، قُلْتُ: حِضْتُ، لَيْتَنِي لَمْ أَكُنْ حَجَجْتُ يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: سُبْحَانَ اللهِ إِنَّمَا هُوَ شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، انْسُكِي الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ، فَلَمَّا دَخَلْنَا مَكَّةَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَاءَ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً فَلْيَجْعَلْهَا، إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، قَالَتْ: فَذَبَحَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ الْبَقَرَ يَوْمَ النَّحْرِ، فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ، وَطَهُرَتْ عَائِشَةُ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيَرْجِعُ صَوَاحِبِي بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ؟ فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَذَهَبَ بِي إِلَى التَّنْعِيمِ، فَلَبَّيْتُ بِالْعُمْرَةِ.

697 Tavâf-ı ifâda: Tavâf-ı ziyaret olarak da bilinen bu tavaf, Arafat'tan inildikten sonra yapılan tavaftır. Haccın iki rüknünden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 440. (Çeviren)

698 Hasbe gecesi: Hacıların, Minâdan Mekke'ye gelirken Muhassab isimli düz mevkide konakladıkları gecedir. (Çeviren)

699 Ten'im: Mekke haremi dışında en yakın yerde, Mekke'nin batı tarafında üç dört mil uzaklıkta Hill denilen bölge sınırında bulunan ve Mekkelilerin genelde umre için ihrama girdikleri yer. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 455. (Çeviren)

700 Müslim, Hac 120; Ebû Dâvûd, Hac 23. Kısaltılmış bir metin olarak bk. Buhârî, Hayz 7.

1268- Yine Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme kanalıyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Hac niyetiyle telbiye getirdik. Serif denilen yere geldiğimizde ben hayız oldum. Derken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma geldi. Ben de ağlıyordum. ***"Âişe! Niçin ağlıyorsun?"*** diye sordu. Ben de "Hayız oldum, keşke hacca niyetlenmeseymişim ey Allah'ın Rasûlü!" dedim. Bunun üzerine ***"Fesübhanallah! Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem kızlarına takdir ettiği bir şeydir! Sen şimdi Kâbe'yi tavaf etmenin dışında kalan bütün hac fiillerini yerine getir"*** buyurdu. Mekke'ye girdiğimizde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Yanında hedy kurbanı getirmiş olanların haricinde bu haccını umreye çevirmek isteyenler çevirebilir"*** buyurdu.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bayramın birinci günü hanımları adına bir sığır kesti. Nihayet Hasbe gecesinde Âişe (hayızından) temizlenince "Ey Allah'ın Rasûlü! Benimle birlikte gelen kadınlar haccın yanı sıra umre ile dönerlerken (ben sadece hacla mı döneceğim?)" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, Abdurrahman b. Ebî Bekir'e emretti, o da benimle birlikte Ten'im'e geldi. Orada umre niyetiyle telbiyede bulundum.[701]

١٢٦٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَمَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: قَدِمْتُ مَكَّةَ وَأَنَا حَائِضٌ، وَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: افْعَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهُرِي.

1269- Yine Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Amr b. el-Hâris ve Mâlik kanalıyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: Mekke'ye vardığımda hayız olmuştum. Bu sebeple ne Kâbe'yi tavaf edebildim ne de Safa ile Merve arasında sa'y yapabildim. Bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şikayet edince şöyle buyurdu: "***Temizleninceye dek Kâbe'yi tavaf etme dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap!***"[702]

701 Müslim, Hac 121; Ebû Dâvûd, Menâsik 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 219.

702 Mâlik, Hac 224 (Mâlik'in rivayetinde hadisin baş tarafı aynı olmasına rağmen Allah Rasûlü'nün beyanında şöyle bir farklılık vardır: ***"Temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasındaki sa'y dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap"***); Buhârî,

Yunus, bize Amr hadisini İbn Vehb yoluyla böyle rivayet etmiştir. Ancak bu hadis, burada zikrettiğimiz şekliyle kısaltılmış (muhtasar) bir rivayettir. Ubeyd b. Muhammed el-Bezzâr ise bize;

١٢٧٠ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ، حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يُخْبِرُ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُجَّاجًا، فَلَمَّا قَدِمْنَا سَرِفَ حِضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا لَكِ؟ فَقَالَتْ: لَيْتَنِي لَمْ أَحُجَّ الْعَامَ؟ قَالَ: مَا لَكِ؟، قُلْتُ: حِضْتُ، قَالَ: شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَاصْنَعِي مَا يَصْنَعُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ. فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا عُمْرَةً، فَفَعَلُوا، فَمَنْ لَمْ يَسُقْ هَدْيًا حَلَّ، وَسَاقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ بَقَرًا، وَطَهُرْتُ، [فَطُفْتُ بِالْبَيْتِ وَسَعَيْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى فَلَمَّا نَفَرْنَا أَرْسَلَنِي مَعَ أَخِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ مِنَ الْمُحَصَّبِ فَقَالَ: ارْدِفْ أُخْتَكَ] فَأَعْمَرَهَا مِنَ التَّنْعِيمِ، فَأَرْدَفَنِي وَرَاءَهُ، فَأَهْلَلْتُ مِنَ التَّنْعِيمِ، فَطُفْتُ، وَسَعَيْتُ، ثُمَّ رَجَعْنَا إِلَيْهِ.

1270- ... Ahmed b. Sâlih'ten, o da İbn Vehb'den, Amr b. el-Hâris'in kendisine (İbn Vehb'e) şunu haber verdiğini rivayet etti: Abdurrahman b. el-Kâsım, el-Kâsım b. Muhammed'i, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe'den naklen şu bilgiyi aktarırken işittiğini ona (Amr'a) rivayet etti. Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hac niyetiyle yola çıktık. Serif'e geldiğimizde ben hayız oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma girdiğinde ben ağlıyordum. ***"Ne oldu sana, neyin var?"*** diye sordu. "Keşke bu sene haccetmeye gelmeseymişim" dedim. Allah Rasûlü ***"Ne oldu ki?"*** dedi. Ben de "Hayız oldum" dedim. Bunun üzerine ***"Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem'in kızlarına takdir ettiği bir şeydir. Kâbe'yi tavaf dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap!"*** buyurdu.

Hac 81; Dârimî, Menâsik 31.

Daha sonra Mekke'ye vardığımızda Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bu hac niyetinizi umreye çevirin"*** buyurdu. Onlar da yaptılar. Hedy kurbanı getirmemiş olanlar ihramdan çıktılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ise eşleri adına (kesilmek üzere) bir sığır göndermişti. Ben daha sonra temizlendim [ve Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettim. Ardından o sırada Mina'da bulunan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına döndüm. Bayramın üçüncü günü Mina'dan ayrıldıktan sonra Allah Rasûlü beni kardeşim Abdurrahman b. Ebî Bekir ile birlikte el-Muhassab[703] denilen yerden yollayarak ona şöyle dedi: ***"Kızkardeşini, bineğinin arkasına bindir]***[704] ***ve Ten'im'den itibaren ona umre yaptır."*** Kardeşim de beni bineğinin arkasına bindirdi, ben de Ten'im'den başlayarak telbiye getirmeye başladım. Daha sonra tavaf ve sa'y ettim. En sonunda da Allah Rasûlü'ne tekrar döndük.[705]

١٢٧١ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ. قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْحَجِّ، فَحِضْتُ بِسَرِفَ فَرَآنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْكِي، فَقَالَ: مَا شَأْنُكِ؟، قُلْتُ: حِضْتُ، قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ ذَلِكَ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، قَالَ: اجْعَلِيهَا عُمْرَةً، فَإِنِّي لَوْلَا هَدْيِي حَلَلْتُ، وَأَمَرَهُمْ فَحَلُّوا، وَكَانَ مِنْهُمْ رِجَالٌ ذَوُو يَسَارَةٍ، وَكَانَ مَعَهُمُ الْهَدْيُ، فَلَمْ يَحِلُّوا، وَنَحَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ بَقَرَةً، وَطَهُرْتُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَلَمَّا أَصْدَرَ أَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَأَرْدَفَنِي عَلَى جَمَلِهِ، فَذَهَبَ بِي إِلَى التَّنْعِيمِ، فَاعْتَمَرْتُ لَيْلَةَ الْحَصْبَةِ، وَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْحَصْبَةِ

1271- Yine Yusuf b. Yezîd'in bize, İbn Ebî Meryem > Muhammed b. Müslim et-Tâifî yoluyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,*

703 el-Muhassab: Hacda Mina'dan Mekke'ye gelirken bir müddet inilen düz bir mevki. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 322. (Çeviren)

704 Köşeli parantez içindeki bu kısım, muhtemelen müstensihin dalgınlığı sonucu eserin yazma nüshasından düşmüştür. Eserin muhakkıkının da gözünden kaçmış olmalı ki basılı nüshanın ilgili yerinde herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu sebeple biz bu kısmı İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inden (IX, 317) tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

705 Bu lafızla İbn Hibbân. *Sahîh,* IX, 317.

hac için (Mekke'ye) geldi. Ben de Serif denilen yerde hayız oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, benim ağladığımı görünce ***"Neyin var?"*** diye sordu. Ben de "Hayız oldum" dedim. ***"Allah azze ve celle bunu Âdem'in kızlarına takdir etmiştir"*** buyurdu.

Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'ye girince (bana) ***"Sen bunu (hac niyetini) umreye çevir. Eğer benim de hedy kurbanım olmasaydı, ben de ihramdan çıkardım"*** buyurdu. Ayrıca insanlara da emretti, onlar da ihramdan çıktılar. Ancak bunların bazıları varlıklı kimselerdi; yanlarında hedy kurbanı olduğu için ihramdan çıkmadılar. (O sırada) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımları adına bir sığır kesmişti.

Ben, bayramın birinci günü (yevm-i nahr) hayızdan temizlenmiştim. Kurban bayramının dördüncü günü olunca da Allah Rasûlü, Abdurrahman b. Ebî Bekir'e emretti; o da beni devesinin arkasına bindirip Ten'im'e götürdü. Ben de Hasbe gecesinde umremi yaptım. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de Hasbe gecesi (Mekke'den Medine'ye doğru yola) çıktı.

***

Görüldüğü gibi Abdülazîz b. Ebî Seleme, Hammâd, Amr, Mâlik ve Muhammed b. Müslim'in, Abdurrahman'dan, onun da babası yoluyla Âişe'den rivayet ettikleri bu hadiste Âişe'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı sırasında giydiği ihramının haccetme maksadı taşıdığı ve bu niyetle, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Mekke'ye geldiği anlaşılmaktadır. Sadece Amr, Abdülazîz, Hammâd ve Muhammed b. Müslim'in, bu konuda Mâlik'in rivayetinden farklı olarak şöyle bir ilaveleri vardır: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte ashâbı da hacca niyetlenmişlerdi. Mekke'ye ulaştıklarında ise Allah Rasûlü, onlara, bu hac niyetlerini umreye çevirmelerini emretti."

Öte yandan İbn Uyeyne de bu hadisi Abdurrahman'dan rivayet etmiştir. Ancak bu rivayetin bazı lafızları, buradaki Amr, Abdülazîz, Hammâd ve Muhammed'in hadislerinin lafızlarından farklıdır. Şöyle ki:

١٢٧٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةٍ لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ، قَالَ: مَا لَكِ؟ أَنَفِسْتِ؟، فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: إِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، اقْضِي مَا

يَقْضِي الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ، قَالَتْ: وَضَحَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ الْبَقَرَ.

1272- İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin bize, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî > Süfyân b. Uyeyne yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Kâsım dedi ki: Babam bana Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şöyle dediğini haber verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccedeceği bir dönemde biz de onunla birlikte yola çıktık. Yalnızca hac yapacağımızı zannediyorduk. [Serif'e veya oraya yakın bir yere geldiğimizde ben hayız oldum. Derken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma girdi, ben ise ağlıyordum.][706] (Bana) ***"Neyin var? Yoksa hayız mı oldun?"*** dedi. Ben de "Evet" dedim. Bunun üzerine ***"Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem'in kızlarına takdir ettiği bir şeydir. Kâbe'yi tavaf etmenin dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap"*** buyurdu.

Âişe (devamla) dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (o zaman) hanımları adına sığır kurban etmişti."[707]

***

Bu hadis, tıpkı daha önce bu konuya dair rivayet etmiş olduğumuz el-Esved hadisinde[708] olduğu gibi "(Sahâbîler) yalnızca hac yapacakları düşüncesiyle yola çıkmışlardı" şeklindeki Âişe *radıyallahu anhâ*'ya ait bir ifadeyle başlamaktadır. Bu durumda Süfyân, rivayetlerinden bahsettiğimiz ve ezber gücü itibariyle kendisinden daha iyi durumda olan beş kişinin[709] (rivayetlerine) muhalif kalmış olmaktadır. Şu da var ki, Süfyân'ın bu hadisinde Âişe *radıyallahu anhâ*'nın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccedeceği bir dönemde, biz de onunla birlikte çıktık" şeklindeki cümlesi, bir "hacc"ın söz konusu olduğunu ispatlamaktadır.[710] Ayrıca o hadiste Rasûlullah *sallallahu*

---

706 Bu kısmı Şâfiî'nin *Müsned*'inden (I, 389, Muhammed Âbid es-Sindî'nin tertibiyle, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1951) tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

707 Buhârî, Hayz 1.

708 Bk. 1246 no'lu rivayet.

709 Abdülazîz b. Ebî Seleme, Hammâd, Amr, Mâlik ve Muhammed b. Müslim.

710 Kanaatimizce eserin yazma nüshasında geçen ve "bir haccın söz konusu olduğunu ispatlamaktadır" tarzında çevirdiğimiz "fe esbete haccen" cümlesi, eserin muhakkiki tarafından yanlışlıkla Hz. Âişe'nin sözünün devamı mahiyetinde "Ben de hac için telbiyede bulundum" anlamındaki "fe lebbeytü haccen" şeklinde kaydedilmiştir. Çünkü Tahâvî'nin açıklamasına bakılırsa bu ifadenin 1272 no'lu hadisin metninde geçmesi gerekirken, orada bulunmadığı görülmektedir. (Çeviren)

aleyhi ve sellem'in, hayız olduğu sırada Âişe *radıyallahu anhâ*'ya hitaben ***"Kâbe'yi tavaf etme dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap"*** buyurduğunu da görmekteyiz. Böyle bir sözün ona (Âişe *radıyallahu anhâ*'ya) söylenebilmesi ise ancak onun hac için orada bulunması durumunda mümkündür. Buna göre Süfyân'ın bu hadisinin manası, daha önce isimlerini verdiğimiz beş kişinin hadisleriyle aynı manaya gelmiş olmaktadır.

Öte yandan Amra bint Abdurrahman da bu hususta Âişe *radıyallahu anhâ*'dan şu hadisi rivayet etmektedir:

١٢٧٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَتْنِي عَمْرَةُ ابْنَةُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهَا سَمِعَتْ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَقُولُ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِخَمْسِ لَيَالٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ، لَا نَرَى إِلَّا أَنَّهُ الْحَجُّ، فَلَمَّا دَنَوْنَا مِنْ مَكَّةَ أَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ، إِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ، وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ أَنْ يَحِلَّ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَدُخِلَ عَلَيْنَا يَوْمَ النَّحْرِ بِلَحْمِ بَقَرٍ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ قَالُوا: نَحَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَزْوَاجِهِ. قَالَ يَحْيَى: فَذَكَرَ هَذَا لِلْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، فَقَالَ: أَتَتْكَ بِالْحَدِيثِ عَلَى وَجْهِهِ.

1273- … Mâlik'in Yahya b. Saîd kanalıyla Amra bint Abdurrahman'dan aktardığına göre, Amra, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe'yi şöyle derken işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Zilkade'nin bitmesine beş gece kala (Mekke'ye doğru) yola çıktık. Yalnızca hac yapacağımızı zannediyorduk. Mekke'ye yaklaştığımızda ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanında hedy kurbanı olmayanların Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra ihramdan çıkmalarını emretti. Âişe dedi ki: Bayramın birinci günü bulunduğumuz yere sığır eti getirildi. Ben de "Bu da nedir?" diye sordum. "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımları adına kurban kesti" diye karşılık verdiler.

(Hadisin ravisi) Yahya şöyle dedi: Ben el-Kâsım b. Muhammed'e bu hadisten söz edince, bana "(Amra) bu hadisi sana olması gerektiği gibi aktarmış" dedi.[711]

---

711 Mâlik, Hac 179; Buhârî, Hac 115; Müslim, Hac 125.

١٢٧٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا لِخَمْسِ لَيَالٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ، لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا كَانَ بِسَرِفَ أَوْ قَرِيبًا مِنْهَا أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً فَلَمَّا كُنَّا بِمِنًى أُتِيتُ بِلَحْمِ بَقَرٍ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ قَالُوا: ذَبَحَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ. قَالَ يَحْيَى: فَحَدَّثْتُ بِهِ الْقَاسِمَ، فَقَالَ: جَاءَتْ وَاللهِ بِالْحَدِيثِ عَلَى وَجْهِهِ.

1274- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Yahya b. Saîd yoluyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Zilkade'nin bitmesine beş gece kala (Mekke'ye doğru) yola çıktık. Sadece hac yapacağımızı zannediyorduk. Serif mevkiine veya oraya yakın bir yere geldiğimizde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* yanında hedy kurbanı bulunmayanların, (hac niyetlerini) umreye çevirmelerini emretti. Mina'da bulunduğumuz bir sırada da sığır eti getirdiler. Ben de "Bu nedir?" diye sordum. "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımları adına kurban kesti" dediler.

(Hadisin ravisi) Yahya şöyle dedi: Ben bu hadisi el-Kâsım'a aktarınca bana, "Allah'a yemin olsun ki (Amra) bu hadisi, olması gerektiği gibi nakletmiş" dedi.[712]

***

Buradaki Amra hadisine göre sahâbîler, sadece hac yapacaklarını düşünüyorlardı. Bu yönüyle Amra hadisi, el-Esved'in bu konuda Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği rivayetle de uyum arzetmektedir. Ayrıca Yahya b. Saîd yoluyla gelen bu hadiste, el-Kâsım'ın, Amra'nın Âişe *radıyallahu anhâ*'dan aktardığı bu rivayeti de onaylaması söz konusudur. Bu noktada Abdurrahman ile Yahya'nın el-Kâsım'dan aktardıkları ve bizim de daha önce nakletmiş olduğumuz rivayetleri arasında ihtilaf vardır. Ancak biz söz konusu ihtilafı, sahâbenin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte girmiş oldukları ve o vaziyetteyken beraberce Mekke'ye vardıkları ihramla alakalı bir ihtilaf olarak görmemekteyiz. Bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Âişe *radıyallahu anhâ*'nın "Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" sözü, sahâbenin hac aylarında umre yapma geleneklerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple sadece bildikleri (hac) niyetiyle ihrama girerek yola çıkmışlardı.

712 Müslim, Hac 125; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 194.

Nitekim bu hususta İbn Abbâs'tan[713] nakledilen bir rivayet de bu söyledikleri-mizi desteklemektedir. Şöyle ki:

١٢٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الْعُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ أَفْجَرُ الْفُجُورِ، وَكَانُوا يُسَمُّونَ الْمُحَرَّمَ صَفَرًا، وَيَقُولُونَ: إِذَا بَرَأَ الدَّبَرُ، وَعَفَا الْأَثَرُ، وَانْسَلَخَ صَفَرٌ، حَلَّتِ الْعُمْرَةُ لِمَنِ اعْتَمَرَ، فَقَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ صَبِيحَةَ رَابِعَةٍ وَهُمْ يُلَبُّونَ بِالْحَجِّ، فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيُّ حِلٍّ؟ قَالَ: الْحِلُّ كُلُّهُ.

1275- … Abdullah b. Tâvus'un babası yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: (Cahiliye devrinde) Araplar hac aylarında umre yapmayı en büyük günahlardan sayarlardı. Muharrem'e Safer adını vererek "(Hac dönüşü develerin yolculuk meşakkati ve yük taşımaktan kaynaklanan sırtlarındaki) yara iyileşir, (uzun zaman geçip de devenin ayak veya yara) izleri silinir ve Safer ayı da çıkarsa umre yapmak isteyene umre helâl olur!" derlerdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ashâbı ile birlikte (Zilhicce'nin) dördüncü gecesinin sabahında (Mekke'ye) geldi ve ashâbına bu haccı, umreye çevirmelerini emretti. Bunun üzerine sahâbîler "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu nasıl bir ihram yasaklarından çıkma (hill) durumudur böyle?" diye sordular. O da ***"Tam anlamıyla (ihram yasakları kalkmakta ve) herşey sizin için helal olmaktadır"*** buyurdu.[714]

***

İbn Abbâs burada, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashâbının Mekke'ye girdikleri sıradaki ihramlarının, hac niyeti taşıdığını bildirmektedir. Ayrıca yine o hadiste bahsetmiş olduğu "illet"ten dolayı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ashâbına, söz konusu hac niyetlerini umreye çevirmelerini emretmiştir. Buna göre Âişe'nin "Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" sözünün, "Hacdan başkasını bilmiyorduk" anlamına geldiği sabit olmaktadır. Nitekim yine bu meseleyle ilgili olarak daha önce zikretmiş olduğumuz

---

713 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "İbn Abbâs" yerine "Enes" ismi geçmektedir. Oysa 1275 no'lu rivayet İbn Abbâs'tan nakledilmektedir. Dolayısıyla bunun bir müstensih hatası olduğu açıktır. (Çeviren)

714 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 198.

ve Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in Câbir'den aktardığı hadiste de şu ifadeler geçmekteydi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccetmeksizin dokuz yıl boyunca durdu, onuncu yıl olunca da Allah Rasûlü'nün haccedeceği insanlara ilan edildi... Derken yola çıktık ve Zülhuleyfe'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (oradaki) mescidde namaz kıldı. Ardından (devesi) Kasvâ'ya bindi ve devesi onu el-Beydâ tümseğine kadar çıkarınca Allah Rasûlü, tevhid ifadeleriyle sesini yükseltmeye, telbiye getirmeye başladı. İnsanlar ise, hâlen getirmekte oldukları o telbiyeyi getirdiler."[715]

Öte yandan Âişe *radıyallahu anhâ*'nın "Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" sözü, onun, hac ayları dışında umre yapmaya karşı çıktığı anlamına da gelmemektedir. Çünkü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* daha önce hac ayları haricinde de umre yapmıştı. Nitekim;

١٢٧٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَا: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُمْرَةً مِنَ الْجُحْفَةِ، وَعُمْرَةً مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، وَعُمْرَةً مِنَ الْجِعْرَانَةِ، وَعُمْرَةً حَيْثُ قَسَمَ غَنَائِمَ حُنَيْنٍ، وَعُمْرَةً مَعَ حَجَّتِهِ، وَحَجَّ حَجَّةً وَاحِدَةً.

1276- ... Hemmâm b. Yahya'nın Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir umreyi el-Cuhfe'den, bir umreyi (Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı yılın) ertesi yıl, birini el-Ci'râne'den, bir diğerini Huneyn ganimetlerinin paylaştırıldığı sırada, bir umreyi de haccıyla birlikte yapmıştır. Haccı da sadece bir kere eda etmiştir."[716]

***

Enes'in bu hadisine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccıyla birleştirdiği umresinden önce dört umre daha yapmıştır.

Ancak İbn Abbâs'tan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccından önce üç umre yaptığı rivayet edilmektedir. Nitekim;

١٢٧٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَطَّارِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ

715 Bk. 1244 no'lu rivayet.

716 Müslim, Hac 217; Tirmizî, Hac 6; Ebû Dâvûd, Menâsik 79.

الله صلى الله عليه وسلم أربع عمر: عمرة الجحفة، وعمرته من العام المقبل، وعمرته من الجعرانة، وعمرة مع حجته، وحج حجة واحدة.

1277- ... Amr b. Dînâr'ın İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, el-Cuhfe umresi, (Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı yılın) ertesi yılındaki umresi, el-Ci'râne'den yaptığı umresi ve haccıyla birlikte yaptığı umre olmak üzere toplam dört umre yapmıştır. Bir defa da haccetmiştir."[717]

***

Bunlara karşılık İbn Ömer ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sadece iki umre yaptığını öne sürmüş, bu sebeple de Âişe *radıyallahu anhâ* ona karşı çıkarak "İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccıyla birleştirdiği umre dışında üç umre daha yaptığını bilmekteydi" demiştir. Buna göre Âişe *radıyallahu anhâ*, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccından önce ve haccıyla birlikte yaptığı umrelerinin sayısı konusunda İbn Abbâs ile aynı kanaati paylaşmaktadır. Biz İbn Ömer'in bu hadisini, bu konu içerisinde daha önce zikretmiştik.[718]

Şimdi Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edilen ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının Mekke'ye vardıkları sıradaki durumlarıyla alakalı konuya yeniden dönecek olursak; Urve'nin ondan (Âişe) rivayet ettiğine göre, Allah Rasûlü ve ashâbı umre için telbiye getirmişler; Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de daha sonra onlara ***"Yanında hedy kurbanı bulunanlar,***[719] ***umre ile birlikte hac için de niyetlensinler sonra da her ikisinin ihramından çıkıncaya kadar (mevcut ihramlarında) devam etsinler"*** buyurmuştur. Şöyle ki:

١٢٧٨ - حدثنا يونس، قال: حدثنا ابن وهب، أن مالكا، حدثه، عن ابن شهاب، عن عروة، عن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم، أنها قالت: خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع، فأهللنا بالعمرة، ثم قال رسول الله صلى

717 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; Tirmizî, Hac 7; İbn Mâce, Menâsik 50.

718 Bk. 1260 no'lu rivayet.

719 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kısım, yanlışlıkla "bulunmayanlar" anlamında olumsuz olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki peşinden gelen 1278 no'lu rivayette, burada tercüme ettiğimiz şekilde geçmektedir. (Çeviren)

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيُهِلَّ بِالْحَجِّ مَعَ الْعُمْرَةِ، ثُمَّ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَحِلَّ مِنْهُمَا جَمِيعًا، قَالَتْ: فَقَدِمْتُ مَكَّةَ وَأَنَا حَائِضٌ، فَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: انْقُضِي رَأْسَكِ، وَامْتَشِطِي، وَأَهِلِّي بِالْحَجِّ، وَدَعِي الْعُمْرَةَ، قَالَتْ: فَفَعَلْتُ، فَلَمَّا قَضَيْنَا الْحَجَّ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِلَى التَّنْعِيمِ، فَاعْتَمَرْتُ، فَقَالَ: هَذِهِ مَكَانُ عُمْرَتِكِ، قَالَ: فَطَافَ الَّذِينَ أَهَلُّوا بِالْعُمْرَةِ بِالْبَيْتِ، وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ حَلُّوا، ثُمَّ طَافُوا طَوَافًا آخَرَ بَعْدَ أَنْ رَجَعُوا مِنْ مِنًى بِحَجِّهِمْ، وَأَمَّا الَّذِينَ جَمَعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةَ فَإِنَّمَا طَافُوا طَوَافًا وَاحِدًا.

1278- … İbn Şihâb'ın Urve'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe şöyle demiştir: Veda Haccı'nda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte (Mekke'ye doğru) yola çıktık. Umre niyetiye telbiye getirdik. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yanında hedy kurbanı bulunanlar, umre ile birlikte hac için de niyetlensinler sonra da her ikisinin ihramından çıkıncaya kadar (mevcut ihramlarında) devam etsinler."***

Âişe şöyle devam etti: Mekke'ye vardığımda hayız olmuştum. Ne Kâbe'yi tavaf edebildim ne de Safa ile Merve arasında sa'y yapabildim. Bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedince şöyle buyurdu: ***"Saçını çöz, taran, hacca niyetlen ve umreyi bırak."***

(Âişe) şöyle dedi: Ben de dediklerini yaptım. Haccı bitirdikten sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, beni Abdurrahman ile birlikte Ten'im'e gönderdi, ben de umremi yaptım. Allah Rasûlü ***"İşte bu, (kazaya kalan) umrenin yerine sayılır"*** buyurdu.

(Âişe *radıyallahu anhâ* sözlerine devam ederek) şöyle dedi: "Umreye niyetlenmiş olanlar Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra ihramdan çıktılar. Nihayet Mina'dan döndükten sonra da hac için son bir tavaf daha yaptılar. Hac ile umreyi birleştirenlerse sadece bir tavaf yaptılar."[720]

***

720 Buhârî, Hac 31; Müslim, Hac 111; Nesâî, Menâsik 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 177.

Bu hadise göre insanlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte umre niyetiyle ihrama başlamış, daha sonra bazıları buna haccı da eklemişlerdir. Ayrıca burada, hac ile umreyi birleştirenlerin hac niyetiyle girdikleri ihramlarından çıkmadıkları ve haccı fesheden kimselerden olmadıkları belirtilmektedir. Yine bu hadisten, ihramdan çıktıktan sonra hac niyetiyle tekrar ihrama girmiş olanların, önce umre ihramından çıktıkları sonra da Mekke'de hac niyetiyle ihrama girdikleri anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi bu hadiste, diğerlerinde bahsedildiği gibi haccın feshine dair herhangi bir şey söz konusu değildir. Ancak bu olaya ilişkin olarak Hişâm b. Urve, babası yoluyla Âişe'den, buradan anlaşılan manaya aykırı bir rivayette bulunmuştur. O da şöyledir:

١٢٧٩ - مُحَمَّدُ بْنَ خُزَيْمَةَ، حَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوَافِينَ هِلَالَ ذِي الْحِجَّةِ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَاءَ أَنْ يُهِلَّ بِالْعُمْرَةِ فَلْيُهِلَّ، وَمَنْ شَاءَ أَنْ يُهِلَّ بِالْحَجِّ فَلْيُهِلَّ، فَأَمَّا أَنَا فَإِنِّي أُهِلُّ بِالْحَجِّ، لِأَنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ قَالَتْ عَائِشَةُ: فَمِنَّا الْمُهِلُّ بِالْحَجِّ، وَمِنَّا الْمُهِلُّ بِالْعُمْرَةِ، فَلَبَّيْتُ بِعُمْرَةٍ قَالَتْ: فَأَزِفَنِي نَوْمٌ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: فَذَكَرَ حَرْفًا مَعْنَاهُ: فَأَدْرَكَنِي يَوْمُ عَرَفَةَ وَأَنَا حَائِضٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَعِي عُمْرَتَكِ، وَانْقُضِي شَعْرَكِ، وَامْتَشِطِي، وَلَبِّي بِالْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْبَطْحَاءِ طَهُرَتْ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَذَهَبَ بِهَا إِلَى التَّنْعِيمِ، فَلَبَّتْ بِالْعُمْرَةِ قَضَاءً لِعُمْرَتِهَا.

1279- ... Hammâd b. Seleme'nin, Hişâm b. Urve yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Zilhicce hilalinin görünmesine az bir zaman kala yola çıktık. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Umreye niyetlenmek isteyenler umreye; hacca niyetlenmeyi arzulayanlar da hacca niyetlenebilirler. Fakat ben hacca niyetleneceğim. Çünkü yanımda hedy kurbanı var"*** buyurdu. Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Bunun üzerine kimimiz hacca, kimimiz de umreye niyetlendi. Ben ise umreye niyetlendim. (Arefe) günü gelip çattı."[721]

721 Burada eserin yazma nüshasında "fe ezifenî nevm (veya yevm)" şeklinde okunabilecek bir ibare, basılı nüshada "fe ezifenî nevm" diye kaydedilmiştir. Oysa ilgili kaynaklarda yaptığımız araştırmada böyle bir cümleyi tespit edemedik. Kanaatimizce bu ifade, kaynaklarda ittifakla

Ebû Ca'fer dedi ki: (Hişâm burada Âişe'ye ait) şu ifadeyi zikretti: Arefe günü gelip çattığında ben hayız olmuştum. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Umreni bırak, saçını çöz, taran ve hac niyetiyle telbiye getir"*** buyurdu. el-Bathâ gecesi olunca ben de (hayızdan) temizlenmiştim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Abdurrahman b. Ebû Bekir'e emretti, o da onu Ten'im'e kadar götürdü. O da (geçmiş) umresinin bir kazası olarak umre için telbiye getirdi.[722]

١٢٨٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، وَأَبُو عَمْرٍو مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَنْ شَاءَ فَلْيُهِلَّ بِالْحَجِّ، وَمَنْ شَاءَ فَلْيُهِلَّ بِالْعُمْرَةِ، فَحِضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَنِي أَنْ أَنْقُضَ رَأْسِي، وَأَمْتَشِطَ، وَأَدَعَ عُمْرَتِي.

1280- ... İbn Cüreyc'in Hişâm b. Urve yoluyla Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bize ***'Dileyen hac için, dileyen de umre için niyetlensin'*** diye emretmişti. Ben de hayız olmuştum. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanıma gelip bana saçımı çözmemi, taranmamı ve umremi bırakmamı emretti."[723]

***

Hişâm b. Urve'nin, babası kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği bu rivayeti, İkrime ve İbn Ebî Müleyke de Âişe'den aynı şekilde aktarmışlardır. Şöyle ki:

١٢٨١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، مِثْلَهُ

---

belirtilen "fe edrakenî yevmu Arafe (Arefe günü gelip çattığında...)" cümlesinin müstensih eliyle bozulmuş şeklidir. Üstelik tahrif edilmiş olan cümle, o hâliyle kalmış; nevm (aslında yevm olmalı) kelimesinin ötesi de kayda geçmemiştir. Tahâvî'nin, Ebû Ca'fer künyesiyle yapmış olduğu açıklama da bu açıdan önemlidir. Yine de en doğrusunu Allah bilir. (Çeviren)

722 Buhârî, Umre 5; Müslim, Hac 115.

723 Bu isnadla bk. Ebû Avâne, *Müstahrec,* thk. Eymen b. Arif, Beyrut 1998, II, 288.

1281- … Zeyd b. el-Hasen, İkrime yoluyla Âişe'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

١٢٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ. قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، مِثْلَهُ.

1282- … Nâfi' b. Ömer, İbn Ebî Müleyke kanalıyla Âişe'den bu rivayetin aynısını nakletti.

***

Gerek zikrettiğimiz Hişâm hadisinde, gerekse sözünü ettiğimiz İkrime ve İbn Ebî Müleyke'nin hadislerinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, henüz ihramlarının başlangıç aşamasında sahâbeyi hacca niyetlenmek ile umreye niyetlenmek arasında serbest bırakmış olduğu belirtilmesine rağmen, söz konusu hadislerde haccın feshine dair herhangi bir şeyden bahsedilmemektedir.

Öte yandan Ebu'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel de Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiği bu hadisi, İbn Şihâb ve Hişâm b. Urve'nin Urve'den naklettiği lafızlardan daha farklı lafızlarla aktarmıştır. Şöyle ki:

١٢٨٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، وَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِالْحَجِّ، وَأَهَلَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ، فَأَمَّا مَنْ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ فَحَلَّ، وَأَمَّا مَنْ أَهَلَّ بِحَجٍّ، أَوْ جَمَعَ بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، فَلَمْ يَحِلُّوا حَتَّى كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ.

1283- … Ebu'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel'in, Urve b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Veda Haccı senesinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yola çıktık. Kimimiz umreye, kimimiz de hacca niyetlenmişti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hac için niyetlenmişti. Umreye niyetlenenler ihramdan çıkmasına rağmen, hacca niyetlenenler ya da hac ile umreyi birleştirenler, bayramın birinci gününe (yevm-i nahr) kadar ihramdan çıkmadılar."[724]

724 Mâlik, Hac 36; Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 118.

Bu hadise göre, bazıları Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hacsız bir umre için ihrama girmiş, bazıları umresiz bir hac için ihrama girmiş, bazıları da hem hac hem de umre için ihrama girmiş olmaktadırlar. Yine burada, konuyla ilgili olarak daha önce aktardığımız ve hem Âişe *radıyallahu anhâ*'dan hem de onun dışındaki sahâbîlerden gelen diğer rivayetlerde geçtiği şekliyle haccın feshedilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

Ayrıca bu hadis, İbn Abbâs'm söylediklerinin aksine, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hac niyetiyle Mekke'ye gelmesinden önce, hac aylarında umre yapma konusunun sahâbe tarafından bilindiğini göstermektedir. İbn Abbâs şöyle diyordu: "(Cahiliye devrinde) Araplar hac aylarında umre yapmayı en büyük günahlardan sayarlardı."[725] Dolayısıyla onlar, bu konuya ilişkin daha önce naklettiğimiz rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mekke'ye vardıktan sonra kendilerine verdiği emir doğrultusunda hac aylarında umre yapma meselesini biliyorlardı.

Bu noktada haccm feshine dair el-Esved b. Yezîd, el-Kâsım ve Amra kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğimiz hadisler, bize göre Urve'nin tek başına Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiği hadislerden daha tercihe layıktır. Zira üç kişi, bir kişiden daha iyi ezberlemiştir. Ayrıca söz konusu üç kişinin, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbına haccı feshetmeleri yönündeki emrine" ilişkin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet etmiş oldukları bu hadisi destekleyici nitelikte ve bu mesele dâhilinde daha önce de bahsettiğimiz İbn Abbâs, İbn Ömer, Enes, Esmâ bint Ebî Bekr, Ma'kıl b. Yesâr ve Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayetler bulunmaktadır. Yine henüz zikretmediğimiz ancak Allah'ın izniyle ileride ele alacağımız Ebû Zerr el-Gıfârî, Ebû Musa el-Eş'arî gibi sahâbîlerden gelen rivayetler de söz konusudur. Nitekim o rivayetlerde Ömer ve Osman *radıyallahu anhumâ*'ya göre de meselenin bu şekilde olduğuna dair bir işaret vardır. Dolayısıyla bu sahâbîler de el-Esved, el-Kâsım ve Amra'nın Âişe'den rivayetlerine aykırı bir şekilde Urve'nin ondan naklettiği rivayete göre (hadisi sağlam ve titiz bir şekilde) ezberlemiş olmaları açısından daha tercihe şayan bir durumdadırlar.

Bu noktada İbn Abbâs'ın, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara haclarını feshetmeleri emrini vermesinden önce hac aylarında umre yapma meselesini bilmediklerine" dair görüşünü destekleyen delillerden biri de şudur:

---

725 Bk. 1275 no'lu rivayet.

١٢٨٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ فِي خَبَرِ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهَلَّ بِالتَّوْحِيدِ، وَأَهَلَّ النَّاسُ بِهَذَا الَّذِي يُهِلُّونَ بِهِ. وَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِنَّ شَيْئًا، وَلَزِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَلْبِيَتَهُ قَالَ جَابِرٌ: وَلَسْنَا نَنْوِي إِلَّا الْحَجَّ، لَسْنَا نَعْرِفُ الْعُمْرَةَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا آخِرَ طَوَافٍ عَلَى الْمَرْوَةِ، قَالَ: إِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا سُقْتُ الْهَدْيَ، وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، فَمَنْ كَانَ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحْلِلْ، وَلْيَجْعَلْهَا عُمْرَةً، فَحَلَّ النَّاسُ، وَقَصَّرُوا إِلَّا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، فَقَامَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، عُمْرَتُنَا هَذِهِ لِعَامِنَا أَمْ لِلْأَبَدِ؟ قَالَ: فَشَبَّكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصَابِعَهُ فِي الْأُخْرَى، فَقَالَ: دَخَلَتِ الْعُمْرَةُ هَكَذَا فِي الْحَجِّ مَرَّتَيْنِ، فَحَلَّ النَّاسُ كُلُّهُمْ وَقَصَّرُوا إِلَّا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ.

1284- … Ca'fer b. Muhammed'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccına dair şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Allah Rasûlü, tevhid ifadeleriyle sesini yükseltmeye, telbiye getirmeye başladı. İnsanlar ise hâlen getirmekte oldukları o telbiyeyi getirdiler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu konuda onlara karşı çıkmadı ve (alışageldikleri telbiye tarzına) herhangi bir şey eklemedi;[726] kendi telbiyesine devam etti."

Câbir dedi ki: Biz sadece hacca niyetlenmiştik, umrenin ne olduğunu bilmiyorduk. Nihayet Merve üzerinde son tavafımızı yaparken (Allah Rasûlü)

726 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki cümle "Allah Rasûlü (halkın alışageldiği telbiye lafızlarına) hiçbir şey eklemedi" anlamına gelen "lem yezid Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aleyhinne şey'en" şeklinde kaydedilmiştir. Bu cümlenin başındaki "lem yezid (eklemedi)" lafzının "lem yerudde (karşı gelmedi, reddetmedi " şeklinde okunup okunmamasıyla ilgili ayrıntıları 1244 no'lu rivayetin dipnotunda belirttiğimiz için burada tekrarına lüzum görmüyoruz. Buradan hareketle cümlenin çevirisini, her iki anlamı da dikkate alarak yaptık. Ancak ibaredeki "aleyhinne" ifadesinin, ilgili kaynaklarda geçmediğini, sadece "aleyhim" olarak yer aldığını, dolayısıyla bu yazımın müstensihten kaynaklanan bir hata olduğunu söyleyebiliriz. (Çeviren)

şöyle buyurdu: ***"Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim. Şimdi yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac niyetlerini umreye çevirsinler!"*** Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve yanında hedy kurbanı getirmiş olanlar haricindeki herkes ihramdan çıkıp saçlarını kısalttı. Sürâka b. Mâlik b. Cu'şum da kalkıp "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu umremiz, sadece bu yılımıza mı özgü yoksa ebediyyen devam edecek mi?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* parmaklarını birbirine kenetleyerek iki defa ***"Umre, hacca işte böyle dâhil olmuştur"*** buyurdu. Böylece Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve yanında hedy kurbanı getirmiş olanlar dışındaki herkes ihramdan çıkıp saçlarını kısalttı.[727]

***

Bu hadise göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanında hedy kurbanı bulunanların dışındakilere ihramdan çıkıp saçlarını kısaltmalarını emretmekte ve bunun yanı sıra onlara ***"Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim"*** yani 'Ben bir hac yasağı/ihramı içerisinde olduğum için (böyle yapıyorum)" demekte; ayrıca ***"Yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac niyetlerini umreye çevirsinler!"*** yani "Umre dışında oldukları için (böyle yapsınlar)" buyurmaktadır.

İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hadisteki lafızları bize, kendisinin ve ashâbının içinde bulundukları ihramın niteliğini, ayrıca kendisinin bir umre değil, hac ihramına girdiğini; öte yandan onlara da o hac niyetlerini feshedip umreye çevirmelerini emrettiğini açıklamaktadır. Böylece sahâbîler, bir hac yasağı/ihramına değil, umre yasağı/ihramına dahil olmakta; ihramından dolayı hedy kurbanı göndermiş olan kimse de temettü haccına niyetlenip o niyetle hedy kurbanım sevketmiş sayılarak haccının ihramından çıkmadıkça o umresinin ihramından da çıkmış olmamaktadır.

Ayrıca buradaki Sürâka'nın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğu "Bu umremiz sadece bu yılımıza mı özgü yoksa ebediyyen devam edecek mi?" şeklindeki sorusuna karşılık, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vermiş olduğu o cevap, İbn Abbâs'ın dediği gibi sahâbîlerin umreyi daha önce bilmediklerini göstermektedir. Eğer daha önce bilselerdi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Sürâka'ya ***"Bu umre, daha önce olduğu şekliyledir"*** diye

727 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; Nesâî, Hac 51; İbn Mâce, Menâsik 84.

cevap verirdi. Allah Rasûlü'nün böyle yapmayıp sözünü ettiğimiz tarzda cevap vermiş olması, umre hakkında daha önce bilmedikleri bir hükmü o vakitte koymuş olduğunun delili sayılır.

Öte yandan Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in Câbir'den rivayet ettiği hadisi,[728] Atâ b. Ebî Rabâh da Câbir'den rivayet etmiş, ancak şöyle bir ilavede bulunmuştur:

١٢٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ هِشَامٍ الرُّعَيْنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ الْعَبْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ الْجَزَرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ. قَالَ: لَمَّا قَدِمْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، سَأَلَ النَّاسَ: بِمَاذَا أَحْرَمْتُمْ؟، فَقَالَ أُنَاسٌ: أَهْلَلْنَا بِالْحَجِّ وَقَالَ آخَرُونَ: قَدِمْنَا مُتَمَتِّعِينَ وَقَالَ آخَرُونَ: أَهْلَلْنَا بِإِهْلَالِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ قَدِمَ وَلَمْ يَسُقْ هَدْيًا فَلْيَحْلِلْ، فَإِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ لَمْ أَسُقِ الْهَدْيَ حَتَّى أَكُونَ حَلَالًا فَقَالَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ: يَا رَسُولَ اللهِ، عُمْرَتُنَا هَذِهِ لِعَامِنَا أَمْ لِلْأَبَدِ؟ فَقَالَ: بَلْ لِأَبَدِ الْأَبَدِ.

1285- … Husayf'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Veda Haccı'nda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Mekke'ye vardık. Allah Rasûlü, insanlara ***"Hangi niyetle ihrama girdiniz?"*** diye sordu. Bir kısmı "Hacca niyetlenmiştik" diye cevap verirken, bir kısmı da "Biz (hacc-ı) temettü niyetiyle geldik" dediler. Diğer bir grup da "Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in niyetine göre niyetlendik" deyince, Allah Rasûlü onlara şöyle buyurdu: ***"Bir hedy kurbanı göndermeden (Mekke'ye) gelmiş olanlar, ihramdan çıksınlar. Zira ben daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve ihramdan çıkardım."*** Bunun üzerine Sürâka b. Mâlik b. Cu'şum "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu umremiz, sadece bu yılımıza mı özgü yoksa ebediyyen devam edecek mi?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Hayır ebediyyen devam edecek, ebediyyen!"*** buyurdu.[729]

***

728 Bk. 1244 no'lu rivayet.

729 Benzer bir metinle bk. Müslim, Hac 141; Nesâî, Menâsik 76.

Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara hangi niyetle ihrama girdikleri yönündeki sorusuna cevap olarak bazılarının sadece hac, bazılarının temettü, bazılarının da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in niyetiyle ihrama girdiklerini belirttiklerinden; ayrıca Allah Rasûlü'nün "hedy kurbanı göndermemiş olanlara" yönelik ihramdan çıkmaları emrini verdiğinden söz edilmektedir. Bu durum, bu konuya ilişkin Zührî hadisi olarak Urve'nin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayeti şeklinde aktarmış olduğumuz hadisini geçersiz kılmaktadır. Üstelik bu rivayet, ilgili hadisin aslının, Urve dışındaki ravilerin Âişe'den aktardıkları ve Âişe *radıyallahu anhâ* haricinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından nakledildiği şekilde olduğunun delilidir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ve ashâbından naklederek aktardığımız bütün bu rivayetlerden çıkan sonuca göre, Arafat'tan ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına ihramdan çıkmaları emrini vermeden önce insanların hac için tavaf ettikleri anlaşılmaktadır. Bu da çoğu ilim adamının savunduğu gibi Arafat vakfesinden önce hac için tavaf etmenin haccın sünnetlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bu hadislerin genelinde haccın feshedilerek umreye çevrilmesinin mübah olduğu hususu yer almaktadır. Bu noktada sadece Enes'ten nakletmiş olduğumuz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hem hac hem de umre için ihrama girdiğinden söz eden rivayetler bulunmakla birlikte, biz daha önce bu konuyla ilgili olarak, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbı içerisinde, Enes'in rivayetlerine muhalefet eden kimselerden de bahsetmiştik.

Bize göre bu hususta - ki en doğrusunu Allah bilir- şöyle bir yaklaşımın doğru olma ihtimali yüksektir:

İlgili görüşü benimseyenlerin de ifade ettikleri gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hem hac hem de umre için değil, sadece hac için telbiye getirip ihrama girmişti. Çünkü insanlara haclarını feshedip umreye çevirmelerini emretmiştir. Hâlbuki insanlar diğer bir umrenin yasaklarına tabi olsalardı, onlara bunu emretmesi mümkün olmazdı. Zira böyle bir durumda insanlar (bir umreyi feshedip diğer) bir umrenin yasaklarına tabi hâle gelmektedirler. Müslümanlar ise, böyle bir uygulamaya karşı çıkılması gerektiği konusunda icma etmişlerdir. Müslümanların da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in -kendi şahsına özgü ve mensuh olmadığı müddetçe- işlemiş olduğu bir fiilden sonra o fiile muhalif bir icmada bulunmaları ise -kanaatimizce- imkânsızdır.

Öte yandan, bu konu dâhilinde daha önce Enes'ten aktardığımız rivayete[730] aykırı olarak yine kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen şöyle bir rivayet de bulunmaktadır:

١٢٨٦- حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى الْأَشْيَبُ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي أَسْمَاءَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: خَرَجْنَا نَصْرُخُ بِالْحَجِّ، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَجْعَلَهَا عُمْرَةً، وَقَالَ: لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ لَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، وَلَكِنْ سُقْتُ الْهَدْيَ، وَقَرَنْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ.

1286- ... Ebû İshâk'ın Ebû Esmâ'dan rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: Hac niyetiyle yüksek sesle telbiye getirerek yola çıktık. Mekke'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac niyetimizi umreye çevirmemizi emretti ve şöyle buyurdu: ***"Daha önceden böyle olacağını bilseydim, ben de hac niyetimi umreye çevirirdim. Fakat daha önceden hedy kurbanını göndermiştim. Böylece hac ile umreyi birleştirmiş oldum."***[731]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ihramın başlangıç aşamasında hac ile umreyi birleştirme niyeti taşıyordu. Ashâbının ihramı ise, umre değil, özellikle hac niyetine yönelikti. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de iki umre yapmış olmamak için hac ihramından çıkmadı. Çünkü hacc-ı kıran yapıyordu (kârin) ve kıran haccı için hedy kurbanını önceden göndermişti. Ancak başlangıçta özellikle hac için ihrama girip umre niyeti taşımayan ashâbı ise ihramdan çıkmışlardır. Şu da var ki, bu konuya dair daha önce rivayet etmiş olduğumuz Câbir rivayetinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ben daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve ihramdan çıkardım"***[732] buyurmuştu.

Bu hadis, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hedy kurbanını getirmemiş olması durumunda, içinde bulunduğu hac ihramından çıkarak umre ihramına girebileceğini göstermektedir. Oysa bize göre, daha önce de belirttiğimiz gibi

730 Bk. 1256 no'lu rivayet.

731 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 148, 266; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 153.

732 Bk. 1285 no'lu rivayet.

söz konusu (gireceği) umre dışında başka bir umreyi eda ederken böyle bir şeyin olması imkânsızdır. Çünkü iki umreyi birleştirmek caiz değildir.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Böylece hac ile umreyi birleştirmiş oldum"*** şeklindeki ifadesini de sadece Ebû Esmâ hadisinde görmekteyiz. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda tam olarak nasıl bir tutum sergilediğini (ve neler söylediğini) en iyi Allah bilir.

Tekrar Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hangi amaçla ihrama girmiş olduğu konusunda ihtilaf edenlere dönecek olursak; bunlardan biri de Ebû Musa el-Eş'arî idi. Bu konuda ondan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٢٨٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، وَمَا حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، وَمَا حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ [مُنِيخٌ] بِالْبَطْحَاءِ. فَقَالَ لِي: بِمَا أَهْلَلْتَ؟، فَقُلْتُ: أَهْلَلْتُ كَإِهْلَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أَحْسَنْتَ، طُفْ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ أَحِلَّ، فَفَعَلْتُ، فَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَيْسٍ، فَفَلَّتْ رَأْسِي، فَكُنْتُ أُفْتِي النَّاسَ ذَلِكَ حَتَّى كَانَ زَمَنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ لِي رَجُلٌ: يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ، رُوَيْدًا بَعْضَ فُتْيَاكَ، فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي النُّسُكِ بَعْدَكَ فَقُلْتُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ كُنَّا أَفْتَيْنَاهُ فُتْيَا فَلْيَتَّئِدْ، فَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَادِمٌ فِيهِ فَائْتَمُّوا فَلَمَّا قَدِمَ عُمَرُ أَتَيْتُهُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ، فَقَالَ لِي عُمَرُ: إِنْ نَأْخُذْ بِكِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنَّ كِتَابَ اللهِ يَأْمُرُ بِالتَّمَامِ، وَإِنْ نَأْخُذْ بِسُنَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَحِلَّ حَتَّى بَلَغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ.

1287- ... Kays b. Müslim dedi ki: Târık b. Şihâb'dan işittiğime göre, Ebû Musa el-Eş'arî şöyle demiş: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e el-Bathâ mevkiinde [konakladığı bir sırada][733] yetiştim. Bana ***"İhrama girerken***

733 Köşeli parantez içindeki ibarenin Arapça karşılığı olarak "مُنِيخٌ: munîh (devesini çökertip konaklayan)" lafzı, burada geçmemesine rağmen, yine bu eserin 1668 no'lu rivayetinde ve Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* (II, 190) ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* (XI, 96) adlı diğer eserlerinde aynı sened ve metinle gelen versiyonlarında, ayrıca bir sonraki dipnotta işaret edilecek

neye niyet ettin?" diye sordu. Ben de "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* neye niyetlendiyse, ben de ona niyet ettim" diye cevap verdim. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"İyi etmişsin, şimdi Kâbe'yi tavaf et, Safa ile Merve arasında sa'yini yap. Sonra da ihramdan çık"*** buyurdu. Ben de dediği gibi yaptım. Kays kabilesinden bir kadının yanına geldim, o da başımdaki biti, pireyi ayıkladı. Ömer b. el-Hattâb'ın halifeliği dönemine kadar insanlara bu yönde fetva veriyordum. Nihayet (Ömer döneminde) bir adam bana "Abdullah b. Kays! Bazı fetvalarında aceleci davranma, ağır ol! Çünkü mü'minlerin emirinin, sen yokken hac fiilleri konusunda neler yaptığını bilmiyorsun" dedi. Bunun üzerine ben de "Ey İnsanlar! Biz kime fetva vermişsek, acele etmesin! Çünkü mü'minlerin emiri geliyor. Bu konuda ona uyun" dedim. Ömer geldiğinde yanına vardım ve durumu ona arzedince bana "Eğer Allah'ın Kitabı'na göre hareket edecek olursak, o bize tamamlamayı emrediyor. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine göre hareket edecek olursak, o da hedy kurbanı yerini buluncaya kadar ihramdan çıkmamıştır" dedi.[734]

***

Bu hadise göre Ebû Musa, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in niyetine göre niyetlenmiş, dolayısıyla söz konusu niyet Allah Rasûlü'nün niyeti gibi olmuştur. Ancak Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* daha sonra ona, yanında hedy kurbanı olmadığı için ihramdan çıkmasını emretmiş; kendisi ise, yanında söz konusu kurban bulunduğu için o ihramında devam etmiştir.

Ayrıca bu hadise göre, Ebû Musa, Nebî *sallahu aleyhi ve sellem*'den sonra Ömer *radıyallahu anh*'ın ona bu konudaki kanaatini açıkladığı zamana kadar ilgili görüşünü değiştirmemiştir. Dolayısıyla bu hususa ilişkin -Ömer *radıyallahu anh*'ın kendisine söylemiş olduğu o sözlerden önceki- görüşünün, daha önce bu konuya dair yaklaşımını aktardığımız İbn Abbâs'ın görüşü[735] gibi olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla Ömer *radıyallahu anh*, Ebû Musa'nın bu konudaki yaklaşımına muhalefet etmiş ve Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda hac ve umrenin tamamlanmasına dair emrini ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hedy kurbanının yerine ulaşmasına kadar ihramında kalmasını öne

---

kaynaklarda yer almaktadır. Biz de çeviriye buna göre yaptık. (Çeviren)

734 Müslim, Hac 154, 155; Nesâî, Menâsik 52; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 190, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XI, 96. Ayrıca bk. 1668 no'lu rivayet.

735 Bk. 1248, 1249 ve 1250 no'lu rivayetler.

sürerek onunla tartışmıştır. Bu da gösteriyor ki Ömer *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına haccı feshetmeye ilişkin emir verdiği gerçeğinden habersizdi. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu tutumunu bilen ve bundan haberdar olan kimse, bu konudan haberi olmayan kimseden daha öncelikli ve üstün konumdadır.

Bu noktada birileri "Senin rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına haccı feshetmeleri iznini verdiği sabittir. Öyleyse sen bu konuda niçin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayet doğrultusunda bu görüşü benimsemiyorsun?" derse ona şöyle denilir:

Çünkü yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edildiğine göre, bu fesih işlemi, özellikle (o gün) kendisiyle beraber olan topluluk için geçerli olup diğer insanları bağlayıcı nitelikte değildi. Nitekim;

١٢٨٨ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَرْدِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَبِيعَةَ بْنَ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، يُحَدِّثُ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ بِلَالِ بْنِ الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَرَأَيْتَ فَسْخَ حَجِّنَا، أَلَنَا خَاصَّةً أَمْ لِلنَّاسِ عَامَّةً؟ فَقَالَ: بَلْ لَكُمْ خَاصَّةً.

1288- ... Rabîa b. Ebî Abdurrahman'ın el-Hâris b. Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'den rivayet ettiğine göre, babası (Bilâl) şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Şu haccımızın feshi meselesi, sadece bize mi özgü yoksa bütün insanlar için geçerli mi?" diye sordum Allah Rasûlü ***"Sadece size özgü"*** buyurdu.[736]

١٢٨٩ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْمُرَقِّعِ الْأَسَدِيِّ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ مَا أَمَرَنَا بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ دَخَلْنَا مَكَّةَ أَنْ نَجْعَلَهَا عُمْرَةً، وَنَحِلَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، إِنَّ تِلْكَ كَانَتْ لَنَا خَاصَّةً رُخْصَةً مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دُونَ النَّاسِ.

1289- ... el-Leys'in Yahya b. Saîd yoluyla el-Murakkı' el-Esedî'den rivayet ettiğine göre, Ebû Zerr el-Gıfârî dedi ki: "Mekke'ye girdiğimiz sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize emrettiği şey, haccımızı umreye çevirmek ve ihramdan tamamen çıkmaktı. Bu durum, Rasûlullah *sallallahu*

736 Ebû Dâvûd, Menâsik 24; Nesâî, Menâsik 77; İbn Mâce, Menâsik 42.

aleyhi ve sellem'in bir ruhsatı olarak, diğer insanların haricinde sadece bize özgüydü."[737]

١٢٩٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْمُرَقِّعُ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: قَالَ أَبُو ذَرٍّ: لَا، وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ، مَا كَانَ لِأَحَدٍ أَنْ يُهِلَّ بِحَجَّةٍ، ثُمَّ يَفْسَخَهَا بِعُمْرَةٍ إِلَّا الرَّكْبُ الَّذِي كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1290- … Hafs b. Gıyâs'ın Yahya b. Saîd kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Murakkı' el-Esedî dedi ki: Ebû Zer şöyle dedi: "Hayır, kendisinden başka ilah bulunmayana yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanındaki topluluk dışında hiç kimsenin, önce hac için niyetlenip de daha sonra bunu umreye çevirme niyetiyle feshetme hakkı yoktur."[738]

١٢٩١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْمُرَقِّعُ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: مَا كَانَ لِأَحَدٍ بَعْدَنَا أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ، ثُمَّ يَفْسَخَهُ بِعُمْرَةٍ.

1291- … Yine Abdülvehhâb'ın Yahya b. Saîd'den, onun da el-Murakkı'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Zer dedi ki: "Bizden sonra hiç kimsenin hac için ihrama girdikten sonra umre niyetiyle bunu feshetme hakkı yoktur."[739]

١٢٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ السَّكُونِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ أَبُو ذَرٍّ: إِنَّمَا كَانَتِ الْمُتْعَةُ لَنَا خَاصَّةً أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مُتْعَةُ الْحَجِّ، يَعْنِي الْفَسْخَ.

1292- Ebû Bişr er-Rakkî'nin bize, Şücâ' b. el-Velîd es-Sekûnî > Süleyman b. Mihrân > İbrahim et-Teymî yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Zer şöyle diyordu: "Hacc-ı temettu, özellikle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı olarak bizlere özgü bir uygulamaydı."

---

737 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194.

738 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194.

739 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194.

(Ravi dedi ki): "Bununla haccın feshedilmesini kastediyor."[740]

١٢٩٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَلَمْ يَقُلْ: يَعْنِي: الْفَسْخَ.

1293- Fehd de bize, Ömer b. Hafs b. Gıyâs > babası > el-A'meş > İbrahim et-Teymî kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, "Ebû Zer şöyle dedi" dedikten sonra bu rivayetin aynısını zikretmiş, ancak "Haccın feshedilmesini kastediyor" dememiştir.[741]

١٢٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نَضْرَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، يَقُولُ: قَامَ عُمَرُ خَطِيبًا حِينَ اسْتُخْلِفَ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ كَانَ رَخَّصَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا شَاءَ، أَلَا وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِ انْطَلَقَ بِهِ، فَأَحْصِنُوا فُرُوجَ هَذِهِ النِّسَاءِ، وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كَمَا أَمَرَكُمْ.

1294- ... Dâvûd'un rivayet ettiğine göre, Ebû Nadra, Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediğini işitmiştir: Ömer, halife seçildiği zaman kalktı ve şöyle bir konuşma yaptı: "Allah *azze ve celle,* Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dilediğini ruhsat olarak vermiştir. Dikkat edin! Allah'ın Peygamberi *sallallahu aleyhi ve sellem* artık (aramızdan) ayrılmıştır. O sebeple şu kadınlarla ilişkinize (mut'a nikahına) bir son verin. Haccı ve umreyi de Allah *azze ve celle* için size emrettiği şekilde tamamlayın."[742]

١٢٩٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ الْخَيَّاطُ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَدِمْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَصْرُخُ بِالْحَجِّ صُرَاخًا، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ طُفْنَا بِالْبَيْتِ،

---

740 Nesâî, Menâsik 77.

741 Müslim, Hac 160; Nesâî, Menâsik 77; İbn Mâce, Menâsik 42.

742 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194. Benzer bir rivayet için bk. Müslim, Hac 145.

وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ أَحْرَمْنَا بِالْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَ عُمَرُ، قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّمَا كَانَ يُرَخِّصُ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا شَاءَ، فَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ.

1295- ... Yine Dâvûd b. Ebî Hind'in Ebû Nadra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yüksek sesle telbiye getirerek (Mekke'ye doğru) ilerledik. Mekke'ye vardığımızda Kâbe'yi tavaf ettik, Safa ile Merve arasında da sa'y ettik. Terviye günü geldiğinde[743] ise hac niyetiyle ihrama girdik. Ömer, halifeliğe gelince şöyle dedi: "Allah *azze ve celle,* Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dilediği hususlarda ruhsat tanıyordu. Siz ise hac ve umreyi tamamlayın."[744]

***

Ebû Saîd'in bu hadisinde, Ebû Musa'nın Ömer *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiği hadisine benzer şekilde Allah *azze ve celle*'nin kullarına haccı tamamlamalarını emrettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu hadiste Ebû Musa'nın hadisine bir de ilave vardır. O da şudur: "Bu husus, Allah *azze ve celle*'nin, Nebisi'ne tanıdığı ruhsatlardandır." Eğer Ömer *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu ruhsat meselesinde bizzat nakil ve şeriata dayalı direktiflerle yönlendirildiğinden (tevkîf) emin olmasaydı, böyle bir sözü söyleyemezdi. Çünkü bu mesele, ne re'ye (şahsî görüş, kanaat) ne de istinbât ve istihrâca[745] dayalıdır.

Öte yandan bu hususta Osman *radıyallahu anh*'dan da şöyle bir rivayet aktarılmaktadır:

---

743 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, bu ifade kurbanların kesildiği Zilhicce'nin onuncu yani Kurban bayramının birinci günü anlamına gelen "yevmu'n-nahr" olarak geçmektedir. Kanaatimizce bu hata, müstensihten kaynaklanmıştır. Zira bayramın birinci günü hac niyetiyle ihrama girilemez. Ayrıca ilgili rivayetin yer aldığı Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ı (II, 195), Müslim'in *Sahîh*'i (Hac, 211) ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i (III, 5) ve benzeri kaynaklarda, bunun yerine "yevmu't-terviye" ifadesi geçmektedir. Terviye de daha önce de belirttiğimiz gibi sözlük anlamı itibariyle "suya kandırma" demektir. Hacıların Arafat'a çıkmak üzere develerini sulayıp azıklarını tedarik etmeleri sebebiyle Zilhicce'nin sekizinci gününe "Terviye günü" denilmiştir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 457. Böyle bir günde hac için ihrama girilmesi gayet mantıklıdır. (Çeviren)

744 Müslim, Hac 211; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 5 (Hz. Ömer'in sözü hariç); Tahâvî *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

745 İstinbat: Kur'an ve sünnet naslarını anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarma çalışmasıdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 213. Tahâvî burada sözlükte "çıkarımda bulunmak" anlamına gelen istihracı da istinbat anlamında kullanmış gibidir. (Çeviren)

١٢٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سُئِلَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ عَنْ مُتْعَةِ الْحَجِّ، فَقَالَ: كَانَتْ لَنَا، وَلَيْسَتْ لَكُمْ.

1296- ... Muâviye b. İshâk'ın İbrahim et-Teymî yoluyla rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: "Osman b. Affân, kendisine temettü haccı hakkında soru sorulunca 'O, sadece bize özgüydü, sizin için geçerli değil!' dedi."[746]

١٢٩٧ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، وَصَالِحُ بْنُ مُوسَى الطَّلْحِيُّ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: سُئِلَ عُثْمَانُ أَوْ سَأَلْتُهُ.

1297- Yezîd b. Sinan da bize, Saîd b. Mansûr > Ebû Avâne ve Salih b. Musa et-Talhî > Muâviye b. İshâk isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti. Sadece giriş kısmında "Osman'a soruldu" veya "Ona sordum" dedi.[747]

***

Bu tür bir hadis hakkında söylenebilecek şeyler, daha önce rivayet ettiğimiz Ömer *radıyallahu anh* hadisine dair söylenmiş olanların aynısıdır. Ayrıca biz daha önce bu mesele içerisinde Câbir'in, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı feshetme emrini bildiğini gösteren rivayetleri de nakletmiştik.[748] Daha sonra da şöyle bir rivayet aktardık:

١٢٩٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: مُتْعَتَانِ فَعَلْنَاهُمَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَهَى عَنْهُمَا عُمَرُ، فَلَنْ نَعُودَ إِلَيْهِمَا.

1298- ... Âsım'ın Ebû Nadra yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir şöyle demiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yaptığımız iki mut'a (temettu) vardı. Sonraları Ömer bunları yasakladı. Biz de onlara bir daha asla dönmeyeceğiz."[749]

***

---

746 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

747 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

748 Bk. 1244, 1284 ve 1285 no'lu rivayetler.

749 Müslim, Hac 212'nin devamı; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

Bize göre Câbir'in, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaptığını bildiği bir şeyi ancak şu iki durumda terk etmiş olması mümkündür:

1. O hususun neshedildiğine dair bir delil söz konusu ise,

2. O meselenin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında bulunanlara özgü bir durum olduğu kesinleşmişse.

Öte yandan haccın feshine ilişkin olarak Ebû Zerr'den nakledilenlerin bir benzeri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbesinden sayılan Abdullah b. Hilâl'den de rivayet edilmiştir. O da şöyledir:

١٢٩٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرْوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ هِلَالٍ صَاحِبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَا كَانَ لِأَحَدٍ بَعْدَنَا أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ ثُمَّ يَفْسَخَهُ بِعُمْرَةٍ.

1299- ... Muhammed b. Ca'fer'in, Kesîr b. Abdullah yoluyla Bekr b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Abdullah b. Hilâl dedi ki: "Bizden sonra hiç kimsenin, önce hac niyetiyle ihrama girip daha sonra bunu umre niyetiyle feshetme hakkı yoktur."[750]

١٣٠٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ رَجُلٌ مِنْ بَنِي مُزَيْنَةَ، عَنْ بَعْضِ أَجْدَادِهِ أَوْ أَعْمَامِهِ، أَنَّهُ قَالَ: مَا كَانَ لِأَحَدٍ بَعْدَنَا أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ ثُمَّ يَفْسَخَهُ بِعُمْرَةٍ.

1300- ... Yahya b. Saîd'in, Müzeyneoğulları'ndan Kesîr b. Abdullah isimli bir şahıs kanalıyla rivayet ettiğine göre, (onun) dedelerinden veya amcalarından biri dedi ki: "Bizden sonra hiç kimsenin, önce hac niyetiyle ihrama girip daha sonra bunu umre niyetiyle feshetme hakkı yoktur."[751]

***

Bu mesele, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi olmuş birinin kendi kanaatine göre görüş belirtmesinin caiz olmadığı meselelerden biridir. Çünkü böyle bir şeyin re'ye dayanması söz konusu değildir. Dolayısıyla

750 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

751 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

bize göre, bu türden bir kanaat belirtenler de bunu ancak, -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte uyguladıkları şeyi terk ederek, daha sonradan öğrenip bildikleri uygulamayı esas almalarını gerektirecek- bizatihi nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) bir direktiften sonra belirtmişlerdir.

Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına yönelik olarak haccı feshetmeleri yönünde verdiği emrinde, sahâbîlerin, bu uygulamanın kendilerine özgü olup başkalarına yasaklandığına dair Allah Rasûlü tarafından bilgilendirildiklerini tespit ettikten sonra buradan hareketle şunu öğrenmiş olmaktayız: O insanların tamamının, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yapacakları haclarını feshettikten sonra haccı tamamlamaksızın hac ihramından çıkmaları yasaklanmıştır. Ancak Kâbe'den alıkonulmaları hâli bu hükmün dışındadır. Böyle bir durumda Allah *azze ve celle*, hac sırasında muhsar[752] sayılan kimseler için geçerli kıldığı hükümleri onlar için de geçerli kılar. Bu ihsar meselesini de Allah'ın izniyle eserimizin ileriki bölümlerinde ele alacağız.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının Veda Haccı'nda bulundukları duruma ilişkin naklettiğimiz ve doğruluklarını irdelediğimiz rivayetlerde, insanların sadece hac niyetiyle ihrama girmek ve umre niyetiyle ihrama girip sonra da haccı ona ilave etmek gibi (değişik) uygulamaları söz konusu olmuştur. Böyle yapan (umre niyetiyle ihrama girip sonra haccı ilave edenler) de "kârin"[753] sayılmaktadırlar. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı da Allah Rasûlü'nün emri doğrultusunda hac niyetlerini, umreye dahil etmişler, onlar da hacları umreye dönüştüğü için hac mevsimine kadar umreden yararlanmışlar; bunun ardından ve -söz konusu umreden önce yapmış oldukları- tavaf sonrasında hac için ihrama girmek suretiyle "mutemetti (temettü haccı yapan)" kimseler hâline gelmişlerdir.

Ayrıca (bu rivayetlere göre) hac mevsimine kadar umreden yararlanan ve ihramı için hedy kurbanı göndermiş olan kimsenin, umresi ile haccı arasında ihramdan çıkmaması gerekir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de hedy kurbanı göndermiş olmasından dolayı umreye dönüşmüş olan haccının

752 İhsar: Sözlük anlamı itibariyle "bir kimseyi arzusuna kavuşmaktan alıkoymak, hapsetmek" demektir. Terim olarak ise şu anlama gelir: "Hac için ihrama giren bir zatın Arafat'ta vakfe ile tavaf-ı ziyaretten, umre için ihrama girmiş bir zatın da tavaftan alıkonulmasıdır. Bu şekilde alıkonulan kimseye 'muhsar' denilir." Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 186. (Çeviren)

753 Hacc-ı kıran yapan kimseye "kârin" denilir. (Çeviren)

ihramından çıkmamış; umrenin ardından ihramına girdiği haccın ihramıyla birlikte o umrenin de ihramından çıkmıştır.

١٣٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ حَفْصَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا شَأْنُ النَّاسِ حَلُّوا بِعُمْرَةٍ، وَلَمْ تَحْلِلْ أَنْتَ مِنْ عُمْرَتِكَ؟ قَالَ: إِنِّي لَبَّدْتُ رَأْسِي، وَقَلَّدْتُ هَدْيِي، فَلَا أَحِلُّ حَتَّى أَنْحَرَ.

1301- ... Mâlik'in, Nâfi' > İbn Ömer yoluyla rivayet ettiğine göre, Hafsa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "İnsanlara ne oluyor? Sen umrenin ihramından çıkmadığın hâlde, onlar umre ihramından çıkmışlar bile!" diye sormuş, o da şöyle buyurmuştur: ***"Çünkü ben başımı keçeledim, kurbanıma da nişan taktım.***[754] ***Kurban kesinceye kadar ihramdan çıkamam."***[755]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hedy kurbanını göndermemiş olsaydı, yanında hedy kurbanı bulunmayan ve hac niyetleri umreye dönüşmüş olan tüm sahâbîlerinin ihramdan çıktığı gibi ihramın kendisine dönüştüğü o umresinden çıkacağını haber vermektedir. Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Hafsa'nın "Sen umrenin ihramından çıkmadığın hâlde" sözünü kabul etmesi ve bu konuda ona karşı çıkmaması, kuşkusuz Allah Rasûlü'nün, ihramından çıkmadan önce, umre olmaksızın sadece hac niyetiyle ihrama girmiş olan ashâbının durumunda olduğunu göstermektedir.

754 Başı keçelemek: Saçların dağılmasını ve bitlenmesini engellemek için saçlara yapışkan bir madde sürmektir. Kurbana nişan takmak ise, kurbanlık hayvanın belli olması için boynuna herhangi bir şeyin asılmasıdır. (Çeviren)

755 Mâlik, Hac 180; Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 176.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللهِ...﴾
"ŞÜPHESİZ SAFA İLE MERVE ALLAH'IN SEMBOLLERİNDENDİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur. Kim de gönülden koparak bir hayır işlerse, kuşkusuz Allah karşılığını veren ve her şeyi bilendir"***[756] buyurmaktadır.

Kıraatinde ihtilaf edilen (okuyuş farklılığı bulunan) âyetlerden biri de budur. Bazıları bunu, bizim tilavet ettiğimiz gibi okurken, bazıları da ***"felâ cünâhe aleyhi ellâ yettavvafe bihimâ (bu ikisini tavaf 'etmemesinde' ona bir günah yoktur)"*** şeklinde okumuştur.

İlgili kısmı ***"felâ cünâhe aleyhi en yettavvafe bihimâ"*** tarzında okuyanlardan biri Âişe *radıyallahu anhâ*'dır. Biz bununla alakalı olarak ondan gelen rivayeti, bu bölümde Allah'ın izniyle senedleriyle birlikte zikredeceğiz.

Öte yandan bu kısmı "***felâ cünâhe aleyhi 'ellâ' yettavvafe bihimâ***" şeklinde okuyanlardan biri de İbn Abbâs'tır. Nitekim;

١٣٠٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

---

756 Bakara 2/158.

1302- … Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ilgili âyeti ***"İnne's-safâ ve'l-mervete min şeâiri'llahi femen hacce'l-beyte evi'temera felâ cünâhe aleyhi ellâ yettavvafe bihimâ"*** şeklinde okumuştur.[757]

***

Bu okuma biçimi Enes'ten de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٠٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ كَاسِبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ، قَالَ: قَرَأْتُ عِنْدَ أَنَسٍ: {فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، قَالَ أَنَسٌ: أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا.

1303- … Süfyân b. Uyeyne'nin rivayet ettiğine göre, Âsım b. Süleyman dedi ki: Enes'in yanında ilgili kısmı ***"felâ cünâhe aleyhi en yettavvafe bihimâ"*** tarzında okudum. Enes ***"ellâ yettavvafe bihimâ"*** diyerek (müdahale etti).[758]

***

Ancak Enes'ten, bunun aksi yönde, birinci kıraate uygun düşen bir görüş de rivayet edilmiştir. Biz bu görüşü, Allah'ın izniyle senedleriyle birlikte bu bölüm içerisinde zikredeceğiz.

Şu da var ki söz konusu her iki kıraatin aynı anlama gelmesi de mümkündür. Çünkü Araplar, "lâ" harfini, yazıldığı hâlde okunmayıp geçilen [ve fazladan eklenmiş][759] bir edat olarak da kullanmaktadırlar. Nitekim Allah *azze ve celle'nin* ***"Felâ uksimu bi yevmi'l-kıyâmeti velâ uksimu bi'n-nefsi'l-levvâme,"***[760] ***"felâ uksimu bi mevâkıı'n-nücûm"***[761] ve ***"felâ uksimu bi rabbi'l-meşârıkı ve'l-meğârib"***[762] âyetleri, "uksimu bi yevmi'l-kıyâmeti ve

757 Taberî, *Tefsîr,* II, 49.

758 Taberî, *Tefsîr,* II, 49.

759 İbn Battâl Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik (ö. 449), *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı şerhinde Tahâvî'nin buradaki cümlelerini naklederken bu lafza yer vermektedir. Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, IV, 325. (Çeviren)

760 Harfî tercümesi: ***"Kıyamet gününe yemin etmem, kendini kınayan nefse de yemin etmem!"*** (Kıyâme 75/1-2)

761 Harfî tercümesi: ***"Yıldızların yerleri üzerine yemin etmem!"*** (Vâkıa 56/75).

762 Harfî tercümesi: ***"Doğuların ve Batıların Rabbine yemin etmem!"*** (Meâric 70/40).

uksimu bi'n-nefsi'l-levvâme (kıyamet gününe yemin ederim, kendini kınayan nefse de yemin ederim)," "uksimu bi mevâkıı'n-nücûm (yıldızların yerlerine yemin ederim)" ve "uksimu birabbi'l-meşârıkı ve'l-meğârib (doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim)" anlamındadır.

Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edildiğine göre bu âyetin nüzûl sebebi ise şöyledir:

١٣٠٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ: أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، فَمَا نَرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا؟ قَالَتْ عَائِشَةُ: كَلَّا، لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ: فَلَا جُنَاحَ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، إِنَّمَا أُنْزِلَ فِي الْأَنْصَارِ، كَانُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ سَأَلُوا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}.

1304- ... Mâlik'in, Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Henüz küçük bir çocukken, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe'ye hitaben "Allah *azze ve celle*'nin ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyeti hakkında görüşün nedir? Buna göre, Safa ve Merve'yi tavaf etmeyen kimseye hiçbir şey gerekmediği kanaatindeyim" dedim. O da şöyle dedi: "Hayır, eğer senin dediğin gibi olsaydı, ilgili kısmın 'o ikisini tavaf *etmemesinde* ona bir günah yoktur (felâ cünâhe aleyhi *ellâ* yettavvafe bihimâ)' şeklinde olması gerekirdi. Oysa bu âyet, Ensar hakkında inmiştir. Onlar, (cahiliye döneminde) Kudeyd[763] hizasındaki Menât putu için ihrama girip telbiye getiriyor fakat Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekiniyorlardı. İslâm gelince bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordular. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile***

763 Kudeyd: Mekke'den Medine'ye doğru yolculuk yapanların konakladığı bir yer. (Çeviren)

Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur' âyetini indirdi."[764]

١٣٠٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ مَنَاةَ كَانَتْ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ وَحَوْلَهَا الْفُرُوثُ وَالدِّمَاءُ، يَذْبَحُ لَهَا الْمُشْرِكُونَ، فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّا كُنَّا إِذَا أَحْرَمْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَحِلَّ لَنَا فِي دِينِنَا أَنْ نَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، قَالَ عُرْوَةُ: أَمَّا أَنَا فَلَا أُبَالِي أَلَّا أَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: لِمَ يَا بْنَ أُخْتِي؟، قَالَ: لِأَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: {فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: لَوْ كَانَ كَمَا تَقُولُ لَكَانَتْ: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، قَالَتْ عَائِشَةُ: وَلَعَمْرِي مَا تَمَّتْ حَجَّةُ أَحَدٍ، وَلَا عُمْرَتُهُ، لَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

1305- ... Hammâd b. Seleme'nin, Hişâm b. Urve yoluyla babasından, onun da Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Menât putu deniz sahilindeydi. Etrafında da müşriklerin onun için kurban ettikleri (hayvanların) kanları ve işkembe atıkları vardı. Ensar "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz cahiliye döneminde ihrama girdiğimizde, dinimize göre Safa ile Merve arasında sa'y etmemiz helal sayılmazdı" dediler. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur"*** âyetini indirdi.

Urve "Ben, Safa ile Merve arasında sa'y etmemeyi önemsemem" dedi. Âişe *radıyallahu anhâ* da "Nedenmiş o yeğenim?" diye sordu. O da "Çünkü Allah *azze ve celle* ***'O ikisini tavaf etmesinde ona bir günah yoktur'*** buyuruyor" dedi. Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Eğer senin dediğin gibi olsaydı, o zaman âyetin 'O ikisini tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur' şeklinde olması gerekirdi."

764 Mâlik, Hac 129; Buhârî, Hac 79; Benzer bir metinle Müslim, Hac 260.

Âişe *radıyallahu anhâ* daha sonra sözlerine şöyle devam etti: "Allah'a yemin olsun ki, Safa ile Merve arasında sa'y yapmayan kimsenin ne haccı ne de umresi tamam olur."[765]

***

Hammâd'ın Hişâm'dan rivayet ettiği bu hadis, bu bölümde daha önce zikretmiş olduğumuz ve Mâlik'in Hişâm'dan naklettiği hadise, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şu sözünü ilave etmektedir: "Safa ile Merve arasında sa'y yapmayan kimsenin ne haccı ne de umresi tamam olur." Bunun, re'ye (şahsî görüşe) dayanılarak söylenmiş olması mümkün değildir. Bu ancak nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) direktiflerden alınmış olabilir. Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bu sözü de hac ve umrenin her ikisinde Safa ile Merve arasında sa'y yapmanın gerekliliğine vakıf olduğunu göstermektedir.

Urve'ye hitaben söylediği "Eğer senin dediğin gibi olsaydı, o zaman âyetin 'O ikisini tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur' şeklinde olması gerekirdi" sözüne gelince; kanaatimizce bu kısım "O ikisini tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur" tarzında olsa bile, nihayetinde bu okuyuşun da ***"O ikisini tavaf etmesinde ona bir günah yoktur"*** anlamına gelecek surette "lâ" harfinin, yazıldığı hâlde okunmayıp geçilmiş olması ihtimali de vardır.

Öte yandan ez-Zührî de bu hadisi, Urve kanalıyla, Hişâm'dan gelen rivayete ilave bir anlam katacak şekilde ve yine Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'dan aktardığı bir bilgi ile beraber nakletmektedir. Şöyle ki:

١٣٠٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ، قَالَ: قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ، قَالَ عُرْوَةُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ لَهَا: أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}؟ قَالَ: فَقُلْتُ لِعَائِشَةَ: وَاللهِ مَا عَلَى أَحَدٍ جُنَاحٌ أَلَّا يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَالَتْ: بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا بْنَ أُخْتِي، إِنَّ هَذِهِ الْآيَةَ لَوْ كَانَتْ عَلَى مَا أَوَّلْتَهَا عَلَيْهِ، كَانَتْ: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، وَإِنَّهَا إِنَّمَا أُنْزِلَتْ فِي أَنَّ الْأَنْصَارَ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا كَانُوا يُهِلُّونَ هُمْ وَغَسَّانُ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي كَانُوا يَعْبُدُونَ عِنْدَ الْمُشَلَّلِ، وَكَانَ مَنْ أَهَلَّ لَهَا

765 Müslim, Hac 260; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 87.

يَتَحَرَّجُ أَنْ يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا سَأَلُوا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّا كُنَّا نَتَحَرَّجُ أَنْ نَطَّوَّفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ حَتَّى أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، قَالَتْ عَائِشَةُ: ثُمَّ قَدْ سَنَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا، فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَتْرُكَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرْتُ أَبَا بَكْرِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بِالَّذِي حَدَّثَنِي عُرْوَةُ مِنْ ذَلِكَ عَنْ عَائِشَةَ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّ هَذَا لَعِلْمًا مَا كُنْتُ سَمِعْتُهُ، وَلَقَدْ سَمِعْتُ رِجَالًا مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ يَزْعُمُونَ أَنَّ النَّاسَ، إِلَّا مَنْ ذَكَرَتْ عَائِشَةُ مِمَّنْ كَانَ يُهِلُّ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ، كَانُوا يَطُوفُونَ كُلُّهُمْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَلَمَّا ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ، وَلَمْ يَذْكُرِ الطَّوَافَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالُوا: هَلْ عَلَيْنَا يَا رَسُولَ اللهِ حَرَجٌ فِي أَنْ نَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؟ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} قَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَأَسْمَعُ هَذِهِ الْآيَةَ أُنْزِلَتْ فِي الْفَرِيقَيْنِ كِلَيْهِمَا، فِي الَّذِينَ كَانُوا يَتَحَرَّجُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَالَّذِينَ كَانُوا يَطُوفُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ تَحَرَّجُوا أَنْ يَطُوفُوا بِهِمَا فِي الْإِسْلَامِ مِنْ أَجْلِ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَمَرَ بِالطَّوَافِ بِالْبَيْتِ، وَلَمْ يَذْكُرِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مَعَ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ حِينَ ذَكَرَهُ.

1306- ... Leys'in Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir yoluyla Muhammed b. Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, Urve dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'ya, "Allah *azze ve celle*'nin ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyeti hakkında görüşün nedir?" diye sordum. Sonra da ona "Allah'a yemin olsun ki, bir kimsenin Safa ile Merve arasında sa'y yapmamasının kendisine bir günahı olmaz" dedim. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Ne kötü konuştun sen öyle, yeğenim! Kuşkusuz bu âyet, eğer senin te'vil ettiğin gibi olsaydı, o zaman 'Onları tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur' şeklinde olması gerekirdi. Hâlbuki âyet, Ensar hakkında inmiştir. Ensar, Müslüman olmadan önce Gassânlılarla birlikte el-Müşellel'de ibadet ettikleri Menât putu için telbiye getiriyorlardı. O put

adına telbiye getirenler de Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekiniyorlardı. Daha sonra bu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biz (cahiliye döneminde) Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekiniyorduk' diyerek sordular. Nihayetinde Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyetini indirdi."

Âişe *radıyallahu anhâ* devamla dedi ki: "Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu iki arasında sa'y yapmayı sünnet hâline getirdi. Bu sebeple hiç kimsenin bu sa'yi terk etme hakkı yoktur."

İbn Şihâb dedi ki: Ebû Bekir b. Abdurrahman, Urve'nin bana Âişe'den aktarmış olduğu rivayeti zikrettiğimde bana şöyle dedi: "Bu bilgiyi daha önce hiç duymamıştım. Fakat bir kısım ilim adamının, -Âişe *radıyallahu anhâ*'nın sözünü ettiği Menât putuna telbiye getirenlerin dışında- bütün insanların Safa ile Merve arasında sa'y ettiklerini savunduklarını duydum. Şöyle ki: Allah *azze ve celle,* Kâbe'yi tavaftan söz edip de Safa ile Merve arasındaki sa'yden hiç bahsetmeyince insanlar 'Ey Allah'ın Rasûlü! Safa ile Merve arasında sa'y etmemizde bir sakınca var mıdır?' diye sordular. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyetini indirdi."

Ebû Bekir devamla dedi ki: "Bu âyetin, her iki grup hakkında inmiş olduğunu duyuyordum. Bu gruplar ise, cahiliye döneminde Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekinenler ile cahiliye döneminde Safa ile Merve arasında sa'y ettiği hâlde İslâm geldikten sonra Allah *azze ve celle*'nin Kâbe'yi tavafı emretmesine rağmen bu emrin yanı sıra Safa ve Merve'yi de zikretmemiş olmasından dolayı o ikisi arasında tavaf etmekten çekinenlerdi."[766]

١٣٠٧ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ غَسَّانَ فِي حَدِيثِهِ أَصْلًا.

---

766 Benzer rivayetler için bk. Müslim, Hac 261-263.

1307- Yine Nasr b. Merzûk ve İbn Ebî Dâvûd bize, Abdullah b. Salih > Leys > Ukayl > İbn Şihâb isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti. Ancak hadisinde Gassânlılardan hiçbir şekilde söz etmedi.[767]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi sünnet hâline getirmiştir. Bu da bu ikisi arasındaki sa'yin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından sünnet kılındığını; Allah'ın Kitabı'nda geçen ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur"*** âyeti ise, Safa ile Merve arasında sa'yin mübah olduğunu; ayrıca (cahiliye döneminde) insanların o ikisi arasında sa'y etmekten çekinmelerine sebep olan gerekçenin, o sa'yin yapılmasına engel sayılmadığını göstermektedir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o ikisi arasında sa'y etmeyi sünnet kıldığı için, Safa ile Merve arasında sa'y etmek Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinden sayılmıştır. Bu itibarla hiç kimsenin bu sünnetten geri durma ve kaçınma hakkı bulunmamaktadır. Üstelik daha önce de geçtiği gibi Yüce Allah, Safa ve Merve'yi, kendi "şeâir"inden saymıştır. Şeâir ise, Allah *azze ve celle*'nin, kendisine davette bulunduğu şeylerin belirtileri olarak kabul ettiği "alametler"dir. Tekiline "şeîra" denilmektedir. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Kim Allah'ın sembollerine (şeâir) saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır."***[768]

Buna göre Safa ve Merve'nin Allah'ın şeâirinden olup şeâirin de bahsettiğimiz gibi "alametler" anlamına geldiği kesinlik kazanmakta; ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Veda Haccı'nda insanlara, hac menâsikini (fiillerini) kendisinden almalarını emrettiği ve onlara hitaben ***"Kim bilir belki de bu yıldan sonra sizinle buluşamayabilirim"*** diyerek Safa ile Merve arasında sa'y ettiği bilinmektedir. Nitekim;

١٣٠٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا انْتَهَى فِي حَجَّتِهِ، وَفِي طَوَافِهِ لَهَا إِلَى الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَ: نَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللّٰهُ بِهِ، يُرِيدُ قَوْلَهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}.

767 Müslim, Hac 262.

768 Hac 22/32.

1308- … Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccını ve tavafını yaparken sıra Safa ile Merve'ye (burada sa'yin başlangıç noktasını tespit etmeye) gelince, ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir…"*** âyetini (bu âyetteki sıralamayı) kastederek ***"Biz de Allah'ın başladığı yerden başlarız"*** buyurmuştur.[769]

***

Böylece Safa ve Merve, Allah'ın, hacdaki diğer şeâiri gibi olmakta ve bunları terk edenin ödemesi gereken ceza kurbanı (dem)[770] açısından hükmü, hacdaki diğer şeâiri terk edenlerin hükmüne benzemektedir. Ancak bu noktada Arafat'ın farklı bir niteliği söz konusudur. Zira Arafat vakfesini kaçırıp vaktini tamamen geçirmiş olan kimse, hacdan çıkan kimselerden sayılmıştır. Ayrıca ziyaret tavafının da özel bir durumu vardır. Çünkü bunun eda edilmesinin gereği üzerinde önemle durulmuş ve terk edene de o tavafı yapana dek ihramı içerisinde kalma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu bölümde Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edilen hadisten anlaşılan husus budur. Enes'ten ise bu konuda şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٣٠٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قال: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَقَالَ: كَانَتَا مِنْ مَشَاعِرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}، إِلَى قَوْلِهِ: {شَاكِرٌ عَلِيمٌ}.

1309- Ebû Bekre'nin bize, Müemmel b. İsmâil yoluyla Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: Enes b. Mâlik'e Safa ve Merve'yi sordum. Şöyle cevap verdi: "Bunlar, cahiliyenin (hac) sembollerindendi. İslâm gelince biz onları (aralarında sa'y etmeyi) bıraktık. Bunun üzerine Allah *azze ve celle **'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir… Kuşkusuz Allah mükafatını veren ve herşeyi bilendir'*** âyetini indirdi."[771]

١٣١٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

769 Mâlik, Hac 41; Müslim, Hac 147; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 320, 388.

770 Dem: Koyun ve keçi cinsinden olan ceza kurbanı.

771 Buhârî, Tefsîru Sûre 2 (21); Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 91.

1310- Muhammed b. Zekeriyya ve İbn Ebî Meryem'in bize rivayetlerine göre, el-Firyâbî, Süfyân isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.[772]

١٣١١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسًا عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَزَادَ قَالَ أَنَسٌ: وَهُمَا تَطَوُّعٌ.

1311- Yine bize Muhammed b. Huzeyme'nin, Haccâc > Hammâd yoluyla rivayet ettiğine göre, Âsım el-Ahvel "Enes'e, Safa ve Merve'yi sordum" dedikten sonra bu hadisin aynısını zikretti ve Enes'in şu sözünü ekledi: "Bu ikisi, kişinin gönüllü olarak yapacağı bir nafiledir (tatavvudur)."[773]

١٣١٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَارِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتٌ وَهُوَ أَبُو زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسٍ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، كَأَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَكْرَهُونَ الطَّوَافَ بِهِمَا؟ قَالَ: أَجَلْ، كَانَتَا مِنْ مَشَاعِرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَكُنَّا نَتَّقِيهِمَا حَتَّى ذَكَرَهُمَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: وَالطَّوَافُ بَيْنَهُمَا تَطَوُّعٌ، {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ}.

1312- ... Sâbit'in -ki o da Ebû Zeyd'dir- rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: "Enes'e ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyetine bakılırsa, sanki siz bu ikisi (Safa ile Merve) arasında sa'y etmeyi hoş karşılamıyordunuz, (öyle değil mi?)" diye sordum. Enes şöyle cevap verdi: "Evet, öyle. Çünkü Safa ve Merve cahiliyenin sembollerindendi ve Allah *azze ve celle* bunlardan söz edinceye kadar biz her ikisinden sakınıyor, kaçınıyorduk. (Şimdi ise) bu ikisi arasında sa'y etmek, gönüllü olarak yapılması gereken nafile bir ibadettir. Zira Allah, (âyetin devamında) ***'Kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa, şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir'*** buyurmaktadır."

---

772 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 91.

773 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 3.

١٣١٣ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسٍ: أَكُنْتُمْ تَكْرَهُونَ الطَّوَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ حَتَّى نَزَلَتْ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}؟ قَالَ: نَعَمْ، كَانَتَا مِنْ شَعَائِرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَكُنَّا نَكْرَهُ الطَّوَافَ بِهِمَا حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.

1313- ... Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide'nin rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: "Enes'e ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir'*** âyeti ininceye kadar, siz Safa ile Merve arasında sa'y etmekten hoşlanmıyordunuz, öyle mi?" diye sordum. O da "Evet, öyle. Biz, bu âyetin inmesine kadar bu ikisi arasında sa'y etmeyi hoş karşılamıyorduk" diye cevap verdi.[774]

***

Enes'in bu hadisine göre, Safa ile Merve cahiliye döneminin sembollerinden sayıldığı için insanlar bu ikisi arasında sa'y etmeyi hoş karşılamıyorlardı. Bunun yanı sıra Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe yapmak ve Kâbe'yi tavaf etmek de cahiliyedeki diğer hac sembollerindendi. İslâm gelip de Allah *azze ve celle* bunları Kitab'ında zikredince, İslâm'daki hac sembolleri hâline dönüştüler. İşte Safa ile Merve arasındaki sa'y de böyledir: Allah *azze ve celle,* Kitab'ında onlardan söz edince, İslâm'daki hac sembollerinden sayılır oldular. Enes'in "Bu ikisi (arasında sa'y etmek), gönüllü olarak yapılması gereken nafile bir ibadettir" sözüne gelince; Enes bunu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklederek söylememiştir. Kanaatimizce bu görüş, âyetten açıkça anlaşılan ilk anlama (zâhir) ve ***"Allah'ın sınırları içinde duracaklarına inandıkları takdirde (eski karı-kocanın) tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah/sakınca yoktur"***[775] âyetinde olduğu gibi herhangi bir günahın/sakıncanın olmaması yönündeki yalın manaya paralel olarak ifade edilen (Enes'in) kendi görüşüdür. Çünkü söz konusu âyet, (eski karı-kocanın) tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günâh/sakınca olmadığı hükmünü getirmektedir. Aynı şekilde ***"Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur"*** âyeti bu çerçevede anlaşılmaktadır.

Buna göre Âişe *radıyallahu anhâ*'dan nakledilen ve "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi sünnet kıldığı" bilgisinden haberdar olduğunu gösteren rivayet, Enes'in bu sözünden daha

---

774 Buhârî, Hac 80; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 138.

775 Bakara 2/230.

tercihe değer niteliktedir. Zira hiç kimsenin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinden saydığı hususlardan geri durma ve yüz çevirme hakkı yoktur. Çünkü bunun dışında Allah Rasûlü'nün hacdaki sünnetlerden saydığı tavaf-ı sader (veda tavafı),[776] tavaf-ı kudûm[777] ve tavafın ardından namaz kılmak gibi sünnetlerden de hiç kimsenin geri durma ve yüz çevirme hakkı bulunmamaktadır. Aynı şey, Allah Rasûlü'nün, hac ve umredeki sünnetlerinden sayılan ve hacılara da umre yapanlara da hac ve umrelerini eda ederken terk etme ruhsatı tanınmamış olan diğer sünnetler için de geçerlidir.

Bu durumda eğer biri "Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** beyanının hemen peşinden bu (ibadetlerin) 'sünnet'i niteliğinde ***'Kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir'*** buyurmaktadır. Bu da umre ve hacda Safa ile Merve arasında sa'y etmenin, bu iki ibadette yapılması emredilen nafileden (tatavvu) sayıldığını göstermektedi" derse, ona şöyle denilir:

Bu durum senin dediğin gibi değildir. Eğer senin anlattığın gibi olsaydı, Safa ile Merve arasında sa'y etmek, başlı başına Allah'a yakınlaşmaya sebep olacak güzel bir amel (kurbet) sayılır ve insanlar da hacı olmasalar ve umre yapmasalar bile, nafile bir ibadet olarak bu ikisi arasında sa'y edebilirlerdi. Oysa Müslümanlar, hac ve umre dışında Safa ile Merve arasında sa'y etmenin, kulların Allah'a yakınlaşmasına sebep olacak güzel amellerinden biri olmadığı ve Allah için yapılabilecek nafile ibadetlerden biri sayılmadığı konusunda icma etmişlerdir. Üstelik hac veya umre söz konusu olmadığı müddetçe Safa ile Merve arasında tavaf etmenin bir anlamı olmadığı gibi bunun, Allah'a yakınlaşma vesilesi sayılabilecek bir amel olma niteliği de yoktur. Buna göre ***"Kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa, şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir"*** ifadesi, Safa ile Merve arasındaki sa'y ile ilgili değil, ***"Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa.."*** kısmıyla alakalıdır. Yani kim gönüllü olarak (nafile) bir hac veya umre yaparsa, ***"Allah bunu kabul eder ve yapılanı hakkıyla bilir."***

---

776 Tavaf-ı sader: Mekkeli olmayan ve Mekkeli hükmünde sayılmayan, uzak bölgelerden gelmiş hacıların Mekke'den ayrılmadan önce yapmaları gereken en son tavaftır. Bk. *Diyanet İlmihali*, I, 544. (Çeviren)

777 Tavaf-ı kudûm: Taşradan Mekke'ye varıldığında yapılan tavaftır. Bu tavaf, âfâkî yani mikat dışından gelenler için sünnettir. Buna "tavaf-ı lika" da denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 40. (Çeviren)

١٣١٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ الْغَنَوِيِّ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ قَوْمَكَ يَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ سَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؟ قَالَ: صَدَقُوا.

1314- ... Hammâd b. Seleme'nin Ebû Âsım el-Ganevî'den rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl dedi ki: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Safa ile Merve arasında sa'y ettiğini söylüyor!" dedim. O da "Doğru söylüyorlar" dedi.[778]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, hac ve umre sırasında Safa ile Merve arasında sa'y etmenin sünnetten sayıldığını haber vermektedir. Bu da bu konuda Enes'ten rivayet edilene değil, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan nakledilen rivayete uygun düşmektedir.

Bu çerçevede Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî de hac ve umrede, ne hacının ne de umre yapan kimsenin Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi terk etme hakkı olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Şayet bir kimse, hac veya umre yaparken bu sa'yi unutur da evine/yurduna dönmüş olursa, o zaman koyun ve keçi cinsinden bir ceza kurbanı (dem) ödemesi gerekir; haccı ve umresi de geçerli olur. Bunu bize Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası kanalıyla da Muhammed'den, sözünü ettiğimiz tarzda her birinin kendi görüşü olarak rivayet etmiştir.

Bahsettiğimiz bu Safa ile Merve arası sa'y, hacının, haccı için yapmış olduğu ilk tavafın hemen peşinden olacaktır. Eğer sözü geçen bu tavaf, bayramın birinci gününden (yevm-i nahr) önce olacaksa, bu hususta daha önce nakletmiş olduğumuz rivayetlere göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kendi haccı için ve Mekke'ye girişi esnasında yapmış olduğu tavafı esas alınarak yapılmış bir tavaf sayılacaktır. Şayet o hacı, bayramın birinci gününden önce haccı için tavaf yapmamış ve bunu bayramın o birinci günü ve ondan sonraki günlerde -eyyâm-ı nahr[779] henüz bitmeden- yapmışsa, bu vacip bir

778 Müslim, Hac 238; Ebû Dâvûd, Menâsik 50.

779 Eyyâmu'n-nahr: Zilhiccenin 10, 11 ve 12. günleridir. (Çeviren)

tavaf olup hemen peşinden hacdaki Safa ile Merve arası sa'y sadece bir defa yapılır.[780]

Hacda başka bir tavaf daha vardır. O da Mekke'ye kendisi için girdiği haccını eda ettikten ve ihramdan çıktıktan sonra Mekke'den ayrılarak başka yere gitmek isteyenlerin yapmaları gereken sader (veda) tavafıdır. Bu tavaf, sünnetin de üzerinde durduğu ve pekiştirdiği bir tavaftır. Nitekim bu hususta bize şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٣١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ النَّاسُ يَنْفِرُونَ مِنْ كُلِّ وَجْهٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسلم: لَا يَنْفِرَنَّ أَحَدٌ حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِ بِالطَّوَافِ بِالْبَيْتِ.

1315- ... Süleyman'ın Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: İnsanlar (haclarını ifa ettikten sonra) her tarafa dağılıyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Hiç kimse, son olarak Kâbe'yi tavaf etmedikçe bir yere gitmesin."***[781]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: İlim adamlarından bir grup bu hadisi esas alarak, veda tavafının terki konusunda hayız ve benzeri mazeretleri bulunan kadınların ve diğer özür sahibi erkeklerin mazeretlerini kabul etmiyorlardı. Bu görüş aynı zamanda Zeyd b. Sâbit'ten de nakledilmiştir. Ancak Zeyd'in, -bu konunun ileriki kısımlarında Allah'ın izniyle zikredeceğimiz gibi- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğu bir hadis, onun daha sonra bu görüşünden dönüp başka bir kanaati benimsediğini göstermektedir.

Aynı şekilde Abdullah b. Ömer'in de önceleri bu görüşü savunduğu rivayet edilmekle birlikte, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta hayızlılara ruhsat tanıdığına dair rivayet kendisine ulaşınca bu görüşünden vazgeçmiştir. Biz bu rivayeti de bu konu içerisinde Allah'ın izniyle zikredeceğiz.

Yine Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* ve el-Hâris b. Evs'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmiş oldukları bir hadise göre hayızlılar,

780 Yani sa'yin nafilesi yoktur. Gerek hac, gerek umre için sadece birer sa'y yapılır. Bk. *Diyanet İlmihali*, I, 536. (Çeviren)

781 Müslim, Hac 379; Ebû Dâvûd, Menâsik 83.

bu meselede temiz kadınlar gibi sayılmış ve en son yapmaları gereken şeyin Kâbe'yi tavaf olduğu belirtilmiştir. Şöyle ki:

١٣١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الزَّجَّاجِ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَوْسٍ الثَّقَفِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنِ امْرَأَةٍ حَاضَتْ، قَالَ: تَجْعَلُ آخِرَ عَهْدِهَا الطَّوَافَ، قَالَ: هَكَذَا حَدَّثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ سَأَلْتُهُ، قَالَ: فَقَالَ لِي عُمَرُ: أَرِبْتَ عَنْ يَدَيْكَ سَأَلْتَنِي عَنْ شَيْءٍ سَأَلْتَ عَنْهُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْمَا أُخَالِفَهُ.

1316- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Ebû Avâne > Ya'lâ b. Atâ yoluyla el-Velîd b. Abdurrahman b. ez-Zeccâc'dan rivayet ettiğine göre, el-Hâris b. Evs es-Sekafî dedi ki: Ömer b. el-Hattâb'a [tavaf etmeden önce][782] hayız olan bir kadının durumunu sordum. O da "En son yapacağı şey, tavaf olmalıdır" dedi. Ben "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de kendisine bu soruyu sorduğumda bana böyle söylemişti" deyince, Ömer *radıyallahu anh* bana hitaben şöyle dedi: "Allah iyiliğini versin! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e muhalefet etmem için ona sorduğun sorunun aynısını bana da sordun (öyle mi?)."[783]

١٣١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَوْسٍ.

1317- Muhammed b. Ali b. Dâvûd el-Bağdâdî bize, Affân b. Müslim > Ebû Avâne yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti, sadece (senedinde) "el-Hâris b. Abdullah b. Evs'den" dedi.[784]

١٣١٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَرْزُوقٍ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ فِي إِسْنَادِهِ وَمَتْنِهِ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ عُمَرَ عَنِ الْمَرْأَةِ تَطُوفُ ثُمَّ تَحِيضُ.

---

782 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 232'den alınmıştır. (Çeviren)

783 Ebû Dâvûd, Menâsik 84.

784 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 232.

1318- Yine İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Ebû Avâne kanalıyla, İbrahim b. Merzûk'un isnadı ve metniyle zikretmiş olduğumuz hadisinin aynısını rivayet etti. Sadece (el-Hâris'in) "Ömer'e, tavaf ettikten sonra hayız olan kadının durumunu sordum" dediğini belirtti.[785]

***

Diğer ilim adamları ise, kadının, haccı esnasında üzerine vacip olan Kâbe'yi ziyaret tavafını yaptıktan sonra hayız olması hâlinde, veda tavafını yapmadan ve onun yerine bir ceza kurbanı (dem) ve benzeri herhangi bir şeyle yükümlü olmaksızın Mekke'den ayrılabileceği görüşünü savunuyor ve bu konuda şu rivayeti delil olarak kullanıyorlardı:

١٣١٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أُمِرَ النَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ، إِلَّا أَنَّهُ قَدْ خُفِّفَ عَنِ الْمَرْأَةِ الْحَائِضِ.

1319- ... İbn Tâvus'un, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İnsanlara en son varacakları yerin Kâbe olması emredilmiş, sadece hayızlı kadınlara bu hususta ruhsat tanınmıştır."[786]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu da gösteriyor ki, İbn Tâvus, bu hadiste Tâvus'tan, Süleyman'ın[787] ondan ezberlemediği bir bilgiyi ezberlemiştir. Dolayısıyla bu rivayet, daha üstün ve tercihe elverişlidir.

١٣٢٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي رَزِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، وَابْنَ عَبَّاسٍ اخْتَلَفَا فِي الْمَرْأَةِ تَحِيضُ بَعْدَمَا تَطُوفُ بِالْبَيْتِ يَوْمَ النَّحْرِ، فَقَالَ زَيْدٌ: يَكُونُ آخِرُ عَهْدِهَا الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: تَنْفِرُ إِذَا شَاءَتْ، فَقَالَ الْأَنْصَارُ: لَا نُتَابِعُكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَنْتَ تُخَالِفُ زَيْدًا، فَقَالَ: سَلُوا صَاحِبَتَكُمْ أُمَّ سُلَيْمٍ فَسَأَلُوهَا، فَقَالَتْ: حِضْتُ بَعْدَ مَا طُفْتُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَأَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَنْفِرَ، وَحَاضَتْ صَفِيَّةُ، فَقَالَتْ لَهَا عَائِشَةُ: الْخَيْبَةُ لَكِ، حَبَسْتِ أَهْلَنَا فَذُكِرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَنْفِرَ.

785 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 232.

786 Buhârî, Hac 144; Müslim, Hac 380.

787 Bk. 1315 no'lu rivayet.

1320- ... Hişâm'ın Katâde yoluyla İkrime'den rivayet ettiğine göre, Zeyd b. Sâbit ile İbn Abbâs, bayramın birinci günü Kâbe'yi tavaf ettikten sonra hayız olan kadının durumu hakkında anlaşmazlığa düştüler. Zeyd "En son varacağı yer Kâbe'yi tavaf'tır," derken, İbn Abbâs "Eğer isterse veda tavafını yapmadan Mekke'den ayrılabilir" diyordu. Bunun üzerine Ensar "Ey İbn Abbâs! Sen Zeyd'e muhalefet ettiğin sürece sana uymayız" dediler. İbn Abbâs da "(O hâlde) kardeşiniz Ümmü Süleym'e bir sorun bakalım" dedi. Onlar da ona sordular. Ümmü Süleym şöyle dedi: "Bayramın birinci günü tavaf yaptıktan sonra hayız olmuştum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de veda tavafı yapmadan Mekke'den ayrılmamı emretti. Aynı şekilde Safiyye de hayız olmuştu. Âişe ona 'Yazıklar olsun sana! Ailemizi yolundan alıkoydun' demiş; durum Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedilince, onun da veda tavafı yapmadan Mekke'den ayrılmasını emretmişti."[788]

١٣٢١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَنْتَ الَّذِي تُفْتِي الْحَائِضَ أَنْ تَصْدُرَ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهَا بِالْبَيْتِ؟، قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَلَا تَفْعَلْ، فَقَالَ: سَلْ فُلَانَةَ الْأَنْصَارِيَّةَ، هَلْ أَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَصْدُرَ؟ فَسَأَلَ الْمَرْأَةَ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ، فَقَالَ: مَا أَرَاكَ إِلَّا قَدْ صَدَقْتَ.

1321- ... İbn Cüreyc'in el-Hasen b. Müslim'den rivayet ettiğine göre, Tâvus dedi ki: Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs'a "Hayızlı kadının, uğraması gereken son yer olarak Kâbe'ye gitmeden de Mekke'den ayrılabileceğine dair fetva veren sen misin?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Zeyd "Bunu yapma!" deyince İbn Abbâs, "Ensardan filanca kadına gidip 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine (böyle bir durumda) Mekke'den ayrılmasını emretmiş mi?' diye bir soruver bakalım!" dedi. Bunun üzerine Zeyd, o kadına sordu ve tekrar İbn Abbâs'a gelerek "Meğer sen haklıymışsın" dedi.[789]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Zeyd'in, Ensarlı kadına soru sorup İbn Abbâs'a geri dönmesi ve İbn Abbâs'ın kendisine muhalif kaldığı ve sonuçta haklı çıktığı

788 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 430-431; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 233.

789 Müslim, Hac 381.

bir konuda onu doğrulaması şunu göstermektedir: Zeyd, daha önce savunduğu görüşü bırakıp İbn Abbâs'ın kendisine muhalefet ettiği kanaati benimsemiştir.

١٣٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، وَسُلَيْمَانَ خَالِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ قَرِيبًا مِنْ سَنَتَيْنِ يَنْهَى أَنْ تَنْفِرَ حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهَا بِالْبَيْتِ، ثُمَّ قَالَ: نُبِّئْتُ أَنَّهُ قَدْ رَخَّصَ لِلنِّسَاءِ.

1322- ... Şu'be'nin İbrahim b. Meysere ve İbn Ebî Necîh'in dayısı Süleyman'dan rivayet ettiğine göre, Tâvus "İbn Ömer, yaklaşık iki yıldan[790] bu yana, (hayızlının) uğrayacağı son yer olarak Kâbe'ye gitmeden Mekke'den ayrılmasına yasak koyuyor" dedi. Ancak daha sonra (Tâvus) şöyle dedi: "İbn Ömer'in, kadınlara (bu konuda) ruhsat tanıdığına dair bir haber aldım."[791]

١٣٢٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قال: حَدَّثَنِي عُقَيْلُ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي طَاوُسٌ الْيَمَانِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، يُسْأَلُ عَنْ حَبْسِ النِّسَاءِ عَنِ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ إِذَا حِضْنَ قَبْلَ النَّفْرِ، وَقَدْ أَفَضْنَ يَوْمَ النَّحْرِ، فَقَالَ: إِنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ تَذْكُرُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُخْصَةً لِلنِّسَاءِ، وَذَلِكَ قَبْلَ مَوْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بِعَامٍ.

1323- ... el-Leys b. Sa'd'ın, Ukayl b. Hâlid'den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Tâvus el-Yemânî'nin bana bildirdiğine göre, kendisi, Abdullah b. Ömer'in, bayramın birinci günü ifâda tavafını[792] yapmış olmalarına rağmen, Mekke'den ayrılmadan önce hayız gören kadınların Kâbe'yi tavaf etmekten alıkonulmaları konusunda sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini

790 Burada "iki yıl" anlamına gelen "seneteyn" kelimesi, eserin yazma ve basılı nüshalarında, "yıllar" manasındaki "sinîn" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak "yıllar" şeklinde tercüme edilmesi, "yaklaşık" ifadesine uymamamaktadır. Ayrıca Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde de (bk. II, 234) yer alan bu rivayette *"seneteyn"* olarak geçtiğ için biz tercümede "iki yıl" kaydını esas aldık. (Çeviren)

791 Yine eserin yazma ve basılı nüshalarında, "haber aldım" anlamına gelen ve "nübbi'tü" şeklinde yazılması gereken ibare, yazım benzerliğinden olsa gerek "sebete (sabit oldu, kesinleşti)" olarak kaydedilmiştir. Biz bunu Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinden (bk. II, 234) yararlanarak tespit ettik. (Çeviren)

792 İfâda tavafı: Arafat'tan inildikten sonra yapılan tavaftır. Buna "tavaf-ı ziyaret" de denilir. Haccın iki rüknünden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 440. (Çeviren)

işitmiş: "Âişe, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (bu durumdaki) kadınlara bir ruhsat tanıdığından söz ediyordu." Bu hâdise Abdullah b. Ömer'in vefatından bir yıl önceydi.[793]

١٣٢٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يُرَخِّصُ لِلْحَائِضِ إِذَا أَفَاضَتْ أَنْ تَنْفِرَ، قَالَ طَاوُسٌ: وَسَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: لَا تَنْفِرُ ثُمَّ سَمِعْتُهُ بَعْدُ يَقُولُ: تَنْفِرُ، رَخَّصَ لَهُنَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1324- ... İbn Tâvus'un, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, hayızlı kadının, ifâda tavafını yapmış olması hâlinde Mekke'den ayrılmasına izin vermiştir. Tâvus dedi ki: Ayrıca İbn Ömer'in önceleri "(Bu durumdaki bir kadın) Mekke'den ayrılamaz" dediğini, ancak daha sonra da şöyle dediğini işittim: "Mekke'den ayrılabilir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara (veda tavafını yapmadan Mekke'den çıkma) ruhsatı tanımıştır."[794]

١٣٢٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَيْرٍ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَمَّا أَرَادَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَنْفِرَ رَأَى صَفِيَّةَ عَلَى بَابِ خِبَائِهَا كَئِيبَةً حَزِينَةً وَقَدْ حَاضَتْ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّكِ لَحَابِسَتُنَا، أَكُنْتِ أَفَضْتِ يَوْمَ النَّحْرِ؟، قَالَتْ: نَعَمْ قَالَ: فَانْفِرِي إِذَنْ.

1325- ... İbrahim'in, el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (veda haccını yaptıktan sonra) Mekke'den ayrılmak isterken hanımı Safiyye'yi çadırının kapısında morali bozuk ve üzgün bir vaziyette gördü. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sen bizi yolumuzdan alıkoyacak gibisin. Bayramın birinci günü ifâda tavafını yapmış mıydın?"*** diye sordu. O da "Evet" diye cevap verince, ***"O hâlde Mekke'den çıkabilirsin"*** buyurdu.[795]

---

793 Dârimî, Menâsik 85; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* IV, 227; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 235.

794 Buhârî, Hac 145; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 235.

795 Müslim, Hac 387; Dârimî, Menâsik 73.

١٣٢٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَعُرْوَةِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

1326- ... İbn Şihâb, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Urve b. ez-Zübeyr'den, onlar da Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin bir benzerini rivayet ettiler.[796]

١٣٢٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ صَفِيَّةَ ابْنَةَ حُيَيٍّ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاضَتْ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَحَابِسَتُنَا هِيَ؟ فَقُلْتُ: إِنَّهَا قَدْ أَفَاضَتْ، قَالَ: فَلَا إِذَنْ.

1327- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Mâlik b. Enes > Abdurrahman b. el-Kasım > babası (el-Kâsım) > Âişe kanalıyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Safiyye bint Huyey hayız olmuştu. Âişe de bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bildirdi. Allah Rasûlü de ***"Bizi yolumuzdan alıkoyacak mı acaba?"*** diye sordu. Ben (Âişe) "O, ifâda tavafını yapmıştı" deyince, ***"O hâlde alıkoymayacak"*** buyurdu.[797]

١٣٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، [عَنْ أَبِيهِ]، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

1328- ... Yine Mâlik, Abdullah b. Ebû Bekir > [babası][798] > Amra > Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin bir benzerini rivayet etti.[799]

***

Bu hadislere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, son olarak Kâbe'yi tavaf edene kadar Mekke'den ayrılmamaları emrini verdiği hacılar içerisinde

796 Müslim, Hac 382.

797 Mâlik, Hac 225; Buhârî, Hac 145; Müslim, Hac 384.

798 Eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş olan bu kayıt, rivayetin geçtiği diğer kaynakların hepsinde zikredilmektedir. (Çeviren)

799 Mâlik, Hac 226; Buhârî, Hayz 27; Müslim, Hac 385.

hayızlı kadınları istisna etmektedir. Bu da tavaf-ı saderin (veda tavafının), vücubiyet açısından bayramın birinci günü yapılan tavaf gibi olmadığının delilidir. Zira hayızlıya, veda tavafını terk etme ruhsatının tanınmasında olduğu gibi bayramın birinci günü tavafını terk etme ruhsatı tanınmamıştır. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de veda tavafı konusunda bu görüşü benimsiyor ve şunu söylüyorlardı: "Veda tavafı, hacıya vacip olması bakımından bayramın birinci günü yapılan tavaf gibi değildir. Bayramın birinci günü yapılan tavaf, hacının mutlaka yapması gereken vacip tavaftır. Şayet bu tavafı terk ederek ailesine dönecek olursa, üzerindeki hac yükümlülüğü Mekke'de bulunduğu hâliyle aynı şekilde kalır ve geriye dönüp Kâbe'yi tavaf edene kadar o hâl üzere devam eder."

Ayrıca âlimler, buna ilave olarak, tavafı bayramın birinci gününden sonrasına erteleyen kimsenin bir ceza kurbanı vermekle mükellef olup olmadığı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Nitekim Ebû Hanîfe "Böyle bir kimsenin, bunun (kaçırdığı tavafın kazasının) yanı sıra mutlaka bir ceza kurbanı vermesi gerekir" derken Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen şöyle demişlerdir: "(Kaza tavafıyla) birlikte herhangi bir ceza kurbanı vermesi gerekmez." Öte yandan veda tavafını terk eden erkekler ve -hayızlılar dışındaki- kadınlarla ilgili olarak da şunu ifade etmişlerdir: "(Mekke'den ayrılıp memleketlerine dönmüş olan) bu kimselerin, Kâbe'yi tavaf etmek niyetiyle yeniden oraya dönmeleri gerekmez; böyle bir durumda, kendi adlarına kesilmek üzere Mekke'ye ceza kurbanları göndermeleri yeterlidir." Burada aktardığımız şekilde bu görüşlerin her birini bize, Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; ayrıca yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası kanalıyla Muhammed'den rivayet etmiştir. Mâlik b. Enes'in ise bu konudaki kanaati şudur: "Bu hususta böyle birine ceza kurbanı gerekmez."

Ebû Ca'fer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı, Veda Haccı niyetiyle Mekke'ye vardıklarında eda ettikleri ilk tavafın ilk üç şavtında remel[800] yapmışlardır. Nitekim Allah Rasûlü'nden bu hususta şu rivayetler nakledilmiştir:

١٣٢٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، وَفَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ

800 Remel: Tavafın ilk üç şavtında erkeklerin adımlarını kısaltarak, omuzlarını silkerek çalımlı çalımlı bir sürat göstermeleridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 383. (Çeviren)

أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: طَافَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ سَبْعًا، رَمَلَ مِنْهُنَّ ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا.

1329- ... İbnü'l-Hâd'ın, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Veda Haccı'nda üçü remel, dördü de yürüme şeklinde olmak üzere yedi şavt yapmıştır."[801]

١٣٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1330- ... Hâtim b. İsmâil, Ca'fer b. Muhammed > babası > Câbir b. Abdullah yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin tamamen aynısını zikretti."[802]

***

Bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiiliyle desteklediği; Müslümanların üzerinde icma ettiği ve kadınlar dışında hiç kimseye terk etme ruhsatı tanınmayan hususlardan biri olmaktadır. Zira bütün Müslüman (âlimler), kadınların remel yapma yükümlülüklerinin bulunmadığı konusunda icma etmişlerdir. Ancak remel konusunda Abdullah b. Abbâs'ı istisna etmek gerekir. Çünkü kendisinden, Kâbe'yi tavaf sırasında remel yapmanın sünnet olmadığına dair bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٣١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ الْغَنَوِيِّ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ رَمَلَ بِالْبَيْتِ، وَأَنَّ ذَلِكَ سُنَّةٌ؟ قَالَ: صَدَقُوا وَكَذَبُوا، قُلْتُ: مَا صَدَقُوا وَمَا كَذَبُوا؟ قَالَ: صَدَقُوا، قَدْ رَمَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَيْتِ، وَكَذَبُوا، لَيْسَ بِسُنَّةٍ إِنَّ قُرَيْشًا قَالَتْ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ: دَعُوا مُحَمَّدًا وَأَصْحَابَهُ حَتَّى يَمُوتُوا مَوْتَ النَّغَفِ فَلَمَّا صَالَحَهُمْ عَلَى أَنْ يَجِيءَ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ فَيَمْكُثُوا ثَلَاثَةَ

801 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

802 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

أَيَّامٍ بِمَكَّةَ، فَقَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْمُشْرِكُونَ عَلَى جَبَلِ قُعَيْقِعَانَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِهِ: ارْمُلُوا ثَلَاثًا، وَلَيْسَتْ بِسُنَّةٍ.

1331- ... Hammâd b. Seleme'nin Ebû Âsım el-Ganevî'den rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl dedi ki: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'de (tavaf ederken) remel yaptığını ve bunun bir sünnet olduğunu söylüyor!" dedim. Bunun üzerine İbn Abbâs "Hem doğru hem de yanlış söylemişler" dedi. Ben de "Nasıl yani 'Hem doğru hem de yanlış söylemişler' de ne demek?" diye sordum. Şöyle dedi: "Doğru söylüyorlar; zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçekten Kâbe'de (tavaf ederken) remel yapmıştır. Fakat yanlış da söylüyorlar; çünkü bu bir sünnet değildir. Çünkü Kureyşliler, Hudeybiye (antlaşması) sırasında 'Muhammed ve arkadaşlarını bırakın da sefil kurtçuklar gibi ölsünler' demişlerdi. Allah Rasûlü de ertesi yıl gelip Mekke'de üç gün kalmak üzere onlarla bir barış antlaşması yapmıştı. Ertesi yıl Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'ye gelmişti; müşrikler de Kuaykıân dağına çekilmiş (onları izliyorlardı). Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de ashâbına sünnet olmadığı hâlde ***'Üç defa remel yapın'*** emrini vermişti."[803]

١٣٣٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ نُصَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا فِطْرُ بْنُ خَلِيفَةَ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَلَ بِالْبَيْتِ، وَأَنَّهَا سُنَّةٌ؟ قَالَ: صَدَقُوا وَكَذَبُوا، قَدْ رَمَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَيْتِ، وَلَيْسَ بِسُنَّةٍ، وَلَكِنْ قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ وَالْمُشْرِكُونَ عَلَى قُعَيْقِعَانَ، وَبَلَغَهُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ: إِنَّ بِهِ وَبِأَصْحَابِهِ هَزْلًا فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ: ارْمُلُوا، أَرُوهُمْ أَنَّ بِكُمْ قُوَّةً.

1332- ... Fıtr b. Halîfe'nin[804] rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl şöyle dedi: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Kâbe'yi tavaf ederken remel yaptığını ve bunun bir sünnet olduğunu söylüyor" dedim. Şöyle dedi: "Hem doğru hem de yanlış söylemişler. Rasûlullah

803 Benzer lafızla Müslim, Hac 237, 238; Ebû Dâvûd, Menâsik 50.

804 Eserin yazma nüshasında bu isim "Kutrub Halife" şeklinde kaydedilmiş olup aradaki "oğul" anlamına gelen "bin" kelimesi muhakkik tarafından basılı nüshada eklenmiş gözükmektedir. Muhtemelen müstensih, "Fıtr bin Halife" yazmak isterken, "fe" harfinin tek noktasını ikiye çıkarmış ve "bin" kelimesinin de sadece "b" harfini yazıp "nun"u unutunca, ortaya "Kutru/b" gibi bir isim çıkmıştır. Doğrusu, "Fıtr b. Halîfe" olacaktır. (Çeviren)

sallallahu aleyhi ve sellem Kâbe'de remel yapmıştır, ancak bu bir sünnet değildir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'ye geldiğinde müşrikler Kuaykıân'da idiler. Müşriklerin (Allah Rasûlü ve ashâbıyla ilgili olarak) 'Kendisi de arkadaşları da zayıf ve hâlsiz görünüyorlar' söylentilerini duyunca Allah Rasûlü, ashâbına ***'Remel yapın ve gücünüzü onlara gösterin!'*** emrini verdi."[805]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hacer-i Esved'den rükn-i yemânî'ye[806] kadarki kısımda remel yapıyor; müşriklerin göremeyeceği bir noktaya gelince normal yürüyordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccı sırasında Kâbe'yi tavaf ederken ilk üç şavtta, düşmanın karşısında olmamasına rağmen remel yapmış olduğuna göre, daha önce umresi için yapmış olduğu tavafının ilk üç şavtındaki remeli düşman karşısında yaptığı hususu sabit olmaktadır. Bu durumda remel, düşman sebebiyle değil, belki de o tavafın sünneti olmasından dolayı yapılmıştır. İbn Abbâs ve onu bu konuda izleyenler dışında, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen ve diğer ilim adamlarının bu husustaki görüşleri böyleydi.

Öte yandan bu remel sadece erkeklere mahsus olup bunu hacının, haccı için, umre yapanın da umresi için yapacağı ilk tavafında eda etmesi gerekir.

Ayrıca Kâbe'yi tavaf etmek isteyen erkek ve kadının, tavafında Hacer-i Esved'den başlaması gerekir. Eğer gücü yetiyorsa onu istilâm etmeli[807] ya da uzaktan hizasında durup selamlamalı, daha sonra da namaza başlarken yaptığı gibi tekbir getirip ellerini kaldırmalıdır. Ardından tavaf ettiği süre içerisinde Hacer-i Esved'in önünden geçtiği her defasında eğer gücü yeterse onu istilâm eder veya uzaktan hizasında durup selamlar; peşinden tekbir alır ve o tekbirinde ellerini kaldırır.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tavafa Hacer-i Esved'den başlamasına dair nakledilen rivayetlerden biri de Ebu't-Tufeyl'in hadisinde İbn Abbâs'tan aktardığımız "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hacer-i

---

805 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 180.

806 Rükn-i yemânî: Kâbe'nin güney cephesindeki Hacer-i Esved'in bulunduğu köşeye muadil olan köşe. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 388. (Çeviren)

807 İstilâm: Tavaf sırasında Hacer-i Esved'in önüne gelindiğinde ona dönülüp namaza durur gibi tekbir ve tehlîl ile bu kutlu taşa el sürülüp mümkün ise öpülüp saygı gösterilmesidir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 211. (Çeviren)

Esved'den itibaren remel yapıyordu" şeklindeki ibaredir. Şu kadar var ki bu hadiste, tavafın başlangıcı değil, özellikle remelin başlangıç noktası zikredilmiştir. Buna göre tavaf başka bir noktadan başlarken, remelin oradan başlaması caizdir. Bu konuda yaptığımız araştırmada şunu tespit ettik:

١٣٣٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمُ بْنُ أَخْضَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَرْمُلُ مِنَ الْحَجَرِ إِلَى الْحَجَرِ.

1333- ... Süleym b. Ahdar'ın, Ubeydullah > Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hacer-i Esved'den başlayıp tekrar aynı noktaya gelinceye kadar remel yapıyordu.[808]

١٣٣٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ يَرْمُلُ مِنَ الْحَجَرِ إِلَى الْحَجَرِ ثَلَاثًا، وَيَمْشِي أَرْبَعًا عَلَى هَيْئَتِهِ، قَالَ ابْنُ عُمَرَ: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ.

1334- ... Esbât b. Muhammed'in, Ubeydullah'tan rivayet ettiğine göre Nâfi' dedi ki: İbn Ömer, Hacer-i Esved'den başlayıp aynı noktaya gelinceye kadar üç defa remel yapıyor; diğer dört şavtta normal şekilde yürüyordu. İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle yapıyordu."[809]

***

İbn Ömer'in bu haberinde, arzettiğimiz meseleye delil vardır. Zira İbn Ömer burada, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, her şavttaki tavafa başlama noktasından ve başladığı yerde bitirmesinden söz etmektedir. Bu bakımdan bu hadis, İbn Abbâs'ın hadisi gibi değildir. Çünkü orada "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hacer-i Esved'den rükn-i yemânî'ye kadarki kısımda remel yapıyor; müşriklerin göremeyeceği bir noktaya gelince normal yürüyordu" ifadesi geçmektedir. Bu rivayetin, Allah Rasûlü'nün remel yaptığı nokta itibariyle remelle tavafa başladığını gösterme ihtimali olduğu gibi normal yürüdüğü yerden itibaren yürüyerek tavafa başladığını gösterme ihtimali de vardır. Nitekim bu hususta, İbn Ömer'den nakledilen ilgili rivayeti destek-

808 Müslim, Hac 233; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

809 Müslim, Hac 234; Nesâî, Menâsik 150; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

leyecek mahiyette Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivayet de bulunmaktadır. Şöyle ki:

١٣٣٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَافَ سَبْعًا، رَمَلَ فِي ثَلَاثٍ مِنْهُنَّ مِنَ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ.

1335- ... Mâlik'in, Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babası yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Kâbe'nin etrafında) yedi şavt döndü. Bunların üçünde Hacer-i Esved'den başlayıp yine Hacer-i Esved'e gelinceye kadar remel yaptı.[810]

***

Buna göre, Kâbe'yi tavaf etmek isteyen kimsenin, tavafa buradan (Hacer-i Esved'den) başlaması gerekir. Ancak Kâbe'yi tavaf edenlerin, tavaflarını Hicr'in[811] arka tarafından (dışından) yapmaları ve eğer Hicr'in içinden yapmışlarsa bunu bir tavaf olarak kabul etmemeleri lazımdır. Çünkü Hicr, Kâbe'dendir. İnsanlar da Kâbe'nin içini değil, çevresini tavaf etmekle yükümlüdürler. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de Hicr'in tamamının veya bir kısmının Kâbe'den olduğunu gösteren rivayetler nakledilmiştir. Bunların bazıları şöyledir:

١٣٣٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سِنَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَشْعَثِ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْحَجَرِ، فَقَالَ: هُوَ مِنَ الْبَيْتِ، قُلْتُ: فَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ يُدْخِلُوهُ فِيهِ؟ قَالَ: عَجَزَتْ بِهِمُ النَّفَقَةُ.

---

810 Mâlik, Hac 107; Müslim, Hac 235, 236.

811 Hicr: Kâbe'nin kuzey cephesinde altınoluğun akacağı yarım dairelik bir yer vardır ve yarım duvar ile çevrilmiştir. Bu duvara "Hatîm" veya "Hazîre-i İsmail," bunun kuşattığı o yere de "Hicru'l-Kâbe" denilir. Buranın vaktiyle Kâbe'ye dahil olduğu, ancak yapılan bir tamir sırasında malzeme yetmediği için dışarıda bırakıldığı bilinmektedir. Bu yüzden tavaf yapılırken bu yarım duvarın dışından yapılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 145. (Çeviren)

1336- ... el-Eş'as b. Ebi'ş-Şa'sâ'ın el-Esved b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Hicr'in Kâbe'den olup olmadığını sordum. ***"Kâbe'dendir"*** dedi. Bunun üzerine "Peki niçin onu Kâbe'ye katmamışlar da (dışarıda bırakmışlar)?" diye sordum. Allah Rasûlü ***"(Mekkelilerin) bütçeleri yetmemiş"*** buyurdu.[812]

١٣٣٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمُ بْنُ حَيَّانَ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مِينَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكِ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ لَهَدَمْتُ الْكَعْبَةَ، وَأَلْزَقْتُهَا بِالْأَرْضِ، وَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ: بَابًا شَرْقِيًّا، وَبَابًا غَرْبِيًّا، وَلَزِدْتُ سِتَّةَ أَذْرُعٍ مِنَ الْحِجْرِ فِي الْبَيْتِ أَنَّ قُرَيْشًا اسْتَقْصَرَتْهُ لَمَّا بَنَتِ الْبَيْتَ.

1337- ... Saîd b. Mînâ'ın, Abdullah b. ez-Zübeyr kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine şöyle buyurmuştur: ***"Eğer senin kavmin cahiliyeden yeni kurtulmuş olmasaydı, Kâbe'yi yıkar ve (düz ayak girilecek şekilde) yer seviyesine indirirdim. Ayrıca ona biri doğu, diğeri de batı olmak üzere iki kapı açardım. Bir de Hicr tarafından altı arşınlık bir yeri Kâbe'ye katardım. Zira Kureyş, Kâbe'yi inşa ederken o kısmı kısa tutmuştur."***[813]

١٣٣٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ بَكْرٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ، عَنْ أَبِي قَزَعَةَ، أَنَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ بَيْنَمَا هُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، قَالَ: قَاتَلَ اللهُ ابْنَ الزُّبَيْرِ حَيْثُ يَكْذِبُ عَلَى أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، يَقُولُ: سَمِعْتُهَا وَهِيَ تَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَا عَائِشَةُ، لَوْلَا حَدَثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ لَنَقَضْتُ الْبَيْتَ حَتَّى أَزِيدَ فِيهِ مِنَ الْحِجْرِ. فَقَالَ الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ: لَا تَقُلْ ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَأَنَا سَمِعْتُ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، تَقُولُ قَالَ: وَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ سَمِعْتُ هَذَا مِنْكَ قَبْلَ أَنْ أَهْدِمَهُ فَتَرَكْتُهُ.

1338- ... Hâtim b. Ebî Sagîra'nın Ebû Kazaa'dan rivayet ettiğine göre, Abdülmelik b. Mervân, Kâbe'yi tavaf ederken şöyle dedi: Allah, İbnü'z-Zübeyr'in belasını versin! Zira mü'minlerin annesi (Hz. Âişe) adına yalan

812 Buhârî, Hac 42; Müslim, Hac 405.

813 Müslim, Hac 401.

söyleyip şöyle diyor: (Hz. Âişe'nin) şöyle dediğini işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***'Âişe! Eğer senin kavmin küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı, ben Kâbe'yi yıkar ve ona Hicr'den ilave yapardım'*** buyurdu."

Bunun üzerine el-Hâris b. Abdullah b. Ebî Rabîa[814] "Böyle söylemeyin, ey mü'minlerin emiri! Çünkü ben de mü'minlerin annesi (Hz. Âişe'den) bunu işitmiştim" deyince (Abdülmelik b. Mervân) "Ben bu haberi senden, Kâbe'yi yıkmadan önce duymuş olmayı arzu ederdim. O zaman onu olduğu gibi bırakırdım" dedi.[815]

١٣٣٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ قَتَادَةَ، حَدَّثَهُ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَدَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْبَيْتِ، فَأَمَرَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْحِجْرِ، قَالَتْ: إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ أُصَلِّيَ فِي الْبَيْتِ؟ قَالَ: إِنَّهُ مِنَ الْبَيْتِ، وَلَوْ مَا أَنَّ قَوْمَكِ حَدِيثُ عَهْدٍ بِشِرْكٍ أَلْحَقْتُهُ بِالْبَيْتِ.

1339- … Amr b. el-Hâris'in, Katâde > Urve b. ez-Zübeyr yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona (Hz. Âişe'ye) Kâbe'nin içinde namaz kılabileceği sözünü vermişti. Ancak Hicr'in iç tarafında kılmasını emredince Âişe *radıyallahu anhâ* "Sen bana Kâbe'nin içinde kılabileceğim sözünü vermiştin!" demiş, bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Orası da Kâbe'dendir. Eğer senin kavmin şirkten yeni kurtulmuş olmasaydı, orayı da Kâbe'ye katardım"*** buyurmuştur.[816]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Diğer rivayetlerden farklı olarak bütün bir Hicr'in, Kâbe'den sayıldığını gösteren bu rivayetlerdeki ilave bilgi, bu bilginin bulunmadığı rivayetlerden daha fazla tercihe layıktır. Buna göre, sahihliğini tespit ederek aktarmış olduğumuz bu rivayetler, Hicr'in Kâbe'den

814 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "el-Hâris b. Abdurrahman b. Ebî Rabîa" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu, ilgili kaynaklarda da belirtildiği gibi "el-Hâris b. Abdullah b. Ebî Rabîa" olacaktır. (Çeviren)

815 Müslim, Hac 404.

816 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 234.

olduğunu göstermektedir. Tavafın da Kâbe'nin kalıntılarının dış tarafından yapılması gerektiği içindir ki, ilgili tavaf, Kâbe'den olduğu kesinleşen Hicr'in arkasından yapılacaktır. Nitekim Ebû Hanîfe, Mâlik, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, Şâfiî ve diğer ilim adamlarının bu konudaki kanaatleri böyleydi.

Ayrıca tavaf esnasında Rükn-i Yemânî'yi istilâm etmekte de bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak onun ve Rükn-i Esved'in (Hacer-i Esved'in) dışında başka bir yeri istilâm etmek uygun değildir. Ne var ki ilim ehli bu hususta da görüş ayrılığına düşmüştür. Bunlardan bir grubu, (Kâbe'nin) bütün rükünlerini (köşelerini) istilâm ediyordu. Mesela; Câbir b. Abdullah, bunu yapanlardan biriydi:

١٣٤٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كُنَّا نَسْتَلِمُ الْأَرْكَانَ كُلَّهَا.

1340- … Züheyr b. Muâviye'nin Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Bütün rükünleri istilâm ediyorduk."[817]

***

(Bütün rükünleri istilâm edenlerden) biri de Muâviye b. Ebî Süfyân idi:

١٣٤١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ عَبَّادٍ الرُّؤَاسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَتَّابُ بْنُ بَشِيرٍ الْجَزَرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ مُعَاوِيَةَ طَافَ بِالْبَيْتِ الْحَرَامِ، فَجَعَلَ يَسْتَلِمُ الْأَرْكَانَ كُلَّهَا فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لِمَ تَسْتَلِمُ هَذَيْنِ الرُّكْنَيْنِ، وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُمَا؟ فَقَالَ مُعَاوِيَةُ: لَيْسَ مِنَ الْبَيْتِ شَيْءٌ مَهْجُورٌ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ، قَالَ: صَدَقْتَ.

1341- … Attâb b. Beşîr el-Cezerî'nin, Husayf > Mücâhid > İbn Abbâs yoluyla rivayet ettiğine göre, Muâviye, Mescid-i Haram'ı tavaf ederken bütün köşeleri istilâm etmeye koyuldu. Bunun üzerine İbn Abbâs "Şu iki köşeyi (rükün)[818] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* istilâm etmediği hâlde,

817 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 183.

818 Bunlar, Kâbe'nin kuzey cephesindeki Irak yönünü gösteren Rükn-i Irakî ile Şam yönünü gösteren Rükn-i Şamî köşeleridir. İbn Abbâs bunların istilâm edilmesini yadırgamaktadır. Diğer iki köşe ise, Kâbe'nin güney cephesindeki Hacer-i Esved'in bulunduğu köşe ile onun muadili olan Rükn-i Yemânî'dir. (Çeviren)

sen niçin istilâm ediyorsun ki?" diye sordu. Muâviye "Kâbe'ye ait olan hiçbir şey terk edilmiş değildir" diye cevap verdi. İbn Abbâs ***"Sizin için Allah Rasûlü'nde en güzel/ideal bir örnek vardır"***[819] (âyetini) okuyunca Muâviye "Doğru söylüyorsun" diye karşılık verdi.[820]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu da Muâviye'nin, daha önceki uygulamasını terk ederek, İbn Abbâs'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den "(Kâbe'nin güney cephesindeki) Hacer-i Esved ve Rükn-i Yemânî dışındaki köşeleri istilâm etmediğine" dair nakletmiş olduğu rivayeti tercih ettiğini göstermektedir.

Öte yandan İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bu rivayetin bir benzeri, İbn Ömer yoluyla da Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٣٤٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُ مِنْ أَرْكَانِ الْبَيْتِ إِلَّا الرُّكْنَ الْأَسْوَدَ وَالَّذِي مِنْ نَحْوِ دَارِ الْجُمَحِيِّينَ.

1342- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Yunus b. Yezîd > İbn Şihâb yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, (Sâlim'in) babası dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kâbe'nin köşelerinden sadece Rükn-i Esved (Hacer-i Esved'in bulunduğu köşe) ve el-Cumahîler'in evlerine bakan taraftaki köşeyi istilâm ederdi."[821]

***

١٣٤٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1343- er-Rabî' b. Süleyman el-Murâdî bize, Abdullah b. Vehb > Leys > İbn Şihâb yoluyla gelen isnadı zikrederek bu hadisin aynısını rivayet etti.[822]

---

819 Ahzâb 33/21.

820 Buhârî, Hac 59 (farklı bir isnadla); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 184; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* II, 17.

821 Müslim, Hac 243; Nesâî, Menâsik 158.

822 Buhârî, Hac 59; Müslim, Hac 242.

١٣٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ جُرَيْجٍ، أَنَّهُ قَالَ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ: رَأَيْتُكَ لَا تَمَسُّ مِنَ الْأَرْكَانِ إِلَّا الْيَمَانِيَّيْنِ؟ فَقَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَمَسُّ إِلَّا الْيَمَانِيَّيْنِ.

1344- ... Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî'nin Ubeyd b. Cüreyc kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ubeyd, Abdullah b. Ömer'e "(Kâbe'nin) köşelerinden sadece iki Yemânî köşeye el sürdüğünü (istilâm ettiğini) gördüm" dedi. Bunun üzerine o da şu cevabı verdi: "Çünkü ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sadece iki Yemânî köşeye dokunduğunu görmüştüm."[823]

***

Ayrıca bu konuda yine Abdullah b. Ömer'den, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'nin iki Yemânî köşesi dışındaki köşeleri istilâm etmemesinin gerekçesini gösteren başka bir delil de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ أَخْبَرَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَلَمْ تَرَيْ إِلَى قَوْمِكِ حِينَ بَنَوُا الْكَعْبَةَ اقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَفَلَا تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَوْلَا حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ، قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا أَرَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرَكَ اسْتِلَامَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ إِلَّا أَنَّ الْبَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1345- ... İbn Şihâb'ın Sâlim b. Abdullah'tan bildirdiğine göre, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk, Abdullah b. Ömer'e, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayetle şunu haber verdi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Âişe *radıyallahu anhâ*'ya ***"Baksana senin kavmin, Kâbe'yi inşa ederken İbrahim sallallahu aleyhi ve sellem'in belirlediği temelleri esas almayıp kısa tutmuşlar!"*** buyurmuş; Âişe *radıyallahu anhâ* da şöyle karşılık vermiş: Ben

823 Mâlik, Hac 31; Buhârî, Vudû 31; Müslim, Hac 25.

de dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Peki sen onu İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in temelleri üzere, ilk hâline çevirmeyecek misin?" Allah Rasûlü ***"Eğer kavmin küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı (bunu yapardım)"*** diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer dedi ki: "Eğer Âişe bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işittiyse, kanaatimce Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Hicr'e yakın olan iki köşeyi istilâm etmemesi, sadece Kâbe'nin İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in temelleri üzere tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır."[824]

***

(Tahâvî) dedi ki: İki Yemânî köşe arasında kalan kısım, Hz. İbrahim'in temellerinden sayılmadığı için istilâm edilmediğine göre, aynı şekilde Kâbe'nin Hz. İbrahim'in temelleri üzere olmayan geri kalan kısmı da tavafta istilâm edilmez. Ayrıca mezhep âlimlerimiz de kitaplarında Rükn-i Yemânî'nin istilâmından söz etmemişlerdir. Biz bunun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tavafı sırasında ilgili yeri istilâm ettiğine dair nakledilen ve bizim de daha önce bahsettiğimiz rivayetlerin kesintisiz bir yolla onlara ulaşmamış olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Zira kesintisiz bir kanalla kendilerine ulaşmış olsaydı, mutlaka ona göre görüş beyan eder, bunu benimserlerdi. Şu da var ki, daha sonra biz, Muhammed b. el-Hasen'in, tavaf sırasında Rükn-i Yemânî'nin istilâm edilmesini emrettiğini tespit ettik. Bu görüşü Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî, ondan rivayet etmiş ve İmam Muhammed'le öğrencileri arasında herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

Ebû Ca'fer (devamla) dedi ki: İlgili rivayet sözünü ettiğimiz şekilde bize kesintisiz bir yolla ulaştığına göre biz bu görüşü benimsiyor ve tavafta bunu yapmayı müstehap sayıyoruz.[825] Allah'tan (bu hususta) muvaffakiyet niyaz ederiz.

Öte yandan, Hacer-i Esved'i istilâm eden kimsenin onu öpmesi de gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yapıyordu. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* da bunu yapmaktaydı. Bu konuda Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve*

---

824 Mâlik, Hac 104; Buhârî, Hac 42; Müslim, Hac 399.

825 Burada "bu görüşü benimsiyoruz" anlamına gelen ve "kulnâ/aheznâ bihî" şeklinde olması gerektiğini düşündüğümüz ibarenin yazma nüshada sadece "bihî" kısmı mevcuttur. Biz ilgili kelimeyi cümleye takdir ederek tercüme yaptık. Ayrıca "müstehap sayıyoruz" ibaresi de yazma nüshada "istehbabnâhu" tarzında doğru yazılmış olmasına rağmen, basılı nüshaya yanlış anlamaya yol açacak biçimde "istehaynâhu" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

sellem'den ve Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan nakledilen rivayetler ise şöyledir:

١٣٤٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبَّادٍ قَبَّلَ الْحَجَرَ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ فَقَالَ: رَأَيْتُ خَالَكَ قَبَّلَ الْحَجَرَ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَبَّلَ الْحَجَرَ، وَقَالَ: إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ.

1346- Yezîd b. Sinan'ın bize, Ebû Âsım yoluyla bildirdiğine göre, Ca'fer b. Abdullah el-Humeydî dedi ki: Muhammed b. Abbâd'ın, Hacer-i Esved'i öptüğünü ve daha sonra alnını onun üzerine koyduğunu görünce ona "Bu da ne?" diye sordum. O da şöyle dedi: Ben de senin dayının (Abdullah b. Abbâs'ın)[826] Hacer-i Esved'i öpüp ardından alnını üzerine koyduğunu görmüştüm. Ayrıca (dayın) şunu da söylemişti: Ömer b. el-Hattâb'ın Hacer-i Esved'i öptüğüne ve şöyle dediğine şahit oldum: "Biliyorum ki sen sadece bir taşsın. Ancak ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in aynen benim yaptığım gibi yaptığını görmüştüm."[827]

١٣٤٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ قَبَّلَ الْحَجَرَ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ فَقَالَ: رَأَيْتُ خَالَكَ ابْنَ عَبَّاسٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بَقِيَّةَ حَدِيثِ يَزِيدَ هَذَا.

1347- Yine İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım yoluyla rivayet ettiğine göre, Ca'fer b. Abdullah dedi ki: Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer'in Hacer-i Esved'i öptükten sonra alnını üzerine koyduğunu görünce "Bu da nedir?" diye sordum. O da "Dayın İbn Abbâs'ı gördüm…" diye başladı sonra da bir önceki Yezîd hadisinin geri kalan kısmını zikretti.

١٣٤٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَيُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ،

---

826 Bu bilgi Dârimî'nin *Sünen*'i ve İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde geçmektedir. (Çeviren)

827 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, I, 32; Dârimî, Menâsik 42; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 213.

عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَبَّلَ عُمَرُ الْحَجَرَ، وَقَالَ: إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ.

1348- ... İbn Şihâb'ın Sâlim yoluyla rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) şöyle dedi: Ömer, Hacer-i Esved'i öptü ve şunu söyledi: "Biliyorum ki sen sadece bir taşsın. Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in seni öptüğünü görmeseydim, seni (asla) öpmezdim."[828]

١٣٤٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَرْجِسَ، أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ الْأَصْلَعَ، يَعْنِي: عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يُقَبِّلُ الْحَجَرَ، وَيَقُولُ: وَاللهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ.

1349- ... Şu'be'nin, Âsım'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Sercis, Ömer *radıyallahu anh*'ı kastederek şöyle dedi: O kel adamı, Hacer-i Esved'i öperken gördüm. Bir yandan da şöyle diyordu: "Allah'a yemin olsun ki, senin sadece bir taş olduğunu biliyorum. Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i seni öperken görmüştüm."[829]

١٣٥٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفيان، قَالَ: حَدَّثَنِي عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَرْجِسَ، عَنْ عُمَرَ، أَنَّهُ أَتَى الْحَجَرَ فَقَبَّلَهُ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: لَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَهُ مَا فَعَلْتُهُ.

1350- ... Süfyân'ın, Âsım el-Ahvel yoluyla Abdullah b. Sercis'ten aktardığına göre, Ömer, Hacer-i Esved'in yanına gelip onu öptükten sonra üzerine alnını koydu ve şöyle dedi: "Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunu yaptığını görmemiş olsaydım, ben de yapmazdım."

١٣٥١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ يُقَبِّلُ الْحَجَرَ، وَيَقُولُ: إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَ -حَفِيًّا.

828 Müslim, Hac 248; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 124; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 212.

829 Benzer bir isnad için bk. Müslim, Hac 250; İbn Mâce Menâsik 27.

1351- … İsrâîl'in, İbrahim b. Abdüla'lâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Süveyd b. Gafele dedi ki: Ömer'i, Hacer-i Esved'i öperken gördüm. Bir yandan da şöyle diyordu: "Kuşkusuz ben senin sadece bir taş olduğunu biliyorum. Fakat Ebu'l-Kâsım *sallallahu aleyhi ve sellem*'i sana özen gösterip seninle ilgilenirken gördüm."[830]

١٣٥٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَابِسِ بْنِ رَبِيعَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ يُقَبِّلُ الْحَجَرَ، وَيَقُولُ: إِنِّي لَأُقَبِّلُكَ، وَإِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ لَمْ أُقَبِّلْكَ.

1352- … el-A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Âbis b. Rabîa dedi ki: Ömer'i, Hacer-i Esved'i öperken görmüştüm. Bir taraftan da şöyle diyordu: "Ben şimdi seni öpüyorum fakat senin sadece bir taş olduğunu da çok iyi biliyorum. Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i seni öperken görmüş olmasaydım, ben de öpmezdim."[831]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Kâbe'yi yedi şavt tavaf eden kimsenin, Mescid-i Harâm sınırları dâhilinde; ya İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in makâmında (makâm-ı İbrahim'de) ya da Mescid-i Harâm'ın diğer kısımlarında iki rekat namaz kılması gerekir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yapmıştır. Nitekim:

١٣٥٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا فَرَغَ مِنْ طَوَافِهِ بِالْبَيْتِ لِحَجَّتِهِ عِنْدَ قُدُومِهِ مَكَّةَ، تَقَدَّمَ إِلَى مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَرَأَ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}، فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ وَكَانَ أَبِي يَقُولُ -وَلَا أَعْلَمُهُ ذَكَرَهُ (إِلَّا) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: كَانَ يَقْرَأُ ثُمَّ فِي الرَّكْعَتَيْنِ بِـ{قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ}، وَ{قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ}.

---

830 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned,* I, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 39, 54; Müslim, Hac 252; Nesâî, Hac 146.

831 Buhârî, Hac 50; Müslim, Hac 251; Tirmizî, Hac 37.

1353- … Hâtim b. İsmail'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından, onun da Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Mekke'ye ulaştıktan sonra haccı için Kâbe'yi tavaf vazifesini yerine getirdi. Ardından Makâm-ı İbrahim'e doğru yaklaştı ve ***"Makâm-ı İbrahim'den bir namaz yeri edinin"***[832] âyetini okudu. Sonra da o makâmı, Kâbe ile arasına alarak (iki rekat namazını kıldı).

(Ca'fer dedi ki:) "Babam (Muhammed), Allah Rasûlü'nün iki rekatlı o namazda İhlâs ve Kâfirûn sûrelerini okuduğunu söylerdi. (Babamın) bu bilgiyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duymadan söyleyebileceğini hiç zannetmiyorum."[833]

١٣٥٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، يُحَدِّثُ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: صَلَّى عِنْدَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ حَتَّى طَافَ عَلَى سَبْعَةٍ، ثُمَّ رَكَعَ رَكْعَتَيِ الطَّوَافِ، ثُمَّ قَالَ: نَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}.

1354- … İbn Cüreyc'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından aktardığı habere göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsederek şöyle dedi: Allah Rasûlü, makâm-ı İbrahim'in yanında iki rekat namaz kıldı. Nihayet yedi kere tavaf ettikten sonra da iki rekat tavaf namazı kıldı. Sonra da (sa'y için) şöyle buyurdu: ***"Biz de Allah'ın 'Şüphesiz***

832 Bakara 2/125.

833 Bu son cümle, eserin yazma, dolayısıyla basılı nüshalarında "Bu bilgiyi Rasûlullah'tan naklederek/işiterek söylediğini bilmiyorum/zannetmiyorum" anlamına gelecek şekilde kaydedilmiştir. Bu ibare Dârimî'nin *Sünen*'inde (Menâsik 34) ise tereddüt kaydıyla yer almaktadır: "Babamın bu bilgiyi, Câbir yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktararak mı yoksa ondan aktarmadan mı söylediğini bilmiyorum." Ancak biz Müslim'in *Sahîh*'i (Hac 147), Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i (Menâsik 56) ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde (Menâsik 84) geçen ibarenin daha doğru olduğunu düşündük ve tercümede onu esas aldık. Üstelik *Sünen-i Dârimî*'yi yeniden tahkik ederek neşreden Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî de Dârimî'nin ilgili ibaresinde olması gereken bir "illâ" edatının, eserin yazma nüshalarından düştüğünü; bunu da kendisinin *Sahîh-i Müslim*'den yararlanarak metne eklediğini vurgulamakta, yukarıda bahsettiğimiz tereddütlü ibarenin de mevcut basılı nüshalarda geçtiğini belirtmekle yetinmektedir. Bk. II, 1169, Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 1420. (Çeviren)

Safa ve Merve Allah'ın sembollerindendir'*[834] *buyurarak başladığı yerden (Safa'dan) başlayalım."[835]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Safa ile Merve arasında sa'y eden kimsenin, Batnu's-Seyl'de[836] remel yapması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de haccı esnasında tavafını eda ederken böyle yapmıştır. Nitekim;

١٣٥٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ لَمَّا فَرَغَ مِنْ طَوَافِهِ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ إِلَى الصَّفَا، فَلَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا قَرَأَ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}، فَبَدَأَ بِالصَّفَا، فَرَقِيَ عَلَيْهِ حَتَّى رَأَى الْبَيْتَ، فَوَحَّدَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَكَبَّرَهُ، ثُمَّ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَنْجَزَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ، ثُمَّ دَعَا بَيْنَ ذَلِكَ، فَقَالَ مِثْلَ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ نَزَلَ إِلَى الْمَرْوَةِ -حَتَّى انْتَصَبَتْ قَدَمَاهُ، رَمَلَ فِي بَطْنِ الْوَادِي -حَتَّى إِذَا صَعَدَ مَشَى حَتَّى أَتَى الْمَرْوَةَ، فَفَعَلَ عَلَى الْمَرْوَةِ كَمَا فَعَلَ عَلَى الصَّفَا.

1355- ... Hâtim b. İsmail'in Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı ile ilgili olarak şunu aktardı: Allah Rasûlü tavafı bitirdikten sonra (Safa) kapısından Safa'ya doğru çıktı. Safa'ya yaklaşınca ***"Şüphesiz Safa ve Merve Allah'ın sembollerindendir"*** âyetini okudu ve (sa'ye) Safa'dan başladı. Tepenin üstüne çıkıp Kâbe'yi görünce Allah *azze ve celle*'yi birledi ve tekbir getirip şöyle dedi: ***"Allah'tan başka ilah yoktur. O, tektir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd ona mahsustur. Öldürür ve diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter. Allah'tan başka ilah yoktur. Sözünü yerine getirdi, kulunu muzaffer kıldı ve tek başına bütün düşman birliklerini bozguna uğrattı."*** Bu arada dua okudu ve bu söylediklerinin bir benzerini üç defa tekrarladı.

834 Bakara 2/158.

835 Benzer bir sened ve metin için bk. Tirmizî, Hac 38.

836 Safa ile Merve arasındaki vadinin ortasını ifade eden bu kısım, bugün "iki yeşil direk/yeşil ışıklı sütunlar" olarak bilinmektedir. (Çeviren)

Ardından Merve'ye indi, ayakları vadinin ortasına basınca remel yaptı. Oradan yukarıya doğru çıkmaya başlayınca da Merve'ye gelinceye kadar normal şekilde yürüdü. Safa üzerinde yaptığının aynısını Merve üzerinde de yaptı.[837]

***

Bu üç bölümde zikrettiklerimizin tamamı, Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve diğer ilim adamlarının görüşleridir. Ancak Abdullah b. Ömer'den, vadinin ortasındaki remele dair farklı bir görüş nakledilmiştir. Nitekim Kesîr b. Cumhân, ondan şunu aktarmaktadır:

١٣٥٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ جُمْهَانَ، قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يَمْشِي فِي بَطْنِ الْمَسِيلِ، فَقُلْتُ: تَمْشِي وَتَأْمُرُ النَّاسَ بِالسَّعْيِ؟ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِنْ أَمْشِي فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي، وَإِنْ أَسْعَ فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعُمَرَ يَسْعَيَانِ.

1356- Muhammed b. Huzeyme'nin, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme yoluyla Atâ b. es-Sâib'den rivayet ettiğine göre, Kesîr b. Cumhân dedi ki: İbn Ömer'i vadinin ortasında normal yürürken görünce ona "Sen insanlara hızlıca yürümelerini emrederken kendin normal adımlarla yürüyorsun" dedim. İbn Ömer de şöyle dedi: "Eğer normal yürüyorsam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i normal yürürken gördüğüm içindir. Şayet hızlanıyorsam, o zaman da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve Ömer'in hızlı yürüdüklerini görmüşümdür."[838]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu hadise göre, İbn Ömer'in kendisi vadinin ortasında normal yürürken, insanlara orada koşar adımlarla hızlı yürümelerini emretmektedir. Ayrıca bu uygulamayı, ilgili rivayette geçtiği üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve Ömer'e dayandırmaktadır. Bize göre bu durum, İbn Ömer'in, orada hızlı yürüyüşün normal yürüyüşe bir üstünlüğü olmadığı yönünde bir kanaat taşıdığı anlamına gelebildiği gibi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ilgili bölgenin bir kısmında hızlandığını, diğer bir kısmında da normal yürüdüğünü bildiği manasına da gelebilir.

837 Müslim, Hac 147.

838 Tirmizî, Hac 39; Ebû Dâvûd, Hac 55; Nesâî, Menâsik 174.

Öte yandan Bekir b. Abdullah el-Müzenî de İbn Ömer'den şu rivayeti aktarmaktadır:

١٣٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ بَكْرٍ، أَنَّ عُمَرَ كَانَ يَسْعَى مِنْ لَدُنْ سِكَّةِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبَّادِ بْنِ رِفَاقِ بْنِ سَاعٍ.

1357- ... Hammâd b. Seleme'nin Humeyd yoluyla Bekir'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh,* Muhammed b. Abbâd b. Rafâk b. Sâ'ın[839] geçidinden/yolundan itibaren hızlıca yürüyordu.

١٣٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ بَكْرٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: إِنِّي لَأَسْعَى، وَإِنِّي لَأَظُنُّ أَنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ عُمَرَ يَسْعَى.

1358- ... Yine Hammâd'ın, Humeyd yoluyla Bekir'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Ben hızlıca yürüyorum. Zira Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ya da Ömer'in hızlıca yürüdüklerini gördüğümü zannediyorum."

***

Bekir b. Abdullah'ın rivayet ettiği bu iki hadise göre, İbn Ömer (söz konusu yerde) hızlıca yürüyordu. Dolayısıyla bu durum, Kesîr b. Cumhân'ın ondan rivayet ettiği ve daha önce de zikretmiş olduğumuz hadise[840] aykırı düşmektedir. Üstelik ilgili iki rivayetin birine göre (İbn Ömer), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i ya da Ömer'i hızlıca yürürken[841] gördüğünü

839 Bu rivayette, anlaşıldığı kadarıyla o dönemde evi ya da tarla/bahçesinin geçidi/yolu Safa ve Merve güzergahına bakan bir şahıstan ve Hz. Ömer'in de sa'y sırasında bu güzergaha gelince hızlandığından bahsedilmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalara rağmen ilgili şahsın kim olduğunu, baba ve dede adlarının tam olarak nasıl okunduğunu tespit edebilmiş değiliz. Ayrıca rivayette birtakım lafız veya ibarelerin düşmüş olması ihtimali de vardır. Bu nedenle biz de bunu, yazma ve basılı nüshada kaydedildiği haliyle yazmayı tercih ettik. (Çeviren)

840 Bk. 1356 no'lu hadis.

841 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, bizim tercümeye yansıttığımız şekliyle "hızlıca yürüme/koşar adım hızlanma" manasındaki "yes'â" fiili yerine, "normal yürüdü" anlamına gelen "yemşî" fiili geçmektedir. Oysa cümle, 1358 no'lu rivayete işaretle İbn Ömer'in zannını ifade etmektedir. Dolayısıyla fiil, rivayette geçtiği şekliyle "yes'â" olmalıdır. Diğer fiil ise kanaatimizce bir müstensih hatasıdır. (Çeviren)

zannetmektedir. Bu da onun bu konuda, ne Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ne de Ömer *radıyallahu anh*'a dayanan kesin bir bilgisi olmadığını göstermektedir.

Ancak biz bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den intikal eden bilginin kesin gerçekliğini araştırdığımızda, daha önce bu bölüm içerisinde de rivayet etmiş olduğumuz Câbir b. Abdullah'ın hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ilgili noktada hızlıca yürüdüğünü tespit ettik. Dolayısıyla Câbir'den rivayet edilen bilgi, diğerlerinden rivayet edilenden daha tercihe layıktır. Ayrıca haccı sırasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmış olduğu bir şeyi hiç kimsenin terk etme hakkı yoktur. Çünkü Allah Rasûlü, insanlara, hacdaki ibadetleri kendi sözlerinden ve fiillerinden almalarını emretmiştir. Nitekim;

١٣٥٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ: لِتَأْخُذْ أُمَّتِي مَنَاسِكَهَا، فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا.

1359- ... Süfyân es-Sevrî'nin Ebu'z-Zübeyr yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Veda Haccı'nda şöyle buyurmuştur: ***"Ümmetim hacdaki ibadetlerini (benden) alsın. Zira bilemiyorum, belki de bu yıldan sonra sizinle buluşamayabilirim."***[842]

***

Öte yandan Habîbe bint Ebî Ticrât'ın da, bu meseleyi öncelikle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiili olarak rivayet ettiğini, daha sonra da sözü olarak aktardığını tespit ettik. Şöyle ki:

١٣٦٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هَانِئٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُؤَمَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَيْصِنٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي صَفِيَّةُ ابْنَةُ شَيْبَةَ، عَنِ امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا: حَبِيبَةُ ابْنَةُ أَبِي تِجْرَاةَ، قَالَتْ: دَخَلْنَا دَارَ أَبِي حُسَيْنٍ، وَمَعِي نِسْوَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ حَتَّى أَنَّ ثَوْبَهُ لَيَدُورُ بِهِ، وَهُوَ يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ: اسْعَوْا، فَإِنَّ اللهَ جَلَّ وَعَزَّ كَتَبَ عَلَيْكُمُ السَّعْيَ.

842 Müslim, Hac 310.

1360- ... Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın'ın rivayet ettiğine göre, Atâ b. Ebî Rabâh dedi ki: Safiyye bint Şeybe bana, Habîbe bint Ebî Ticrât adındaki bir kadının şöyle dediğini rivayet etti: Kureyşli bir grup kadınla birlikte Ebû Huseyin'in evine girdik. O esnada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, elbisesi etrafından savrulup (açılacak) bir biçimde Kâbe'yi tavaf ediyordu. Bir yandan da ashâbına şöyle buyuruyordu: ***"Sa'y edin. Çünkü Allah azze ve celle size sa'y etmeyi farz kılmıştır."***[843]

***

Bu hadise göre Habîbe, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbına sa'yi emrettiğine ve Allah'ın kendilerine sa'yi farz kıldığını haber verdiğine şahit olmuştur. Kanaatimizce burada, -yine de en doğrusunu Allah bilir- bizim daha önce zikretmiş olduğumuz (Safa ile Merve arasındaki) "sa'y" kastedilmektedir. Çünkü Kâbe'yi tavaf sırasında sa'y yoktur. Nitekim bunu açıklayan ve buna işaret eden delillerden biri de şöyledir:

١٣٦١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بُدَيْلُ بْنُ مَيْسَرَةَ الْعُقَيْلِيُّ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ شَيْبَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْعَى فِي الْمَسِيلِ وَهُوَ يَقُولُ: لَا يُقْطَعُ الْأَبْطَحُ إِلَّا شَدًّا.

1361- ... Hammâd'ın, Büdeyl b. Meysere el-Ukaylî yoluyla Safiyye bint Şeybe'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Safa ile Merve arasındaki) vadinin ortasında sa'y edip şöyle diyordu: ***"Bu düz vadi ancak hızlıca katedilir/katedilmelidir."***[844]

***

Bu rivayette Hammâd, Safiyye'den daha öteye/yukarıya geçememiştir.[845] Hammâd'ın bu hadisinden de anlıyoruz ki, bir öncesinde aktardığımız İbn Muhaysın hadisinde kastedilen "sa'y," (Safa ile Merve arasındaki) vadinin ortasındaki "sa'y"dir.

Ayrıca vadinin ortasındaki sa'ye dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbından da rivayetler gelmiştir. Mesela; bunlardan biri ez-Zübeyr b. el-Avvâm *radıyallahu anh*'dır. Şöyle ki:

---

843 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 421-422. Bu eserdeki rivayette Hz. Peygamber'in, Safa ile Merve arasında tavaf (sa'y) ettiği açıkça belirtilmektedir. (Çeviren)

844 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 404, 405; İbn Mâce, Menâsik 43.

845 Yani bir önceki hadiste olduğu gibi Safiyye'nin, Habîbe bint Ebî Ticrât'tan naklen rivayeti söz konusu değildir. (Çeviren)

١٣٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ الزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُوَلِّي مَا بَيْنَهُمَا شَدًّا، وَكَانَ عُرْوَةُ لَا يَسْعَى إِلَّا وَاحِدَةً.

1362- … Hammâd'ın, Hişâm b. Urve kanalıyla babasından (Urve'den) rivayet ettiğine göre, ez-Zübeyr b. el-Avvâm *radıyallahu anh,* Safa ile Merve arasını hızlıca katediyor; Urve ise sadece bir defa sa'y ediyordu.

***

Bir diğer sahâbî de Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anh*'dır. Rivayeti ise şöyledir:

١٣٦٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قَدِمْتُ مَكَّةَ مُعْتَمِرًا، فَذُكِرَ لِي أَنَّ عَائِشَةَ وَابْنَ مَسْعُودٍ قَدِمَا مُعْتَمِرِينَ قَالَ: فَحُيِّرْتُ أَيُّهُمَا أَتْبَعُهُ وَأَرْمُقُهُ، وَأَفْعَلُ كَمَا يَفْعَلُ؟ فَأَتَيْتُ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ عَبْدَ اللهِ، فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا، وَمَشَى أَرْبَعًا عَلَى هَيْئَتِهِ، ثُمَّ أَتَى الْمَقَامَ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْحَجَرِ فَاسْتَلَمَهُ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الصَّفَا، فَقَامَ عَلَيْهَا مُسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةِ، فَجَعَلَ يُلَبِّي، فَقُلْتُ: إِنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِنَا يَنْهَوْنَ عَنِ التَّلْبِيَةِ، فَقَالَ: أَنَا آمُرُكَ بِهَا، إِنَّمَا التَّلْبِيَةُ اسْتِجَابَةٌ اسْتَجَابَ بِهَا مُوسَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ نَزَلَ، فَمَشَى حَتَّى أَتَى الْوَادِيَ، فَسَعَى، فَجَعَلَ يَقُولُ: رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ، ثُمَّ مَشَى حَتَّى أَتَى الْمَرْوَةَ، فَقَامَ عَلَيْهَا فَحَسِبَهُ قَالَ: فَفَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، فَطَافَ بَيْنَهُمَا سَبْعًا.

1363- … Şakîk'in rivayet ettiğine göre, Mesrûk dedi ki: "Umre yapmak üzere Mekke'ye geldim. Âişe ve İbn Mes'ûd *radıyallahu anhumâ*'nın da umre yapmak için geldiklerini haber aldım. Hangisini takip edeceğime ve hangisi gibi davranacağıma karar veremedim. Önce mü'minlerin annesine (Hz. Âişe'ye) geldim ve ona selam verdim. Ardından Abdullah'ın yanına vardım. O da Mescid'e girdi, (tavaf ederken) üç defa remel yaptı, dört şavtı da normal olarak yürüdü. Daha sonra da Makâm-ı İbrahim'e gelip iki rekat namaz kıldı. Peşinden Hacer-i Esved'e dönüp onu selamladı. Daha sonra Safa tepesine döndü; üzerine çıkıp yönünü Kâbe'ye çevirdi ve telbiye getirmeye başladı.

Bunun üzerine ben 'Arkadaşlarımızdan bazıları telbiye getirmeyi yasaklıyorlar' dedim. O ise 'Ben sana bunu emrediyorum. Zira telbiye, Musa *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Rabbi *azze ve celle*'nin davetini kabul etmesidir' dedi. Ardından Safa'dan indi ve vadiye gelinceye kadar normal şekilde yürüdü. (Vadiye varınca da) sa'y edip şöyle dua etmeye başladı: 'Rabbi'ğfir ve'rham. İnneke ente'l-eazzü'l-ekrem: Allahım af buyur, merhamet eyle. Şüphesiz sen en üstün/güçlü ve en cömertsin.' Daha sonra da Merve'ye gelinceye kadar normal şekilde yürüdü. Merve tepesine çıkınca da -(Şakîk dedi ki: Mesrûk'un bu kısımda) şöyle dediğini zannediyorum:- (İbn Mes'ûd, Safa'da yaptığının) aynısını burada da yaptı ve (Safa ile Merve) arasında yedi defa tavaf etti."[846]

***

Dolayısıyla vadinin ortasında sa'y etmek, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söz ve fiillerine ve kendisinden sonra da ashâbı *radıyallahu anhum*'un fiillerine dayalı olarak aktardığımız rivayetlere göre sabit olmaktadır. Onun için bu sa'yin terk edilmesi uygun değildir.

Eğer biri çıkar da "Ancak sen (buna aykırı olan) Kesîr b. Cumhân'ın hadisinde[847] İbn Ömer'den gelen rivayete yer vermiştin" derse, ona şöyle denilir:

Fakat biz Bekir b. Abdullah'ın[848] hadislerinde de yine İbn Ömer'den gelen ve buna muhalif olan başka bir rivayeti daha aktarmıştık. Üstelik Bekir'in hadisinde, Abdullah b. Ömer'in bu meseleye dair ne Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ne de Ömer *radıyallahu anh*'dan gelen kesin bir bilgiye dayanmadığı belirtilmektedir. Oysa Câbir b. Abdullah ve Habîbe'nin elinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konudaki fiilî uygulamasına dair kesin bir bilgi; ayrıca Habîbe'nin yanında da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözlü beyanı bulunmaktaydı.[849] İşte Abdullah b. Ömer'in dışında bütün ilim adamlarının görüşü budur. Bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaf olduğunu bilmiyoruz.

Öte yandan hacının, Mina'da (Arefe gününden bir önceki) terviye gününün öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını; Arefe gününün de sabah

846 Benzer bir sened ve metin için bk. el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Salih Melhas, Beyrut 1389, II, 118. Sadece dua cümlesinin bulunduğu benzer senedli rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 420.

847 Bk. 1356 no'lu rivayet.

848 Bk. 1357 ve 1358 no'lu rivayetler.

849 Bk. 1359, 1360 ve1361 no'lu rivayetler.

namazım kılması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* haccı sırasında böyle yapmıştır. Nitekim;

١٣٦٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ، وَوَجَّهُوا إِلَى مِنًى، أَهَلُّوا بِالْحَجِّ، فَرَكِبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى بِمِنًى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ وَالصُّبْحَ.

1364- … Ca'fer b. Muhammed'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccına dair aktardığı hadisinde şöyle dedi: "Terviye günü olunca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (ve hacılar) Mina'ya doğru hareket ettiler ve hac için niyetlenip telbiye getirmeye başladılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de (hayvanına) bindi ve Mina'da öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldı."[850]

***

Ayrıca bu konuda Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan da şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٣٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا أَتَى عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، فَقَالَ: إِنِّي مُضْعِفٌ مِنَ الْحَمُولَةِ، وَمَعَهُ خَمْسُ دبابات (حُمُرات؟)، فَأُفِيضُ مِنْ جَمْعٍ قَبْلَ أَنْ يَقِفَ الْإِمَامُ؟ فَقَالَ: إِنَّ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ وَالْفَجْرَ بِمِنًى، فَلَمَّا أَصْبَحَ وَجَّهَ إِلَى عَرَفَةَ، فَوَقَفَ، ثُمَّ أَفَاضَ مِنْ عَرَفَةَ، فَبَاتَ بِجَمْعٍ، فَلَمَّا كَانَتِ الصَّلَاةُ الْمُعَجَّلَةُ صَلَّى الْفَجْرَ وَوَقَفَ، فَلَمَّا كَانَتِ الصَّلَاةُ الْمُسْفِرَةُ أَفَاضَ، وَقَدْ أَمَرَ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَتَّبِعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1365- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > İbn Ebî Müleyke yoluyla rivayet ettiğine göre, bir bedevi,

850 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

Abdullah b. Amr b. el-Âs'a "Bineklerimiz cılız ve çelimsiz durumda. [Bineklerimiz de zaten şu ödünç aldığımız eşekler], [-veya- bedevinin o sırada yanında eşekleri vardı].[851] İmam (Müzdelife vakfesine) durmadan Müzdelife'den dönebilir miyim?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem,* öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını Mina'da kılmış; sabahleyin de Arafat'a doğru hareket etmiştir. Vakfesini yaptıktan sonra ise Arafat'tan dönmüş ve geceyi Müzdelife'de geçirmiştir. Müzdelife'de de sabah namazını, ilk vaktinde kılıp vakfe yapmıştır. Sabah namazının son vaktinde ise (güneş doğmak üzereyken) oradan çıkıp dönmüştür. Peygamberiniz *sallallahu aleyhi ve sellem* de bize İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dinine tabi olmayı emretmektedir."[852]

***

851 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu iki köşeli parantezdeki cümlelerin yerine "ve meahû hamsu debbâbatin?" gibi bir cümle yer almaktadır. Bu cümle, bedevinin, durumunu arzederken yanında/elinde bulunan beş "şey"den bahsetmektedir. Ancak burada "debbâbât" diye okuduğumuz kelimenin, geçmişte kale kapılarını kırmak için kullanılan koçbaşı; günümüzde ise tank, panzer gibi savaş araçları için kullanıldığını görmekteyiz. Kelimenin (de/di/dubâbât gibi) daha başka hareke ve şekillerde okunma ihtimali de olmakla birlikte bu okunuşların anlamlarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlamış değiliz. Ancak her halükârda rivayetin bağlamına uymadığı açıktır. Bu noktada yaptığımız araştırmada rivayetin geçtiği ve bu cümleye yakın ibarelerin yer aldığı iki kaynak tespit edebildik. Tercümede iki ayrı köşeli parantez hâlinde aktardığımız ibarelerin ilki İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inden (IV, 248), diğeri ise Taberânî'nin, *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inden (XIII, 472) alınmıştır. İbn Huzeyme'den aldığımız ibarede "hamûletune hâzihi'l-humuru'd-diyâne" denilmektedir. Yazım şekilleri itibariyle *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki "meahu" zarfının İbn Huzeyme'deki "hâzihi" ism-i işaretinden; "hamsu" kelimesinin, "humur" kelimesinden, "debbâbât"ın da "diyâne" kelimesinden bozulmuş olduğunu söylemek mümkündür. İkinci kaynak olan Taberânî'nin eserinde ise "ve meahû humurât" ibaresi yer almaktadır. -Her ne kadar matbu nüshada buradaki "humurât" kelimesi "cemerât" şeklinde harekelenmişse de kanaatimizce bu, müstensihten ya da muhakkikten kaynaklanan bir hatadır.- Sonuç olarak bu cümle, İbn Huzeyme'nin eserindekine göre ilgili ibareye daha yakın durmakta, "debbâbât" kelimesi "humurât"ın bozulmuş şekli gibi görünmektedir. Üstelik Taberânî'nin rivayetinin senedi de Haccâc b. Minhâl'den itibaren Tahâvî'nin senediyle aynıdır. Metnin diğer lafızları bakımından da aralarında ciddi bir fark yoktur. Dolayısıyla aynı kaynaktan beslenmiş olmaları muhtemeldir. İbn Huzeyme'nin rivayet zinciri ise Eyyûb'dan itibaren Tahâvî'nin senedinin aynısıdır. Metin bakımından da daha fazla farklılık söz konusudur. Bu bakımdan Taberânî'nin rivayetindeki ibareyi esas almak daha doğru gibi gözükse de "hamsu debbâbât" terkibindeki "hamsu" lafzının Taberânî'de hiç olmaması ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Ancak sonuç itibariyle bedevinin, elinde ödünç aldığı birtakım zayıf bineklerin olmasından dolayı ve belki de bu yüzden yurduna dönmekte zorlanacağı için aceleci davrandığı anlaşılmaktadır. Vallahu a'lem. (Çeviren)

852 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 248; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIII, 472. Benzer bir rivayet için ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 144.

Yine bu konuda Abdullah b. ez-Zübeyr'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٣٦٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: مِنْ سُنَّةِ الْحَاجِّ أَنْ يُصَلِّيَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ وَالْفَجْرَ بِمِنًى.

1366- ... Yahya b. Saîd'in el-Kâsım b. Muhammed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbnü'z-Zübeyr dedi ki: "Hacının sünnetlerinden biri de öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını Mina'da kılmasıdır."[853]

***

Bilindiği kadarıyla bu meseleyle ilgili olarak ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak ilim ehli, hac hutbeleri konusunda ihtilaf etmiştir. Bazıları "Bunlar üç hutbedir" demişlerdir.

Ayrıca bu hutbelerin vakitleri konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi şöyle demiştir: "Bu hutbelerin ilki, terviyeden bir gün önce öğle namazından sonra olup arada oturulmaksızın tek bir hutbe olarak irad edilir. Diğeri ise Arefe günü zeval vaktinden sonra ve öğle ile ikindiyi kılmadan önce, Cuma'da olduğu gibi arada oturularak irad edilen iki hutbedir. Üçüncüsü de kurban (bayramının ilk) gününden hemen sonraki gün öğleden sonra arada oturulmaksızın yine tek bir hutbe olarak okunur." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve el-Hasen b. Ziyâd bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Yahya b. Süleyman el-Cu'fî > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiş, el-Hasen de "Biz bu görüşü benimsiyoruz" demiştir. Ayrıca biz bu kanaati, daha farklı bir kanalla da Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen'den rivayet ettik.

Benzer bir görüş de Mâlik b. Enes'den rivayet edilmiştir. Nitekim Ubeydullah b. Muhammed el-Bezzâr'ın bize rivayet ettiğine göre, Ahmed b. Sâlih dedi ki: İbn Kâni', kendisinden kıraat yöntemiyle edindiğim bir bilgiye göre şöyle diyordu: Mâlik dedi ki: "Hac imamı, üç hutbe okur: İlki, terviyeden önceki gün öğleden sonra okunan hutbe. İkincisi, Arefe günü öğleden önceki hutbe. Üçüncüsü de bayramın birinci gününden sonraki gün öğleden sonra okunan hutbe."

853 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 247.

Öte yandan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de bu hususta şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

١٣٦٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْجَرَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ فِي الْحَجِّ ثَلَاثَ خُطَبٍ: خُطْبَةٌ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِيَوْمٍ بَعْدَ الظُّهْرِ، وَخُطْبَةٌ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ، وَخُطْبَةٌ بَعْدَ النَّحْرِ بِيَوْمٍ بَعْدَ الظُّهْرِ.

1367- … İbn Ebî Leylâ'nın el-Hakem'den, onun da Miksem yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac esnasında üç hutbe okumuştur: Terviyeden önceki gün, öğleden sonra bir hutbe. Arefe akşamı okunan bir hutbe ve bayramın ilk gününden sonraki gün öğleden sonra irad edilen bir hutbe.

***

Ancak biz bu hadisin bundan farklı bir kanalla geldiğini işitmiş değiliz.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu hutbelerin ilki, terviye günü[854] (güneşin yükselmeye başladığı) kuşluk vaktinde, arada oturulmaksızın tek bir hutbe olarak irad edilir. Diğeri de Arefe günü zevalden sonra ve öğle namazı kılınmadan önce, Cuma hutbesinde yapıldığı gibi aralarında oturulmak suretiyle iki hutbe şeklinde okunur. Bir diğeri ise kurban (bayramının ilk) günü, Akabe cemresinin taşlandığı kuşluk vaktinde, arada oturulmaksızın okunan tek bir hutbedir." Bu görüşü savunanlardan biri de Muhammed b. el-Abbâs'ın bize el-Cu'fî yoluyla el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Züfer b. el-Hüzeyl'dir.

Bazıları ise şöyle diyordu: "Bunlar toplam dört hutbedir. Bir tanesi Zilhicce'nin 7. günü öğleden sonra Mekke'de okunur ve (hatip) insanlara, ertesi gün sabah erkenden Mina'ya hareket etmelerini emreder. Diğeri Arefe günü zevalden sonra olanıdır. Bir diğeri kurban (bayramının ilk) günü öğleden

854 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, "terviye gününden önce" anlamına gelecek şekilde "kable't-terviye" olarak kaydedilmekle birlikte, aslının "yevmü't-terviye: terviye günü" olması gerekmektedir. Zira Tahâvî, iki paragraf sonra alimler arasındaki görüş farklılıklarından söz ederken, bu görüşü tercümeye yansıttığımız doğrultuda özetlemektedir. Nitekim Serahsî de Mebsût'unda İmam Züfer'in hac hutbeleriyle ilgili görüşünü aktarırken "terviye günü hutbesi"nden bahsetmektedir. Bk. a.g.e, II, 130. (Çeviren)

sonraki hutbe olup bu hutbede (hatip) insanlara kurban kesme adabını ve bu konuda acele etmek isteyenlerin bunu yapabileceklerini öğretir. Ayrıca haclarını, Allah *azze ve celle*'den korkarak, O'na itaat ederek ve emirlerine uyarak tamamlamalarını emreder."[855] Bu görüşü benimseyenlerden biri de el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî'dir. İlim adamlarının, hac hutbelerine dair bu sözünü ettiğimiz üç görüşün dışında bir kanaat taşıdıklarını da bilmiyoruz.

Yeri konusunda ihtilaf edilen ilk hutbe hakkında birinci görüş sahipleri "Terviyeden bir gün önce" derken, ikinci görüştekiler de "Terviye günü kuşluk vaktindedir" kanaatini belirtmişlerdir. Bu hutbenin terviye günü kuşluk vaktinde olduğunu söyleyenler, bunu Ramazan ve Kurban bayramlarının hutbelerine benzeterek şöyle demişlerdir: "Biz bu iki hutbenin, günün ilk yarısında irad edildiğini gördük. Dolayısıyla söz konusu hac hutbesini de o vakte tahsis ettik."

Diğer görüş sahiplerinin lehine, bu ikinci görüştekilerin aleyhine olmak üzere öne sürülebilecek delillerden biri şöyledir: Bahsi geçen iki bayram hutbesinin iki namazı da bulunmasına rağmen bu hac hutbesi için herhangi bir namaz belirlenmemiştir. Zira bu hutbenin ne öncesinde ne de sonrasında bir namaz vardır. Ayrıca Arefe hutbesinin vakti de günün zevalden sonraki son kısmındadır ve bu hutbe de haccın hutbelerindendir. Buna kıyasen, haccın hutbelerinden biri sayılan ve terviye günü kuşluk vaktinde olduğu söylenen hutbe, yine haccın hutbelerinden olan Arefe hutbesine daha çok benzemekte ve vaktinin de Arefe hutbesinin vaktinde olması daha uygun düşmektedir. Dolayısıyla Arefe'den önceki hutbe, vakti açısından Arefe hutbesinin vaktine daha çok uygun düştüğüne ve günün ilk yarısında olması ihtimali bulunmadığına; ayrıca terviye günü öğleden sonra olması da imkânsız sayıldığına göre, -çünkü öğleyi Mina'da kılmış bir imamın, o hutbeyi Mekke'de okuması mümkün gözükmemektedir- burada, ilgili hutbeyi terviyeden bir önceki güne tahsis eden diğer ilim adamlarının görüşü kesinlik kazanmaktadır. Zira bu hususta, bu iki görüşten daha başka bir görüş bulunmamaktadır. Bunlardan biri

855 Paragrafın başında dört hutbeden bahsedilmiş olmasına rağmen, ibarede üç hutbenin yeri belirtilmektedir. Dolayısıyla dördüncü hutbeden söz eden cümle/ibare düşmüş gözükmektedir. Konuyla ilgili olarak Şâfiî mezhebinin kaynaklarında yaptığımız bir incelemede bu dördüncü hutbenin yer ve zamanının, nefr-i evvel (yani Mina'dan Mekke'ye doğru birinci hareket günü sayılan Zilhicce'nin 12. günü) olduğunu tespit ettik. Bk. Nevevî, *el-Mecmû,* VIII, 89, Dâru'l-Fikr. (Çeviren)

geçersiz olunca da diğeri sabit olmakta ve geçerli hâle gelmektedir. İşte hac hutbeleri içerisinde Arefe'den önceki hutbenin hükmü budur.

Hac hutbelerinin ikincisine gelince; bunun, Arefe gününde ve -daha önce de belirttiğimiz gibi- zevalden sonra olduğuna dair ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak ezanın o hutbeden önce veya sonra okunması ya da imamın müezzinlerden birinin ezanıyla birlikte aynı anda hutbeye başlaması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Mesela; Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşü şöyleydi: Süleyman b. Şuayb'ın bize, babasından, onun da Muhammed b. el-Hasen yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf dedi ki: Ebû Hanîfe'ye "İmam, Arafat'ta öğle ve ikindiyi nasıl kılmalı? Nasıl hutbe vermeli? Ne yapmalı?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "İmam minbere çıkar ve o minberdeyken müezzin öğle ezanını okur. Müezzin ezanı bitirdikten sonra imam kalkıp hutbesini okur; Allah *azze ve celle*'ye hamd ü senâda bulunur, tehlil ve tekbir getirir ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e salavat okur. Ardından insanlara öğüt verir; üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerini emreder ve Allah *azze ve celle*'nin kendilerine yasakladığı şeylerden onları alıkoyar. Sonra da ihtiyaçlarını Cenab-ı Allah'a dua ile arzeder. Daha sonra minberden iner ve müezzin kamet getirir." (Süleyman b. Şuayb) bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da bahsetmemiştir.

Ca'fer b. Ahmed b. el-Velîd ise, Bişr b. el-Velîd el-Kindî yoluyla bize Ebû Yusuf'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İmamın hac esnasında üç hutbe okuması gerektiği kanaatindeyim. Bunların ilki terviyeden bir gün önce, öğleden sonra irad edilir. Bu hutbede (imam) insanlara hacda yapılacak işleri ve ibadetleri ve haccın faziletini anlatır. Ayrıca üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerini emredip yapmamaları gereken şeylerden de onları sakındırır." Arefe günü irad edilen hutbe hakkında ise Ebû Hanîfe şöyle diyordu: "O hutbede imam minbere çıkar sonra da müezzin Cuma ezanı gibi ezan okur. Ardından imam da Cuma hutbesi gibi bir hutbe okur. İmam minberden inince de müezzin kamet getirir." Bişr'in aktardığına göre, Ebû Yusuf dedi ki:. "Bazı Arafat müezzinlerinin şöyle dediklerini işittim: Biz imamın önünde değil, hutbeyi verip bitirdikten hemen sonra ezan okurduk."

Öte yandan Ahmed b. Ebî İmrân da bize aynı rivayeti Ebû Yusuf'tan aktardıktan sonra şöyle dedi: Ebû Yusuf dedi ki: "Bu durumu Mekke müezzinlerinin bazılarına sordum. Bana, atalarından gördükleri bir gelenek olarak imamın hutbesinin, müezzinlerin ezanından önce olduğunu bildirdiler. Ayrıca

atalarının da kendilerine söylediğine göre, insanların öteden beri böyle bir teamülleri olduğunu anlattılar."

Bu rivayete göre Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin görüşünü terk ederek bu görüşü benimsemiş ve bir defasında -Şâfiî'den aktardığımız görüşte olduğu gibi-[856] şöyle demiştir: "İmam hutbeye, müezzin de ezana aynı anda, birlikte başlarlar."

Eğer işi kıyasa bırakacak olursak, o zaman bizim kanaatimize göre buradaki doğru görüş Ebû Hanîfe'nin dediği gibi olacak ve Arefe gününün hutbesi tıpkı Cuma hutbesi gibi kabul edilecektir. Zira ilgili hutbede, Cuma hutbesinde olduğu gibi bir oturuş söz konusudur. Ancak biz, bu hususta bahsi geçen görüşe aykırı bir biçimde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet tespit ettik. Hiç kimsenin de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ayrı düşme hak ve yetkisi yoktur. Rivayet şöyledir:

١٣٦٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، وَرَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّازِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ وَهُوَ السُّلَمِيُّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَاحَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ، فَوَقَفَ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ عَنِّي، فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ؟ قَالُوا: نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ وَأَدَّيْتَ قَالَ: اللهُمَّ اشْهَدْ، وَقَالَ مَعَ ذَلِكَ قَوْلًا كَثِيرًا، وَأَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ، ثُمَّ أَقَامَ الظُّهْرَ بَعْدَ الْخُطْبَةِ.

1368- ... Muhammed b. Ali es-Sülemî'nin, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından, onun da Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* güneşin batıya doğru kaydığı zeval vaktinde harekete geçip Arafat vakfesine durdu ve ***"Beni size soracaklar, siz neler söyleceksiniz?"*** diye sordu. Onlar da "Biz senin (daveti) tebliğ ettiğine ve görevini hakkıyla yerine getirdiğine şahitlik edeceğiz" cevabını verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Allahım şahit ol"*** dedi. Bunun yanı sıra daha

856 Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî'nin daha önce bu görüşü Şâfiî'den aktardığına dair bir cümle/ibare bulunmamaktadır. Sadece bundan iki paragraf önce, "imamın müezzinlerden birinin ezanıyla birlikte, aynı anda hutbeye başlaması" gibi bir cümle ile bu meselede ilim adamlarının ihtilafından söz etmiş, ancak bunu herhangi bir alime dayandırmamıştır. Bu noktada Tahâvî'nin, ilgili cümlenin peşinden Şâfiî'nin görüşünden bahsettiği bir ibarenin istinsah sırasında düşmüş olması ihtimali vardır. (Çeviren)

pek çok şey söyledi. Hutbeden sonra da müezzin ezanı okudu ve öğle namazı için kamet getirdi.

١٣٦٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ فِي حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمِثْلِ هَذَا سَوَاءً، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: ثُمَّ أَذَّنَ بِلَالٌ، ثُمَّ أَقَامَ، فَصَلَّى الظُّهْرَ بَعْدَ الْخُطْبَةِ.

1369- … Hâtim b. İsmâil'in Ca'fer b. Muhammed kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, bu lafızların aynısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccını anlattı. Sadece şu farklılığı ekledi: "Daha sonra Bilâl ezan okudu, ardından kamet getirdi ve Allah Rasûlü de [hutbeden sonra][857] öğleyi kıl(dır)dı."[858]

***

Bize göre içerisinde "hutbeden sonra" ibaresi bulunmayan Hâtim'in hadisi, "hutbeden sonra" ibaresinin yer aldığı Muhammed b. Ali'nin hadisinden daha doğru gözükmektedir. Zira âlimler, ezanın, hutbenin bitmesinden sonra okunacağı konusunda icma etmişlerdir. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiiline aykırı bir uygulama üzerinde icma etmiş olmaları -bizim kanaatimize göre- imkânsızdır. İşte hakkında nakledilen rivayetler ve ilim adamlarının ona ilişkin görüşleriyle birlikte zikretmiş olduğumuz Arefe hutbesi budur. Allah'tan muvaffakiyet diler; Peygamberimiz Muhammed'e de salat ederiz.

Daha sonra biz Hâtim b. İsmail'in Ca'fer b. Muhammed yoluyla aktardığı hadisinden farklı olarak Muhammed b. Ali'nin Ca'fer b. Muhammed b. Ali kanalıyla aktardığı hadisinde geçen ilave lafzı dikkatle incelediğimizde -ki o da şudur: "Hutbeden sonra da Bilâl[859] ezan okudu ve öğle namazı için kamet

857 Bu ibarenin, eserin yazma ve basılı nüshalarında kaydedilmiş olmakla birlikte, Tahâvî'nin bir sonraki paragrafta yaptığı açıklamaya bakılırsa rivayetin aslında olmaması gerekirdi. Bunun müstensihten kaynaklanan bir hata olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Hâtim b. İsmail yoluyla gelen bu hadisin yer aldığı kaynaklarda da "hutbeden sonra" ifadesi yer almamaktadır. Bk. Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 84; Nesâî, Mevâkît 48. (Çeviren)

858 Bu rivayet için bir önceki dipnotta geçen kaynaklara bakılabilir.

859 Tahâvî'nin sözünü ettiği 1368 no'lu rivayette "Bilâl" değil, sadece "müezzin" kelimesi geçmektedir. Muhtemelen Tahâvî, 1369 no'lu rivayeti dikkate alarak bu müezzinin "Bilâl" olduğunu düşündüğü için ibareleri birbirine mezcetmektedir. (Çeviren)

getirdi-" şunu tespit ettik: Bu ilave lafızdan, ezan hutbe sırasında okunmuş olsa da kametin hutbeden sonra getirilmesi kastedilmiş olabilir.[860]

Üçüncü hutbeye gelince; bu da nahr (yani bayramın birinci) günü irad edilen hutbedir. Şâfiî bunu benimsemektedir. Bu hususta Züfer'den aktardıklarımız da bunun gibidir. Öte yandan Nebî *sallallahu aleyhi ve* sellem'in ashâbından Abdullah b. Ömer, Amr b. el-Ahvas, Ebû Bekre, Ebû Gâdiye[861] ve diğer bir kişinin rivayetlerine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda Haccı esnasında bayramın birinci günü hutbe vermiştir. Şöyle ki:

١٣٧٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دُحَيْمُ بْنُ الْيَتِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ الْغَازِ الْجُرَشِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ يَوْمَ النَّحْرِ بَيْنَ الْجَمَرَاتِ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي حَجَّ، فَقَالَ لِلنَّاسِ: أَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟، قَالُوا: يَوْمُ النَّحْرِ، قَالَ: فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟، قَالُوا: بَلَدٌ حَرَامٌ، قَالَ: فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟، قَالُوا: الشَّهْرُ الْحَرَامُ، قَالَ: هَذَا يَوْمُ الْحَجِّ الأَكْبَرِ، فَدِمَاؤُكُمْ، وَأَمْوَالُكُمْ، وَأَعْرَاضُكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ هَذَا الْبَلَدِ فِي هَذَا الْيَوْمِ، ثُمَّ قَالَ: هَلْ بَلَّغْتُ؟ قَالُوا: نَعَمْ فَطَفِقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، ثُمَّ وَدَّعَ النَّاسَ، فَقَالُوا: هَذِهِ حَجَّةُ الْوَدَاعِ.

1370- … Hişâm b. el-Gâz el-Cüreşî'nin Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* eda ettiği haccı sırasında bayramın birinci günü cemreler arasında durarak insanlara ***"Bugün hangi gündür?"*** diye seslendi. Onlar da "Nahr (yani bayramın birinci) günüdür" diye cevap verdiler. ***"Peki bu belde hangi beldedir?"*** diye sordu. "Haram beldedir" dediler. ***"Bu ay, hangi aydır?"*** diye sorunca da "Haram aydır" diye karşılık verdiler. Daha sonra Allah Rasûlü şöyle devam etti: ***"Bu, hacc-ı ekber günüdür. Kanlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız, tıpkı şu***

860 İlgili cümlede geçen "hutbeden sonra: ba'de'l-hutbe" ibaresi, bir zaman zarfını ihtiva etmektedir. Bu zarflı ibare, söz konusu cümlenin en sonunda yer aldığı için "(ezan) okudu" fiili kadar, "(kamet) getirdi" fiiline bağlı olarak anlaşılması da mümkündür. Dolayısıyla cümle "ardından Bilâl ezan okudu, 'hutbeden sonra' da kamet getirdi" şeklinde anlaşılabilmektedir. Tahâvî bu noktaya temas etmektedir. (Çeviren)

861 "Gâdiye" olması gereken bu isim, eserin yazma ve basılı nüshalarında, ilk harfi noktasız "ayn" (Âdiye) şeklinde kaydedilmiştir. Müstensihten kaynaklanan bu normal hata, basılı nüshaya aynı şekilde girdiği için muhakkikin dikkatinden de kaçmış gözükmektedir. (Çeviren)

beldenin şu günde haram olması gibi birbirinize haramdır." Ardından da ***"Size tebliğ ettim mi?"*** diye sordu. Onlar da "Evet" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şahit ol Allahım"*** demeye başladı. Daha sonra da insanlarla vedalaştı. İnsanlar "Bu hac, veda haccıdır" dediler.[862]

١٣٧١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَازِبِ بْنِ شَبِيبِ بْنِ غَرْقَدَةَ أَبُو غَرْقَدَةَ، عَنْ شَبِيبِ بْنِ غَرْقَدَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ، قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَقَالَ: أَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟ قَالُوا: يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ حَرَامٌ بَيْنَكُمْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا لَا يَجْنِي جَانٍ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ، أَلَا لَا يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ، وَلَا مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ، أَلَا وَإِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ أَيِسَ أَنْ يُعْبَدَ فِي بَلَدِكُمْ هَذَا بَعْدَ يَوْمِكُمْ هَذَا، وَلَكِنْ سَيَكُونُ لَهُ طَاعَةٌ فِي بَعْضِ مَا تَحْقِرُونَ مِنْ أَعْمَالِكُمْ يَرْضَى بِهَا عَنْكُمْ فَاحْذَرُوهُ، فَإِنَّهُ عَدُوٌّ لَكُمْ أَلَا وَإِنَّ كُلَّ رِبًا كَانَتْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ، لَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ، وَإِنَّ أَوَّلَ رِبًا يُوضَعُ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ أَلَا وَإِنَّ كُلَّ دَمٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ، وَإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ يُوضَعُ دَمُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، كَانَ مُسْتَرْضَعًا فِي بَنِي لُبَابَةَ، فَقَتَلَتْهُ وَالْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ مَالِهِ إِلَّا مَا أُحِلَّ لَهُ مِنْ مَالِ نَفْسِهِ أَلَا وَاتَّقُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي النِّسَاءِ، فَإِنَّمَا هُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، لَكُمْ عَلَيْهِنَّ حَقٌّ، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ حَقٌّ، وَمِنْ حَقِّكُمْ عَلَيْهِنَّ أَلَا يُؤْذِنَّ فِي بُيُوتِكُمْ إِلَّا بِإِذْنِكُمْ، وَلَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ مَنْ تَكْرَهُونَ، فَإِنْ فَعَلْنَ فَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ، وَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ، فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا، وَمِنْ حَقِّهِنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، ثُمَّ نَادَى: يَا أُمَّتَاهُ، هَلْ بَلَّغْتُكُمْ؟ يَا أُمَّتَاهُ، هَلْ بَلَّغْتُكُمْ؟ يَا أُمَّتَاهُ، هَلْ بَلَّغْتُكُمْ؟ ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ: اللهُمَّ اشْهَدْ ثُمَّ قَالَت جَارِيَة من الْحَيِّ لأمها: يَا أمتاه مَا لَهُ يَدْعُو أمه؟ قَالَت: أي بنية إِنَّمَا يَدْعُو أمته.

---

862 Buhârî, Hac 133; İbn Mâce, Menâsik 76.

1371- … Şebîb b. Garkade'nin, Süleyman b. Amr b. el-Ahvas'tan rivayet ettiğine göre, Amr b. el-Ahvas dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Veda Haccı'nda hutbe verip ***"Bu hangi gündür?"*** diye sordu. İnsanlar da "Hacc-ı ekber günüdür ey Allah'ın Rasûlü!" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle devam etti: ***"Şu gününüz, şu ayınız ve şu şehriniz nasıl mukaddes ve haram (saygın ve güvence altında) ise, şüphesiz kanlarınız, ırzlarınız ve namuslarınız da öylece birbirinize haramdır. Dikkat edin! Her suçlu ancak kendi aleyhinde suç işler. Dikkat edin! Hiçbir baba çocuğunun suçundan dolayı sorumlu tutulamayacağı gibi hiçbir çocuk da babasının yaptığından dolayı ceza çekmez. Dikkat edin! Şeytan şu beldenizde ve şu gününüzden itibaren kendisine ibadet edilmesinden ebediyen ümidini kesmiştir. Fakat amellerinizden önemsemediğiniz bazı konularda kendisine itaat edeceksiniz de o da buna razı olacaktır; bu sebeple ondan sakının. Çünkü o, sizin düşmanınızdır. Dikkat edin! Cahiliye dönemindeki bütün faiz çeşitleri artık yürürlükten kaldırılmıştır. Anaparalarınız sizindir; ne haksızlık edeceksiniz ne de haksızlık göreceksiniz. Kaldırılan ilk faiz de el-Abbâs b. Abdülmuttalib'in faizi olup tamamı kaldırılmıştır. Dikkat edin! Cahiliye dönemindeki bütün kan davaları da kaldırılmıştır. İlk kaldırılan kan davası da Abdülmuttalib'in oğlu el-Hâris'in[863] [oğlu Rabîa'nın oğlu İyâs'ın] kan davasıdır. -[Oğul İyâs] Lübâbeoğulları arasında süt anneye verilmişken, [Hüzeyl tarafından] öldürülmüştü.-[864]Müslüman, Müslümanın***

863 Tahâvî'nin bu eserinin 1375 no'lu rivayetinde bu isim, İbnü'l- Hâris (Hâris'in oğlu) olarak kaydedilmiştir. Şarihlerin ifadesine göre, Tahâvî'nin bu rivayetinde ve Ebû Dâvûd gibi muhaddislerin rivayetlerinde bu şekilde geçen isim, aslında İbn Rabîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib (Abdülmuttalib'in oğlu el-Hâris'in oğlu Rabîa'nın oğlu) olmalıdır. Âlimlerin çoğunluğu, Rabîa'nın bu oğlunun isminin "İyâs" olduğunu belirtmelerine rağmen, "Hârise" veya "Âdem" ya da "Temmâm" olduğu da söylenmiştir. Kimi rivayetlerde söz konusu ibarenin "demu Rabîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib" şeklinde "Rabîa'nın kan davası" olarak kaydedilmiş olması, Rabîa'nın Hz. Ömer dönemine kadar yaşamış olmasından hareketle hatalı bulunmuştur. Ancak bu ibare babanın, çocuğu üzerindeki velayeti sebebiyle kan davasının babaya dayandırılması olarak da yorumlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen,* III, 59, tsh. M. Râgıb et-Tabbâh, Halep 1932; Nevevî, *Şerhu Müslim,* VIII, 182-183. Buna göre Tahâvî ve daha önceki bazı muhaddislerin ilgili rivayetlerindeki kan davasının dede el-Hâris'e nisbet edilmesini de bu şekilde anlamak mümkündür. Vallahu a'lem. (Çeviren)

864 Eserin yazma ve basılı nüshalarında çocuğun, sütanneye verildiği yer olarak "Lübâbeoğulları'ndan (Benî Lübâbe'den) söz edilmekteyse de bazı rivayetlerde, -hatta bizzat Tahâvî'nin bu eserinin 1375 no'lu rivayetinde,- "Sa'doğulları" (bk. Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 251; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 32) olarak geçmekte; bazı rivayetlerde de "Leysoğulları"

kardeşidir. Bu nedenle onun malından, ancak onun izin verdiği ve helal ettiği ölçüde alma hakkına sahiptir. Dikkatli olun! Kadınlar hakkında Allah azze ve celle'den korkun. Çünkü onlar, yanınızda emanettirler; onları Allah azze ve celle'nin emânıyla (güvencesiyle) aldınız ve Allah azze ve celle'nin kelimesiyle kendinize helal kıldınız. Sizin onlar üzerinde haklarınız; onların da sizler üzerinde hakları vardır. Onlar üzerindeki haklarınızdan biri de izniniz dışında hiç kimseyi evlerinize almamaları ve hoşlanmadığınız kimselere eşiğinizi çiğnetmemeleridir. Eğer bunu yaparlarsa, onları yataklarında yalnız bırakın ve ciddi şekilde aşağılayıp can yakmayacak ve yaralamayacak surette onlara hafifçe vurun. Şayet size itaat ederlerse, artık onları incitecek, aleyhlerine olacak şekilde başka bir yol aramayın. Onların sizler üzerindeki haklarından biri de maruf ölçüsünde nafakalarını ve giyim-kuşamlarını temin etmektir."

Daha sonra Allah Rasûlü üç defa ***"Ey Ümmetim! Size (gerekli olan her şeyi) tebliğ ettim mi? Ey Ümmetim! Size (gerekli olan her şeyi) tebliğ ettim mi? Ey Ümmetim! Size (gerekli olan her şeyi) tebliğ ettim mi?"*** diye seslendi. Ardından da ***"Şahit ol Allahım!"*** dedi.

Sonra o civardan küçük bir kız, annesine "Anneciğim (yâ ümmetâh)! Niçin Allah Rasûlü, annesine seslenip duruyor?"[865] diye sordu. Annesi de "Kızım! O (annesine değil) ümmetine sesleniyor" dedi.[866]

١٣٧٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ هَوْذَةُ بْنُ خَلِيفَةَ الْبَكْرَاوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي

şeklinde yer almaktadır (bk. Tahâvî'nin bu eserinin 1663 no'lu rivayeti. Ayrıca Ebû Dâvûd, Buyû 5; Tirmizî, Tefsîr 10; İbn Mâce, Menâsik 76). Ayrıca adı geçen rivayetlerin tamamında çocuğun "Hüzeyl" tarafından öldürüldüğü belirtilmesine rağmen, bu isim, Tahâvî'nin bu rivayetinde değil, sadece 1375 no'lu rivayetinde geçmektedir. (Çeviren)

865 Burada Allah Rasûlü'nün kullandığı ve bizim ***"Ey Ümmetim!"*** diye çevirdiğimiz ***"Yâ ümmetâh"*** ifadesi, "ey anneciğim" anlamına da gelebilmektedir. Ancak küçük kız, bunun sadece "anneciğim" anlamında kullanıldığını zannettiği için çocuk aklıyla bir soru sormaktadır. Zaten sorusuna da "Yâ ümmetâh!" diye başlaması da bunu göstermektedir. (Çeviren)

866 Son paragraf haricindeki kısımlar bazı lafız farklılıklarıyla şu kaynaklarda geçmektedir: Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; Tirmizî, Tefsîr 10; İbn Mâce Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 32. Son paragraf ise tespit edebildiğimiz kadarıyla, bir erkek çocuğunun annesiyle diyaloğu şeklinde, sadece Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı eserinde (XXIV, 210) yer almaktadır.

بَكْرَةَ، قَالَ: لَمَّا كَانَ ذَلِكَ الْيَوْمُ رَكِبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَتَهُ، ثُمَّ وَقَفَ، فَقَالَ: أَتَدْرُونَ أَيَّ يَوْمٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى رِينَا أَنْ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، ثُمَّ قَالَ: أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ؟ قُلْنَا: بَلَى ثُمَّ قَالَ: أَتَدْرُونَ أَيَّ شَهْرٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى رِينَا أَنْ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: أَلَيْسَ ذَا الْحَجَّةِ؟ فَقَالُوا: بَلَى فَقَالَ: أَتَدْرُونَ أَيَّ بَلَدٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى رِينَا أَنْ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ قَالَ: أَلَيْسَ الْبَلَدَ؟ فَقُلْنَا: بَلَى قَالَ: إِنَّ أَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ وَدِمَاءَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ فِي مِثْلِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي مِثْلِ شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي مِثْلِ بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا لِيُبْلِغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ مُبَلِّغٍ ثُمَّ مَالَ عَلَى نَاقَتِهِ إِلَى غُنَيْمَاتٍ، فَجَعَلَ يَقْسِمُهُنَّ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ الشَّاةُ، وَبَيْنَ الثَّلَاثَةِ الشَّاةُ.

1372- … Muhammed b. Sîrîn'in, Abdurrahman b. Ebî Bekre yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Bekre dedi ki: O gün (Veda Hutbesi günü) geldiğinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* devesine bindi ve sonra durup ***"Bugünün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. Biz sustuk; o kadar ki mevcut ismini başka bir isimle değiştireceğini sandık. Daha sonra ***"Bugün kurban (bayramının ilk) günü değil mi?"*** diye sorunca "Evet, öyle" dedik. Ardından ***"Peki bu ayın, hangi ay olduğunu biliyor musunuz?"*** dedi. Biz yine sessiz kaldık; o ayın adını başka bir isimle değiştireceğini zannettik. O yine ***"Bu ay, Zilhicce ayı değil mi?"*** diye sordu. Biz de "Evet, öyle" karşılığını verdik. Daha sonra yine ***"Peki bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. Biz aynı şekilde sükût ettik; o beldenin ismini başka bir isimle değiştireceğini düşündük. Bunun üzerine ***"Burası (bildiğiniz) belde (Mekke) değil mi?"*** dedi. Biz de "Evet, öyle" dedik. Peşinden şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz şu gününüz, şu ayınız ve şu beldenizde olduğu gibi mallarınız da ırz ve namuslarınız ve kanlarınız da birbirinize haramdır (saygındır ve güvence altındadır). Dikkat edin! Burada bulunanlar, bulunmayanlara bunları duyursun; zira bazen kendilerine duyurulanlar, duyuranlardan daha iyi anlayıp kavramış olabilirler."***

Daha sonra Allah Rasûlü, devesinin üzerinden inmeden, birtakım koyunların taksimatıyla ilgilendi ve iki ya da üç adama bir koyun gelecek şekilde paylaştırdı.[867]

867 Buhârî, İlim 10; Dârimî, Menâsik 72 (muhtasar olarak); Müslim, Kasâme 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 37; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 34.

١٣٧٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَبِيعَةُ بْنُ كُلْثُومِ بْنِ جَبْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِي غَادِيَةَ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْعَقَبَةِ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَلَا إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ إِلَى يَوْمِ تَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟ فَقُلْنَا: نَعَمْ قَالَ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، أَلَا لَا تَرْجِعُونَ بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.

1373- ... Rabîa b. Külsûm b. Cebr'in,[868] babası yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Ebû Gâdiye[869] adında bir kişiden rivayet ettiğine göre, Ebû Gâdiye dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Mina'daki) Akabe (cemresi) günü bize hutbe vererek şöyle dedi: ***"Ey İnsanlar! Dikkat edin, bu gününüzün şu ayınızda ve şu beldenizde haram olması gibi Rabbiniz azze ve celle'ye kavuşuncaya dek kanlarınız ve mallarınız da öylece birbirinize haramdır."*** Ardından ***"Dikkat edin, size (gerekli her şeyi) tebliğ ettim mi?"*** diye sordu. Biz de "Evet" dedik. Bunun üzerine ***"Şahit ol Allahım!"*** dedi ve ***"Dikkat edin, benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirlere dönmeyin"*** buyurdu.[870]

١٣٧٤ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيَّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

868 Buradaki "Cebr" ismi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Cübeyr" olarak kaydedilmiştir. Zira Rabîa'nın, rivayette bulunduğu kimseler arasında babası da yer almakta; babasının hocaları içerisinde Ebû Gâdiye ismi geçmektedir. Bilgi için bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XXIV, 200, Beyrut 1980. (Çeviren)

869 Buradaki "Gâdiye" ismi, daha önce de belirttiğimiz gibi yazma ve basılı nüshalarda yanlışlıkla "Adiye" olarak kaydedilmiştir. Muhakkikin hadisi tahric ederken kaynak gösterdiği Ahmed b. Hanbel'de de bu künye "Ebû Gâdiye" olarak geçmektedir. Asıl adı Yesâr b. Seb' el-Cühenî (ö. 80) olan bu kişi, Ebû Gâdiye künyesiyle meşhur olmuştur. İsminin "Müslim" olduğu da söylenmektedir. Çocuk yaşta Allah Rasûlü'nün dönemine yetiştiği belirtilmektedir. Hz. Osman'a duyduğu aşırı sevgisiyle ve Sıffîn savaşında Ammâr b. Yâsir'in katili olarak tanınmaktadır. Bk. İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1725, thk. A. Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1992. (Çeviren)

870 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 76, V, 68; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XXII, 363.

عَلَى نَاقَةٍ، فَقَالَ: أَتَدْرُونَ أَيَّ يَوْمٍ يَوْمُكُمْ هَذَا؟ قَالُوا: يَوْمَ النَّحْرِ قَالَ: صَدَقْتُمْ، يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ، أَتَدْرُونَ أَيَّ شَهْرٍ شَهْرُكُمْ هَذَا؟ قَالُوا: ذُو الْحَجَّةِ قَالَ: صَدَقْتُمْ، شَهْرُ اللهِ الْأَصَمُّ، أَتَدْرُونَ أَيَّ بَلَدٍ بَلَدُكُمْ هَذَا؟ قَالُوا: الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ قَالَ: صَدَقْتُمْ، فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَوْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا وَشَهْرِكُمْ هَذَا، أَلَا إِنِّي فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، وَإِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْأُمَمَ وَالنَّاسَ، فَلَا تُسَوِّدُوا وَجْهِي، أَلَا وَقَدْ رَأَيْتُمُونِي، وَسَمِعْتُمْ مِنِّي، وَسَتُسْأَلُونَ عَنِّي، فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، أَلَا وَإِنِّي مُسْتَنْقِذٌ رِجَالًا وَنِسَاءً، وَمُسْتَنْقَذٌ مِنِّي آخَرُونَ، فَأَقُولُ: أُصَيْحَابِي، فَيَقُولُ: إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ.

1374- … Şu'be'nin Amr b. Murra yoluyla Murra el-Hemdânî'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir kişi şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir deve üzerinde bize hutbe verip ***"Bugününüzün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. İnsanlar "Kurban (bayramının ilk) günü" dediler. O da ***"Doğru söylediniz. Bugün hacc-ı ekber günüdür"*** buyurdu. Yine ***"Peki bu ayınızın hangi ay olduğunu biliyor musunuz?"*** dedi. Onlar da "Zilhicce" cevabını verdiler. Yine ***"Doğru söylediniz. Bu, Allah'ın kutlu ayıdır"*** buyurdu. Daha sonra ***"Peki, bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. "Meş'ar-i Harâm"[871] dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Doğru söylediniz. İşte şu beldenizde, şu ayınızda, şu gününüz nasıl haram (saygın ve güvence altında) ise, kanlarınız ve mallarınız da öylece birbirinize haramdır. Dikkat edin! Ben hepinizden önce Kevser havuzuna varacak ve diğer ümmetlere ve insanlara karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın benim yüzümü kara çıkarmayın. İşte beni gördünüz ve benden işitip aldınız. Benim hakkımda size sorulacak; kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın. Dikkat edin! Ben, birtakım adamları ve kadınları[872] kurtaracağım,***

871 Meş'ar-i Harâm: Arafat'la Mina arasında, Müzdelife'de bulunan bir yerdir. Hacılar Arafat duruşundan sonra Müzdelife'ye gelir ve sabah namazını buradaki Meş'ar-i Harâm'da kılarlar. Cumhura göre Meş'ar-i Harâm, Müzdelife'nin tamamıdır. (Çeviren)

872 Eserin yazma ve basılı nüshalarında ***"ve kadınları"*** anlamına gelecek şekilde ***"ve nisâen"*** olarak kaydedilen ibare, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin 6 ciltlik basılı nüshasında da (V, 412, Çağrı yay., İstanbul 1992) ***"veya kadınları"*** manasındaki ***"ev inâsen"*** şeklinde geçmektedir. Ancak *Müsned*'in tahkikini yapan Şuayb el-Arnaût ve ekibi, bunun bir tahrif olduğunu ileri sürerek ***"veya insanları"*** anlamına gelen ***"ev nâsen"*** olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bk.

diğerleri de alıkonulacaklar (benden kendilerini kurtarmamı isteyecekler). Ben de 'Bunlar benim ashâbım' diyeceğim. 'Sen, onların senden sonra neler uydurduklarını bilmiyorsun' denilecek."[873]

***

Bu hadisler, hac emirinin, hacılara kurban (bayramının ilk) günü hutbe vermesi gerektiği görüşünü benimseyenlerin delil gösterdikleri rivayetlerdendir.

Buna karşılık, bayramın ilk günü hacla ilgili bir hutbe olmadığını savunanların öne sürdükleri delillerden biri de şöyledir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı esnasında bayramın ilk günü okuduğu bu hutbe, hacca dair işlerle ilgili değildi. Çünkü Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu hutbede, kendisinden sonra hiç kimsenin dile getirmesinin uygun düşmeyeceği bazı meselelerden bahsetmiştir. Zira kurban (bayramının ilk) günü hac emirine hacılara hitaben bir hutbe okumasını emredenler, ondan, -(hacıların) taşlarını atmaları, dileyenin elini çabuk tutup (Mina'dan Mekke'ye hemen) dönebileceği, dileyenin de (Mina'da bir süre daha) kalabileceği,[874] kan akıtma ve kurban kesme gibi- hacla ilgili konular hakkında konuşmasını isterler; başka konular hakkında konuşmasını değil.

Bu noktada biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccı esnasında bayramın ilk günü insanlara bu tür konularda değil de başka hususlarda hitap ettiğini tespit ettiğimiz için, o hutbesinin hacla alakalı olmayıp diğer meselelerle bağlantılı olduğunu kavramaktayız. Bu durumda, Allah Rasûlü'nün o gün hacda yapılacak işlerle ilgili bir konuşma yapmamış olması, bayramın ilk günü hacca ilişkin bir hutbenin olmadığının delilidir. Nitekim daha önce de kendilerinden aktardığımız gibi Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de böyle söylemektedirler.

Şu da var ki Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı esnasında bayramın birinci günü insanlara irad ettiğinden bahsettiğimiz o hutbenin, Arefe günü okunduğu belirtilmektedir. Nitekim;

Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Müessetetü'r-Risâle, Beyrut 2001. (Çeviren)

873 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 412. Farklı bir sened ve lafız için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 33.

874 Bakara sûresinin 203. âyetine telmihen. (Çeviren)

١٣٧٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا زَاغَتِ الشَّمْسُ يَوْمَ عَرَفَةَ فِي حَجَّتِهِ أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ، فَرُحِلَتْ لَهُ، فَرَكِبَ حَتَّى أَتَى بَطْنَ الْوَادِي، فَخَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ: إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا وَإِنَّ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ، وَدِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ، أَوَّلُ دَمٍ أَضَعُ دِمَاءَنَا دَمُ ابْنِ الْحَارِثِ، كَانَ مُسْتَرْضَعًا فِي بَنِي سَعْدٍ، فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ، وَإِنَّ رِبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، وَأَوَّلُ رِبًا أَضَعُ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ، اتَّقُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي النِّسَاءِ، فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَإِنَّ لَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَلَّا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكْرَهُونَهُ، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ وَقَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ كِتَابَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَأَنْتُمْ مَسْئُولُونَ عَنِّي، فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ؟ قَالُوا: نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ، وَأَدَّيْتَ، وَنَصَحْتَ فَقَالَ بِأُصْبُعِهِ السَّبَّابَةِ، وَرَفَعَهَا إِلَى السَّمَاءِ يَنْكُبُهَا إِلَى النَّاسِ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ، ثُمَّ أَذَّنَ بِلَالٌ.

1375- ... Hâtim b. İsmail'in, Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babası yoluyla bildirdiğine göre, Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından söz ettiği hadisinde şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, haccı sırasında Arefe günü güneş batıya doğru meyletmeye başladığında (zeval vakti) Kasvâ'nın hazırlanmasını emretti ve hayvana semer vuruldu. Ardından hayvana bindi ve vadinin ortasına kadar gelip insanlara hutbe okuyarak şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz şu beldenizde, şu ayınızda, şu gününüz nasıl haram (saygın ve güvence altında) ise, kanlarınız ve mallarınız da öylece birbirinize haramdır. Dikkat edin! Cahiliye dönemine ait bütün davalar kaldırılmış olup artık ayağımın altındadır. Cahiliye dönemi kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası da el-Hâris'in oğlunun [oğlu İyâs'ın] kan davasıdır. -[Oğul İyâs] Sa'doğulları'na sütanneye verilmişti. Hüzeyl tarafından öldürüldü.-***[875] ***Cahiliye dönemi faizi de kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz de el-Abbâs***

875 Bu meseleyle ilgili açıklamalar için 1371 no'lu hadisin dipnotuna bakılabilir.

b. Abülmuttalib'in faizi olup artık tamamen geçersizdir. Kadınlar konusunda da Allah azze ve celle'den korkun. Çünkü siz onları, Allah azze ve celle'nin güvencesiyle aldınız ve Allah azze ve celle'nin emri ve hükmüyle kendinize helal kıldınız. Onlar üzerindeki haklarınızdan biri de hoşlanmadığınız kimselere eşiğinizi çiğnetmemeleridir. Bunu yaparlarsa, ciddi şekilde aşağılayıp can yakmayacak ve yaralamayacak surette, hafifçe vurun. Size [sımsıkı sarılırsanız][876] ***bir daha asla sapmayacağınız bir şey bıraktım. O da Allah azze ve celle'nin Kitabı'dır. Size beni soracaklar. Siz neler söyleceksiniz?"*** Sahâbîler "Mesajını tebliğ ettiğine, görevini yerine getirdiğine ve samimiyetle öğütte bulunduğuna şahitlik edeceğiz" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü, işaret parmağını göğe doğru kaldırdı ve daha sonra insanlara doğru işaret ederek ***"Şahit ol Allahım! Şahit ol Allahım! Şahit ol Allahım!"*** dedi. Ardından da Bilâl ezan okudu.[877]

***

Görüldüğü gibi Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hutbeyi, Arefe günü verdiğini haber vermektedir. Bu noktada aynı hutbeyi önce Arefe günü okuyup daha sonra bayramın ilk günü okumuş olması da mümkündür. Ancak Câbir'in hadisinde bunun böyle olmadığını gösteren bir ayrıntı söz konusudur. Şöyle ki:

١٣٧٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَمَى يَوْمَئِذٍ جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، انْصَرَفَ إِلَى الْمَنْحَرِ، فَنَحَرَ ثَلَاثًا وَسِتِّينَ بَدَنَةً، وَأَعْطَى عَلِيًّا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَنَحَرَ مَا غَبَرَ، وَأَشْرَكَهُ فِي هَدْيِهِ، ثُمَّ أَمَرَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بِبُضْعَةٍ، فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ، فَطُبِخَتْ، فَصَلَّى بِمَكَّةَ الظُّهْرَ.

1376- ... Yine Hâtim b. İsmail'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından aktardığına göre, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından söz ettiği rivayetinde şöyle demiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,*

---

876 Tahâvî'nin bu eserinde ve -aynı sened ve metinle- *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı kitabında, söz konusu fazlalık bulunmamaktadır. Biz bunu, hadisi ravi Hâtim b. İsmail'den itibaren aynı senedle eserine alan Müslim'in, Hac kitabından (hadis no: 147) tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

877 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 32.

o gün Akabe cemresini taşladıktan sonra kurban kesim yerine doğru hareket etti ve (kendi eliyle) altmış üç deve kesti. Sonra (bıçağı) Ali *radıyallahu anh*'a verdi. Geri kalanları da o boğazladı. Ali'yi de kendi hedy kurbanına ortak etti. Daha sonra her deveden bir parça alınmasını emretti. Bunlar bir çömleğe konularak pişirildi. (Allah Rasûlü) öğleyi de Mekke'de kıldı."[878]

***

Bu rivayette, Allah Rasûlü'nün o gün hutbe vermediğine dair bir delil bulunmaktadır. Çünkü öncelikle cemreyi taşlamış sonra hedy kurbanını boğazlamaya yönelmişti. Ardından da o kurban kendisi için pişirilmiş, o da etinden yemiş ve tiridinden içmişti. Bütün bunlardan sonra da Mekke'ye doğru hareket etmişti.

Dolayısıyla bu rivayet, ilk rivayetlere aykırı düşmektedir. Kuşkusuz Allah *azze ve celle,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu husustaki tutumunu en iyi bilendir. Biz daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı esnasında üç hutbe verdiğine dair İbn Abbâs'tan gelen bir rivayeti aktarmıştık. Bu da gösteriyor ki, Allah Rasûlü'nün haccı esnasında söz konusu üç hutbe dışındaki hutbeleri, başka amaçlara yönelik olsa da özellikle hacla ilgili değildi.

Öte yandan hac hutbelerinin dört olduğunu savunanlardan bazıları, bu görüşünü desteklemek üzere, daha önce bahsettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söz konusu hutbeleri okuduğu o (veda) haccından önce, Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın ifa etmiş olduğu hacca ilişkin bir rivayeti delil olarak öne sürmektedirler. Şöyle ki:

١٣٧٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ عَلِيٍّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى أَبِي قُرَّةَ مُوسَى بْنِ طَارِقٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ رَجَعَ مِنْ عُمْرَةِ الْجِعْرَانَةِ بَعَثَ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَلَى الْحَجِّ. فَأَقْبَلْنَا [مَعَهُ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالْعَرْجِ ثُوِّبَ بِالصُّبْحِ، ثُمَّ اسْتَوَى لِيُكَبِّرَ فَسَمِعَ الرَّغْوَةَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَوَقَفَ عَنِ التَّكْبِيرِ، فَقَالَ: هَذِهِ رَغْوَةُ نَاقَةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجَدْعَاءِ، لَقَدْ بَدَا لِرَسُولِ اللهِ

878 Müslim, Hac 147; İbn Mâce, Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَجِّ فَلَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنُصَلِّيَ مَعَهُ، فَإِذَا عَلِيٌّ عَلَيْهَا، فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ: أَمِيرٌ أَمْ رَسُولٌ؟ قَالَ: لَا بَلْ رَسُولٌ، أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبَرَاءَةَ أَقْرَؤُهَا عَلَى النَّاسِ فِي مَوَاقِفِ الْحَجِّ، فَقَدِمْنَا مَكَّةَ فَلَمَّا كَانَ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِيَوْمٍ، قَامَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ عَنْ مَنَاسِكِهِمْ حَتَّى إِذَا فَرَغَ قَامَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَقَرَأَ عَلَى النَّاسِ بَرَاءَةَ حَتَّى خَتَمَهَا، ثُمَّ خَرَجْنَا مَعَهُ حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ قَامَ أَبُو بَكْرٍ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ عَنْ مَنَاسِكِهِمْ، حَتَّى إِذَا فَرَغَ قَامَ عَلِيٌّ فَقَرَأَ عَلَى النَّاسِ بَرَاءَةَ حَتَّى خَتَمَهَا، ثُمَّ كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ فَأَفَضْنَا، فَلَمَّا رَجَعَ أَبُو بَكْرٍ خَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ عَنْ إِفَاضَتِهِمْ، وَعَنْ نَحْرِهِمْ، وَعَنْ مَنَاسِكِهِمْ، فَلَمَّا فَرَغَ قَامَ عَلِيٌّ فَقَرَأَ عَلَى النَّاسِ بَرَاءَةَ حَتَّى خَتَمَهَا، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ النَّفْرِ الْأَوَّلُ، قَامَ أَبُو بَكْرٍ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ كَيْفَ يَنْفِرُونَ، وَكَيْفَ يَرْمُونَ، فَعَلَّمَهُمْ مَنَاسِكَهُمْ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَامَ عَلِيٌّ فَقَرَأَ بَرَاءَةَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى خَتَمَهَا].

1377- Ahmed b. Şuayb'ın (Nesâî) bize, İshâk b. İbrahim el-Hanzalî > Ebû Kurra Musa b. Târık > İbn Cüreyc > Abdullah b. Osman b. Huseym[879] > Ebu'z-Zübeyr yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Câbir şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, el-Ci'râne umresinden döndüğü vakit Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ı hac için gönderdi. Biz de (onunla) birlikteydik. [Arc denilen yere gelince sabah namazı için mola verilip kamet getirildi. (Hz. Ebû Bekir) tam tekbir alıp namaza başlayacağı sırada arkasından bir devenin ağzından çıkan köpük sesini duyunca tekbiri durdurdu ve dedi ki: 'Bu ses Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in el-Ced'a adlı devesinin ağzından çıkan köpük sesiydi. Belli ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hacla ilgili birtakım değişiklikler yapması gerekmiş. Eğer gelen kendisi ise namazı birlikte kılarız.' Fakat baktık ki devenin üzerindeki Ali *radıyallahu anh* imiş. Bunun üzerine Ebû Bekir *radıyallahu anh*, kendisine 'Emîr olarak mı yoksa haberci olarak mı geldin?' diye sordu. O da haberci olarak geldiğini belirterek 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Berâe (Tevbe) sûresini haccın (değişik) merhalelerinde insanlara duyurmam için gönderdi' dedi.

879 Eserin basılı nüshasında bu son isim, muhakkik tarafından yanlışlıkla "Haysem" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

Böylece Mekke'ye geldik. Terviye gününden bir gün önce (yani Zilhicce'nin 7. günü) Ebû Bekir *radıyallahu anh* kalkıp insanlara bir hutbe okudu ve onlara hacda yapılacak görevlerini bildirdi. Konuşmasını bitirince, Ali *radıyallahu anh* ayağa kalktı ve Berâe sûresini sonuna kadar insanlara okudu. Daha sonra birlikte çıktık. Arefe günü olunca Ebû Bekir *radıyallahu anh* tekrar kalkıp insanlara bir hutbe daha okudu ve yine hacda yapılacak görevlerden bahsetti. Hutbesini bitirince, Ali *radıyallahu anh* kalkıp yine Berâe sûresinin tamamını insanlara okudu. Bayramın ilk günü olunca, Mina'ya doğru akın ettik. Ebû Bekir *radıyallahu anh* da (Mina'ya) dönünce insanlara bir kere daha hitap etti. Hutbesinde ifâdadan,[880] kurbandan ve hacla ilgili diğer görevlerden bahsetti. Konuşması bitince, Ali *radıyallahu anh* tekrar kalkarak Berâe sûresini sonuna kadar okudu. Mina'dan (Mekke'ye) döneceğimiz ilk gün[881] Ebû Bekir kalkıp insanlara yeniden bir hutbe okudu ve (Mekke'ye) nasıl dönüş yapacaklarını, nasıl şeytan taşlayacaklarını ve hacla alakalı diğer vazifeleri öğretti. Hutbesini bitirince Ali tekrar kalkarak Berâe sûresini insanlara sonuna kadar tekrar okudu.]"[882]

Kurban (bayramının ilk) günü Mekke'de hutbe okunmayacağı konusunda ilim adamları arasında [herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır].[883]

---

880 İfâda: Hacıların Arafat'tan güneşin batışını müteakip sökün etmeleri ve Mina'ya doğru sel gibi akmaları ve kurban günü Mina'dan Mekke'ye akın etmeleridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 181. (Çeviren)

881 Yevmi'n-nefri'l-evvel olarak bilinen bu gün, hacıların Mina'dan Mekke'ye indikleri Zilhicce'nin on ikinci günü yani bayramın üçüncü günüdür. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 488. (Çeviren)

882 Köşeli parantezli kısım, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın yazma ve basılı nüshalarında yer almamaktadır. Rivayetin metninde geçen "fe akbalnâ" ibaresinden sonraki kısımdan, Tahâvî'nin, rivayetin ardından ilim adamlarının kurban bayramının ilk günü Mekke'de hutbe okunmamasına dair görüşlerini özetlediği cümleye kadarki uzunca bir bölüm metinden düşmüştür. Bu noktada Tahâvî'nin bu rivayeti hocası Ahmed b. Şuayb yani İmam Nesâî kanalıyla aldığını belirtmiş olmasından hareketle, biz de, Nesâî'nin *Sünen*'inde bir araştırma yaptık ve ilgili rivayeti Menâsik 187'de aynı senedle tespit ederek söz konusu kısmın metnini buraya koyduk. Üstelik aynı rivayetin, yine aynı sened ve metinle Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da da (IX, 222) geçtiğini belirledik. Ayrıca Nesâî ve Tahâvî'den de önce rivayetin aynı sened ve metinle geçtiği bir kaynak için bk. Dârimî, Menâsik 70. (Çeviren)

883 Buradaki köşeli parantez de eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamaktadır. Mevcut ibare "beyne ehli'l-ilmi ennehû lâ yuhtabu bi Mekkete fî yevmi'n-nahr" şeklinde olduğu için Tahâvî'nin, diğer eserlerinde, özellikle de *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında, "beyne" gibi bir zarfın önünde olması gereken ne türden bir giriş yaptığına baktık ve çoğunlukla "herhangi bir ihtilaf/görüş ayrılığı yok" anlamına gelen "la'htilâfe" tabirini, bazen de "lâ hilâfe" ifadesini

Öte yandan Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kurban (bayramının ilk) günü öğleden sonra Mina'da hutbe okumamış olması, daha önce Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın, haccını eda ederken, söz konusu günde Mina'da okumuş olduğu hutbenin neshedilmiş olduğunu göstermektedir. En doğrusunu Allah bilir.

Kurban (bayramının ilk) gününden sonraki hutbeye gelince; Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hutbeyi kurban (bayramının) ikinci gününe tahsis etmişler; Şâfiî ise kurban (bayramının) üçüncü gününe tahsis etmiştir. Ancak hepsinin icma ettikleri bir husus vardır ki, o da şudur: Bu hutbede imam, insanların isterlerse ellerini çabuk tutup (Mina'dan Mekke'ye hemen) dönebileceklerini, isterlerse de (Mina'da bir süre daha) kalabileceklerini hatırlatır.

İlim adamları, imamın, Mina'ya çıkılacağı günden önce insanlara oraya çıkmalarını emrettiği hutbe konusunda ihtilaf etmediklerine göre, iki gün içinde ellerini çabuk tutup Mina'dan (Mekke'ye) erken çıkabileceklerini veya çıkacakları (son) güne kadar orada kalabileceklerini hatırlattığı hutbe de aynı şekildedir.

Öte yandan Arefe hutbesi de günün son yarısının başında olduğu için kurban (bayramının ilk) gününden sonraki hutbe de günün son yarısının başında olacaktır. Nitekim Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ebû Yusuf ve Muhammed de böyle söylemektedirler. Ancak daha önce bu konu içerisinde Ahmed b. Şuayb yoluyla zikretmiş olduğumuz[884] Musa b. Târık hadisinde "Mina'dan döneceğimiz ilk gün (nefr-i evvel) Ebû Bekir kalkıp insanlara yeniden bir hutbe okudu ve nasıl dönüş yapacaklarını, nasıl şeytan taşlayacaklarını ve hacla alakalı diğer vazifeleri öğretti" şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu hadiste Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın ilgili hutbesinin, dileyenin Mina'dan Mekke'ye dönebileceği o dönüş (nefr yani Zilhicce'nin 12.) gününde olup ondan bir önceki günde olmadığı hususu yer almaktadır. Bu durumda Şâfiî'den aktardığımız görüş

---

kullandığını tespit ettik ve çevirimizi buna göre yaptık. Şu da var ki bir önceki dipnotta belirttiğimiz üzere, rivayetin düşen kısmıyla bu eksik cümle arasında daha başka giriş cümle veya cümlelerinin de yazma nüshadan düşmüş olması ihtimali vardır. Ancak elimizde esere ait başka bir nüsha olmadığı için bunu test etme imkânımız şimdilik bulunmamaktadır. (Çeviren)

884 bk. 1377 no'lu rivayet.

kesinlik kazanmaktadır.[885] Ayrıca bu husus, bana göre[886] kıyastan daha uygundur. Çünkü hadiste geçen uygulama, bizzat nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) bir hükümdür.

Züfer ise hiçbir zaman kurban (bayramının ilk) günü hutbe vermiyordu. İşte bunlar, haccın hutbeleridir. Biz bunları ve bunlar hakkında ilim adamlarının söylediklerini aktarmış olduk. Ayrıca ilim adamlarından bize göre görüşü sahih olanların lehine olmak üzere, kanaatlerinin doğru olduğunu tespit ettiklerimizin görüşlerini delil olarak kullandık. Allah'tan muvaffakiyet dileriz.

885 Tahâvî, bundan önceki paragrafta İmam Şâfiî dışındaki imamların, kurban bayramının ilk gününden (Zilhicce'nin 10. günü) sonraki hutbenin hemen ikinci günü, yani Zilhicce'nin 11'inde okunacağı görüşünü benimsediklerini; İmam Şâfiî'nin ise, bayramın üçüncü günü, yani Zilhicce'nin 12'sinde okunacağı kanaatini savunduğunu belirtmişti. Hadiste Hz. Ebû Bekir'in uygulaması olarak geçen şey ise nefr-i evvel ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla Zilhicce'nin 12. gününe işaret etmekte; dolayısıyla İmam Şâfiî'nin görüşü hadisle desteklenmiş olmaktadır. (Çeviren)

886 Eserin yazma nüshasında "يحرى" tarzında yazılan ibare, basılı nüshaya anlam bakımından bulunduğu bağlama da uygun düşmeyen "بحرى" şeklinde geçmiştir. Tahminimize göre bu kelime, "bana göre/kanaatimce" anlamına gelen "عِنْدِي: indî" lafzının bozulmuş biçimidir. Vallahu a'lem. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ...﴾ الآية

"ARAFAT'TAN AYRILIP AKIN ETTİĞİNİZDE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâuh* şöyle buyurmaktadır: ***"Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin ve O'nu, size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz."***[887]

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu âyet, Allah *azze ve celle*'nin insanlara, Arafat'tan ayrılıp akın etmeden önce orada vakfe yapmayı emrettiğinin delilidir. Ancak Cenab-ı Hakk'ın, Kitab'ında bize bu vakfenin başlangıcından ve ne zaman yapılacağından söz ettiğini görememekteyiz. Yüce Allah bunu bize, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiilleriyle beyan etmiştir. Şöyle ki:

١٣٧٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا صَلَّى الصُّبْحَ يَوْمَ عَرَفَةَ بِمِنًى، مَكَثَ قَلِيلًا حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَرَكِبَ، وَأَمَرَ بِقُبَّةٍ مِنْ شَعْرٍ، فَنُصِبَتْ لَهُ بِنَمِرَةَ، فَسَارَ، وَلَا تَشُكُّ قُرَيْشٌ إِلَّا أَنَّهُ وَاقِفٌ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، كَمَا كَانَتْ قُرَيْشٌ تَصْنَعُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَجَازَ حَتَّى أَتَى عَرَفَةَ، فَوَجَدَ الْقُبَّةَ قَدْ ضُرِبَتْ لَهُ بِنَمِرَةَ، فَنَزَلَ بِهَا حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ، فَرُحِلَتْ لَهُ، فَرَكِبَ حَتَّى أَتَى بَطْنَ الْوَادِي، فَخَطَبَ النَّاسَ.

1378- ... Hâtim b. İsmail'in bize Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve*

---

887 Bakara 2/198.

sellem'in haccından bahsettiği hadisinde şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Arefe günü sabah namazını Mina'da kılınca, güneş doğuncaya kadar kısa bir süre orada kaldı. Daha sonra devesine bindi ve Nemira denilen yerde kendisi için kıldan bir çadır kurulmasını emrederek yola koyuldu. Kureyşliler, kendilerinin cahiliye döneminde yaptıkları gibi Allah Rasûlü'nün de Meş'ar-i Harâm'da duracağından hiç şüphe etmiyorlardı. Ne var ki Allah Rasûlü, orada hiç durmaksızın geçerek Arafat'a vardı. Nemira'da çadırının kurulmuş olduğunu gördü ve orada konakladı. Güneş batıya doğru meyletmeye başlayınca da Kasvâ'nın hazırlanmasını emretti ve hayvana semer vuruldu. Daha sonra Allah Rasûlü, devesine bindi ve vadinin ortasına kadar geldi. Ardından da insanlara bir hutbe okudu."[888]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'a intikali, Arefe günü güneşin zevalinden sonra olmuştur. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'a gidişine dair Abdullah b. Ömer'den aktarılan bir rivayette de aynı vakitten söz edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٧٩ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ بَزَّارٍ الْأَيْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ الْجُمَحِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: أَرْسَلَ الْحَجَّاجُ إِلَى ابْنِ عُمَرَ يَوْمَ عَرَفَةَ، مَتَى رَاحَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الْيَوْمَ؟ قَالَ: إِذَا كَانَتْ تِلْكَ السَّاعَةُ رُحْتُ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ الْحَجَّاجُ رَسُولًا، وَقَالَ: اجْلِسْ مَعَهُ، حَتَّى إِذَا رَاحَ، فَأَخْبِرْنِي، قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: ارْتَحِلُوا قَالُوا: لَمْ تَزِغِ الشَّمْسُ! قَالَ: فَجَلَسَ، ثُمَّ قَالَ: ارْتَحِلُوا قَالُوا: لَمْ تَزِغِ الشَّمْسُ، فَجَلَسُوا حَتَّى رَاحَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ.

1379- Nasr b. Merzûk'un bize, Hâlid b. Bezzâr el-Eylî yoluyla rivayet ettiğine göre, Nâfi' b. Ömer el-Cumahî dedi ki: Saîd b. Hassân bize haber verip şöyle dedi: Haccâc, Arefe günü İbn Ömer'e haber yollayarak "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* bugün hangi vakitte (Arafat'a) hareket etti?" diye sordurdu. İbn Ömer de "Şu vakit olunca hareket edersin" diye cevap verdi. Bunun üzerine Haccâc bir adam yollayarak "Onunla (İbn Ömer'le) birlikte otur, o ne zaman hareket ederse bana bildir" diye tenbihledi.

888 Müslim, Hac 147.

(Ravi Saîd) dedi ki: İbn Ömer "Haydi kalkın" deyince, "Henüz güneş batıya doğru kaymadı" dediler. Bunun üzerine İbn Ömer oturdu, bir süre sonra yine "Haydi artık kalkın" dedi. Onlar yine "Fakat güneş henüz batıya kaymadı" dediler. Hep birlikte oturdular. Nihayet güneş batıya doğru kayınca İbn Ömer harekete geçti.[889]

١٣٨٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ حَسَّانٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1380- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize rivayet ettiğine göre, Saîd b. Ebî Meryem dedi ki: Nâfi' b. Ömer bize haber verip "Saîd b. Hassân bana bildirdi" diyerek yukarıdaki hadisin tamamen aynısını zikretti.

***

Yine Arafat'a intikalin vakti konusunda Sâlim b. Abdullah b. Ömer ve ez-Zührî yoluyla Abdullah b. Ömer'den gelen rivayette de aynı vakte işaret edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٨١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، -وَاللَّفْظُ لِبِشْرٍ-، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كَتَبَ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ إِلَى الْحَجَّاجِ: أَلَّا تُخَالِفَ ابْنَ عُمَرَ فِي شَيْءٍ مِمَّا أَمَرَ بِهِ مِنْ شَأْنِ الْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ جَاءَهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ وَأَنَا مَعَهُ، فَصَرَخَ بِهِ عِنْدَ سُرَادِقِهِ أَيْنَ هَذَا؟ فَخَرَجَ عَلَيْهِ الْحَجَّاجُ وَعَلَيْهِ مِلْحَفَةٌ مُعَصْفَرَةٌ، فَقَالَ: مَالَكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ؟ قَالَ: الرَّوَاحُ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ قَالَ: هَذِهِ السَّاعَةَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَأَنْظِرْنِي أُفِيضُ عَلَيَّ مَاءً، ثُمَّ أَخْرُجُ فَنَزَلَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ حَتَّى خَرَجَ الْحَجَّاجُ، فَسَارَ بَيْنِي وَبَيْنَ أَبِي، فَقُلْتُ لَهُ: إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ الْيَوْمَ فَأَقْصِرِ الْخُطْبَةَ، وَعَجِّلِ الصَّلَاةَ، فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ كَيْ يَسْمَعَ ذَلِكَ مِنْهُ، فَلَمَّا رَآهُ عَبْدُ اللهِ، قَالَ: صَدَقَ.

1381- ... Mâlik b. Enes'in İbn Şihâb kanalıyla rivayet ettiğine göre, Sâlim b. Abdullah dedi ki: Abdülmelik b. Mervân, Haccâc'a, "hacca dair emrettiği

889 Bazı lafız farklılıklarıyla İbn Mâce, Menâsik 54; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* III, 414.

hiçbir konuda İbn Ömer'e muhalefet etmemesi" yönünde bir talimat yazmıştı. Arefe günü gelince Abdullah b. Ömer, güneşin zeval vaktinde Haccâc'ın yanına geldi. Ben de onunla birlikteydim. Korunaklı çadırının önüne gelince "Nerede bu adam?" diye seslendi. Haccâc sesi duyunca karşısına çıktı. Üzerinde aspurla (yalancı safranla) boyanmış büyük bir peştemal vardı. "Neyin var Ebû Abdurrahman?" diye sordu. İbn Ömer "Eğer sünnete uyma niyetin varsa (Arafat'a hemen) hareket zamanı" dedi. Haccâc "Bu saatte mi?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Bunun üzerine Haccâc "Biraz bekle de üzerime biraz su dökeyim sonra çıkarım" dedi. Abdullah b. Ömer, (devesinden) indi ve orada beklemeye koyuldu. Nihayet Haccâc da çıktı ve benimle onun arasında yürümeye başladı. Bu arada ben de Haccâc'a "Bugün sünnete göre hareket etmek istiyorsan, hutbeyi kısa tut ve namaz için çabuk hareket et!" dedim. Bunun üzerine Haccâc, bunları Abdullah b. Ömer'den duymak için ona bakmaya başladı. Abdullah da onu böyle görünce "(Sâlim) doğru söylüyor" dedi.[890]

***

Bu hadiste, bu kitabımızda daha önce de zikretmiş olduğumuz gibi hacla ilgili görevlere ilişkin bir uygulamaya değinilmektedir ki o da şudur: Haccâc, ihramlı bir vaziyette, üzerinde aspurla boyanmış bir elbise ile çıkmış olmasına rağmen Abdullah ona karşı gelmemiştir. Bu da gösteriyor ki İbn Ömer, aspuru ihramın ihramlı kimseye haram kıldığı koku çeşitlerinden biri olarak kabul etmiyordu.

١٣٨٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: كَتَبَ عَبْدُ الْمَلِكِ إِلَى الْحَجَّاجِ، أَنِ اقْتَدِي بِابْنِ عُمَرَ فِي مَنَاسِكِكَ قَالَ: فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ يَوْمَ عَرَفَةَ، إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَرُوحَ فَأْذِنَّا قَالَ: فَجَاءَ هُوَ وَسَالِمٌ، قَالَ الزُّهْرِيُّ وَأَنَا مَعَهُمْ، حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ، فَوَقَفَ ابْنُ عُمَرَ بِفِنَائِهِ، فَقَالَ: مَا تَحْبِسُهُ، فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ خَرَجَ الْحَجَّاجُ، فَقَالَ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَتَبَ إِلَيَّ أَنِ أَقْتَدِي بِكَ، وَأَنْ آخُذُ عَنْكَ فَقَالَ لَهُ سَالِمٌ: إِنْ أَرَدْتَ السُّنَّةَ فَأَوْجِزِ الْخُطْبَةَ وَالصَّلَاةَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ: وَكُنْتُ يَوْمَئِذٍ صَائِمًا، فَلَقِيتُ مِنَ الْحَرِّ شِدَّةً قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: فَقُلْتُ لِمَعْمَرٍ: أَسَمِعَ الزُّهْرِيُّ مِنَ ابْنِ عُمَرَ؟ قَالَ: سَمِعَ مِنْهُ حَدِيثَيْنِ.

890 Buhârî, Hac 87; Nesâî, Menâsik 196; Mâlik, Hac 194.

1382- … Abdurrezzâk'ın bize Ma'mer yoluyla bildirdiğine göre, ez-Zührî dedi ki: Abdülmelik, Haccâc'a, "hacla ilgili vazifelerde İbn Ömer'e uyması" talimatını yazmıştı. Bunun üzerine Haccâc, Arefe günü İbn Ömer'e "(Arafat'a) çıkacağın zaman bize bildir" diye haber yolladı. Daha sonra İbn Ömer, Sâlim ile birlikte güneşin batıya meylettiği bir sırada (Haccâc'm yanına) geldi.

ez-Zührî dedi ki: Ben de onlarla birlikteydim. İbn Ömer, (Haccâc'ın bulunduğu çadırın) girişinde durup "Onu (dışarı çıkmaktan) alıkoyan bir şey mi var?" diye sordu. Çok geçmeden Haccâc dışarı çıktı ve "Mü'minlerin emiri, (hacla alakalı hususlarda) sana uymam ve (ilgili uygulamaları) senden almam konusunda bana talimat yazdı" dedi. Sâlim de ona "Eğer sünnete uymayı istiyorsan hutbe ve namazı kısa tut" dedi.

ez-Zührî şöyle dedi: "Ben de o gün oruçlu olduğum için o sıcaklarda zorluk çekmiş, bunalmıştım." Abdurrezzak dedi ki: Ma'mer'e "ez-Zührî, İbn Ömer'den herhangi bir şey işitti mi gerçekten?" diye sordum. Ma'mer "Ondan iki hadis işitti" dedi.[891]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Öte yandan, Allah *azze ve celle*, Kitab'ında Arafat'ın tamamının mı yoksa bir kısmının mı vakfe mekânı olduğunu beyan etmemiştir. Ancak Cenab-ı Hakk'ın bize bu meseleyi Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıkladığını görmekteyiz. Nitekim;

١٣٨٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ مَسْرُوقٍ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أُبَيٍّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: وَقَفَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ: هَذِهِ عَرَفَةُ، وَهَذَا الْمَوْقِفُ، وَعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ.

1383- … Zeyd b. Ali'nin, babası kanalıyla Ubeydullah b. Übey'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'ta vakfeye durdu ve şöyle buyurdu: ***"İşte burası Arafat'tır, bu da vakfe yeridir. Arafat'ın tamamı vakfe mekânıdır."***[892]

891 İbn Abdilberr, *Temhîd*, X, 9, Mağrib 1387. (Çeviren)

892 Tirmizî, Hac 54; İbn Mâce, Menâsik 55.

١٣٨٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: كُلُّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ.

1384- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb > Üsâme b. Zeyd el-Leysî> Atâ b. Ebî Rabâh yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir."***[893]

١٣٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ الْمَخْزُومِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مُسْلِمِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَسَمِعْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي حُسَيْنٍ، يُخْبِرُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، وَعَطَاءٌ جَالِسٌ يَسْمَعُ، فَقَالَ قَالَ عَطَاءٌ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ السَّلْمِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ.

1385- Muhammed b. Amr b. Temmâm el-Kelbî'nin bize, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî > Meymûn b. Yahya b. Müslim b. el-Eşecc > Mahreme b. Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc yoluyla rivayet ettiğine göre, babası (Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc), Üsâme b. Zeyd'in şöyle dediğini işitmiştir: Abdullah b. Ebî Hüseyin'in, Atâ b. Ebî Rabâh'tan -ki o sırada Atâ da bizi dinliyordu- şu haberi aktardığım işittim: Câbir b. Abdullah es-Sülemî'nin şöyle dediğini duydum: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir."***

***

Bu iki hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Arafat'ın ne olduğunu ve tamamının vakfe yeri sayıldığını haber vermektedir. Ancak;

١٣٨٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو يَعْنِي: ابْنَ دِينَارٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَفْوَانَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ شَيْبَانَ، قَالَ: أَتَانَا ابْنُ

893 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Dârimî, Menâsik 50.

مِرْبَعِ الْأَنْصَارِيُّ بِعَرَفَةَ، وَنَحْنُ فِي مَكَانٍ مِنَ الْمَوْقِفِ بَعِيدٍ يُبْعِدُهُ عَمْرٌو، فَقَالَ: أَنَا رَسُولُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْكُمْ، يَقُولُ لَكُمْ: كُونُوا عَلَى مَشَاعِرِكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّكُمْ عَلَى إِرْثٍ مِنْ إِرْثِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1386- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Amr b. Abdullah b. Safvân yoluyla bildirdiğine göre, Yezîd b. Şeybân dedi ki: Arafat'tayken yanımıza İbn Mirba' el-Ensârî geldi. Biz de o sırada vakfenin yapıldığı yerin uzağında -ki (Süfyân'ın dediğine göre) Amr b. Dînâr'ın da uzak saydığı-[894] bir mekânda idik. Gelip dedi ki: Ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in size gönderdiği elçisiyim. O size şöyle diyor: ***"İbadet yerlerinizde bulunmaya aynı şekilde devam edin. Çünkü siz, İbrahim sallallahu aleyhi ve sellem'den kalan bir miras üzeresiniz."***[895]

***

Bu hadiste, Arafat'ın neresi olduğu bize tam manasıyla açıklanmamış bir yerinde vakfe yapıldığı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de onlara bunu sürdürmeleri yönünde emir verdiği anlaşılmaktadır. Bu konuyu incelediğimizde ilim adamlarının şöyle dediklerini görmekteyiz: "Hacılar, Arafat vakfesini Urene[896] vadisinden çıkarak yapmalıdırlar. Ne var ki bu hususta, bu hükmün böylesine açıkça ifade edildiği, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den muttasıl (kesintisiz) bir senedle nakledilen herhangi bir hadis tespit etmiş değiliz. Sadece konuyla ilgili olarak İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet aktarılmaktadır:

١٣٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: ارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ عُرَنَةَ.

894 Bilgi için bk. el-Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 365; Ezrakî, *Ahbaru Mekke,* II, 195. Belli ki Amr b. Dînâr bu rivayeti Süfyân'a aktarırken Yezîd b. Şeyban'ın bulunduğunu söylediği yere dair ilave bir açıklama yapmaktadır. Süfyân da buna değinmektedir. (Çeviren)

895 Tirmizî, Hac 53; Ebû Dâvûd, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 55; Nesâî, Menâsik 202.

896 Mina ile Arafat arasında bir yerin adı. (Çeviren)

1387- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Amr b. Dinâr kanalıyla Tavus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "(Arafat vakfesi için) Urene vadisinden çıkıp uzaklaşın."[897]

***

Ayrıca;

١٣٨٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: يَعْلَمُونَ أَنَّ كُلَّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ عُرَنَةَ.

1388- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, İbn Vehb > Mâlik b. Enes > Hişâm b. Urve yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr şöyle diyordu: "Urene vadisi haricinde bütün bir Arafat'ın vakfe yeri olduğunu biliyorlar."[898]

***

Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Hişâm b. Urve yoluyla Abdullah b. ez-Zübeyr'den böyle nakletmiştir. Ancak;

١٣٨٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن خُزَيْمَة، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: عَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ عُرَنَةَ.

1389- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Urve kanalıyla rivayet ettiğine göre babası (Urve) şöyle dedi: "Urene vadisi dışında Arafat'ın tamamı vakfe yeridir."

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs,[899] Urene vadisini vakfe yerinden istisna etmiş ve vakfe yapılabilecek bir mekân olarak kabul etmemiştir. Ayrıca ez-Zübeyr'in oğlu da bu konuda onunla aynı kanaati paylaşmıştır. Buradaki ez-Zübeyr'in

---

897 Benzer bir senedle gelen rivayet için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 254.

898 Bu rivayet, *Muvatta*'ın Ebû Mus'ab ez-Zührî kanalıyla gelen rivayetinde aynı sened ve metinle nakledilmektedir (Menâsik 66, hadis no: 1339, Beyrut 1412, thk. B. Avvad Ma'rûf - Mahmud Halil). Ancak *Muvatta*'ın elimizdeki meşhur Yahya b. Yahya el-Leysî kanalıyla gelen rivayetinde (Hac 167) bu rivayetin senedi Mâlik'ten yukarıya doğru aynı olmasına rağmen metninde şöyle bir farklılık bulunmaktadır: "Bilin ki, Urene vadisi haricinde bütün bir Arafat, vakfe yeridir." (Çeviren)

899 Bk. 1387 no'lu rivayet.

oğlu, Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Seleme'nin Hişâm b. Urve'den rivayetlerinde[900] sözünü ettiğimiz ihtilafa bağlı olarak Abdullah olabildiği gibi Urve de olabilir.

Öte yandan böyle bir hüküm, re'y ve istinbat yoluyla elde edilemeyeceği gibi kıyas ve benzer örneklerden hareketle de belirlenemez. Zira bu görüş ancak bizatihi nakil ve şeriata dayanarak (tevkîfî) söylenebilir. Buradan da anlıyoruz ki o iki sahâbî, mutlaka Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir"*** sözünden istisna edilmiş, tevkîfî bir direktife tanık olduktan sonra ilgili görüşlerini ifade etmiş olmalıdırlar. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in koyduğu "elinde olmayanı satmama" yasağından istisna edilerek helal kılınan selem akdi[901] de bunun gibidir.

Ancak biz daha sonra ilgili hükmün, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den merfu bir hadis olarak nakledildiğini de tespit ettik. Şöyle ki:

١٣٩٠ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْعَثِ الْعِجْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَرَفَاتُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ عُرَنَةَ.

1390- … Ebu'z-Zübeyr'in, Ebû Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Ancak Urene vadisinden çıkıp uzaklaşın."***[902]

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen de Urene konusunda bu görüşü benimsiyor ve hacıların, Arafat vakfesi sırasında oradan yukarıya doğru yükseğe çıkmaları gerektiğini belirtiyorlardı. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den bu kanaati nakletmiştir. Aynı şekilde Mâlik b. Enes de bu

900 Bk. 1388 ve 1389 no'lu rivayetler.

901 Selem akdi: Para peşin mal veresiye. Veresiyeyi peşine satmaktır yani peşin para veya peşin verilen başka bir mal ile veresiye bir mal satmaktır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 42. (Çeviren)

902 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 229; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XI, 423.

görüşü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, (kendi) senedini zikretmeksizin, munkatı[903] bir rivayet olarak nakletmektedir. Şöyle ki:

١٣٩١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: عَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا مِنْ بَطْنِ عُرَنَةَ.

1391- Yunus bize aktarıp dedi ki: İbn Vehb'in bize haber verdiğine göre, Mâlik b. Enes, kendisine, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu bilgisinin ulaştığını bildirdi: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Ancak Urene vadisinden yukarıya doğru yükseğe çıkın."***[904]

***

Şu da var ki biz, bu hususla ilgili olarak Amr b. Ma'dîkerib'den nakledilen şöyle bir ayrıntıyı da tespit ettik:

١٣٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ زِيَادٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرْقِيُّ بْنُ قُطَامِيٍّ، عَنْ أَبِي طَلْقٍ الْعَائِذِيِّ، عَنْ شَرَاحِيلَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مَعْدِي كَرِبَ، يَقُولُ: كُلَّ عَشِيَّةِ عَرَفَةَ بِبَطْنِ عُرَنَةَ نَتَخَوَّفُ أَنْ يَتَخَطَّفَنَا الْجِنُّ، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَجِيزُوا إِلَيْهِمْ، فَإِنَّهُمْ إِنْ أَسْلَمُوا إِخْوَانُكُمْ.

1392- ... Ebû Talk el-Âizî'nin rivayet ettiğine göre, Şerâhîl b. el-Ka'kâ' dedi ki: Amr b. Ma'dîkerib'i şöyle derken işitmiştim: Her Arefe (vakfesinin öncesi) akşamı, cinlerin bize zarar verebileceği endişesiyle Urene vadisinde beklerdik. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize ***"(Urene dışında Arafat'ın, cinlerin zararından emin olunan diğer yerlerine doğru) intikal edin; zira onlar artık Müslüman oldukları için kardeşlerinizdir"*** buyurdu.[905]

---

903 Munkatı: Genellikle ne şekilde olursa olsun, isnadında ittisal (kesintisizlik) bulunmayan hadislere denilir. Bu umumî tarife göre, ravi düşmesi, senedin başında veya ortasında ya da sonunda da olabilir. Dolayısıyla Tahâvî'nin burada kastettiği inkıta (kesinti), ilgili rivayette Mâlik b. Enes'ten Hz. Peygamber'e kadarki kısımda olması gereken, biri tâbiîn neslinden, diğeri de sahâbî olan en az iki kişinin senedden düşmüş olmasıdır. Munkatı teriminin değişik tarifleri için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 270-271. (Çeviren)

904 Mâlik, Hac 166.

905 Bu rivayet, tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr* (III, 233) dışında bir kaynakta yer almamaktadır. Öncelikle *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın basılı nüshasında Hz. Peygamber'in beyanında geçen ***"ecîzû (intikal edin, geçin)"*** ibaresinin,

Bu hadiste Arafat'ın, Urene vadisi dışında kalan yerlerini mesken tutmuş olan cinlerden çekindikleri için oralarda vakfe yapamayan insanlara, Urene vadisinde vakfe yapma ruhsatının tanınmış olması ihtimali söz konusudur. Ancak insanlar, bu hususta güvene kavuşunca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara Urene dışında Arafat'ın, cinlerden emin oldukları bölgelerine doğru intikal etmelerini emretmiştir.

Şu da var ki Ali b. Ebî Tâlib ve Câbir b. Abdullah *radıyallahu anhumâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, herhangi bir istisna kaydı düşülmeden nakledilen ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir"*** hadisinin,[906] insanların cinlerden korktuğu dönem için geçerli olması da mümkündür. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de daha sonra oradaki cinler İslâm'a girip insanlar da onlardan (şerlerinden) emin olunca, Urene vadisini Arafat bölgesinden istisna etmiş olmalıdır.

Öte yandan imamın, Arafat'ta insanlara öğle ile ikindi namazlarını öğle vaktinde (cem-i takdim ile) birleştirerek kıldırması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* haccında böyle yapmıştır. Nitekim;

١٣٩٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا فَرَغَ مِنْ خُطْبَتِهِ بِعَرَفَةَ، أَقَامَ بِلَالٌ، فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ أَقَامَ، فَصَلَّى الْعَصْرَ، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا، ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَوْقِفَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَذَهَبَتْ [الصفرة قليلا] جَلِيًّا حِينَ غَابَ الْقُرْصُ، وَأَرْدَفَ أُسَامَةَ خَلْفَهُ.

---

muhakkik tarafından, yazım benzerliğinden olsa gerek, yanlışlıkla ***'ehbirû (haber verin)"*** şeklinde kaydedildiğini belirtmek gerekir. Öte yandan Tahâvî, buradaki ***"Müslüman olsalar bile"*** anlamına gelen ***"in eslemû"*** ibaresini, "onlar artık müslüman oldukları için" manasındaki "iz eslemû" şeklinde anlamayı tercih etmiştir. Biz de bu anlamı, metnin akışına daha uygun gördüğümüz için tercümeye yansıttık. Zira Tahâvî'nin belirttiğine göre buradaki cinler, Müslüman olmadan önce Urene vadisi dışında Arafat'ın her tarafına yayılmış durumdaydılar. İnsanlar da onların kendilerine zarar vermelerinden endişe ettikleri için buralarda vakfe yapmaktan çekiniyorlardı. Bunun üzerine Allah Rasûlü de söz konusu cinlerin artık kendilerinin Müslüman kardeşleri olduklarını ve Urene vadisi dışındaki yerlere geçmelerini emretmektedir. Bk. *Şerhu müşkili'l-âsâr*, III, 233. (Çeviren)

906 Bk. 1383, 1384 ve 1385 no'lu hadisler.

1393- ... Hâtim b. İsmail'in Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah *radıyallahu anh,* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şöyle demiştir: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arefe günü hutbesini bitirmesinden sonra Bilâl kamet getirdi ve (Allah Rasûlü) öğleyi kıl(dır)dı. Ardından (Bilâl) yine kamet getirdi ve (Allah Rasûlü) ikindiyi de kıl(dır)dı. Aralarında başka hiçbir namaz kılmadı. Daha sonra (devesine) binerek vakfe yerine geldi ve kıbleye yöneldi. Güneş batıncaya kadar o şekilde vakfe yaptı. Önce [sarılık azaldı],[907] nihayetinde güneşin cirmi bütünüyle batıp kayboldu. Daha sonra Üsâme'yi devesinin arkasına bindirdi."[908]

***

Bu mesele, bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığı meselelerden biridir. Ayrıca bu hadiste, Arafat'taki namaza ilave bir husus daha vardır ki o da dua ile kıbleye yönelmektir. Bu itibarla Arafat'ta vakfe yapanların da dua esnasında kıbleye yönelmeleri gerekir.

Eğer bir kişi, Arafat'ta her iki namazı imamla birlikte kılamadan kaçırmış olur da imamdan sonra ikisini birlikte (cem ederek) kılmak isterse ya da o iki namazdan ilkini kaçırmış olup da onu tek başına eda ettikten sonra ikinci namazı imamla birlikte veya tek başına kılmak isterse, işte ilim adamları bu hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Mesela; onlardan bir grup şöyle demiştir: "Eğer ikisini kaçırmışsa, imamın ardından tek başına -tıpkı imamla beraber kıldığı gibi- ikisini birlikte kılar. Şayet ilkini kaçırmışsa, o zaman da önce onu tek başına kılar; daha sonra da eğer yetişebilirse ikincisini imamla birlikte eda eder. Ya da -tıpkı imama yetişip de onunla beraber eda ettiği gibi- tek başına her iki namazı birlikte (cem ederek) kılabilir." Bu grup ayrıca şöyle diyordu: "Zira bu iki namazı birleştirmenin (cem) ve ikincinin vaktini birincinin vaktine

---

907 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare "ve zehebet celiyyen (?) hîne gâbe'l-kurs" şeklinde kaydedilmiştir. Buradaki "celiyyen" kelimesinin, yazma nüshada cim ve yâ harflerinin noktasız yazılmış olmasından dolayı başka türlü okunabileceğini de hatırlatmak gerekir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bu cümle, muteber kaynakların hiçbirinde böyle geçmemektedir. Tercümeye esas aldığımız tarzda "ve zehebeti's-sufratü kalîlen 'hattâ' gâbe'l-kurs" ibaresinin geçtiği rivayetler bulunduğu gibi (bk. Dârimî, Menâsik 34; Müslim, Hac 147; İbn Mâce, Menâsik 84; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 157), buradaki "hattâ" yerine "hîne" lafzının yer aldığı rivayetler de vardır (bk. Ebû Dâvûd, Hac 56). Sonuç olarak "es-sufra" kelimesinin müstensihin gözünden kaçtığını; muhakkik tarafından "celiyyen" diye okunan kısmın da "kalîlen" lafzının bozulmuş şekli olduğunu söyleyebiliriz. (Çeviren)

908 Dârimî, Menâsik 34; Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Hac 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

doğru öne çekmenin (cem-i takdîm) sebebi, hacının dua için Arafat'ta vakfe-ye durmasıdır. Dolayısıyla imamla beraber kılmamız ile imamsız kılmamız arasında bir fark yoktur; her ikisi de birdir." Bu görüş aynı zamanda Abdullah b. Ömer ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Âişe *radıyallahu anhâ*'dan da nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٣٩٤ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ نِزَارٍ الْأَيْلِيُّ، قَالَ:حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي الصَّلَوَاتِ فِي مَوَاقِيتِهَا إِلَّا فِي عَرَفَاتٍ وَالْمُزْدَلِفَةِ، فَإِنَّهُ كَانَ يَجْمَعُهُمَا، شَهِدَ الْإِمَامَ أَوْ لَمْ يَشْهَدْ.

1394- Süleyman b. Şuayb el-Keysânî'nin bize, Hâlid b. Nizâr el-Eylî >Abdülazîz b. Ravvâd > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Arafat ve Müzdelife haricinde namazları hep vaktinde kılardı. Arafat ve Müzdelife'de ise, imamla birlikte olsun veya olmasın, namazları cem ederdi.

١٣٩٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَجْمَعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ بِعَرَفَةَ، شَهِدَهُمَا مَعَ الْإِمَامِ أَوْ صَلَّاهُمَا فِي رَحْلِهِ.

1395- Fehd b. Süleyman'ın bize, Ebû Nuaym > Abdülazîz b. Ravvâd > Nâfi' isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, -ister imamla olsun, isterse de konakladığı yerde tek başına olsun,- Arafat'ta iki namazı birleştirerek (cem ederek) kılardı.

١٣٩٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، عَنِ ابْنِ الدَّرَاوَرْدِيِّ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تُصَلِّي الصَّلَاتَيْنِ كِلْتَيْهِمَا، الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ، جَمِيعًا مَعًا، تَجْمَعُ بَيْنَهُمَا فِي مَنْزِلِهَا، ثُمَّ تَرُوحُ إِلَى الْمَوْقِفِ.

1396- ... Alkame'nin, annesi kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radı-yallahu anhâ*, konakladığı yerde öğle ve ikindi namazlarını birleştirerek aynı vakitte kılıyor sonra da vakfe yerine gidiyordu.[909]

***

909 İbn Abdilberr, *et-Tehmîd,* XIII, 79.

Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu konuda böyle düşünüyorlardı. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen yoluyla Ebû Yusuf'tan; yine Ali kanalıyla da Muhammed'den sözünü ettiğimiz görüşleri ayrı ayrı rivayet etmiştir.

Diğer bir grup ilim adamı da şöyle diyordu: "İmamla birlikte kılmadığı müddetçe hiç kimse, iki namazı, ilkinin vaktinde birleştirerek eda edemez. Eğer söz konusu iki namazı imamla beraber kılamayıp kaçırmışsa, o zaman her birini, tıpkı diğer günlerde olduğu gibi kendi muayyen vaktinde kılacaktır. Aynı şekilde eğer namazlardan ilkini imamla beraber kılamayıp kaçırdığı için tek başına eda etmişse, ikincisini imamla birlikte kılamayacağı gibi -Arefe günü dışındaki günlerde olduğu gibi o namazı, kendi muayyen vaktinde kılması haricinde- kendi başına da kılamaz."

Bu görüş, İbrahim en-Nehaî'den nakledilmiştir. Nitekim bize Süleyman b. Şuayb, Ali > Muhammed > Ebû Hanîfe yoluyla İbrahim'den bunu rivayet etmiştir.

Aynı şekilde Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Ali > Muhammed b. el-Hasen kanalıyla Ebû Yusuf'tan aktardığına göre, Ebû Hanîfe de bu konuda böyle düşünüyordu.

İlim adamları bu hususta, arzettiğimiz şekliyle ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı inceledik ve şunu gördük:

Arefe günü öğle ve ikindi namazları, Arefe günü haricindeki günlerde geçerli olan normal hâllerinden ve Arafat ve onun dışındaki bölgelerde hacı olmayanlarla ilgili olarak bize emredilen durumlardan farklı olarak hacılara özgü bir hâl almıştır. Dolayısıyla bu namazların, diğer günlerde öğle namazı yerine geçen Cuma namazı gibi olması ihtimali vardır. Cuma kıldırma yetkisi ise, sadece veliyyü'l-emre (devlet yöneticilerine) verilmiş olup onların dışındaki hiç kimseye bu yetki verilmemiştir. Şu kadar var ki (ilgili namazların) bunun dışında başka namazlara benzemesi de mümkündür. Bu noktada Arafat'ta kılınacağından bahsettiğimiz bu iki namaza ilişkin olarak imamın, Arafat'ta hacı olması hâlinde, yanında cemaati olmasa bile bu namazları kılabileceğini görmekteyiz. Bildiğimiz kadarıyla ilim ehli arasında bu konuda hiçbir ihtilaf da yoktur. Ancak Cuma namazında durum farklıdır; devlet yöneticileri olmadan insanlar kendi başlarına bu namazı kılamadıkları gibi yöneticiler de insanlar olmadan bunu tek başlarına kılamazlar. Zira dikkat edersen bir imam, tek başına Cuma kılmak istese bu, onun için caiz olmaz.

Bu çerçevede Cuma namazında, cemaatin devlet yöneticilerine muhtaç olması gibi yöneticiler de cemaate ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla Arafat'ta devlet yöneticileri öğle ve ikindi namazlarında cemaate ihtiyaç duymadıkları için aynı şekilde cemaat de bu hususta yöneticilere ihtiyaç duymaz. İşte Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'den ve onlardan da önce Abdullah b. Ömer ve Âişe'den nakletmiş olduğumuz görüşlere paralel olarak bu hususta bize göre (doğru olan) kıyas budur. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

Öte yandan ilim adamları Mekkeli hacıların, başka memleketlerden gelen hacılar gibi Arafat'ta namazları kısaltıp kısaltamayacakları ve birleştirip birleştiremeyecekleri konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe bu hususta şöyle diyordu: "Mina ve Arafat'ta namazları ancak, hacı olmasalar bile yolcu oldukları için namazları kısaltabilecek durumdaki yolcu hacılar kısaltabilirler." Ebû Hanîfe ayrıca şöyle diyordu: "Hacdan dolayı namazları kısaltmak gerekmez. Namazların ancak yolculuktan dolayı kısaltılması gerekir." Züfer b. el-Hüzeyl, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el- Hasen de bu konuda ona uymuşlardır. Nitekim Süleyman'ın bize babası yoluyla Muhammed'den, onun da Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan; yine Süleyman'ın, babası kanalıyla Muhammed'den daha önce bizim aktarmış olduğumuz görüşleri nakletmiştir. Öte yandan Şâfiî de bu görüşü savunuyordu.

Mâlik b. Enes'e gelince; Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Vehb dedi ki: Mâlik b. Enes'e şu sorular soruldu: "Mekkelilerin Arafat'taki namazları iki rekat mı yoksa dört rekat mı olacak? Eğer hac emiri Mekkeli ise, Arafat'taki öğle ve ikindi namazlarını iki rekat mı yoksa dört rekat mı kılacak? Mekkelilerin Mina'da kaldıkları süre zarfındaki namazları nasıl olacak?" Mâlik şöyle cevap verdi: "Mekkeliler, Arafat'ta bulundukları sürece Mekke'ye dönünceye dek namazlarını kısaltarak ikişer rekat olarak kılarlar. Hac emiri de eğer Mekkeli ise aynı şekilde Arafat'ta ve Mina günlerinde[910] namazlarını kısaltır." Mâlik devamla şunu da söylemiştir: "Eğer bir kimse Mekke'de[911] ikamet ediyorsa, (hac vesilesiyle) oradayken namazı tam kılacaktır. Arafat ahalisi ise Mina'da namazlarını kısaltırlar."[912]

910 Hacıların Mina'da geçirdikleri ve teşrik günleri denilen Zilhicce'nin 11, 12 ve 13. günleridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 102. (Çeviren)

911 *Muvatta*'da yer alan rivayette Mekke yerine Mina ifadesi geçmektedir . (Çeviren)

912 Mâlik, Hac 203.

Buna noktada Mina ve Arafat'taki namazların kısaltılması meselesinin üç gerekçeye dayanma ihtimalinin bulunduğunu görmekteyiz:

1. Hac dolayısıyla olabilir. Buna göre evleri bizzat Mina ve Arafat'ta bulunanlar dâhil olmak üzere, o iki yerin dışındaki bölgelerden oralara gelen her hacı namazını kısaltacaktır.

2. Bizzat Mina ve Arafat'ta bulunmaktan dolayı namazlarının kısaltılmış olması da mümkündür. Bu durumda, oralarda namaz kılan herkes, hacı olsun veya olmasın, namazını kısaltarak kılacaktır.

3. Yolculuk sebebiyle kısaltma söz konusu olabilir.

Bu noktada ilim adamlarının, evi Mina veya Arafat'ta olan bir hacının, evinin bulunduğu bölgede namazını kısaltamayacağı konusunda ihtilaf etmediklerini görmekteyiz. Böylece namazın bu iki bölgede kısaltılma gerekçesinin özellikle hacca dayanmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Mina ve Arafat'ta bulunanların oraların halkından olması veya bu iki bölge dışında bir yerden olmasına rağmen bulunduğu bölge ile Mina ve Arafat arasındaki mesafenin, bir yolcunun namazı kısaltabileceği ölçüde olmaması[913] durumunda, o kimselerin namazı kısaltamayacaklarını da tespit ettik. Buradan hareketle, Mina ve Arafat'ta namazları kısaltmanın, bizzat o bölgelerde bulunma gerekçesine dayanmadığını anlamaktayız. Bu durumda kısaltmanın sebebinin sadece yolculuk (sefer) hâli olduğu kesinlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Mina ve Arafat'ta bulunan hacılar içerisinde sadece, -hacı olmasalar bile- oralarda namazlarını kısaltabilecek kimselerin namazlarını kısaltmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bize göre bu konudaki kıyasın gereği budur. Nitekim bu hususta bu görüşü savunanlar da böyle söylemektedirler. Yine de en doğrusunu Allah bilir. Ayrıca Atâ b. Ebî Rabâh ve Mücâhid de bu görüşü benimsemişlerdir. Şöyle ki:

١٣٩٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَطَاءٍ، وَمُجَاهِدٍ، قَالَا: لَيْسَ عَلَى أَهْلِ مَكَّةَ قَصْرٌ فِي الْحَجِّ.

913 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare "olması" anlamına gelecek şekilde kaydedilmiştir. Oysa cümlede sadece Mina ve Arafat'ta bulunmaktan dolayı namazın kısaltılamayacağı; bu noktada bu iki bölge ahalisinden olmak ile olmamak arasında bir fark bulunmadığı anlatılmak istenmektedir. (Çeviren)

1397- … Osman b. el-Esved'in rivayet ettiğine göre, Atâ ve Mücâhid şöyle demişlerdir: "Mekkelilerin hacda namazları kısaltmaları söz konusu değildir."

***

Yine Osman *radıyallahu anh*'dan da bu görüşü destekleyecek bir kanaat nakledilmiştir. Nitekim;

١٣٩٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الرَّبِيعِ بْنِ طَارِقٍ الْهِلَالِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ الْمَوْصِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، أَنَّهُ صَلَّى بِأَهْلِ مِنًى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، فَلَمَّا سَلَّمَ أَقْبَلَ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: إِنِّي تَأَهَّلْتُ بِمَكَّةَ، وَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ تَأَهَّلَ فِي بَلْدَةٍ فَهُوَ مِنْ أَهْلِهَا، فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا، فَلِذَلِكَ صَلَّيْتُ أَرْبَعًا.

1398- Yahya b. Osman'ın bize, Amr b. er-Rabî' b. Târık el-Hilâlî > İkrime b. Abdullah el-Ezdî el-Mevsılî > Abdullah b. el-Hâris b. Ebî Zübâb[914] > babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân *radıyallahu anh*, Mina halkına dört rekat namaz kıldırdı ve selam verdikten sonra onlara dönüp şöyle dedi: "Ben Mekke'de evlenip aile kurdum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de şöyle buyurduğunu işitmiştim: ***'Kim bir beldede evlenip aile kurarsa, o kimse o beldenin halkından sayılır; namazlarını dört rekat olarak kılsın.'*** Bu sebeple ben de dört rekat olarak kıldım."[915]

١٣٩٩ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ حَمْدُويَه الْبِيكَنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللهِ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ صَلَّى بِأَهْلِ مِنًى أَرْبَعًا، فَأَنْكَرَ النَّاسُ ذَلِكَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي لَمَّا قَدِمْتُ مَكَّةَ تَأَهَّلْتُ بِهَا، وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِذَا تَأَهَّلَ الرَّجُلُ بِبَلْدَةٍ فَلْيُصَلِّ صَلَاةَ الْمُقِيمِ.

914 Burada "Zübâb" olarak kaydettiğimiz bu isim, eserin yazma nüshasında bu ve bundan sonraki rivayetteki noktalama işaretlerinden dolayı "z" harfi "dal," "bâ" gibi görünen harf de bazen üstünde hemze (1398 no'lu rivayet), bazen de hemzesiz fakat "yâ" harfi gibi yazılmıştır (1399 no'lu rivayet). Basılı nüshaya ise "Zîâb ve Ziyâb" olarak geçmiştir. Hâlbuki okunuşundan tam emin olunmayan bu isim için ravi biyografileriyle ilgili yazılmış herhangi bir esere müracaat edilmiş olsaydı, "Zübâb" olduğu görülecekti. (Çeviren)

915 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 416.

1399- İsmail b. Hamdûye el-Beykendî'nin bize, el-Humeydî > Haşimoğulları'nın azadlı kölesi Abdurrahman b. Abdullah > İkrime b. İbrahim > İbn Ebî Zübâb kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân *radıyallahu anh*, Mina ahalisine dört rekat namaz kıldırınca insanlar bu yaptığını hoş karşılamayıp itiraz ettiler. Bunun üzerine o da şöyle dedi: Ey insanlar! Mekke'ye geldiğimde orada evlenip aile kurdum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu da işitmiştim: ***"Eğer bir adam bir beldede evlenip aile kuracak olursa, namazını mukimler gibi kılsın."***[916]

***

Dikkat edersen Osman *radıyallahu anh*, Mekke'de evlenip orada aile kurunca oranın halkından sayılmıştır. Dolayısıyla Mina'da namazı tam olarak kılmış; Mekke'den Mina'ya hacı sıfatıyla gelmesini ve yine hacı sıfatıyla Mina'dan Arafat'a çıkmış olmasını, namazı kısaltmayı gerektirecek bir gerekçe olarak kabul etmemiştir. Bu da gösteriyor ki onun bu konudaki görüşü, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin de bu husustaki kanaatleri gibi Mekkeli hacının, Mina ve Arafat'ta namazlarını kısaltarak değil, tam olarak kılması şeklindeydi.

Öte yandan hacının, Arafat'tan akın akın iniş vaktinin, güneşin batımında olması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada böyle yapmıştır. Nitekim;

١٤٠٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: وَقَفَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ: هَذِهِ عَرَفَةُ، وَهَذَا الْمَوْقِفُ، ثُمَّ أَفَاضَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ.

1400- ... Zeyd b. Ali'nin, babasından, onun da Ubeydullah b. Ebî Râfi'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat vakfesine durup ***'İşte burası Arafat, burası da vakfe yeri'*** buyurdu. Daha sonra güneş batınca da (Müzdelife'ye doğru) akın etti."[917]

***

916 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 62; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 416.

917 Tirmizî, Hac 55; Ebû Dâvûd, Menâsik 64.

Bu bölümde daha önce zikretmiş olduğumuz Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da Câbir b. Abdullah yoluyla naklettiği "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'tan ayrılıp inmesinden" bahseden hadis de bu manadadır.[918] Bu konuda ayrıca Tâvus'tan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَدْفَعُونَ مِنْ عَرَفَةَ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ، وَيَدْفَعُونَ مِنْ مُزْدَلِفَةَ بَعْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، فَأَخَّرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ تِلْكَ، وَقَدَّمَ هَذِهِ، أَخَّرَ الدَّفْعَ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ، وَقَدَّمَ الدَّفْعَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ.

1401- Yunus'un bize, Süfyân b. Uyeyne yoluyla İbn Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, babası (Tâvus) dedi ki: "Cahiliye insanı, güneş batmadan önce Arafat'tan ayrılıyor; güneş doğduktan sonra da Müzdelife'den çıkıyordu. Bunun üzerine Allah *azze ve celle*, ötekini geciktirdi, bunu da öne aldı. (Yani) Arafat'tan ayrılışı güneşin batımına; Müzdelife'den çıkışı da güneşin doğuşundan önceye aldı."[919]

***

İlim adamlarının tamamının görüşü budur. Bildiğimiz kadarıyla bu konuda aralarında herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[920] beyanına gelince; Yüce Allah, Kitab'ında bizlere Arafat ile Meş'ar-i Harâm (Müzdelife) arasında hac ibadetinin yerine getirildiği mekânlardan (iki bölgeyi birbirinden) ayırıcı nitelikte bir yerden bahsetmemiş; ancak bunu Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde açıklamıştır. Şöyle ki:

١٤٠٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَفَاضَ مِنْ عَرَفَةَ أَرْدَفَ أُسَامَةَ خَلْفَهُ، فَدَفَعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ شَنَقَ الْقَصْوَاءَ الزِّمَامُ حَتَّى أَنَّ رَأْسَهَا لَيُصِيبُ مَوْرِكَ رَحْلِهِ، وَيَقُولُ بِيَدِهِ الْيُمْنَى: أَيُّهَا النَّاسُ، السَّكِينَةَ السَّكِينَةَ

918 Bk. 1378 no'lu rivayet.

919 Şâfiî, *Müsned,* I, 356, Beyrut 1951.

920 Bakara 2/198.

كُلَّمَا أَتَى جَبَلًا مِنَ الْجِبَالِ أَرْخَى لَهَا قَلِيلًا حَتَّى تَصْعَدَ، حَتَّى أَتَى الْمُزْدَلِفَةَ، فَصَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا، ثُمَّ اضْطَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِنِدَاءٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ، فَرَقِيَ عَلَيْهِ، فَحَمِدَ اللهَ جَلَّ وَعَزَّ، وَهَلَّلَهُ، وَكَبَّرَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، أَظُنُّهُ قَالَ: حَتَّى أَسْفَرَ، جِدًّا ثُمَّ دَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1402- … Ca'fer'in, babası yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine gore, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsederken şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Arafat'tan inerken Üsâme'yi terkisine bindirdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hızla harekete geçmiş ve Kasvâ'nın boynundaki yuları o kadar çekmişti ki, hayvanın başı, Allah Rasûlü'nün oturduğu semerin ön kısmındaki deriye değiyordu. Daha sonra da sağ eliyle işaret ederek ***'Ey insanlar! Sakin olun, sakin olun, acele etmeyin'*** buyurdu. Kum tepeciklerinden birine geldikçe, hayvanın düzlüğe rahat çıkabilmesi için dizginini gevşetiyordu. Nihayetinde Müzdelife'ye ulaştı ve orada akşam ile yatsı namazlarını bir ezan ve iki kametle kıldı; aralarında da hiçbir (nafile) namaz kılmadı. Ardından Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* fecir doğuncaya kadar uzanıp yattı. Sabah aydınlanınca da bir ezan ve bir kametle sabah namazını kıldı. Sonra bineğine binerek Meş'ar-i Harâm'a geldi ve (Kuzeh tepesinin) üzerine çıktı. Ardından Allah'a hamdetti, tehlilde bulundu, tekbir getirdi ve vakfeye devam etti -zannediyorum hadisin ravisi 'ortalık iyice aydınlanıncaya kadar' demişti.- Sonra da güneş henüz doğmadan Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola koyuldu."[921]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Arafat'tan ayrılıp Müzdelife'ye inmiş ve sabaha kadar Müzdelife'de gecelemiştir. Müzdelife ile ilgili olarak da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu rivayet nakledilmiştir:

١٤٠٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

921 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

وَسَلَّمَ بِجَمْعٍ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، هَلْ لِي مِنْ حَجٍّ وَقَدْ أَنْضَيْتُ رَاحِلَتِي؟ فَقَالَ: مَنْ صَلَّى مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ، وَقَدْ وَقَفَ مَعَنَا قَبْلَ ذَلِكَ، وَأَفَاضَ مِنْ عَرَفَاتٍ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا، فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ، وَقَضَى تَفَثَهُ.

1403- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yezîd b. Harun > İsmail b. Ebî Hâlid yoluyla eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, Urve b. Mudarris dedi ki: Müzdelife'de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Bineğimi de epeyce yordum. Benim haccım olur mu?" diye sordum. Şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle şu (sabah) namazını kılarsa ve daha önce de bizimle birlikte gece veya gündüz vakti Arafat vakfesini yapıp oradan inmişse, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***[922]

١٤٠٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ، وَإِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1404- İbrahim b. Merzûk bize, Vehb b. Cerîr > Şu'be > Abdullah b. Ebi's-Sefer ve İsmail b. Ebî Hâlid > eş-Şa'bî > Urve b. Mudarris yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[923]

١٤٠٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَامِدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، وَزَكَرِيَّاءُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، وَدَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ مُضَرِّسِ بْنِ أَوْسِ بْنِ حَارِثَةَ بْنِ لَامٍ الطَّائِيَّ، يَقُولُ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمُزْدَلِفَةَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، جِئْتُ مِنْ جَبَلَيْ طَيِّءٍ، وَوَاللهِ مَا جِئْتُ حَتَّى أَتْعَبْتُ نَفْسِي، وَأَنْضَيْتُ رَاحِلَتِي، وَمَا تَرَكْتُ جَبَلًا مِنْ هَذِهِ الْجِبَالِ إِلَّا وَقَدْ وَقَفْتُ عَلَيْهِ، فَهَلْ لِي مِنْ حَجٍّ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَهِدَ مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ، صَلَاةَ الْفَجْرِ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَقَدْ كَانَ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ ذَلِكَ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا، فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ، وَقَضَى تَفَثَهُ.

---

922 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* VII, 207.

923 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* VII, 207.

قَالَ سُفْيَانُ: وَزَادَ زَكَرِيَّا فِيهِ وَكَانَ أَحْفَظُ الثَّلَاثَةِ لِهَذَا الْحَدِيثِ قَال فَقُلْتُ : يَا رَسُول اللّٰهِ أَتَيْتُ هَذِهِ السَّاعَةَ مِنْ جَبَلَيْ طَيِّئٍ قَدْ أَكْلَلْتُ رَاحِلَتِى، وَأَتْعَبْتُ نَفْسِى، فَهَلْ لِى مِنْ حَجٍّ؟ فَقَالَ: مَنْ شَهِدَ مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ، وَوَقَفَ مَعَنَا حَتَّى يُفِيضَ، وَكَانَ قد وَقَفَ قَبْلَ ذَلِكَ بِعَرَفَةَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَقَضَى تَفَثَهُ. قَالَ سُفْيَانُ: وَزَادَ دَاوُدُ بْنُ أَبِى هِنْدٍ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم حِينَ بَرَقَ الْفَجْرُ، ثُمَّ ذَكَرَ الْحَدِيثَ.

1405- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Hâmid b. Yahya'dan rivayet ettiğine göre, Süfyân dedi ki: Bize İsmail b. Ebî Hâlid ve Zekeriyya'nın eş-Şa'bî'den; ayrıca Dâvûd b. Ebî Hind'in de yine eş-Şa'bî'den rivayet ettiklerine göre, eş-Şa'bî şöyle dedi: Urve b. Mudarris b. Evs b. Hârise b. Lâm et-Tâî'nin şöyle dediğini işittim: Müzdelife'de bulunduğu bir sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanma vardım ve "Ey Allah'ın Rasûlü! Tayy dağlarından geliyorum. Allah'a yemin olsun ki, hem kendim yoruldum hem de bineğimi yordum. Zira yol boyunca üzerinde vakfe yapmadığım hiçbir dağ, tepe bırakmadım. Haccım olur mu?" dedim. Rasûlullah *sallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle birlikte Müzdelife'deki şu sabah namazına katılırsa ve daha önce de gece veya gündüz Arâfat'ta vakfe yapmışsa, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***[924]

Süfyân dedi ki: Zekeriyya -ki bu hadisi rivayet eden üç kişi[925] içerisinde hadisi en iyi ezberlemiş olanı odur- ilgili rivayete şöyle bir eklemede bulunmuştur: (Urve b. Mudarris) dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Tayy dağlarından şimdi gelebildim. Devemi de yordum, kendim de bitkin düştüm. Benim haccım olur mu?" diye sordum. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle beraber şu namazı kılarsa ve buradan ayrılıncaya kadar bizimle birlikte vakfe yaparsa; daha önce de gece veya gündüz Arafat vakfesini yapmışsa, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***

Süfyân dedi ki: Dâvûd b. Ebî Hind'in de rivayete şöyle bir ilavesi bulunmaktadır: (Urve b. Mudarris) "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanma şafak sökerken geldim" dedi sonra da hadisin devamını zikretti.

---

924 Tirmizî, Hac 57; Ebû Dâvûd, Menâsik 68; Nesâî, Menâsik 211; Dârimî, Hac 54.

925 İsmail b. Ebî Hâlid, Zekeriyya ve Dâvûd b. Ebî Hind. (Çeviren)

١٤٠٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ دَاوُدَ الْحَرَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ طَرِيفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ الطَّائِيِّ، قَالَ: أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَتْعَبْتُ وَأَنْضَيْتُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَدْرَكَ جَمْعًا، وَالْإِمَامُ وَاقِفٌ فَوَقَفَ مَعَ الْإِمَامِ، ثُمَّ أَفَاضَ مَعَ النَّاسِ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ، وَمَنْ لَمْ يُدْرِكْ، فَلَا حَجَّ لَهُ.

1406- Yahya b. Osman'ın bize, Abdülgaffâr b. Dâvûd el-Harrânî > Musa b. A'yen > Mutarrif b. Tarîf > eş-Şa'bî yoluyla rivayet ettiğine göre, Urve b. Mudarris et-Tâî dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Hem (bineğimi) yordum hem de (kendim) yoruldum" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim, Müzdelife'ye imam henüz vakfedeyken yetişir de onunla birlikte vakfe yaparsa sonra da insanlarla beraber (Müzdelife'den) ayrılırsa, hacca yetişmiş sayılır. Buna yetişemeyenin ise haccı yoktur."***[926]

١٤٠٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ اللُّؤْلُئِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ الطَّائِيِّ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِجَمْعٍ، يَعْنِي بِالْمُزْدَلِفَةِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنْضَيْتُ رَاحِلَتِي، وَأَتْعَبْتُ نَفْسِي، وَلَمْ يَبْقَ جَبَلٌ مِنْ جِبَالِ عَرَفَةَ إِلَّا وَقَدْ وَقَفْتُ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ صَلَّى مَعَنَا صَلَاتَنَا هَذِهِ، وَقَدْ كَانَ أَتَى عَرَفَةَ قَبْلَ ذَلِكَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ، فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ، وَقَضَى تَفَثَهُ.

1407- Muhammed b. el-Abbâs el-Lü'lüî'nin bize, Esed b. Musa > Muhammed b. Hâzim > Mücâlid > eş-Şa'bî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Urve b. Mudarris et-Tâî dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Müzdelife'deyken yanına vardım ve ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Devemi bitkin düşürdüm, kendimi de yordum. Arafat (bölgesinin) dağları/tepelerinden üzerinde vakfe yapmadığım hiçbir dağ/tepe bırakmadım" dedim. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle birlikte bu (sabah) namazımızı***

---

926 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 109.

kılarsa ve daha önce de gece veya gündüzün bir vaktinde Arafat'a gelmişse, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."[927]

***

Urve b. Mudarris'in bu hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife'yle ilgili hükmünün pekiştirilmesi söz konusudur. Bu sayede Müzdelife'nin, haccın sembollerinden (şeâir) biri olduğunu anlamaktayız. Ayrıca Abdurrahman b. Ya'mer[928] ed-Dîlî kanalıyla da Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Müzdelife'ye dair bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٤٠٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّيلِيِّ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقِفًا بِعَرَفَاتٍ، فَأَقْبَلَ أُنَاسٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، فَسَأَلُوهُ عَنِ الْحَجِّ، فَقَالَ: الْحَجُّ يَوْمُ عَرَفَةَ، وَمَنْ أَدْرَكَ جَمْعًا قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.

1408- Ali b. Ma'bed'in bize, Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî > Süfyân > Bükeyr b. Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman ed-Dîlî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i Arafat'ta vakfe yaparken gördüm. Necidli bazı insanlar gelip ona hacla ilgili soru sordular. Allah Rasûlü de ***"Hac, Arefe günü (vakfe yapmak) demektir. Kim sabah namazından önce Müzdelife'ye yetişirse, hacca yetişmiş sayılır"*** buyurdu.[929]

١٤٠٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي بُكَيْرُ بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ الدِّيلِيِّ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَجَاءَ أُنَاسٌ أَوْ نَفَرٌ مِنْ نَجْدٍ، فَأَمَرُوا رَجُلًا فَنَادَى: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ الْحَجُّ؟ فَأَمَرَ رَجُلًا فَنَادَى: الْحَجُّ يَوْمُ عَرَفَةَ، مَنْ جَاءَ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ مِنْ لَيْلَةِ جَمْعٍ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ.

1409- Yezîd b. Sinan bize, Muhammed b. Kesîr > Süfyân es-Sevrî > Bükeyr b. Atâ yoluyla Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'nin şöyle dediğini rivayet

927 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 261; Nesâî, Menâsik 211; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 113.

928 Bu isim "Ya'mur" olarak da okunmaktadır. Ancak fethalı okunuş biçimi daha yaygındır. (Çeviren)

929 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 347; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 247.

etti: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'tayken yanına vardım. Necid'den bir grup veya bazı insanlar gelip (içlerinden) bir kişiye Allah Rasûlü'ne "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac nasıl yapılır?" diye sormasını emrettiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü de şöyle seslenmesi için birine talimat verdi: ***"Hac, Arefe günü (vakfe yapmak) demektir. Kim, Müzdelife gecesinin sabah namazından önce gelirse haccı tamam olmuştur."***[930]

***

Bu hadise göre Müzdelife gecesinde gelinmesi amaçlanan mekân, ne sadece Müzdelife'dir ne de başka bir yerdir. Çünkü o gece gelinmesi hedeflenen yer, daha önce zikrettiğimiz Ali b. Ma'bed'in, Ya'lâ b. Ubeyd'den rivayet ettiği hadis doğrultusunda Müzdelife olabileceği gibi Arafat da olabilir. Bu itibarla, rivayet etmiş olduğumuz Urve b. Mudarris'in hadisinde Müzdelife'ye ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Bu meseleyi araştırdığımızda şöyle bir rivayet tespit ettik:

١٤١٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَجَاءَ نَفَرٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ الْحَجُّ؟ قَالَ: الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ.

1410- Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe'nin bize, Müemmel b. İsmail > Süfyân > Bükeyr b. Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ya'mer dedi ki: Arafat'ta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanındaydım. Necidli bir grup gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac nasıl yapılır?" diye sordu. Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: ***"Hac, Arafat'tır. Kim, fecir doğmadan önce Arafat'ta vakfe yaparsa, haccı tamam olur."***[931]

***

Dolayısıyla bu hadise göre, Müzdelife gecesi gelinip vakfe yapılması hedeflenen mekân, Müzdelife değil, Arafat'tır. Ancak burada zikrettiğimiz şekliyle Süfyân es-Sevrî rivayetiyle Bükeyr b. Atâ'dan nakledilen bu hadis, bize biraz kapalı/karışık gelmiştir. Bu nedenle biz de Şu'be'nin Bükeyr b. Atâ'dan gelen rivayetinin nasıl olduğuna baktık ve şunu gördük:

---

930 Ebû Dâvûd, Menâsik 68; Nesâî, Menâsik 211; İbn Mâce, Menâsik 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 309.

931 Tirmizî, Hac 57; Ebû Dâvûd, Menâsik 68; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 257.

١٤١١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْحَجُّ عَرَفَةُ أَوْ عَرَفَاتٌ، فَمَنْ أَدْرَكَ لَيْلَةَ جَمْعٍ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ.

1411- Ali b. Ma'bed'in bize, Şebâbe b. Sevvâr > Şu'be > Bükeyr b. Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ya'mer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Hac, Arafat'ta (vakfe yapmak) demektir. Kim, fecir doğmadan önce Müzdelife gecesine yetişirse, haccı tamam olmuştur."***[932]

***

Buradan da öğrendiğimize göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bizzat o gecenin kendisini kastetmiş değildir. Eğer bizzat o geceyi kastetmiş olsaydı, o zaman bütün Müslümanlar o hususta eşit konumda olurlardı. Fakat Allah Rasûlü, o gecede yapılacak şeyi kastetmiştir. Ne var ki Şu'be'nin hadisinde, bize bu "yapılacak şeyin" ne olduğunu gösterecek herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Öte yandan şimdiye kadar zikrettiğimiz Abdurrahman (b. Ya'mer)'in hadisi içerisinde, diğerlerinden farklı olarak Ya'lâ b. Ubeyd yoluyla gelen rivayet[933] dışında, Müzdelife meselesine vurgu yapan başka hiçbir rivayet tespit edemedik. Daha sonra Urve b. Mudarris'in hadisini ele aldığımızda, Abdullah b. Ebi's-Sefer, İsmail b. Ebî Hâlid, Zekeriyya b. Ebî Zâide, Mücâlid b. Saîd ve Dâvûd b. Ebî Hind'in eş-Şa'bî yoluyla gelen rivayetlerinin[934] birbirine yakın olduklarını; Mutarrif b. Tarîf kanalıyla gelen rivayetin[935] ise, diğer beş rivayetten farklı olarak ilave bir bilgi içerdiğini gördük. Zira onun rivayetinde şu ibare yer almaktadır: ***"Buna (yani Müzdelife vakfesine) yetişemeyenin haccı yoktur."*** Bu noktada, eğer bazılarının öngördüğü gibi ravi çokluğu itibara alınıp da ravi sayısı fazla olanın, rivayetinde tek kalan birinin rivayetinden daha üstün olduğu yaklaşımı esas kabul edilirse, bu durumda, ilgili meselede söz konusu beş kişinin rivayetleri, Mutarrif b. Tarîf'in tek kaldığı rivayetten daha üstün ve tercihe layık olacaktır. Ancak denklik esasına göre hareket edilecek olursa, o zaman da diğer beş kişiden farklı olarak

932 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 347; Benzer bir senedle bk. İbn Hibban, *Sahîh,* IX, 203; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 188.

933 Bk. 1408 no'lu rivayet.

934 Bk. 1403, 1404, 1405 ve 1407 no'lu rivayetler.

935 Bk. 1406 no'lu rivayet.

rivayetinde tek kalan kişi, -ilgili rivayetinde güvenilir olması sebebiyle- söz konusu beş kişiye denk sayılacaktır. Çünkü Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Buna (yani Müzdelife'ye) yetişemeyenin haccı yoktur"*** sözünün, "yani her yönüyle mükemmel bir haccı yoktur" anlamına gelmesi ihtimali bulunmaktadır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Besmele çekmeyenin abdesti yoktur"*** hadisi de böyledir. Bu hadis de "kişi, besmele çekmediği o abdestle temiz (tahir) olmadığı gibi, hades hâlinden tahâret hâline de geçmiş sayılmaz" anlamına gelmemekte; sadece "o abdestle, emrolunduğu üzere her yönüyle mükemmel bir abdest almış sayılmaz" manası taşımaktadır. Aynı şey, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın "Yük ve eşyasını (henüz Müzdelife'deyken) erkenden (Mina'ya) gönderenin haccı yoktur"[936] sözü için de geçerlidir. Nitekim;

١٤١٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرَحْبِيلَ، أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: مَنْ قَدَّمَ ثَقَلَهُ فَلَا حَجَّ لَهُ.

1412- ... İbrahim'in Amr b. Şurahbîl'den rivayet ettiğine göre, Ömer dedi ki: "Yük ve eşyasını (henüz Müzdelife'deyken) erkenden (Mina'ya) gönderenin haccı yoktur."[937]

***

Bize göre bu ifade -yine de Allah en doğrusunu bilir- yük ve eşyasını erkenden gönderen kişinin, "haccetmemiş kimse gibi olacağı" anlamına gelmez. Zira ilgili şahıs, daha öncesinde haccını yapmış ve ihramından çıkmış olduğu hâlde böyle bir şey nasıl olabilir ki? Bu ifade ancak "bir hacının, haccını, -Mekke'den ayrılarak dilediği yere gitmesini sağlayacak şekilde- yerine getirememesi; olması gerekenden eksik bir biçimde ifa etmesi" anlamına gelir. Biz, Allah'ın izniyle, bu kitabımızın bundan sonraki bölümünde Müzdelife'de vakfe yapmanın hükmünü ele alıp bazılarının dediği gibi bu vakfenin hacdaki Arafat vakfesi hükmünde olup olmadığını araştıracağız.

---

936 Burada, henüz Müzdelife'den ayrılmadan izdiham vb. endişelerle yük ve eşyasını erkenden Mina'ya gönderen kimselerin haccından söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in, eşyasını, hatta kadın ve çocukları erkenden gönderdiğine dair birtakım rivayetler vardır (bk. Müslim, Hac 300). Konuyla ilgili geniş bilgi ve ihtilaflar için bk. Nevevî, *Şerh,* IX, 38-41. (Çeviren)

937 Benzer bir metin için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 604.

Ayrıca hacının, Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını, ikincisinin vaktinde birleştirerek kılması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu iki namazı, ikincisinin vaktinde cem ederek kılmıştır. Ancak ilim adamları, bu iki namazın nasıl kılınacağı; iki ezan ve iki kametle mi yoksa bir ezan ve bir kametle mi veya ezansız sadece bir kametle mi kılınacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bazıları "Bu namazlar, iki ezan ve iki kametle kılınır" diyorlardı. Nitekim bu görüş Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhumâ*'dan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤١٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ صَلَاتَيْنِ مَرَّتَيْنِ بِجَمْعٍ، كُلُّ صَلَاةٍ بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، وَالْعَشَاءُ بَيْنَهُمَا.

1413- ... Mansûr'un, İbrahim'den rivayet ettiğine göre, el-Esved, Ömer b. el-Hattâb ile Müzdelife'de iki defa iki namaz kıldığını; her bir namazın bir ezan ve bir kametle kılındığını ve (namazların) arasında da akşam yemeğinin olduğunu nakletmiştir.[938]

١٤١٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ إِلَى مَكَّةَ، فَلَمَّا أَتَى جَمْعًا صَلَّى الصَّلَاتَيْنِ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا.

1414- ... İsrâil'in Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: "Abdullah b. Mes'ûd ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıktım. Müzdelife'ye geldiğinde iki namazın (akşam ile yatsının) her birini bir ezan ve bir kametle kıldı. Aralarında da hiç namaz kılmadı."[939]

***

Bu hususta Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz rivayette, söz konusu iki namaz arasında akşam yemeğinin bulunmasından dolayı, ikinci namaz (yatsı) için de ezan okunmuş ve kamet getirilmiş olması ihtimali vardır.

---

938 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 211.

939 Küçük farklılıklarla Buhârî, Hac 100. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 211.

Bu itibarla biz, akşam yemeği ve benzeri herhangi bir ara verilmeden, Ömer *radıyallahu anh*'ın bu iki namazın cem'i konusunda nasıl hareket ettiğini; iki ezan ve iki kametle mi veya bir ezan iki kametle mi ya da ezansız sadece bir kametle mi kıldığını bilmemekteyiz.

Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anh*'a gelince; ondan rivayet ettiğimiz hadiste de "(iki namaz) arasında hiç namaz kılmadı" ibaresi geçmektedir. Bu noktada, İbn Mes'ûd'un, arada hiç namaz kılmamakla birlikte Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın yaptığı gibi akşam yemeği yemiş olması ihtimali de vardır. Dolayısıyla o da ikinci namaz (yatsı) için ezan okuyup kamet getirmiş sayılır. Böylece İbn Mes'ûd'un iki namaz arasında yaptığı şeylerden dolayı, iki namazdan ikincisi için ezan okunup kamet getirilmesi ya da sadece ezan okunması hükmünü düşüren cem/birleştirme durumu ortadan kalkmış olmaktadır. Bu da söz konusu iki namazın Müzdelife'deki hükümlerini, o namazların diğer mekanlardaki hükümlerine dönüştürmektedir. Bu sebeple İbn Mes'ûd'un hadisinde, arada herhangi bir namaz, akşam yemeği ve benzeri bir şeyin bulunmadığı iki namazın nasıl cem edileceğine ilişkin bir bilgi yer almamaktadır. Biz bu konuda yaptığımız araştırmada şunu tespit ettik:

١٤١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يَجْعَلُ الْعَشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ.

1415- ... Ebû İshâk el-Hemdânî'nin rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: "İbn Mes'ûd, Müzdelife'de akşam yemeğini iki namaz arasına alıyordu."[940]

***

Bu durumda İbn Mes'ûd'un hadisi, ondan önce rivayet etmiş olduğumuz Ömer *radıyallahu anh*'ın hadisiyle aynı anlama gelmektedir. Sonuç olarak bu iki hadisin hiçbirinde, arada akşam yemeği ve benzeri herhangi bir şey olmaksızın, Müzdelife'de iki namazın nasıl cem edileceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "Söz konusu iki namaz, ezansız sadece bir kametle kılınır." Süfyân b. Saîd es-Sevrî de bu görüşü tercih edenlerdendir.

940 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 211.

Nitekim Mâlik b. Yahya el-Hemdânî bize, Ebu'n-Nasr Hâşim b. el-Kâsım > el-Eşcaî yoluyla Süfyân'dan bu görüşü rivayet etmiştir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu kanaati destekleyen bir hadis de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٤١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ بِجَمْعٍ الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، وَالْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ، ثُمَّ حَدَّثَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ صَنَعَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَحَدَّثَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ مِثْلَ ذَلِكَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ.

1416- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âmir el-Akadî yoluyla Şu'be'den rivayet ettiğine göre, el-Hakem, Saîd b. Cübeyr ile birlikte Müzdelife'de tek bir kametle akşam namazını üç rekat, yatsıyı da iki rekat olarak kıldığını belirttikten sonra İbn Ömer'in de aynı şeyi yaptığını aktardı. Ayrıca İbn Ömer de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in aynı mekânda aynı şeyleri yaptığını nakletti.[941]

١٤١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَكَمُ بْنُ عُيَيْنَةَ، وَسَلَمَةُ بْنُ كُهَيْلٍ، قَالَا: صَلَّى بِنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ بِإِقَامَةٍ الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ، فَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ حَدَّثَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ صَنَعَ بِهِمْ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ مِثْلَ ذَلِكَ، وَحَدَّثَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ بِهِمْ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ مِثْلَ ذَلِكَ.

1417- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, el-Hakem b. Uyeyne ve Seleme b. Küheyl dediler ki: "Saîd b. Cübeyr bize, bir kametle akşam namazım üç rekat olarak kıldırdı. Selam verince kalktı ve yatsı namazını iki rekat olarak kıldı. Daha sonra da İbn Ömer'in o mekânda aynı şeyi kendilerine yaptığını anlattı. Ayrıca İbn Ömer de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendilerine o mekânda aynı şeyi yaptığını nakletti."[942]

941 Nesâî, Salat 20.

942 Müslim, Hac 288; Ebû Dâvûd, Menâsik 64.

١٤١٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِجَمْعٍ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

1418- Hüseyin b. Nasr'ın bize, Ebû Nuaym > Süfyân es-Sevrî > Seleme > Saîd b. Cübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını tek bir kametle kıl(dır)dı."[943]

١٤١٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، وَالْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ، فَقِيلَ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، مَا هَذَا؟ قَالَ: صَلَّيْتُهُمَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْمَكَانِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

1419- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âmir > Süfyân > Ebû İshâk kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mâlik dedi ki: İbn Ömer'le beraber tek bir kamet ile akşam namazını üç rekat; yatsıyı da iki rekat olarak kıldım. Ona "Ebû Abdurrahman! Bu da nedir?" diye sorulunca şöyle cevap verdi: "Ben bu iki namazı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte bu mekânda tek bir kametle kıldım."[944]

١٤٢٠ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1420- Yine Hüseyin b. Nasr bize, Yezîd b. Harun> Süfyân b. Saîd isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.[945]

١٤٢١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَرْبَعَةٌ كُلُّهُمْ ثِقَةٌ، مِنْهُمْ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، وَعَلِيٌّ الْأَزْدِيُّ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ صَلَّى الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

943 Müslim, Hac 290.

944 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Tirmizî, Hac 56.

945 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 212.

1421- Yunus'un bize Süfyân > İbn Ebî Necîh kanalıyla rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "Aralarında Saîd b. Cübeyr ve Ali el-Ezdî'nin de bulunduğu güvenilir dört kişinin bana bildirdiğine göre, İbn Ömer, Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını tek bir kametle kıl(dır)mıştı."[946]

***

Bu rivayetlerde İbn Ömer'in, "bu namazları Müzdelife'de tek bir kametle birleştirdiği ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de söz konusu namazları bu şekilde kıldığını rivayet ettiği" hususu yer almaktadır. Şu da var ki bu iki namazın öncesinde belki de ezan okumuş olmasına rağmen, rivayetlerde bu bilginin bize aktarılmamış olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak bu konuda yaptığımız araştırmada şu hadisi tespit ettik:

١٤٢٢ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: صَلَّى عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ بِالْمُزْدَلِفَةِ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ لَيْسَ مَعَهَا أَذَانٌ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ قَالَ الصَّلَاةُ، ثُمَّ قَامَ، فَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ خَالِدُ بْنُ مَالِكٍ الْحَارِثِيُّ: مَا هَذِهِ الصَّلَاةُ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ؟ قَالَ: صَلَّيْتُ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْمَكَانِ لَيْسَ مَعَهَا أَذَانٌ.

1422- … Ebû İshâk kanalıyla gelen rivayete göre, Abdullah b. Mâlik b. el-Hâris dedi ki: Abdullah b. Ömer, Müzdelife'de akşam namazını, ezansız sadece bir kametle üç rekat olarak kıldı ve sonra "es-Salâ!" diye seslendi. Ardından kalkıp yatsı namazını iki rekat olarak kıldı ve selam verdi. Halid b. Mâlik el-Hârisî de "Ebû Abdurrahman! Bu nasıl bir namaz böyle?" diye sordu. İbn Ömer de şöyle cevap verdi: "Ben bu iki namazı, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte bu mekânda ezansız bir şekilde kıldım."[947]

***

Bu hadiste, bizim aradığımız noktayı açıklığa kavuşturan bir ayrıntı bulunmaktadır. Ayrıca bu hadis, daha önce Süfyân es-Sevrî yoluyla İbn

946 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 213.

947 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 212.

Ömer'den rivayet ettiğimiz hadisi de[948] desteklemektedir. Yine bu hususta yaptığımız araştırmada şu rivayeti tespit ettik:

١٤٢٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ جَمِيعًا لَمْ يُنَادِ فِي وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا إِلاَّ بِالإِقَامَةِ، وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا، وَلاَ عَلَى إِثْرِ وَاحِدَةٍ مِنْهَا.

1423- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb > İbn Ebî Zi'b > İbn Şihâb > Sâlim b. Abdullah yoluyla babasından (İbn Ömer'den) rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını birlikte kıldı ve herbiri için sadece bir kamet okudu. Ayrıca arada herhangi bir nafile namaz kılmadığı gibi hiçbirinin ardından da nafile kılmadı.[949]

***

Yine;

١٤٢٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِي، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: لَمْ يُنَادِ بَيْنَهُمَا، وَلاَ عَلَى إِثْرِ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا إِلاَّ بِإِقَامَةٍ.

1424- İsmail b. Yahya el-Müzenî bize, Muhammed b. İdrîs es-Şâfiî > Abdullah b. Nâfi' > İbn Ebî Zi'b isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti. Farklı olarak sadece şöyle dedi: "Bu iki namaz arasında ve hiçbirinin ardında, kametten başka herhangi bir ezan okumadı."[950]

***

Benim, İbn Vehb'ten rivayette bulunan Yunus'tan alıp ezberlediğim hadisin (hatırımda kaldığı kadarıyla) lafzı böyleydi. Nitekim Yunus'tan aldığım rivayetlerin yazılı olduğu kitabımda da ilgili rivayetin, bundan önceki hadiste naklettiğim lafızla geldiğini tespit ettim. Aynı şekilde;

948 Bk. 1418, 1419 ve 1420 no'lu rivayetler.

949 Buhârî, Hac 96; Dârimî, Menâsik 52.

950 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 213.

١٤٢٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ لَمْ يُنَادِ فِي وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا إِلَّا بِالْإِقَامَةِ، وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا.

1425- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Âmir > İbn Ebî Zi'b > ez-Zührî > Sâlim yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* iki namazı birleştirmiş; herbiri için kamet dışında ayrıca ezan okumamış ve aralarında nafile namaz da kılmamıştır.[951]

***

Buna göre Müzdelife'de (cem edilen) iki namazda ezanın bulunmadığına dair Sâlim b. Abdullah kanalıyla İbn Ömer'den gelen bu hadis, daha öncesinde rivayet etmiş olduğumuz Mâlik b. el-Hâris hadisi[952] gibidir.

Öte yandan Ebû Eyyûb el-Ensârî ile el-Berâ b. Âzib el-Ensârî yoluyla gelen rivayetlerde de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu iki namazı Müzdelife'de aynı şekilde kıldığı nakledilmektedir. Nitekim;

١٤٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ رُومِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا غَيْلَانُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ، يَعْنِي بِمُزْدَلِفَةَ.

1426- … Gaylân'ın, Adiy b. Sâbit el-Ensârî > Abdullah b. Zeyd el-Ensârî yoluyla rivayet ettiğine göre, [Ebû Eyyûb el-Ensârî],[953] -Müzdelife'deki uygulamayı kastederek- şöyle dedi: "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte akşam ve yatsıyı sadece bir kametle kıldım."[954]

---

951 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 213.

952 Bk. 1422 no'lu hadis.

953 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu sahâbînin ismi düşmüş gözükmektedir. Nitekim Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 213) aynı sened ve metinle gelen rivayette Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ismi kayıtlıdır. (Çeviren)

954 Buhârî, Hac 96; Müslim, Hac 285; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 213.

١٤٢٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو يُوسُفَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ صَلَّى بِالْمُزْدَلِفَةِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

1427- ... Muhammed b. Abdurrahman'ın, Adiy b. Sâbit > Abdullah b. Yezîd > el-Berâ b. Âzib kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını sadece bir kametle kıldı.[955]

***

Bazıları da "Bu namazlar, ezansız iki kametle kılınır" demiş ve gerekçe olarak şu hadisi delil göstermişlerdir:

١٤٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: دَفَعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشِّعْبِ نَزَلَ، فَبَالَ، ثُمَّ تَوَضَّأَ، فَلَمْ يُسْبِغِ الْوُضُوءَ، فَقُلْتُ لَهُ: الصَّلَاةَ؟ فَقَالَ: الصَّلَاةُ أَمَامَكَ، فَرَكِبَ حَتَّى جَاءَ مُزْدَلِفَةَ، فَنَزَلَ، فَتَوَضَّأَ، فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ، فَصَلَّاهَا، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا.

1428- ... Musa b. Ukbe'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs'ın azadlı kölesi Küreyb, Üsâme b. Zeyd'i şöyle derken işitmiş: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'tan ayrılıp (Müzdelife'nin berisindeki) dağ yoluna gelince (bineğinden) indi ve tuvalet ihtiyacını gördü. Daha sonra hafif bir abdest aldı. Ben ona 'Namaza mı?' diye sordum. O da ***'Namaz ileride'*** buyurdu. Ardından bineğine tekrar bindi ve Müzdelife'ye kadar geldi. Bineğinden indi ve güzelce bir abdest aldı. Daha sonra kamet getirildi ve akşam namazını kıldı. Peşinden (bu iki namaz arasında) herkes devesini, konakladığı yere[956] çökertti.

---

955 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 213.

956 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "konakladığı yer" diye çevirdiğimiz "menzilihî" lafzı, kanaatimizce yanlışlıkla "Müzdelife" olarak kaydedilmiştir. Zira rivayetin sonunda, Tahâvî'nin hadise dair yaptığı açıklamada bu ibare "menzilihî" lafzıyla yer almaktadır. Ayrıca rivayetin aynı sened ve metinle yer aldığı Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 214) "menzilihî" şeklinde geçmektedir. Keza bir sonraki dipnotta da belirteceğimiz

Sonra da yatsı için kamet getirildi, onu da kıldı ve bu iki namaz arasında hiçbir nafile namaz kılmadı."[957]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* söz konusu iki namazı iki kametle kılmıştır. Ancak hadiste geçen "(İki namaz arasında) herkes devesini, konakladığı yere çökertti" ifadesine bakılırsa, (ikinci) kamete, ikinci namazdan (yatsı) dolayı ihtiyaç duyulmuş olması mümkündür. Çünkü insanlar, develerini konakladıkları yerlere çökertmekle meşgulken ikinci namazı geciktirmiş; böylece "iki namazı cem edenler" hükmünden çıkmış oldular. Bu itibarla, meşgul oldukları işi bırakmak ve ikinci namazı kılabilmek amacıyla namaz için (yeniden) kamet getirdiler. Dolayısıyla bu hadiste de arada herhangi bir meşguliyet olmaksızın, söz konusu iki namazın nasıl cem edileceğini gösteren bir açıklama bulunmamaktadır.

Ancak Abdullah b. Ömer yoluyla gelen bir rivayette, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Müzdelife'de, arada herhangi bir meşguliyeti olmadan, ilgili iki namazı iki kametle cem ettiği belirtilmektedir. Şöyle ki:

١٤٢٩ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: جَمَعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِجَمْعٍ، وَهِيَ الْمُزْدَلِفَةُ، صَلَّى الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ أَقَامَ الْعِشَاءَ فَصَلَّاهَا رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ لَيْسَ بَيْنَهُمَا سَجْدَةٌ.

1429- ... Abdurrahman b. Halid b. Müsâfir'in, İbn Şihâb kanalıyla Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kıldı. Akşamı üç rekat olarak kılıp selam verdi; ardından da yatsı için

gibi Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerinde ve Mâlik'in *Muvatta*'ında da bu lafızla kayıtlıdır. Dolayısıyla bu hatanın, iki kelimenin yazım benzerliğinden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Ayrıca olayın Müzdelife'de geçmesi de belli ki müstensihin yanılgısını artıran bir faktör olmuştur. Üstelik anlam açısından bakıldığında da Müzdelife'ye gelindiği daha önce belirtilmiş olan bir metinde, tekrar develerin Müzdelife'de çökertildiğinden bahsedilmesi manasız ve tutarsızdır. (Çeviren)

957 Mâlik, Hac 197; Buhârî, Hac 96; Müslim, Hac 276.

kamet okundu ve iki rekat olarak kılıp selam verdi. Namazların arasında herhangi bir nafile namaz da kılmadı."[958]

***

Bu hadiste Abdullah b. Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o mekânda söz konusu iki namazı arada -o namazlarla alakalı (kamet gibi) hususlar haricinde- herhangi bir meşguliyet olmaksızın, iki kametle kıldığını haber vermektedir. Bu da gösteriyor ki, daha önce bu bölümde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife'de iki namazı cem ettiğine ilişkin İbn Ebî Zi'b > İbn Şihâb > Sâlim > İbn Ömer yoluyla naklettiğimiz, ancak içerisinde bu açıklamanın bulunmadığı o hadisin içeriği,[959] aslında bu hadisle aynıdır. Zira bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o mekanda, bu iki namazı nasıl cem ettiğine ilişkin bir açıklama yer almaktadır. Dolayısıyla aslı itibariyle o hadisin muhtevası bu hadisin muhtevası gibidir. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

Ayrıca bu hadiste ezandan da söz edilmemektedir. Bazıları "Arafat'ta iki namazın cem edildiği gibi (burada da) ilgili iki namaz, bir ezan ve iki kametle kılınır" diyorlardı. Mekke ve Medine âlimlerinin tamamının görüşü böyledir. Nitekim bu hususta Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

١٤٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَتَى مُزْدَلِفَةَ صَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ.

1430- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasıyla yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği

958 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 214; İbn Vehb > Yunus > İbn Şihab > Ubeydullah > İbn Ömer isnadıyla gelen benzer bir metin için bk. Müslim, Hac 287; Nesâî, Menâsik, 207; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 267; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 207. Eserin yazma ve basılı nüshalarında rivayetin sonunda geçen "nafile namaz" olarak tercüme ettiğimiz ibarenin metni "sübha" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak Tahâvî'nin, *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında aynı sened ve metinle gelen rivayet başta olmak üzere, yukarıda zikrettiğimiz kaynakların tamamında bu lafız "secde" olarak geçmektedir. Mana değişikliğine yol açmayan bu farklılığın, yazım benzerliğinden dolayı müstensihten kaynaklanan bir hata olduğu kanaatindeyiz. (Çeviren)

959 Bk. 1423, 1424 ve 1425 no'lu rivayetler.

hadisinde, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Müzdelife'ye geldiğinde orada akşam ile yatsı namazlarını bir ezan ve iki kametle kıldığını nakletti.[960]

***

Bazıları da şöyle diyordu: "Bu iki namaz, bir ezan ve bir kametle kılınır." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan ve keza babası yoluyla da Muhammed'den onların bu görüşünü nakletmiştir.

Ayrıca bu hususta şöyle bir hadis de rivayet edilmektedir:

١٤٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ، قَالَ: وَقَفْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ بِعَرَفَةَ، فَلَمَّا أَتَى جَمْعًا جَمَعَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ.

1431- ... Abdullah b. Osman b. Huseym'in[961] rivayet ettiğine göre, Yusuf b. Mâhek dedi ki: "İbn Ömer'le birlikte Arafat vakfesini yaptım. Müzdelife'ye gelince akşam ile yatsıyı bir ezanla cem etti."

***

Bu hadiste İbn Ömer'in, söz konusu iki namazı cem etmek için ezan okuduğundan bahsedilmektedir. İbn Ömer, ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı sırasında Müzdelife'de birleştirerek kıldığı namazlara da katılmıştı. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'de tanık olduğu bir fiile ilavede bulunması bize göre (normal şartlarda) imkânsızdır. Ancak böyle bir ilavede bulunmayı gerektirecek sağlam bir bilgi elde etmişse, o zaman durum değişir. Bu bilgiyi de ya Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu namazlarda ezanı emrettiğine dair başkalarının kendisine aktardığı bir hadisle ya da yine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i ilgili namazlarda ezan okurken gördüğüne ilişkin yine başkalarının kendisine bildirdiği bir hadisle elde etmiş olmalı; dolayısıyla şahsî re'ye dayanmadığı gibi kıyas yoluyla da elde etmiş olmamalıdır. Daha sonra biz bu konuda, söz konusu namazları cem ederken

---

960 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84. Ayrıca bk. 1402 no'lu rivayet.

961 Eserin basılı nüshasında bu son isim, muhakkik tarafından yanlışlıkla "Haysem" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

ezan okumasının sebebinin ne olduğunu gösteren bir bilgi olup olmadığını tespit amacıyla İbn Ömer'den, -daha önce rivayet ettiğimizin dışında- nakledilen rivayetleri incelediğimizde şu hadisi gördük:

١٤٣٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَلامٍ الْبَغْدَادِيُّ الْعَطَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْوَلِيدِ الْقَاضِيُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ صَلَّى بِهِمْ بِجَمْعٍ بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، صَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ قَالَ: الصَّلَاةَ، فَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: هَكَذَا صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1432- … Şerîk b. Abdullah'ın, Seleme b. Küheyl kanalıyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Müzdelife'de kendilerine bir ezan ve bir kametle akşam namazını kıldırdıktan sonra "es-Salâ!" diye seslenmiş, ardından da yatsı namazını iki rekat olarak kıldırmıştır. İbn Ömer'e bu konuda (niçin böyle kıldığı) soru sorulunca da "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte böyle namaz kıldım" cevabını vermiştir.[962]

***

Bu hadiste İbn Ömer, Müzdelife'de namazları cem ederken ezan okumasının gerekçesini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu konuda uymak ve onun uygulamasını esas almak olarak açıklamaktadır. Ancak bu rivayet, daha önce bu bölümde es-Sevrî ve Şu'be vasıtasıyla Seleme b. Küheyl > Saîd b. Cübeyr isnadıyla İbn Ömer'den aktarmış olduğumuz rivayete[963] aykırı düşmektedir.

İlim adamları bu konuda bahsettiğimiz tarzda ihtilaf ettiklerine göre, biz de Arafat'ta ilgili iki namazın bir ezan ve iki kametle cem edilerek kılındığını tespit ettiğimiz için ona kıyasen aynı şekilde Müzdelife'deki namazlar da Mekke ve Medine âlimlerinin dediği gibi bir ezan ve iki kametle birleştirilerek kılınacaktır.

Ancak bir kişi, bu iki namazı henüz Müzdelife'ye varmadan kılacak olursa, ilim adamları işte bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Namazı geçersizdir, onun için Müzdelife'ye geldiğinde eğer imama yetişirse onunla birlikte;

962 Nesâî, Ezân 19; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* X, 19.

963 Bk. 1416, 1417 ve 1418 no'lu rivayetler.

eğer yetişememişse de kendi başına bu iki namazı iade etmelidir" demişlerdir. Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü savunan âlimlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası kanalıyla Muhammed'den bu görüşleri aktarmıştır. Ayrıca, bizim daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz hadisi de bu hususta delil olarak kullanmışlardır. Çünkü o hadiste Allah Rasûlü'nün, henüz Müzdelife'ye varmadan, Üsâme'nin kendisine sorduğu "Namaza mı?" sorusuna, ***"Namaz ileride"*** cevabını verdiği belirtilmektedir.[964]

Diğer bir grup âlim ise şöyle diyordu: "Namazı caizdir, ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namazı eda ettiği yere varmadan kılmakla hata etmiştir." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Süleyman'ın bize, babası yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf'tur. Bu ikinci görüş sahiplerinin, birincilerin aleyhine öne sürdükleri delillerden biri de şuydu:

Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Üsâme'ye hitaben söylediği ***"Namaz ileride"*** sözüyle, "insanlarla birlikte (cemaatle) kılacağı namazı" kastetmiş olması mümkündür. Nitekim Hammâd b. Seleme de bu hadisi Musa b. Ukbe'den rivayet etmiş ve ***"Namaz kılınacak yer ileride"*** ibaresini kullanmıştır. Şöyle ki:

١٤٣٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبِ بْنِ أَبِي مُسْلِمٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّهُ كَانَ رَدِيفَ النَّبِيِّ صلّى الله عَلَيْهِ وَسلم مِنْ عَرَفَةَ إِلَى جَمْعٍ، فَقَالَ أُسَامَةُ: أَفَضْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَخَلَ الشِّعْبَ، فَتَوَضَّأَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَتُصَلِّي؟ فَقَالَ: الْمُصَلَّى أَمَامَكَ، حَتَّى أَتَى جَمْعًا، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، وَلَمْ يَكُنْ إِلَّا قَدْرُ مَا وَضَعْنَا عَنْ رَوَاحِلِنَا، ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ.

1433- ... Hammâd'ın, Musa b. Ukbe > Küreyb b. Ebî Müslim yoluyla rivayet ettiğine göre, Üsâme b. Zeyd, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'tan Müzdelife'ye inerken bindiği devesinin arkasında idi. Üsâme olayı şöyle anlattı: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Arafat'tan indim. Dağ yoluna girdi ve abdest aldı. Ben "Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz mı kılacaksınız?"

964 Bk. 1428 no'lu rivayet.

diye sordum. Allah Rasûlü ***"Namaz kılınacak yer ileride"*** buyurdu. Nihayetinde Müzdelife'ye vardı ve akşam namazını kıl(dır)dı. Yük ve eşyamızı indirecek kadar bir süre geçtikten sonra da yatsıyı kıl(dır)dı.[965]

***

Öte yandan Hammâd b. Zeyd de bu hadisi İbrahim b. Ukbe kanalıyla Küreyb'den yine buna yakın bir manada rivayet etmiştir. Nitekim;

١٤٣٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أُسَامَةَ، قَالَ: لَمَّا أَفَاضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ مَالَ إِلَى الشِّعْبِ، وَبَالَ، وَتَوَضَّأَ، فَقِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللهِ، الصَّلَاةُ؟ قَالَ: الْمُصَلَّى أَمَامَكَ.

1434- … Hammâd b. Zeyd'in, İbrahim b. Ukbe kanalıyla rivayet ettiğine göre, Küreyb dedi ki: Üsâme'nin şöyle dediğini işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'tan inince dağ yoluna saptı ve tuvalet ihtiyacını karşılayıp abdest aldı. Ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Namaza mı?" diye sorulunca, ***"Namaz kılınacak yer ileride"*** cevabını verdi.[966]

***

Buradaki ***"Namaz kılınacak yer (musallâ/namazgâh) ileride"*** ibaresi ise, "insanlarla birlikte, içerisinde akşam ve yatsıyı birleştireceğim namaz kılma yeri ileride" anlamına gelmektedir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde, hacının Müzdelife'deki namazıyla ilgili olarak iki ihtimalden birinin söz konusu olabileceğini tespit ettik:

1. İki namazdan ilkinin vakti, güneşin batmasıyla; ikincisinin vakti ise şafağın kaybolmasıyla birlikte girmiştir. Ancak insanların yorgun düşmesi ve çektikleri zorluklardan dolayı, ilkinin vakti, ikincisinin vaktine ertelenmiş ve böylece ikincinin vaktinde namazlar cem edilmiş olabilir.

---

965 ***"Namaz kılınacak yer ileridedir"*** ibaresinin bulunduğu, ancak Yahya b. Saîd > Musa b. Ukbe > Küreyb > Üsame kanalıyla gelen bir rivayet için bk. Buhârî, Hac 93; Müslim, Hac 277.

966 Nesâî, Menâsik 206 -metinde bazı farklılıklar bulunmaktadır.-

2. Bu iki namazın vakti Müzdelife'ye varınca girmiş olabilir, daha öncesinde değil.

Öte yandan ilim adamlarının, Arafat'ta kılınan iki namazla ilgili olarak "her birini Arafat'a henüz varmadan, (Arafat dışındaki) diğer günlerde kıldığımız vaktinde kılmamız durumunda bu namazların geçerli/caiz olacağı" konusunda ihtilaf etmediklerini de görmekteyiz. Bu durumda Müzdelife'deki namazlar, böyle olmayı fazlasıyla hak etmektedir. Çünkü Arafat'ın konumu, Müzdelife'nin konumundan daha güçlü ve kesin olduğu için (doğal olarak) Arafat'ta yapılanlar da Müzdelife'de yapılanlardan daha güçlü ve kesin olacaktır. Buna göre Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşü sabit olmakta; diğerlerinin görüşleri geçersiz hâle gelmektedir.

Kaldı ki Urve b. ez-Zübeyr'in, söz konusu iki namazı bazen dağ yolunda (şi'b) kıldığı da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٤٣٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، أَنَّ أَبَاهُ قَدِيمًا كَانَ صَلَّاهُمَا عَلَى الْجَبَلِ، وَرُبَّمَا صَلَّاهُمَا بِجَمْعٍ، وَرُبَّمَا صَلَّاهُمَا بِالشِّعْبِ حَيْثُ مَا صَلَّاهُمَا جَمَعَ بَيْنَهُمَا.

1435- ... Hammâd'ın Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre, babası (Urve b. ez-Zübeyr), eskiden bu iki namazı bazen Arafat dağının üzerinde, bazen Müzdelife'de, bazen de (Müzdelife'nin berisindeki) dağ yolunda kılmış; kıldığı her yerde de namazları cem etmişti.

***

Ayrıca ilim ehlinin tamamı, Arafat'ta vakfe yapmanın, haccın ana omurgasını oluşturduğu ve sadece Arefe günü zevalden sonra bayramın birinci günü fecir doğuncaya kadarki süre zarfında orada (bir müddet) vakfe yapan kimsenin hacca yetişmiş sayıldığı konusunda icma etmiştir. Nitekim bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٤٣٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَجَلِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَدْرَكَ لَيْلَةَ عَرَفَةَ الَّتِي بَعْدَ يَوْمِ عَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.

1436- … Esed b. Amr el-Becelî'nin, İsmail b. Ebî Halid > Amr b. Dînâr > Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim, Arefe gününün peşindeki geceye, (ertesi günün) fecir vakti doğmadan yetişirse hacca yetişmiş sayılır."***[967]

Esed dedi ki: "Bu, hem Ebû Hanîfe'nin hem de bizim görüşümüzdür." Bu kanaat aynı zamanda Abdullah b. Ömer'den de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤٣٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: مَنْ لَمْ يَقِفْ مِنْ لَيْلَةِ الْمُزْدَلِفَةِ قَبْلَ الْفَجْرِ فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجُّ، وَمَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ مِنْ لَيْلَةِ الْمُزْدَلِفَةِ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.

1437- … Mâlik'in, Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Kim, Müzdelife'ye (ineceği) gecenin fecir vaktinden önce (Arafat) vakfesini tamamlamamışsa, haccı kaçırmış sayılır. Kim de Müzdelife'ye (ineceği) gece henüz fecir doğmadan Arafat'taki vakfesini yapmışsa, hacca yetişmiş demektir."[968]

***

Öte yandan Arefe günü, zeval vaktinden sonra Arafat vakfesi yapan hacıların, güneş batıncaya dek oradan ayrılmamaları gerekir. Eğer oradan daha önce ayrılacak olurlarsa, bunun hükmü konusunda ilim adamlarının görüşleri ihtilaflıdır. Mesela; bazıları "Haccı geçersiz sayılır" demekte ve bu hususta Abdullah b. ez-Zübeyr'den şu rivayeti nakletmektedirler:

١٤٣٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الزُّبَيْرِ يَخْطُبُنَا فَيُعَلِّمُنَا الْمَنَاسِكَ، فَيَقُولُ: أَلَا كُلُّ عَرَفَاتٍ مَوْقِفٌ، يُرَدِّدُهَا ثَلَاثًا، وَإِذَا أَفَاضَ الْإِمَامُ أَفَاضَ: أَلَا وَلَا صَلَاةَ إِلَّا بِجَمْعٍ، يُرَدِّدُهَا ثَلَاثًا، حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ صَلَّى صَلَاةً مُعَجَّلَةً، ثُمَّ وَقَفَ إِلَى الصَّلَاةِ الْمُصْبِحَةِ: أَلَا وَلَا يَكُونَ أَحَدُكُمْ قَدْ أَنْفَقَ مَالَهُ، وَأَصَابَهُ الْحَرُّ وَالْبَرْدُ، فَيُفِيضَ قَبْلَ الْإِمَامِ أَوْ قَبْلَ النَّاسِ فَيُفْسِدُ حَجَّهُ.

---

967 Benzer bir sened ve metin için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 283.

968 Mâlik, Hac 169.

1438- ... Yezîd b. İbrahim'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ebî Müleyke dedi ki: Abdullah b. ez-Zübeyr, bize hutbe verip hacla ilgili görevleri öğretiyor ve "Dikkat edin! Arafat'ın tamamı vakfe yeridir" cümlesini üç kere tekrarlıyordu. İmam Arafat'tan ayrılınca o da ayrılıyor ve yine üç defa "Dikkatli olun, bundan sonra sadece Müzdelife'de namaz var" diyordu. Ertesi günün sabah namazını, ilk vaktinde kılıyor; son vaktine kadar da (güneş doğmak üzereyken) vakfesini yapıyor ve şöyle diyordu: "Dikkatli olun! Biriniz onca masraf edip sıcak-soğuk demeden o kadar zahmeti çektikten sonra gelip de burada imamdan veya insanlardan önce Arafat'tan ayrılmaya kalkışmasın. Aksi takdirde haccı boşa gider."

***

Diğer bir grup âlim de şöyle diyordu: "Böyle bir şeyden dolayı haccı geçersiz olmaz. Ancak süresi henüz dolmadan ayrılmaması gereken vakfeden indiği için bir ceza kurbanı (dem) kesmekle mükelleftir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşü budur. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den sözünü ettiğimiz görüşlerini nakletmektedir.

Bu görüş aynı zamanda Atâ b. Ebî Rabâh'tan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤٣٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: مَنْ أَفَاضَ مِنْ عَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ تَغِيبَ الشَّمْسُ فَلْيُهْرِقْ دَمًا.

1439- ... İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Kim, henüz güneş batmadan Arafat'tan ayrılacak olursa, bir ceza kurbanı kessin."

***

İlim adamları bu konuda da ihtilaf ettiklerine göre ve Arafat vakfesini güneş batmadan önce yapmak, gece yapmaktan daha faziletli ise, ayrıca gece vakfesi için en az bir müddetin bile yeterli olduğu düşünüldüğünde, -vakti çıkmadığı sürece- gündüz vakti yapılacak vakfe, yeterlilik ve geçerliliği fazlasıyla hak etmektedir. Bu itibarla bir kimse, vaktinden önce Arafat'tan ayrılacak olursa, ihmalkâr (mukassır) sayılır ve onun, haccın gerekleri içerisinde bu gibi hususlarda ihmalkâr davranan birinin ödemekle mükellef olduğu cezayı ödemesi gerekir ki o da ceza kurbanıdır.

Biz daha önce de Urve b. Mudarris'in hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kim bizimle bu namazı kılarsa ve daha önce de bizimle***

birlikte gece veya gündüz vakti Arafat vakfesini yapmışsa, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır" şeklindeki açıklamasını zikretmiştik. Buradan da anlıyoruz ki, gündüzün az bir kısmında bile olsa Arafat'ta vakfe yapan kimsenin haccı tamam sayılır. Buradaki ***"haccı tamamlamış olur"*** ibaresi "yapmış olduğu vakfesinin dışında haccına dair yapması gereken daha başka hiçbir şey yoktur" anlamına gelmez. Aksine, ***"haccı tamamlamış olur"***un anlamı, "Bu vakfeden sonra hacla ilgili herhangi bir şeyi -terk etse de- kaçırmış sayılmaz" demektir. Bu tıpkı Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'nin hadisinde, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen ***"Hac, Arafat'tır"*** sözü gibidir. Bu hadis de "Hac, yalnızca Arafat'tan ibarettir" anlamına gelmez. Çünkü hacda, Arafat dışında tavaf, Müzdelife'de vakfe ve buna benzer hacıların yapması gereken vazifeler bulunmaktadır. Buna göre ***"Hac, Arafat'tır"*** sözü, "Arafat'ın vakti geçerse, bütün bir hac da boşa gider" demektir. Bunun dışında kalan hacla ilgili görevlerin ise -belirli bir vakitle kayıtlı olsun ya da olmasın- ya kazası ya da onun yerine ödenmesi gereken bir kurban cezası (dem) vardır.

Üstelik Arafat'la ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilenin bir benzeri Ömer b. el-Hattab *radıyallahu anh*'dan da nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٤٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، أَنَّ عُمَرَ كَانَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، فَجَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ، فَقَالَ: إِنِّي لَمْ أَقِفْ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: اذْهَبْ فَقِفْ، فَإِنِّي أَنْتَظِرُكَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ جَعَلَ يَقُولُ: أَجَاءَ الْأَعْرَابِيُّ؟ أَجَاءَ الْأَعْرَابِيُّ؟ فَلَمَّا جَاءَ أَفَاضَ.

1440- … el-Haccâc'ın İbrahim yoluyla el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh*'ın Müzdelife'de olduğu bir sırada, bir bedevi geldi ve "Ben henüz Arafat'ta vakfe yapamadım" dedi. Ömer *radıyallahu anh* ona, "Öyleyse hemen git ve vakfeni yap, ben de seni bekleyeceğim" dedi. Sabah olunca Ömer "Bedevi geldi mi? Bedevi geldi mi?" diye sormaya başladı. Adam gelince de Arafat'tan ayrılıp indi.

***

Arafat vakfesi konusunda benzer bir rivayet Abdullah b. Ömer'den de nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٤٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ بَكْرٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ الصُّبْحِ فَقَدْ أَدْرَكَ.

1441- ... Humeyd'in Bekir'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Kim, sabah olmadan Arafat'ta vakfe yaparsa, (hacca) yetişmiş sayılır."

***

Ayrıca âlimler, Müzdelife vakfesi konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "O da hacının mutlaka yapması gereken bir farizadır" diyerek onun hükmünü Arafat vakfesinin hükmü gibi sayıyordu. Bu görüşü de Alkame b. Kays'tan rivayet etmişlerdir. Bildiğimiz kadarıyla da bu görüş, onun dışında ilk dönem (mütekaddimûn) âlimlerinden hiç kimseden nakledilmiş değildir.

Diğer bir grup ise şöyle diyordu: "Hac görevleri içerisinde Müzdelife'de vakfe yapmak, Arafat'ta vakfe yapmak gibi bir fariza olmamakla birlikte, hacının ihmal etmemesi gereken vazifelerinden biridir. Bunu terk eden bir hacının, sırf bundan dolayı haccı boşa gitmez, ancak terk ettiği için ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir." Süleyman b. Şuayb'ın bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan ve keza babası yoluyla da Muhammed'den aktardığına göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü tercih eden âlimlerdendir.

Bu iki görüş sahipleri içerisinde ilk görüştekilerin, kendi kanaatlerini desteklemek üzere öne sürdükleri delillerden biri şudur:

Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında Müzdelife'den bahsederken ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[969] buyurduğunu görmekteyiz. Ayrıca Urve b. Mudarris et-Tâî'nin hadisinde geçtiği şekliyle, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle de Müzdelife'ye dair şunları zikretmektedir: ***"Kim bizimle birlikte bu (sabah) namazımızı kılarsa ve daha önce de gece veya gündüzün bir vaktinde Arafat'a gelmişse, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***[970] Öte yandan Arafat'tan sözederken de ***"Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[971] buyurmakta; Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle de bundan önceki

---

969 Bakara 2/198.

970 Bk. 1403-1407 numaralar arasındaki hadisler.

971 Bakara 2/198.

bölümde rivayet etmiş olduğumuz Urve b. Mudarris ve Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'nin hadislerinde[972] geçen beyanları zikretmektedir.

Buna karşılık ikinci görüş sahiplerinin, bu konuda birincilerin aleyhine öne sürdükleri delillerden biri ise şöyledir:

Allah *azze ve celle,* onların da dediği gibi Kitab'ında ve Rasûlü *sallallahu aleyhi ve* sellem'in diliyle Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapılmasından söz etmiştir. Ancak Allah *azze ve celle*'nin, hac görevleri içerisinde, Arafat vakfesi gibi yapılmaması hâlinde haccın mutlaka geçersiz sayılacağı farizalardan olmadığı hususunda icma edilmiş görevleri zikrettiğini de görmekteyiz. Bunlardan biri de Yüce Allah'ın şu beyanıdır: ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur."***[973]

Bu âyet, hac vazifeleri içerisinde, ne Safa ne de Merve açısından Arafat'ın hükmü gibi zorunlu ve bağlayıcı bir hüküm getirmiştir. Aksine ilim adamları Safa ve Merve konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Mesela; bir grup "(Safa ve Merve arasında sa'yi) terk eden kimsenin ceza kurbanı (dem) ödemesi gerekir, ancak haccı caizdir" diyordu. Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüştedirler.

Diğer bir grup ise "Onu terk edinin hiçbir şey yapması gerekmez" diyordu. Bu noktada Allah *azze ve celle,* o ikisiyle ilgili olarak Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle, hiç kimsenin Safa ile Merve arasında sa'yi terk etme hakkı olmadığından da söz etmiştir. Sonuç olarak; Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında ve zikrettiğimiz tarzda Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle Safa ve Merve'den bahsetmiş olması, bu ikisinin hükmünün Arafat gibi olmasını gerektirmiyorsa, aynı şekilde, Allah *azze ve celle*'nin Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapmaktan bahsetmesinin de onun, Arafat ile aynı hüküm değerinde olduğunu gerektirmemesi ihtimali vardır.

Üstelik Allah *azze ve celle*'nin, ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[974] âyetinde Meş'ar-i Harâm'dan bahsederken, orada yapılmasına işaret buyurulan "zikr"i kastettiğini görmekteyiz. Buna rağmen âlimlerin, Meş'ar-i Harâm'da vakfeye durup da orada Allah *azze ve celle*'yi zikretmeyen yahut

972 Bk. 1403-1411 numaralar arasındaki bütün hadisler.

973 Bakara 2/158.

974 Bakara 2/198.

(Müzdelife olduğunu) bilmeksizin veya uyku hâlinde ya da baygın vaziyette oralardan geçip giden kimsenin, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ve Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle beyan ettiği Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapmasına gerek kalmayacağı konusunda icma ettiklerini tespit ettik. Âyette bahsedilen "zikir," Arafat gibi haccın ancak kendisiyle geçerli olabildiği ana omurgasından sayılmadığına göre, âyette bizzat sözü edilmeyen vakfenin böyle olmaması da son derece doğaldır. Kaldı ki biz Müzdelife'ye ilişkin olarak, orada vakfe yapmanın Arafat'ta vakfe yapmaya benzemediğini gösteren bir sünnetin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den itibaren geçerli olduğunu görmekteyiz. Nitekim bunlardan biri de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Sevde'ye, Müzdelife vakfesini yapmadan oradan ayrılma iznini verdiğiyle ilgili olarak rivayet edilen şu hadistir:

١٤٤٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَتْ سَوْدَةُ امْرَأَةً ثَبِطَةً ثَقِيلَةً، فَاسْتَأْذَنَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُفِيضَ مِنْ جَمْعٍ قَبْلَ أَنْ تَقِفَ، فَأَذِنَ لَهَا، وَلَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ اسْتَأْذَنْتُهُ فَأَذِنَ لِي.

1442- ... Abdurrahman b. el-Kâsım'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Sevde, kilolu ve ağır hareket eden bir kadındı. Müzdelife'de vakfe yapmadan oradan ayrılabilmek için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den izin istedi. Allah Rasûlü de ona izin verdi. Keşke ben de izin isteseydim de bana da izin verseydi."[975]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Sevde'ye, Müzdelife'de vakfe yapmayı terk etme ruhsatı tanımaktadır. Kilolu olup ağır hareket etmesinden dolayı onu mazur görmüştür.

(Arafat vakfesinin Müzdelife vakfesine benzemediğini gösteren) örneklerden biri de Allah Rasûlü'nün, akrabalarının zayıf ve güçsüz fertlerine (çocuklar ve yaşlılara) öncelik tanıyarak, onları Müzdelife'den, henüz gece vaktinde (Mina'ya) göndermesidir. Nitekim;

---

975 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 210. Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Buhârî, Hac 99; Müslim, Hac 293.

١٤٤٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْبُرْدِيُّ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَتَانَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَوَادٍ ضَعَفَةَ بَنِي هَاشِمٍ عَلَى حُمُرَاتٍ، فَجَعَلَ يَقُولُ: يَا بَنِيَّ، أَفِيضُوا، وَلَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1443- Yahya b. Osman'ın bize, Kufe ahalisinden Musa b. Harun el-Bürdî > Cerîr b. Abdülhamîd > el-A'meş > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* gece karanlığında, eşeklerin[976] üzerinde olduğumuz bir sırada, biz Haşimoğulları'nın zayıf ve güçsüzlerinin yanına gelerek şöyle demeye başladı: ***"Evladım! Müzdelife'den (Mina'ya doğru) gidebilirsiniz[977] fakat güneş doğuncaya kadar sakın cemreleri taşlamayın."***[978]

١٤٤٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِبَنِي هَاشِمٍ: يَا بَنِي أَخِي، تَعَجَّلُوا قَبْلَ زِحَامِ النَّاسِ، وَلَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1444- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Ahmed b. Abdullah b. Yunus > Ebû Bekir b. Ayyâş > el-A'meş > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Haşimoğulları'na şöyle buyurdu: ***"Yeğenlerim! İzdiham olmadan acele edin ve güneş doğuncaya kadar cemreleri taşlamayın."***[979]

١٤٤٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَرَّ بِنَا رَسُولُ

976 Bu kelimenin Arapça karşılığı olan "humurât" lafzı, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "cemreler" anlamına gelen "cemerât" olarak yazılmıştır. Aynı hata 1451 ve 1452 no'lu hadislerde de tekrarlanmaktadır. (Çeviren)

977 Burada ***"gidebilirsiniz"*** diye tercüme ettiğimiz kelimenin karşılığı olan ***"efîdû"*** lafzı, eserin yazma ve basılı nüshalarında 1445 no'lu rivayette doğru yazılmış olmasına rağmen, burada "akbidû" şeklinde yanlış kaydedilmiştir. (Çeviren)

978 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 119.

979 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 371; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 120.

اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ النَّحْرِ وَعَلَيْنَا سَوَادٌ مِنَ اللَّيْلِ، فَجَعَلَ يَضْرِبُ أَفْخَاذَنَا، وَيَقُولُ: أُبَيْنِي، أَفِيضُوا، وَلَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1445- Fehd b. Süleyman'ın bize, el-Hasen b. er-Rabî' > Ebu'l-Ahvas > el-A'meş > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bayramın ilk gününe (gireceğimiz) gecede, gece karanlığında yanımıza geldi ve uyluklarımıza hafifçe vurarak şöyle buyurdu: ***"Yavrularım! Müzdelife'den ayrılabilirsiniz ancak güneş doğuncaya dek cemre taşlamayın."***[980]

١٤٤٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْخُرَاسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدَّمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ لَيْلَةَ جَمْعٍ، فَأَتَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْسَانًا مِنْهُمْ، فَحَرَّكَ فَخِذَهُ، وَقَالَ: لَا تَرْمِيَنَّ جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1446- Süleyman b. Şuayb'ın bize, Hâlid b. Abdurrahman el-Horâsânî > el-Mes'ûdî > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife gecesi akrabasının zayıf ve güçsüzlerine öncelik tanıdı ve onlardan birinin yanına gelip uyluğunu hareket ettirerek şöyle buyurdu: ***"Güneş doğuncaya kadar akabe cemresini taşlamayasın!"***[981]

١٤٤٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدَّمَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُغَيْلِمَةَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ مِنْ جَمْعٍ بِلَيْلٍ، فَجَعَلَ يَلْطَحُ أَفْخَاذَنَا، وَيَقُولُ: أُبَيْنِي، لَا تَرْمُوا جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1447- Fehd'in bize, Muhammed b. Imrân b. Ebî Leyla > babası > İbn Ebî Leyla > el-Hakem > Miksem kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'den gece vakti ayrılma konusunda biz Abdülmuttaliboğulları'nın küçük çocuklarına öncelik

980 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 326; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 120.

981 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 217.

tanıyıp bizi erken gönderdi ve uyluklarımıza hafifçe vurarak şöyle buyurdu: ***"Yavrularım! Güneş doğuncaya dek akabe cemresini taşlamayın."***

١٤٤٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنِ الْحَسَنِ الْعُرَنِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1448- Muhammed b. Amr b. Yunus bize, Yahya b. İsa > Süfyân > Seleme b. Küheyl > el-Hasen el-Urenî > İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[982]

١٤٤٩ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1449- Hüseyin b. Nasr'ın bize, Ebû Nuaym > Süfyân isnadıyla yine bu hadisin aynısını aktardı.[983]

١٤٥٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1450- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Muhammed b. Kesîr > Süfyân isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[984]

١٤٥١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّازِيُّ، عَنْ مِسْعَرِ بْنِ كِدَامٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنِ الْحَسَنِ الْعُرَنِيِّ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: حَمَلَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُغَيْلِمَةَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَى حُمُرَاتٍ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1451- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yusuf b. Adiy > Abdurrahim b. Süleyman er-Râzî > Mis'ar b. Kidâm > Seleme b. Küheyl kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Hasen el-Urenî dedi ki: İbn Abbâs "Rasûlullah, biz Abdülmuttaliboğulları'nın

982 Nesâî, Menâsik 222; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234, 343.

983 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 134; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 217.

984 Ebû Dâvûd, 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 217.

küçük çocuklarını eşeklere bindirdi" dedikten sonra ilgili hadisi aynı şekilde zikretti.[985]

١٤٥٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْبُرْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَتَانَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَوَادِ ضُعَفَاءِ بَنِي هَاشِمٍ عَلَى حُمُرَاتٍ، فَجَعَلَ يَقُولُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1452- Yahya b. Osman'ın bize, Musa b. Harun el-Bürdî > Cerîr b. Abdülhamîd > Mansûr > Seleme b. Küheyl > Saîd b. Cübeyr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* gece karanlığında eşeklerin üzerinde olduğumuz bir sırada biz Haşimoğulları'nın zayıflarının yanma geldi ve şöyle demeye başladı" dedikten sonra ilgili hadisi aynı şekilde aktardı.[986]

١٤٥٣ - حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِضَعَفَةِ أَهْلِهِ لَيْلًا مِنْ جَمْعٍ، وَقَالَ لَهُمْ: لَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1453- ... Ebû Hanîfe'nin, Hammâd > Saîd b. Cübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ailesinin zayıf ve güçsüz fertlerini Müzdelife'den henüz gece vaktinde (Mina'ya) gönderdi ve onlara şöyle dedi: ***"Güneş doğuncaya kadar cemreleri taşlamayın."***

١٤٥٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ النُّمَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا كُرَيْبٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُ نِسَاءَهُ وَثَقَلَهُ أَنْ يُفِيضُوا مَعَ أَوَّلِ الْفَجْرِ بِسَوَادٍ، وَلَا يَرْمُوا الْجَمْرَةَ إِلَّا مُصْبِحِينَ.

---

985 İbn Mâce, Menâsik 62; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 121.

986 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234.

1454- … Küreyb'in, İbn Abbâs yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendi yük ve eşyalarıyla birlikte kadınlarının da gece karanlığı dağılmadan, fecrin ilk vaktinde Müzdelife'den ayrılmalarını ve sabah (güneş doğup da ortalık) aydınlanmadan cemreleri taşlamamalarını emrediyordu.[987]

١٤٥٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِلْعَبَّاسِ لَيْلَةَ الْمُزْدَلِفَةِ: اذْهَبْ بِضُعَفَائِنَا وَنِسَائِنَا، فَلْيُصَلُّوا الصُّبْحَ بِمِنًى، وَلْيَرْمُوا جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ قَبْلَ أَنْ تُصِيبَهُمْ دَفْعَةُ النَّاسِ قَالَ: وَكَانَ عَطَاءٌ يَفْعَلُهُ بَعْدَمَا كَبِرَ وَضَعُفَ.

1455- … İsmail b. Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: İbn Abbâs bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife gecesi el-Abbâs'a hitaben şöyle dediğini haber verdi: ***"Zayıflarımızı ve kadınlarımızı alıp götür, sabah namazlarını Mina'da kılsınlar ve izdiham oluşmadan akabe cemresini taşlasınlar."*** (İsmail b. Abdülmelik) dedi ki: "Atâ, yaşlanıp takatten düşünce böyle yapıyordu."[988]

***

Bu hadislere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ailesinin zayıf ve güçsüz fertlerine gece vakti Müzdelife'den ayrılma ruhsatı tanımıştır. Burada ayrıca Urve b. Mudarris'in hadisinde de geçtiği üzere Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapmayı ve gecenin bir kısmında bile olsa Müzdelife'de vakfeye durmayı terk etme durumu söz konusudur.

Bu çerçevede, Abdullah b. Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadisler de aynı manaya işaret etmektedir. Şöyle ki:

١٤٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُقَدِّمُ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ، فَيَقِفُونَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، وَالْمُزْدَلِفَةِ بِلَيْلٍ، فَيَذْكُرُونَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ مَا بَدَا لَهُمْ، ثُمَّ يَدْفَعُونَ قَبْلَ أَنْ يَقِفَ الْإِمَامُ، وَقَبْلَ أَنْ يَدْفَعَ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَقْدَمُ مِنًى لِصَلَاةِ الْفَجْرِ، وَمِنْهُمْ

987 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 216; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 216.

988 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 215.

مَنْ يَقْدُمُ بَعْدَ ذَلِكَ، فَإِذَا قَدِمُوا رَمُوا الْجَمْرَةَ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ: أَرْخَصَ لِأُولَئِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1456- Yunus b. Abdüla'lâ'nın, Abdullah b. Vehb > Yunus b. Yezîd > İbn Şihâb > Sâlim yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, ailesinin zayıf ve güçsüzlerini önden gönderiyor, onlar da gece vakti Meş'ar-i Harâm ve Müzdelife'de[989] vakfelerini yapıp diledikleri kadar Allah *azze ve celle*'yi zikrediyor sonra da imam henüz Müzdelife vakfesine durmadan ve oradan ayrılmadan, (Mina'ya doğru) yola çıkıyorlardı. Kimisi Mina'ya tam sabah namazı vakti, kimisi de namazdan sonra giriyordu. Mina'ya girince de cemrelere taş atıyorlardı. İbn Ömer şöyle diyordu: "Bunlara Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ruhsat tanımıştır."[990]

١٤٥٧ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَمُؤَمَّلُ بْنُ إِهَابٍ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَذِنَ لِضَعَفَةِ النَّاسِ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ بِلَيْلٍ.

---

989 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Meş'ar-i Haram" ve "Müzdelife" isimleri "vav" atıf edatıyla ayrılarak zikredilmiştir. Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 216) böyle geçmektedir. Ancak bir sonraki dipnotta da belirtileceği gibi Buhârî ve Müslim başta olmak üzere tespit edebildiğimiz kaynakların hepsinde "Müzdelife'deki Meş'ar-i Harâm (inde'l-meş'ari'l-harâm bi'l-müzdelife)" olarak kullanılmıştır. Meş'ar-i Harâm ise Arafat'tan inildiğinde gelip geçenlere engel olmamak için Kuzeh tepesi yanında vadiden yüksekçe bir yer olarak tanımlandığı gibi, cumhura göre Müzdelife'nin tamamı olarak da tarif edilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 295. Bu durumda eğer cumhurun görüşü esas alınırsa, Meş'ar-i Harâm, Müzdelife'nin tamamı olacağı için atıf edatıyla tekrar edilmiş olur ki abestir. Eğer diğer görüş esas alınırsa o zaman da Müzdelife'nin Kuzeh tepesi yakını ve onun dışında kalan kısımları olmak üzere iki ayrı yer "vakfe mekânı" olarak belirlenmiş demektir. Hâlbuki kanaatimizce rivayet, vakfe mekânı olarak sadece bir yeri işaret etmek istemektedir. Bu bakımdan ibarenin Buhârî, Müslim ve diğer kaynaklarda geçen şeklinin daha doğru olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

990 İbn Vehb, *el-Câmi',* thk. R. Fevzî Abülmuttalib - A. Abdülbâsit Mezîd, 2005, s. 69, no: 97. İbn Vehb'in bu eserinde, bir önceki dipnotta belirttiğimiz ibare, -ki İbn Vehb, Tahâvî'nin de bu hadisteki hocasının hocasıdır- Tahâvî dışında Buhârî, Müslim ve diğer kaynaklarda geçtiği şekliyledir. Bk. Buhârî, Hac 99; Müslim, Hac 304; Ebû Avâne, *Müstahrec,* II, 384 (Bu kaynaktaki rivayetin senedi, Tahâvî'nin senediyle birebir örtüşmesine rağmen, ilgili ibare Buhârî ve Müslim'deki gibidir); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 201.

1457- ... ez-Zührî'nin Sâlim yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zayıf ve güçsüz insanlara Müzdelife'den gece vakti ayrılma izni vermiştir.[991]

***

Yine bu konuyla alakalı rivayetlerden biri de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Ümmü Habîbe kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen şu hadistir:

١٤٥٨ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ سَالِمِ بْنِ شَوَّالٍ، عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ، قَالَتْ: كُنَّا نُغَلِّسُ مِنْ جَمْعٍ بِلَيْلٍ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1458- ... Sâlim b. Şevvâl'in rivayet ettiğine göre, Ümmü Habîbe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde Müzdelife'den alacakaranlıkta çıkardık."[992]

***

Bu da birinci hadis gibidir. Yine bu hususta Esmâ bint Ebî Bekir yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şöyle bir hadis bulunmaktadır:

١٤٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّ مَوْلَاةً لِأَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَخْبَرَتْهُ، قَالَتْ: جِئْنَا مَعَ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ بِغَلَسٍ، فَقُلْتُ لَهَا: لَقَدْ جِئْنَا مِنًى بِغَلَسٍ، فَقَالَتْ: قَدْ كُنَّا نَصْنَعُ هَذَا مَعَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكِ.

1459- ... Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayet ettiğine göre, Esmâ bint Ebî Bekir'in azadlı cariyesi ona şunu haber vermişti: Esma bint Ebî Bekir'le alacakaranlıkta (Mina'ya) geldiğimizde ona "Biz Mina'ya alacakaranlıkta geldik" dedim. Bunun üzerine o da şöyle dedi: "Biz, bunu senden daha hayırlı kimselerle birlikte olduğumuz dönemde de yapardık."[993]

---

991 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 33; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 168.

992 Müslim, Hac 299; Nesâî, Menâsik 208; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 219.

993 Mâlik, Hac 172; Nesâî, Menâsik 214.

١٤٦٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ مَوْلَى أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهَا قَالَتْ: أَيْ بُنَيَّ، هَلْ غَابَ الْقَمَرُ لَيْلَةَ جَمْعٍ؟ وَهِيَ تُصَلِّي، وَنَزَلَتْ عِنْدَ الْمُزْدَلِفَةِ، قَالَ: قُلْتُ: لَا قَالَ: فَصَلَّتْ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَتْ: أَيْ بُنَيَّ، هَلْ غَابَ الْقَمَرُ؟ وَقَدْ غَابَ، فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَتْ: فَارْتَحِلُوا فَارْتَحَلْنَا، ثُمَّ مَضَيْنَا بِهَا حَتَّى رَمَتِ الْجَمْرَةَ، ثُمَّ رَجَعَتْ، فَصَلَّتِ الصُّبْحَ فِي مَنْزِلِهَا فَقُلْتُ لَهَا: أَيْ هَنْتَاهْ، لَقَدْ غَلَّسْنَا قَالَتْ: كَلَّا يَا بُنَيَّ، إِنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَذِنَ لِلظُّعُنِ.

1460- ... Saîd b. Sâlim'in rivayet ettiğine göre, İbn Cüreyc dedi ki: Esmâ bint Ebî Bekir'in azadlısı Abdullah'ın bana bildirdiğine göre, Esmâ, Müzdelife'de konakladığı gece bir taraftan namaz kıldı, arada da "Evladım! Ay battı mı?" diye sordu. Abdullah da "Hayır, dedim" dedi. Abdullah devamla dedi ki: Bunun üzerine bir süre daha namaz kıldı ve yine "Evladım! Ay battı mı?" diye sordu. O vakit ay batmış olduğu için ben de "Evet, battı" dedim. "O hâlde yola çıkın" dedi. Biz de (Mina'ya doğru) yola koyulduk. Onunla birlikte cemrelere kadar geldik. O, cemrelere taş attı. Sonra dönüp (Mina'daki) konakladığı yerde sabah namazını kıldı. Ben kendisine "Alacakaranlıkta gelmiş olduk!" dedim. O ise "Hayır evladım! Allah'ın Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem* kadınlara bu hususta izin verdi" dedi.[994]

***

Sonuç olarak; bu rivayetlerde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Sevde'ye, Müzdelife'de vakfe yapmayı terk etme ruhsatı tanıması; Haşimoğulları'nın zayıf ve güçsüz fertlerini Müzdelife'den Mina'ya gece karanlığında erkenden göndermesi; dolayısıyla gecenin belirli bir kısmında ve fecrin doğuşundan sonra Müzdelife'de vakfe yapmayı terk etmeleri gibi hususlar vardır. Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda onlara izin vermesi, Müzdelife'de vakfe yapmanın, Arafat vakfesi gibi yapılmaması hâlinde haccın mutlaka geçersiz sayılacağı, haccın ana omurgasından biri olmadığını göstermektedir.

Dikkat edersen, bir adamın Arafat vakfesini yapacak gücü ve takati olmasa ve bu durum bayramın ilk günü fecir doğuncaya dek devam etse, o kişinin

994 Buhârî, Hac 99; Müslim Hac 297; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 216.

haccı geçersiz olur, boşa gider. Yine zevalden sonra Arafat vakfesine çıktığı hâlde güneş batmadan önce oradan ayrılacak olsa, böyle biri hakkında bir grup ilim adamı "Böyle birinin, Arafat vakfesinin geri kalan kısmını terk ettiği için ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir," diğer bir grup da "Haccı geçersiz olup boşa gitmiştir' demiş olsa da sonuç itibariyle o kişinin, güçsüzlüğüne ve takatsizliğine bakılarak sorumluluktan kurtulamayacağı konusunda icma etmişlerdir.

Müzdelife ise böyle değerlendirilmemiştir. Zira orada vakfe yapmanın zorunlu (vacip) olduğunu söyleyenler bile vakfeye durmasına rağmen özür ve güçsüzlük gibi gerekçelerle henüz vakfe süresi tam olarak dolmadan yani bayramın birinci günü güneş doğmadan önce oradan ayrılmak isteyen kimselere de ruhsat tanımaktadırlar. Arafat vakfesinin farziyetinin özür gibi gerekçelerle düşmeyeceği; yine aynı mazeretle vakfe süresi dolmadan önce Arafat'tan ayrılmanın helal sayılmadığı, buna karşılık Müzdelife'de bu tür konulara ruhsat tanındığı durumları sabit olduğuna göre, buradan hareketle Müzdelife'nin hükmünün Arafat'ın hükmü gibi olmadığı da sabit olmaktadır. Dolayısıyla özür gerekçesiyle bile farziyeti düşmeyen şey, "farz"dır; özür gerekçesiyle farziyeti düşen şey ise farz değildir.

Yine dikkat edersen, farz olan haccın tavafında -ki bu da bayramın ilk gününün tavafıdır,- yapılmaması hâlinde haccın geçersiz sayılacağı ve karşılığında ceza kurbanın bile kabul edilmediği öyle durumlar vardır ki, bu durumlarda hiçbir erkeğin güçsüzlük ve benzeri gerekçelerle bu tavafı terk etmesine müsamaha gösterilmediği gibi hiçbir kadının da hayız ve benzeri sebeplerle bunu terk etmesi mazur görülmemiştir. Ancak sader tavafı böyle değildir. Çünkü bir kişi, Mina'dan ayrılıp geldikten sonra -mazeretli veya mazeretsiz olsun- bu tavafı yapmayacak olursa, bir ceza kurbanı kesmekle yükümlüdür ve haccı da geçerlidir. Aynı şekilde hayızlı bir kadın, Mina'dan ayrılıp geldikten sonra tavafı yapmayacak olsa, bu konuda günah işlemiş sayılmaz. Aksine bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine bunu terk etme konusunda tanımış olduğu bir ruhsattır. Bütün bu söylediklerimiz, kaçınılmaz olan farz tavaf ile müsamaha edilebilir nitelikteki farz olmayan tavafı işaret etmektedir. Aynı şey Arafat ile Müzdelife vakfeleri için de söz konusudur; bunlardan özür sebebiyle ifa sorumluluğu düşmeyen ve tamamlamadan bırakma ruhsatı verilmeyeni "farz;" buna karşılık, özür sebebiyle ifa sorumluluğu düşen ve tamamlamadan bırakma izni verileni ise farz değildir. Bu durumda, Müzdelife vakfesinin hükmüne ilişkin olarak daha önce Ebû Hanîfe ve onunla birlikte ismini verdiğimiz âlimlerin görüşleri kesinlik

kazanmış olmaktadır. Dolayısıyla özürsüz olarak bu vakfeyi terk eden kimsenin ceza kurbanı kesmesi yeterli sayılmakta, özür sebebiyle terk eden kimsenin ise herhangi bir şey yapması gerekmemektedir.

Üstelik Müzdelife ve orada vakfe yapmaya dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet de nakledilmektedir:

١٤٦١ – حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَتَى جَمْعًا صَلَّى بِهِمُ الصَّلَاتَيْنِ جَمِيعًا، فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى قُزَحَ، فَوَقَفَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: هَذَا قُزَحُ، وَهَذَا الْمَوْقِفُ، وَجَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، ثُمَّ أَفَاضَ.

1461- ... Ubeydullah b. Ebî Râfi'in, Ali *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'ye gelince, insanlara her iki namazı birlikte kıldırmıştı. Sabah olunca da Kuzeh tepesine gelerek üzerinde vakfeye durup ***"İşte bu Kuzeh'tir. Vakfe yeri burasıdır. Müzdelife'nin tamamı da vakfe yeridir"*** buyurdu ve daha sonra oradan ayrıldı.[995]

١٤٦٢ – حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كُلُّ الْمُزْدَلِفَةِ مَوْقِفٌ.

1462- ... Abdullah b. Vehb'in, Üsâme b. Zeyd el-Leysî > Atâ b. Ebî Rabâh > Câbir b. Abdullah kanalıyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."***[996]

١٤٦٣ – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي حُسَيْنٍ، يُخْبِرُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، وَعَطَاءٌ

995 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Tirmizî, Hac 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 72, 157.

996 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 232.

جَالِسٌ يَسْمَعُ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ السُّلَمِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ الْمُزْدَلِفَةِ مَوْقِفٌ.

1463- … Mahreme b. Bükeyr'in rivayet ettiğine göre, babası (Bükeyr) dedi ki: Üsâme b. Zeyd'in şöyle dediğini işittim: Atâ'nın da hazır bulunduğu ve dinlediği bir mecliste, Abdullah b. Ebî Hüseyin'in şöyle dediğini duydum: Atâ dedi ki: Câbir b. Abdullah es-Sülemî'yi şöyle derken işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."***[997]

***

Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu zikrettiğimiz rivayetlerde bize Müzdelife (sınırlarına) ilişkin bir şey açıklamamaktadır. İlim adamlarının tamamı ise, Muhassir vadisinin, bu sınırın dışında kaldığı ve -ilgili rivayetlerde zikredilmemiş olmakla birlikte- Müzdelife'den istisna edilen bir yer hükmünde olduğu; ayrıca bunun, âlimlerin ittifakına göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "elinde bulunmayan şeyi satma" şeklindeki yasağının kapsamından -her ne kadar açıkça bahsedilmemiş olsa da- istisna edilen "selem akdine" benzediği konusunda icma etmişlerdir. Bu itibarla Müzdelife vakfesini yapanların ilgili Muhassir vadisinden başka yerlere intikal etmeleri hususunda da icma edilmiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan ve keza babası yoluyla da Muhammed'den onların bu görüşünü nakletmiştir. Yine bu görüşü savunanlardan biri de Mâlik b. Enes olup bu kanaati mürsel bir rivayetle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmektedir. Şöyle ki:

١٤٦٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ مُحَسِّرٍ.

1464- … Mâlik, Abdullah b. Vehb'e, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendisine şöyle bir bilginin ulaştığını aktarmıştır: ***"Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir. Ancak Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın."***[998]

---

997 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 232.

998 Mâlik, Hac 166.

Müzdelife sınırlarına dair bu istisna, ayrıca Abdullah b. Abbâs ve ez-Zübeyr'in oğlu -Urve veya Abdullahdan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: ارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ مُحَسِّرٍ.

1465- ... Amr b. Dînâr'ın Tâvus'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs dedi ki: "Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın."

١٤٦٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ قَالَ: تَعْلَمُونَ أَنَّ الْمُزْدَلِفَةَ كُلَّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ مُحَسِّرٍ.

1466- ... Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr şöyle dedi: "Siz de biliyorsunuz ki, Muhassir vadisi dışında Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."[999]

١٤٦٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: جَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ مُحَسِّرٍ.

1467- ... Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, babası (Urve b. ez-Zübeyr) dedi ki: "Muhassir vadisi dışında Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."

***

Bu hüküm, şahsî re'ye dayanılarak söylenemeyeceği gibi nasslardan hüküm çıkarma yoluyla (istihrâc) ve kıyasla da belirlenemez. Bu, ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen bizzat nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) direktiflerle söylenebilecek bir hükümdür. Dolayısıyla İbn Abbâs'ın bu sözü, onu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den almış olduğuna delildir. Üstelik biz daha sonra bu sözü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırılan merfu bir rivayet olarak da tespit ettik. Şöyle ki:

١٤٦٨ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ارْفَعُوا عَنْ مُحَسِّرٍ، وَعَلَيْكُمْ بِحَصَى الْخَذْفِ.

999 Mâlik, Hac 167.

1468- İsa b. İbrahim el-Gâfikî'nin bize, Süfyân b. Uyeyne > Ziyad b. Sa'd > Ebu'z-Zübeyr > Ebû Ma'bed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu nakletti: ***"Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın ve (cemrelere) atılacak küçük çakıl taşları toplamaya bakın."***[1000]

١٤٦٩ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْعَثِ الْعِجْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ مُحَسِّرٍ.

1469- İshâk b. İbrahim b. Yunus'un bize, Ebu'l-Eş'as el-Iclî > İbn Uyeyne > Ziyâd b. Sa'd > Ebu'-Zübeyr > Ebû Ma'bed kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir. Muhassir vadisinden de çıkıp uzaklaşın."***

***

Öte yandan imamın, sabah namazını Müzdelife'de, bayramın birinci günü fecir doğunca kılması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de o namazı o gün o vakitte kılmıştır. Nitekim;

١٤٧٠ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى صَلَاةً قَطُّ فِي غَيْرِ مِيقَاتِهَا إِلَّا أَنَّهُ جَمَعَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ بِجَمْعٍ، وَصَلَّى الْفَجْرَ يَوْمَئِذٍ لِغَيْرِ مِيقَاتِهَا.

1470- ... Umâra b. Umeyr'in, Abdurrahman b. Yezîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hiçbir namazı normal vakti dışında kıldığını görmedim. Sadece Müzdelife'de birleştirerek kıldığı iki namazı (akşam ve yatsı) ve o günkü sabah namazını normal vakitleri dışında kılmıştır."[1001]

1000 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 219; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 230.

1001 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Hac 100; Müslim, Hac 292; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 164.

١٤٧١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَحَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، وَشَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، وَاللَّفْظُ لِوَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: حَجَجْنَا مَعَ عَبْدِ اللهِ فِي إِمَارَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَبِتْنَا بِجَمْعٍ، فَلَمَّا رَأَيْنَا أَوَّلَ الْفَجْرِ قَامَ عَبْدُ اللهِ، فَصَلَّى الصُّبْحَ، فَقُلْنَا لَهُ: إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ مَا كُنْتَ تُصَلِّيهَا فِي هَذِهِ السَّاعَةِ قَالَ: وَكَانَ عَبْدُ اللهِ يُسْفِرُ بِصَلَاةِ الصُّبْحِ، فَقَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي هَذِهِ الصَّلَاةَ فِي هَذَا الْيَوْمِ وَفِي هَذِهِ السَّاعَةِ ثُمَّ وَقَفَ حَتَّى إِذَا كَانَ بَعْدَ انْصِرَافِ الرَّجُلِ الْمُسْفِرِ بِصَلَاتِهِ، قَالَ: لَوْ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَفَاضَ الْآنَ كَانَ قَدْ أَصَابَ فَأَفَاضَ عُثْمَانُ حِينَئِذٍ.

1471- Yezîd b. Sinan'ın bize, Vehb b. Cerîr, Habbân b. Hilal ve Şeybân b. Ferrûh > Cerîr b. Hâzim yoluyla -lafzı Vehb'e ait olan rivayeti- Ebû İshâk'tan naklettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Osman b. Affân *radıyallahu anh*'ın halifeliği döneminde Abdullah (b. Mes'ûd) ile birlikte haccetmek üzere yola çıktık. Geceyi Müzdelife'de geçirdik. Fecrin ilk vaktinde Abdullah kalktı ve sabah namazını kıldı. Biz ona "Sen bu namazı bu vakitte kılmazdın!" dedik. -(Ravi dedi ki): Zira Abdullah, sabah namazını ortalığın aydınlandığı bir vakitte kılardı.- Bunun üzerine "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu namazı bu günde, bu vakitte kılıyordu" dedi. Ardından vakfeye durdu ve nihayet sabah namazını ortalığın aydınlandığı bir vakitte (isfâr) kılanların namazlarını bitirebilecekleri bir zaman diliminden sonra "Mü'minlerin emiri şimdi Müzdelife'den ayrılacak olsa tam da sünnete uygun davranmış olacak" dedi. Osman da tam o vakit Müzdelife'den ayrıldı.[1002]

١٤٧٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: حَجَّ عَبْدُ اللهِ، فَأَمَرَنِي عَلْقَمَةُ أَنْ أَلْزَمَهُ، فَلَمَّا طَلَعَ الْفَجْرُ مِنْ يَوْمِ النَّحْرِ، قَالَ: أَقِمْ قُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِنَّ هَذِهِ السَّاعَةَ مَا رَأَيْتُكَ تُصَلِّي فِيهَا قَطُّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يُصَلِّي هَذِهِ السَّاعَةَ إِلَّا هَذِهِ الصَّلَاةَ فِي هَذَا الْمَكَانِ فِي هَذَا الْيَوْمِ قَالَ عَبْدُ اللهِ: هُمَا

1002 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Hac 100; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 197.

صَلَاتَانِ تُحَوَّلَانِ عَنْ وَقْتِهِمَا: صَلَاةُ الْمَغْرِبِ بَعْدَمَا يَأْتِي النَّاسُ الْمُزْدَلِفَةَ، وَصَلَاةُ الْغَدَاةِ حِينَ يَبْزُغُ الْفَجْرُ، رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ ذَلِكَ. قَالَ زُهَيْرٌ: قَالَ إِسْحَاقُ: فَسَأَلْتُهُ مَتَى أَفَاضَ مِنَ الْمَشْعَرِ؟ قَالَ: انْصِرَافَ الْمُسْفِرِينَ.

1472- … Züheyr b. Muâviye'nin, Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Abdullah hacca niyetlendi, Alkame de bana onun peşinden ayrılmamamı emretti. Bayramın ilk günü fecir vakti doğunca Abdullah bana "Hadi kamet getir" dedi. Ben "Ebû Abdurrahman! Senin bu namazı bu vakitte kıldığını hiç görmedim!" dedim. O da şöyle cevap verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de yine böyle bir günde, bu mekânda ve bu vakitte bu namazdan başka bir namaz kılmıyordu. (Alışılagelmiş) vaktinin dışında kılınan iki namaz söz konusudur; biri akşam namazı olup insanların Müzdelife'ye gelmelerinden sonra kılınır, diğeri de sabah namazıdır ve fecrin ilk doğmaya başladığı anda eda edilir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını görmüştüm."

Züheyr dedi ki: Ebû İshâk şöyle dedi: (Abdurrahman b. Yezîd'e, Abdullah b. Mes'ûd'un) Meş'ar'dan ne zaman ayrıldığını sordum. Şöyle cevap verdi: "Sabah namazını ortalığın aydınlandığı bir vakitte kılanların namazlarını bitirebilecekleri bir zaman diliminden sonra."[1003]

١٤٧٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اضْطَجَعَ بِالْمُزْدَلِفَةِ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِنِدَاءٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ، فَرَقِيَ عَلَيْهِ، فَحَمِدَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَهَلَّلَهُ، وَكَبَّرَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، أَظُنُّهُ قَالَ: حَتَّى أَسْفَرَ جِدًّا، ثُمَّ دَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1473- … Ca'fer b. Muhammed'in, babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şunları aktardı: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'de fecir doğuncaya kadar uzanıp yattı. Sabah aydınlanınca da bir ezan ve bir kametle

1003 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Hac 98; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 171; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 177.

sabah namazını kıldı. Ardından bineğine bindi ve Meş'ar-i Harâm'a gelerek (Kuzeh tepesinin) üzerine çıktı. Allah *azze ve celle*'ye hamd etti, tehlilde bulundu, tekbir getirdi ve vakfeye devam etti -zannediyorum hadisin ravisi "ortalık iyice aydınlanıncaya kadar" demişti- sonra da güneş henüz doğmadan Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola koyuldu.[1004]

***

Bütün ilim adamları bu görüştedirler ve bildiğimiz kadarıyla bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır. Ayrıca Câbir b. Abdullah'ın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* geceyi Müzdelife'de geçirdi ve sonra bineğine binip Meş'ar-i Harâm'a kadar geldi' şeklindeki sözü, Meş'ar-i Harâm'ın 'Müzdelife' olmamasını gerektirmez. Aksine orası da Müzdelife'dir. Dolayısıyla Câbir'in bu sözü, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Müzdelife'ye ait bir mekânı terk etmesi ve daha sonra bineğine binip yine Müzdelife'ye ait başka bir mekâna -ki o da Meş'ar'dır- gitmesi" anlamındadır.

Nitekim Meş'ar'in de Müzdelife'den olduğuna ilişkin nakledilen rivayetlerin bazıları şöyledir:

١٤٧٤ - إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَاذْكُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}، قَالَ: هُوَ الْجَبَلُ وَمَا حَوْلَهُ.

1474- … Nâfi'in rivayet ettiğine göre İbn Ömer, Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"*** sözüyle ilgili olarak "Orası, (Kuzeh) dağı ve çevresidir" demiştir.[1005]

١٤٧٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو، وَهُوَ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ، عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، فَسَكَتَ حَتَّى أَفَاضَ، وَتَلَبَّطَتْ [هَبَطَتْ] أَيْدِي الرِّكَابِ فِي تِلْكَ الْجِبَالِ، فَقَالَ: هَذَا الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ.

1004 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

1005 Taberî, *Tefsîr,* II, 288.

1475- … Amr b. Meymûn dedi ki: Abdullah b. Amr'a[1006] Arafat vakfesindeyken, Meş'ar-i Harâm'ın neresi olduğunu sordum. Sustu ve nihayetinde Arafat'tan ayrılıp da bineklerin ön ayakları o dağlardan aşağıya doğru inmeye başlayınca[1007] "İşte burası Meş'ar-i Harâm'dır" dedi.[1008]

١٤٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ أَبُو شُرَيْحٍ، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: مَا بَيْنَ مَأْزِمَيْ عَرَفَةَ إِلَى بَطْنِ مُحَسِّرٍ الْمُزْدَلِفَةُ مَنْزِلَةٌ لِمَنْ شَاءَ.

1476- … Talha'nın rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Arafat'ın (dağlar arasındaki) iki dar geçidi ile Muhassir vadisi arasındaki bölge Müzdelife olup dileyen herkes için vakfe mekânıdır."[1009]

١٤٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}، قَالَ: الْمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا.

1477- … İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid, Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm"*** sözüne dair "Müzdelife'nin tamamıdır" açıklamasını yapmıştır.[1010]

١٤٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}، قَالَ: مَا بَيْنَ جَبَلَيِ الْمُزْدَلِفَةِ.

1006 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Abdullah b. Amr" şeklinde kaydedilen bu isim, rivayetin geçtiği önceki bir kaynakta (Taberî, *Tefsîr,* II, 288) "Abdullah b. Ömer" olarak yer almaktadır. (Çeviren)

1007 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, buradaki "inme" anlamına gelen "hebetat" kelimesi, "çarpma, birbirine dolaşma ve vurma" gibi manalara gelen "telebbetat" olarak yazılmıştır. Oysa daha erken bir kaynak olarak Taberî'de (II, 288) "hebetat" şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla yazım benzerliğinden dolayı kelimenin böyle yazıldığını söyleyebiliriz. (Çeviren)

1008 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 288.

1009 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 288.

1010 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 289.

1478- ... es-Süddî'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm"*** sözünü "Müzdelife'nin iki dağı arasındaki bölge" olarak tefsir etmiştir.[1011]

* * *

Öte yandan imamın, güneş doğmadan önce Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru hareket etmesi gerekir. Çünkü bu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife'den çıkıp Mina'ya hareket ettiği vakittir. Nitekim;

١٤٧٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ؛ وَكَمَا قَدْ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: كُنَّا وُقُوفًا مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بِجَمْعٍ، فَقَالَ: إِنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا لَا يُفِيضُونَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَيَقُولُونَ: أَشْرِقْ ثَبِيرُ، وَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالَفَهُمْ، فَأَفَاضَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ.

1479- Bir taraftan İbrahim b. Merzûk'un bize, Vehb b. Cerîr > Şu'be yoluyla; diğer taraftan da Yezîd b. Sinan'ın bize, Ebû Âsım > Süfyân kanalıyla (her iki isnadın) Ebû İshâk'tan rivayet ettiklerine göre, Amr b. Meymûn dedi ki: Ömer *radıyallahu anh* ile birlikte Müzdelife vakfesindeydik. Ömer şöyle dedi: "Cahiliye insanı, güneş doğuncaya kadar Müzdelife'den ayrılmaz ve 'Ey Sebîr dağı! Bir an evvel üzerine güneş doğsun (da biz de Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya hareket edelim)' derdi. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu hususta onlara muhalefet ederek güneş doğmadan önce Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya hareket etmiştir."[1012]

١٤٨٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِالْمُزْدَلِفَةِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِنِدَاءٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ، فَرَقِيَ عَلَيْهِ،

1011 Taberî, *Tefsîr*, II, 289.

1012 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. Buhârî, Hac 101; Tirmizî, Hac 60; İbn Mâce, Menâsik 61; Nesâî, Menâsik 213; Aynı sened ve metinle Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 218.

فَحَمِدَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، هَلَّلَهُ، وَكَبَّرَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، أَرَاهُ قَالَ: حَتَّى أَسْفَرَ جِدًّا، ثُمَّ دَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1480- … Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şunu aktarmıştır: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını bir ezan ve iki kametle kıldı; aralarında da hiçbir (nafile) namaz kılmadı. Daha sonra da fecir doğuncaya kadar uzanıp yattı. Sabah aydınlanınca da bir ezan ve bir kametle sabah namazını kıldı. Ardından bineğine bindi ve Meş'ar-i Harâm'a gelerek (Kuzeh tepesinin) üzerine çıktı. Allah *azze ve celle*'ye hamdetti, tehlilde bulundu, tekbir getirdi ve vakfeye devam etti -zannediyorum hadisin ravisi "ortalık iyice aydınlanıncaya kadar" demişti- sonra da güneş henüz doğmadan Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola koyuldu.[1013]

***

Bu hususta Ebû Bekir *radıyallahu anh*'dan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٨١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَرْبُوعٍ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَاقِفًا عَلَى قُزَحَ وَهُوَ يَقُولُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَصْبِحُوا، ثُمَّ دَفَعَ، فَلَقَدْ رَأَيْتُ فَخِذَهُ قَدِ انْكَشَفَ مِمَّا يَحْرِشُ بَعِيرَهُ بِمِحْجَنِهِ.

1481- … Saîd b. Abdurrahman b. Yerbû'un rivayet ettiğine göre, Cübeyr b. el-Hüveyris dedi ki: Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ı Kuzeh tepesinde vakfe hâlinde gördüm: "Ey İnsanlar! Ortalığın iyice aydınlanmasını bekleyin" diyordu. Daha sonra Mina'ya doğru yola koyuldu. Hatta devesini hızlandırmak için değneğiyle dürtmeye uğraşırken uyluğunun açıldığını görmüştüm.[1014]

***

Aynı şekilde bu konuda Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. ez-Zübeyr'den de şu rivayetler nakledilmiştir:

1013 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

1014 Şâfiî, *Müsned,* I, 357; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 593.

١٤٨٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: أَسْفَرَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِالدَّفْعَةِ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: مَا تَنْتَظِرُ أَفِعْلَ الْجَاهِلِيَّةِ؟ ثُمَّ تَهَيَّأَ فَدَفَعَ، وَدَفَعَ ابْنُ الزُّبَيْرِ وَالنَّاسُ.

1482- ... el-Hâris b. Umeyr'in rivayet ettiğine göre, Eyyûb dedi ki: İbnü'z-Zübeyr, Müzdelife'den Mina'ya doğru yola çıkmak için ortalığın iyice aydınlanmasını bekleyince, İbn Ömer ona "Daha ne bekliyorsun? Cahiliye döneminde yapılanı mı yapacaksın yoksa? (Güneş doğduktan sonra mı Müzdelife'den çıkmayı düşünüyorsun yoksa?)" diye çıkıştı. Daha sonra kendisi hazırlanıp Mina'ya doğru yola koyuldu, ardından İbnü'z-Zübeyr ve diğer insanlar da Mina'ya doğru hareket ettiler.[1015]

***

Bu noktada biri "Peki, Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola çıkma ile güneşin doğuşu arasındaki süreye ilişkin herhangi bir rivayet nakledilmiş midir?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: Evet, bu hususta şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٨٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ، قَالَ: كُنَّا وُقُوفًا مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بِجَمْعٍ، فَقَالَ: إِنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا لَا يُفِيضُونَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَيَقُولُونَ: أَشْرِقْ ثَبِيرُ، كَيْمَا نُغِيرُ، وَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالَفَهُمْ، فَأَفَاضَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ بِقَدْرِ صَلَاةِ الْمُسْفِرِ صَلَاةَ الصُّبْحِ.

1483- Bir taraftan er-Rabî' b. Süleyman el-Murâdî'nin bize, Esed b. Musa kanalıyla; diğer taraftan da Fehd b. Süleyman'ın bize, Ebû Gassân Mâlik b. İsmail en-Nehdî yoluyla (her ikisinin) İsrail b. Yunus'tan, onun da Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Amr b. Meymûn el-Evdî dedi ki: Ömer *radıyallahu anh* ile birlikte Müzdelife vakfesindeydik. Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Cahiliye insanı, güneş doğuncaya kadar Müzdelife'den ayrılmaz ve 'Ey Sebîr dağı! Bir an evvel üzerine güneş doğsun da (Müzdelife'den

---

1015 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 593.

kurban kesim yeri Mina'ya/kurban etlerine) hızlıca akın edelim' derdi. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onlara bu hususta muhalefet ederek, güneşin doğmasına, sabah namazını ortalık aydınlanınca kılan birinin namazını eda edebileceği kadar bir süre kalınca Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya hareket etmiştir."[1016]

***

İşte imamın ve insanların Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru hareket etmelerini gerektiren vakfenin vakti budur; bu vakitten önce hareket etmemeleri gerektiği gibi sonrasına da kalmamalıdırlar. Ayrıca bu, bütün ilim adamlarının da görüşü olup bu hususta bildiğimiz kadarıyla aralarında herhangi bir ihtilaf da söz konusu değildir.

1016 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. Buhârî, Hac 101; Tirmizî, Hac 60; İbn Mâce, Menâsik 61; Nesâî, Menâsik 213; Aynı sened ve metinle Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 218. Bu rivayet, 1479 no'lu rivayetten lafız olarak bazı noktalarda ayrılmaktadır. Bu, Ebû İshâk'a kadarki ravilerin farklılığından kaynaklanmış olabileceği gibi, Tahâvî'nin bazı yerlerde ihtisar tasarrufunda bulunmuş olmasından kaynaklanmış da olabilir. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ...﴾

"SONRA İNSANLARIN AKIN ETTİĞİ YERDEN SİZ DE DÖNÜN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* ***"...Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Doğrusu siz, bundan önce gerçekten sapmışlardandınız. Sonra insanların akın ettiği yerden siz de dönün..."***[1017] buyurmaktadır.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu âyetin ilk anlaşılan açık (zâhir) anlamı, akın hâlindeki ilk ayrılışın Arafat'tan, ikinci ayrılışın da Meş'ar-i Harâm'dan olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin... Sonra insanların akın ettiği yerden siz de dönün"*** buyurmaktadır. Ancak ilim adamları bunu tek bir ayrılış ve dönüş olarak yorumlamışlardır. Dolayısıyla bu âyet onlara göre, maksadının ne olduğu konusunda ittifak edilmiş, muhkem âyetlerden biridir. Bu çerçevede ***"Sonra (sümme) insanların akın ettiği yerden siz de dönün"*** ifadesini, ***"Ve insanların akın ettiği yerden siz de dönün"*** şeklinde anlayarak şöyle demişlerdir: Bazen "sümme (sonra)" edatı, "vâv (ve)" yerine de kullanılabilir. Nitekim Allah *azze ve celle* ***"Eğer onları tehdit ettiğimiz (azabın) bir kısmını sana (dünyada iken) gösterirsek (ne âlâ); yok eğer (göstermeden) seni vefat ettirirsek nihayet onların dönüşü de bizedir. (O zaman onlara ne olacağını göreceksin.) Sonra Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir"***[1018] âyetinin sonundaki ***"Sonra (sümme) Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir"*** ifadesi, ***"Ve Allah da onların yapmakta olduklarına şahittir"*** anlamındadır.

1017 Bakara 2/198, 199.

1018 Yunus 10/46.

Ayrıca (bu görüşü benimseyenler) "Bu âyetin nüzûl sebebi şudur" diyerek aşağıdaki rivayetleri zikretmişlerdir:

١٤٨٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ يَحْيَى أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ وَخُزَاعَةُ لَا يُفِيضُونَ إِلَّا مِنَ الْحَرَمِ، لَا يُجَاوِزُونَهُ، وَكَانَ سَائِرُ النَّاسِ يُفِيضُونَ مِنْ عَرَفَاتٍ، فَأُمِرُوا أَنْ يُفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ.

1484- ... Câbir'in rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: "Kureyşliler ve Huzâalılar, sadece Harem-i Şerif'ten akın ederek dönerler, oradan öteye geçmezlerdi. Diğer insanlar ise Arafat'tan akın hâlinde dönerlerdi. Bu sebeple Müslümanlara da bu diğer insanların akın edip döndükleri yerden dönmeleri emredildi."

١٤٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ تُفِيضُ مِنْ جَمْعٍ، وَيَقُولُونَ: إِنَّا حُمْسٌ، وَكَانَ سَائِرُ النَّاسِ يُفِيضُونَ مِنْ عَرَفَاتٍ، فَأُمِرُوا أَنْ يُفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ.

1485- ... Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Kureyşliler 'Biz Harem bölgesinin insanlarıyız (hums)'[1019] diyerek Müzdelife'den ayrılıp dönerlerdi. Diğer insanlar ise Arafat'tan akın hâlinde dönerlerdi. Bu sebeple Müslümanlara da o insanların akın edip döndükleri yerden dönmeleri emredildi."

١٤٨٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُنَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ لَا تُجَاوِزُ الْحَرَمَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}، الْآيَةَ.

1019 Hums (tekili: Ahmes) kelimesi, cahiliye dönemi dinî geleneklerine son derece bağlı olan Harem bölgesi insanları yani Kureyş ve onlar gibi olanlar için kullanılmaktadır. Kureyşliler, kendilerini Allah'ın evinin sakinleri olarak seçkin gördükleri için Harem'in dışına çıkmaz, yalnızca Müzdelife vakfesini yaparlar ve diğer insanlar gibi Harem sınırları dışında kalan Arafat vakfesine gitmezlerdi. Bu itibarla âyet, söz konusu ayrıcalığı ortadan kaldırmıştır. Bk. Tirmizî, Hac 53. (Çeviren)

1486- ... Câbir'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "Kureyş, Harem-i Şerif'in ötesine geçmiyordu. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Sonra insanların akın ettikleri yerden siz de dönün'*** âyetini indirdi."

***

Ayrıca Cübeyr b. Mut'im'den de bu manaya gelen bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٨٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: ذَهَبْتُ أَطْلُبُ بَعِيرًا إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَخَرَجْتُ فَإِذَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ مَعَ النَّاسِ، فَقُلْتُ: إِنَّ هَذَا مِنَ الْحُمْسِ، فَمَا لَهُ خَرَجَ مِنَ الْحَرَمِ، -يَعْنِي بِالْحُمْسِ قُرَيْشًا- وَكَانَتْ قُرَيْشٌ تَقِفُ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَيَقُولُونَ: نَحْنُ الْحُمْسُ، لَا نُجَاوِزُ الْحَرَمَ.

1487- ... Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im'in rivayet ettiğine göre, babası (Cübeyr) dedi ki: Arefe günü kaybettiğim devemi aramaya çıkmıştım. Bir de baktım, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlarla birlikte Arafat'ta vakfe yapıyor. Kendi kendime "Ama bu adam humstan. -Hadisin ravisi (Süfyân)[1020] 'Kureyşlileri kastediyor' dedi.- Niçin Harem'den dışarıya çıkmış ki?" diye sordum. Çünkü Kureyşliler, Müzdelife'de vakfe yapar ve "Biz Harem bölgesinin insanlarıyız, Harem'den öteye geçmeyiz!" derlerdi.[1021]

***

Öte yandan imamın, Müzdelife'den ayrıldıktan sonra doğrudan Mina'ya yönelmesi, bayramın birinci gününün kuşluk vaktinde küçük çakıl taşları gibi yedi taş ile Akabe cemresine taş atması ve orada durmaması (vakfe yapmaması) gerekir. Ayrıca o gün için o cemre dışındaki cemrelere de taş atmamalıdır. Ertesi gün ise üç cemre içerisinde, (Mina) mescidinin yakınındaki ilk cemre ile başlar ve ona yedi taş atıp orada durur (vakfe yapar) ve ellerini kaldırarak dua eder. Daha sonra aynı şekilde orta cemreye ve Akabe cemresine de taş atar. Bu üç cemreye taş atma işlemi, bayramın ikinci günü zevalden sonra olmalıdır. Aynı şeyi bayramın üçüncü günü de yapar. Sonra eğer isterse elini

---

1020 Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 184.

1021 Buhârî, Hac 91; Müslim, Hac 153 (bazı lafız farklılığıyla ve muhtasar olarak). Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 237.

çabuk tutup Mina'dan Mekke'ye dönebilir ve bundan sonra taş atma sorumluluğu da kalkar. Fakat bir sonraki (bayramın dördüncü) gününe kalmak isterse de kalabilir ve nahr (bayramın birinci) gününden sonraki ikinci ve üçüncü günlerinde yaptığı gibi cemrelerin üçüne de taş atar.

Ayrıca imamın Akabe cemresini, bayramın bütün günlerinde vadinin içinden taşlaması gerekir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o cemreyi böyle taşladığına dair birtakım rivayetler vardır. Şöyle ki:

١٤٨٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: وَحَدَّثَنِي الأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ أَتَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ فَتَرَكَهَا عَنْ يَمِينِهِ، حَتَّى إِذَا جَاوَزَهَا اسْتَقْبَلَهَا، فَرَمَاهَا فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ نَاسًا يَرْمُونَهَا مِنْ فَوْقِهَا؟ فَقَالَ: مِنْ هُنَا وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ رَمَاهَا الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ.

1488- ... el-A'meş'in İbrahim en-Nehaî'den rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: İbn Mes'ûd'un Akabe cemresine gelip onu sağ tarafına alarak yürüdüğünü ve cemreyi geçtikten sonra ona doğru dönüp taşladığını gördüm. Ona "Bazı insanlar, ona vadinin üzerinden taş atıyorlar!" denildi. O da "(Hayır!) İşte buradan (atılacak). Kendisinden başka ilah bulunmayan (Allah')a yemin ederim ki, kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah da) onu buradan taşlamıştı" cevabını verdi.[1022]

١٤٨٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، وَالْحَجَّاجِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ اسْتَبْطَنَ الْوَادِي، فَاعْتَرَضَ جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ اعْتِرَاضًا، وَجَعَلَ الْجَبَلَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَرَمَاهَا، وَقَالَ: هَذَا مَقَامُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ.

1489- ... Hammâd ve el-Haccâc'ın, İbrahim yoluyla Abdurrahman b. Yezîd'den rivayet ettiklerine göre, İbn Mes'ûd, vadinin ortasına geldi; sırtını dağa verip Akabe cemresine yan tarafından yaklaştı ve onu öylece taşladı.

1022 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Buhârî, Hac 136; Müslim, Hac 305-306.

Ardından da şöyle dedi: "İşte, kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah'ın) durduğu yer burasıydı."[1023]

١٤٩٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدَ بْنَ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ حَاجًّا، فَوَقَفَ عِنْدَ الْجَمْرَةِ الْعُظْمَى، فَجَعَلَ الْبَيْتَ عَنْ يَسَارِهِ، وَمِنًى عَنْ يَمِينِهِ، وَرَمَى الْجَمْرَةَ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، وَقَالَ: هَذَا مَقَامُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ.

1490- ... el-Hakem'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd şöyle dedi: Abdullah ile birlikte haccetme niyetiyle yola çıktım. Büyük cemrenin (Akabe cemresinin) yanında durdu; Kâbe'yi soluna, Mina'yı da sağına alarak cemreye yedi çakıl taşı attı ve "Kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah'ın taş atarken) durduğu yer işte burasıdır" dedi.[1024]

***

Bütün ilim ehlinin, bayramın ilk günü ve ondan sonraki günlerde Akabe cemresine taş atacak kimsenin duracağı yerle ilgili görüşü böyledir.

Bayramın ilk günü ve daha sonraki günlerde cemrelere taş atmanın vakitlerine dair söylediklerimize gelince; bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, ilim adamlarının tamamının ihtilafa düşmeden, üzerinde görüş birliğine vardıkları ve gereğini yaptıkları bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٩١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ ضُحًى، وَمَا سِوَاهَا بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ.

1491- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > İbn Cüreyc > Ebu'z-Zübeyr isnadıyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bayramın ilk günü Akabe cemresine kuşluk vaktinde taş attı. Diğer günlerde ise cemreleri güneşin zevalinden (batıya doğru meyletmesinden) sonra taşladı.[1025]

1023 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 415.

1024 Buhârî, Hac 137, 138; Müslim, Hac 307, 308.

1025 Buhârî, Hac 135; Müslim, Hac 314; İbn Mâce, Menâsik 75; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 220.

١٤٩٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1492- Yezîd b. Sinan bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Ebu'z-Zübeyr > Câbir isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

***

Ayrıca cemrelere taş atma günlerinin tamamında taş atarken durduğu yer, attığı taşların sayısı ve cemrelerin hangisinin yanında durduğuna (vakfe) veya durmayı terk ettiğine dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den birtakım rivayetler de nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٤٩٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَتَى الْجَمْرَةَ الْأُولَى الَّتِي تَلِي مَسْجِدَ مِنًى رَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ كُلَّمَا رَمَى بِحَصَاةٍ، ثُمَّ يَتَقَدَّمُ أَمَامَهَا، فَوَقَفَ مُسْتَقْبِلَ الْبَيْتِ، رَافِعًا يَدَيْهِ يَدْعُو، وَكَانَ يُطِيلُ الْوُقُوفَ، ثُمَّ أَتَى الْجَمْرَةَ الثَّانِيَةَ، فَرَمَاهَا سَبْعَ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ كُلَّمَا رَمَى بِحَصَاةٍ، ثُمَّ يَنْحَدِرُ ذَاتَ الْيَسَارِ مِمَّا يَلِي الْوَادِيَ، فَيَقِفُ مُسْتَقْبِلَ الْبَيْتِ، رَافِعًا يَدَيْهِ يَدْعُو، ثُمَّ يَأْتِي الْجَمْرَةَ الَّتِي عِنْدَ الْعَقَبَةِ، فَيَرْمِيهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ كُلَّمَا رَمَى بِحَصَاةٍ، ثُمَّ يَنْصَرِفُ، وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا. قَالَ الزُّهْرِيُّ: سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللهِ يُحَدِّثُ بِهَذَا، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1493- ... Yunus b. Yezîd'in ez-Zührî'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mina mescidinin yakınındaki ilk cemreye gelip yedi çakıl taşı attığında, attığı her bir çakılda tekbir getirirdi. Sonra onun önüne geçip Kâbe'ye doğru yönelmiş bir vaziyette uzunca durur (vakfe) ve ellerini kaldırıp dua ederdi. Daha sonra ikinci cemreye gelip yedi çakıl taşı atar ve attığı her bir çakılda yine tekbir getirirdi. Ardından vadinin sol tarafına doğru iner, orada kıbleye dönmüş bir vaziyette durup (vakfe) ellerini açar ve dua ederdi. Daha sonra da Akabe'nin yanındaki cemreye gelip ona da yedi çakıl taşı atar ve attığı her bir çakılda tekbir getirir fakat yanında durmaksızın (vakfe yapmadan) hemen ayrılırdı.

ez-Zührî dedi ki: "Ben, Sâlim b. Abdullah'ı, bu hadisi İbn Ömer kanalıyla Nebî *sallallahu aleyh ve sellem*'den rivayet ederken işittim."[1026]

١٤٩٤ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، عَنْ أَخِيهِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَرْمِي الْجَمْرَةَ الدُّنْيَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ عَلَى إِثْرِ كُلِّ حَصَاةٍ، ثُمَّ يَتَقَدَّمُ، فَيُسْهِلُ، فَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ قِيَامًا طَوِيلًا، فَيَدْعُو اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَرْمِي الْوُسْطَى كَذَلِكَ، فَيَأْخُذُ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَيُسْهِلُ، فَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ قِيَامًا طَوِيلًا، فَيَدْعُو، وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَرْمِي الْجَمْرَةَ ذَاتَ الْعَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا، وَيَقُولُ: هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ.

1494- … İbn Şihâb'ın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, (Mina mescidine) yakın olan (küçük) cemreye yedi çakıl taşı atar ve attığı her çakılın ardından tekbir getirirdi. Sonra ilerler, düz bir zemine gelip kıbleye doğru yönelir ve ellerini kaldırmış vaziyette uzun uzun ayakta durarak (vakfe) Allah *azze ve celle*'ye dua ederdi. Daha sonra orta cemreye de aynı şekilde taş atar; sola doğru yönelir, yine düz bir zemine çıkıp kıbleye doğru döner ve ellerini kaldırmış bir şekilde uzun bir süre ayakta durarak dua ederdi. Ardından Akabe cemresine de vadinin ortasından taş atar, ancak yanında hiç durmaz (vakfe) ve şöyle derdi: "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını görmüştüm."[1027]

١٤٩٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ سَعِيدٍ الْأَشَجُّ: الْكُوفِيَّانِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَفَاضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ، ثُمَّ أَتَى مِنًى، فَكَانَ بِهَا لَيَالِيَ مِنًى أَيَّامَ التَّشْرِيقِ، يَرْمِي الْجِمَارَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ، كُلُّ جَمْرَةٍ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ، وَيَقِفُ عِنْدَ الْأُولَى وَالثَّانِيَةِ، وَيُطِيلُ الْقِيَامَ، وَيَتَضَرَّعُ، ثُمَّ يَرْمِي الثَّالِثَةَ، يَعْنِي جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا.

1026 Buhârî, Hac 143; Nesâî, Menâsik 230; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 132.

1027 Buhârî, Hac 142; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 132.

1495- … Abdurrahman b. el-Kâsım'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (bayramın ilk) gününün (öğleden sonraki) son kısmında ziyaret tavafını yaptı ve ardından Mina'ya geldi. Teşrik günleri boyunca geceleri orada geçirdi. Güneş batıya doğru meyledince cemreleri taşladı. Her cemreye yedi çakıl attı ve her çakılı attığında tekbir getirdi. Birinci ve ikinci cemrelerin yanında uzun bir süre durarak dua etti ve niyazını arzetti. Daha sonra da üçüncüye yani akabe cemresine taş attı, ancak yanında (dua ve niyaz için) hiç durmadı."[1028]

***

Öte yandan cemrelere taş atmak isteyen kimse, (iki parmak arasında tutulabilecek) küçük çakıl taşı çapındaki taşları atmalıdır. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu emretmektedir. Şöyle ki:

١٤٩٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَلَغَ وَادِي مُحَسِّرٍ، قَالَ: عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ، عَلَيْكُمْ بِحَصَاةِ الْخَذْفِ، وَأَشَارَ بِإِصْبَعَيْهِ.

1496- … İbn Abbâs'ın, el-Fadl'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Muhassir vadisine ulaştığında ***"Sakin olun ve küçük çakıl taşları edinmeye bakın"*** diyerek iki parmağıyla işaret etti.[1029]

١٤٩٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَاوِلْنِي حَصَيَاتٍ، فَنَاوَلْتُهُ حَصَى الْخَذْفِ، فَجَعَلَ يُحَرِّكُهُنَّ بِيَدِهِ، وَيَقُولُ: بِمِثْلِهِنَّ بِمِثْلِهِنَّ، وَإِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِالْغُلُوِّ.

1497- … Ebu'l-Âliye'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***"Benim için birkaç çakıl toplayıver"*** dedi. Ben de küçük çakıl taşlarını toplayıp ona uzattım. Çakılları elinde çevirdi ve şöyle buyurdu: ***"İşte bunlar gibi, bunlar gibi (olsun). Aşırılıktan sakının. Zira sizden öncekiler, aşırılıktan dolayı mahvolup gittiler."***[1030]

1028 Ebû Dâvûd, Hac 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 90.

1029 Benzer bir lafızla bk. İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 276.

1030 Benzer lafızlarla bk. Nesâî, Menâsik 217; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 374; İbn Huzeyme,

١٤٩٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أَفَاضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ السَّكِينَةُ، وَكَانَ يَقُولُ: عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ، ثُمَّ أَوْضَعَ فِي وَادِي مُحَسِّرٍ، ثُمَّ أَمَرَ بِأَنْ نَرْمِيَ الْجِمَارَ بِحَصَى الْخَذْفِ، ثُمَّ قَالَ: لِتَأْخُذْ أُمَّتِي مَنَاسِكَهَا، فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا.

1498- … Süfyân es-Sevrî'nin, Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* sakince Müzdelife'den Mina'ya doğru yola çıktı. ***"Sakin ve ağır olun"*** diyordu. Daha sonra Muhassir vadisinde devesini hızlandırdı. Ardından cemrelere küçük çakıl taşlarını atmamızı emretti ve şöyle buyurdu: ***"Ümmetim hac ile ilgili vazifelerini (benden) alsın. Zira kimbilir belki de bundan sonraki yıllarda sizlerle bir araya gelemeyebilirim."***[1031]

١٤٩٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، وَأَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَبَاحُ بْنُ أَبِي مَعْرُوفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَرْمُوا الْجِمَارَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1499- … Rabâh b. Ebî Ma'rûf'un, Ebu'z-Zübeyr kanalıyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* onlara küçük çakıl taşları gibi taşlarla cemreleri taşlamalarını emretti.[1032]

١٥٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدُ بْنُ قَيْسٍ الْأَعْرَجُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّيْمِيِّ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُ النَّاسَ مَنَاسِكَهُمْ، فَقَالَ: إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ فَارْمُوهَا بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1500- … Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî'nin rivayet ettiğine göre, kendi kavminden bir adam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara hacla ilgili vazifelerini öğretirken şöyle buyurduğunu işitmiş: ***"Cemrelere taş atacağınız zaman, küçük çakıl taşı gibi taşları atın."***

Sahîh, IV, 274.

1031 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. İbn Mâce, Menâsik 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 367.

1032 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 371.

١٥٠١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُعَاذٍ التَّيْمِيِّ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ بِمِنًى، فَفُتِحَتْ أَسْمَاعُنَا حَتَّى أَنْ كُنَّا لَنَسْمَعُ مَا يَقُولُ وَنَحْنُ فِي مَنَازِلِنَا، قَالَ: فَطَفِقَ يُعَلِّمُهُمْ مَنَاسِكَهُمْ حَتَّى بَلَغَ الْجِمَارَ، فَقَالَ: بِحَصَى الْخَذْفِ، بِحَصَى الْخَذْفِ، وَوَضَعَ أُصْبُعَيْهِ السَّبَابَتَيْنِ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى، ثُمَّ أَمَرَ الْمُهَاجِرِينَ أَنْ يَنْزِلُوا فِي مُقَدَّمِ الْمَسْجِدِ، وَأَمَرَ الْأَنْصَارَ أَنْ يَنْزِلُوا مِنْ وَرَاءِ الْمَسْجِدِ قَالَ: ثُمَّ نَزَلَ النَّاسُ بَعْدُ.

1501- … Muhammed b. İbrahim et-Teymî'nin rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Abdurrahman b. Muâz et-Teymî şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mina'da bulunduğumuz bir sırada bize hitap etti. İşitme gücümüz o kadar arttı ki, konakladığımız yerlerden bile onun söylediklerini rahatlıkla işitebiliyorduk. İnsanlara hacla ilgili vazifelerini öğretti. Nihayetinde söz sırası cemreleri taşlamaya gelince, ***"Küçük çakıl taşlarıyla, küçük çakıl taşlarıyla (taş atın)!"*** buyurdu. Ardından işaret parmaklarını birbiri üstüne koydu. Daha sonra Muhacirlerin, mescidin ön tarafına; Ensarın da mescidin arka kısmına yerleşmelerini emretti. Peşinden de insanlar yerleştiler.[1033]

١٥٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَرْمَلَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ هِنْدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ حَرْمَلَةَ بْنَ عَمْرٍو وَهُوَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَجَجْتُ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مُرْدِفِي سِنَانُ بْنُ سَنَّةَ، فَلَمَّا وَقَفْنَا بِعَرَفَاتٍ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعًا إِحْدَى أُصْبُعَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى، فَقُلْتُ لِعَمِّي، مَاذَا يَقُولُ؟ قَالَ: يَقُولُ: ارْمُوا الْجَمْرَةَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1502- … Yahyâ b. Hind'in, Harmele b. Amr'dan[1034] -ki o da Ebû Abdurrahman'dır- işittiğine göre, Harmele dedi ki: (Amcam) Sinan b.

1033 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ebû Dâvûd, Hac 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 61.

1034 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Amr" ismi, yanlışlıkla "Ömer" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

Senne'nin terkisinde Veda Haccı'na katıldım. Arafat vakfesini yaptığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, iki parmağını birbiri üstüne koyduğunu gördüm. Amcama "Ne buyuruyor?" diye sordum. Amcam dedi ki: ***"Cemrelere küçük çakıl taşı gibi taşlar atın"*** buyuruyor.[1035]

١٥٠٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمِي جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، ثُمَّ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، لَا يَقْتُلْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ فَارْمُوهَا بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1503- … Süleyman b. Amr b. el-Ahvas'ın rivayet ettiğine göre, annesi dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Akabe cemresine vadinin ortasından taş attı. Daha sonra da şöyle buyurdu: ***"Ey İnsanlar! (Sakın cemre taşlarken izdiham yapıp) birbirinizi öldürmeyin. Cemreye taş attığınızda, küçük çakıl taşı gibi taşları atın."***[1036]

١٥٠٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى الْحَارِثِ، عَنْ جُنْدُبٍ، عَنْ أُمِّهِ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: ارْمُوا الْجِمَارَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ، وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ.

1504- … el-Hâris'in azadlı kölesi Yezîd'in, Cündüb'ten rivayet ettiğine göre, (Cündüb'ün) annesi dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Cemrelere küçük çakıl taşı gibi taşları atın ve (sakın izdiham yaparak) kendinizi öldürmeyin."***[1037]

١٥٠٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمِي الْجِمَارَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1035 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 343.

1036 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ebû Dâvûd, Hac 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 503, V, 270, 379.

1037 Benzer lafızlarla bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 376.

1505- ... İbn Cüreyc'in Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in cemrelere küçük çakıl taşı gibi taşları attığını görmüş.[1038]

***

Sonuç olarak; insanların, cemrelere bu şekilde taş atmaları ve cemreleri taşlarken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendilerine emretmiş olduğu taş ölçülerini aşmamaları gerektiği gibi taşların sayısı konusunda emredilen miktarı da geçmemeleri lazımdır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu hususta böyle düşünüyorlardı. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan, keza babası yoluyla da Muhammed'den onların bu görüşünü nakletmiştir. Şâfiî de bu konuda onlarla aynı görüşü paylaşıyordu.

Öte yandan Akabe cemresini taşlayan kimsenin, cemreye attığı ilk taştan itibaren telbiyeye son vermesi ve bu aşamadan önce telbiyeyi bitirmemesi gerekir. Ancak ilim adamları, hacının telbiyeye son vermesi gereken vakit konusunda ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir grup, bizim de söylediğimiz gibi "Bayramın ilk günü Akabe cemresine attığı ilk taşla birlikte telbiyeye son verir" demiştir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüştedirler. Nitekim bunu bize Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan, keza babası yoluyla da Muhammed'den nakletmektedir.

Diğer bir grup ise "Arafat'a yöneldiği andan itibaren telbiyeyi keser" demiştir. Mâlik b. Enes bu görüşü savunanlardandır. Şöyle ki:

١٥٠٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُلَبِّي فِي الْحَجِّ حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ قَطَعَ التَّلْبِيَةَ، قَالَ مَالِكٌ: وَذَلِكَ الَّذِي لَمْ يَزَلْ عَلَيْهِ أَهْلُ الْعِلْمِ عِنْدَنَا.

1038 Müslim, Hac 313.

1506- ... Mâlik'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh,* hac esnasında telbiye getiriyor, nihayet Arefe günü güneş batıya doğru meyledince telbiyeyi kesiyordu.

Mâlik dedi ki: "Bizdeki ilim adamlarının öteden beri benimsedikleri teâmül de budur."[1039]

١٥٠٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ يَعْقُوبَ الزَّمْعِيُّ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَمِّهِ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُهِلُّ يَوْمَ عَرَفَةَ حَتَّى يَرُوحَ.

1507- ... Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr'in, babasından rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* Arefe günü, (Arafat vakfesine) çıkıncaya kadar telbiye getirirdi.[1040]

١٥٠٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تَتْرُكُ التَّلْبِيَةَ إِذَا رَاحَتْ إِلَى الْمَوْقِفِ.

1508- ... Mâlik'in Abdurrahman b. el-Kâsım yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Âişe, Arafat vakfesine çıkacağı zaman telbiyeyi bırakırdı.[1041]

***

Bu rivayetler, "Arefe günü güneşin zevalinden (batıya doğru meyletmesinden) sonra artık telbiye yoktur" görüşünü benimseyen (ikinci görüş sahiplerinin) delil olarak öne sürdükleri rivayetlerdir.

Ancak ilk görüş sahiplerinin bunlar aleyhinde öne sürdükleri delillerden biri de şöyledir:

Bu rivayetlerde, telbiye getirmekte olanların o vakitte telbiyeyi bıraktıklarından söz edilmektedir. Ancak bu durum, telbiye vaktinin onlar açısından tamamen sona erdiğini değil, belki de bu bilgileri onlardan aktaranların, daha sonra söz konusu kimselerin telbiyede bulunduklarını işitmediklerini, dolayısıyla bu konuda bildikleri kadarını naklettiklerini göstermektedir. Buna göre

1039 Mâlik, Hac 44.

1040 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 226.

1041 Mâlik, Hac 45.

başkaları da telbiyeye bu tarzda ara verenlerin, ilgili vakitten sonra da telbiye getirdiklerini işittikleri için bunların görüşleri diğerlerinden daha üstün ve tercihe layık olacaktır. Bu çerçevede Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan bu konuda rivayet edilenler arasında, sözünü ettiğimiz meseleye ilişkin bir bilgi olup olmadığını araştırdığımızda şu rivayetle karşılaştık:

١٥٠٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: حَجَجْتُ مَعَ الْأَسْوَدِ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ، وَخَطَبَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِعَرَفَةَ، فَلَمَّا لَمْ يَسْمَعْهُ يُلَبِّي، صَعَدَ إِلَيْهِ الْأَسْوَدُ، فَقَالَ: مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تُلَبِّيَ؟ فَقَالَ: أَوَ يُلَبِّي الرَّجُلُ إِذَا كَانَ فِي مِثْلِ مَقَامِي؟ قَالَ الْأَسْوَدُ: نَعَمْ، سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُلَبِّي وَهُوَ فِي مِثْلِ مَقَامِكَ هَذَا، ثُمَّ لَمْ يَزَلْ يُلَبِّي حَتَّى صَدَرَ بَعِيرُهُ عَنِ الْمَوْقِفِ قَالَ: فَلَبَّى ابْنُ الزُّبَيْرِ.

1509- … Muhammed b. İshâk'ın rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Esved dedi ki: el-Esved ile birlikte hacca gitmiştim. Arefe günü olduğunda İbnü'z-Zübeyr Arafat'ta hutbe okudu. el-Esved, onun telbiye getirdiğini duyamayınca yanına çıktı ve "Telbiye getirmene engel olan şey nedir?" diye sordu. İbnü'z-Zübeyr de "Benim bu konumumda (Arafat vakfesinde) olan biri telbiye getirmeli mi ki?" diye soruyla karşılık verdi. el-Esved "Tabii ki! Zira ben, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın, senin bu konumundayken telbiye getirdiğini bizzat işittim. Sonra bu telbiyesini, devesi vakfe mekânından ayrılıncaya kadar sürdürmüştü" dedi.

(Ravi) dedi ki: "Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr de telbiye getirdi."[1042]

***

Görüldüğü gibi el-Esved b. Yezîd, Ömer *radıyallahu anh*'ın, Arafat vakfesine çıktıktan sonra da telbiye getirdiğine şahit olmuş ve bunu Abdullah b. ez-Zübeyr'e anlatmış; Abdullah b. ez-Zübeyr de bu bilgiyi, Ömer *radıyallahu anh*'ın Arafat'a çıktıktan sonra telbiye getirip getirmemesi meselesiyle ilgili olarak benimsediği kanaatten daha üstün ve tercihe layık görmüştür. Öte yandan bu hadis yine İbnü'z-Zübeyr'den, ancak farklı bir kanal ve farklı bir anlamla nakledilmektedir. Şöyle ki:

1042 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 226.

١٥١٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ وَبَرَةَ، قَالَ: صَعِدَ الْأَسْوَدُ بْنُ يَزِيدَ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ عَرَفَةَ، فَسَارَّهُ بِشَيْءٍ، ثُمَّ نَزَلَ، فَلَمَّا نَزَلَ الْأَسْوَدُ لَبَّى ابْنُ الزُّبَيْرِ، فَظَنَّ النَّاسُ أَنَّ الْأَسْوَدَ أَمَرَهُ بِذَلِكَ.

1510- ... İsmail b. Ebû Hâlid'in rivayet ettiğine göre, Vebere dedi ki: "el-Esved b. Yezîd, İbnü'z-Zübeyr'in Arefe günü minberde olduğu bir sırada yanına geldi ve ona gizlice bir şeyler fısıldayıp minberden indi. el-Esved iner inmez İbnü'z-Zübeyr telbiye getirmeye başladı. Bunun üzerine insanlar, bunu ona el-Esved'in emrettiğini düşündüler."[1043]

١٥١١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ، يَقُولُ: زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ يُلَبِّي لَيْلَةَ الْمُزْدَلِفَةِ، فَقُلْتُ لَهُ: فِيمَ الْإِهْلَالُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ فَقَالَ: وَهَلْ قَضَيْنَا نُسُكَنَا بَعْدُ؟.

1511- ... Atâ b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Abbâs, Ömer'in, Müzdelife gecesinde telbiye getirdiğini işitmiş ve ona "Ey mü'minlerin emiri! Bu telbiye de neyin nesi? diye sordum" demiş, o da "Peki, hac ile ilgili bütün görevlerimiz bitti mi ki?" diyerek karşılık vermiş.[1044]

***

Burada Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, hacla ilgili görevler sona erene kadar telbiyenin bitmeyeceğini haber vermektedir. Ömer *radıyallahu anh*'ın bu görevlerin son bulduğu yerden maksadı, bizim kanaatimize göre, Akabe cemresinin taşlandığı vakittir.

Ömer *radıyallahu anh*'dan aynı zamanda Müzdelife sabahı telbiye getirdiğine dair bir rivayet de nakledilmektedir. Nitekim;

١٥١٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ يُلَبِّي غَدَاةَ مُزْدَلِفَةَ.

1043 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 227.

1044 Benzer bir lafızla bk. Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr,* VII, 325.

1512- … Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Ömer b. el-Hattâb'ın Müzdelife sabahı telbiye getirdiğini işittim."

***

Buna durumda Ömer *radıyallahu anh*'dan, Arafat'a çıkana kadar telbiye getirdiğine dair rivayette bulunan kimse, onun Arafat sonrasında da telbiye getirdiğini rivayet edenlerin bilgisine göre daha eksik bir malumata sahip olmaktadır. İşte bu konuda Ömer *radıyallahu anh*'dan geldiğini tespit ettiğimiz rivayetler bunlardır.

Bu hususta Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan rivayet edilenleri incelediğimizde ise şunu tespit ettik:

١٥١٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبَانِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: وَقَفْتُ مَعَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، فَكَانَ يُهِلُّ حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ، مَا هَذَا؟ قَالَ: كَانَ أَبِي يَفْعَلُ ذَلِكَ، وَأَخْبَرَنِي أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: صَدَقَ، أَخْبَرَنِي الْفَضْلُ أَخِي أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَّى حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهَا، وَكَانَ رَدِيفَهُ.

1513- … Ebân b. Salih'in rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: el-Hüseyin b. Ali ile birlikte (Müzdelife) vakfesine durdum. Akabe cemresine taş atıncaya kadar telbiye getiriyordu. Ona "Ebû Abdullah! Bu da ne böyle?" diye sordum. "Babam da böyle yapıyordu. Ayrıca bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de böyle yaptığını haber vermişti" karşılığını verdi.

(Ravi) dedi ki: Ben de İbn Abbâs'a gidip durumu anlattım. O, şöyle dedi: "Doğru söylemiş. Zira kardeşim el-Fadl da -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisinde iken- onun Akabe cemresine varıncaya kadar telbiye getirdiğini bana haber vermişti."[1045]

***

1045 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 224.

Burada el-Hüseyin b. Ali, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın hacda telbiyeye son vermeyle ilgili görüşünün, daha önce bahsettiğimiz Ömer *radıyallahu anh*'ın görüşü gibi olduğunu haber vermektedir.

Ayrıca İbn Abbâs da Ali *radıyallahu anh*'ın bu husustaki kanaatinin böyle olduğunu gösteren bir rivayet nakletmektedir. Şöyle ki:

١٥١٤ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ عُبَيْدٍ الْمُكْتِبِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ يَوْمًا وَهُوَ بِعَرَفَةَ، وَذَكَرَ مُعَاوِيَةَ: أَمَا أَنَّهُ تَرَكَ التَّلْبِيَةَ فِي هَذَا الْيَوْمِ، لِأَنَّ عَلِيًّا كَانَ يُلَبِّي فِيهِ.

1514- … Saîd (b. Cübeyr)'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Arafat'ta olduğu sırada Muâviye'den bahsederken, "Ali'nin böyle bir günde telbiye getirmiş olmasından dolayı Muâviye'nin o günde telbiyeyi terk ettiğini" söyledi.[1046]

***

Yine Abdullah b. Mes'ûd'un da bu konudaki görüşü böyleydi. Nitekim;

١٥١٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بِعَرَفَةَ، فَلَبَّى عَبْدُ اللهِ حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، فَقَالَ رَجُلٌ: مَنْ هَذَا الَّذِي يُلَبِّي فِي هَذَا الْمَوْضِعِ؟ قَالَ: وَقَالَ عَبْدُ اللهِ فِي تَلْبِيَتِهِ شَيْئًا مَا سَمِعْتُهُ مِنْ أَحَدٍ لَبَّيْكَ عَدَدَ التُّرَابِ.

1515- … Şu'be'nin Ebû İshâk yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Abdullah (b. Mes'ûd) ile birlikte Arafat'taydım. Abdullah, Akabe cemresini taşlayana kadar telbiye getirdi. Hatta bir adam "Bu mekânda telbiye getiren bu adam da kim?" diye sordu.

(Ravi) dedi ki: "Abdullah, telbiye getirirken 'Lebbeyke adede't-türâb (Toprak tanelerinin sayısınca buyur Allahım, emrine geldim)' şeklinde daha önce hiç kimseden duymadığım bir ifade kullanmıştı."[1047]

1046 Benzer manadaki metinler için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 552; Nesâî, Menâsik 197.

1047 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 227. Benzer bir metin için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 197.

Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetler de tevatür seviyesine ulaşmaktadır. Bunların bazısı Ali *radıyallahu anh* ve el-Fadl yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bizim rivayetlerimiz olup diğer bazısı da el-Fadl ve Üsâme b. Zeyd kanalıyla Nebî *sallalahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetlerdir. Mesela;

١٥١٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ رَدِيفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى مُزْدَلِفَةَ، ثُمَّ أَرْدَفَ الْفَضْلَ بْنَ عَبَّاسٍ مِنْ مُزْدَلِفَةَ إِلَى مِنًى، فَكِلَاهُمَا قَالَ: لَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

1516- ... Ubeydullah b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Üsâme b. Zeyd, Arafat'tan Müzdelife'ye giderken Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeydi. Daha sonra Allah Rasûlü, Müzdelife'den Mina'ya kadar el-Fadl b. Abbâs'ı terkisine aldı. Her ikisi de (Üsâme ve el-Fadl) şöyle diyorlardı: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Akabe cemresine taş atıncaya kadar telbiye getirmeyi sürdürdü."[1048]

١٥١٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ، قَالَ: كُنْتُ رِدْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَبَّى حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

1517- ... Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Fadl dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeydim. Akabe cemresini taşlayıncaya dek telbiye getirmeye devam etti."[1049]

Söz konusu rivayetlerden biri de Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٥١٨ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَخْبَرَةَ،

1048 Buhârî, Hac 22.

1049 Benzer bir lafızla bk. İbn Mâce, Menâsik 69; Nesâî, Menâsik 216.

قَالَ: لَبَّى عَبْدُ اللهِ وَهُوَ مُتَوَجِّهٌ إِلَى عَرَفَاتٍ، فَقَالَ أُنَاسٌ: مَنْ هَذَا الْأَعْرَابِيُّ؟ فَالْتَفَتُّ إِلَى عَبْدِ اللهِ، فَقَالَ: ضَلَّ النَّاسُ أَمْ نَسُوا؟ وَاللهِ مَا زَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى الْجَمْرَةَ إِلَّا أَنْ يَخْلُطَ ذَلِكَ بِتَهْلِيلٍ أَوْ تَكْبِيرٍ.

1518- … Abdullah b. el-Mübârek'in, el-Hâris b. Ebî Zübâb[1050] yoluyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Sehbera dedi ki: Abdullah, Arafat'a doğru yol alırken telbiye getiriyordu. Bazı insanlar "Bu bedevi de kimmiş?" diyerek durumu yadırgayınca, Abdullah'a döndüm. Şöyle diyordu: "İnsanlar sapıttılar mı yoksa gerçekten unuttular mı? Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Akabe cemresini taşlayıncaya kadar telbiye getirmeyi sürdürüyordu. Onun arada bazen tehlil veya tekbir getirdiği de oluyordu."[1051]

١٥١٩ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ. قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الزُّهْرِيُّ أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ سَخْبَرَةَ، قَالَ: غَدَوْتُ مَعَ ابْنِ مَسْعُودٍ غَدَاةَ جَمْعٍ وَهُوَ يُلَبِّي، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: جَهِلَ النَّاسُ أَمْ نَسُوا؟ أَشْهَدُ لَكُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَبَّى حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

1519- … ed-Derâverdî'nin, el-Hâris b. Ebî Zübâb kanalıyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn[1052] Sehbera dedi ki: İbn Mes'ûd'la birlikte Müzdelife sabahı erkenden yola çıktık. Bir taraftan da telbiye getiriyordu. Ardından İbn Mes'ûd şöyle dedi: "İnsanlar gerçekten bilmiyorlar mı yoksa unuttular mı? Çünkü ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber olduğumuz bir sırada, onun, Akabe cemresini taşlayana kadar telbiye getirmeyi sürdürdüğüne şahidim."[1053]

1050 1398 no'lu rivayetin dipnotunda da açıkladığımız gibi buradaki ve bundan sonra gelen rivayetteki "Zübâb" ismi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Ziâb" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

1051 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 417; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 250. Aynı sened ve metinle bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

1052 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelime "Ebû" olarak kaydedilmiştir. Oysa bir önceki rivayette Abdullah b. Sahbera şeklinde geçmekte; ayrıca aynı sened ve metinle geçtiği Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 225) "İbn Sahbera" olarak yer almaktadır. (Çeviren)

1053 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

١٥٢٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُدْرِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُودٍ، وَنَحْنُ بِجَمْعٍ: سَمِعْتُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ يُلَبِّي فِي هَذَا الْمَكَانِ: لَبَّيْكَ اللهُمَّ لَبَّيْكَ.

1520- Ali b. Şeybe'nin bize, Âsım b. Ali > Ebu'l-Ahvas > Husayn kanalıyla Kesîr b. Müdrik'ten rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Müzdelife'de olduğumuz bir esnada Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi: "Kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah'ın) bu mekânda ***'Lebbeyk Allahümme lebbeyk'*** diye telbiye getirdiğini işitmiştim."[1054]

١٥٢١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الْأَوَّلِ الْأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حُصَيْنٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1521- İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, el-Hüseyin b. Abdülevvel el-Ahvel > Yahyâ b. Âdem > Husayn isnadıyla bu hadisi aynı şekilde zikretti.[1055]

***

Görüldüğü gibi Ali b. Ebî Tâlib, el-Fadl b. Abbâs, Üsâme b. Zeyd ve Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhum*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccı sırasında Akabe cemresini taşlayana kadar telbiye getirdiğine şahitlik etmektedirler. Bu durumda, herhangi bir kimsenin buna aykırı hareket edip başka bir uygulamayı benimsemesi nasıl caiz olabilir ki?

Öte yandan bu kitabımızın daha önceki kısımlarında, söz konusu cemrelerin her birinde atılacak taş sayısından da bahsetmiş ve bu noktada yedi sayısının ne altıya ne de sekize herhangi bir ayrıcalığının ve üstünlüğünün olmadığını belirtmiştik. Nitekim böyle bir kanaat, Abdullah b. Ömer ve Ebû Habbe el-Bedrî'den de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٥٢٢ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ أَبُو الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، أَنَّ

1054 Müslim, Hac 269; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

1055 Müslim, Hac 270; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: لَا بَأْسَ بِمَا رَمَى بِهِ الْإِنْسَانُ الْجَمْرَةَ مِنَ الْحَصَاةِ، يَقُولُ: مِنْ عَدَدِهِ، فَجَاءَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، زَعَمُوا، إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: إِنَّ أَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ يُفْتِي النَّاسَ بِأَنَّ لَا بَأْسَ بِمَا رَمَى بِهِ الْإِنْسَانُ مِنْ حَصَى الْجَمْرَةِ، يَقُولُ: مِنْ عَدَدِهِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: صَدَقَ أَبُو حَبَّةَ، وَأَبُو حَبَّةَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ.

1522- … Abdullah b. Amr[1056] b. Osman, Ebû Habbe el-Ensârî'yi şöyle derken işittiğini rivayet etmektedir: "İnsanın cemrelere attığı taşlarda bir sakınca yoktur." (Ebû Habbe) bunu söylerken taşların sayısını kastediyordu. Bunun üzerine Abdullah b. Amr (b. Osman), -söylediklerine göre- Abdullah b. Ömer'e gelir ve "Ebû Habbe el-Ensârî, insanlara, 'insanın cemrelere attığı taşlarda -sayısını kastederek- bir sakınca olmadığı' fetvasını veriyor" der. İbn Ömer de "Ebû Habbe doğru söylemiş" karşılığını verir. Ebû Habbe, Bedir savaşına katılanlardan biriydi.[1057]

***

Yine bu manada bir rivayet, Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan da nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٥٢٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: قَدِمْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّتِهِ، فَمِنَّا مَنْ رَمَى بِسِتٍّ، وَمِنَّا مَنْ رَمَى بِسَبْعٍ، وَأَكْثَرَ وَأَقَلَّ، فَلَمْ يَعِبْ ذَلِكَ عَلَيْنَا.

1523- … Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccını eda etmek üzere yola çıktığı yolculuğunda biz de onunla beraber geldik. Kimimiz altı tane, kimimiz yedi tane taş attı; bunlardan daha çok veya daha az sayıda taş atanlar da oldu. Allah Rasûlü bu konuda hiçbirimizi kınamadı."[1058]

***

1056 Buradaki "Amr" ismi, eserin basılı nüshasında yanlışlıkla "Urve" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

1057 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 129.

1058 Benzer bir metin için bk. Nesâî, Menâsik 227. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 130.

Yine bu görüş sahipleri, Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen şu rivayeti de kendi görüşlerine delil olarak öne sürmüşlerdir:

١٥٢٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مِجْلَزٍ، يَقُولُ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجِمَارِ، فَقَالَ: مَا أَدْرِي، رَمَاهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسِتٍّ أَوْ بِسَبْعٍ.

1524- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Abdurrahman b. el-Mübârek > Hâlid b. el-Hâris > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, Katâde şöyle dedi: Ebû Miclez'i şöyle derken işitmiştim: İbn Abbâs'a, cemrelere (atılacak taş sayısına) dair bir soru sordum. İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in altı tane mi yoksa yedi tane mi attığını tam olarak bilemiyorum" dedi.[1059]

١٥٢٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، مِثْلَهُ.

1525- İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, Ümeyye b. Bistâm > Yezîd b. Zürey' > Şu'be > Katâde > Ebû Miclez isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1060]

***

Aynı şekilde Câbir b. Abdullah'tan da bu hadisin bir benzeri rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٥٢٦ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: لَا أَدْرِي بِكَمْ رَمَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1526- ... Ebu'z-Zübeyr, Câbir'i şöyle derken duyduğunu haber vermektedir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kaç taş attığını tam olarak bilemiyorum."[1061]

1059 Ebû Dâvûd, Menâsik 77; Nesâî, Menâsik 227; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 126. Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 372.

1060 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 127.

1061 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 356; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 127.

Ancak diğer ilim adamları bu görüş sahiplerine bu konuda muhalefet ederek "Aksine, üç cemreden her birine, sadece yedi taş atılır; ne eksik ne de fazla!" demiş ve sözlerine şöyle devam etmişlerdir: İlk görüş sahiplerinin bize karşı öne sürdükleri delillerden biri olan Sa'd b. Ebî Vakkâs hadisinin,[1062] bizim aleyhimize delil olabilecek bir yönü yoktur. Çünkü bu hadisin senedinde inkıta (kesinti) vardır ve isnad otoriteleri bu tür bir rivayeti sağlam kabul etmemişlerdir. Üstelik sağlam bir hadis olsa bile, Sa'd'ın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onların hiçbirini kınamadı" şeklindeki ifadesinde, onların bu yaptıklarının, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından da aynı şekilde uygulandığını gösteren bir şey olmadığı gibi, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle bir şeye razı olduğuna delil sayılabilecek bir husus da bulunmamaktadır. Zira biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in döneminde yapılmış olmasına rağmen, ona hiç duyurulmamış şeyler olduğunu da görmekteyiz. Bu itibarla ashâb da *-radıyallahu anhum-* Allah Rasûlü döneminde işlenmiş olan o fiili, bizzat onun emrettiği bir fiil gibi saymamıştır. Mesela; Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın Rifâa b. Râfi' el-Ensârî'ye söylediği söz bunlardan biridir. Rifâa, Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde, eşleriyle cinsel ilişkiye girip de menilerinin akmaması hâlinde gusletmediklerini" söyleyince Ömer *radıyallahu anh* ona "Siz bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlattınız da o bunu onayladı mı ki?" sorusunu sormuş, o da "Hayır" cevabını verince, Ömer *radıyallahu anh* onun bu görüşüne itibar etmemiştir. İlgili rivayet şöyledir:

١٥٢٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ رِفَاعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: إِنِّي لَجَالِسٌ عَنْ يَمِينِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، إِذْ جَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، هَذَا زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ يُفْتِي النَّاسَ بِالْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ بِرَأْيِهِ فَقَالَ عُمَرُ: أَعْجِلْ عَلَيَّ بِهِ فَجَاءَ زَيْدٌ، فَقَالَ عُمَرُ: أَبَلَغَ مِنْ أَمْرِكَ أَنْ تُفْتِيَ النَّاسَ بِالْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَأْيِكَ؟ فَقَالَ لَهُ زَيْدٌ: وَاللهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، مَا أَفْتَيْتُ بِرَأْيِي، وَلَكِنِّي سَمِعْتُ

1062 Bk. 1523 no'lu rivayet.

مِنْ أَعْمَامِي شَيْئًا، فَقُلْتُ بِهِ فَقَالَ: مِنْ أَيِّ أَعْمَامِكَ؟ فَقَالَ: مِنْ أَبِي أَيُّوبَ، وَأُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، وَرِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ فَالْتَفَتَ إِلَيَّ عُمَرُ، فَقَالَ: مَا يَقُولُ هَذَا الْفَتَى؟ قُلْتُ: إِنْ كُنَّا لَنَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ لَا نَغْتَسِلُ قَالَ: أَفَسَأَلْتُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ؟ فَقُلْتُ: لَا فَقَالَ: عَلَيَّ بِالنَّاسِ، فَأَصْفَقَ النَّاسُ أَنَّ الْمَاءَ لَا يَكُونُ إِلَّا مِنَ الْمَاءِ، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَلِيٍّ وَمُعَاذٍ، فَقَالَا: إِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ، فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ: لَا أَجِدُ أَحَدًا أَعْلَمُ بِهَذَا مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَزْوَاجِهِ، فَأَرْسَلَ إِلَى حَفْصَةَ، فَقَالَتْ: لَا عِلْمَ لِي، فَأَرْسَلَ إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: إِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ، فَتَحَطَّمَ عُمَرُ، وَقَالَ: لَئِنْ أُخْبِرْتُ أَنَّ أَحَدًا يَفْعَلُهُ ثُمَّ لَا يَغْتَسِلُ لَأَنْهَكَنَّهُ عُقُوبَةً.

1527- … Ma'mer b. Ebî Habîbe'nin Ubeyd b. Rifâa'dan rivayet ettiğine göre, babası (Rifâa) dedi ki: Bir gün Ömer b. el-Hattâb'ın sağ tarafında otururken bir adam çıkageldi ve "Ey mü'minlerin emiri! Şu Zeyd b. Sâbit cünüplükten dolayı gusletme konusunda[1063] insanlara şahsi kanaatine göre fetva veriyor" dedi. Ömer *radıyallahu anh* "Onu derhal yanıma getir" dedi. Zeyd gelince Ömer *radıyallahu anh* ona "Duyduğuma göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidinde, cünüplükten dolayı gusletme konusunda insanlara şahsî görüşüne göre fetva veriyormuşsun" dedi. Zeyd "Allah'a yemin olsun ki ey mü'minlerin emiri! Ben kendi kanaatime göre fetva vermiş değilim. Ben sadece amcalarımdan duyduğum şeyi söyledim, o kadar" dedi. Bu defa Ömer *radıyallahu anh* "Hangi amcalarından?" diye sordu. Zeyd "Ebû Eyyûb, Übey b. Ka'b ve Rifâa b. Râfi'den" diye karşılık verdi.

Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* bana doğru yöneldi ve "Bu delikanlı[1064] neler söylüyor böyle?" dedi. Bunun üzerine ben de "Biz bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yapıyor ve sonra da gusül almıyorduk" dedim. Ömer *radıyallahu anh* "Peki bu meseleyi hiç Nebî *sallallahu aleyhi*

1063 Yani cinsel ilişki esnasında menisi akmayan kimsenin gusül abdesti almasına gerek olmadığına dair. (Çeviren)

1064 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "genç, delikanlı" anlamına gelen "el-fetâ" kelimesi, yanlışlıkla "müftü" manasındaki "el-müftî" şeklinde kaydedilmiştir. Tahâvî'nin aynı sened ve metinle yer verdiği diğer eserlerinde de "el-fetâ" olarak geçmektedir. Bk. *Şerhu müşkili'l-âsâr,* V, 117; *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 58. (Çeviren)

ve sellem'e sordunuz mu?" dedi. "Hayır" diye karşılık verdim. Ömer *radıyallahu anh* "Öyleyse bana (ilim ehli seçkin) insanları çağırın" dedi. Ali ve Muâz *radıyallahu anhumâ* haricinde gelenlerin hepsi "suyun (gusül) ancak sudan (meni) dolayı gerekli olduğu" konusunda hemfikirdiler. Ali ve Muâz *radıyallahu anhumâ* ise "(Erkeğin) sünnet yeri, (kadının) sünnet yerini aşınca gusül gerekir" diyorlardı. Mü'minlerin emiri (Hz. Ömer) "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konudaki tutumunu onun eşlerinden daha iyi bilecek birini bilmiyorum!" diyerek (kızı) Hafsa *radıyallahu anhâ*'ya haber yolladı. Ancak o da "Bu konuda bir bilgim yok" deyince bu defa Âişe *radıyallahu anhâ*'ya haber gönderdi. Âişe *radıyallahu anhâ* ise "(Erkeğin) sünnet yeri, (kadının) sünnet yerini aşınca gusül gerekir" dedi. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* hiddetlendi ve şöyle dedi "Eğer bundan sonra bir adamın böyle bir şey yapıp da gusül abdesti almadığını öğrenirsem, gözünün yaşına bakmadan onu cezalandıracağım."[1065]

***

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* burada, Rifâa'nın "Biz bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yapardık ve sonra gusül abdesti de almazdık" sözünü, ilgili fiilin, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından da aynı şekilde uygulandığını gösteren bir delil olarak kabul etmemiştir. Çünkü Rifâa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de böyle bir durumdan haberdar olup bunu onayladığına ilişkin herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. Aynı şey, cemreler konusunda Sa'd'dan rivayet ettiğimiz hadis için de geçerlidir. Orada da taşlama işleminin, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yapıldığı belirtilmiş olmasına rağmen, bunun Allah Rasûlü'ne aktarılıp da onun onayından (takrir) geçmiş olup olmadığından bahsedilmemektedir. Dolayısıyla bu tür bir fiil de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından aynı şekilde uygulandığının bir delili sayılamaz.

Ayrıca bu görüş sahipleri şunu da söylemektedirler: Sizin Abdullah b. Abbâs'ın sözü olarak naklettiğiniz "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in altı tane mi yoksa yedi tane mi attığını tam olarak bilemiyorum" şeklindeki görüşün tam aksi yöndeki bir kanaat yine kendisinden rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

1065 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 115; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* V, 117, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 58.

١٥٢٨ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مَنَازِلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كُنْتُ رِدْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَرَمَى الْجَمْرَةَ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ مِنْهُنَّ.

1528- … Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da dedesi Ali b. Hüseyin yoluyla Abdullah b. Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Fadl b. Abbâs dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeydim. (Akabe) cemresine yedi tane taş attı ve attığı her taşta tekbir getirdi."[1066]

***

(İlgili görüş sahipleri) dediler ki: Bu hadis, Ebû Miclez'in İbn Abbâs'tan naklettiği rivayete[1067] aykırı düşmekte; cemreleri taşlamanın başlangıcıyla ilgili olarak yine İbn Abbâs'tan aktarılan diğer bir rivayete daha çok benzemekte ve onunla uyum arzetmektedir. O rivayet de şöyledir:

١٥٢٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ الْغَنَوِيِّ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ سَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَأَنَّ ذَلِكَ سُنَّةٌ؟ قَالَ: صَدَقُوا، إِنَّ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَرَضَ لَهُ الشَّيْطَانُ عِنْدَ الْمَسْعَى، فَسَابَقَهُ، فَسَبَقَهُ إِبْرَاهِيمُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَذَهَبَ بِهِ جِبْرِيلُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ، فَعَرَضَ لَهُ الشَّيْطَانُ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، ثُمَّ ذَهَبَ بِهِ جِبْرِيلُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَمْرَةِ الْقُصْوَى، فَعَرَضَ لَهُ الشَّيْطَانُ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى ذَهَبَ.

1529- … Ebû Âsım el-Ganevî'nin rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl dedi ki: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Safa ile Merve arasında sa'y ettiğini ve bunun bir 'sünnet' olduğunu iddia ediyor" dedim. O da şöyle dedi: "Doğru söylemişler; çünkü İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa'yi sırasında şeytan karşısına çıkıp onunla yarışmaya kalkışmış, İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem* de onu geçmiştir. Daha sonra Cibrîl

---

1066 Nesâî, Menâsik 228; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 128.

1067 Bk. 1524 ve 1525 no'lu rivayetler.

sallallahu aleyhi ve sellem İbrahim *aleyhisselâm*'ı Akabe cemresine götürmüştür. Ancak şeytan orada da karşısına çıkmıştır. Bunun üzerine İbrahim *aleyhisselâm* ona yedi taş atmıştır. Ardından Cibrîl onu Cemre-i Kusvâ'ya (en uzaktaki cemre) götürmüş; aynı şekilde şeytan orada da yolunu kesmiştir. İbrahim *aleyhisselâm* da yine ona yedi taş atmış ve nihayetinde şeytan oradan uzaklaşıp gitmiştir."[1068]

***

(Yine bu görüş sahipleri) dediler ki: "Böyle bir durumda siz nasıl oluyor da Ebû Miclez kanalıyla İbn Abbâs'tan gelen rivayeti[1069] kabul ediyorsunuz da Ali b. Hüseyin yoluyla yine ondan gelen rivayeti[1070] terk edebiliyorsunuz? Üstelik Ali b. Hüseyin'den gelen rivayet, İbn Abbâs'ın, İbrahim *aleyhisselâm*'ın cemrelere attığı taşların sayısıyla ilgili edinmiş olduğu bilgiyle de örtüşmektedir. Ayrıca Allah *azze ve celle de* Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e İbrahim *aleyhisselâm*'ın dinine uymasını emretmiştir."

(İlgili görüş sahipleri) sözlerine şöyle devam etmişlerdir: Câbir b. Abdullah'ın sözü olarak rivayet ettiğiniz "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kaç tane taş attığını tam olarak bilemiyorum"[1071] şeklindeki ifadeye gelince, keza Câbir b. Abdullah'tan da bunun tam aksi yönde bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٥٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، يُحَدِّثُ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَّهُ لَمَّا رَمَى الْجَمْرَةَ الَّتِي عِنْدَ الشَّجَرَةِ رَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ، مِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ، رَمَاهَا مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، ثُمَّ انْصَرَفَ.

1530- … Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da Câbir'den işittiğine göre, Câbir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsederken, onun, vadinin ortasından, ağacın yanındaki cemreye küçük çakıl

1068 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned,* IV, 414-416; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 297-298.

1069 Bk. 1524 ve 1525 no'lu rivayetler.

1070 Bk. 1528 no'lu rivayet.

1071 Bk. 1526 no'lu rivayet.

taşları gibi yedi tane taş attığını ve attığı her taşta tekbir getirdiğini haber vermiştir.[1072]

***

(Bu görüştekiler) dediler ki: "Görüldüğü gibi bu rivayet, Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den naklettiği rivayete[1073] aykırı düşmektedir. Üstelik Ebu'z-Zübeyr'in rivayetinden ziyade bu görüşü benimsemek daha tercihe layıktır; çünkü bu meseleye dair insanlar arasında geçerli olan teâmül "yedi" üzerinde odaklanmaktadır, başkası değil!"

İlim adamları bu hususta, arzettiğimiz üzere ihtilaf hâlinde oldukları için ve kitabımızın bu bölümü ve daha önceki bölümlerinde aktardığımız üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in cemrelere yedi taş attığına dair rivayetler bulunduğu için; ayrıca Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara hitaben ***"Hacla ilgili görevlerinizi benden alın. Zira kim bilir belki de bundan sonraki yıllarda sizlerle bir araya gelemeyebilirim"*** buyurduğunu tespit ettiğimizden dolayı, yine hacda Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y gibi görevler olması hasebiyle ve Kâbe'yi tavaf da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eda ettiği tavaf olup burada herhangi bir eksiltme ve artırma yapılamadığı için; keza Safa ile Merve arasında yapılan sa'y de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ifa ettiği sa'y olup burada da hiçbir eksiltme ve artırma söz konusu değilse, aynı şey cemrelere atılacak taşlar için de geçerlidir. Orada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in attığı taşların sayısı önemlidir; bunlar artırılamayacağı gibi eksiltilemez de. İşte bu konuyla ilgili kıyasa uygun yaklaşım budur. Bu, aynı zamanda Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, Şâfiî ve -bu bölümün başında aykırı görüşlerine yer verdiğimiz kimselerin dışında kalan- diğer ilim ehlinin de görüşüdür.

(Tahâvî) dedi ki: Bayramın ilk günü Akabe cemresini taşlayan kimsenin saçını (kökten) tıraş etmesi veya kısaltması gerekir. Bunlardan hangisini yaparsa yapsın, o konuda kendisine farz kılınan görevi eda etmiş olur. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Allah dilerse, siz başlarınızı (kökten) tıraş etmiş ve(ya)***

1072 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Hac 56; İbn Mâce, Menâsik 84; Nesâî, Menâsik 227; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 129.

1073 Bk. 1526 no'lu rivayet.

saçlarınızı kısaltmış olarak Mescid-i Harâm'a güven içinde gireceksiniz."[1074] buyurmaktadır.

Şu kadar var ki, (böyle bir durumda) saçı (kökten) tıraş etmek, kısaltmaktan daha faziletlidir. Bu tıpkı, abdest azalarını ikişer ikişer yıkamanın, birer birer yıkamaktan; üçer üçer yıkamanın da diğerlerinden daha faziletli olmasına benzer. Ancak birer birer yıkamada, bir namaz abdestinde olması gereken (asgari) farzlar ihmal edilmemiş olmalıdır.

Ayrıca saçlarını tıraş edenlerin, kısaltanlara üstün kılındığına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler de rivayet edilmektedir:

١٥٣١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: اللهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: اللهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ.

1531- ... Mâlik'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım, saçlarını tıraş edenlere merhamet eyle!"*** diye dua etti. Sahâbîler "Saçlarını kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Allah Rasûlü yine ***"Allahım, saçlarını tıraş edenlere merhamet eyle!"*** dedi. Onlar da "Saçlarını kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" diye ısrar ettiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Saçlarını kısaltanlara da (Allahım)!"*** dedi.[1075]

١٥٣٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: اللهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِينَ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَالْمُقَصِّرِينَ؟ قَالَ: اللهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِينَ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَالْمُقَصِّرِينَ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ.

1532- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım, saçlarını tıraş edenleri affet"*** diye dua etti. "Ey Allah'ın Rasûlü! Saçlarını kısaltanlara

1074 Fetih 48/27.

1075 Buhârî, Hac 128; Müslim, Hac 317; Mâlik, Hac 184.

da!" denildi. Allah Rasûlü yine ***"Allahım, saçlarını tıraş edenleri affet"*** dedi. Aynı şekilde "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" denilince, ***"Saçlarını kısaltanları da"*** dedi.

١٥٣٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1533- … Nâfi' de İbn Ömer kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1076]

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu uygulaması, belirli bir zaman diliminde, belirli birtakım insanlara özgüdür. Nitekim;

١٥٣٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَغْفِرُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ لِلْمُحَلِّقِينَ ثَلَاثًا، وَلِلْمُقَصِّرِينَ مَرَّةً.

1534- … Yahyâ b. Ebî Kesîr'in rivayet ettiğine göre, Ebû İbrahim el-Ensârî dedi ki: Ebû Saîd el-Hudrî bize şunu söyledi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Hudeybiye günü, üç defa saçlarını (kökten) tıraş edenler için; bir defa da saçlarını kısaltanlar için af dilediğini işittim."

***

Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü, sadece Hudeybiye'dekilere özgü olup onların dışındakiler için geçerli değildir. Zira onların haricindekileri kastetmiş olsaydı, o zaman bu durum, saçı kısaltmanın, farz olan amacı gerçekleştiremeyeceğinin delili sayılırdı. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bazı umrelerinde ihramdan çıkarken saçını kısalttığı gerçeği ortadayken bu nasıl olabilir ki? Nitekim;

١٥٣٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَصِّرُ بِمِشْقَصٍ.

1076 Müslim, Hac 318.

1535- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Muâviye dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçını mişkas (denilen kesici bir alet) ile kısalttığını gördüm."[1077]

١٥٣٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُوسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: قصرتُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِشْقَصٍ.

1536- ... Tavûs'un İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Muâviye şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in saçını mişkas (denilen kesici bir alet) ile kısalttım."[1078]

***

Zaten Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Allah *azze ve celle*'nin bir meseleye ilişkin koymuş olduğu farzı tam anlamıyla karşılayamayacak bir fiil işlemesi caiz olmadığı gibi -sadece kendisine has kılınmış durumlar (hasâis) dışında- ümmetinin kendisine uyma imkânı olmayan bir şey yapması da caiz değildir.

Bu durumda biri "Peki, Allah Rasûlü'nün, saçlarını (kökten) tıraş edenler için iki defa af dilemesine rağmen, saçlarını kısaltanlar için af dilemeyi terk etmesinin anlamı nedir?" diye soracak olursa, ona şöyle denilir:

Bu konuda Abdullah b. Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٥٣٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ: يَرْحَمُ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: يَرْحَمُ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، فَمَا بَالُ الْمُحَلِّقِينَ ظَاهَرْتَ لَهُمْ بِالتَّرَحُّمِ؟ قَالَ: لِأَنَّهُمْ لَمْ يَشُكُّوا.

1537- ... Mücâhid'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye günü ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere***

1077 Müslim, Hac 209.

1078 Buhârî, Hac 128; Müslim, Hac 210.

merhamet etsin" deyince, "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" demişlerdi. Allah Rasûlü yine ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin!"*** dedi. Onlar da "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Allah Rasûlü bu defa ***"(Peki) kısaltanlara da (merhamet eylesin)"*** dedi. Bunun üzerine sahâbîler "Ey Allah'ın Rasûlü! Niçin saçlarını tıraş edenlere açık ve vurgulu bir biçimde merhamette bulundun (da kısaltanlara bulunmadın)?" diye sordular. Allah Rasûlü ***"Çünkü onlar tereddüt etmediler"*** buyurdu.[1079]

***

Buradaki tereddüt de "dindeki tereddüt" anlamında değildir. Bu, Câbir b. Abdullah'ın açıkladığı şu manaya gelmektedir:

١٥٣٨ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ أَبُو حَمَّةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو قُرَّةَ، عَنْ زَمْعَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، يَقُولُ: حَلَقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَحَلَقَ رِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِهِ حِينَ رَأَوْهُ حَلَقَ، وَأَمْسَكَ آخَرُونَ، فَقَالُوا: وَاللهِ مَا طُفْنَا بِالْبَيْتِ، فَقَصَّرُوا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَحِمَ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: رَحِمَ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: رَحِمَ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ.

1538- ... Ebu'z-Zübeyr, Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediğini işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye günü saçını tıraş etmişti. Sahâbeden onun saçını tıraş ettiğini gören bazı kişiler de saçlarını tıraş etmişlerdi. Diğerleri ise "Vallahi Kâbe'yi tavaf etmedik" diyerek bunu yapmamışlar, sadece saçlarını kısaltmışlardı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin"*** dedi. Onlar da "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Allah Rasûlü yine ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin"*** dedi. Onlar da "Kısaltanlara da ey Allah'ın Elçisi!" dediler. Allah Rasûlü tekrar ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin"*** dedi. Onlar yine "Kısaltanlara da ey Allah'ın Elçisi!" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Kısaltanlara da (merhamet et Allahım!)"*** dedi.[1080]

1079 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 353; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 255.

1080 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 393.

Buradan da anlıyoruz ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçlarını kısaltanların tutumuyla ilgili olarak hoşlanmadığı şey, bizatihi kısaltma işlemi değil, saçı tıraş etme durumuna tanık olmalarıdır. Çünkü Râsûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu fiili, uygun gördüğü gerekçeler doğrultusunda işlemiştir. Bu durum tıpkı insanların -kendilerine emredildiği şekliyle- Veda Haccı'nda hac niyetiyle giydikleri ihramdan çıkıp bu niyetlerini umreye çevirmekten hoşlanmamalarına; ayrıca kendilerine yolculuk esnasında oruçlarını bozmaları emredildiği hâlde, Ramazan ayında ve yolculukta oruç bozmaktan geri durmalarına benzemektedir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu tutumları hoş karşılamadığı ve ısrarlı davrandığı için insanlar ihramdan çıkmış ve oruçlarını bozmuşlardır.

Öte yandan ilim adamları saçlarını örgü yapan ya da toplayıp yapıştıran (telbîd)[1081] kimse hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Kimileri "Böylesi bir durumda kişinin saçını (kökten) tıraş etmesi gerekir, kısaltması yeterli değildir" diyerek bu hususta Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan gelen şu rivayeti nakletmişlerdir:

١٥٣٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ: مَنْ ضَفَّرَ فَلْيَحْلِقْ.

1539- ... Mâlik'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Saçlarını örgü yapan kimse, (kökten) tıraş olsun."[1082]

١٥٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ: مَنْ لَبَّدَ أَوْ ضَفَّرَ فَعَلَيْهِ الْحَلْقُ.

1540- ... Eyyûb'un, yine Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den naklettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* dedi ki: "Saçlarını toplayıp yapıştıran veya ören kimsenin tıraş olması vaciptir."

***

1081 Hac farizasını yerine getirirken, içine haşerat, toz-toprak girmemesi ve dağılmaması için saçları toplayıp zamk ve bal gibi maddelerle yapıştırmaya "telbîd" denilir. (Çeviren)

1082 Mâlik, Hac 191.

Eyyûb ve Mâlik, bu hadisin Nâfi'den rivayeti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Eyyûb bunu "tıraşın vacip kılınması (îcâb)" şeklinde rivayet etmiş; Mâlik ise "tıraş olma emri" olarak nakletmiştir. Mâlik'in rivayetinin ise "vacip kılma" anlamı kadar, "müstehap sayma (istihbâb)" manasına gelme ihtimali de söz konusudur.

Bu noktada Ömer *radıyallahu anh*'dan rivayet edilenin aksine İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٥٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِنَّمَا الْحَلْقُ عَلَى [ما] نَوَاهُ.

1541- ... Kays'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Tıraş meselesi (ihramlının) niyetine bağlıdır."[1083]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, tıraş meselesinin, saç örgüsü, saçları toplayıp yapıştırma ya da bunların dışındaki bir şeyle ilgili olmadığını belirtmekte; sadece ihramlının niyetinin burada geçerli olduğunu vurgulayarak meseleyi buraya bağlamaktadır.

Öte yandan bu konuda İbn Abbâs'tan nakletmiş olduğumuz bu rivayetin aksine Abdullah b. Ömer'den de bir rivayet aktarılmaktadır. Şöyle ki:

١٥٤٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ لَقِيَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِهِ يُقَالُ لَهُ: الْمُجَبَّرُ، قَدْ أَفَاضَ، وَلَمْ يَحْلِقْ، وَلَمْ يُقَصِّرْ، جَهِلَ ذَلِكَ، فَأَمَرَهُ ابْنُ عُمَرَ أَنْ يَرْجِعَ فَيَحْلِقَ أَوْ يُقَصِّرَ، ثُمَّ يَرْجِعَ إِلَى الْبَيْتِ فَيُفِيضَ.

1083 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr,* X, 210. Eserin yazma ve basılı nüshalarında İbn Abbâs'ın buradaki sözü "inneme'l-halku alâ nevâhu" ibaresiyle kaydedilmektedir. Oysa burada "alâ" harf-i cerri ile "nevâhu" fiili arasına bir "mâ" ism-i mevsûlünün gelmesi gerekmektedir. Zaten biz bu rivayeti bu lafızla da tespit edemedik. Bu noktada Beyhakî'de İbn Cüreyc > Atâ > İbn Abbâs isnadıyla gelen rivayetin "Men lebbede ev daffara ev fetele ev akasa fehuve alâ mâ nevâ min zâlik" lafzıyla kaydedilmiş olmasından hareketle, sözünü ettiğimiz "mâ" ism-i mevsûlünün müstensihin dikkatsizliğinden dolayı düşmüş olduğunu söyleyebiliriz. Vallahu a'lem. (Çeviren)

1542- … Mâlik'in, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, aile çevresinden el-Mucebber adındaki bir adamla karşılaştı. Adam, ziyaret (ifâda) tavafını yapmış olmasına rağmen, ne saçını tıraş etmiş ne de kısaltmıştı. Böyle yapması gerektiğini de bilmiyordu. Bunun üzerine İbn Ömer, ona öncelikle (Mina'ya) dönüp saçını tıraş etmesini veya kısaltmasını, daha sonra da Kâbe'ye gelip ziyaret tavafını yapmasını emretti.[1084]

Mâlik dedi ki: "Şimdiye kadar bu meseleyle ilgili olarak işittiklerim arasında benim en çok hoşuma giden görüş budur. (Bu durumdaki birinin Mina'ya) dönmeyip Mekke'de saçını tıraş etmesi yeterli sayılır, caizdir. Ancak Mina'ya dönüp tıraşını olduktan sonra gelip ziyaret tavafını yapacak olursa, o daha faziletli bir tutum olur."

***

Burada da görüldüğü gibi Abdullah b. Ömer, el-Mücebber'e saçını tıraş etmeye mi yoksa kısaltmaya mı niyet ettiğini sormamış, onu tıraş etme ile kısaltma arasında serbest bırakmıştır. Bu da gösteriyor ki İbn Ömer bu konuda niyeti dikkate almamaktaydı.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen ise, bu hususta ne niyeti ne saçları toplayıp yapıştırmayı ne de bunların dışındaki herhangi bir şeyi dikkate almışlar; hac için ihrama giren kimseyi, -Akabe cemresini taşladıktan sonra- saçını tıraş etme veya kısaltma arasında serbest bırakmışlardır. Şöyle ki:

١٥٤٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي حَنِيفَةَ: أَرَأَيْتَ الرَّجُلَ يُلَبِّدُ رَأْسَهُ بِصَمْغٍ أَوْ بِضَفْرَةٍ، إِنْ قَصَّرَ وَلَمْ يَحْلِقْ، أَيُجْزِيهِ ذَلِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي ذَلِكَ خِلَافًا.

1543- Süleyman b. Şuayb el-Keysânî bize, babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'un, Ebû Hanîfe'ye "Saçını zamkla veya örgü yaparak toplayıp yapıştıran bir adamın, saçını (kökten) tıraş etmeyip kısaltması yeterli olur mu?" diye sorduğunu, onun da "Evet" diye cevap verdiğini rivayet etti ve bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmedi.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde şunu gördük: Saçları tıraş etme olgusu, kısaltmaya ilave

1084 Mâlik, Hac 189.

edilmiş bir durumdur. Bu, tıpkı azaların ikişer ve üçer defa yıkandığı bir namaz abdestinin, azaların birer defa yıkandığı namaz abdestine ilave edilmiş olmasına benzemektedir. Dolayısıyla azaları üçer defa yıkama niyetinde olan bir kimse, bunu yaparken daha öncesinde mevcut bulunan bir abdest farzını yerine getirme maksadı taşımaz. Bu söylediklerimize kıyasen, ihramında saçını (kökten) tıraş etmeye niyetlenen birinin, daha öncesinde mevcut bulunan bir farzı yerine getirmeyi kastetmemiş olması açısından da aynı durum geçerlidir. Zira biz, niyetlerin daha önce vacip olmayan bir şeyi vacip kılmadığı kanaatindeyiz. Nitekim dikkat edersen bir kişinin, hacca veya umreye yahut tasaddukta bulunmaya ya da köle azad etmeye niyetlenecek olsa, bu niyetinden dolayı bir şey yapması vacip değildir. Aynı şekilde hacı veya umreci olarak böyle bir niyet taşısa, bu niyetinden ötürü bir şey yapması vacip değildir. İşte bu, niyete bağlı olarak saçları tıraş etmeyi vacip kılanların aleyhine bir delildir.

Saçların toplanıp yapıştırılması (telbîd) konusunda Hz. Ömer'den nakledilen rivayete gelince; burada Ömer *radıyallahu anh*'ın şunu kastetmiş olması ihtimali vardır: İhramlı kişinin, saçına karşı (onu yolmadan ve örselemeden) hassas davranması gerekir. Fakat saçlarını birbirine yapıştırdığından dolayı onu kısaltılabilecek hâle getirebilmesinin tek çaresi, (iyice) yıkamasıdır ki bu da saçların, -söz konusu hassasiyet sınırlarını aşarak- örselenmesiyle mümkündür. Bu durum da saçlarını (kökten) tıraş etmesini gerekli kılmıştır. Aynı şekilde kişinin, saçlarını örgü yapması hâlinde bu örgüyü çözebilmesi de ancak saçına karşı, -o gerçekleşmesinden endişe edilen- sert tutumuyla mümkündür. Bu sebeple saçlarını tıraş etmesi gerekmiştir. Çünkü bu sayede, tıraşın ve kısaltmanın öncesinde, saçının bir telini bile yolup koparmadan, tastamam, eksiksiz bir biçimde saçını tıraş etmiş olacaktır. İşte saçlarını toplayıp yapıştıran veya örgü yapan ve saçıyla ilgili olarak sözünü ettiğimiz kaygıyı taşıyan kimse hakkındaki görüşümüz de budur. Böyle birinin, yukarıda bahsettiğimiz "saçını tıraş etme" veya "kısaltma" ihtilafına düşmüş olma ve (bunlardan birine) aykırı davranma endişesinden dolayı saçlarını (kökten) tıraş etmesi gerekir. Buna rağmen burada, -kendisi yerine saçları kısaltmanın geçerli sayılamadığı- bir tıraşın vacip olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmamaktadır.

Öte yandan ihram hâlindeki kişinin, saçını tıraş ederken, başının sağ tarafından başlaması, daha sonra da sol tarafını tıraş etmesi gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmıştır. Şöyle ki:

١٥٤٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَمَى الْجَمْرَةَ، وَنَحَرَ نُسُكَهُ، نَاوَلَ الْحَلَّاقَ شِقَّهُ الْأَيْمَنَ، فَحَلَقَهُ، ثُمَّ نَاوَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا طَلْحَةَ، ثُمَّ نَاوَلَ الْحَلَّاقَ شِقَّهُ الْأَيْسَرَ، فَحَلَقَهُ، ثُمَّ أَمَرَ أَبَا طَلْحَةَ أَنْ يَقْسِمَهُ بَيْنَ النَّاسِ.

1544- … İbn Sîrîn'in, Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* cemreye taş atıp kurbanını kestikten sonra berbere başının sağ tarafını uzattı, o da o kısmı tıraş etti. Daha sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* (kesilen) saçlarını Ebû Talha'ya verdi. Ardından başının sol tarafını da berbere uzattı, berber o kısmı da tıraş etti. Sonra da Ebû Talha'ya, saçlarını insanlar arasında taksim etmesini emretti.[1085]

***

Şu kadar var ki, burada sözünü ettiğimiz saçını (kökten) tıraş etme ile kısaltma arasındaki tercih hakkı, sadece erkeklere mahsustur. Kadınların bu konuda yapmaları gereken şey ise yalnızca kısaltmadır. Nitekim;

١٥٤٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ شَيْبَةَ، عَنْ أُمِّ عُثْمَانَ ابْنَةِ أَبِي سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ حَلْقٌ، إِنَّمَا عَلَى النِّسَاءِ التَّقْصِيرُ.

1545- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre'nin bize, Yahyâ b. Maîn > Hişâm b. Yusuf > İbn Cüreyc > Abdulhamîd b. Cübeyr > Safiyye bint Şeybe > Ümmü Osman bint Ebû Süfyân kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların saçlarını tıraş etmeleri gerekmez. Kadınlar sadece kısaltmakla mükelleftirler."***[1086]

١٥٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ شَيْبَةَ، عَنْ أُمِّ عُثْمَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1085 Müslim, Hac 326; Tirmizî, Hac 73; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 299.

1086 Ebû Dâvûd, Hac 78; Dârimî, Menâsik 63.

1546- Yine er-Rabî' el-Murâdî bize, Esed > Saîd b. Sâlim > İbn Cüreyc > Safiyye bint Şeybe > Ümmü Osman > İbn Abbâs kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

İbn Cüreyc dedi ki: Abdülhamîd b. Cübeyr'in bana verdiği bilgiye göre, buradaki Ümmü Osman, Süleymoğulları'ndan bir kadın olup Cübeyr ve Ümmü Huceyr'in[1087] annesi ve Abdullah b. Müsâfi' b. Şeybe'nin de nenesidir.[1088] Safiyye bint Şeybe de onun himayesinde bulunuyordu. Ancak er-Rabî', hadisinde Abdülhamîd'den hiç söz etmemiş, sadece İbn Cüreyc'in bu sözünü aktardığı yerde ondan bahsetmiştir.

***

Öte yandan ilim adamları, ihramlının Akabe cemresini taşladıktan sonraki durumuyla ilgili olarak "Henüz tıraş olmadan önce herhangi bir şey ona helal olur mu yoksa tıraş olana kadar hiçbir şey ona helal sayılmaz mı?" diye ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları "-Kadınlarla cinsel ilişki haricinde- ihramından dolayı daha önce yapması yasak (haram) olan her şey, kendisine helal olur. Ondan sonra saçını tıraş edebilir veya kısaltabilir ve kadınlarla cinsel ilişki yasağı dışında ihram yasaklarına dair hiçbir şeyden sorumlu tutulmaz" demişler ve bu görüşü İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٥٤٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَكَمَا قَدْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، كِلَاهُمَا عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنِ الْحَسَنِ الْعُرَنِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ فَقَدْ حَلَّ لَكُمْ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا النِّسَاءَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: وَالطِّيبُ؟ فَقَالَ: أَمَّا أَنَا فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُضَمِّخُ رَأْسَهُ بِالْمِسْكِ، أَفَطِيبٌ هُوَ؟.

1087 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim "Ümmü Hacer" olarak geçmektedir. Doğrusu "Ümmü Huceyr" olacaktır. Zira ilgili kaynaklarda, bu künyenin Ümmü Osman'ın himayesindeki Safiyye bint Şeybe'ye verilen bir künye olduğu belirtilmektedir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât,* VIII, 469, Beyrut 1968. (Çeviren)

1088 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, Ümmü Osman'ın, Abdullah b. Müsâfi b. Şeybe'nin "annesi" olduğu belirtilmektedir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü Abdullah b. Müsâfi'in annesi Sa'de bint Abdullah b. Vehb b. Osman b. Ebî Talha'dır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XVI, 119. Ayrıca kaynaklarda Abdullah'ın, annesi vasıtasıyla Ümmü Osman'dan rivayette bulunduğu belirtilmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe,* VI, 365, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989. (Çeviren)

1547- ... el-Hasen el-Urenî'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "(Akabe) cemresini taşladıktan sonra kadınlarla cinsî temas dışında, her şey size helaldir" dedi. Bir adam ona "Güzel koku da mı (helaldir)?" diye sordu. Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle dedi: "Ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in başına misk sürdüğünü gördüm. (Sence) o da güzel koku sayılır mı (sayılmaz mı?)."[1089]

***

Bazıları da "Akabe cemresini taşladıktan sonra tıraş olana dek hiçbir şey ihramlıya helal olmaz" demişlerdir.

Ayrıca ilim adamları, ihramlının tıraş olması hâlinde nelerin ona helal olacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bir grup şunu söylemiştir: "Kadınlarla cinsel temas ve güzel koku sürünmek dışında ihramından dolayı daha önce kendisine yasak olan her şey helal olur." Bu, Mâlik b. Enes'in görüşüdür. Bunu aynı zamanda Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan da rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٥٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ خَطَبَ بِعَرَفَةَ، فَعَلَّمَهُمْ أَمْرَ الْحَجِّ، وَقَالَ لَهُمْ: إِذَا جِئْتُمْ مِنًى، فَمَنْ رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ فَقَدْ حَلَّ لَهُ مَا حَرُمَ عَلَيْهِ إِلَّا النِّسَاءَ وَالطِّيبَ.

1548- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Mâlik > Nâfi' ve Abdullah b. Dînâr kanalıyla Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb, Arafat'ta hutbe okuyup insanlara hacla ilgili görevleri öğretti ve onlara şunu söyledi: "Mina'ya geldiğinizde Akabe cemresini taşlayanlara, -kadınlarla cinsel temas ve güzel koku sürünmek dışında- daha önce yasak olan her şey helal olur."[1090]

١٥٤٩ - هَكَذَا حَدَّثَنَاهُ يُونُسُ، وَحَدَّثَنَاهُ بِعَقِبِهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ

1089 İbn Mâce, Menâsik 70; Nesâî, Menâsik 231; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 234, 344; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 229.

1090 Mâlik, Hac 221. Rivayetin devamında Hz. Ömer şöyle demektedir: "Kişi, Kâbe'yi tavaf edinceye kadar ne bir kadına ne de bir güzel kokuya dokunsun." (Çeviren)

رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: مَنْ رَمَى الْجَمْرَةَ، ثُمَّ حَلَقَ، أَوْ قَصَّرَ، وَنَحَرَ هَدْيًا إِنْ كَانَ مَعَهُ، فَقَدْ حَلَّ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا النِّسَاءَ وَالطِّيبَ حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ.

1549- Yunus bu hadisi bize bu şekilde rivayet etti ve peşinden şunu da nakledip dedi ki: Abdullah b. Vehb bize, Mâlik > Nâfi' ve Abdullah b. Dînâr > Abdullah b. Ömer yoluyla Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini aktardı: "Kim (Akabe) cemresine taş atar, ardından saçını tıraş eder veya kısaltır, daha sonra da beraberinde getirdiği kurbanı keserse, Kâbe'yi tavaf edene kadar -kadınlarla cinsel temas ve güzel koku sürünmek dışında- her şey ona helal olur."[1091]

***

Bu hadiste, saçın tıraş edilmesi veya kısaltılması ve -eğer ihramlının yanındaysa -hedy kurbanının kesilmesi açıkça belirtilmektedir. Nitekim Mâlik ve başkalarından da cemreleri taşlayıp tıraş olduktan sonra ihramlıya, -kadınlarla cinsel ilişki, güzel koku sürünme ve avlanma haricinde- ihramından ötürü yasak olan her şeyin helal olacağına dair bir görüş rivayet edilmektedir.

Diğer bir grup ilim adamı ise "Eğer ihramlı, cemreleri taşlayıp tıraş olmuşsa, artık -sadece kadınlarla cinsel temas dışında- daha önce yasak olan her şey ona helal olur" demiştir. Bunlar, bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisi rivayet etmişlerdir:

١٥٥٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا رَمَيْتُمْ وَحَلَقْتُمْ فَقَدْ حَلَّ لَكُمُ الطِّيبُ وَالثِّيَابُ وَكُلُّ شَيْءٍ إِلَّا النِّسَاءَ.

1550- Ali b. Ma'bed'in bize, Yezîd b. Harun > el-Haccâc b. Ertât > Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm > Amra yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer cemreleri taşlamış ve tıraşınızı da olmuşsanız, artık -kadınlarla cinsel temas dışında- güzel koku, giyecek ve her şey size helal olur."***[1092]

1091 Mâlik, Hac 222.

1092 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 143.

١٥٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1551- Yine İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, Müsedded > Abdülvâhid b. Ziyâd > el-Haccâc b. Ertât > ez-Zührî > Amra > Âişe *radıyallahu anhâ* isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1093]

***

(Bu grubun) delil gösterdiği bu hadis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiili olarak da nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٥٥٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: طَيَّبْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحِلِّهِ حِينَ حَلَّ قَبْلَ أَنْ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ. قَالَ أُسَامَةُ: وَحَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1552- … Üsâme b. Zeyd el-Leysî'nin, el-Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, ihram yasaklarından çıktığı zaman ve henüz Kâbe'yi tavaf etmeden, güzel koku sürmüştüm."

Üsâme dedi ki: "Bana Ebû Bekir b. Hazm, Amra > Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti."[1094]

١٥٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1553- … Yine Mâlik, Abdurrahman b. el-Kâsım > babası > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1095]

1093 Ebû Dâvûd, Hac 77.

1094 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 228.

1095 Mâlik, Hac 17; Müslim, Hac 33.

١٥٥٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1554- ... Keza Şu'be, Abdurrahman b. el-Kâsım > babası > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1096]

١٥٥٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1555- ... Süfyân da Abdurrahman b. el-Kâsım > babası > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1097]

١٥٥٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1556- ... Yine Ubeydullah b. Ömer, el-Kâsım > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını nakletti.[1098]

١٥٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1557- ... Amr b. Dînâr da Sâlim b. Abdullah > Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ilgili hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1099]

***

1096 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 228.

1097 Buhârî, Hac 144; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 39.

1098 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 228.

1099 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 107.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bayramın ilk günü (cemrelere) taş atan kimseye, kadınlarla cinsel temas haricinde, hac sebebiyle yasak kılınan her şey helal olur. Bu (helallik) durumu, bayramın ilk gününün geri kalan kısmında Kâbe'yi tavaf etmesi şartıyla aynı şekilde devam eder. Ancak Kâbe'yi tavaf etmeden bayramın ilk gününü geçirecek olursa, o zaman ilk başta konulan yasaklar yeniden gündeme gelir ve cemreyi taşlayıp başını tıraş ettiğinden dolayı ona helal kılınan şeyler tekrar yasak kapsamına girer."

Bu görüş sahiplerinin, görüşlerine delil olarak öne sürdükleri rivayetlerden biri de bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktarılan şu hadistir:

١٥٥٨ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ خَلَفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ زَمْعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، وَعَنْ أُمِّهِ زَيْنَبَ ابْنَةِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، حَدَّثَنَاهُ جَمِيعًا عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَتْ لَيْلَتِي الَّتِي يَصِيرُ إِلَيَّ فِيهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَسَاءَ يَوْمِ النَّحْرِ، فَصَارَ إِلَيَّ، قَالَتْ: فَدَخَلَ عَلَيَّ وَهْبُ بْنُ زَمْعَةَ وَمَعَهُ رَجُلٌ مِنْ آلِ أَبِي أُمَيَّةَ مُتَقَمِّصَيْنِ، قَالَتْ: فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَهْبٍ: هَلْ أَفَضْتَ بَعْدُ؟، قَالَ: لَا وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: انْزِعْ عَنْكَ الْقَمِيصَ، فَنَزَعَهُ مِنْ رَأْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: وَلِمَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: إِنَّ هَذَا يَوْمٌ رُخِّصَ لَكُمْ إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ أَنْ تَحِلُّوا مِنْ كُلِّ مَا حُرِمْتُمْ مِنْهُ إِلَّا النِّسَاءَ، فَإِذَا أَمْسَيْتُمْ قَبْلَ أَنْ تَطُوفُوا بِالْبَيْتِ صِرْتُمْ حُرُمًا كَهَيْئَتِكُمْ قَبْلَ أَنْ تَرْمُوا الْجَمْرَةَ، قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: حَدَّثَتْنِي أُمُّ قَيْسٍ ابْنَةُ مِحْصَنٍ، وَكَانَتْ جَارَةً لَهُمْ، قَالَتْ: خَرَجَ مِنْ عِنْدِي عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ فِي نَفَرٍ مِنْ بَنِي أَسَدٍ مُتَقَمِّصِينَ عَشِيَّةَ يَوْمِ النَّحْرِ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيَّ عِشَاءً وَقُمُصُهُمْ عَلَى أَيْدِيهِمْ يَحْمِلُونَهَا، قَالَتْ: فَقُلْتُ: أَيْ عُكَّاشَةُ، مَا لَكُمْ خَرَجْتُمْ مُتَقَمِّصِينَ وَرَجَعْتُمْ وَقُمُصُكُمْ عَلَى أَيْدِيكُمْ تَحْمِلُونَهَا؟ قَالَ: خَيْرٌ يَا أُمَّ قَيْسٍ، كَانَ هَذَا يَوْمًا رُخِّصَ لَنَا فِيهِ، إِذَا رَمَيْنَا الْجَمْرَةَ حَلَّ لَنَا كُلُّ شَيْءٍ حُرِمْنَا مِنْهُ إِلَّا مَا كَانَ مِنَ النِّسَاءِ حَتَّى نَطُوفَ بِالْبَيْتِ، فَإِذَا أَمْسَيْنَا وَلَمْ نَطُفْ، صِرْنَا حُرُمًا كَهَيْئَتِنَا قَبْلَ أَنْ نَرْمِيَ الْجَمْرَةَ، فَأَمْسَيْنَا وَلَمْ نَطُفْ، فَصِرْنَا حُرُمًا كَمَا تَرَيْنَ.

1558- ... Muhammed b. İshâk'ın Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Zem'a'dan, onun da babasından ve annesi Zeyneb bint Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (eşleri arasında) bana ayırmış olduğu gece, bayramın ilk gününün akşamına denk geliyordu. Yanıma geldi. Ayrıca Ebû Ümeyye ailesinden bir adamla birlikte Vehb b. Zem'a da geldi. Her ikisi de gömlek giymişti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Vehb'e hitaben ***"Ziyaret tavafını yaptın mı?"*** diye sordu. Vehb "Vallahi hayır, ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Allah Rasûlü ***"Şu gömleği üzerinden çıkarıver"*** buyurdu. Vehb, gömleği başından çıkardı ve sonra "Niçin (bunu yaptık) ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: ***"Bu gün, size cemreyi taşlamanız hâlinde -kadınlarla cinsel temas dışında- yasaklanmış olan şeylerden çıkma ruhsatı tanınan bir gündür. Eğer Kâbe'yi tavaftan önce akşamı ederseniz, cemreyi taşlamadan önceki hâlinizde olduğu gibi yasakların kapsamına yeniden dönersiniz."***

Ebû Ubeyde dedi ki: Ümmü Kays bint Mihsan -ki bu kadın Ebû Ubeyde'lerin komşusuydu- bana şunu nakletti: Ukkâşe b. Mihsan, Esedoğulları'ndan bir grupla birlikte, gömleklerini giymiş bir vaziyette, bayramın ilk gününün akşam vaktinde yanımdan çıktı. Daha sonra yatsı vakti, gömleklerini ellerinde taşıyarak tekrar döndüler. Dedim ki: "Ukkâşe! Hayırdır, ne oldu size böyle? Gömleklerinizi giymiş vaziyette çıkmıştınız, şimdi ise gömleklerinizi ellerinizde taşıyarak dönüyorsunuz!" Ukkâşe "Hayır (olur inşallah) Ümmü Kays! Aslında bu gün bize (ihramdan çıkma) ruhsatı tanınmış bir gündü. Cemreye taş atmamız hâlinde, Kâbe'yi tavaf edene kadar, kadınlarla olan cinsel temas haricinde daha önce mahrum kaldığımız her şey bize helal olacaktı. Fakat Kâbe'yi tavaf etmeden akşamı etmemiz durumunda da cemreye taş atmadan önceki hâlimize dönmüş ve yeniden ihram yasaklarına girmiş sayılıyoruz. Biz de tavaf etmeden akşamı ettik ve gördüğün gibi ihram yasaklarına yeniden girmiş olduk."[1100]

١٥٥٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ جُدَامَةَ ابْنَةِ وَهْبٍ وَهِيَ أُخْتُ عُكَاشَةَ بْنِ وَهْبٍ، أَنَّ عُكَّاشَةَ بْنَ وَهْبٍ صَاحِبَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخًا لَهَا آخَرَ،

1100 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 295. Ayrıca Ebû Ubeyde'nin Ümmü Kays'tan naklettiği rivayete kadarki kısım için bk. Ebû Dâvûd, Hac 82; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 312.

جَاءَا لَهَا حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَأَلْقَيَا قَمِيصَيْهِمَا، فَقَالَتْ: مَا لَكُمَا؟ فَقَالَا: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ لَمْ يَكُنْ أَفَاضَ مِنْكُمَا فَلْيُلْقِ ثِيَابَهُ"، وَكَانُوا قَدْ تَطَيَّبُوا وَلَبِسُوا الثِّيَابَ.

1559- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Saîd b. Ebî Meryem > (Abdullah) İbn Lehîa > Ebu'l-Esved > Urve yoluyla Ukkâşe b. Vehb'in kızkardeşi Cüdâme[1101] bint Vehb'den rivayet ettiğine göre, bayramın ilk günü güneş batınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Ukkâşe b. Vehb ve diğer bir erkek kardeşi, kendisinin (Cüdâme) yanına geldiler. Gömleklerini çıkarıp attılar. Bunun üzerine Cüdâme "Neyiniz var böyle?" diye sordu. Onlar da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (ikimize hitaben) ***'Hanginiz ziyaret tavafını yapmadıysa, elbisesini çıkarsın'*** buyurdu" dediler. O esnada da kendileri elbiselerini giymiş ve güzel kokular sürünmüşlerdi.[1102]

***

İlim adamları bu konuda, arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde şunu gördük:

Bir adam hac niyetiyle ihrama girdiği andan itibaren, bu ihramından dolayı kendisine birtakım şeyler yasak/haram hâle gelir. Bunlardan biri de saçını tıraş etmektir. Bu yasak, bayramın ilk günü Akabe cemresini taşlayıncaya kadar bu şekilde devam eder. Cemreyi taşladığı anda saçını tıraş etmesi helal olur. Bu noktada saç tıraşının ona mübah kılınması, onu tıraştan alıkoyan yasağın daha önce kalktığını; dolayısıyla -başkalarının değil, İbn Abbâs'ın dediği gibi- tamamıyla ihram yasaklarından çıkmış bir hâldeyken tıraş olduğunu göstermektedir. Ebû Yusuf'un meşhur kanaati bunun aksi olmakla birlikte ondan da böyle bir görüş rivayet edilmiştir.

Bu noktada biri "Eğer durum senin dediğin gibi olsaydı, o zaman hacı, tıraş olmasa bile Akabe cemresini taşlamış olmakla -kadınlarla cinsel temas dışında- ihram yasaklarından çıkmış sayılacağı için tıraş olmanın bir manası kalmaz; ayrıca nasıl ki o hacının saçını tıraş ederek ihram yasağından çıkmasının, saçlarını kısaltmak suretiyle ihramdan çıkmış olan diğerlerine karşı bir üstünlüğü yoksa, aynı şekilde kendisinin yaptığı tıraşın, kendisi

1101 Bu isim "Cüzâme" olarak da okunmaktadır. Ancak Müslim, doğrusunun "Cüdâme" olduğunu belirtmiştir. Bk. Müslim, Nikâh 140. (Çeviren)

1102 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 227.

konumundakilerin yaptığı saç kısaltma işleminden bir üstünlüğü olmazdı" derse ona şöyle denilir:

Aksine saç tıraşında birden fazla anlam bulunmaktadır. Ayrıca Akabe cemresini taşlamış olan bir hacı açısından saçları tıraş etmek, kısaltmaktan daha faziletli bir tutumdur. Çünkü bu ikisi (saç tıraşı ve kısaltma), hacla ilgili vazifelerden sayılır ve ihramdan çıktıktan ve yasakların ortadan kalkmasından sonra yerine getirilir. Kaldı ki biz hacla alakalı bazı görevlerin, hacdan (ihramdan) çıktıktan ve helaller dairesine girdikten sonra yapıldığını görmekteyiz. Mesela; veda tavafı (tavaf-ı sader) böyledir. Hacı bu tavafı, ihramından çıktıktan sonra yapar. Zira bu tavaf, hacının ihramlıyken içinde bulunduğu hallere benzemektedir. Eğer hacı bu tavafı terk edecek olursa, terkinden dolayı bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir. Üstelik bu tavaf, daha önce ihrama girmemiş, dolayısıyla ihram yasaklarının muhatabı olmayan helal birinin Mekke'den çıkarken terk ettiği tavaf hükmünde de sayılmamıştır. Bu söylediklerimize göre, bu konuda İbn Abbâs'tan naklettiğimiz görüş kesinlik kazanmaktadır.

Daha sonra "İhramlının, cemreleri taşlayıp tıraş olması hâlinde -kadınlarla cinsel temas dışında- daha önce yasak olan her şey ona helal olur" diyenlerin ve "Ona sadece kadınlarla cinsel temas dışında her şey helal olur" diyenlerin görüşlerine baktığımızda, bu görüştekilerin, ihramlının, bayramın ilk gününün geri kalan kısmında cemrelere taş atıp tıraş olduktan sonra normal elbise giymesinin helal; kadınlarla cinsel temasta bulunmasının yasak olduğu konusunda ihtilaf etmediklerini; ihtilafın sadece güzel koku yasağıyla ilgili olduğunu tespit ettik. (Bu durumda sorulması gereken soru şudur): "Söz konusu yasak, daha önce olduğu gibi devam ediyor mu yoksa kaldırıldı mı?"

Bu noktada biz de güzel koku sürünmenin hükmünü incelemeye karar verip "Güzel kokunun hükmü, kadınlarla cinsel temasın hükmüne benzetilerek aynı kategoride görülebilir mi? Yoksa normal elbise giymenin hükmüne benzetilip onunla aynı kategoride mi değerlendirilmelidir?" sorularını sorduğumuzda şunu gördük: Hac yapanın, Arafat vakfesinden önce eşiyle cinsel ilişkiye girecek olsa bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir, ayrıca haccı da bozulup geçersiz hâle gelir ve daha sonraki yıllarda haccını kaza etmesi lazımdır. Fakat o sırada (vakfeden önce) normal elbise giyecek olsa, yine bir ceza kurbanı kesmesi gerekmekle birlikte haccı bozulmaz. Yine o esnada (vakfeden önce) güzel koku sürünecek olsa, bir ceza kurbanı kesmesi lazım gelmekle beraber haccı bozulmuş sayılmaz. Bu söylediklerimizden ortaya

çıkan kesin sonuç şudur: Güzel kokunun hükmü, kadınlarla cinsel temasın hükmünden ziyade normal elbise giymenin hükmüne benzemektedir. Böylece "Normal elbise giymesi helal olduğu gibi elbisenin yanı sıra güzel koku sürünmesi de helaldir" diyenlerin görüşü sabit olmaktadır.

Öte yandan "İhramlının cemreleri taşlaması hâlinde, taşladığı o (bayramın ilk günü) boyunca ona her şey helal olur. Ancak o gününü Kâbe'yi tavaf etmeden geçirirse, daha önce olduğu gibi yeniden ihram yasaklarının kapsamına girer" diyenlerin görüşünü incelediğimizde, bu görüş sahiplerini kıyas yoluyla destekleyecek bir yaklaşım tespit edemediğimiz için bu açıdan onların lehine olabilecek nitelikte herhangi bir delilden bahsedememekteyiz. Sadece bu hususta daha önce bu bölümde Ümmü Seleme ve Ümmü Kays yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz iki hadisin[1103] onların lehine bir delil olabileceğini tespit ettik.

Sonuç olarak; bu bölümde Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla rivayet ettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Eğer cemreleri taşlamış ve tıraşınızı da olmuşsanız, artık -kadınlarla cinsel temas dışında- her şey size helal olur"*** beyanıyla bize intikal eden hadis,[1104] -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in genel (mutlak) bir hüküm getirip herhangi bir istisna kaydı koymaması sebebiyle- bizim açımızdan daha tercihe şayandır. Bu noktada biri çıkıp da Âişe *radıyallahu anhâ* hadisinin (iki versiyonunun) ortak ravisi el-Haccâc b. Ertât hakkında olumsuz eleştiriler yöneltecek olursa, bu görüşe muhalif olanlar da aynı şekilde, bu bölümde rivayet etmiş olduğumuz Ümmü Seleme ve Ümmü Kays hadislerinin[1105] ortak ravisi olan Muhammed b. İshâk

1103 Bk. 1558 ve 1559 no'lu rivayetler. Buradaki Ümmü Kays hadisiyle ilgili önemli bir açıklama için bir sonraki paragrafın dipnotuna bakınız.

1104 Bk. 1550 ve 1551 no'lu rivayetler.

1105 Burada Tahâvî'nin Ümmü Kays hadisi olarak işaret ettiği rivayetin, ilk bakışta 1558 no'lu rivayetin devamında Ebû Ubeyde kanalıyla gelen rivayet olması gerektiği düşünülebilir. Zira Ebû Ubeyde, 1558 no'lu hadiste de görüldüğü üzere Muhammed b. İshâk'a Ebû Seleme'den gelen hadisi rivayet eden kişidir. Rivayetin devamında yine Muhammed b. İshâk kanalıyla (bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 295) Ebû Ubeyde'nin Ümmü Kays b. Mihsan'dan naklettiği rivayete yer verilmiştir. Dolayısıyla Tahâvî'nin burada Ümmü Seleme ve Ümmü Kays hadisinin ortak ravileri dediği kimseler Abdullah b. Lehîa ve Muhammed b. İshâk gibi iki kişi değil, sadece Muhammed b. İshâk'tır. İbn Lehîa ise bir sonraki 1559 no'lu rivayetin senedinde geçmektedir. O rivayet de İbn Ebî Dâvûd > Saîd b. Ebî Meryem > "(Abdullah) İbn Lehîa" > Ebu'l-Esved > Urve > Ukkâşe b. Vehb'in kızkardeşi "Cüdâme bint Vehb" isnadıyla gelmektedir. Ancak Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (bk. II, 228) Yahyâ b. Osman > Abdullah b. Yusuf > "Abdullah b. Lehîa" > Ebu'l-Esved > Urve > "Ümmü Kays

ve Abdullah b. Lehîa hakkında da olumsuz kanaatler serdedebilirler. Üstelik bunların her biri hakkındaki olumsuz kanaatler, el-Haccâc b. Ertât hakkındaki olumsuz eleştirilerden çok daha fazladır. Çünkü el-Haccâc'a yönelik eleştiriler, irsâlde bulunduğu rivayetleri[1106] bağlamındadır. Bu itibarla "semi'tu: işittim" veya "ahberanî: bana haber verdi" ya da "haddesenî: bana rivayet etti" lafızlarını[1107] kullandığı rivayetleri hakkında hiç kimsenin olumsuz bir görüşü yoktur. Oysa Muhammed b. İshâk ve Abdullah b. Lehîa'nın her biri hakkındaki olumsuz eleştiriler bütün hadislerine yöneliktir.

bint Mihsan" isnadıyla buradaki 1558 ve 1559 no'lu rivayetlerin muhtevasına benzeyen bir rivayete daha yer vermektedir. Buradan da anladığımız kadarıyla Tahâvî, Ümmü Kays hadisi derken *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın elimizdeki nüshasında tespit edemediğimiz fakat *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında geçen bu rivayeti kastetmiş olmalıdır. Çünkü Abdullah b. Lehîa ismi bu rivayette geçmektedir. Bu durumda ya müellifin ya da müstensihin hatası sonucu ilgili rivayetin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'dan düşmüş olduğunu söyleyebiliriz. (Çeviren)

1106 "İrsalde bulunmak" genel anlamda rivayetin senedinden ravinin düştüğünü ifade etmek için kullanılır. Benzer bir kelime olarak "inkıta" lafzı da senedin herhangi bir yerinden ravi düşmesi için kullanılmaktadır. Ancak hadis terimleri yerleştikten sonra irsalden türeyen bir kavram olarak "mürsel" sahâbî ravinin atlanması; inkıtadan türeyen "munkatı" da senedin ortasında veya sonundaki bir ravinin atlanması anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 79. Tahâvî burada, genel anlamda rivayetin senedinden ravi düşmesini kastetmektedir. (Çeviren)

1107 Hadis ilminde bu lafızlar, öğrencinin hadisi bizzat hocasından dinlediğini, dolayısıyla ravinin atlanması (irsâl) gibi bir ihtimalin olmadığını göstermektedir. Lafızlarla ilgili geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 17, 108-109, 356. (Çeviren)